

98

česko-slovenská
historická
ročenka

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 1998

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA
1998

**ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA**

1998

Brno 1998

Česko-slovenská historická ročenka 1998

Vydává Česko-slovenská/Slovensko-česká komise historiků
ve Vydavatelství Masarykovy univerzity v Brně

Redakční rada:

Vojtech ČELKO
Vladimír GONĚC – předseda
Roman HOLEC
Ivan KAMENEC
Dušan KOVÁČ
Robert KVAČEK
Vilém PREČAN
Jindřich SCHULZ

Toto vydání bylo umožněno za podpory Grantové agentury ČR
(reg. č. 404/96/0176).

© Masarykova univerzita, Brno, 1998
ISBN 80-210-1976-X

OBSAH

CONTENS — INHALT

PROTOKOLY

Materiály z konference „Češi a Slováci 1948–1967“

Úvodem (Vladimír Goněc)	11
Státoprávní a politické poměry	
Katarína Zavacká: Metamorfózy štátoprávneho postavenia Slovenska v rokoch 1948–1967	17
<i>Metamorphoses in the Constitutional Standing of Slovakia within Czechoslovakia between 1948 and 1967</i>	29
Miloš Trapl: Názory představitelů českého a slovenského poúnorového exilu na budoucí uspořádání státu	31
<i>Effects of the Opinions of the Leaders of the Czech and Slovak Post-February Exile Movement on the Future Organization of the State</i>	38
Jan Pešek: Centralizmus po stranicej línii. Vzťah vedenia KSČ a KSS po februári 1948	39
<i>Centralism Along Party Lines. Relations between the Leaderships of the KSČ (Communist Party of Czechoslovakia) and the KSS (Communist Party of Slova- kia) after February 1948</i>	48
Jiří Kocian: K problematice vzájemných vztahů Čechů a Slováků v poúnorovém období (1948–1949)	49
<i>Questions of the Relations between Czechs and Slovaks in the Post-February Era (1948–1949)</i>	56
Jozef Žatkuliak: K postaveniu slovenských národných orgánov roku 1956	57
<i>On the Status of Slovak National Organs in 1956</i>	65
Jozef Beňa: Rozsudok nad slovenskými „buržoáznymi nacionalistami“ z roku 1954 a forma štátneho zriadenia ČSR a ČSSR v rokoch 1948–1967	67
<i>Verdict on the Slovak Bourgeois Nationalists in 1954 and the Form of State System of the Czechoslovak Republic and Czechoslovak Socialist Republic in the Years of 1948–67</i>	73
Marína Zavacká: Buržoázni nacionalisti? Slovenskí komunisti	75
<i>Bourgeois Nationalists? Slovak Communists</i>	78
Michal Štefánský: Narastanie konfliktov v slovensko-českých vzťahoch a ich genézia (1966–1967)	79
<i>Growing Conflicts in Czech-Slovak Relations</i>	86

Dušan Janák: K legislatívnym a politickým aspektom táborů nucené práce v českých zemích a na Slovensku 1948–1954	87
<i>Legislative and Political Aspects of Forced Labour Camps in the Czech Lands and Slovakia (1948–1954)</i>	92

Národnostní a menšinové vztahy

Jozef Kiss: Maďarská menšina v reformnom hnutí (1964–1967)	95
<i>The Hungarian Minority in the Reform Movement</i>	102
Oľga Šrajnerová: Slováci v českých krajinách v rokoch 1948–1967	103
<i>Slovaks in the Czech Lands between 1948–1967</i>	109
Helena Nosková: Slovenští a čeští reemigranti z Rumunska v českých zemích v letech 1948–1950	111
<i>Slovak and Czech Re-Emigrants from Romania in the Czech Lands between 1948–1950</i>	116
Jiří Dvořák: Vztahy Čechů a Slováků na území bývalého českobudějovického a jihočeského kraje v letech 1948–1967	117
<i>The Relations between Czechs and Slovaks in the Former District of České Budějovice and the South Bohemian Administrative Region from 1948 to 1967</i>	121
Jan Štaigl: K otázce zastupení Slováků v důstojnickom zbore československej armády po februári 1948	123
<i>Questions of the Representation of Slovaks in the Officer Corps of the Czechoslovak Army After February 1948</i>	130
Pavol Matula: Českí profesori a Vysoká škola technická v Košiciach do roku 1967	131
<i>Czech Professors and the Technical University in Košice through 1967</i>	134
Jaroslav Vaculík: Tlak nové moci vůči českých a slovenským reemigrantům po únoru 1948	135
<i>The New Power's Pressure on Czech and Slovak Re-Emigrants Following February 1948</i>	138

Hospodářské otázky

Zdeněk Jirásek: Problémy ekonomického vývoje Československa a jeho institucionálního zabezpečení v letech 1948–1967	141
<i>Problems of Economic Development in Czechoslovakia and Its Institutional Safeguards from 1948 to 1967</i>	148
Michal Barnovský: Determinanty a problémy industrializácie Slovenska	149
<i>Determinants and Problems in the Industrialization of Slovakia</i>	159
Miroslav Londák: Industrializácia Slovenska a tendencie k samosprávnemu riadeniu ekonomiky na Slovensku po februári 1948	161
<i>The Industrialization of Slovakia and a Tendency towards Autonomous Economic Management in Slovakia after February 1948</i>	169
Václav Průcha: Zmírňování rozdílů v ekonomické úrovni mezi Slovenskem a českými zeměmi v letech 1948–1967	171
<i>Lesening the Differences in the Economic Levels of Slovakia and the Czech Lands between 1948 and 1967</i>	179

Drahomír Jančík, Tomáš Kalina: Organizace peněžnictví při přechodu k direktivnímu řízení národního hospodářství a její odraz na česko-slovenském poměru	181
<i>The Banking at the Origin of Directive Planned Economy and Its Reflection into the Czech and Slovak Relations</i>	188
Ivan Jakubec: Česko-slovenské vztahy z hlediska dopravní infrastruktury 1948–1967	189
<i>Czech-Slovak Relations from the Point of View of the Transportation Infrastructure</i>	196
Jana Burešová: Zemědělství v českých zemích a na Slovensku v podmínkách „kolektivizace“ 1949–1960	197
<i>Agriculture in the Czech Lands and Slovakia under Conditions of "Collectivization", 1949–1960</i>	203

Kulturní sféra

Elena Londáková: Slovenské predjarie	207
<i>The Myth and Reality of the Slovak Intelligentsia in Czechoslovakia Before 1956</i>	216

ZO ŽIVOTA KOMISIE

Slovensko-česká komisia historikov (júl 1997–august 1998) (Roman Holec)	219
---	-----

RECENZIE. KRITIKA

Niekoľko poznámok k vývoju slovenskej historiografie po roku 1989, alebo o peripetiách jednej novej tradície (Ivan Kamenec)	223
Dušan Kováč: Slováci – Česi – dejiny (Josef Hama)	226
Syntéza o dejinách česko-slovenských vzťahov v 20. storočí a jej problémy (Ivan Kamenec)	229
Brněnská slovakistika a česko-slovenské vztahy (Šárka Tonciová)	232
Pražská slovakistika a její dějiny (Michal Lukeš, Michal Stehlík)	233
Kronika října 1918 (Robert Kvaček)	235
Vojenská historická veda na Slovensku v publikačnej tvorbe Vojenského historického ústavu (Mária Stanová)	236
Jan Pešek: Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948–1953 (Peter Zelenák)	244
Jan Pešek, Michal Barnovský: Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948–1953 (Stanislav Sikora)	246
Obyvateľstvo Karpatskej kotliny I. (Libuša Franková)	249
Štěpán J. Kolafa: Tolstoj a Björnson ve slovenském zápase proti maďarizaci (Roman Holec)	250

Z VEDECKÉHO ŽIVOTA

Česko-slovenský seminář poosmé (Robert Kvaček)	255
--	-----

STOJÍ ZA POVŠIMNUTÍ

Podivné českoslovenství (Karel Pichlík) -----	259
O (slávnej) antike a (úbohej) súčasnosti (Roman Holec) -----	260

BIBLIOGRAFIA

Bohemika v historiografii na území Slovenskej republiky (Alžbeta Sedliaková) -----	265
Register autorský a názvový -----	334
Register geografický -----	344
Register personálny -----	345
Zoznam citovaných časopisov a zborníkov uvádzaných v bibliografii v skrátenej forme -----	347
Zoznam najdôležitejších skratiek -----	357

PROTOKOLY

Materiály z konferencie

ČEŠI A SLOVÁCI 1948–1967

(šesté brněnské pracovní setkání historiků nejnovějších dějin ČR a SR,
22. – 23. října 1997)

ÚVODEM

Ve dnech 22. až 23. října uspořádaly Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity a jeho Seminář dějin střední a východní Evropy spolu s Katedrou historie Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity a pod patronací Česko-slovenské komise historiků konferenci Češi a Slováci 1948–1967. Konference se zúčastnilo na devadesát historiků převážně z vysokoškolských a akademických pracovišť z ČR a SR, od Ústí nad Labem po Prešov.

Organizátoři konference při této příležitosti vyslovují poděkování Open Society Fund za úhradu nákladů pro aktivní účastníky ze Slovenské republiky.

Jednání konference se zaměřilo postupně na čtyři tematické úseky – státoprávní a politické poměry, národnostní a menšinové vztahy, hospodářské otázky, kulturní sféra, v nich pak s přednostním zaměřením na komparaci a vztahovou problematiku.

Za přínos konference lze nesporně považovat „zmapování terénu“; nad daným obdobím pracuje relativně značný počet historiků, kteří takto získali možnost nejen prezentace, ale zejména *vzájemného* poznání dosavadních výsledků studia, byť zatím nikoli v pravém smyslu tvůrčí konfrontace. Mimořádný význam má moment *vzájemného* udržování kontaktů mezi historickou vědou na Slovensku a v ČR. Dosavadní studium na druhé straně ukazuje, že badatelé jsou zaměřeni na značně úzce vymezená témata, resp. v mnoha otázkách se zatím podnikají jen průzkumné sondy. Zároveň byli organizátoři konference překvapeni, že naráželi na úporně vyhýbavé postoje, nechut' až nevoli při žádostech o zpracování soubornějších pohledů, celostně hodnotících příspěvků ať už v rovině předmětné nebo historiografické (tím spíše, když by mělo jít o „pouhé“ uvedení do diskuse či o precizaci pozůstávajících „bílých míst“).

Ukazuje se mj. značná nevyrovnanost v hloubce záběru pro jednotlivé roviny či disciplíny zkoumání. Zřejmě nejdále pokročila bádání v hospodářských dějinách v jejich tradičním rozměru, včetně financí a infrastruktury. Velmi mnoho bylo nashromážděno v rovině pozitivistického studia dílčích témat národnostních a menšinových otázek; zároveň však zde absentuje celostní a komparatistický přístup. Zato politická sféra (zvláště pro období po roce 1956) zaznamenala zpracování dosud spíše tržité; zpracování sféry sociální je v počátcích, někdy hraničí s potáčením v bezradnosti, proto na konferenci absentovalo (tento problém je ovšem širší, týká se zpracování téměř celého 20. století). V kulturní sféře byla podniknuta sice řada sond, zatím však spíše nesouvislých a nesouvisajících. E. Londákové patří poděkování, že jako jediná a pouze za slovenskou stranu se odvážila přijít s referátem k této problematice.

Konference přinesla řadu dílčích cenných podnětů. Vyzvednout je třeba zejména nové horizonty, které pro dosavadní zatím ještě příliš zkostnatělé studium státoprávních vztahů (mj. stále ještě příliš načichlé principy „leninistického řešení národnostní otázky“) rozevřela K. Zavacká. Podnětným průlomem do dosavadních mezí studia národnostní a menšinové problematiky se stal příspěvek J. Kisse.

Dále hned z několika příspěvků vyplynulo, jak je nezbytné systematictější překónávat schémata, ztotožňující skupiny politiků či dokonce jednotlivé politiky s celým národem a zbytečně tak zatěžující historii česko-slovenských vztahů. Jistě lze třeba V. Kopeckého častovat epitetu jako „typický český nacionalista“, rozhodně však nelze jeho výroky na adresu slovenských představitelů či Slovenska vůbec prezentovat jako postoj celé české veřejnosti či českého národa (takový postoj je ostatně těžko generalizovat či dedukovat). A naopak, postoje a názory G. Husáka nejsou postoji slovenské veřejnosti.

Překónávají se i jednostrannosti v dosavadních pohledech na problém centralismu. Mj. se stále jednoznačněji ukazuje, že i na slovenské straně se projevoval trend k utužování centralismu, ať už na základě osobních zájmů jednotlivých politiků, počínaje K. Bacilkem a V. Širokým, nebo i na základě širších konceptuálních přístupů, kdy centralismus v těchto souvislostech měl být nástrojem urychlení procesů přerozdělování a vyrovnávání, a to nejen v rovině industrializace Slovenska. Velmi nosný je dále podnět M. Barnovského – studovat lobbismus „managementu“ podniků, což mělo retardační dopad nejen pro vývoj hospodářství, nýbrž hrálo i masívní roli právě v posilování centralismu.

V řadě příspěvků se živelně projevovala jednorozměrnost či jednostrannost v uplatňování parametru „Češi a Slováci“, vymezovalo se obvykle jen Slovensko, uplatňoval se pohled Slovensko v Československu. To ovšem nelze vytýkat jen účastníkům této konference, jde o chronickou nemoc historiografie Československa, kterou noví badatelé jen nereflextovaně přejímají. Jestliže se předem očekává či žádá odpověď na otázky v rovině vztahové, pak se právě víceméně pravidelně sklouzává k onomu jednostrannému pohledu „Slovensko v Československu“. Je zapotřebí pokoušet se o přesnější a důkladnější srovnávací studium jednotlivých procesů a rovněž dobových reflexí těchto procesů. Některé z příspěvků se právě v tomto směru skutečně vydaly.

Konference tak opět potvrdila již déle pociťovanou potřebu – nejen pro sledované období, nýbrž pro celou etapu 1918–1992 – jednoznačněji navzájem vymezit koncepty „československé dějiny“, „slovenské dějiny“, „české dějiny“, případně precizněji vymezit místa jejich vzájemného prolínání a na druhé straně i konkrétní výseky nedělitelnosti československých dějin. S tím bude zapotřebí spojit i případný pokus vymezit témata, kde jde o špatně položenou otázku, nakolik konkrétně v nich nebude možno vymezit profilaci „české dějiny“, resp. témata, v nichž při vymezování Slovenska se nutně dospěje ke členění Slovensko a „zbytek“ Československa (tedy eventualita témat, v nichž komparace z hlediska „Češi a Slováci“ nebude realizovatelná či nebude věcná), anebo i témata, v nichž „dělitelnost“ československých dějin je možná jen podle jiných parametrů, nikoli národněteritoriálních. Česko-slovenská komise historiků se rozhodla věnovat této problematice celé samostatné zasedání na podzim 1999.

Neméně citelně chybí studium, jak vnímalo české prostředí slovenskou stranu a naopak; a nejen to, rovněž jak jedno národní prostředí působilo na druhé, jaké byly jejich interakce, včetně transferů alternativních či opozičních názorů, atd.

Přes počet referátů a vědeckých sdělení zůstal na konferenci širší prostor pro diskusi – více než padesát vystoupení. V. Goněc vyprovokoval diskusi, zda v mezidobí 1948–1968 v problému státoprávního uspořádání vůbec mohly přijít na pořad jiné představy než „státoprávní řešení národnostní otázky“ podle sovětského modelu. Ukazuje se, že tyto meze pro celé období nejen nebyly překročeny, ale ani dosaženy. A to nikoli

pouze pro překážky kladené režimem, nýbrž především pro poznávací či konstrukčně ideovou slabost těch, kdo nové státoprávní řešení hledali či pokoušeli se formulovat. Teprve v roce 1968 se objevily některé úvahy, překračující sovětský model; byly však torpédovány již před srpnem 1968 a konečná podoba ústavního zákona o československé federaci se poslušně vrátila do výše uvedených mezí, další redukce nastupovaly v následujících třech letech. Paralelně pak ani emigrační politická reprezentace nepřekónala schémata politických tezí roku 1945/1946, absentovala další hledání věcného, funkčního řešení.

Rozsáhlá diskuse se rozvinula i k fenoménu kampaně proti „buržoaznímu nacionalismu“. J. Měchýř upozornil na mezinárodní souvislosti; s tímto termínem se začalo operovat v Moskvě v rámci úsilí upevnit řízení nad komunistickými stranami v zemích sovětského bloku. Vedení KSČ si s ním původně vůbec nevědělo rady, teprve následně byl využit v rámci mocenského boje proti části slovenských komunistických představitelů. Přitom množství konkrétních případů, které později byly (resp. dodnes zůstávají) vysvětlovány jako „národnostní útlak“ či „poškození slovenských práv“, nebylo ve skutečnosti ničím jiným než součástí všeobecného útlaku politického. M. Štefanský vyzvedl dopady sovětsko-jugoslávské roztržky; od ní se odvíjelo tažení proti „národnímu komunismu“.

V. Prečan upozornil, že exilové vedení českých komunistů mělo vůči povstalecké části vedení slovenských komunistů přímo mindrák hned od roku 1945, odtud fevnivost. Tyž mindrák měl ovšem i J. Ďuriš. Jak poukázala M. Zavacká, staré ideologické klišé se pak v československých poměrech převléklo do nového hávu, podstatou věci však zůstal mocenský boj. Z. Jirásek upozornil na okrajový (proto neúspěšný) pokus, který v československé aplikaci „boje proti buržoaznímu nacionalismu“ předcházela, totiž tažení proti „Cieslarově platformě“ mezi polskými komunisty v řadách KSČ; Cieslar byl přitom typickým stalinistou.

V otázkách ekonomických se rozhodující část diskuse točila kolem souvislostí vyrovnávání Slovenska s českými zeměmi a kolem specifického místa Slovenska v rozvojových plánech. M. Barnovský upozornil na dobovou vysokou míru politizace, na zanášení sovětského modelu, na motivace typu „posílit dělnický charakter Bratislavy“, dále že zájem o právě tu skladbu nově budovaných průmyslových kapacit, které dnes zatěžují slovenskou ekonomiku, vyjadřovali právě vedoucí slovenští komunisté. V. Průcha zdůraznil, že až do roku 1954 Slovensko figurovalo ve všech hospodářských programech jako specifická veličina. Druhá pětiletka byla pokusem o výrazné odpoutání se od sovětského modelu (na rozdíl od sousedů, kteří nadále kopírovali SSSR), zároveň přechodem k centralizaci. Teze o dvou ekonomikách – Slovensko a české země – označil za neopodstatněné (pouze za války došlo k dílčí dezintegraci za opačného procesu násilné integrace pod německou nadvládou), posléze k roku 1968 se projeví jako pouhý ideologem. M. Štefanský poukázal na další, věcný rozměr ekonomických diskusí v roce 1968, totiž úsilí o efektivnější využívání kapacit na Slovensku jakožto alespoň dílčí nápravy důsledků investování z předchozích let.

K otázkám efektivity investic V. Průcha nadhodil fenomén „sociální investice“ v podobě programového umísťování do zaostalých oblastí, byť přímý efekt investice bude menší. Zapomíná se však na celkové důsledky pro celý region. Slovensko díky takovému investování prošlo mimořádně dynamickým rozvojem. Odtud i širší teoretizu-

jící otázka – která ekonomika je silnější, při vyrovnaných regionech či při silném centru, které samo reprezentuje téměř celý rozměr dotyčné ekonomiky.

Velkým problémem právě pro období 1948–1967 (v jiné poloze i pro etapu „normalizace“) zůstává ještě pro leckteré badatele metodologický „přešlap“, kdy namísto skutečného vlastního kritického přístupu historika přichází pasivní přejímání politických hodnocení z doby bezprostředně následující, včetně příslušné politické hantýrky namísto věcné terminologie. Tedy nejen přejímání výraziva a hodnocení z roku 1968 pro celé předchozí dvacetiletí, ale například i výraziva z roku 1956 ve vztahu k první polovině padesátých let atd. Řada jiných badatelů tento problém alespoň vnímá, avšak v zápase s ním nekončí vždy se štítem.

Z hlediska metodologického zůstává trvalou konstantou upozornění R. Kvačka o nutnosti neustále se distancovat od historizující politické publicistiky, která se tváří jako věda; nenechat se ovlivňovat její quasiterminologii, jejími schémata, tautologiemi, předem konstruovanými „závěry“ atd. Zejména výzkum nejnovějších desetiletí, kdy řada klíčových materiálů teprve čeká na rozkrytí, kdy řada otázek je teprve stavěna, ohrožuje zmíněná publicistika neustálým sváděním na scestí.

Celkově lze mímě nadsadit, že účastníci konference se rozcházelí s více otázkami, než s kolika přicházeli. Což není negativum, spíše svého druhu inventura a pozitivní provokace.

Zvláštní poděkování patří PhDr. Michalu Barnovskému, DrSc. a PhDr. Ivanu Kamencovi, CSc., za osobní podíl v programové přípravě a zabezpečení účasti slovenských referujících. Dík náleží rovněž Mgr. Haně Ambrožové a Mgr. Miroslavu Jeřábkoví za podíl na organizátorské práci.

Vladimír Goněc

STÁTOPRÁVNÍ A POLITICKÉ POMĚRY

METAMORFÓZY ŠTÁTOPRÁVNEHO POSTAVENIA SLOVENSKA V ČESKOSLOVENSKU V ROKOCH 1948–1967

Od ústavy k ústave (1948–1960)

Katarína Zavacká

Pri nastolenej otázke metamorfóz štátoprávneho postavenia Slovenska v obnovennej Československej republike je v prvom rade potrebné zdôrazniť, že výsledky moskovských rokovaní v marci 1945, týkajúce sa tejto otázky, ktoré sa súčasne stali základom obsahu Košického vládneho programu, boli vo svojej podstate iba obrovským propagačným heslom nasmerovaným na získanie popularity a hlasov komunistickej strane na Slovensku. V týchto súvislostiach treba považovať za dôležitú tú skutočnosť, že táto „ústretoivosť“ českých komunistov bola nasmerovaná voči slovenským komunistom globálne, predovšetkým však voči slovenským komunistom, sústredeným okolo G. Husáka, ktorému nebola už počas vojny cudzia myšlienka sovietského Slovenska ako súčasť ZSSR. Svoju úlohu tu zohrala aj jedna zásadná programová zmena v štruktúre obyvateľstva.

Pretože sa v Československu už nepočítalo s existenciou národnostných menšín v tom rozsahu a zložení aké, boli v predmníchovskej republike,¹ ale riešenie národnostnej otázky programovo nevymizlo ani z politiky VKSb, národnostnou menšinou, ktorej postavenie v jednotnom štáte sa malo riešiť, sa stali Slováci. Heslo „rovný s rovným“, ako ho obsahoval Košický vládny program, malo byť „nové poňatie riešenia slovenskej národnostnej otázky“, namiesto už „neperspektívnej“ šiestej hlavy ústavy z roku 1920 o ochrane menšín národných, náboženských a rasových. Ako uviedol neskôr, pri predkladaní návrhu ústavy v roku 1948 Vladimír Procházka, „ďalej odpadá v dôsledku prevratnej zmeny, ku ktorej došlo v našich krajinách odsunom Nemcov, ustanovenie šiestej hlavy o menšinovom práve a rovnako tak i jazykový zákon... Tieto veci nám boli nadikтовané mierovou zmluvou.“² Tu už nemala mať prioritu rovnosť občanov, ale rovnosť národov.

V podstate sa tu presadilo totalitné sovietské (také bolo i nacionálsocialistické) kolektívne vnímanie občanov oproti demokratickému vnímaniu občana jednotlivca. O takéto postavenie národov ako „rovný s rovným“, realizované v sovietskej stalinskej ústave z roku 1936 na báze vytvorených zväzových a autonómnych republík, nemali predstavitelia Komunistickej strany Československa vôbec záujem. Napriek tomu heslá

¹ Procházka, V.: Uskutečňuje se požadavek tábora, aby „kralování bylo dáno lidu obecnému“. Zpráva generálního zpravodaje poslance univ. prof. dr. Vladimíra Procházky o návrhu nové ústavy v Ústavodárném národním shromáždění dne 7. 5. 1948, in: Ústava naší cesty k socialismu. Projevy Klementa Gottwalda, Rudolfa Slánského a Dr. Vladimíra Procházky v Ústavodárném Národním shromáždění. Praha, 1948, s. 21.

² Ibid., s. 21.

o riešení štátoprávneho usporiadania boli zo strany československých komunistov považované za nevyhnutnosť. Ich výsledkom bola i I. pražská dohoda z 2. 6. 1945, uzatvorená medzi československou vládou, kde zohrávali silnú úlohu československí komunisti, a predsedom SNR. Propagačný charakter hesla o štátoprávnom usporiadaní, ktoré bolo v nej obsiahnuté, bol zastieraný tzv. československými špecifikami, ktorými sa zdôvodňovalo okrem iného i odmietnutie akceptovania vzoru „riešenia národnostnej otázky“ podľa ústavy ZSSR z roku 1936.³

Ďalším vzorom pre ústavnú štátoprávnu úpravu, požadovanú od časti slovenských komunistických reprezentantov na čele s G. Husákom, bola juhoslovanská federatívna ústava prijatá v januári 1946. Spomenul to v roku 1958 tvorca ústavy z roku 1948 Vladimír Procházka: „Pred stranickou ústavnou komisiou, ktorá sa ustanovila 11. 7. 1946, existovala v roku 1945 obdobná komisia, ktorú strana pred založením novej ústavnej komisie rozpustila. V týchto prvých dobách bolo možné pozorovať – i keď ojedinele – u niektorých pracovníkov odchylné tendencie. Ten či oný bol nadšený juhoslovanskou ústavou, ktorá bola vtedy práve veľkou novinkou a u nás veľmi známa, a doporučoval prevziať jej skladbu a hlavné ustanovenia. Iní zasa prejavovali sklony k rôznym špekuláciám a vymyšľali ústavné návrhy, ktoré sa veľmi málo opierali o skutočné pomery. Existoval napr. fantastický návrh, ktorý zavádzal autonómnou republiku českú a autonómnou republiku slovenskú, každú so svojim parlamentom a so svojou vládou, a nad tým ako strechu „Federatívnu republiku československú“. To všetko strana pod vedením Klementa Gottwalda zamietla, ...“⁴

Neskoršie vyretušovanie štátoprávnych požiadaviek husákovských komunistov z histórie bolo exemplárne zakomponované do ďalšieho vyjadrenia Vladimíra Procházky, že „konkrétne sa sila reakčných živlov prejavila najmocnejšie na Slovensku, čoho výrazom bola neobyčajne silná pozícia slovenskej Demokratickej strany, to malo neblahé následky vo veľkých potiažach pri riešení pomeru Čechov a Slovákov, tiež v ústavnom rokovaní (a tieto potiaže pretrvali ešte nejakú dobu po Víťaznom februári a prejavili sa ako úchyľky k buržoáznemu nacionalizmu!)“.⁵ Ako autor však uviedol, „z nášho pôvodného ústavného návrhu bola kapitola o slovenských národných orgánoch – kapitola vtedy veľmi sporná a obtiažna – jedinou partiou, o ktorej sa až do februára 1948 nezačalo vôbec rokovať.“⁶ Podľa komunistov bola už na zasadnutí prvej pracovnej schôdze ich straníckej ústavnej komisie dňa 25. 6. 1946 stanovená za prioritu pri tvorbe ústavy základná otázka a to otázka moci, resp. „pomer triednych síl“.⁷ Tí Slováci, ktorí považovali Košický vládný program, resp. I. pražskú dohodu za prísľub nového štátoprávneho usporiadania, nevzali podľa Vladimíra Procházku do úvahy smernice Budovateľského programu Gottwaldovej vlády, kde sa v 7. odstavci o riešení pomeru medzi Čechmi a Slovákmi uvádzalo i to, že „... tak ako vláda bude všade potierať nepriateľov republiky a

³ Procházka, V.: Ústava jako problém první etapy vývoje československé lidové demokracie, in: Ústava 9. května v deseti letech socialistické výstavby ČSR. Sborník referátů a diskusních příspěvků, Praha, 1958, s. 37.

⁴ Ibid., s. 35.

⁵ Procházka, V.: Sociálně politické a ideové předpoklady Ústavy 9. května v procesu jejího vzniku, in: Ústava 9. května v deseti letech socialistické výstavby ČSR. Sborník referátů a diskusních příspěvků, Praha, 1958, s. 15.

⁶ Ibid., s. 42.

⁷ Ibid., s. 38.

rozvratníkov, nebude tiež trpieť, aby separatistické, tiso- a tukovské, protičeské, protisovietske a fašistické živly... mohli zneužívať demokratické a národné slobody k rozvracaniu republiky a k príprave nového marca 1939“. Ako V. Procházka uviedol, táto zásada bola do Ústavy 9. mája vtelená ako § 37 vo forme obsiahnutej v ods. (1) „Prejavy a činnosť, smerujúce k tomu, aby bola ohrozená samostatnosť, celistvosť a jednota štátu, Ústava, republikánska štátna forma a ľudovodemokratické zriadenie, sú trestné.“ a v ods. (2) „Zneužívať občianske práva a slobody na tieto zábery je nepripustné. Najmä sa zakazuje rozširovať akýmkoľvek spôsobom a v akejkoľvek podobe nacizmus a fašizmus, rasovú a náboženskú neznašanosť a nacionálny šovinizmus.“⁸

„Úprava pomeru oboch bratských národov Čechov a Slovákov“ mala znamenať tretí základný princíp novej ústavy. Ako sa vyjadril predkladateľ návrhu ústavy „túto dôležitú otázku neriešime žiadnou formou známou z učebníc štátovedy, nemôžeme to nazvať ani federáciou, ani autonómiou alebo podobne, ale riešime tieto veci z konkrétnej situácie a na základe konkrétnych skúseností, ako sú dané udalosťami našej národnej a demokratickej revolúcie, najmä tiež Slovenským národným povstaním a skúsenosťami pri budovaní oslobodenej republiky, a ovšem opäť na základe princípov vyhlásených v košickom a budovateľskom programe. ...Jedným z princípov je, že slovenské národné orgány majú byť zachované ako predstavitelia národnej svojbytnosti slovenského národa, a druhým princípom je, že štátna jednota má byť nielen zaistená, ale ešte viac upevnená.“⁹

K propagačným vyhláseniam o ústavnom riešení vzťahu Čechov a Slovákov patrilo aj vyjadrenie Rudolfa Slánskeho v parlamente, v ktorom uviedol, že „týchto práv by sa Slovákom nebolo dostalo v ústave a nebolo by vôbec tiež možné sa dohodnúť o ústave, dokiaľ vo vláde sedeli Zenklovia a Procházkovia a dokiaľ sa za hovorcov väčšiny slovenského ľudu vydávali Lettrich a Ursíny.“¹⁰ Nie je nezaujímavé, že v žiadnom prejave týkajúcom sa ústavy, resp. česko-slovenských vzťahov nebol vôbec spomínaný pročeskoslovenský charakter Slovenského národného povstania. Naopak, vyjadrenia v tomto smere mali obdobný obsah ako slová R. Slánskeho, že „Slováci si musia byť vedomí, že dnes im nehrozí nebezpečenstvo z Prahy, ale z radov separatistických, protičeských zášť podporujúcich reakčných živlov na Slovensku.“¹¹ V zásade sa československým občanom sústavne podsúvala kolektívna vina Slovákov za marec 1939 s tým, že „na rozdiel od českých krajín v minulosti tam bola masová fašistická totalistická strana ľudákov, ktorá viedla tzv. slovenský štát a mala širokú základňu.“¹²

Je symptomatické, že problém decentralizácie, hlásaný ako heslo ako rovný s rovným, sa deklaroval podľa K. Gottwalda v tom zmysle, v akom ho hlásali pred 6. 10. 1938 slovenskí autonomisti, že „dnes sú Slováci skutočne rovnoprávnym bratom českého národa v spoločnom štáte. Na Slovensku dnes niet českých žandárov, úradníkov

⁸ Ibid., s. 48; Slánský, R.: Nová ústava je dokladem vyšší, lepší a dokonalejší demokracie. Projev generálního tajemníka Komunistické strany Československa poslance Rudolfa Slánského v rozpravě Ústavodárného Národního shromáždění o návrhu nové ústavy dne 7. května 1948, in: Ústava naší cesty k socialismu, Praha, 1948, s. 11.

⁹ Procházka, V.: ibid., s. 23.

¹⁰ Slánský, R.: ibid., s. 11.

¹¹ Ibid., s. 11.

¹² Gottwald, K.: 1946–1948, I. Bratislava, 1949, s. 22.

a učiteľov. Správu svojich vecí vykonáva si slovenský ľud sám prostredníctvom slovenských ľudovodemokratických orgánov.“¹³

V sústreďení sa na uchopenie moci v štáte znevažovali komunistickí predstavitelia všetky demokratické hodnoty predmnichovskej Československej republiky. K tejto diskreditácii jej vhodne poslúžili ľudácke argumenty pre zdôvodňovanie autonomistických požiadaviek spred októbra 1938. „Povážlivé je, že sa proti nositeľom bývalého ľudáctva vedie veľmi nedostatočný boj, že tieto separatistické, ľudácke, protičeské a protisovietske živly zaujali legálne pozície v Demokratickej strane, v administratívnom a hospodárskom aparáte.“¹⁴ Naopak, v období okolo prijímania ústavy neboli ani spomínané ani odsudzované požiadavky slovenských komunistov reprezentovaných G. Husákom a z ich strany nebola verejne spochybňovaná forma ústavného zakotvenia postavenia slovenských národných orgánov. Ústredný akčný výbor obrodenej Národnej fronty predložil návrh ústavy po februári 1948 verejnosti na „verejnú rozpravu“, v ktorej sa najväčší záujem sústredil na kapitolu prvú o právach a povinnostiach občanov a kapitolu piatu – o pomere Čechov a Slovákov. Značná časť tejto verejnej rozpravy vybočila podľa názoru predkladateľa „do určitej miery z rámca ústavy.“¹⁵ (Nebolo by od veci zmapovať túto „verejnú rozpravu“.) V tomto období bol tiež na dlhé desaťročia položený základ oficiálneho hodnotenia okolností a podmienok vzniku československého štátu pretaveného do všetkých učebníc, a to, že „bez 7. novembra 1917, bez veľkej októbrovej revolúcie nebolo by ani 28. októbra 1918, ani 9. mája 1945.“¹⁶

* * *

Po prijatí ústavy v máji 1948 (ústavný zákon č. 150/1948 Zb.) by sa dalo očakávať, že nastane veľká prezentácia názorov na ústavu všeobecne, resp. na postavenie slovenských národných orgánov v ústave. Ak do polovice roku 1948 doznievali v slovenskej odbornej právnickej tlači diskusie a návrhy k ústave, po razantnom zabezpečení si moci komunistickou stranou v štáte vo všetkých oblastiach verejného života sa možnosť publikovať iné názory stala iluzórnou. Okrem zodpovednosti redakčných rád za publikované články sa pristúpilo aj k obmedzeniu počtu odborných časopisov. Tak bolo napr. zastavené ďalšie vydávanie slovenského právnického časopisu „Verejné právo“, na stránkach ktorého prebiehali v rokoch 1947 a 1948 diskusie o novej ústave.¹⁷ (Naviac, titul Verejné právo prestal byť vhodný, pretože po februári 1948 sa prestalo podľa sovietského vzoru právo deliť na verejné a súkromné.)

Posledným „nesocialistickým“ odborným článkom, týkajúcim sa štátoprávneho postavenia Slovenska zakotveného v ústave z roku 1948, bol článok Pavla Mrázka „K otázke štátoprávneho charakteru československého pomeru a slovenských národných orgánov.“¹⁸ Autor zo svojho „nemarxistického“ pohľadu konštatoval, že „je veľkým

¹³ Ibid., s. 258.

¹⁴ Ibid., s. 222.

¹⁵ Procházka, V.: Ústava naší cesty k socialismu..., s. 27.

¹⁶ Slánský, R.: ibid., s. 15; Procházka, V.: ibid., s. 17.

¹⁷ „Rozhodnutím Ústredného akčného výboru SNF v Bratislave zo dňa 27. 12. 1948, č.j. 1/884/48/T bolo v rámci úsporných opatrení v sektore papierenského a zjednodušenia pomerov v tlači zastavené ďalšie vydávanie Verejného práva.“ in: Právny obzor, Bratislava, 1949, XXXII, s. 72.

¹⁸ Mrázek, P.: K otázke štátoprávneho charakteru československého pomeru a slovenských národných orgánov. in: Právny obzor, 1949, XXXII, s. 176–189. Okrem článku P. Mrázka publikoval na túto tému ešte:

nedostatkom našej štátovedeckej literatúry, že sa dosiaľ nikto sústavne Ústavou 9. mája nezaoberal, ba ani oficiálny a už dávno ohlasovaný komentár k Ústave nevyšiel, takže naši praktickí právnici nemajú potrebné pomôcky pre výklad a aplikáciu Ústavy“.¹⁹ K postaveniu Slovenska v tejto ústave konštatoval, že „Slovensko netvorí po stránke štátoprávnej žiadne osobitné, od celku Československej republiky oddelené autonómne územie. Ale to nie je všetko. K autonómii ďalej treba, aby ľud, národ, alebo hocijaký iný osobný substrát štátoprávneho zväzku tvoril právny subjekt, aby bol štátoprávnym subjektom, ktorý má štátne a ústavné práva. Slovensko a slovenský národ by skratka musel byť autonómnym zväzkom. To však v Ústave nikde stanovené nie je. Slovensko a slovenský národ nielenže nie je žiadnym autonómnym zväzkom, ktorý by mal nejakú štátoprávnu subjektivitu, ale nie je ani korporáciou verejného práva, ako sú napr. zväzky ľudovej správy ako obce, okresy a kraje, alebo ako boli bývalé zeme podľa zákona č. 125/1927 Zb., ktoré môžu alebo mohli byť subjektami tak verejných ako i súkromných práv.“²⁰

Autor jednoznačne nechápal, že napriek všetkým niekoľkokrát vyhláseným heslám komunistov o postavení slovenských národných orgánov, sa demokratická decentralizácia štátu už v ústave nekonala. Na tento článok následne reagovala redakcia Právneho obzoru šesťstranovým odmietavým stanoviskom s tým, že „nedostatok našej právnickej literatúry, ktorá by oboznamovala našu právnickú verejnosť s marx - leninským nazeraním na otázky štátu, zapríčiňuje, že mnohí naši právnici nazerajú ešte aj dnes na tieto otázky nesprávne. Táto skutočnosť nám môže vysvetliť v mnohom smere nedostatky, ktoré sa vyskytujú v spomenutom už článku P. Mrázka.“²¹ Podľa redakcie mohlo dôjsť k takémuto názoru len dogmatickým výkladom ústavy. „Autor zabudol na vedecky jedine odôvodnené zásady svetonázoru marxisticko - leninskej strany, zásady dialektického materializmu.“ Za príklad riešenia národnostnej otázky bol uvedený spôsob realizovaný v Sovietskom zväze.²² Redakcia ďalej uviedla, že „nie viac „neotrasiteľných“ spoločenských zriadení, stálych štátnych foriem. Štátne zriadenia, ktoré boli azda dobré v minulosti, nemusia vyhovovať dnes, veď aj samotný štát je odsúdený na odumretie po dosiahnutí komunizmu a po zániku kapitalistického obkľúčenia.“²³

Zásadný postoj redakčného článku k štátoprávnejmu postaveniu Slovenska sa opieral o „marxisticko-leninské nazeranie“, ktoré „odstraňuje akúkoľvek problematiku v tejto veci a je zbytočné, aby sme si robili ťažkú hlavu, na ktorú štátoprávnu formulu natiahnúť pomer dvoch našich národov.“²⁴ Napriek tomuto stanovisku sa aj autori redakčného článku dožadovávali podrobného výkladu ústavy odborníkmi ústavného práva, ktorí sa zúčastnili na vypracovaní ústavy, ale z iného dôvodu ako P. Mrázek. Potrebovali, aby im bol „poskytnutý správny základ na pokrokové nazeranie na ústavné právo.“²⁵

Matura, A.: Slovenské národné orgány podľa Ústavy 9. mája, in: Iuridica Slovaca II, Bratislava 1949, s. 145–167.

¹⁹ Mrázek, P.: ibid., s. 172.

²⁰ Mrázek, P.: ibid., s. 188.

²¹ Redakčný článok: „Poznámky k článku Dr. Mrázka: „K otázke štátoprávneho charakteru československého pomeru a slovenských národných orgánov“,“ in: Právny obzor, 1949, XXXII, s. 261.

²² Ibid., s. 262, 263.

²³ Ibid., s. 263.

²⁴ Ibid., s. 264.

²⁵ Ibid., s. 266.

Reči o zaostávaní vied o štáte a práve, ktoré zaznievali z úst straníckych predstaviteľov,²⁶ sa netýkali ústavy, ale nedostatočného reflektovania zásadných zmien v ponímaní práva ako výrazu vôle vládnucej triedy.

Vláda jednej politickej strany v totalitnom politickom systéme paralyzovala princípy štátu parlamentnej demokracie. Táto situácia však nebola neznáma, pretože od predchádzajúcej totality uplynul pomerne krátky čas. Taktiež politický systém, ktorý fungoval v povojnovom Československu v rokoch 1945–1948, deklarovaný ako Národný front, tiež nespĺňal kritériá parlamentnej demokracie. Obrovská centralizácia, ktorá nastala po februári 1948, teda nevypĺyvala z podstaty unitárneho štátu, ale z podstaty totalitného politického systému, ktorého sila bola znásobená podriadením politiky záujmom Sovietskeho zväzu. Zoštátnenie všetkého majetku a podriadenie celého ekonomického života jednotnému štátnemu plánu zohrali pri centralizácii štátu, aká dovtedy nemala obdoby, najvýznamnejšiu úlohu.

Nie je teda ničím mimoriadnym, že tí slovenskí komunisti, ktorí sa chceli podieľať na moci tým, že chceli vládnuť na Slovensku vo vlastnej kompetencii – vo federovanej časti štátu, nemohli byť s takýmto stavom spokojní. Nemohli uvažovať ani o alternatívach postavenia štátu v štáte, ako o nich uvažovali predstavitelia Demokratickej strany po III. pražskej dohode, keď vychádzali z predpokladu, že politické dohody neprejudikujú ústavné riešenie štátoprávneho postavenia Slovenska a ich ustanovenia sa mali prevziať do pripravovanej ústavy iba vtedy, ak by sa v praktickom živote osvedčili.²⁷ Slovenským komunistom nešlo o decentralizáciu moci, ktorá je súčasťou demokracie, ale išlo im o moc na Slovensku. Okrem moci politickej im išlo i moc ekonomickú, pretože cez ňu by si upevnili moc politickú. Je zaujímavé, že pri ich poznatkoch o fungovaní ZSSR ako federatívneho štátu nechceli vidieť, že tento supercentralizovaný štát nemá s podstatou federácie ako formy demokratickej decentralizácie nič spoločné.

Politická odozva XX. zjazdu KSSZ (14. – 15. 2. 1956) sa musela zákonite premietnuť i do politiky KSČ. Jedna z oblastí „realizácie“ výsledkov tohto zjazdu – závery o národnostnej otázke sa premietli i do rezolúcie ústredného výboru KSČ z 30. 3. 1956 o vykonaní opatrenia k zvýšeniu právomoci slovenských národných orgánov. Táto skutočnosť mala byť „prvým konkrétnym výrazom tvorčieho využitia výsledkov XX. zjazdu KSSZ v takej dôležitej oblasti, ako je riešenie národnostnej otázky“, a toto opatrenie „je treba vykonávať ruka v ruku s uplatňovaním zásady demokratického centralizmu a likvidácie jeho byrokratického prekrúcania, ktoré obmedzovalo rozvíjanie samostatnosti a tvorčej iniciatívy slovenských národných orgánov a viedlo často k neodôvodnenému poručníkovaniu. Z tohto hľadiska bude treba zrejme preskúmať rozsah otázok patriacich do pôsobnosti slovenských orgánov, predovšetkým Slovenskej národnej rady podľa § 96 ústavy a rozšíriť právomoc týchto orgánov i o vážnejšie otázky hospodárskej výstavby v záujme konkrétnejšieho a operatívnejšieho riadenia niektorých odvetví národného hospodárstva Slovenska.“²⁸

Na následnej celoštátnej konferencii KSČ (11. – 15. 6. 1956) sa stal predmetom kritiky byrokratizmus a prílišná centralizácia. Pretože obe témy boli osvedčené pre kriti-

ku v každom čase, ponúkla sa „decentralizácia“ vo forme zvýšenia úlohy a právomoci slovenských národných orgánov – SNR, Zboru povereníkov a jeho členov. Na základe záverov tejto konferencie bol prijatý ústavný zákon č. 33 Zb. z 31. 7. 1956 o slovenských národných orgánoch. Na to, že to bol ústavný zákon, bol vypracovaný rýchlo, z čoho bolo jasné už vopred, že má jednoznačne deklaratórny charakter. Jednou z reakcií na tento zákon bolo konštatovanie, že „skutočné a úplné riešenie národnostnej otázky predpokladá revolučné víťazstvo proletariátu, úplnú demokratizáciu štátu a uplatnenie formálnej a faktickej národnej rovnoprávnosti, teda politickej, hospodárskej a kultúrnej. Z toho vyplýva, že národnostná otázka a jej riešenie nie je izolovanou alebo hlavnou otázkou štátneho a spoločenského zriadenia.“²⁹ V návznosti na rokovania a diskusie o záveroch XX. zjazdu KSSZ sa na zasadnutí ústredného výboru KSS v máji 1956 Viliam Široký vyjadril, že „v našich sporoch s buržoáznonacionalistickou skupinou nešlo o to, aká má byť právomoc slovenských národných orgánov zásadne, ale so zreteľom na danú situáciu. Splniť pred februárom 1948 požiadavky buržoáznych nacionalistov znamenalo významne posilniť pozície reakčných zoskupení.“³⁰ Rozpor bol ale v tom, že časť slovenských komunistov chcela anulovať III. pražskú dohodu po februári 1948, a to priamo v ústave.

Jediným článkom (možno povedať na desaťročia), v ktorom sa autor jednoznačne vyslovil, o čom by ústavný zákon mal byť, bol článok Leonarda Bianchiho „K problému zvýšenia právomoci slovenských národných orgánov.“³¹ Autor ho predniesol ako diskusný príspevok na konferencii o vzťahoch Čechov a Slovákov,³² konanej tri mesiace pred prijatím ústavného zákona. Podľa autora „slovenské národné orgány plne nevyužili ani tú časť právomoci, ktorá vyplývala z Ústavy 9. mája. Nemožno však nevidieť ani to, že Národné zhromaždenie tiež nevyvinulo vo všetkých smeroch dostatočné úsilie za účelom dôsledného uplatňovania socialistického demokratizmu a socialistickej zákonitosti... Zvýšenie právomoci slovenských národných orgánov je úzko späté s celkovou problematikou demokratizácie činnosti našich zastupiteľských zborov. Ide o chyby celoštátneho aj národného zákonodarného zboru a pri odstraňovaní týchto nedostatkov treba vyznačiť jednotnú líniu. ...k otázke zvýšenia právomoci slovenských národných orgánov nepristúpime teda v tomto príspevku, že budeme vyratúvať, čo všetko by sme chceli mať vo svojej kompetencii a čo by malo zostať v kompetencii celoštátnych orgánov, ale na základe doterajších skúseností si predovšetkým povieme, čo chýbalo v činnosti zákonodarných orgánov a čo by prispelo k demokratizácii nášho štátneho života v celoštátnom meradle... Hneď na začiatku nášho skúmania narazíme na socialistickú zákonnosť. Je síce zvykom, že si pri nadhodení pojmu socialistickej zákonitosti predstavíme len dodržiavanie platných zákonov a predpisov výkonnými orgánmi štátnej moci. No nesmieme zabúdať na to, že socialistická zákonnosť ako princíp nášho právneho poriadku je metódou právneho vedenia štátu vôbec... Socialistická zákonnosť má vládnuť aj vo vzájomnom pomere jednotlivých orgánov štátnej moci....Nedostatky v činnosti najvyšších

²⁹ Laco, K.: Ústavný zákon č. 33/1956 Zb. o slovenských národných orgánoch, in: Právny obzor, 1956, XXXIX, s. 520.

³⁰ Ibid., s. 523.

³¹ Bianchi, L.: K problému zvýšenia právomoci slovenských národných orgánov, in: Naša veda, 1956, III, s. 271–272.

³² Bokes, F.: Správa o konferencii o vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov, in: Naša veda, 1956, III, s. 275–279.

²⁶ Zo zasadnutia redakčnej rady Právneho obzoru, in: Právny obzor, 1951, XXXIV, s. 461.

²⁷ Rákoš, E., Rudohradský, Š.: Slovenské národné orgány 1943–1968, Bratislava 1973, s. 123.

²⁸ Průša, O.: Významná opatření k dalšímu upevnění sovětského mnohonárodního státu, in: Právník, 1956, s. 433.

zastupiteľských orgánov, ako aj obmedzený výkon právomoci slovenských národných orgánov, boli teda známkou porušovania socialistickej zákonnosti v najvyšších sférach nášho ústavného života. Vo svojom súhrne znamenali negovanie socialistickeho demokraticizmu, ktorý je princípom našej Ústavy 9. mája.... *Nestavajme si teda zvýšenie právomoci slovenských orgánov ako nejaký protichodný záujem vo vzťahu Čechov a Slovákov...*³³

Nemožno povedať, že by si ostatní autori mysleli o obsahu ústavného zákona niečo iné, než čo obsahoval. O tom, že „je nemysliteľné, že by sa nebralo do úvahy stanovisko ústredného orgánu – vlády. Práve tak je nemysliteľné, že by za stavu jednoty záujmov celého československého ľudu, oboch našich národov, mohlo dôjsť k zásadnému rozporu pri riešení uplatňovania zodpovednosti.“³⁴ V súvislosti s týmto ústavným zákonom odzneli argumenty týkajúce sa proklamovaného štátoprávneho postavenia Slovenska obdobné tým, ktoré vyslovil vo svojom proskribovanom článku v roku 1949 P. Mrázek. Uvádza, že „naša forma nie je federácia. Náš štát sa delí iba administratívne-teritoriálne... Konštatovanie, že ide o jednotný štát, ešte nerieši otázku autonómie, pretože autonómia, podobne ako decentralizácia, neruší charakter jednotného štátu... naša úprava má napr. niektoré črty teritoriálnej autonómie, resp. jej druh či atypický prípad a i.“³⁵ Nová úprava slovenských národných orgánov mala teda znamenať, že „pokiaľ ide o orgány štátnej správy“, je to „určitý krok k decentralizácii.“³⁶

Tieto všetky objasňujúce úvahy o podstate obsahu ústavného zákona č. 33/1956 Zb. by stratili zmysel, keby sa nepretržite nepodsúvala československým občanom propaganda komunistov už od roku 1945 o novej forme štátoprávneho postavenia Slovenska na záseade rovný s rovným, ktoré síce nebolo federáciou, ani autonómiou ale novou formou riešenia štátoprávnej otázky, ktorej uplatnenie bolo možné iba vďaka víťazstvu robotníckej triedy vo februári 1948. Jednoznačne to potvrdzuje i vyjadrenie K. Gottwalda, že „nie je náhodou, že až po februári mohli sme vypracovať a schváliť novú ústavu republiky, v ktorej je navždy stvrdená a zabezpečená rovnoprávnosť našich národov tak, ako vyrástla v novej republike zo zásad košickej Magny Charty... Vývin udalostí po februári je tak jasným dôkazom, že iba ľudová demokracia, iba socializmus sú schopné úplne vyriešiť otázku sociálnu i národnostnú, že blaho a rozkvet národa slovenského, práve tak ako českého je nerozlučne spätý s osudom ľudovej demokracie a socializmu.“³⁷

Jedno z mnohých „vedeckých“ lámaní hláv o tom, aká je teda forma sústavne deklarovaného štátoprávneho zakotvenia Slovenska a postavenia slovenských národných orgánov v Ústave 9. mája, prebehlo na vedeckom zasadnutí VII. sekcie ČSAV, sekcie spoločenských vied SAV a právnických fakúlt v Prahe a v Bratislave, venovanom 10. výročiu ústavy, v čase príprav k XI. zjazdu KSČ, kedy „boli už základy socializmu v podstate vybudované.“³⁸ Popri jednoznačnom dovolávaní sa obsahu Budovateľského

³³ Bianchi, L.: *ibid.*, s. 272.

³⁴ Laco, K.: Ústavný zákon č. 33/1956 Zb. o slovenských národných orgánoch, in: *Právny obzor*, XXXIX, 1956, s. 581–582.

³⁵ Laco, K.: *ibid.*, s. 531–532.

³⁶ Hromada, J.: Zmeny v postavení orgánov štátnej správy na Slovensku v svetle ústavného zákona č. 33/1956 Zb., in: *Právny obzor*, XXXIX, 1956, s. 551.

³⁷ Gottwald, K.: 1946–1948, II., s. 227.

³⁸ Ústava 9. května v deseti letech socialistickej výstavby ČSR, Sborník referátů a diskusních příspěvků, Praha 1958, s. 6.

programu v súvislosti s ústavným zakotvením novej úpravy pomeru medzi Čechmi a Slovákmí³⁹ sa zdôrazňoval ostrý boj, ktorý musela KSČ zvíťaziť „s českou a slovenskou buržoáziou o marx-leninské princípy riešenia národnostnej otázky vrátane boja o slovenské národné orgány, najmä, aby tieto neboli buržoázno-nacionalisticky využité a zneužívané proti budovaniu unitárneho ľudovodemokratickeho štátu, či už z hľadiska buržoázných autonomistických alebo federalistických tendencií.“⁴⁰ Zdôraznila sa skutočnosť, že „tzv. symetrické usporiadanie vyjadrené základnými variantami bolo z hľadiska robotníckej triedy a ostatných pracujúcich o upevnenie a konečné vydobytie politickej moci v štáte v danej etape vývoja kontrarevolučne zamerané, vyrábané na oslabenie bojovej jednoty robotníckej triedy a v konečnom efekte na reštauráciu kapitalistického spoločenského a štátneho zriadenia“ a to z dôvodov, že chceli oslabiť „vplyv vlády na vývoj v jednotlivých častiach štátu.“ Štátoprávna forma sa opätovne zamieňala s územnou decentralizáciou s tvrdením, že „federalistické rozparcelovanie celého štátu na tri štátne celky (pozri napr. návrh Vladimíra Kubeša) by za danej situácie znamenalo stratu socialistickej perspektívy a s ňou spojené a na nej závislé otázky marx-leninského riešenia a vyriešenia národnostnej otázky.“⁴¹

Ako uvádzal vo svojom referáte Stanislav Matoušek, „...doterajšie výsledky bádania na tomto úseku vyzneli v tom zmysle, že postavenie Slovenska v rámci ČSR treba chápať ako oblastnú autonómiu s prevládajúcimi rysmi formy politicko-administratívnej alebo v upresnenejšom znení ako osobitnú formu politickej autonómie socialistickeho typu.“⁴² Zdôrazňovalo sa, že oblastná autonómia socialistickeho typu je najvhodnejšou formou pre riešenie pomeru Čechov a Slovákov bez toho, aby sa narúšala jednota štátu, že je obsahom štátoprávneho postavenia Slovenska a že autonómny útvar nie je oprávnený uskutočňovať štátnu zvrchovanosť.⁴³ Konštatoval sa aj určitý vnútorný rozpor medzi prejavmi politickej vôle slovenského a českého národa a závermi o obsahu a forme postavenia Slovenska v rámci ČSR na strane druhej.⁴⁴ Navyše sa uvádzal „jeden praktický poznatok“, že „v právnom povedomí slovenského pracujúceho ľudu existuje pomerne značný odpor k akejkoľvek forme autonómie, zrejme v dôsledku zlých skúseností z minulosti. Je vonkoncom veľmi ťažko vysvetľovať aj nový obsah oblastnej autonómie socialistickeho typu, a to z toho dôvodu, že proces formovania socialistickej národnosti u nás, včítane procesu formovania sa socialistickeho slovenského národa, sa okrem iného, podľa našich osobných poznatkov, veľmi silne u pracujúceho slovenského občana prejavuje v túžbe po čo najužšom primknutí sa k unitárnemu ľudovodemokratickému štátu... Preto aj z týchto dôvodov, samozrejme neprávnických a laických, sa mu stáva uvedená problematika vzdialená.“⁴⁵

³⁹ Procházka, V.: Sociálně politické a ideové předpoklady Ústavy 9. května v procesu jejího vzniku, s. 18; Procházka, V.: Ústava jako problém první etapy vývoje československé lidové demokracie, in: Ústava 9. května v deseti letech..., Praha 1958, s. 48.

⁴⁰ Matoušek, S.: K otázce boja o zakotvení slovenských národných orgánov v Ústave 9. mája a postavenie Slovenska v rámci ČSR, in: Ústava 9. května v deseti letech..., s. 139.

⁴¹ Matoušek, S.: *ibid.*, s. 143.

⁴² Matoušek, S.: *ibid.*, s. 144.

⁴³ Matoušek, S.: *ibid.*, s. 144–145.

⁴⁴ Matoušek, S.: *ibid.*, s. 146.

⁴⁵ Matoušek, S.: *ibid.*, s. 147.

Jednoducho povedané, propagandistické heslá o obsahu a forme štátoprávneho usporiadania Slovenska nevnímali občania na Slovensku ako alfu a omegu svojho života v Československu. Za odrazový mostík k pripravovanej novej, socialistickej československej ústave možno chápať vyjadrenie, že „Zákonodarstvo SNR splnilo pozitívnu, i keď iba dielčiu úlohu pri uskutočňovaní ústavných princípov vo vzťahoch našich národov. Ďalšie rozvíjanie slovenských národných orgánov i všetkých foriem účasti slovenského ľudu na správe celoštátnych záležitostí bude potom významnou hybnou silou pri budovaní socialistickej spoločnosti na Slovensku i v celej republike.“⁴⁶

* * *

Sústavne vyslovované slová predstaviteľov KSČ o decentralizácii, rozvíjané „vedou o socialistickom štáte a práve“ do absurdných konfigurácií, začali od roku 1959 nadobúdať nový zmysel. Chystaná nová ústava mala obsahovať oproti ústave z roku 1948 zásadné zmeny. Niežby demokratické ustanovenia – zvyšky z ústavy z roku 1920 – neboli v praxi po jej prijatí okamžite likvidované zmenou politického systému. Predsa len tam chýbalo výslovné deklarovanie vedúcej úlohy komunistickej strany v štáte. Nová ústava toto splnila v známom čl. 4 ústavy.

Decentralizácia, o ktorej sa v súvislosti s prípravou ústavy hovorilo, bola skutočne v nej obsiahnutá, ale smerovala podľa čl. 89 ústavy k národným výborom. V zásade, v demokratickom politickom systéme znamená presun kompetencií z vyšších orgánov na nižšie, a tým ich zapojenie do správy vecí štátnych a verejných, jeho podstatu. Po dovtedajšej obrovskej centralizácii i takáto predstava „socialistickej“ decentralizácie smerom k národným výborom znamenala určitý pokrok.

Komunistická strana sa však nemienila vzdať propagandistických hesiel o štátoprávnym postavení Slovenska. Považovala za nevyhnutné sústavne sa pasovať za ochráncu vzťahov českého a slovenského národa na princípe rovný s rovným obsiahnutom v Košickom vládnom programe (i keď transformovanom do princípov Budovateľského programu). Bolo teda treba znovu a v novej forme predstaviť úlohu a zdôvodniť nové postavenie slovenských národných orgánov v tom obsahu, v akom boli zakomponované do socialistickej ústavy, ako vývojovú fázu socialistického riešenia národnostnej otázky komunistickou stranou. A tak sa uvádzalo, že „postavenie, náplň i metódy činnosti slovenských národných orgánov sa vývojom menili tak, ako sa menili podmienky, v ktorých pôsobili. V tomto zmysle boli slovenské národné orgány aj v socialistickej ústave našej spoločnosti a štátu novo domyslené, ako to zodpovedá záujmom rozvoja celého štátu a záujmom rozvoja Slovenska osobitne... Došlo k rozšíreniu právomoci NV o celý rad úloh. ...týmto opatrením stratil väčší počet povereníctiev na Slovensku svoju pracovnú náplň, resp. opodstatnenie jestvovania, nakoľko ich pôsobnosť prešla na NV... Druhým základným momentom, ktorý rovnako významne podmienil nové postavenie slovenských národných orgánov, bola potreba prehliť jednotu riadenia národného hospodárstva celej republiky.“⁴⁷ A tak nastúpilo propagandistické vyzdvihovanie úlohy SNR pri zostavovaní štátneho plánu a pri jeho plnení, lebo bola „cestou, prostredníctvom

ktorej sa v minulosti riešila tzv. slovenská otázka (najmä cestou industrializácie Slovenska) a prostredníctvom ktorej sa aj v budúcnosti budú riešiť posledné rozdiely existujúce v hospodárskej a kultúrnej úrovni Slovenska v porovnaní s českými krajinami.“⁴⁸

Avšak pre tých slovenských komunistov, ktorí sa v rokoch 1945–1946 nádejali, že sa štát bude federalizovať, bola koncepcia ústavy, napriek tomu, že bola socialistická s potvrdením vedúcej úlohy komunistickej strany, obrovským sklamaním. Za vrchol degradácie môže byť považované spojenie moci zákonodarnej a výkonnej, dokonca s odvolávaním sa na takýto stav v SNR počas Slovenského národného povstania.⁴⁹ Iné „vysvetlenie“ tohto stavu bolo, že sa týmto podstatne posilnilo postavenie Slovenskej národnej rady.⁵⁰ Ale i ustanovenie čl. 73, ods. 4 ústavy, podľa ktorého nebol už počet poslancov SNR určený priamo v ústave, ale mal sa stanoviť zákonom SNR, patrilo zrejme k tomu, čo zapadalo do intencií „tradícií SNP, resp. k posilneniu postaveniu SNR“. Následná činnosť SNR bola vyjadrená v správe Predsedníctva SNR na jeho pléne 29. 6. 1961 s tým, že „forma poskytovania pomoci NV a podnikom sa javila ako špecifická forma riadenia, ktorého účinnosť nebola normatívne podložená, spočívala mimo priamej línie stupňovitého riadenia a mala organizátorsko-mobilizačný charakter.“⁵¹

Celkove však obsah ustanovení novej ústavy jasne dokumentoval vzťah orgánov komunistickej strany k najvyšším orgánom štátnej moci a správy. To nebola iba negácia Slovenskej národnej rady a Zboru povereníkov, ako sa to prezentovalo a ešte prezentuje. To bola výslovná negácia funkcie parlamentu a vlády v prospech najvyšších stranických orgánov. Tento stav bol zákonitý, lebo bol výsledkom predchádzajúceho vývoja, počas ktorého sa parlament a vláda dostali do sekundárnej alebo až terciárnej sféry vplyvu na chod štátu. Taktiež však nebolo náhodilé, že odpor akceptovať tento stav vyšiel zo slovenskej strany, i keď nie z dôvodov odmietnutia hegemonie komunistickej strany v štáte. A tak opäť niektorí slovenskí komunisti chceli byť na Slovensku hegemonmi sami. Bola to stranická rivalita, zvýraznená priamym obmedzením vplyvu na život na Slovensku tými, ktorí boli vo svojom postavení postihnutí likvidáciou významnejšej kompetencie slovenských národných orgánov, čo u nich vyvolalo veľkú nevôľu.

* * *

Spory o participáciu na moci medzi komunistami začali v nasledujúcich rokoch narastať. Vpadli úplne hladko do atmosféry vzrastajúcej nespokojnosti československej spoločnosti so silnými prejavmi totalitného systému, čo sa v zásade vzťahovalo i na iné štáty východného bloku. V rokoch 1966–1967 prebiehala na stránkach Kultúrneho života diskusia o česko-slovenských vzťahoch, ktorá vyústila v diskusiu na pôde Ústavu dejín KSS k referátu S. Falt'ana „K problémom československých vzťahov.“⁵² Napriek tomu, že debata bola veľmi búrlivá, viedla sa iba o vzťahoch od roku 1918 do rozbitia republiky, resp. zahŕňala i obdobie SNP, ale vôbec sa nevenovala pozornosť obdobiu od roku 1948. Opäť sa teda opakovalo klišé ako na spomínanej konferencii v roku 1956, pretože účastníci nedokázali prekročiť stanovené komunistické ideologické mantinely hodnotenia

⁴⁸ Colotka, P., Matoušek, S.: Naša socialistická ústava, s. 136.

⁴⁹ Rákoš, E., Rudohradský, Š.: Slovenské národné orgány 1943–1968, Bratislava 1973, s. 213.

⁵⁰ Trella, R.: Vedúca úloha KSČ a naša ústava, in: Právny obzor, XLIV, 1961, s. 286.

⁵¹ Rákoš, E., Rudohradský, Š.: Slovenské národné orgány..., s. 239.

⁵² Konalo sa 10. 3. 1967.

⁴⁶ Grospič, J.: Zákonodarná pravomoc Slovenské národnej rady a ústava, in: Ústava 9. května v deseti letech..., s. 158.

⁴⁷ Colotka, P., Matoušek, S.: K návrhu novej socialistickej ústavy ČSR, in: Právny obzor, XLIII, 1960, s. 385–398; Colotka, P., Matoušek, S.: Naša socialistická ústava, Bratislava 1961, s. 131.

československého štátu od jeho vzniku, tak ako boli dané a nezmenené žiadnym ideologickým uznesením komunistickej strany (a v podstate takáto interpretácia podstaty vzniku a existencie československého štátu pretrváva dodnes).⁵³

Výnimkou boli ale názory G. Husáka z roku 1967. Skutočne sa G. Husák v tom čase zaoberal obdobím po roku 1948, ale čisto z hľadiska predstaviteľa tej skupiny slovenských komunistov, ktorým nebola neznáma idea slovenskej republiky ako súčasť ZSSR z obdobia vojny, ani ako súčasť československého federatívneho štátu podľa sovietského vzoru. Ako uvádzal, „v čase, keď sme vo všetkých oblastiach vyznávali a uskutočňovali jedine známy model socializmu (sovietsky, poz. aut.) v jednej oblasti sme zostali aj naďalej prísne "špecifickí". V oblasti nacionálnej politiky, pri riešení vzťahu Čechov a Slovákov... Na Slovensku boli vláde podriadené slovenské národné orgány, ktoré mali najmä v oblasti exekutívy istú právomoc, v rôznych oblastiach rozdielného obsahu.“ Konštatoval, že „ide o typ centrálne riadeného štátu s istou oblastnou autonómiou. ...Myslím, že dnes sme už od čias ľudáckej autonómie tak ďaleko, že môžeme vo vedeckej práci používať jasné pojmy, dobre známe z marxistickej teórie i praxe... Iná otázka je, či typ oblastnej autonómie, používaný pre národnostné menšiny alebo nepatrné národy, je najvhodnejší pre vyjadrenie demokratickej rovnoprávnosti dvoch národov, ktoré homogénne žijú vedľa seba v jednom štáte.“⁵⁴ Gustáv Husák vtedy požadoval, aby sa prioritne skúmali názory na nacionálnu politiku vo vedení KSČ a KSS po februári 1948, „keď buržoázne politické sily boli zmetené zo scény a nemohli preto riešenie ovplyvňovať a to nielen podľa oficiálnych a publikovaných stanovísk, ale najmä podľa hľadísk interných a neurčených širšej verejnosti.“⁵⁵

Hoci „stanoviská buržoáznych politických síl“ neboli v tom čase pre G. Husáka zaujímavé, horšie je, že tie „interné a širšej verejnosti neurčené hľadiská“ nie sú verejnosti známe dodnes. V súvislosti s týmito Husákovými slovami je veľmi zaujímavé, že názor Jozefa Smrkovského, vyslovený v júli 1968 v Bratislave, že o oprávnenosti novej štátoprávnej úpravy by mali Česi a Slováci rozhodnúť plebiscitom, bol označený nielen za hlúposť, ale i za nahrávanie pravici. „V takejto situácii mohli pravicové a antisocialistické sily jednoducho zaznamenať úspech v podobe spochybnenia významu prípravy federalizácie a jej významu nielen v českom národnopolitickom prostredí, ale aj v časti slovenskej verejnosti a prejsť otvorene do zápasu proti novému štátoprávnenému usporiadaniu a k využitiu a k zneužitiu tejto čisto vnútropolitckej otázky aj na otvorené protisovietské výpady.“⁵⁶ Toto tvrdenie Viliama Plevzu, ale i Gustáva Husáka, priam vyzýva k bádaniu v oblasti výsledkov výskumov verejnej mienky v otázke štátoprávnych vzťahov v Československu, prinajmenšom do roku 1969, ktoré podnes neboli na verejnosti prezentované.

Záverom možno konštatovať, že napriek pokročilému výskumu dejín po roku 1945, resp. po 1948, neprestávajú byť východiskami na zodpovedanie otázok o meta-

morfózach štátoprávneho postavenia Slovenska v Československu názorové pozície ľudákov a tej časti slovenských komunistov, ktorí boli sústredení okolo G. Husáka. Je ale nevyhnutné oboznámiť sa konečne i s „hľadáskami neurčenými širšej verejnosti“, pretože by sa mohli objasniť i iné názory na decentralizáciu štátu. Taktiež je načas zamerať pozornosť na spomínané interné reakcie časti slovenských komunistov odmietajúcej Smrkovského návrh plebiscitu z júla 1968 z obáv pred odmietnutím federalizácie štátu predovšetkým Slovámi.

Metamorphoses in the Constitutional Standing of Slovakia within Czechoslovakia between 1948 and 1967

Katarína Zavacká

Authors of earlier works have consistently stressed one of two positions in their evaluations: either the demands for autonomy by members of the HSLS (Hlinka Slovak People's Party) in 1938 or the results of the Moscow negotiations of March 1945, as they were transformed into the „Košice Programme of Government“ of April 1945. This study analysis the wide gaps to be found in such evaluations and shows the necessity of presenting a range of a differing themes and opinions from a variety of sources. Only after this will it be possible to draw conclusions on attempts by the Slovak nation to form a state.

⁵³ Napr.: Chovanec, J., Mozolík, P.: Ústavný vývoj Česko-Slovenska do prijatia Ústavy Slovenskej republiky, in: Ústava Slovenskej republiky, Bratislava 1992, s. 75–125; Chovanec, J., Mozolík, P.: Historické a štátoprávne korene samostatnosti Slovenskej republiky, Bratislava 1994, s. 289; Chovanec, J., Čič, M.: Ústavný vývoj Česko-Slovenska do prijatia Ústavy Slovenskej republiky, in: Komentár k Ústave Slovenskej republiky, Matica Slovenská, 1997, s. 13–41.

⁵⁴ Husák, G.: Poznámky o jednej knižke, in: Právny obzor, L, 1967, s. 748.

⁵⁵ Ibid., s. 748.

⁵⁶ Plevza, V.: O československej federácii, III, in: Nové slovo, 1970, č. 11, s. 3.

NÁZORY PŘEDSTAVITELŮ ČESKÉHO A SLOVENSKÉHO POÚNOROVÉHO EXILU NA BUDOUCÍ USPOŘÁDÁNÍ STÁTU

Miloš Trapl

Po únoru 1948 odešla z Československa již potřetí, respektive počtvrté, ve dvacátém století¹ početná česká a slovenská politická emigrace.² Ve své špičce byla představována především odpůrci komunistů, činiteli nekomunistických stran, ať již působících ve vládě Národní fronty, či stran, které nebyly po roce 1945 Košickým vládním programem povoleny.³ Jejich názory se nejčastěji a nejvýrazněji projevovaly při snahách o sjednocení exilu a o vytvoření jeho jednotného vedoucího orgánu. Mezi největší rozdíly patřilo pojetí česko-slovenských vztahů, které se promítly do tohoto procesu a přetrvávaly i po vytvoření Rady svobodného Československa, a to jak na její půdě, tak i mimo ni. Tuto složitou situaci nelze v tomto příspěvku sledovat v celém komplexu, proto se omezím především na vývoj názorů na česko-slovenské vztahy v Radě svobodného Československa do příchodu nové vlny emigrace po srpnu 1968.

Chceme-li sledovat názory a představy české a slovenské poúnorové emigrace na uspořádání státu a vztahu obou národů po pádu komunistického režimu, musíme si uvědomit, že již před únorem 1948 žili v zahraničí někteří čeští a hlavně slovenští političtí emigranti (někdy nazývaní „starou emigrací“). Je možno konstatovat, že příslušníci tohoto exilu stáli většinou na separatistických pozicích českých nebo slovenských.

Na české straně to byli především přívrženci generála Lva Prchalý, který již za druhé světové války byl odpůrcem Benešových státoprávních názorů, zvláště pak teorie jednotného československého národa. Tehdy spolupracoval s Milanem Hodžou, Štefanem Osuským, Jánem Paulíny-Tóthem a některými dalšími slovenskými emigranty, kteří vycházeli ze svého memoranda o zásadách „uspořádání státoprávního postavení Slovenska v Československé republice“ z 10. října 1939.⁴ Prchalovi přívrženci, především

¹ Za první dva exily považujeme politickou emigraci za první a druhé světové války, za třetí je možno považovat český a především slovenský židovský exil po roce 1945.

² Odhady počtu poúnorové emigrace kolísají mezi 60 až 70 tisíci osobami. Počet 60 tisíc uvádí Zdeněk Sládeček (Struktur und Programm des tschechischen und slowakischen Exil, München 1976, s. 13), Pavel Tigrid (Politická emigrace v atomovém věku, Praha 1990, s. 43) píše, že exulantů bylo přes 60 tisíc, V. N. Duben (v rukopise: Český a slovenský tisk v zahraničí 1945–1975 [1976]) uvádí 60 až 70 tisíc a Bohumír Bunža (Rada svobodného Československa, Praha 1990) 70 tisíc emigrantů.

³ Vedle výše zmíněných prací se strukturou poúnorové emigrace zabývá studie: Jirásek, Z., Trapl, M.: Exilová politika v letech 1948–1956, Olomouc 1996 aj. Slovenské emigraci se věnuje Špetko, J.: Slovenská exilová a emigrantská politika v letech 1945–1989, Historický časopis 39/1991, s. 241–261 (dále jen Špetko, J., HČ) a též zvláště v publikaci Slovenská politická emigrácia v 20. storočí, Praha 1994 (dále jen Špetko, J., 1994).

⁴ Poté co M. Hodža nebyl přijat za člena Československého národního výboru v Paříži a tento orgán neakceptoval zmíněný říjnový dokument části slovenské emigrace (podepsal ho také komunista Vlado Clemen-

František Schwarz a Vladimír Borin-Ležák,⁵ byli později členy Hodžovy tzv. Československé národní rady, která vystoupila 28. ledna 1940 s programovým prohlášením.⁶ Po zákazu tohoto orgánu francouzskou vládou se sice hnutí rozpadlo, Prchala a jeho stoupenci však pokračovali i nadále v protibenešovském boji. Roku 1943 vytvořili Český národní svaz a 15. dubna 1945 Český národní výbor, obě instituce byly zaměřené proti prezidentu E. Benešovi a londýnské emigrantské vládě. Již názvy těchto orgánů ukazují, že Prchalova skupina stála jednoznačně na pozici českého a ne československého národa. Činitelé tohoto hnutí se po osvobození do Československa většinou nevrátili a vystupovali proti ČSR a její vládě Národní fronty.⁷ Prchalův přívrženec Vladimír Pekelský, který působil po roce 1945 jako generálův spolupracovník v Německu, založil později samostatné hnutí, které se nazývalo od roku 1951 Sdružení českých demokratických federalistů.⁸

Z příslušníků české a slovenské (protiřudácké) emigrace se po válce nevrátili – kromě Prchalovy skupiny – také někteří jednotlivci, kteří již za války projevovali nesouhlas s Benešovou politikou a jeho pojetím slovenské otázky. Byli to na české straně například František Dvorník,⁹ na slovenské Štefan Osuský.¹⁰

Početnější skupinou poválečné emigrace byli bývalí činitelé Hlinkovy slovenské ľudové strany, kteří uprchli z Československa po osvobození v roce 1945. Postupně získali určitou podporu i mezi slovenskými vystěhovalci v některých zemích (např. mezi částí krajanů v USA či v Argentíně). Dělili se na dvě křídla: první bylo soustředěno kolem bývalého slovenského vyslance ve Vatikáně Karola Sidora,¹¹ druhé pak vedl Ferdinand Ďurčanský, odsouzený v ČSR v nepřítomnosti k trestu smrti.¹² Sidorovo křídlo stálo víceméně na pozicích samostatného Slovenska, které se mělo po pádu komunismu stát součástí středoevropské federace, v níž měly být Polsko, Maďarsko, Rakousko a případně i české země. Sidorova skupina vytvořila v emigraci Slovenskou národní radu v zahraničí, již vedl zpočátku a opět po Sidorově smrti roku 1953 Peter Pridavok.¹³ Významným činitelem Sidorova hnutí byl Jozef Kirschbaum, někdejší vyslanec Slovenské

tis, který však později s Hodžou již nespolečně pracoval), vytvořil bývalý československý premiér v listopadu 1939 Slovenskou národní radu, která chtěla zastupovat slovenský národ na půdě Spojenců.

⁵ F. Schwarz a V. Borin-Ležák vytvořili již předtím v Paříži Českou národní radu.

⁶ Hodžovy aktivity v letech 1939–1945 popsal podrobně: Křen, J.: V emigraci, Praha 1969.

⁷ Jirásek, Z., Trapl, M.: c.d., s. 11.

⁸ L. Prchala, V. Pekelský i další činitelé jejich hnutí odmítali zásadně také Košický vládní program a spojení Československa s SSSR. Kritizovali pochopitelně i odstoupení Podkarpatské Rusi Stalinovi.

⁹ F. Dvorník působil s některými dalšími českými emigranty (např. Václavem Myslivcem, Ivo Markem) v londýnském Českém akčním výboru, který vznikl v prosinci 1939 z podnětu M. Hodži. Po roce 1945 se již do ČSR nevrátil a věnoval se vědecké práci.

¹⁰ Š. Osuský, který byl členem Čs. národního výboru v Paříži a zpočátku i londýnské vlády, se později pro neshody s prezidentem Benešem s exilovou reprezentací rozešel a do vlasti se nevrátil. Působil na amerických univerzitách a do práce v exilovém hnutí se zapojil až po únoru 1948.

¹¹ Karol Sidor byl činitelem HSLS, který byl neoblíben nacisty a byl za války „uklizen“ do Vatikánu. Snažil se hledat i kontakty s odbojem, ovšem jeho orientace byla proti obnově ČSR.

¹² F. Ďurčanský patřil k pronacistické skupině ve vedení HSLS, ovšem nacistům se znelíbil a odešel na čas z vedoucích funkcí. Vrátil se do nich až za SNP.

¹³ P. Pridavok byl za války v exilu a patřil k Hodžově skupině slovenské emigrace. Slovenskou národní radu založil již v lednu 1944 v Londýně. Po válce se přiklonil k Sidorovi a jeho Slovenská národní rada byla přetvořena na Slovenskou národní radu v zahraničí.

republiky ve Švýcarsku, který přesídlil z Bernu do Ženevy a byl na přání amerických Slováků jmenován členem IRO (Mezinárodní organizace pro uprchlíky).

Ďurčanský a jeho stoupenci zastávali teorii právního trvání Slovenské republiky a teprve po jejím obnovení byli ochotni jednat o případném spojení s Polskem a Maďarskem. Existence této slovenské ľudácké emigrace komplikovala pak v exilu neustále situaci slovenských demokratických pounorových exulantů. Ďurčanský vytvořil v Římě Slovenský akční výbor, v němž byli vedle něho mj. Štefan Polakovič, Stanislav Mečiar a Rudolf Dilong. V roce 1947 odešel Ďurčanský do Argentiny, kde pokračoval ve své činnosti.

Další komplikaci, zvláště pro české činitele pounorové emigrace, představovali jejich bývalí spoluobčané – vysídlení sudetskí Němci, především proto, že valná většina uprchlíků žila v prvních letech po útěku z ČSR v táborech v Západním Německu. Rozhodná většina politických činitelů pounorové emigrace odsun Němců prosazovala a také v exilu stála na tomto svém stanovisku. Jiný postoj zaujímala značná část slovenské ľudácké emigrace a Prchalova skupina, která jako první z českých exilových proudů uzavřela se sudetskými Němci v roce 1951 dohodu. Nesouhlas s odsunem Němců projevovaly i některé další skupiny českého exilu, především Křesťansko demokratické hnutí.¹⁴

Česká i slovenská pounorová emigrace se hned po příchodu do zahraničí začala formovat v politické strany a hledala vzájemné kontakty vůbec.¹⁵ V otázkách budoucího národnostního uspořádání státu však byly mezi činiteli exilu velké názorové rozdíly, které dlouho komplikovaly i možnost vytvoření řídicího orgánu. Většina představitelů českých exilových politických stran, jak z řad bývalé Národní fronty, tak i ze stran Košickým vládním programem nepovolených, odmítala slovenskou autonomii či federalizaci Československa a tvrdila, že dualismus by byl koncem společného státu. Byli to především národní socialisté v čele s Petrem Zenklem, většina sociálních demokratů i lidovců. Poměrně málo se vyjadřovali k budoucímu uspořádání státu agrárníci-republikáni, kteří valnou většinou spíše kritizovali české i slovenské strany bývalé Národní fronty za „kolaboraci s komunisty“ v předúnorovém období.¹⁶ Jedinou významnější českou skupinou pounorové emigrace s jinými názory na česko-slovenské vztahy byla konzervativní, opoziční složka lidové strany v čele s Bohdanem Chudobou a Simeonem Ghelfantem, která později vytvořila samostatné Křesťanskodemokratické hnutí.¹⁷ Chudoba vystupoval s názorem o „historickém omylu vzniku Československa“ a žádal vytvoření separátních českých a slovenských vedoucích orgánů exilu.¹⁸

¹⁴ O názorech Křesťansko demokratického hnutí je možno získat informaci v jeho dokumentech: Kalvoda, J.: Z bojů o zítřek, I., Toronto 1995.

¹⁵ Jirásek, Z., Trapl, M.: c.d., s. 25–38. Slovenských předúnorových politiků bylo v emigraci mnohem méně než českých (z emigrantů se hlásilo k národním socialistům na 23 %, k slovenské Demokratické straně jen 3,2 %), ale byli zde téměř všichni vedoucí představitelé Demokratické strany, až na J. Ursinyho a J. Lichnera.

¹⁶ Byla to většina vedení Republikánské strany v exilu, která se ustavila na sjezdu v Paříži v září 1948, v čele s Josefem Černým. Menší část, vedená Ladislavem Feierabendem, byla pro spolupráci s národními socialisty, do jejichž strany po roce 1945 většinou vstoupili. Někteří předváleční slovenští agrárníci (např. F. Hodža a R. Fraštacký) sice s českými agrárníky často spolupracovali, ale zůstali v demokratické straně.

¹⁷ Jirásek, Z., Trapl, M.: c.d., s. 29.

¹⁸ B. Chudoba podepsal koncem roku 1948 memorandum vládě USA (s J. Černým a dvěma dalšími) proti pojetí připravované Rady svobodného Československa a připojil k němu vlastní „votum separatum“ o his-

Slovenská pounorová exilová reprezentace, početně mnohem slabší než česká, nebyla také ve svých názorech na budoucí uspořádání česko-slovenských vztahů jednotná. Zpočátku došlo i k určitým kontaktům s lůdackým exilem, když někteří slovenští demokraté jednali s J. Kirschbaumem v Ženevě, někteří snad i s K. Sidorem a P. Pridavkem.¹⁹ Výsledky těchto jednání však nebyly příliš úspěšné, z významnějších činitelů pounorového exilu lůdáci získali částečně jen Emanuela T. Böhma a několik méně významných exulantů.²⁰ Nepodařilo se jim získat ani Štefana Osuského, který se po únoru 1948 vrátil do exilové politiky. Valná většina slovenských předúnorových politiků se rozhodla spolupracovat s českými politiky na obnovení demokracie v rámci Československa. Lišili se však v názorech na postavení Slovenska v ČSR po pádu komunismu.

Značná část slovenských pounorových emigračních představitelů žádala autonomii Slovenska. Byli to především Fedor Hodža, Rudolf V. Fraštacký, výrazněji agrárníci představitelé Demokratické strany, ale také Štefan Osuský. Jiní slovenští činitelé, jako Jozef Lettrich, Štefan Kočvara a další, podobně jako většina předáků bývalé Strany slobody,²¹ autonomii přímo nežádali, chtěli však výrazně omezit pražský centralismus. Jejich pojetí bylo převážně federalistické, s perspektivou budoucí středoevropské federace. V zásadě se však názory těchto dvou skupin (v slovenské historické literatuře bývají s jistými výhradami nazývány „povstaleckou skupinou“ – pro účast většiny v SNP) příliš nelišily. Ve svých názorech byli ovlivňováni i existencí lůdackého exilu. Někteří další slovenští politici tyto požadavky odmítali s tím, že se mají řešit až po pádu komunismu. Byli to mj. Ján Papánek,²² Juraj Slávik či Ľudovít Linczényi, jejichž stanovisko patřilo k dozvukům „čechoslovakistické“ orientace.²³ Odmítali, společně s řadou českých nestraníků (např. F. Peroutka, A. Heidrich aj.), také prosazování stranických principů v připravovaných orgánech exilu.

Jako protiváhu politickému stranicví i národnostním rozporům založil Ferdinand Peroutka organizaci pod názvem Masarykův demokratický svaz, který vznikl ještě před založením Rady svobodného Československa. Ve vedení Svazu byli vedle Peroutky Jozef Dieška, spisovatel Jan Čep, generál Sergěj Ingr, František Kovárna, diplomaté František Němec a Jan Papánek, ze Slováků pak ještě například Pavol Blaho a Juraj Slávik. Na podobném základě vznikaly také sokolské jednoty, exilové studentské spolky apod.²⁴

Na slovenské straně se již o něco dříve vytvořila první organizace demokratů v německých uprchlických táborech IRO s centrem v táboře v Ludwigsburgu. K předním

torickým omylu vzniku ČSR a navrhl zřízení „Svobodné rady Čechů“ a „Svobodné rady Slováků“. Oba dokumenty byly americkou vládou striktně odmítnuty.

¹⁹ Špetko, J., 1994, s. 199.

²⁰ Byli to např. Štefan Blaško a publicista Michal Zibrin. Také Ďurčanský získal Igora a Oktáva Bazovské. Tamtéž.

²¹ Předními činiteli slovenské Strany slobody v exilu byli Jozef Dieška, Pavol Blaho a Tibor Šabo (Szabo).

²² Papánek na zasedání přípravného výboru Rady svobodného Československa 11. února 1949 ve Washingtoně prohlásil, že je „proti akýmkoliv postulátům a akýmkoliv paritám. Ak začneme riešit československou otázku vonku, nebude to dobre... Nemáme se hádat už pol roka o to, akým spôsobom si máme vytvorit orgán, ale vytvorit niečo a bojovať proti nepriateľovi...“ (Michálek, S.: Ján Papánek, politik, diplomat, humanista. Bratislava 1996, s. 120).

²³ Špetko, J., HC, s. 247. Autor uvádí, že řady čechoslovakisticky orientovaných demokratických politiků tohoto typu postupně zanikaly.

²⁴ Jirásek, Z., Trapl, M.: c. d., s. 44–45.

činitelům v něm patřili Karol Belák-Berger, Pavol Blaho, Ľudovít Linczényi, Ján Žiak aj. Ohradili se proti separatismu lůdackých secesionistů a prohlásili, že stojí na stanovisku československé státní jednoty a masarykovského demokratizmu. Zdůrazňovali, že je potřeba „vyčistit stůl“ pro česko-slovenskou spolupráci.²⁵

Velké rozpory v pojetí česko-slovenského vztahu se nutně projevyly při vytváření vedoucího orgánu exilu – Rady svobodného Československa. Většina slovenských politiků uplatňovala zásadní požadavek národnostní parity ve vrcholných orgánech Rady. Podpořili je nakonec sociální demokraté v čele s Václavem Majerem, který však zároveň požadoval paritu i mezi slovenskými demokraty a Stranou slobody, což bylo pro mnohem početnější představitele slovenské Demokratické strany pochopitelně nepřijatelné.²⁶

Na washingtonských poradách ve dnech 5. – 25. února 1949, na nichž byla Rada svobodného Československa konečně ustavena, prosadili slovenští politici paritu v předsednictvu Rady a třetinu slovenských zástupců ve výboru i v plénu Rady. Slovenští demokraté, podporováni Š. Osuským, žádali také uznání zásady, aby v důležitých otázkách bylo třeba souhlasu většiny jak Čechů, tak i Slováků. Spor o tuto otázku vyvrcholil dokonce odchodem většiny slovenských činitelů v čele s J. Lettrichem ze zasedání a hrozil rozpad celého jednání.²⁷ Nakonec se podařilo slovenské představitele přimět k návratu do jednacího sálu s tím, že tato otázka bude omezena na statut Rady. Jedním z důvodů konečného kompromisu byl i tlak vládních činitelů USA, které chtěly, aby byl jednotný orgán československého exilu, jako prvního ze všech porobených národů východní Evropy, vytvořen. Ten se nakonec v posledních dnech jednání podařilo sestavit.

V předsednictvu Rady byli za českou stranu: Petr Zenkl (předseda), Josef Černý, Adolf Procházka, Václav Majer, Ferdinand Peroutka²⁸ a Arnošt Heidrich, za slovenskou: Jozef Lettrich (místopředseda), Jozef Dieška, Mikuláš Franek, Štefan Osuský, Juraj Slávik a Ján Papánek.²⁹ Zastoupeny byly tedy čtyři české politické strany (národní socialisté, lidovci, sociální demokraté a agrárníci), slovenští demokraté – dvěma zástupci, Strana slobody, dále pět členů, z toho tři Slováci, byli bez stranické příslušnosti. Ve třicetičlenném výboru bylo vedle členů předsednictva ještě šest dalších Slováků.³⁰

V prohlášení Rady svobodného Československa, které bylo vydáno k výročí komunistického převratu 25. února 1949, nebyla problematika budoucího státoprávního řešení česko-slovenské otázky formulována. Spory však probíhaly ve vrcholném exilovém útvaru i nadále, i když se zdaleka netýkaly jen česko-slovenského problému.

Rozpory v Radě vedly již v lednu 1951 k rozkolu. Ve výboru byla přehlasována Zenklova skupina, z orgánu odešla a vytvořila nový orgán pod názvem Národní výbor svobodného Československa. Byla to tzv. „Dvanáctka“, v níž byli všichni národní socialisté, část sociálních demokratů, lidovců i agrárníků (L. Feierabend a Vladislav Brdlík) a

²⁵ Špetko, J., 1994, s. 199–200.

²⁶ Jirásek – Trapl, c. d., s. 49.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ Sládeček, Z.: c. d., s. 23. Autor uvádí složení předsednictva Rady svobodného Československa, ale bez F. Peroutky; v jiných materiálech je Peroutka jmenován (Sládeček píše o šesti českých členech předsednictva, ale uvádí jen pět).

²⁹ Tamtéž.

³⁰ Již v průběhu jednoho roku došlo ve výboru k dílčím změnám, které však neovlivnily celkovou skladbu orgánu.

některí nestraníci. Ze Slováků tam byli P. Blaho, J. Dieška, J. Papánek, Š. Kočvara, J. Pavlov a J. Žiak. Ve vítězné „Osmnáctce“, která se nadále nazývala Radou svobodného Československa a byla řízena J. Černým, zůstali většina agrárníků, lidovců a sociálních demokratů a řada nestraníků. Ze Slováků tam byli J. Lettrich, Š. Osuský, J. Slávik, T. Szabo (Šabo), P. Viboch a M. Kvetko. Již z těchto jmen je zřejmé, že hlavním důvodem rozkolu nebyla „slovenská otázka“ (i když jistou roli také hrála), ale spíše vztah jednotlivců k P. Zenklovi.³¹

Pod tlakem řady ostatních exilových organizací a amerických vládních kruhů byla v lednu 1952 Rada svobodného Československa znovu obnovena pod jednotným vedením, v čele s předsedou Zenklem a místopředsedou Lettrichem. V otázkách postavení Slováků však mezi nimi rozpory pokračovaly. Martin Kvetko o Lettrichově pozici v Radě napsal: „Vo vytvorenej Rade slobodného Československa bol podpredsedom, pričom on a my s ním sme boli přesvedčení, že nová situácia v Republike prikazuje rešpektovať slovenské národné záujmy v exile, že exilová politika musí byť skutočne spoločným dielom predstaviteľov oboch národov. Ale čoskoro sa ukázalo, že niektorí činitelia z českého prostredia sa s novou situáciou nevyrovnali. Staré praktiky centralizmu sa znovu objavili. To vedlo k rozpolteniu exilovej organizácie.“³²

K definitivnímu rozkolu mezi Zenklovou a Lettrichovou skupinou došlo ovšem později. Rozpory v Radě nezůstaly omezeny pouze na problémy česko-slovenského vztahu. Jedním z nich byl kritický vztah většiny bývalých agrárníků a později i živnostníků a národních demokratů, z nichž někteří byli do vedení Rady kooptováni,³³ vůči „kolaborantům s komunisty“, tj. vůči činitelům někdejší Národní fronty z let 1945–1948. Radu jako celek pak napadaly skupiny Prchalovců, slovenští lůdáci, soustředění tehdy již většinou ve Slovenské národní radě, konzervativní české politické skupiny v Radě nezašoupené (např. Křesťansko-demokratické hnutí aj.). Navíc nastupovala mladá exilová generace, jejíž velká část se na staré „partajnické“ politiky a Radu jako celek dívala se značným despektem a nastoupila jiný směr exilové práce.³⁴ Pro exil měly také daleko větší význam mnohé jiné organizace, početné časopisy a (to zvláště pro porobený domov) zahraniční vysílání v čele s rozhlasovou stanicí Svobodná Evropa. Rada svobodného Československa ztrácela neustále na svém významu a byla značnou částí mladší generace exilu považována spíše za „zaopatřovací instituci pro některé starší politiky“.

Za této situace se po celé řadě reorganizací vytvořil roku 1963 poslední výbor Rady složený z původních činitelů poulnorové emigrace v čele s P. Zenklem. To však již, mj. jako výraz odporu k postojům těchto osobností k slovenským požadavkům, opustilo Radu 17 členů v čele s J. Lettrichem a stali se členy nově založeného Výboru svobodné-

ho Československa.³⁵ Ve Výboru byli z významnějších starších politiků mj. Š. Osuský, V. Majer, Adolf Procházka a A. Heidrich. V Zenklově výboru Rady byli ze Slováků M. Josko, J. Slávik, J. Papánek a V. Ryšavý, z Čechů pak vedle starších (např. A. Klimek, O. Machotka, J. Vozenílek) i několik mladších politiků, jako například R. Luža, F. Schwarzenberg, J. Zich či E. Tábořský.³⁶ Přesto se však Rada svobodného Československa v důsledku dalších rozporů roku 1967 rozpadla, aby byla obnovena až za jiných podmínek a převážně s novými členy.

Jozef Lettrich založil 8. prosince 1963 na schůzi v Torontě Stálou konferenci slovenských demokratických exulantů, v níž se sdružili především slovenští evangelici.³⁷ Vzala si mj. za cíl ozdravení poměrů v československém exilu na zásadách národní rovnoprávnosti Slováků a Čechů. Chtěla dodržovat demokratickou spolupráci, vyjádřenou v partnerství všech národních a politických složek exilu.³⁸ V rezoluci z 8. prosince 1963 prohlašovali, že „jedna exilová skupina porušuje... zásady (parity – pozn. M.T.) a v snahe ovládat vedení čs. zahraničního odboja ona určuje i slovenských představitelův“.³⁹

Po roce 1968, kdy nastal nový příliv českých a slovenských emigrantů do svobodného světa, se celková situace v exilu značně změnila. V roce 1974 došlo k obnově Rady svobodného Československého pod vedením Mojmir Povolného za českou stranu a Rudolfa V. Fraštackého za Slováky. Mladší generace slovenských politiků, kteří i nadále spolupracovali s českými politickými exilovými organizacemi, stála již na pozicích svébytnosti slovenského národa. Měla však ztíženou pozici vznikem Světového kongresu Slováků v roce 1970, organizace, která chtěla sdružit všechny slovenské emigranty bez rozdílu politických názorů, velký vliv v ní však měl lůdácký exil. Proti němu stála i nadále Stálá konference slovenských demokratických exulantů, vedená po smrti J. Lettricha (roku 1969) M. Kvetkom, jejíž členové později vstoupili i do Rady svobodného Československa.⁴⁰ Rozbor posrpnového vývoje českého a slovenského exilu však již není obsahem mého příspěvku.

³¹ V prohlášení Národního výboru je také zdůrazněno, že většina členů výboru Rady dávala najevo nedůvěru Zenklovi a „nevybíráv na něho útočila“ (prohlášení je otištěno v příloze cit. publikace Z. Jiráka a M. Trapla).

³² Podle cit. studie J. Špetky, HČ, s. 248.

³³ Živnostensko-obchodnická a národně demokratická strana v exilu kritizovaly skutečnost, že jejich zástupci nebyli do vedení Rady přizváni. Později byl do výboru Rady povolán živnostnický předák Eduard Fusek a národní demokrat Miroslav Rašin a Zdeněk Rys. Jejich účast ve vedení Rady však vedla v jejich stranách k rozkolu.

³⁴ Byla to např. Společnost pro vědu a umění, která od konce padesátých let patřila k nejvýznamnějším organizacím exilu. Také okruhy spolupracovníků některých významných časopisů (např. Svědectví Pavla Tigrida) patřily k předním myšlenkovým centrům mezi emigrací.

³⁵ J. Špetko (HČ, c.d., s. 248) uvádí, že v čele tohoto Výboru byl J. Lettrich. Z. Sládeček (c.d., s. 30) tvrdí, že v čele tohoto orgánu byl Š. Osuský.

³⁶ Sládeček, Z.: c.d., s. 29–30.

³⁷ Pochopitelně mimo těch, kteří zůstali v Radě svobodného Československa. Do nové organizace nevstoupili katolíci, jako J. Dieška, P. Blaho, K. Filo, E. Böhm aj.

³⁸ Špetko, J., 1994, s. 201.

³⁹ Špetko, J., HČ, s. 248.

⁴⁰ Bylo to v roce 1984, kdy řada představitelů Stálé konference (mj. M. Kvetko a P. Blaho) vstoupila do Rady svobodného Československa. Špetko, J., 1994, s. 270.

Effects of the Opinions of the Leaders of the Czech and Slovak Post-February Exile Movement on the Future Organization of the State

Miloš Trapl

This study examines the formation of individual Czechoslovak exile organizations, their transformation and, where appropriate, collapse in the context of the agreements and conflicts in opinions on the future (following liberation from the communist regime) constitutional arrangement of relations between Czechs and Slovaks.

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 1998

**CENTRALIZMUS PO STRANÍCKEJ LÍNII.
VZŤAH VEDENIA KSČ A KSS PO FEBRUÁRI 1948**

Jan Pešek

Centralizmus vo fungovaní komunistických strán patril k ich základným atribútom už od čias vzniku Komunistickej internacionály. Jeho význam rástol najmä v etape boja o moc a po jej uchopení pri tvrdom presadzovaní politickoideologických schém. Českí a slovenskí komunistickí funkcionári, väčšinou odchovaní Kominternou, sa s centralizmom ako základným prvkom stranického života celkom stotožnili, práve tak ako mladšia generácia, ktorá na Slovensku vyrástla v odboji a v Slovenskom národnom povstaní. V tomto zmysle nebolo medzi nimi takmer nijakých rozdielov. Vo vedení KSČ a KSS sice po roku 1945 i po prevrate vo februári 1948 existovali mnohé rozdielne názory, napr. na usporiadanie štátoprávných pomerov v Československu, na kompetencie ústredných a slovenských národných orgánov a pod., v otázkach stranického centralizmu však panovala jednota. Nikto o nevyhnutnosti uplatňovania centralizmu po straníckej línii nepochyboval, pričom v chápaní centralizmu neexistovalo delenie na zástancov jeho demokratickej alebo menej demokratickej podoby. Odporovalo to aj charakteru obdobia a spôsobu uvažovania aktérov politickomocenských zápasov, keď v záujme udržania a upevnenia si moci sa jednotný a teda prísne centrálny riadený postup všeobecne akceptoval ako základná podmienka úspechu.

Táto centralizácia „po straníckej línii“ získala v politickej praxi päťdesiatych rokov súdobú podobu, určenú bojom proti tzv. slovenskému buržoáznemu nacionalizmu. Deformované vzťahy vedenia KSČ a KSS limitoval od konca štyridsiatych rokov až do začiatku šesťdesiatych rokov jeho „tieň“, dopadajúci na všetky aspekty straníckej a štátnej politiky. Pokiaľ bol boj proti „buržoáznemu nacionalizmu“ aktuálny a jeho nositeľov považovali za vinných (kampaň proti nim bežala nielen po zaknutí, pri príprave a v priebehu procesu s nimi na jar 1954, ale stala sa trvalou súčasťou slovenskej politiky až do začiatku šesťdesiatych rokov), mal stranický centralizmus a vzťahy medzi vedúcou garnitúrou KSČ a KSS tú podobu, ktorá bola determinovaná bojom proti nim. Keď obvinenie padlo (a spolu s ním aj osoby, ktoré ho ztelesňovali), otvoril sa priestor na formovanie jej novej podoby, respektive zápasu za ňu, pochopiteľne v rámci hodnôt, vlastných totalitnému režimu a politike vládnucej KSČ.

* * *

Totálnym uchopením moci vo februári 1948 sa dominantné pozície sústredili do rúk pražského vedenia KSČ, respektíve úzkej mocenskej skupiny na jeho čele. Tieto sily mali pochopiteľne záujem na jednotnom celoštátnom postupe, pričom pomery na Slovensku chápali cez prizmu situácie v českých krajinách a tomu zodpovedal aj postup vedenia. Vo vedení KSČ a KSS však po februári 1948 existovali rôzne osobitosti v pohľade na ten ktorý problém a s uchopením moci koniec koncov súviseli aj určité očakávania

slovenských komunistov. Týkali sa najmä štátoprávneho usporiadania a teda aj formulácií pripravovanej ústavy, kompetencií ústredných a slovenských orgánov, ale zahŕňali aj také pohľady na celkovú situáciu na Slovensku, ktoré sa líšili od názorov pražského vedenia. Spory sa prejavovali na zasadnutiach vlády, ale aj na zasadnutiach vedenia za účasti prizvaných vedúcich slovenských predstaviteľov a fakticky nadobúdali podobu sporov medzi vedeniami KSČ a KSS, a to práve preto, že úzke stranícke vedenie bolo práve tým centrom, kde sa rozhodovalo o zásadných otázkach.

Na zasadnutí Predsedníctva ústredného výboru (ďalej PÚV) KSČ 5. 4. 1948 referoval Július Bránik o organizačných formách ekonomickej výstavby na Slovensku a tlmočil názor vedenia KSS v tejto oblasti. Nasledujúca diskusia sa zmenila na veľmi ostrú polemiku medzi slovenskými predstaviteľmi (vrátane Viliama Širokého, ktorý si bol vedomý, že kritika pomerov na Slovensku je aj kritikou jeho samého) a predstaviteľmi KSČ, ku ktorým už tradične patrili „pražský Slovák“ Július Ďuriš. Najmä tón predstaviteľov KSČ bol mimoriadne ostrý a zjavne dávali najavo, že pokladajú Slovensko za politicky slabé miesto republiky. Dokonca aj inokedy vcelku umiernené vystupujúci Klement Gottwald vyhlásil: „*Varujem slovenských súdruhov, cesta, po ktorej sa dávate, je falošná a môžete sa dostať tam, kam nechcete. Po 25. februári sme si usnadnili socializmus. Nechceme Vám nič brať, ale musíte pochopiť jedno: my sa musíme zaistiť, že vždy môžeme zasiahnuť na Slovensko, keby sa niečo stalo.*“ Ako vždy veľmi radikálny Ďuriš si v svojich zápiskoch o priebehu zasadania napísal: „*Separatistické tendencie. Budú z toho ťažké politické problémy s KSS. Je to linia Clementis, Husák, kompromisníci, podliehajú buržoáznemu nacionalizmu.*“¹

Podobné formulácie a varovné hlasy proti „dualizmu“ prosazovanému zo strany vedenia KSS, sa objavili aj na schôdzi PÚV KSČ 3. mája 1948, v diskusii o slovenských návrhoch na zmeny v ústave, i na spoločnom zasadnutí PÚV KSČ a PÚV KSS 9. 6. 1948 o rekonštrukcii vlády po májových voľbách do Národného zhromaždenia. Hlasy proti „dualizmu“ sa objavovali aj na rokovaní vlády, a to predovšetkým z úst tých členov vlády, ktorí boli členmi PÚV KSČ (K. Gottwald, V. Kopecký, J. Ďuriš). Prijatím ústavy a zostavením vlády sa spory neskončili, naopak gradovali. Na zasadnutí PÚV KSČ 13. januára 1949 boli predstavitelia KSS podrobení ostrej kritike za situáciu v zásobovaní na Slovensku, ktorá však prerástla do kritiky celkovej situácie na Slovensku. Václav Kopecký dokonca ostro napadol V. Širokého, ktorý vraj nedoceňoval nebezpečenstvo nacionalizmu na Slovensku: „*Stanovisko Širokého nie je správne ani politicky ani vecne. Vypovedáte poslušnosť ÚV. Po prvý raz hodnotíme činnosť od novembra. To je príznačné, je vidieť, že ste všetci solidárni. Široký by mal sebakriticky priznať, že je to nesprávne. Tu nemôžete vystupovať vzdorovite.*“² Široký sa zľakol a nabudúce sa už kritike nebránil, naopak sám kritizoval.

Formulácia o „vypovedaní poslušnosti“ a „prvom hodnotení činnosti od novembra“ vychádzala zo skutočnosti, že od jesene 1948 v Československu formálne existovala jednotná KSČ a KSS zostávala len jej územnou organizáciou na Slovensku. Pred februárom 1948 bolo pre komunistov politicky výhodné, keď v republike formálne existovali dve komunistické strany, jedna v českých krajinách (KSČ) a jedna na Slovensku (KSS). Ich politický postup bol pochopiteľne jednotný a smeroval k jednotnému cieľu, t.j.

¹ Státní ústřední archiv Praha, Archiv ÚV KSČ (ďalej len SÚA, A ÚV KSČ), f. 03/10, zv. 1, a. j. 9.

² Tamže.

k uchopeniu moci.³ Keď sa tento cieľ splnil, existencia dvoch strán sa javila nielen zbytočná, ale z hľadiska uplatňovania totalitnej moci priamo nezmyselná. Zásadné štrukturálne zmeny českej a slovenskej spoločnosti, organizované vedením KSČ, priamo vyžadovali prísny centralizmus vo všetkých sférach, predovšetkým v oblasti vnútorných mechanizmov strany. Prísny centralizmus práve tam, kde sa koncentrovala moc a kde spočívalo jadro fungovania nového politického systému, bol podmienkou jednotného celoštátneho postupu.

Vytvorenie jednotnej KSČ nebolo predmetom nijakého sporu a vystúpenie K. Gottwalda v tomto zmysle na zasadnutí ÚV KSČ 9. júna 1948 sa stretlo s jednoznačnou podporou.⁴ Stanovisko vedenia KSS vyjadřil na tomto zasadnutí generálny tajomník KSS Štefan Bašťovanský: „*Všetci sme po februárových udalostiach pochopili a vedeli, že po odstránení reakcie z vlády, a keď bola ústavne vyriešená k obojstrannej spokojnosti otázka vzájomného pomeru, že bude jednotná strana. Pokladali sme to za samozrejmé. Autorita súdruha Gottwalda je na Slovensku veľiká a nesporná. My sami sme chceli prísť s iniciatívou, aby došlo k zjednoteniu jednotnej komunistickej strany.*“⁵ Základom budúcich vzťahov KSČ a KSS sa de facto stal taký asymetrický variant, ako v prípade celoštátneho štátoprávneho usporiadania; federatívna podoba vzájomných vzťahov bola už pochopiteľne mimo rámec akéhokoľvek uvažovania.

Rokovania na najvyššej úrovni rýchlo napredovali a vedenie KSČ (užšie PÚV KSČ 26. 7. 1948 a širšie PÚV KSČ 29. 7. 1948) prijalo uznesenie o vytvorení jednotnej KSČ. Jeho súčasťou bolo i vymedzenie kompetencií pražského centra a bratislavskej reprezentácie: KSS bude súčasťou KSČ ako jej územná organizácia na Slovensku, ponechá si názov KSS, ÚV KSS sa podriadi ÚV KSČ a bude vykonávať jeho smernice a uskutočňovať politiku KSČ na Slovensku, dovtedajšie oblasti KSS sa premenia na kraje, ústredný sekretariát bude v prípade potreby priamo riadiť KV KSS, v personálnych otázkach má ÚV KSČ právo navrhovať ústredného tajomníka KSS a po dohode s ÚV KSS i poslancov SNR a vedúcich politických a hospodárskych funkcionárov, uskutoční sa kooptácia členov KSS do ÚV KSČ atď.⁶ Zasadanie ÚV KSS v dňoch 27.–28. septembra 1948 vyjadrilo s prijatými závermi jednoznačný súhlas: „...vychádzajúc zo zásady, že

³ Úsilie o jednotný postup formálne samostatnej KSČ a KSS vyjadrovalo zvolenie spoločného ústredného výboru v apríli 1945 v Košiciach, ktorý sa však okrem ustavujúcej schôdzky vôbec nezišiel. Na spoločnom zasadnutí PÚV KSČ a PÚV KSS v júli 1945 bolo po kritike vedenia KSS rozhodnuté postaviť do čela KSS V. Širokého, čo sa aj realizovalo na augustovej konferencii KSS v Žiline. Úsilie podriadiť postup KSS celoštátnym záujmom KSČ sa stretávalo s nesúhlasom komunistov na Slovensku, ktorých sa dotýkalo označovanie Slovenska za „slabé miesto revolúcie“ i oslabovanie právomocí slovenských národných orgánov. Aj v čase februárových udalostí 1948 malo pražské vedenie KSČ obavy z vývoja na Slovensku, nedôverovalo prvej slovenským komunistom a neverilo, že situáciu zvládnu. Vyslanie J. Ďuriša na Slovensko ako „zmocnenca s plnými mocami“ len potvrdzovalo pretrvávajúcu nedôveru. Epizóda s Ďurišovým „výletom“ na Slovensko a skutočnosť, že ho tam nebrali dostatočne vážne, poodhaľovala aj osobné pozadie averzie voči tým, ktorí boli neskôr „odhalení“ ako buržoázni nacionalisti (J.P.).

⁴ K. Gottwald v svojom vystúpení zdôrazňoval: „*My tým, že vytvoríme jednotnú stranu s jednotným vedením, ktoré bude riešiť všetky otázky od Šumavy až k Tatrám, že tým súčasne tiež vyriešime celý komplex často komplikovaných zložitých otázok nášho štátneho ústrojenstva a otázok vyplývajúcich zo špecifického postavenia Slovenska v našom štáte. My v takom prípade budeme s to dať Slovákom ďaleko viac možností tam regirovať, pretože bude zabezpečené vedenie štátu prostredníctvom jednotnej strany a jednotného vedenia.*“ SÚA, A ÚV KSČ, f. 03/10, zv. 17, a. j. 233.

⁵ Tamže.

⁶ Tamže.

robotnícka trieda a pracujúci ľud Československej republiky má mať jediné politické vedenie v podobe jednotnej, celoštátnej Komunistickej strany Československa, ktorá sa opiera o jednotnú vôľu komunistov v ČSR, vyhlasujeme, že Komunistická strana Slovenska stáva sa súčasťou Komunistickej strany Československa“⁷

Predpokladalo sa, že podobnú rezolúciu ako septembrové zasadnutie ÚV KSS prijme aj zasadnutie ÚV KSČ v novembri 1948 a uskutoční aj kooptáciu vedúcich funkcionárov KSS do ÚV KSČ a jeho predsedníctva. Do ÚV KSČ malo byť kooptovaných 18 členov a 7 náhradníkov z radov členov KSS a do PÚV KSČ celkom päť, a to V. Široký, J. Ďuriš, V. Clementis, G. Husák a Š. Bašťovanský.⁸ Novembrové zasadnutie ÚV KSČ však len konštatovalo vytvorenie jednotnej KSČ a o kooptácii sa neobjavila ani zmienka (hoci všetko bolo pripravené). PÚV KSČ na druhý deň zasadnutia, t.j. 18. novembra 1948 prijalo uznesenie: „Kooptáciu slovenských súdruhov do ÚV KSČ odložiť až po skončení disciplinárneho konania proti niektorým členom ÚV KSS.“⁹ Súviselo to sa zatknutím a vyšetrovaním novinárky Viery Hložkovej, ktorá mala „všestranné styky“ s mnohými českými a slovenskými komunistickými prominentmi. Z tých, ktorí mali byť kooptovaní do ÚV KSČ sa vyšetrovanie týkalo napr. Kolomana Moškoviča, Jozefa Valo, Júlia Šefránka a ďalších.

Kooptácia slovenských členov do ÚV KSČ podľa uznesenia PÚV KSČ z júla 1948 sa prakticky neuskutočnila a to ani v prípade osôb, ktoré sa mali stať členmi PÚV KSČ. V. Široký a J. Ďuriš boli prakticky členmi PÚV KSČ (aj keď nie členmi volenými na zjazde alebo zasadnutí ÚV KSČ) už pred februárom 1948 a Vladimír Clementis sa zúčastňoval schôdzy PÚV KSČ od marca 1948, keď sa stal ministrom zahraničných vecí. G. Husák a Š. Bašťovanský sa však členmi PÚV KSČ nestali a zúčastňovali sa jeho schôdzky len v jednotlivých prípadoch, keď boli menovite pozvaní.¹⁰ Problematiku kooptácie formálne vyriešil až IX. zjazd KSČ v máji 1949. Na ňom boli z celkového počtu 22 členov PÚV KSČ zvolení traja zo Slovenska, a to V. Široký, J. Ďuriš a Š. Bašťovanský, a do Sekretariátu ÚV KSČ ako jeden zo siedmich Š. Bašťovanský. Z 97 členov ÚV KSČ bolo 21 zo Slovenska a v prípade náhradníkov ÚV KSČ 8 z celkového počtu 32.¹¹

Nesplnenie uznesenia PÚV KSČ z júla 1948 o kooptácii funkcionárov KSS do vedenia KSČ zrejme rozhodujúcim spôsobom neovplyvnila ani tak „kauza Hložková“, ale narastajúce obavy z tzv. buržoázneho nacionalizmu vo vedení KSS. Narážky na nacionalizmus vo vedení KSS sa objavovali už od roku 1945 a po rezolúcii Informačného byra o situácii v Komunistickej strane Juhoslávie v júni 1948, ktorá v KSČ posilnila sektárstvo a ľavičiarске tendencie, sa výrazne zintenzívnili. V. Kopecký napr. na zasadnutí PÚV KSČ 28. júna 1948 okrem iného vystúpil s tým, že „v Juhoslávii preniká buržoázny nacionalizmus. Sú to nebezpečné formy. Podobné tendencie sa objavili tiež na Slovensku. Treba ich dôrazne potierať.“¹² Formulácia o „malomeštiackom nacionalizme vo vlastných radoch“ sa objavila aj v uznesení PÚV KSS 2. júla 1948 a svojím spôsobom pripravovala pôdu pre niektoré časy referátu V. Širokého na zasadnutí ÚV KSS

⁷ Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén 1944–1948. Ed. M. Vartíková. Bratislava 1971, s. 752.

⁸ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/1, zv. 3, a.j. 130.

⁹ SÚA, A ÚV KSČ, f. 03/10, zv. 17, a.j. 233.

¹⁰ Tamže.

¹¹ Protokol IX. řádného sjezdu Komunistickej strany Československa. Praha 1949, s. 550–558, 566.

¹² SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/1, zv. 2, a.j. 135.

27.–28. septembra 1948. Široký kritizoval buržoázny nacionalizmus ako „dôležitý problém nášho socialistického napredovania“, hľadal jeho príčiny a ideologické korene a vyhlásil, že „vplyvu malomeštiackeho nacionalizmu neubránili sa ani vedúce orgány strany.“¹³ Táto akoby preventívna a sebaobránná kritika bola ešte skôr teoretická a neadresná. ŠtB však už vtedy zhromažďovala usvedčujúce materiály na jednotlivých funkcionárov KSS a všeobecné formulácie o „nositeľoch nacionalistickej úchyľky“ sa pod vplyvom rezolúcie Informbyra o situácii v KSJ spájali s konkrétnymi osobami.¹⁴

Intenzívne „rozpracovávanie“ tzv. slovenských buržoáznych nacionalistov sa začalo už od prelomu rokov 1948–1949, teda v čase, keď ešte zastávali významné funkcie v straníckom a štátnom aparáte. Vypovedala proti nim zatknutá V. Hložková, na G. Husáka a L. Novomeského vypočúvali odsúdených J. Ursínyho, A. Macha a ďalších, neskôr aj už zlomených komunistov E. Löbla a V. Nového. Ich mená sa objavili aj v prípade protištátnej skupiny A. Púčik a spol. Na zasadnutí PÚV KSS 5. februára 1950 sa diskutovalo o tom, že zatknutí mali pri sebe mikrofilm s návodom, ako sa má „rozpracovávať“ KSS, okrem iného aj to, kto z funkcionárov patrí do skupiny starej generácie „Široký“ a kto k mladej „Husák“.¹⁵ Na jeseň 1949 dostal už T. Baláž ako vedúci tzv. ST skupiny ŠtB (špeciálny útvar na odhaľovanie nepriateľov v KSS) od K. Švába (člen bezpečnostnej komisie ÚV KSČ a vedúci evidenčného oddelenia ÚV KSČ) a s vedomím V. Širokého rozkaz „rozpracovať prípad Husáka, Novomeského, Rašlu a ďalších nacionalistov.“¹⁶ Nebolo v nijakom prípade náhodné, že z tých, ktorí mali byť pôvodne kooptovaní do PÚV KSČ, to boli práve G. Husák a V. Clementis, ktorých IX. zjazd KSČ do týchto funkcií nezvolil.

Okolo tzv. buržoáznych nacionalistov sa na Slovensku „sťahovali mraky“ a na jar 1950 prišiel (na IX. zjazde KSS v máji 1950) tvrdý úder proti G. Husákovi a L. Novomeskému (neskôr k nim priradili aj Karola Šmidkeho). V. Široký ich v svojom referáte obvinil, že už v čase vojny a v povojnovom období „zanesli do KSS ideológiu buržoázneho nacionalizmu“ a svoj postoj vraj nezmenili ani po februári 1948. Podľa jeho demagogického vystúpenia nacionalistická úchyľka „...spočíva dnes v preceňovaní vlastných úspechov v socialistickej výstavbe a v podceňovaní výsledkov českej robotníckej triedy, spočíva v ľahostajnosti k celoštátnym problémom, v nepochopení, že vlastné úspechy sú podmienené úspechmi vo výstavbe socializmu na celom území Republiky. ... Vedú napokon k nechote podriaďiť sa jednotnému vedeniu strany a robotníckej triedy z jednotného centra, k ignorovaniu zásad demokratického centralizmu vo výstavbe strany a vo vedení štátu.“¹⁷ „Buržoázni nacionalisti“ boli najskôr „odhalení“ stranicky, donútili ich urobiť ponižujúcu sebekritiku a na začiatku roku 1951 ich pozatýkali. Začalo sa proti nim rozsiahle politické ťaženie. Jeho líniu určoval práve Široký, ktorý vymýšľal

¹³ Komunistická strana Slovenska. c.d., s. 710.

¹⁴ O vplyve rezolúcie Informbyra z júna 1948 na situáciu v KSČ a KSS vrátane orientácie na boj proti „buržoázному nacionalizmu“ porovnaj Barnovský, M.: Sovietsko-juhoslovanská roztržka v roku 1948 a Československo. In.: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948–1989 (Historicko-politologické pohľady). Ed. M. Štefánský, M. Žágoršková. Banská Bystrica 1997, s. 8–18.

¹⁵ Slovenský národný archív Bratislava (ďalej len SNA), f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS 5. 2. 1950, kar. 790.

¹⁶ Uher, J.: Kampaň proti tzv. buržoázному nacionalizmu. In.: Od diktatury k diktature. Slovensko v rokoch 1945–1953. Ed. M. Barnovský. Bratislava 1995, s. 108.

¹⁷ Protokol IX. zjazdu Komunistickej strany Slovenska. Bratislava 1950, s. 70.

argumenty, podnety a obvinenia. Definitívne sa presadil ako hegemon slovenskej politickej scény, o čo usiloval už od augusta 1945.

V. Široký pôsobil na Slovensku ako zmocnenec Prahy. Tam sa rozhodovalo o všetkých podstatnejších otázkach, ktoré sa týkali Slovenska, a niekedy aj o úplných detailoch. Široký, podporovaný „pražským Slovákom“ J. Ďurišom, tam pôsobil ako „hovorca“ Slovenska.¹⁸ Bol akousi spojkou medzi Prahou a Bratislavou a keďže mocenskopolitickú prevahu mala Praha, predstavoval nástroj presadzovania pražskej politiky na Slovensku. Široký prenášal do Bratislavy úlohy vedenia KSČ a rýchlo sa vyvinula prax, že o mnohých najzávažnejších otázkach rozhodoval len on a stranickým orgánom predkladal len to, čo uznal za vhodné. Podriadil si vedenie KSS a „staval ho pred hotové veci“. Realizáciou úloh poveroval „svojich ľudí“, s ktorými sa poznal ešte za vojny vo väzení (Š. Bašťovanský, O. Krajňák, L. Benada, J. Viktory, J. Ilčík, Š. Gažík), prípadne sa cítili nedoceniť povstaleckým vedením (K. Bacílek, J. Bránik).¹⁹ Vzťahy Prahy a Bratislavy, respektíve vedenia KSČ a KSS tak boli postavené na výhradne osobnom základe. Nerozhodoval organizačný poriadok alebo stanovy strany, ale zafixovalo sa osobné prenášanie úloh a ich realizácia úzkou špičkou osôb verných Širokému. Takáto súdoba podoba centralizmu silnela a kompetencie slovenských orgánov sa zmenšovali.

Zúženie vzťahov vedenia KSČ a KSS na osobné prenášanie úloh prostredníctvom V. Širokého nachádzalo svoj odraz vo veľmi obmedzenom počte tých osôb, ktorú „reprezentovali“ Slovensko, respektíve KSS vo vedúcich orgánoch KSČ. Tento okruh „spolahlivých“ sa prakticky zúžil na tri až štyri osoby. Od IX. zjazdu KSČ v máji 1949 až do septembra 1951 boli v PÚV KSČ zo Slovákov len V. Široký, Š. Bašťovanský a J. Ďuriš; Ďuriša pritom možno len ťažko považovať za reprezentanta KSS, keďže sa straníckej práci na Slovensku dôsledne vyhýbal.²⁰ V septembri 1951 prišiel do predsedníctva K. Bacílek a keďže v ňom ešte dočasne zostal aj J. Ďuriš (do roku 1953), boli z 22 členov PÚV KSČ štyria členovia zo Slovenska. Š. Bašťovanský bol na IX. zjazde KSČ zvolený za jedného zo zástupcov generálneho tajomníka KSČ R. Slánskeho, jeho pozícia v ústredí však bola len symbolická; ďalší zástupcovia generálneho tajomníka (M. Švermová, J. Frank, L. Kopřiva a G. Bareš) mali svoje oddelenia, Bašťovanského miesto

¹⁸ V správe komisie pre preskúmanie kritiky „buržoázneho nacionalizmu“ z roku 1963 sa v súvislosti so Širokým hovorilo, že tlmočil vo vedení KSS líniu a najdôležitejšie uznesenia vedúcich orgánov KSČ. Ako predseda KSS rozhodoval sám namiesto straníckych orgánov. Organizoval porady v svojej vile v Bratislave len s úzkym okruhom jemu oddaných ľudí. Trvalo žil v Prahe a do Bratislavy dochádzal len na jeden až dva dni v týždni. Nesplnil tak výslovnú úlohu spoločného zasadania PÚV KSČ a PÚV KSS z júla 1945, že sa má na Slovensku zdržiavať štyri dni a len dva dni v Prahe. Jeho spôsob prenášania úloh na Slovensko nikto nekontroloval a tak do popredia vystupovala Širokého ľubovôľa a negatívne osobné vlastnosti (túžba po moci, ješitosť, podozrievavosť, neochota ku kompromisom a pod.). Napr. Z. Fierlinger uvádzal (hoci aj on sám za mnohé tieto veci niesol spoluzodpovednosť), že „Široký a Ďuriš konali ako despoti na Slovensku a veľmi mnoho zapríčinili svojim tvrdým postupom.“ SÚA, A ÚV KSČ, f. 03/10, zv. 19, a.j. 234.

¹⁹ Podrobnejšie k osobe V. Širokého a jeho hodnoteniu porovnaj Kaplan, K.: Mocní a bezmocní. Toronto 1989, s. 149–179.

²⁰ J. Ďuriš sa etabloval v Prahe už v roku 1945 a nemal záujem pôsobiť na Slovensku. Bol síce členom PÚV KSS a SNR, do ich činnosti sa však nezapájal. Cítil sa na Slovensku cudzo, tým skôr, že sa často dostával do sporov s členmi vedenia KSS (najostrejšie s G. Husákom). Odmietavý postoj Ďuriša voči z času na čas navrhovanému prechodu na Slovensko sa nezmenil ani po februári 1948, na začiatku 50. rokov sa však neubránil. V septembri 1951 ho po kritike, že „nezvládol“ rezort poľnohospodárstva poslali na Slovensko vo funkcii predsedu Zboru povereníkov. Chcel sa však dostať z „periférie“ späť do centra, a to sa mu podarilo na jeseň 1953. Stal sa ministrom financií a v tejto funkcii zotrval až do konca svojej politickej kariéry v roku 1963 (J.P.).

však bolo na Slovensku. Pri reorganizácii stranického aparátu v septembri 1951 sa ustanovil politický sekretariát (v ňom boli zo siedmich členov zo Slovenska V. Široký a K. Bacílek), organizačný sekretariát (zo siedmich členov K. Bacílek a Š. Bašťovanský) a boli vymenovaní tajomníci ÚV KSČ, medzi nimi K. Bašťovanský ako „tajomník pre Slovensko“.²¹ No Š. Bašťovanský o niekoľko mesiacov „politicky padol“ (odvolali ho z funkcií začiatkom roku 1952) a ďalší „zástupca Slovenska“ na jeho miesto neprišiel.

Po zmenách v PÚV KSČ začiatkom roka 1953 tam „tradične“ zostali V. Široký a K. Bacílek. Z vtedy menovaných a na jeseň 1953 zvolených tajomníkov ÚV KSČ nebol nikto z KSS. Situácia sa nezmenila ani po X. zjazde KSČ v polovici roka 1954. Až v druhej polovici päťdesiatych rokov presadil Antonín Novotný do úzkeho pražského vedenia dvoch svojich stúpencov zo Slovenska: po XI. zjazde KSČ v polovici roka 1958 sa členom PÚV KSČ stal Pavol David a kandidátom PÚV Rudolf Strechaj. Z desaťčlenného PÚV tak boli traja zo Slovenska. Ďalší stúpenec A. Novotného Jozef Lenárt sa stal členom PÚV KSČ koncom roka 1962 (po XII. zjazde KSČ). Alexander Dubček postúpil medzi kandidátov PÚV KSČ (už v júli 1960 sa stal tajomníkom ÚV KSČ). Na systéme prenášania úloh z Prahy do Bratislavy prostredníctvom „spolahlivých ľudí“ sa však stále nič nemenilo.

Viac ako symbolické zastúpenie „spolahlivých reprezentantov Slovenska“ v pražskom ústredí a v jeho najvyšších orgánoch vyjadrovalo faktické postavenie KSS. Vedenie KSČ určovalo líniu a tú prenášal na Slovensko osobne ten, ktorý bol ako „spolahlivá osoba“ uznaný za zmocnenca pre Slovensko. Najskôr to bol mimo akúkoľvek pochybnosť V. Široký, ktorý odstaviť alebo priamo odstrániť (zlikvidovať) svojich politických súperov. Jeho pozícia na Slovensku však slabla, lebo tu nikdy nemal širšiu podporu a zázemie. Okruh jeho stúpencov sa zužoval, a to aj tým, že nebol ochotný alebo schopný brániť „svojich ľudí“ (keď videl, že by ho to mohlo ohroziť, bez škrupúl ich „hodil cez palubu“). Zoslabenie jeho pozície sa stalo zjavným najmä od roku 1953, keď sa stal predsedom vlády. A. Novotný presadzoval na Slovensku svojich ľudí (P. David, R. Strechaj), ku ktorým pribudol aj K. Bacílek, pôvodne človek Širokého. Novotnému vyhovovala Bacílkova neschopnosť akejkoľvek samostatnej politickej iniciatívy a poslušné plnenie pokynov z Prahy a na jeseň 1953 ho poslal na Slovensko ako 1. tajomníka ÚV KSS.²² Slovensko a KSS ako územná organizácia KSČ na Slovensku predstavovali akúsi provinciu s určitou podobou samosprávy v tom zmysle, že ju spravovali „spolahliví Slováci“, najskôr V. Široký a neskôr garnitúra ľudí, ktorí si z disciplinovaného a za samozrejmosť považovaného plnenia úloh z Prahy urobili cnosť. Pokiaľ tak neurobili, boli z funkcií nejakým spôsobom vymenňovaní, síce nie tak brutálne ako „buržoázni nacionalisti“, ale z politickomocenského hľadiska rovnako dôsledne a spoľahlivo.

Príkladom takéhoto postupu môže byť situácia okolo Rezolúcie o situácii v rozvoji strojárstva na Slovensku začiatkom roka 1954. Rezolúciu prerokovalo PÚV KSS 6. februára 1954 a len s niektorými čiastkovými pripomienkami ju akceptovalo. Politický sekretariát ÚV KSČ ju však označil za prejav nacionalizmu a zamietol ju, respektíve odmietol o nej vôbec rokovať. Kritika sa ušla aj Bacílkovi ako 1. tajomníkovi ÚV KSS (na zasadnutí PÚV KSS sa o nej vyjadril, že by mala slúžiť ako podklad pre prípravu

²¹ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/3, zv. 10, a.j. 127.

²² K osobnostiam K. Bacílka a P. Davida srv. Kaplan, K.: Mocní a bezmocní. c.d., s. 312–326.

plánu rozvoja strojárstva) a ten ihneď otočil. Na X. zjazde KSČ sa od nej ostentatívne dištancoval, charakterizoval ju ako prejav separatizmu a údajnej snahy o formovanie „samostatnej slovenskej politiky“, dôsledok „...nedostatku ostražitosťi a bdlosti slovenských súdruhov, ktorí dávajú aj dnes možnosť uplatňovať nesprávne politické tendencie, ktorých korene sú v buržoázno nacionalistickom chápaní jednotlivých problémov.“²³ Politické byro ÚV KSČ rozhodlo, aby Júliusa Bránika a Jána Púlla (stúpenci V. Širokého, pričom J. Bránik bol aj jeho príbuzným) ako hlavné osobnosti zodpovedné za „politicky závadnú“ rezolúciu a „nacionalistické chápanie industrializácie Slovenska v strojárstve a plánovaní“ odvolali z funkcií v Zbore povereníkov a aby neboli volení (spolu so S. Faltanom) do byra ÚV KSS.²⁴ Súviselo to najmä s úsilím A. Novotného oslabiť pozície V. Širokého, keď využil aj dlhodobú kampaň proti buržoáznemu nacionalizmu a niektoré výpovede vyšetrovaných a súdených „buržoázných nacionalistov“. V tejto situácii všetko, čo vyšlo zo Slovenska a nezodpovedalo predstavám pražského centra, automaticky dostávalo biľag buržoázneho nacionalizmu, najmä ak to vyhovovalo jeho politickým zámerom.

Systematický tlak na maximálnu poslušnosť voči pražskému centru a tvrdé postihy v prípade čo len náznaku vlastnej iniciatívy, spolu s vedomým akceptovaním podriadeného postavenia zo strany v podstate celej vtedajšej slovenskej vláducej garnitúry, prinášal svoje výsledky. Podobnú situáciu ako v súvislosti so strojárskou rezolúciou na začiatku roka 1954 už na prelome rokov 1957–1958 „bolo schopné“ vyriešiť samotné vedenie KSS a nepotrebovalo k tomu ani tlak z Prahy. Podpredseda Zboru povereníkov Štefan Šebesta na jeseň 1957 presadzoval (ako predseda komisie pre otázky organizácie a systemizácie správy pri Zbore povereníkov) ideu rozšírenia právomocí slovenských národných orgánov na všetkých úsekoch a v odvetviach národného hospodárstva na Slovensku. Už začiatkom novembra 1957 ho za to byro ÚV KSS ostro kritizovalo a v januári 1958 ho odvolali z funkcie podpredsedu Zboru povereníkov. Kritika vychádzala z rovnakých pozícií, ako keď začiatkom päťdesiatych rokov „odhalili“ tzv. slovenských buržoázných nacionalistov. Hlavný referát na zasadnutí byra ÚV KSS začiatkom roka 1958 predniesol K. Bacílek, podľa ktorého by realizácia tejto „politicky nesprávnej“ koncepcie viedla k vytvoreniu dvoch samostatných plánovacích centier v jednom štáte.²⁵ V unitárnom a centralisticky ponímanom štáte bola takáto, síce pôvodne ekonomicky koncipovaná, ale v konečnom dôsledku aj politicky zameraná iniciatíva celkom neprijateľná.

Absencia akejkolvek samostatnej politickej iniciatívy zo strany vedenia KSS, motivovaná okrem vypostovanej poslušnosti voči Prahe aj tvrdým tlakom na udrženie zúčtovania s „buržoáznymi nacionalistami“ i obavami, že by sami mohli byť obvinení z podobného „hriechu“, sa zjavne prejavila po XX. zjazde KSSZ. Vedúca garnitúra tvrdo utlmila prejavy nespokojnosti, ako aj averzie proti A. Novotnému a odmietla silné pochybnosti o správnosti boja proti buržoáznemu nacionalizmu. Nepodnikla nijaký politický krok a neprejavila ani politickú iniciatívu, lebo to pre ňu predstavovalo niečo, čo sa celkom vymykalo jej chápaniu. Bola tak pasívna, že v pražskom vedení KSČ sa dokonca

²³ X. sjezd Komunistické strany Československa. Praha 1954, s. 430.

²⁴ SÚA, A ÚV KSČ, f. 03/10, zv. 14, a.j. 231.

²⁵ Londák, M.: Národné orgány a riadenie ekonomiky na Slovensku. In.: Historické štúdie, 38, Bratislava 1997, s. 117–123.

objavovali hlasy (A. Novotný, R. Barák) o potrebe „pozrieť sa bližšie na Slovensko“ a K. Bacíľka pokladali (V. Široký) za slabého a neschopného čeliť nesprávnym tendenciám.

Na jeseň 1956, v čase ľudového povstania v Maďarsku, sa vedúci funkcionári KSS priamo dožadovali „pomoci z Prahy“. Všetky svoje kroky si dávali schvalovať sekretariátom ÚV KSČ, čo pokladali za celkom samozrejmé a boli na podobný štýl práce zvyknutí. Pražské centrum pritom situáciu na Slovensku pozorne sledovalo, a to zďaleka nielen vo vzťahu k susednému Maďarsku. Na Slovensko poslali z Prahy tajomníka ÚV KSČ B. Kohlera, dogmatika a stúpenca tvrdej línie, ktorý prišiel pomáhať alebo skôr dozerat' na „súdruhov zo Slovenska“, aby postupovali tak, ako to od nich Praha očakávala. Bola to však celkom zbytočná obava, lebo pri vtedajšom zložení vedúcej garnitúry KSS to vôbec neprichádzalo do úvahy.²⁶

Pretrvávajúci boj proti „buržoáznemu nacionalizmu“ aj po XX. zjazde KSSZ negoval možnosť akéhokoľvek politického pohybu na Slovensku a v KSS. Na zjazde KSS koncom apríla 1957 I. tajomník ÚV KSS K. Bacílek nielenže obhajoval odsúdenie tzv. slovenských buržoázných nacionalistov, ale dokonca vyhlásil, že najväčším nebezpečením bol, je a zostáva práve „...buržoázy nacionalizmu, ako vplyv buržoáznej nacionalistickej ideológie zanášajú do radov našej strany.“²⁷ Výraznejší politický pohyb na Slovensku nenastal ani roku 1960, keď novoprijatá „socialistická“ ústava ďalej výrazne okliešťovala právomoc slovenských národných orgánov a stláčala ich len na symbolickú úroveň. To len utvrdzovalo dovtedajší model fungovania vzťahov medzi vedením KSČ a KSS a prehlbovalo jeho vnútorné rozpory.

* * *

Od konca štyridsiatych rokov ležal nad Slovenskom všadeprítomný „tieň buržoázneho nacionalizmu“. Negoval akúkoľvek samostatnejšiu politickú iniciatívu či len pokus o ňu, čo sa prelínalo celou KSS a určovalo aj správanie sa jej vedenia. Aj tí, ktorí mali výhrady, neboli vo vlastnom záujme ochotní vystúpiť; osudy autorov strojárskej rezolúcie či Šebestovej koncepcie boli viac ako výrečné. Kým neboli rehabilitovaní „buržoázni nacionalisti“ a teda aj samostatná slovenská politická iniciatíva a kým neodišla (nebola donútená odísť) garnitúra politikov, ktorí postavili svoju kariéru na boji proti buržoáznym nacionalistom, nebolo možné meniť ani zabehanú podobu vzťahov vedenia KSČ a KSS. Až rehabilitácie roku 1963 a nástup „obdobia uvoľňovania“ vytvárali v tomto zmysle určitý nový priestor. Na jednej strane sa pritom stretávali snahy udržať podobu vzťahov Prahy a Bratislavy na dovtedajšej úrovni, so zosilňujúcim sa tlakom Bratislavy uvoľniť si prinajmenšom čiastočne ruky a získať viac priestoru na vlastnú politickú iniciatívu na strane druhej. Tvorilo to súčasť procesov, približujúcich pokus o spoločenskú reformu a s ňou aj vytváranie novej podoby vzťahov vedenia KSČ a KSS.

Štúdia bola vypracovaná v rámci grantu HÚ SAV Slovensko v rokoch 1948–1970, č. 2/5029/98.

²⁶ Pešek, J.: Maďarské udalosti roku 1956 a Slovensko. In.: Historický časopis, 41, 1993, č. 4, s. 430–432.

²⁷ Zpráva o činnosti ústredného výboru Komunistické strany Slovenska a ďalšie úlohy. Zpravu predniesol prvý tajomník ÚV KSS s. K. Bacílek na zjazde KSS 26. 4. 1957. Bratislava 1957, s. 52.

Centralism Along Party Lines. Relations between the Leaderships of the KSČ (Communist Party of Czechoslovakia) and the KSS (Communist Party of Slovakia) after February 1948

Jan Pešek

Centralism was one of the fundamental attributes in the functioning of communist parties. In the autumn of 1948, the KSS, which had been organizationally independent up to that time, was reduced to a mere regional branch of the KSČ in Slovakia. A portion of the Slovak political representation was suspected of, and later directly accused of, "bourgeois nationalism". Relations between the Prague centre and communist representatives in Slovakia gradually took the form of personally transmitted instructions from Prague through the mediation of the "reliable" V. Široký. This model was in full force up until 1963.

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 1998

**K PROBLEMATICE VZÁJEMNÝCH VZTAHŮ ČECHŮ
A SLOVÁKŮ V POÚNOROVÉM OBDOBÍ (1948–1949)**

Jiří Kocian

Tento příspěvek chce připomenout některé otázky důležité pro další utváření česko-slovenských vztahů v poúnorovém období. Některým z nich byla věnována dosud v rámci výzkumů české či slovenské historiografie větší pozornost – některé problémy jsou zkoumány a známy více, některé méně. Zaměřil jsem se na rovinu dopadu ústavních změn po únoru 1948, na problematiku česko-slovenských hospodářských vazeb po únoru z hlediska řešení zásobovacích problémů a na osud poúnorové spolupráce mezi českými a slovenskými stoupenci demokracie.

Mocensko-politický převrat provedený komunisty v Československu v únoru 1948 poznamenal česko-slovenský vztah v několika základních rovinách společenského života. Záhy po únoru 1948 byly odstraněny všechny atributy předchozí regulované demokracie, systém diktatury KSČ byl zaveden v politické, hospodářské a kulturní oblasti, v květnu 1948 byla přijata nová ústava legalizující nový systém a potvrzující podřízenou roli slovenských národních orgánů, nejvyšší představitel KSČ K. Gottwald byl po abdikaci prezidenta Beneše zvolen v červnu 1948 novým prezidentem ČSR. Byla zahájena etapa vedoucí k dokončení zestátnění průmyslu a obchodu, kterou brzy následovala násilná kolektivizace zemědělství. Byla zcela znemožněna svoboda projevu a tisku, potlačováno náboženské smýšlení obyvatelstva, nedořešeno zůstalo postavení národnostních minorit a reemigrantů. Oblast vědy, kultury a umění byla podřízena komunistickému ideologickému monopolu. Došlo též k zásadním změnám ve státní správě, zrušeno zemské a zavedeno krajské zřízení.

Tento proces od počátku provázela tvrdá perzekuce všech skutečných i domnělých odpůrců komunistického režimu, tisíce lidí byly na základě vykonstruovaných obvinění uvězněny a desítky lidí následně popraveny, společensky a existenčně byli postiženi jejich rodinní příslušníci. Tyto tragické skutečnosti však postihly obyvatele Československa bez ohledu na to, zda byli Čechy nebo Slováky či příslušníky jiných národností, bez ohledu na to, zda se jednalo o příslušníky českých či slovenských nekomunistických stran či českých nebo slovenských organizací či spolků nepohodlných komunistům.

1. Nastolení mocenského monopolu umožnilo komunistům prosadit dle vlastních představ podobu nové ústavy, která byla připravována od roku 1946. Názory na podobu „slovenských kapitol“ mezi politickými stranami byly v letech 1946–1948 tak odlišné až protichůdné, že ústavní výbor Národního shromáždění ještě ani v únoru 1948 nezformuloval jejich návrh.

České nekomunistické strany prosazovaly zřízení s třemi politicko-správními jednotkami. Některé dokonce nechtěly v ústavě uznat existenci svébytného slovenského

národa. Demokratická strana byla zásadně pro federaci, ale vzhledem k odporu ostatních stran prosazovala rozšíření existujícího asymetrického modelu o federativní prvky. Konkrétně usilovala o návrat k prvnímu vládnímu programu a první pražské dohodě. Představitelé stran i členové ústavního výboru si byli vědomi, že jde o záležitost nejdůležitější a také nejrozpornější.¹ Vedení Národní fronty 21. ledna 1948 na své schůzi rozhodlo, že politické strany předloží k otázce ústavně právního uspořádání Čechů a Slováků do 5. února 1948 písemné návrhy, a to už v paragrafovém znění. Diskuse o této kapitole ústavy se chystala v Národní frontě v posledním únorovém týdnu. Poslední schůze Národní fronty se však konala 12. února 1948, další jednání přerušila vládní krize a státní převrat.

Po únoru 1948 byla ústava pouze dílem komunistů. Nastolení mocenského monopolu umožnilo komunistům prosadit podobu ústavy dle vlastních představ. Dřívější oponenty buď umlčeli, nebo oponenti zmlkli sami. Přesto se ani po únoru 1948 ústava nerodila bez problémů a konfliktů. Dva z nich byly zvlášť významné.

Od počátku přípravných prací na ústavě se projevovaly mezi českými a slovenskými komunisty rozdílné názory na ústavně právní zakotvení poměru Čechů a Slováků. Čeští komunisté vycházeli z podoby třetí pražské dohody, kdežto slovenští prosazovali změnu směrem k první pražské dohodě. Na počátku února 1948 však již byl vypracován společný návrh českých a slovenských komunistů. Vycházel ze stavu vytvořeného třetí pražskou dohodou, pojišťoval kontrolu vlády nad slovenskými orgány a předpokládal vymezení zákonodárné pravomoci SNR zvláštním ústavním zákonem.

A právě nyní vynikly názorové rozdíly mezi českými a slovenskými komunisty. Slovenští komunisté vypracovali již před únorovým převratem několik variant ústavního postavení Slovenska, které se neshodovaly s návrhem vedení KSČ. Vycházeli z toho, že dřívější pojistky proti Slovensku, omezení pravomoci slovenských orgánů a porušení principu rovný s rovným mířily proti Demokratické straně a její mocenské převaze. Vznikem absolutní komunistické moci na Slovensku padla příčina dřívějších omezení a proto požadovali návrat k vládnímu programu 1945 a první pražské dohodě nebo alespoň uvolnění rozsáhlého a tuhého podřízení slovenských orgánů vládě. Čeští komunisté však byli jiného názoru. Po slovenské krizi 1947 byli přesvědčeni, že Slovensko zůstává slabým místem, neboť zde KSS situaci ještě nezvládala, a proto bylo podle nich třeba nutně

¹ Společný návrh KSS a KSČ se soustředil na vymezení kompetence mezi slovenskými (podřízenými) a centrálními orgány, nezabýval se úpravami veřejné správy. Původní návrh Československé sociální demokracie prosazoval trojdielné uspořádání s uplatněním rozestupové alternativy v případě zákonodárných sborů. Podle ní členové Národního shromáždění měli tvořit zároveň zemské zákonodárné sbory – národní radu českou, moravsko-slezskou a slovenskou. Jejich návrh v podstatě řešil kompetence těchto národních rad s ústředními orgány a též kompetence zemských národních výborů vůči vládě. V podstatě z obdobných zásad – z existence trojdielného uspořádání a z uplatnění rozestupové varianty Národního shromáždění tvořícího zároveň národní rady – vycházel taktéž návrh strany lidové. Návrh Demokratické strany vycházel ze stávajícího asymetrického modelu se zachováním možných pravomocí slovenských orgánů. Stanovil posílenou funkci prezidenta vůči slovenským národním orgánům. Návrh Strany slobody měl rozestupové vyznění. Hovořil o existenci Národního shromáždění, které mělo zároveň tvořit Českou a Slovenskou národní radu. Taktéž ve vládě měli fungovat ministři pro správu českých zemí a Slovenska. Návrh národně socialistické strany vycházel z existence trojdielného uspořádání zřízení. Stanovil též druhou alternativu – rozestupovou, kdy při existenci Národního shromáždění by neexistovaly zemské sněmy, nýbrž Národní shromáždění by se mohlo v určitých případech rozestoupit do národní rady české, moravskoslezské a slovenské. Srovnej Kocian, J.: Ústavněprávní poměr Čechů a Slováků v návrzích politických stran při přípravě Ústavy ČSR v letech 1946–1948. In: Soudobé dějiny II/2–3 Praha 1995, s. 379–471.

kontrolní pojistky vládě na Slovensku ponechat. Navíc, v důsledku toho, že zanikl ohled na Demokratickou stranu, pozici vlády dokonce posílil.

Slovenští komunisté vedli do té doby mocenský boj proti Demokratické straně, vyvolali politickou krizi, připravovali „spiknutí“, strašili „ludáckým nebezpečím“ a státním rozkolem a tak i sami vydatně přispěli k vytváření představ o Slovensku jako „slabém místě“. Vedoucí čeští komunisté každý požadavek o rozšíření pravomocí slovenských orgánů odmítali a označovali je jako dualismus, separatismus či federaci.

Vedení KSČ prosazovalo svou koncepci důsledně a jen v nevýznamných otázkách projevilo ochotu požadavkům slovenských komunistů ustupovat. Již 30. března 1948 se rozhodlo zrušit zásadu, zakotvenou v ústavním zákoně o UNS z 11. dubna 1946, podle které bylo třeba k přijetí ústavy a partií týkajících se ústavně právního postavení Slovenska potřeba souhlasu nejméně poloviny slovenských poslanců. 5. dubna 1948 jednalo předsednictvo ÚV KSČ o hospodářské situaci na Slovensku. V diskusi se zřetelně projevila dvě protichůdná stanoviska: Slováci včetně V. Širokého požadovali více pravomocí, Češi a Ďuriš byli proti těmto návrhům, které označili (Kopecký) za „buržoazní separatistický nacionalismus“. 3. května 1948 přednesl v ústavním výboru parlamentu L. Holdoš slovenské dodatky k ústavě, které dohodl Husák a Novomeský s Gottwaldem. Schůze byla přerušena a záležitost se dostala do právě probíhající schůze předsednictva ÚV KSČ. Gottwald o dodatcích nechal diskutovat, ačkoliv je dříve potvrdil, a z jeho podnětu jich byla většina zamítnuta.

Ústavu 9. května schválil parlament jednomyslně. V uspořádání československých vztahů byla vyjádřením nedůvěry českých nacionalistů ke slovenským poměrům a ústavní likvidací principu rovný s rovným. Slovenské národní orgány měly horší postavení než vymezovala třetí pražská dohoda, kontrolních pojistek vlády ještě přibývalo. Jen na příklad – do zákonodárné činnosti SNR mohla zasahovat vláda, sbor pověřenců byl vládou jmenován a odvoláván aj.

Vedoucí komunističtí funkcionáři, kteří působili na Slovensku, nebyli spokojeni s rozsahem pravomocí slovenských národních orgánů. Vycházeli z přesvědčení, že uchopením moci komunisty pominuly důvody pro dřívější omezování práv slovenských orgánů, které chápali jako nutnost časově omezenou na období boje o moc.²

Druhý problém, který návrh ústavy vyvolal, se týkal postoje prezidenta Edvarda Beneše. Prezident odmítal politický systém, zakotvený v komunistickém návrhu. Považoval jej za nedemokratický a prohlásil, že ústavu nepodepíše. Ústava byla jedním z hlavních důvodů a fakticky bezprostředním podnětem pro jeho rozhodnutí abdikovat a dovršením jeho rozchodu s poúnorovým režimem. Rozhodnutí o abdikaci a důvody, které k němu vedly, sdělil prezident předsedovi vlády K. Gottwaldovi 4. května 1948. Prezident Gottwaldovi sdělil, že se nemohl osobně ani politicky ztotožnit především s ústavními ustanoveními o vůli lidu, o jednotné volební kandidátce politických stran a s rozsahem a ochranou občanských práv v souvislosti s přípravou zákona na ochranu lidové demokratické republiky. Na Gottwaldovo naléhání a nátlak oznámil svůj odchod až po parlamentních volbách, v červnu 1948.³

² Kaplan, K.: Pravda o Československu 1945–1948. Praha, Panorama 1990, s. 190–192.

³ Kaplan, K.: Poslední dny prezidenta – Edvard Beneš v roce 1948, Praha 1993.

Ústava 9. května pak byla prakticky jiná. V mnoha pasážích se podstatně odlišovala od znění, dohodnutého ještě před únorem v ústavním výboru. V tehdy sporných bodech byly nyní přijaty formulace komunistů. Sama struktura ústavy sice nedoznala výraznějších změn, nový však byl její celkový duch a politický obsah. Nová ústava se navíc vyznačovala příliš obecnými formulacemi některých důležitých ustanovení, u nichž se počítalo s tím, že budou podrobněji vymezena zákony. To v konečném důsledku znamenalo omezení práv občanů. Ústava sice provedla formálně rozdělení pravomocí a působnosti ústavních orgánů a ve vztazích mezi parlamentem, prezidentem a vládou vycházela ze zásad parlamentarismu. Skutečné mocenské centrum (vedení KSČ) však fungovalo mimo ústavní struktury. Stálo vlastně nad státem a neřídilo se ústavním vymezením těchto orgánů, i když je využívalo k přeměně stranických usnesení v závazná státní rozhodnutí. Ústava 9. května ještě neměla žádná ustanovení o vedoucí úloze KSČ, zůstala však příkladem rozporu mezi ústavním textem, zákony a právní praxí.⁴

Komunistické vedení, které únorovým převratem převzalo zodpovědnost za přijetí ústavy ještě před parlamentními volbami v květnu 1948, usilovalo o získání potřebné dvouřetinové většiny poslanců Ústavodárného národního shromáždění, zvoleného v roce 1946. Tímto úkolem byl pověřen parlamentní akční výbor Národní fronty, ustavený již 25. února 1948. Politickou diferenciací a čistkou mezi poslanci se mu podařilo zformovat skupinu poslanců „věrných vládě“ a dosáhnout toho, že 246 poslanců ÚNS z původního počtu třiset 9. května 1948 komunistický návrh ústavy schválilo. V zápisu ze schůze parlamentního akčního výboru z 12. května 1948 se o hlasování o ústavě psalo: „Dílo ÚNS bylo korunováno manifestačním odhlasováním ústavy. Že pro ústavu hlasovalo 246 poslanců, o 16 více než pro akční program obrozené Gottwaldovy vlády, je tak významný fakt, že jej v daném okamžiku ještě nelze ani plně zhodnotit. Akčnímu výboru se podařilo přesvědčit skoro všechny poslance o tom, že účast na schůzi 9. května a hlasování pro ústavu znamená velmi mnoho pro konsolidaci lidově-demokratického režimu. Ze 300 poslanců se zúčastnilo hlasování 246 poslanců, 10 poslanců je ve vazbě, 33 poslanců uprchlo do ciziny, 2 jsou nezvěstní, takže pouze 9 poslanců nebylo přítomno hlasování, z nich 7 omluveno závažnými důvody a pouze 2 se neomluvíli.“⁵

Príslušné pasáže z Ústavy 9. května vypovídají však zároveň i o tom, co byl ochoten nový režim ve stadiu svého zrodu formálně v otázce ústavního poměru Čechů a Slováků převzít jako odkaz „historické etapy národní a demokratické revoluce“. Ve státoprávním uspořádání se formálně nic nezměnilo, fakticky se však moc dostala do rukou komunistické strany a jakékoli dohody o státoprávních ustanoveních zůstaly pouze na papíře.⁶

2. V souvislosti s hospodářskou situací na Slovensku, zejména, co se týkalo otázek zásobování a výživy obyvatelstva, ještě v roce 1948 a na počátku roku 1949 hledala vláda cestu, jak řešit tyto problémy. Mocensko-politickým zdůvodňováním příčin hospodářských obtíží a zvláště pak zásobovacích těžkostí na Slovensku zahájili komunisté již na podzim 1947 útoky na tehdejšího ministra výživy sociálního demokrata V. Majera a

na pověření výživy a zásobování – zástupce Demokratické strany. Komunisté se dožadovali, aby ministři zemědělství a výživy jmenovali své zmocněnce do resortních pověřenectev na Slovensku. Zdrojem konfliktů se stal i Gottwaldův návrh na zřízení mimořádných vyživovacích komisí u národních výborů všech stupňů. Nekomunistické strany sice posléze ustoupily, ale kritizovaly směrnice pro činnost komisí vypracované ministerstvem vnitra, které vedly mj. i ke zkoumání státní a národní spolehlivosti zemědělců. Zástupci Demokratické strany pak otevřeně odmítali tento způsob zasahování do kompetence pověřenců jdoucí za hranice třetí pražské dohody z léta 1946 a jejich dodatků z podzimu 1947 a zdůvodňovali nízké kontingenty zemědělských a potravinářských produktů ze Slovenska mimořádnou nepřízní počasí a suchem. Komunisté pak demonstrovali neochotu řešit problémy na Slovensku dodávkami z českých zemí.

Přímé podřízení Sboru pověřenců vládě a jednotlivých pověřenců resortním ministrům se však vedení KSČ rozhodlo prosazovat již bezprostředně po volbách na konci května 1946. Zároveň pověřili vedení slovenských komunistů vypracovat podmínky účasti Demokratické strany ve vládě. Někteří z nich pochybovali o správnosti omezení pravomoci slovenských orgánů. Vycházeli z toho, že slovenští demokraté takový krok mohou využít politicky proti komunistům a vystupovat jako mluvčí slovenských národních zájmů, v čemž se nemýlili.⁷

Po únoru však problémy s kontingenty a se zásobováním na Slovensku pokračovaly. Mocensko-politická zdůvodňování obtíží ztrácela na opodstatněnosti, zvláště po provedené očistě sboru pověřenců, a například Gottwald sám je také již odmítal. Byly hledány a brzy také byly nalezeny cesty, jak použít mocensko-ekonomických nástrojů.

V květnu 1948 předložila ministryně výživy L. Jankovcová vládě zprávu, která se dotýkala perspektivy vyživovací situace v Československu do konce roku 1948. V jejím úvodu připomněla, že díky dodávkám chlebovin ze Sovětského svazu bylo možné zabránit panice, která by se zajisté přenesla i na jiné sektory výživy. Jako méně příznivou zhodnotila situaci v zásobování masem, když uvedla, že pokles stavu hovězího skotu dosáhl v roce 1947 výše 30 % a v roce 1948 se pokles odhadoval na 20 %. Připomněla, že přes různá opatření, jako byla například kontrolní depurační akce u řezníků, v českých zemích není možné řešit tento schodek v dodávkách masa snížením spotřebitelských dávek. Navrhla jako jedno z náhradních řešení nákup masa v Argentině. Pokud jde o Slovensko, upozornila, že tam byly lístky na maso zavedeny pouze v Bratislavě, a pokud by byly zavedeny i v dalších větších městech, přiblížil by se tento způsob dávek českým zemím, ale zároveň zbyvajících část spotřebitelů by měla dávky nižší. „Výkup na Slovensku je však tak malý, že věc nelze takto řešit a není také možné, aby se zvýšil dovoz pro Slovensko.“ Vyrovnání dávek na Slovensko navrhla odložit na pozdější dobu. Upozornila, že na Slovensku byla jiná situace i ve výkupu vajec a mléka, který nebyl organizován na lístkový systém, produkty bylo možné získat lépe. Upozornila také, že v důsledku postupující industrializace roste na Slovensku počet průmyslových dělníků, což má za následek, že stále větší počet spotřebitelů je vázán na normální zásobování. „Obdobná situace je v zásobování máslem a mlékem, na Slovensku se máslo na lístky nevydává a obyvatelstvo se kromě šesti větších měst musí obracet na černý trh. České země musely též dvakrát do konce května 1948 zapůjčit Slovensku vejce, byť na některých místech je možné je koupit bez lístků.“ Ministryně přitom připomněla, že na

⁴ Gerloch, A., Hřebejk, J., Zoubek, V.: Ústavní systém České republiky. Praha, Prospektrum 1994, s. 34–37.

⁵ SÚA v Praze, Fond 100/1, Sv. 37, A.j. 288, Zápis o 17. schůzi akčního výboru parlamentní Národní fronty konané ve středu dne 12. května 1948 v 15 hodin.

⁶ Měchýř, J.: Slovensko v Československu. Slovensko-české vztahy 1918–1991. Praha, Práce 1991, s. 57–83.

⁷ Kaplan, K.: Nekrvavá revoluce. Toronto 1985, s. 89, 393–394.

Slovensku je vyšší stav krav i slepic, přičemž sběr byl zhruba třetinový proti sběru v českých zemích. Ministryně dále upozornila, že ze Slovenska nejsou známa data o výkupu sena a slámy, a vůbec, že ze Slovenska nelze získat spolehlivé podklady pro zprávy a plánování.

Ministryně dále vylíčila obtíže, které se na Slovensku vyskytovaly při organizaci výkupu zemědělských produktů. „Není tam prostě vybudován potřebný aparát a následkem toho jsou podstatné rozdíly mezi poměry na Slovensku a u nás. Neexistují vhodná výkupní místa... ministerstvo výživy nemůže zaručit správnost odhadů a zpráv o slovenských poměrech.“ Gottwald a Ďuriš poté odsoudili poměry na Slovensku. Ďuriš hovořil o tom, že za tři měsíce nelze odstranit následky minulého režimu na Slovensku a v ministerstvu výživy. Gottwald to odmítl s tím, že lze dnešní stav odůvodnit poukazem na dřívější poměry. Ďuriš doporučil, aby se dal výkup do rukou družstev jako v českých zemích. „Bude prostě třeba vyslati skupiny nákladních aut do výkupního aparátu spolu s odborníky z českých družstev a zapracovanými úředníky ministerstev, přičemž se tato akce přirozeně neprovede jako "protektorát", nýbrž jako přátelská a bratrská výpomoc, a to za účasti slovenských úředníků. ... Jen je třeba vzít věc pevně do rukou a výsledky se brzy projeví... opatření, která se zde mají uskutečnit, budou mít úspěch, jelikož zde není již ministr Majer a aparát kolem něho, kteří by situaci komplikovali.“

K situaci na Slovensku dodala ministryně Jankovcová, že jakmile převzala po únorové krizi rezort výživy, zavolala pověřence výživy a žádala ho, aby na Slovensku zavedl obdobný aparát výkupu jako v českých zemích, nabídl experty ministerstva výživy, ti poté odjeli na Slovensko. Pak mu učinila nabídku, aby se z českých zemí vyslaly brigády, které by pomáhaly slovenským úředníkům při výkupu, což bylo pověřencem odmítnuto. Podobně byli vysláni na Slovensko experti-revisoři, kteří měli provést revizi zásob ječmene ve slovenských pivovarech. Tyto revize se neuskutečnily, protože slovenští činitelé spatřovali v tom zásah do jejich pravomocí. K. Gottwald poté prohlásil, že „za daného stavu věci bude nejlepší cestou, když se Slovákům nic nedá“. V další diskusi odmítl Gottwald námitku náměstka předsedy vlády V. Širokého, že do únorových událostí byly na Slovensku neuspokojivé známé poměry, kdy za působení pověřenců Kvetka a Filla nebylo možné zjednat nápravu, a kdy jeho návrhy na zlepšení výkupu na Slovensku byly odmítnuty bývalým ministrem výživy. Podle Gottwalda však nebylo učiněno vše, co mohlo být v této věci učiněno. Bez úspěchu se tehdy pokusil prosadit do usnesení J. Ďuriš návrh na urychlenou organizaci výkupu zemědělských produktů, za účasti celostátních orgánů a expertů, aby na Slovensku vznikl spolehlivý aparát, který by prováděl výkup.⁸

Ještě však na počátku února 1949 upozornila na schůzi vlády ministryně Jankovcová, že „pro nedostatek statistického materiálu nelze zjistit, co se stává na Slovensku s přebytky zemědělských produktů, které unikají veřejnému zásobování.“ Přesto však lze hovořit o určitém zlepšení, poté, co se zásobovací systém na Slovensku přizpůsobil systému v českých zemích. Upozornila, že přesto si musí být Slovensko vědomo, že pokud si nezjedná pořádek, bude muset nést důsledky tohoto samo, „t.j. nebylo by možné ani spravedlivé, aby se nedostatky tím způsobené nahrazovaly dodávkami z českých

⁸ SÚA, F. 100/24, sv. 148, a.j. 1494, Zápisy ze schůzí vlády, Zápis ze 13. schůze vlády konané dne 18. května 1948.

zemí, nýbrž muselo by prostě dojít ke snížení slovenských dávek.“⁹ Tuto možnost však vláda ještě v květnu 1948 nepřipouštěla. Ministryně dále připomněla, že byla utužena spolupráce mezi ministerstvem a pověřenectvem výživy, zástupci pověřenectva dojíždějí každý týden do Prahy, zástupci ministerstva dojíždějí na Slovensko na společné porady a postup je naprosto jednotný.¹⁰ Vláda se také pokusila zainteresovat zemědělce, když byl 1. ledna 1949 zaveden vedle vázaného lístkového trhu trh volný, kdy zemědělci měli možnost prodat své přebytky na volném trhu.

3. Únorem 1948 byla násilně přetřhána spolupráce nekomunistických politických stran a politiků v českých zemích a na Slovensku, metody očisty politických stran – jejich rozbíjení, zastrasování jejich členů, první perzekuce sociální a politické a podřízení stran transformovaných do nového systému poúnorové NF – znesnadňovaly či nemožňovaly toto spojení. Sociální demokracie se sloučila s KSČ. V prvních politických procesech po únoru 1948 byli odsouzeni funkcionáři bývalé Demokratické strany, obvinění z organizování protistátního spiknutí na Slovensku. Proběhl proces s tzv. špiónážní službou organizovanou generálním tajemníkem bývalé národně socialistické strany V. Kralinou. Mnozí politici odešli do exilu, řada dalších funkcionářů nekomunistických stran, důstojníků, představitelů společenských organizací byla zatčena a následně odsouzena ve vykonstruovaných politických procesech.¹¹

Ani spolupráce demokratických politiků v exilu po únoru 1948 nebyla prostá rozdílných pohledů na vzájemnou česko-slovenskou spolupráci a na perspektivu česko-slovenských vztahů. Kontinuitu demokratického Československa rozvíjela ve své činnosti zejména Rada svobodného Československa a mnohé další organizace.¹²

⁹ SÚA, F. 100/24, sv. 152, a.j. 1494, Zápisy ze schůzí vlád, Zápis 31. schůze páté vlády konané v úterý dne 1. února 1949.

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ Kaplan, K.: Nekrvavá revoluce, s. 207–214.

¹² Lettrich, J.: Dejiny novodobého Slovenska. Bratislava, Archa 1993, s. 204–210; Rada svobodného Československa. Historie, program, činnost, dokumenty. Sebral, uspořádal a do tisku připravil Bohumil Bunža. Toronto, b. d.

Questions of the Relations between Czechs and Slovaks in the Post-February Era (1948–1949)

Jiří Kocian

This contribution closely examines the changes which came about as the result of the February 1948 putsch in the following areas: 1) the writing of a new constitution, especially those paragraphs which dealt with the status of Slovakia; 2) attempts to reinforce centralism with the Ministry of Supply's sphere of activity; 3) the preclusion of cooperation between non-communist Czech parties and their Slovak counterparts.

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 1998

K POSTAVENIU SLOVENSKÝCH NÁRODNÝCH ORGÁNOV ROKU 1956

Jozef Žatkuliak

Zdá sa, že až do súčasnosti pretrvávajú nejasnosti okolo úpravy postavenia slovenských národných orgánov roku 1956. Najmä komunistická historiografia skôr preceňovala úpravu, keď ju pokladala za riešenie štátoprávneho vzťahu medzi slovenským a českým národom. Na druhej strane existujú názory, že postavenie slovenských národných orgánov vo vtedajšej politickej a štátnej štruktúre sa v podstate nezmenilo. Vzťahuje sa to najmä na totalitný systém s monopolom moci komunistickej strany. Predsa len roku 1956 nastal určitý posun v postavení slovenských národných orgánov, a preto aj v kontexte s celkovým vývojom v rokoch 1948 až 1968 treba posudzovať úpravy opatrnejšie.

Hoci Ústava 9. mája 1948 formálne zakotvila princíp rovný s rovným, neriešila štátoprávny vzťah medzi Slovákmi a Čechmi. Prakticky celé päťdesiate roky a až do roku 1967 sa myšlienka federatívneho usporiadania štátu zatlačila do úzadia. Práve spomenuté obdobie sa vyznačovalo násilným a umelým zúžením štátoprávných vzťahov na riešenie postavenia slovenských národných orgánov voči ústredným orgánom. Vtedajšie politické vedenie v praxi tým vlastne neakceptovalo rovnoprávne postavenie slovenského a českého národa. Nejde tu len o tých, ktorí boli vo vedení štátu a KSČ, ale aj o tých, ktorí sa od roku 1945 snažili presadiť rovnosť národov. No požiadavky slovenských demokratov a komunistov na uplatnenie princípu federalizmu v štátoprávných vzťahoch Slovákov a Čechov boli odmietnuté. Ústava z roku 1948 ešte viac ako tzv. tretia pražská dohoda obišla právomoci slovenských národných orgánov. Riešenie, a to len slovenskej otázky, sa zredukovalo na postavenie Slovenska v Československu, a to skôr do sféry ekonomického a sociálneho vyrovnávania medzi Slovenskom a českými krajinami.

Ak možno charakterizovať roky 1948–1953 z hľadiska štátoprávných pomerov, išlo o obdobie tuhého politického a štátneho centralizmu, ktorý nemal nič spoločné s uplatňovaním demokratických princípov vo fungovaní štátu. Pritom politická moc aj podľa tzv. zmocňovacieho zákona z mája 1950 mala – podľa princípu demokratického centralizmu – záujem skôr o výkonné orgány štátu ako o zastupiteľské. Nepripustiť tak k rozhodovaniu občanov, hoci schizofrenicky tvrdila, že jej ide práve o širokú účasť občanov na riadení a správe republiky. Napriek tomu, že zákony o národných výboroch z marca 1954, ako aj zákon o pracovnom a rokovacom poriadku SNR, venovali väčšiu pozornosť zastupiteľským orgánom a poslancom, politický systém neumožňoval, aby mali občania reálny vplyv na spoločenské dianie. Naopak, komunistický režim mal plne v rukách a pod kontrolou aj oblasť vzťahov medzi slovenským a českým národom. Zastupiteľské orgány štátu – Národné zhromaždenie a Slovenská národná rada (SNR) – sa ocitli v bezvýznamnom postavení. Zbor povereníkov bol prakticky výkonným orgánom

vlády a ministerstiev. To nebolo náhodné, lebo režim cez výkonné štátne orgány realizoval svoje politické zámery.¹

Neexistovali vážnejšie náznaky, že by sa uvažovalo o aspoň čiastočnom riešení slovenskej otázky. Naopak, v polovici roku 1955 boli potvrdené rozsudky proti tzv. slovenským buržoáznym nacionalistom G. Husákovi, D. Okálimu, I. Horváthovi, L. Holodšovi a L. Novomeskému, odsúdeným na základe vykonštruovaných obvinení v apríli 1954. Obvinenia siahali až do tridsiatych rokov, keď vraj odsúdení spoločne s ľudákmi „uplatňovali požiadavok slovenského separatizmu“. Zaťažujúce tiež bolo, že sa G. Husák a L. Novomeský, ako členovia ilegálnej SNR, dohodli s J. Lettrichom a J. Ursínom na „federalistickej koncepcii ČSR“. Neskôr, spolu s I. Horváthom, vraj presadzovali rozdelenie oslobodenej ČSR na dva samostatné celky. Do februára 1948 sa vraj snažili o vymedzenie Zboru povereníkov voči vláde, spochybňovali platnosť zákonov schválených Národným zhromaždením a ich účinnosť na Slovensku. Potvrdenie rozsudkov dokazovalo, že politické vedenie, skompromitované protizákonnými politickými procesmi aj s tzv. buržoáznymi nacionalistami, odmietlo hlbšie riešenie štátoprávných pomerov v Československu. Usporiadanie československého štátu v podaní „politickej línie“ A. Novotného, A. Zápotockého, V. Kopeckého, Z. Fierlingera, V. Širokého, K. Bacílka, R. Strechaja, Š. Reisa, P. Davida a iných, neustále strašilo „hrozbou slovenského nacionalizmu a separatizmu“, ktorého konečným cieľom vraj bolo „odtrhnutie Slovenska od českých krajín, rozbitie ústavnej jednoty a ľudovodemokratického zriadenia republiky“.² Obvinenia z tzv. buržoázneho nacionalizmu zasiahli aj Stranu slobody.

XX. zjazd KSSZ predsa len prispel k uvoľneniu politickej atmosféry na Slovensku. Začal sa používať jeho slovník: kolektívne vedenie, kritika centralizmu, vnútrostranická diskusia, a pod. Avšak politická špička v Československu nemala skutočný záujem na uvoľnení politických pomerov, a aj preto pristupovala k zmenám veľmi opatrne a polovičato. A to sa vzťahovalo aj na nezákonné politické procesy.³ O. Jeleň, ktorý bol ako povereník vnútra priamo zainteresovaný na politických procesoch, sa vyjadril, že intelektuáli zradili stranu: „...keby stará inteligencia nezakročila, mohli narobiť mnoho škody a znemožniť budovanie socializmu. Mali iné politické názory ako názory strany a tiež nevideli generálnu líniu strany“.⁴ Nebolo náhodné, že O. Jeleň a mnohí ďalší s podobnými postojmi, vyzývali k „opatrnému“ odhaľovaniu chýb kultu osobnosti a pokladali za škodlivé porovnávanie prvého tajomníka ÚV KSS K. Bacílka s Berijom.

Napriek týmto názorom, niektoré politické prejavy naznačovali možnú zmenu ústavy ohľadom postavenia slovenských orgánov. Zároveň však aj to, že sa nebudú zásadnejšie riešiť štátoprávne vzťahy medzi slovenským a českým národom na princípe „rovný s rovným“, ale postavenie slovenských orgánov v rámci celého štátneho mecha-

nizmu. Treba tu pripomenúť, že vplyv XX. zjazdu KSSZ trval pomerne krátko, skôr ešte na zasadnutiach ÚV KSČ v marci a v apríli 1956, ale v podstate neotriasol politickou špičkou. K. Bacílek v pléne ÚV KSS 10.–11. mája 1956 len kritizoval to, k čomu sám prispel: byrokratizmus a tuhú centralizáciu. Kritiku kultu osobnosti síce adresoval politickým a štátnym orgánom, ale jeho príčiny videl v uplatňovaní nesprávnych metód ľuďmi ako R. Slánský, A. Čepička a inými. Samozrejme, že jedným dychom odsúdil tzv. buržoáznym nacionalistov a ich odsúdenie pokladal za správne. Tvrdil, že slovenské národné orgány mali veľké možnosti pre iniciatívne uskutočňovanie „jednotnej“ politiky KSČ na Slovensku. A úplne v rozpore s fungovaním vtedajšieho politického systému obvinil ústredný výbor KSS z „nesamostatného rozhodovania“ a slovenské národné orgány, že neplnili ani funkcie, ktoré im určovala ústava: „Slovenská národná rada nevyužila svoje právo pri výkone zákonodárnej moci v otázkach národných a regionálnych“.⁵ Znie to paradoxne, ale z vecného hľadiska boli určité možnosti rozšírenia zákonodárnej a výkonnej pôsobnosti SNR a povereníctiev v oblasti kultúry, školstva, zdravotníctva, poľnohospodárstva, vnútra, miestneho hospodárstva a pod.⁶ K. Bacílek vyšiel aj s podobnou kritikou Zboru povereníkov. Podľa neho v jeho práci prevládali formalizmus, byrokratické metódy práce a dokonca nezdravá centralizácia, vedúca k obmedzovaniu iniciatív povereníctiev a národných výborov.

Z tejto kritiky sa stalo pseudovýchodisko pre úpravu postavenia slovenských národných orgánov: rozširovaním a prehľbovaním ich činnosti, a nie riešením štátoprávných vzťahov Slovákov a Čechov. Hlbšie zmeny nemal ani kto uskutočniť. Vtedajšia politická garnitúra sa skladala z ľudí, ktorí sa týmto riešením cítili ohrození. Preto ani nemohla hľadať príčiny značne obmedzeného a dehonestujúceho postavenia slovenských národných orgánov.

Ukázkou prístupu k riešeniu slovenskej otázky bola aj pôda samotnej SNR. Jej predsedníctvo (F. Kubač, I. Ďurišová, F. Déneš, J. Mjartan a M. Žákovič) sa zaoberalo len „rozširovaním a prehľbovaním“ činnosti orgánov SNR, a nie štátoprávnym vzťahom Slovákov a Čechov. Postavilo sa za administratívne opatrenia. Zásadnejšie a komplexnejšie riešenie nebolo schopné presadiť a ani sa oň nesnažilo.⁷

Určité snahy o korektúry prístupov k slovenskej otázke sa predsa len objavili. Dňa 31. mája 1956 sa u prvého tajomníka ústredného výboru KSS K. Bacílka konštatovalo, že pripravovaný návrh uznesenia ústredného výboru KSČ o rozšírení právomocí SNR síce znamenal krok vpred, ale nezodpovedal dosiahnutému stupňu vývoja a mohol ísť ďalej. SNR mala mať zákonodárnu kompetenciu len vo veciach národnej a regionálnej povahy. V návrhu sa nemala kompetencia taxatívne vypočítat'. Toto sa malo zmeniť a okrem toho do kompetencie zahrnúť aj veci, v ktorých rozhodovali povereníci s konečnou platnosťou. Upozornilo sa, že rozšírenie kompetencie slovenských orgánov „ako

¹ Rákoš, E., Rudohradský, Š.: Slovenské národné orgány 1943–1968. Bratislava 1973, s. 159 an.; Slovenský národný archív (SNA), f. Úrad Predsedníctva Slovenskej národnej rady (ÚP SNR) 1944–60, inv. č. 299, kar. 347, Návrh plánu činnosti SNR na r. 1954, Hlas národných výborov, č. 14, 2. 4. 1955.

² Státní ústřední archiv Praha (SÚA), A ÚV KSČ (bývalý Archiv Ústředního výboru Komunistické strany Československa), f. 02/2, sv. 45, a.j. 61, zasadanie politbyra 7. 6. 1955. Obvinenia sa dotýkali aj I. Karvaša, M. Urbana, E. B. Lukáča, A. Žarnova.

³ Sikora, S.: Slovenské národné orgány „od ústavy do ústavy“ (1948–1960). In: Slovenská otázka v dejinách Česko-Slovenska (1945–1992). Bratislava 1994, s. 36–39.

⁴ SNA, A ÚML ÚV KSS (bývalý Archiv Ústavu marxizmu-leninizmu ÚV Komunistické strany Slovenska), f. ÚV/3, a.j. 217, plénum KV KSS 28. 4. 1956 v Banskej Bystrici, s. 80.

⁵ SNA, A ÚML ÚV KSS, f. ÚV/4, zasadanie ÚV KSS 10.–11. 5. 1956, s. 31–32. S podobnou kritikou SNO vystúpil V. Široký a O. Jeleň, s. 73–95, 246–248.

⁶ SNA, f. ÚP SNR, inv. č. 329, kar. 381, Text porady predsedov SNR a ZP a expertov 7. 5. 1956.

⁷ SNA, f. ÚP SNR, inv. č. 148, kar. 159, zasadanie užšieho Predsedníctva SNR (P SNR) 24. 4., 8. a 24. 5. 1956. Priznane sa vyjadril J. Mjartan: „Ľudia si myslia, že už SNR bude schvaľovať nový Zbor povereníkov“. I. Ďurišová: „je to veľká vec, ktorú ukladá strana do rúk SNR a je si treba uvedomiť, že na nás bude veľká zodpovednosť, aby sme vedeli čeliť nacionalistickým tendenciám“. Tamže, zasadnutie P SNR 19. 6. 1956.

otázku štátoprávnu nemožno spájať resp. podmieňovať decentralizáciou.⁸ Podobne sa mali taxatívne vymedziť kompetencie SNR pri schvaľovaní plánu Slovenska, a to pri zachovaní jednoty plánovania republiky, keďže nešlo ani o federáciu a ani o autonómiu. Navrhlo sa však, že nahradenie pojmu „slovenského národa“ pojmom „Slovenska“ nezodpovedalo rovnoprávnosti národov, zakotvanej v ústave, a preto formulácia mala byť „slovenského národa a všetkého pracujúceho ľudu Slovenska“. Malo sa upresniť postavenie predsedníctva SNR, ako aj postavenie národných výborov.

Uznesenie politbyra ústredného výboru KSČ zo 4. júna 1956 o zvýšení právomocí slovenských národných orgánov, ktoré „gestoroval“ predseda vlády V. Široký, však vopred stanovilo neprekročiť rámec ústavy: „Neuplatňovať teda ani dôslednú koncepciu socialistického federalizmu alebo autonómie, ale na základe doterajších princípov účelne rozšíriť právomoc slovenských národných orgánov. Dôležitým predpokladom rozšírenia slovenských národných orgánov je decentralizácia prevedená presunutím kompetencie z ministerstiev na poverenictva a zabezpečenie dispozície s materiálными a finančnými prostriedkami, ktoré sú potrebné pre realizáciu stanovených úloh“.⁹ Príznačné pre atmosféru v politbyre bolo, že sám K. Bacílek žiadal, aby sa táto časť uznesenia nikde neobjavila! Podľa V. Kopeckého mal predseda SNR skladať sľub do rúk prezidenta a predseda zboru povereníkov do rúk predsedu vlády. Členovia politbyra sa zhodli v ponechaní krajov a v tom, aby ich na Slovensku riadil zbor povereníkov.

Treba pripomenúť, že sa niektoré podnety z porady z 31. mája akceptovali. Najmä ohľadom taxatívneho výpočtu kompetencií SNR, ako aj toho, že zbor povereníkov a poverenici mali zodpovedať za svoju činnosť nielen vláde a ministrom, ale v celom rozsahu tiež SNR.

Na celoštátnej konferencii KSČ 11.–15. júna 1956 sa pozornosť sústredila na uvoľnenie tuhej centralizácie štátneho a hospodárskeho riadenia. Mali sa zvýšiť právomoci slovenských národných orgánov a zároveň zvýšiť úlohy národných výborov. Na konferencii sa zdôraznilo ich nezastupiteľné poslanie v sústave štátnych orgánov v ich kontakte s občanmi.

Abý sa roku 1956 neprekročili základné rysy usporiadania štátu, jeho „jednota“, a aby sa odmietla federácia, úprava postavenia slovenských národných orgánov sa mala uskutočňovať v rámci celého „balíka“ decentralizačných opatrení. Tým sa riešenie postavenia Slovenska zredukovalo na súčasť posunov v rámci celého štátneho a hospodárskeho mechanizmu. Ukázalo sa to práve na celoštátnej konferencii KSČ v júni 1956, ktorá okrem iného prerokúvala: oblasť riadenia, plánovania a financovania hospodárstva, oblasť právomocí a zodpovedností nižších štátnych a hospodárskych orgánov, právomoci slovenských národných orgánov a oblasť úloh pre národné výbory. Uznesenie konferencie „K zvýšeniu právomocí slovenských národných orgánov“ v podstate kopirovalo uznesenie politbyra ústredného výboru KSČ zo 4. júna.¹⁰ Samozrejme, že politická a štátna moc nepreferovala úpravu štátoprávných pomerov, hoci veľmi hlasne dávala najať, o aké „veľké“ úpravy ide! Opak bol pravdou, lebo za jedine správnu cestu pokladala

čistočné uvoľnenie tuhého politického a štátneho centralizmu, ktorý sama zaviedla a ktorý spôsoboval vážne problémy v živote slovenskej a českej spoločnosti, v riadení hospodárstva, a pod.

Tvrdo „kontrolovala“ aj návrh ústavného zákona o slovenských národných orgánoch.¹¹ V. Široký nechcel, aby sa v ňom spomenul slovenský národ, ale len Slovensko. V. Kopecký presadil, aby išlo o návrh poslancov Národného zhromaždenia, a nie SNR, návrh zákona schválilo Národné zhromaždenie, no nie SNR, a to na návrh K. Bacílka pred jej zasadnutím, čím sa nemohla k nemu vyjadriť! A. Novotný určil celý postup prerokúvania zákona v politických a štátnych orgánoch. Z postupu sa prakticky vynechali slovenské národné orgány. Vrcholom bol akceptovaný návrh J. Hendrycha, ktorý navrhol, aby sa v sľube členov Zboru povereníkov prečiarlo „v záujme slovenského národa“ a ponechalo „v záujme ľudu a štátu“. Nešlo teda o komplexnejšie a zásadnejšie riešenie, veď podľa Z. Fierlingera sa návrh ústavného zákona nedotkol základných článkov ústavy.

Politická prax v podaní týchto aktérov bola absurdná, keď schôdza SNR mala byť zvolaná až po skončení schôdze celoštátneho parlamentu. A skutočne politika A. Novotného a ďalších dosiahla, že ústavný zákon bol publikovaný 1. augusta a schôdza SNR sa konala o deň neskôr! Pritom text návrhu zákona bol oproti schválenému zneniu zákona menený len na základe pripomienok komisie právnikov.

Aj predseda Zboru povereníkov R. Strechaj na zasadnutí ústredného výboru KSS v júli 1956 obišiel viaceré naliehavé problémy. Skôr opakoval uznesenia celoštátnej konferencie. Nešiel hlbšie pri hľadaní príčin vtedajšieho postavenia slovenských národných orgánov. Bol síce za rozšírenie ich právomocí, ale len ich presunom z ústredných výkonných orgánov a celkovou decentralizáciou štátneho mechanizmu.¹²

Napriek „blokád“ riešenia slovenskej otázky sa objavili hlasy (A. Žiak, L. Bianchi), ktoré oprávnene tvrdili, že išlo o viac ako iba o postavenie slovenských národných orgánov, išlo o širšiu demokratizáciu pomerov a o symetrické usporiadanie štátu. A. Žiak nastolil otázku, že ak malo Slovensko svoje národné orgány, prečo „takéto orgány nemali v českých krajinách a prečo by nemali byť aj v Čechách“. J. Gajdošík sa výstižne „post’ažoval“, že „my nemáme ani federáciu, ani autonómiu, nemáme správne slovo pre postavenie Slovenska“.¹³ Prekvapujúce nielen bolo, že sa vôbec objavili tieto hlasy, ale že ich vyslovili ľudia, ktorí mali byť informovaní o schôdzi politbyra ústredného výboru KSČ zo 4. júna 1956. R. Strechaj v evidentnej snahe utlmiť myšlienkové pokusy o zmeny v usporiadaní štátu, odvolával sa aj na obdobie pred a po februári 1948, keď v popredí bolo udržanie jednoty republiky. Pridal však závažnú pripomienku, že pripravovaný ústavný zákon sa nevzťahoval na Národný front (resp. Slovenský národný front) a komunistickú stranu (KSS). Tým vylúčil možné zmeny v ďalších článkoch politického systému, bez ktorých boli úpravy postavenia slovenských národných orgánov značne, ak nie úplne obmedzené. Politická špička odmietala akékoľvek pokusy o reformu politického systému, a teda aj štátu. Nepomohla ani kritika kultu osobnosti, ktorá ostro rezonovala na XX. zjazde KSSZ.

⁸ SNA, f. ÚP SNR, inv. č. 167, kar. 179, Inf. správa pre predsedu SNR. Porady sa zúčastnili: K. Bacílek, P. David, J. Križ, R. Strechaj, I. Ďurišová, J. Marko, K. Laco a iní.

⁹ SNA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 104, aj. 121, schôdza politbyra 4. 6. 1956, č. sp. 8519/12, SNA, f. ÚV KSS – K. Bacílek, aj. 2282.

¹⁰ Pravda, XXXVII, 16. jún 1956, č. 167, príloha s. 18–20.

¹¹ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 107, aj. 125, zasad. politbyra 2. 7. 1956, č. sp. 8746/12, tiež: sv. 108, aj. 126, zasad. 9. 7. 1956, sv. 109, aj. 128, č. sp. 8951/12.

¹² SNA, A ÚML ÚV KSS, f. ÚV/4, aj. 28, zasadanie ÚV KSS 12.–13. 7. 1956.

¹³ SNA, f. Predsedníctvo ÚV Slovenského národného frontu, zasadanie P ÚV SNF 14. 7. 1956.

Na schôdzi SNR 2.–3. augusta 1956 jej predseda F. Kubač za prítomnosti delegácie Národného zhromaždenia s jeho predsedom Z. Fierlingerom a delegácie vlády ČSR s jej predsedom V. Širokým, vyzdvihol „podstatné rozšírenie kompetencií“ slovenských národných orgánov. R. Strechaj v programovom vyhlásení nového Zboru povereníkov uviedol, že úlohy druhého päťročného plánu si žiadali podstatné zlepšenie riadiacej činnosti štátneho a hospodárskeho aparátu. Predpokladal, že k tomu prispeje aj zbor povereníkov. Od decentralizácie kompetencií na nižšie stupne štátnych a hospodárskych orgánov očakával „prehĺbenie“ socialistickej demokracie a odstránenie používania byrokratických metód aparátom. Za používaním videl tiež vplyv tzv. buržoázneho nacionalizmu.¹⁴ Decentralizačné posuny mali nastať aj v sústave národných výborov. Takto „uvoľniť“ tuhý centralizmus, ktoré okrem politických orgánov uplatňovali ministerstvá. Zmeny v riadiacej sfére mali napomôcť zvládnuť vysoké tempo investičnej výstavby a značné hospodárske disproporcie.¹⁵

Čo vlastne priniesol ústavný zákon č. 33/1956 Zb. z júla 1956, keď sa oslavoval ako „významný krok v dejinnom vývine Slovenska“ a česko-slovenskej štátnosti? SNR charakterizoval ako národný orgán štátnej moci na Slovensku. Patrílo jej uznávanie sa na zákonoch SNR, vymenúvanie a odvolávanie Zboru povereníkov a jej členov, prerokúvanie a schvaľovanie rozpočtu Slovenska, atď. Ústavný zákon zakotvil Zbor povereníkov ako národný orgán vládnej a výkonnej moci na Slovensku, ktorý riadi všetky odvetvia a úseky štátnej správy na Slovensku s výnimkou vecí riadených priamo vládou. Ďalej zabezpečoval výstavbu Slovenska a jej plnenie, pre ktoré disponoval cez vlastný rozpočet materiálnymi a finančnými prostriedkami. Tiež riadil národné výbory na Slovensku. SNR na základe návrhu zboru povereníkov schvaľovala hospodársky plán rozvoja Slovenska. Zbor povereníkov mal k tomu vyčlenené materiálne a finančné prostriedky, ktoré rozdeľoval na poverenictva a krajské národné výbory (KNV). Zákon pritom stanovil, že vláda vymedzovala okruh otázok, z ktorého určovala štátnym plánom iba hlavné úlohy a základné ukazovatele, o čom rozhodoval Zbor povereníkov a poverenictva s konečnou platnosťou. Z uvedených ustanovení zákona vyplýva, že predseda len išlo o dôležité rozšírenie právomocí slovenských národných orgánov.¹⁶ No o nič viac.

Zmeny oproti stavu pred rokom 1956 boli v tom, že zákony SNR už nepodpisoval predseda vlády, ale predseda SNR, že SNR menovala a odvolávala Zbor povereníkov, čo vykonávala predtým vláda, keď Zbor povereníkov bol dovtedy jej výkonným orgánom a podobne poverenictva voči ministerstvám. Neznamenalo to však, že medzi nimi neprepukávali spory o kompetencie, ba dokonca existovali pred a hneď aj po vydaní ústavného zákona. Pritom Zbor povereníkov sa mal riadiť „zásadnými smerecami“ vlády, ale ministerstvá sústavne pokračovali svoje kompetencie, a tak skutočná vláda a výkonná právomoc Zboru povereníkov ostala najmä v oblasti riadenia národných výborov, keďže vláda a ministerstvá často riadili poverenictva a KNV. Vážnym problémom bolo, že síce zbor povereníkov mal v kompetencii schvaľovanie plánu a financií, ale ministerstvo financií neraz zasahovalo priamo na KNV.¹⁷

¹⁴ SNA, f. ÚP SNR, kar. 949, Stenograf. zpráva 13. až 16. schôdze SNR 2.–3. 8. 1956, s. 3–47.

¹⁵ SÚA, f. Úrad Predsedníctva vlády (ÚPV), kar. 2628, sign. 1307, č. sp. 13.07.2/56, Návrh smerníc perspektívneho plánu.

¹⁶ Bližšie: Rákoš, E., Rudohradský, Š.: c. d., s. 179–182.

¹⁷ SNA, f. Úrad Predsedníctva Zboru povereníkov, sign. ZP, kar. 223, zasad. 16. 8. 1956, kar. 240, zasad. 11. 12. 1956, kar. 249, zasad. 2. 4. 1957.

Ukázalo sa to aj v oblasti riadenia hospodárstva, kde pretrvávali mnohé ťažkosti. Stali sa jedným z kľúčových podnetov na zmeny ohlasované celoštátnou konferenciou KSČ. V skutočnosti vláda a ministerstvá neraz obchádzali po roku 1956 Zbor povereníkov a poverenictva, ministerstvá naďalej riadili podniky a iné inštitúcie, kde sa neziadali poverenictva. V záujme „jednotnosti“ riadenia hospodárstva ministri vydávali všeobecné normatívny a smernice, ba aj vykonávali kontrolu ich realizácie. Úlohy v plánoch sa určovali podľa celoštátnych potrieb. Tieto faktory obmedzovali právomoci Zboru povereníkov a poverenictiev, hoci ústavný zákon priniesol posuny v oblasti plánu, rozpočtu a prostriedkov v ich prospech.

Navyše po vydaní ústavného zákona ostala otvorená zákonná úprava pôsobnosti ministerstiev v prípadoch, či na Slovensku mohol pôsobnosť ministra vykonávať povereník. Druhou závažnou otázkou bolo prekračovanie kompetencií v oblasti štátneho rozpočtu už spomenutým ministerstvom financií voči slovenským národným orgánom. Politbyro ústredného výboru KSČ sa vyslovilo proti zvláštnej úprave, hoci vyplývala z obáv, že pri absencii úpravy sa ponechala ministrom výlučná pôsobnosť na Slovensku a povereníci ju v podstate stratili. Odmietnutie úpravy sa opieralo o vtedajšiu ústavnú prax a o ústavný zákon č. 33, podľa ktorého všetku štátnu správu na Slovensku vykonáva zbor povereníkov s výnimkou vecí, ktoré jednotne riadi vláda. Avšak hranice kompetencií medzi vládou a zborom povereníkov sa taxatívne neurčili a mali byť predmetom ich rokovanií. Tým ostalo veľa otvoreného priestoru pre možné spory. Ďalším problémom boli presuny kompetencií ministerstiev na výkonné orgány národných výborov podľa uznesenia vlády č. 1938 z 24. júla 1956 v oblasti riadenia štátnych majetkov, dopravy, vnútorného obchodu, reštaurácií.¹⁸

Obavy o kompetenčné spory boli oprávnené. Neexistovali však demokratické podmienky a snahy o prijateľné riešenia narážali na sústavné odmietanie politickými orgánmi. V zmysle doktríny sa politická moc orientovala na pôsobnosť slovenských národných orgánov. SNR mala rozvíjať zákonodárnu, kontrolnú a organizačnú činnosť, no aj „odhaľovať“ prejavy byrokratizmu, zvyšky „nesprávnych“ metód v práci štátneho aparátu a bojovať proti „buržoáznodemokratickým náladám“ či „sociáldemokratizmu“. Politické orgány kritizovali SNR za to, že k týmto prejavom pristupovala formálne. Podľa zákona č. 33 mali orgány SNR a poslanci zvýšiť svoju činnosť. Vychádzalo sa z toho, že zbor povereníkov bol zodpovedný za svoju činnosť SNR, a táto ho mala kontrolovať.¹⁹ No pokusy o aktivizáciu činnosti SNR netrvali dlho a už nasledujúceho roku možno opätovne hovoriť o jej stagnácii.

Bolo evidentné, že politická špička využila udalosti v Maďarsku a Poľsku²⁰ na upevnenie svojho monopolu moci v slovenskej a českej spoločnosti. Obrazom toho bol prejav K. Bacíľka v pléne ÚV KSS v decembri 1956, v ktorom jednoznačne odsúdil maďarský a poľský „reakčný“ pohyb. Vyzýval k „ostrážitosti a bdelosti“ pred týmto pohybom, aby sa nenarušila „jednota nášho ľudu“. Automaticky to spojil so slovenskou

¹⁸ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 120, a.j. 148, zasad. 29. 10. 1956, f. ÚPV, kar. 2628, sign. 1308, č. sp. 13.08.9/56.

¹⁹ SNA, f. ÚP SNR, kar. 159, zasad. P SNR 20. 10. 1956, kar. 179, Návrh na schválenie úloh SNR, kar. 160, zasad. P SNR 1. 12. 1956, 2. 2. 1957.

²⁰ Bližšie: Soudobé dějiny, 1996, s. 455–539; Pešek, J.: Maďarské udalosti roku 1956 a Slovensko. In: Historický časopis, 1993, s. 430–442; Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948–1989. Banská Bystrica 1997, s. 101–196.

otázku v interpretácii: „Jedným z najslabších úsekov nášho ideologického boja je boj proti buržoáznemu nacionalizmu“.²¹ Podľa neho medzi úlohy KSČ patrilo aj „vysvetľovanie nebezpečenstva buržoázneho nacionalizmu a liberalizmu“. Samozrejme, že trŕiom v oku mu bola inteligencia ako celok, o „kolísavosti“ ktorej nepochyboval. V týchto súvislostiach ostro odsúdil udalosti v Maďarsku a Poľsku, politické postoje Juhoslávie. V rozpore s mnohými javmi v spoločnosti tvrdil, že na Slovensku bolo „všetko v poriadku“.

A. Novotný tiež odmietol možnosť spoločenských zmien, zároveň špekulácie, že „...v Československu pôjdeme nejakou cestou liberalizácie, že sa odkloníme od proletárskeho internacionalizmu, že ustúpime od zásad marxizmu-leninizmu, že pôjdeme cestou pochybnej "demokratizácie" v buržoáznom zmysle, ktorá nemá nič spoločné s neustálym prehlbovaním socialistickej demokracie, ako jedinej správnej cesty“.²² Za úplne dostatočný pokladal presun právomocí na nižšie štátne a hospodárske orgány, ale pri zachovaní centralistického riadenia. Príznačné bolo, že A. Novotný vôbec nehovoril o slovenských národných orgánoch a o štátoprávných vzťahoch. Podľa neho línia celoštátnej konferencie KSČ bola správna a určujúca bola „pevná jednota“ Čechov a Slovákov, lebo „...pevnosť a zomknutosť ľudu našich národov bola základným kameňom, na ktorom KSČ stavala svoju politiku“.²³ A druhým dychom odsúdil všetky prejavy „sociáldemokratizmu, revizionizmu, buržoázneho nacionalizmu a separatizmu“.

Vedenie KSČ využilo všetky možnosti na odôvodnenie opodstatnenosti svojich tvrdých stalinistických postupov z prvej polovice päťdesiatych rokov, ako aj zotrvania politického a štátneho centralizmu a „triedneho boja“ proti „buržoáznemu nacionalizmu“, ako aj iným „izmom“. Ešte viac forsirovalo princípy proletárskeho internacionalizmu a demokratického centralizmu v tom najdogmatickejšom chápaní, ktoré boli nezlučiteľné s princípmi rovnosti a rovnoprávnosti v riešení štátoprávných vzťahov medzi Čechmi a Slovákmí.

Rok 1956 nepriniesol podstatnú zmenu v podriadenosti slovenských národných orgánov voči ústredným orgánom. Decentralizačné opatrenia nepredstavovali podstatný zásah do riešenia slovenskej a českej otázky, národnej identity a štátnosti. Princípy rovnosti, rovnoprávnosti a svojprávnosti sa neuplatnili. Ústavný zákon č. 33/1956 Zb. taxatívny nevymedzením kompetencií medzi ústrednými a národnými výkonnými orgánmi strácal na účinnosti. Priniesol len posuny v ich kompetenciách a čiastočne zmenil ich vzájomné vzťahy. Podobné závažné medzery mal vo sfére vzťahov medzi Národným zhromaždením a SNR. Roku 1956 chýbali tak zákonné normy upravujúce štátoprávne vzťahy medzi slovenským a českým národom. V tomto zmysle sa ústavný zákon nestal ich medzníkom, ale skôr „prefarbením“ toho istého obrazu.

Štúdia bola vypracovaná v rámci grantu HÚ SAV Slovensko v rokoch 1948–1970, č. 2/5029/98.

On the Status of Slovak National Organs in 1956

Jozef Žatkuliak

This contribution describes the law No. 33/1956 Sb., concerning the expansion of the powers of the Slovak National Council and the Board of Commissioners on the basis on political discussions in the leading organs of the Communist Party of Czechoslovakia and the Communist Party of Slovakia. The article also presents the personal interests of individual communist politicians and their lack of interest in more significant changes.

²¹ SNA, A ÚML ÚV KSS, f. ÚV/4, aj. 29, zasadanie 12.–13. 12. 1956, s. 26. Vedenie KSČ rokovalo o udalostiach aj 3. 1. 1957. SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/4, sv. 112, aj. 150.

²² SNA, f. ÚP SNR, inv. č. 167, kar. 179, Prejav A. Novotného na zjazde KSS 27. 4. 1957, s. 2.

²³ SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 137, aj., zasad. politbyra 24. 4. 1957, s. 28.

ROZSUDOK NAD SLOVENSKÝMI „BURŽOÁZNymi NACIONALISTAMI“ Z ROKU 1954 A FORMA ŠTÁT- NEHO ZRIADENIA ČSR A ČSSR V ROKOCH 1948–1967

Jozef Beňa

Vzťahy Čechov a Slovákov v rokoch 1948–1967 mali svoju rovinu ústavnoprávnu v podobe dvoch ústav (Ústava 9. mája z roku 1948, Ústava ČSSR z roku 1960 a ústavného zákona z roku 1956), ktoré upravili formu štátneho zriadenia republiky (unitárny, centralizovaný štát). Mali však aj rovinu *tretnoprávnu* (chránila primárne aj ústavne danú formu štátneho zriadenia), zaznamenanú v rozsudkoch za spáchanie tretných činov proti štátu. Patria sem dva rozsudky v tretných veciach, ktoré neboli z aspektu štátneho zriadenia, ochrany ústavnej jednoty štátu, prvoradými kauzami.¹

Podstatnou tretnou kauzou aj z aspektu formy štátneho zriadenia ČSR, vzťahov Čechov a Slovákov, bol proces s vedením „protištátneho sprisahaneckého centra na čele s Rudolfom Slánským“ (v novembri 1952) v časti obžaloba a rozsudok voči osobe dr. Vladimíra Clementisa. Špeciálnym prípadom bol z nášho pohľadu proces s „rozvratnou skupinou buržoázných nacionalistov na Slovensku, G. Husák. a spol.“, prejednaný už nie pred štátnym súdom, ale pred tretným kolégiom Najvyššieho súdu ČSR v Bratislave v apríli 1954. Predstavoval vlastne „prevodovú páku“ tretieho stupňa. Analogicky ako proces s vedením protištátneho sprisahaneckého centra na čele s R. Slánskym, ktorý rozpracovával tzv. „nezvratne zistené pravdy“ z procesu z L. Rajkom a spol. z Budapešti na pomery ČSR, tak bratislavský prípad s buržoáznymi nacionalistami rozpracovával „nevyvrátiteľné zistenia“ z procesu s vedením protištátneho centra s „vlastným tvorivým príspevkom“ nielen na pofebruárovú súčasnosť, ale z časového hľadiska univerzálne a jednotne na minulosť, ako aj na budúcnosť štátoprávnych vzťahov Čechov a Slovákov, širšie na formu štátneho zriadenia ČSR.

Aj tretné rozsudky sú súčasťou histórie formy štátneho zriadenia, a tým aj štátoprávneho spolužitia našich národov.

* * *

¹ „Proces proti titovským špiónom a rozvratníkom v Československu. Š. Kevič a spol.“ pred štátnym súdom v Prahe (30. 9. – 2. 10. 1950) a „Proces proti velezradným fabrikantom, veľkostatkárom a zapredancom. Žingor a jeho spol.“ pred štátnym súdom v Bratislave, 18.–21. októbra 1950. Por. Proces proti titovským špiónom a rozvratníkom v Československu. Šefik Kevič a spol. Praha 1950, s. 10. V. Žingor a spol. bol žalovaný za tretný čin velezrady spáchaný tým, že podľa svojho „Programu“ sa usiloval o Slovensko, ktoré malo zostať v „únii s ČSR, samozrejme s úplnou samosprávou“ a ktoré sa po utvorení programovanej Federácii stredoeurópskych štátov malo stať ako „Samostatné Slovensko“, jedným z týchto štátov. Por. Proces proti velezradným fabrikantom, veľkostatkárom a zapredancom. Žingor a jeho spol. Bratislava 1950, s. 48–50.

Hlavné pojednávanie konané v dňoch 21.–24. apríla 1954, najmä obžaloba a potom sekundárne od nej závislý rozsudok, „s rozvratnou skupinou buržoázných nacionalistov na Slovensku“, dokončilo predchádzajúci „výskum“ trestnoprávnej historiografie. Výsledky tohto „poznania“ zostali nezmenené v historiografii až do rokov 1963/1964. V politickej, v štátoprávnej sfére až do roku 1968.

Obvinení boli žalovaní pre spáchanie dvoch trestných činov a to: velezrady a sabotáže, podľa prvého dielu prvej hlavy trestného zákona z roku 1950 („trestné činy proti základom republiky“). A dvaja z nich aj pre trestný čin špionáže patriaci pod trestné činy proti bezpečnosti republiky. Ako skutočnosti, ktorými obžalovaní naplnili skutkovú podstatu trestného činu velezrady obžaloba uvádzala dve dohody:

1. Dohodu o rozbijačskom postupe, uzavretú medzi Clementisom a Novomeským v Londýne v roku 1944 (v čase rokovania delegácie SNR s čl. vládou a prezidentom), obsahom ktorej údajne bolo:

- a) znemožniť vytvorenie jednotného štátu Čechov a Slovákov s ústredným zákonodarstvom a ústrednou vládou,
- b) nepripustiť zásahy centrálnej vlády do vecí na Slovensku,
- c) s konečným cieľom, vytvárania podmienok, aby buržoázia opäť mohla uchopiť moc na Slovensku a tak, aby bol obnovený samostatný „slovenský štát“.²

2. Zločinnú dohodu s imperialistickými agentmi Lettrichom, Ursíny a ostatnými, smerujúcu k izolácii Slovenska a k rozbitiu jednoty štátu. Táto dohoda sa mala zločinné prejavovať:

- a) pri rokovaniach o tzv. prvej pražskej dohode, o úprave pomerov slovenských národných orgánov k vláde republiky, v dňoch 31. mája a 1. júna 1945 a potom aj v ďalších tzv. pražských dohodách. Zločinnosť ich konaní spočívala v tom, že „požadovali také právomoci Slovenskej národnej rady (SNR) a také postavenie Zboru povereníkov (ZP), ktoré by upevnilo pozície slovenskej buržoázie v slovenských orgánoch výkonnej moci a hamovalo vývoj Slovenska k socializmu“;
- b) pri vypracovaní novej ústavy (ústavy 9. mája), keď údajne obvinení Husák a jeho spoločníci vyvíjali všemožné úsilie, aby sa do ústavy dostali ustanovenia narušujúce jednotu štátu a ktoré by umožnili hamovať výstavbu socializmu na Slovensku. Ústava mala umožniť vo vhodnej chvíli vytvoriť základ pre rozbitie štátu a obnovenie kapitalistického poriadku. Mala to byť taká právomoc, aby uskutočňovanie politiky na Slovensku, bolo neodvislé od vlády republiky...³

Trestný čin velezrady, mohol byť naplnený podľa jeho konštrukcie v § 78 trestného zákona z roku 1950 štyrmi druhmi konaní, pričom prvá forma naplnenia jeho objektívnej stránky, spočívala v dvoch reálne úplne odlišných konaniach, ktoré však zákon uznal za rovnocenné a to: v pokuse zničiť samostatnosť republiky, alebo v pokuse zničiť ústavnú jednotu republiky. A obžalovaní boli stíhaní pre túto druhú časť prvej objektívnej stránky trestného činu velezrady. A naplnenie tejto objektívnej stránky trestného činu velezrady podľa písmena a) § 78 tr. zák., bolo spáchané v súbehu, kumulatívne, s naplnením skutkovej podstaty velezrady podľa písmena c) § 78 tr. zák., a to „s pokusom zničiť alebo rozvrátiť ľudovodemokratické štátne zriadenie alebo spoločenský poriadok republiky, ktoré sú zaručené Ústavou.“ Z hľadiska znakov konštrukcie skutkovej

² Obžaloba generálneho prokurátora. Pravda, 25. apríla 1954, s. 4.

³ Tamtiež, s. 4 (obžaloba a výpoveď obžalovaného Holdoša).

ROZSUDOK NAD SLOVENSKÝMI „BURŽOÁZNymi NACIONALISTAMI“ ...

podstaty sa velezrada spáchala „pokusom“. Nevyžadovalo sa, aby pokus t.j. začaté konanie so znakmi objektívnej stránky velezrady malo povahu „násilného pokusu“. Uvedená konštrukcia skutkovej podstaty umožňovala, že podľa nej mohol byť stíhaný akýkoľvek pokus zničiť ústavnú jednotu, t.j. unitárny štát, teda aj návrh, literárna, politická, právnická koncepcia, ktorá sa mala dosiahnuť výslovne politickou cestou, rokováním, alebo parlamentnou cestou, zmenou ústavy, podľa jej ustanovení. To je druhý znak obžaloby z velezrady. Dopĺňal ho tretí znak a to jeho faktická, generálna záporná účinnosť. Trestný zákon (zákon č. 86/1950 Zb.) nadobudol účinnosť dňom 1. augusta 1950. Ale podľa obžaloby generálneho prokurátora a rozsudku trestného kolégia Najvyššieho súdu naplnili jeho skutkovú podstatu už konania, ktoré sa udiali od októbra–novembra 1944.

Týmito konaniami sa však žaloba nevyčerpala. Obžaloba generálneho prokurátora žalovala aj ďalšie konania ako spáchanie trestného činu velezrady príp. sabotáže, ktoré triedila takto: a) na úseku štátneho aparátu, b) na úseku očisty od fašistických a zradcovských živlov, c) na úseku školstva a kultúry, d) na úseku hospodárskom a e) v oblasti národnostnej politiky.

Najmä v bodoch obžaloby na úseku štátneho aparátu, očisty od fašistov a kolaborantov, na úseku školstva, kultúry a najmä na hospodárskom úseku je možno zovšeobecnene konštatovať, že ako protištátne sa kvalifikovalo akékoľvek konanie obžalovaných, ktorými Slovenská národná rada a Zbor povereníkov v rokoch 1944–1948, v rámci im patriacej a uznannej kompetencie, formálno-právne nezávadným spôsobom, formovali: nový slovenský štátny aparát, retribučné zákonodarstvo, nové slovenské školstvo, majetkové zásahy do hospodárskeho života, zaistenie majetku, vnútenú potom národnú správu, nacionalizáciu, pozemkovú reformu, ako aj zásobovanie.

Teda v tejto oblasti sa ako trestné činy velezrady a sabotáže klasifikovali konania, ktorými Slovenská národná rada realizovala svoje právomoci v zmysle dohôd najskôr s prezidentom a emigračnou vládou, potom len s ústrednou vládou, garantované ústavným zákonom č. 65 Sb. z roku 1946 o Ústavodarnom národnom zhromaždení.⁴

* * *

Ako súvisí toto trestné stíhanie, rozsudky a ich vykonanie vynesené v roku 1954 za konania, ktoré sa spáchali v rokoch 1944–1948 až 1949, podľa trestného zákonníka z roku 1950, so vzťahmi Čechov a Slovákov v rokoch 1948–1967?

Dôvodom je jednota prítomnosti, minulosti, a budúcnosti, ktorá sa vtedy v týchto rozsudkoch tvrdo uplatnila. Unitárny, centralizovaný štát bol vzkonštruovaný za výlučný a jedine možný ústavnoprávny základ jednoty republiky súčasne v nerozdeliteľnej jednote s jej samostatnosťou a „ľudovodemokratickým štátnym zriadením“. Toto ustanovenie bolo trestnoprávne presadené za platné od roku 1944, a za nezmeniteľné (aj nenásilným spôsobom) bez časového obmedzenia.

Obžaloba generálneho prokurátora stavala okrem iného na dvoch predpokladoch kvalifikovania žalovaných konaní aj velezradu:

⁴ „Cieľom procesu s G. Husákom a jeho odsúdenia na doživotie bolo skompromitovať nielen „buržoáznym nacionalizmus“ na Slovensku, ale skriminalizovať akúkoľvek ideu samostatnosti a samobytnosti Slovenska.“ in: Marsina, R., Čičaj, V., Kováč, D., Lipták, L.: Slovenské dejiny, Martin. s. 270.

1. Upravila znenie a zmysel ustanovení šiestej hlavy Košického vládneho programu.
2. Formu štátneho zriadenia ČSR a postavenie slovenských národných orgánov, podľa Ústavy 9. mája povýšila na jediné a nezmeniteľné riešenie.

Obžaloba tvrdila, že v zmysle Košického vládneho programu sa: a) ČSR obnovila ako spoločný, jednotný štát a že b) slovenské národné orgány sú orgánmi štátnej moci na území Slovenska, teda teritoriálnymi československými štátnymi orgánmi.⁵ Podľa textu, znenia ustanovení Ústavy 9. mája, „prepracovala“ obžaloba aj tzv. Magnu chartu slovenského národa.

Spolu s takto vykonštruovaným historicky-legitímnym ústavným základom trestného stíhania, obžaloba vychádzala ďalej z axiómy, trestnoprocesne zistenej „nezvratnej pravdy“, že úprava postavenia slovenských národných orgánov, SNR a zboru povereníkov v Ústave 9. mája, teda: a) v unitárnom štáte, nie v štáte zloženom, a b) ako orgánov štátnej moci na území Slovenska, teda len územných orgánov československej štátnej moci, je konečným a definitívnym riešením („raz a navždy“), je ústavným pravidlom a iné riešenia, nielen ich presadzovanie, ale i úvahy o nich a nielen pre budúcnosť, ale ktoré sa uskutočnili aj v minulosti, prinajmenšom od roku 1944 sú trestnými činmi, naplňajú skutkovú podstatu trestných činov proti základom republiky, podľa trestného zákona účinného od 1. 8. 1950. Konceptie, konania, ale i ideové smery a ich zábery uskutočnené u dr. Clementisa už od jeho mladosti v podmienkach Rakúsko-Uhorska⁶ boli obžalobou považované za prejav „zákonitej cesty k protištátnym zločinom.“⁷

* * *

Možné a dovolené, legálne a zákonné, podľa vtedy živého ústavného práva a na doživotie odsudzujúceho trestného rozsudku, bolo len postavenie slovenských národných orgánov v zmysle Ústavy 9. mája.⁸

Všetok slovenský pohyb za národnú štátnosť, v akejkol'vek podobe, všetky hnutia, politické prúdy usilujúce o ne, sa žalovali a boli uznané za vinné spáchaním

⁵ Autentický text šiestej hlavy Košického vládneho programu znel takto: „... Republika bude obnovovaná ako spoločný štát rovnoprávných národov, českého a slovenského...“ por. Lettrich, J.: O Slovenskej národnej rade, Bratislava 1945, s. 54. Pojem, termín, slovo „jednotný“ štát sa v ustanovení KVP vôbec nenachádzalo. Pritom je známe, že znenie KVP bolo ústupkom SNR od jej pôvodnej koncepcie vnútroštátneho prístupu k ČSR nie ako k obnovovanému štátu, ale novo sa ustanovujúcemu spoločnému štátu, odvodenému od pôvodných národných štátov českého a slovenského.

⁶ „...Pre moju minulosť je charakteristické to, že som sa skoro stále pohyboval v reakčnom prostredí a už preto nemôže byť moja ideológia ideológiou komunistickou. Vyrástol som a bol som vychovaný v prostredí slovenského nacionalizmu a už ako stredoškolský študent za prvej svetovej vojny v roku 1916 až 1918 bol som členom krúžku slovenských nacionalistov...“ Výsluch obvineného dr. Vlada Clementisa. In: Proces s vedením protištátnych spísahaneckého centra na čele s Rudolfom Slánským, Praha 1953, s. 151.

⁷ „Cesta obvinených k protištátnym zločinom je zákonitou cestou tých, ktorí zradili záujmy svojho ľudu, osvojili si nepriateľskú ideológiu a nakoniec sa proti svojmu ľudu priamo spojili s nepriateľom.“ In: Z obžaloby generálneho prokurátora. Rozsudok nad rozvratnou skupinou buržoázných nacionalistov na Slovensku. Pravda, 25. apríla 1954, s. 4.

⁸ „... Štátoprávne vzťahy charakterizujúce postavenie Slovenska v spoločnom štáte (pozn. 1945–1968) naplňali znaky jeho autonómneho postavenia, ale veľmi špecifické povahy, pretože v rovine ústavnoprávnej sa deklarovala, ale inštitucionálne a kompetenčne sa nerealizovala rovnoprávnosť Slovenska.“ Por.: Posluch, M., Cibulka, L.: Štátne právo Slovenskej republiky. Učebné texty Právnickej fakulty UK. Bratislava 1994, s. 15.

pokračujúceho trestného činu velezrady, ktorým značnou mierou ohrozili samostatnosť, ústavnú jednotu, ľudovodemokratické štátne zriadenie. Znemožňovala sa tým legálna kultivácia (aj v neverejných teoretických diskusiách) rôznych foriem štátnosti v rámci ČSR, rôznych koncepcií politických smerovaní, najmä ich diferenciácia a demokratická selekcia. Dovoľená bola len unitárna československá štátnosť. Industrializácia, procesy ekonomického, sociálneho a kultúrneho vyrovnávania Slovenska s českými krajinami v rámci ČSR a ČSSR, vytvárali však nové mimoprávne aj materiálnoprávne podmienky pre vyjadrenie stupňa štátoprávnej emancipácie.

* * *

Právna konštrukcia, ktorá vyplývala z obžaloby a z rozsudku nad „rozvratnou skupinou buržoázných nacionalistov na Slovensku“, principiálne blokovala ústavnoprávne riešenie až do roku 1968. Možno to preukázať rozborom ústavného zákona č. 33/1956, Ústavy ČSSR z roku 1960, Uznesenia ÚV KSS o posilnení právomoci slovenských národných orgánov.

Ústavným zákonom č. 33/1956 Zb. sa rozvinuli prvky a inštitúty autonómie Slovenska v unitárnej ČSR v podobe zákonodarnej⁹ a administratívnej autonómie.¹⁰ Životnosť takejto formy štátneho zriadenia ČSR trvala štyri roky.

Ústava ČSSR z roku 1960 zredukovala zákonodarnú pôsobnosť SNR na veci národnej a regionálnej povahy, ale s podmienkou, že si vyžadovali osobitnú úpravu a boli v súlade s celoštátnym zákonodarstvom. Vzťahovala sa na participáciu na príprave štátneho plánu a zákonodarnú iniciatívu vo vzťahu k Národnému zhromaždeniu. Výkonným orgánom SNR v rámci jej právomoci sa stalo jej predsedníctvo. Z členov predsedníctva volila SNR povereníkov, ktorí pôsobili v odboroch štátnej správy, ktoré ustanovil zákon.

Slovenská národná rada v takomto ústavnom postavení nereprezentovala svojbytnosť slovenského národa, ani ústavne negarantovala princíp rovný s rovným.¹¹ V ekonomických rozhodnutiach sa zúčastňovala len na príprave štátneho plánu, nie na jeho zostavení a schválení; v rámci štátneho plánu len „súhrnne prerokúvala“ otázky rozvoja národného hospodárstva a kultúry na Slovensku. A na zostavení a schválení štátneho rozpočtu neparticipovala ani v štádiu jeho prípravy a ani súhrne neperokúvala jeho položky týkajúce sa Slovenska. Mala jedine právo prerokúvať a schvaľovať vlastný rozpočet, rozpočet jej orgánov a ňou priamo riadených inštitúcií na Slovensku.¹²

SNR aj podľa vymedzenia zákonodarnej pôsobnosti v Ústave ČSSR nemala vlastnú legislatívnu pôsobnosť. Ako národný, regionálny orgán československej štátnej moci na Slovensku, nemala ani vecne vymedzenú samostatnú zákonodarnú právomoc platiacu na území Slovenska. Aj ústavnoprávne bola prakticky výlučne len iniciatívnym a participačným orgánom „najvyššieho orgánu štátnej moci ČSSR“, resp. mohla byť jeho

⁹ Rozšírenie vecí zákonodarnej pôsobnosti SNR, iba s jedným všeobecným obmedzením a podmienkou ústavnosti, bez kurately vlády, so samostatnou činnosťou.

¹⁰ ZP bol kreovaný a zodpovedný SNR, nie vláde.

¹¹ Por. Chovanec, J., Mozolík, P.: Historické a štátoprávne korene samostatnej Slovenskej republiky, Bratislava 1994, s. 47.

¹² Čl. 74, písm. d) Ústavy ČSSR.

zmocnencom (v prípadoch ak ju na to Národné zhromaždenie splnomocnilo zákonom). Odbory štátnej správy v ktorých mali pôsobiť povereníci, ustanovoval zákon.¹³ Podľa úpravy Ústavy ČSSR oblasť zákonodarnej autonómie SNR nejestvovala. Oblasť administratívnej autonómie SNR, bola ako ucelený ústavný inštitút zrušená.

Po občianskej rehabilitácii osobností odsúdených v skupine buržoáznych nacionalistov v decembri 1963 bolo prijaté dňa 7. mája 1964 Uznesenie ÚV KSČ a ÚV KSS nazvané „Za plnšie uplatnenie SNR“. Kritizovalo „zúžený a pasívny výklad ústavných ustanovení o slovenských národných orgánoch“, a podrobne popisovalo možnosti ako „posilňovať úlohu a riadiacu pôsobnosť orgánov SNR“, ktorej základnou cestou je „všestranná realizácia Ústavy ČSSR, plné využívanie všetkých možností, ktoré v tomto smere Ústava poskytuje“.¹⁴

Právnymi aktami, ktorými bol tento súbor opatrení v rámci Ústavy a v súlade s ňou vykonaný, boli zákon SNR č. 124/1964 Zb. o rokovacom a pracovnom poriadku SNR a zákon č. 183/1964 Zb. o rokovacom a pracovnom poriadku Národného zhromaždenia. Nemohli sa podľa politickej direktívy ani pokúsiť o systémové zmeny.¹⁵ Unitárny štát ako ústavná forma jednoty republiky stál naďalej pod trestnoprávnou ochranou.

* * *

Až v roku 1968 sa prekonali hrozby vyplývajúce z trestnoprávných tieňov rozsudku z roku 1954, z prekročenia úpravy na úrovni Ústavy 9. mája. V Akčnom programe KSČ, prijatom v apríli 1968, sa vychádzalo z myšlienky obnoviť stav podľa autentického znenia Košického vládneho programu. Bolo tu však už uznesenie SNR z 15. marca 1968, ktoré prekonalo pôsobenie rozsudku ako *res iudicatae* a ako nezvratnej pravdy a siahlo k návrhu federatívneho usporiadania. Bolo to možné aj preto, že od uznesenia KSČ z decembra 1963 nepôsobil už oriel ako prekážka začatej veci.

V inej podobe tu však pôsobil onen stranícky a triedny démon, v tom zmysle, aby sa so zmenou formy štátneho zriadenia neohrozili, neskôr nezlikvidovali „značnou mierou ohrozené ľudovodemokratické (socialistické) štátne princípy alebo spoločenský poriadok zaručený Ústavou ČSSR“. Uplatnili sa tu ďalej posvätné princípy, tzv. „trvalé hodnoty“, ako organizačná jednota komunistickej strany, „demokratický centralizmus“, ich nástroje, normalizácia a konsolidácia. A to aj v inovovanej podobe unitaristickej „federácie“ po roku 1969.

Verdict on the Slovak Bourgeois Nationalists in 1954 and the Form of State System of the Czechoslovak Republic and Czechoslovak Socialist Republic in the Years of 1948–67

Jozef Beňa

The contribution was focused on the criminal-law level of the relations of Czechs and Slovaks, which secured their law-constitutional form. It analyses the accusation and on the accusation dependent verdict of the correction committee of the Supreme Court of the Czechoslovak Republic from April 1954 in the political monstrous trial with the "subversive group of Bourgeois Nationalists in Slovakia", G. Husák & comp. The homogeneous centralized state, comprehended as legal from 1944, was considered as the exclusive and the only possible law-constitutional base of the republic's unity. Different solutions, as well as their introductions, have fulfilled the subject matter of the criminal offence against the basis of the republic. Criminal-law threats based on the verdict from 1954 were overpowered in 1964, first in the historical writings and in 1968 also in the legislation.

¹³ Čl. 85, ods. 2, Ústavy ČSSR.

¹⁴ Por. Uznesenie ÚV KSČ a ÚV KSS, zo 7. mája 1964 „Za plnšie uplatnenie SNR“. cit. podľa: „Učebná pomôcka pre seminárne cvičenia zo štátneho práva ČSSR“. Bratislava 1967, s. 189.

¹⁵ Por. podrobnejšie: Zavacká, K.: Vývoj ústredných a národných orgánov štátnej moci a správy v Československu v rokoch 1944–1967. In: Právnické štúdie, XXXII-1, Bratislava, 1987, s. 53 a nasl.

BURŽOÁZNI NACIONALISTI? SLOVENSKÍ KOMUNISTI

Marína Zavacká

Chcela by som upozorniť na jeden z problémov písania popularizačných textov o novodobých dejinách. Často sa v nich vyskytujú termíny, prebraté zo slovníka propagandy, používané len ako označenia, ktorým propagandou trénovaný automaticky pridá „zodpovedajúci“ význam. Pribúda však čitateľov, ktorí predpokladajú, že slobodne publikované texty možno brať doslovne.

Jedným z takýchto ustálených termínov sú *slovenskí buržoázni nacionalisti*. Podľa starých učebníc dejepisu, prostriedku budovania verejného povedomia, skupina uvedomelých komunistov bola nespravodlivo obvinená z niečoho, čoho sa nedopustila. V priebehu ďalšieho vývoja boli prechmaty voči tejto skupine napravené. Kto boli tí chybujúci, čo ich k chybám viedlo a čo sa s nimi stalo potom, učebnice pochopiteľne neuvádžajú. Zbytočne by chybu rozmazávali a upozornili by na fakt, že nešlo o svojvoľné konanie jednotlivcov, ale o plnenie vtedy platných direktív vyššieho vedenia strany.

Podobne sa k problému stavajú i oficiálne dobové vedecké publikácie. Napríklad Ján Kollár vo svojom príspevku pre zborník *Generálna línia výstavby socializmu* spája zodpovednosť za chyby s konaním jedinej menovanej osoby – V. Širokého.¹ Navyše, a to je veľmi dôležité, prípady bezprávneho obvinenia nekomunistov (z buržoázneho nacionalizmu i iných deviácií) nebývali uvádzané, čoho dôsledkom bola absencia informácií o stíhaní predstaviteľov najmä českého nekomunistického odboja. Celá kauza vyznieva ako atak na *slovenských* komunistov.

Podobné interpretácie sa objavujú i v zahraničných publikáciách, posilnené faktom, že autori zriedka rozoznávajú národnosť obvinených a obviňujúcich v iných politických procesoch (napríklad Čech Clementis). Tým sa buržoázni nacionalisti dostávajú na pozíciu jediných Slovákov poškodených komunistickou justíciou a vzájomné potieranie nádejných slovenských funkcionárov sa stáva potieraním slovenských národných ambícií. Pre príklad: „Už tu boli zmienené dva dôležité rozdiely, medzi perzekúciou komunistov a nekomunistov, a v rámci komunistických obetí medzi tými, ktorí boli časťou anti-titoistických čistiek, a tými, ktorí padli za obeť poslednej vlny stalinského teroru počiatkom päťdesiatych rokov. Ďalej by sa tiež malo rozlišovať medzi tými, s ktorými sa zaobchádzalo ako s nositeľmi ideologickej deviácie a tými, ako Slováci Husák a Novomeský, ktorí boli obvinení z nacionalizmu.“² „Perzekúcia Husáka a jeho kolegov v Bratislave v apríli 1954 bola retroaktívnym varovaním proti slovenskému

¹ Kollár, J.: Niektoré hospodárske a politické problémy na Slovensku na začiatku výstavby socializmu, in: *Generálna línia výstavby socializmu*, ÚML ÚV KSS, Bratislava 1975, s. 113–127.

² Judt, Tony: *Past Imperfect*, French Intellectuals 1944–1956, University of California Press, 1992, s. 105.

nacionalizmu, ktorý bol v dvojnárodnom Československom štáte vždy problémom.³ Šovinizmus niektorých komunistov českej národnosti tu pochopiteľne zohral svoju úlohu, ktorej dosah by mal byť analyzovaný. No boj o moc s použitím všetkých možných obvinení nebol bojom česko-slovenským, tak ako nie každý obvinený bol bojovníkom za práva ľudu s čistým štítom.

Podobné skreslenia sa však nachádzajú i v prácach písaných autormi znalými domácich pomerov a neobmedzovanými cenzúrou. Napríklad F. Vnuk vo svojich Kapitolách⁴ robí zo slovenských buržoázných nacionalistov obete českého šovinizmu a imperialismu. Zároveň však uvádza, že „likvidácia KSS v septembri 1948 a čistky buržoázných nacionalistov v rokoch päťdesiatych nie sú ničím novým, sú iba krvavou reprízou udalostí z rokov 1925–1932.“⁵ Na inom mieste tvrdí, že v roku 1935 Stalin nariadil protislovenské čistky v strane na Benešovu žiadosť.⁶ Nuž, čitateľ sa aspoň dozvie, že čistky nariaďoval a o ich obetiach rozhodoval Stalin. Vôbec, tézy o možnosti prejavov voluntarizmu a bezpodmienečnom riadení sa pokynmi z Moskvy sa podľa potreby menia.⁷ Pri uvádzaní pomerov národností pri čistkách Vnuk nezohľadňuje nepomer vojnových strát členov KSČ a KSS, teda fakt, že šanca dožiť sa päťdesiatych rokov v Čechách či na Morave bola pre predvojnových aktivistov oveľa menšia.

Tieto interpretácie majú v dnešnej slovenskej históriografii a najmä publistike pokračovanie. Stará schéma sa preberá, no po čiastočnom doplnení informácií o postihu Demokratickej strany – a pri stálej absencii informácií o českom odboji i o medzinárodnom rozmere pohonu na buržoázných nacionalistov – sa postihnutými stávajú Slováci an sich a vinníkmi Česi.

Pri publikovaní článkov na túto tému bude zrejme potrebné upozorňovať na dva opomínané faktory, ktoré na konanie bojovníkov proti buržoáznym nacionalistom vplyvali. Prvým je medzinárodný kontext, teda situácia v krajinách „tábora socializmu“ a v komunistických stranách celej Európy. Druhým faktorom, ktorý podporuje tézu, že boj proti buržoáznym nacionalistom nebol ohrozený na územie Slovenska, a čiastočne vysvetľuje i národnostné napätie pri tejto otázke, je rozdielna personálna – dobovo lepšie znie kádrová – povojnová situácia v straníckom vedení KSS a KSČ. Z medzinárodného hľadiska komunistickej politiky „buržoázní nacionalisti“, podobne ako „špióni“, „kozmo-politi“, „trockisti“ alebo „zapredanci imperialismu“, boli prosto quasitypom nepriateľa definovaným pre všetky komunistické strany, ktorého bolo žiaduce „odhaliť“. Ak ho niekto nenašiel, vystavoval sa podozreniu, že zámerne zle hľadal.

Tu si dovoľím upozorniť na úryvok zo štúdie Iva Ducháčka Stratégia komunistickej infiltrácie v Československu 1944–1948,⁸ ktorá bola publikovaná ešte pred procesmi. Stranícke garnitúry, nastupujúce po vojne, autor delí podľa prežitých vojnových skúseností. Prvá z nich, ktorá sa dostáva k moci na konci vojny, zažila odboj v spoluprá-

³ Ibid., s. 108.

⁴ Vnuk, F.: Kapitoly z dejín Komunistickej strany Slovenska, Slovák v Amerike, Middletown PA, 1968.

⁵ Ibid., s. 55, o čistkách medzi českými členmi strany, najmä z radov inteligencie, sa Vnuk nezmieňuje.

⁶ Ibid., s. 58.

⁷ Ibid., s. 50. Vrcholom sa javí odstavec „...Mašinériu KSS riadili z pozadia mocné šedé eminencie. Frico Karpeles hovoril Husákovi a celému Politbyru KSS, čo majú robiť, Vlá Širokého dirigoval a viedol cez politickú húšťavu (v ktorej by sa on nikdy nebol vyznal) jeho tajomník Fritz Biheller.“

⁸ Ducháček, I.: Strategy of the Communist Infiltration in Czechoslovakia 1944–1948, in: World Politics 1950, p. 2–3.

ci s inými odbojovými skupinami, teda v spojení s *triednym nepriateľom*, proti Nemcom, ktorí sa stali *nepriateľským národom*. V tejto spolupráci bola náchylná pokračovať, kým sa nepresvedčila, že demokratické požiadavky ostatných strán nie sú zlúčiteľné s novou – tvrdšou – líniou požadovanou z Moskvy.

Druhú Ducháčkovu garnitúru tvorili ľudia s totálne odlišnou osobnou skúsenosťou. Väčšina z jej vodcov strávila vojnu v koncentračných táboroch, kde nemali dôvod na odchylenie sa od pôvodnej komunistickej doktríny. Vojnové zmeny a taktizovanie sovietskej politiky sa ich nedotkli, naopak, v Buchenwalde či Oranienburgu sa dali nájsť ukázkové prípady spolupráce na báze spoločnej ideológie, bez ohľadu na národnostné hranice. Komunisti z Protektorátu i ostatných európskych krajín v nich našli nemeckých súdruhov, ktorí – po šiestich rokoch v táboch – zastávali vplyvné pozície v táborovej väzenskej správe. Mali šancu pomôcť súdruhom z cudziny, nezaraďovať ho do kománd smrti, urobiť ho kápom. A nemeckí komunisti prednostne zaraďovali do kománd nemeckých liberálov, nemeckých socialistov alebo nemeckých katolíkov. Po návrate z táborov, kde duch Kominterny prežil, nemohli títo českí komunisti pochopiť rozpustenie Kominterny v 1943, a tobôž prijatie „nacionalistickej línie“, ktorá viedla k vytvoreniu koalíčných vlád vo viacerých krajinách – Francúzsku, Taliansku i Československu „nemohli zdieľať entuziazmus, s ktorým ich súdruh, V. Nosek, v koalícii s buržoáznymi ministrami, organizoval odsun sudetských Nemcov... s evidentnou podporou ZSSR a v evidentnom rozpore s triednou uvedomelosťou a internacionalizmom.“

Zhodou okolností sa politika vlastná tejto skupine (a s ňou postupne i predstavitelia skupiny) dostáva v moskovskej politike do popredia až po určitom odstupe od vojnových udalostí. Preto sa zmeny, ktoré navrhovali hneď po vojne (a medzi ne patrí i „boj proti prejavom buržoázneho nacionalizmu“), realizovali v Československu s odkladom, v prípade slovenských komunistických buržoázných nacionalistov s vyše päťročným, a tým stratili viditeľnú súvislosť s vojnovým dňom.

Inou náhodou, ktorá poznamenala česko-slovenskú dimenziu procesov s nacionalistami, je fakt, že u slovenských komunistov skupinový internacionalistický zážitok z väzenia neexistoval – ak boli väznení, tak izolovane v Ilave. Mauthausen bol relatívne krátkou epizódou, a jeho prostredie bolo vtedy odlišné od prostredia starých „politických“ koncentračných táborov.⁹

Poprevratové slovenské stredoškolské učebnice, ktoré by mali ponúknuť prijateľný výklad povojnových dejín, ešte neexistujú. Príprava textov pre základné školy vyplavila na povrch viacero tém, kde sa ideologická a vedecká interpretácia dostali do sporu. Predpokladám, že táto sa k nim priradí.

⁹ Zaujímavý tu je prípad L. Holdoša, ktorý ako španielsky interbrigadista splňal predpoklady pre obvinenie zo špiónáže a kozmopolitizmu (dokonca sa takéto podozrenia už v roku 1949 vyskytli), zažil internacionalistický Buchenwald, no súdený bol až so skupinou buržoázných nacionalistov.

Bourgeois Nationalists? Slovak Communists

Marína Zavacká

The paper focuses on phenomenon of the Slovak Bourgeois Nationalists, on the history of its appearance and evaluations in historiography. Further it offers some points to be considered in contemporary text-books.

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 1998

NARASTANIE KONFLIKTOV V SLOVENSKO-ČESKÝCH VZŤAHOCH A ICH GENÉZA (1966–1967)

Michal Štefanský

Napätia, nezhody a konflikty v slovensko-českých vzťahoch na úrovni vládnuceho establishmentu v druhej polovici šesťdesiatych rokov neboli novými vo vzájomných vzťahoch v celej etape po druhej svetovej vojne. Len ich rozmer bol vyhranenejší a oproti minulosti aj vyústenie bolo odlišné. Konflikty na rozdiel od minulosti neskončili súdnymi procesmi, či inými trestami pre slovenských predstaviteľov,¹ ale zmenami na najvyššom straníckom poste a neskôr aj na iných úrovniach moci. Zmeny otvorili priestor pre spoločenskú reformu, ktorej súčasťou bolo prebudovanie unitárneho štátu na federatívny.

Stupňovanie napätia v slovensko-českých vzťahoch v rokoch 1966–1967 malo v podstate dve hlavné príčiny: 1. napätie bolo dôsledkom neriešenej alebo jednostranne riešenej slovenskej otázky od konca druhej svetovej vojny. Dovtedajší model usporiadania štátu bol popretím národno-emancipačného úsilia slovenskej reprezentácie z čias Slovenského národného povstania a povojnového obdobia. Na Slovensku sa model vnímal ako návrat k starým a prekonaným koncepciám; 2. neochota A. Novotného a jeho prívržencov vyporiadať sa s minulosťou. Osobitne s tým, že každý pokus rozšíriť kompetencie slovenských národných orgánov bol označovaný za prejav slovenského buržoázneho nacionalizmu alebo separatizmu, teda za hrozbu pre jednotu štátu.

Usporiadanie štátu v rovine česko-slovenského vzťahu sa doformovalo krátko po druhej svetovej vojne uzavretím tretej pražskej dohody roku 1946. Ústava 9. mája 1948 fixovala tento stav v piatej kapitole. Po roku 1948 nastalo ďalšie obmedzovanie právomocí slovenských národných orgánov v súvislosti s územným členením štátu a potom so zavádzaním direktívneho riadenia a plánovania. Ústava z roku 1960, zlučením zákonodárneho a výkonného orgánu Slovenskej národnej rady (SNR) s vymedzením

¹ Politický proces proti tzv. buržoáznym nacionalistom (G. Husák, L. Novomeský, D. Okáli, L. Holdoš, I. Horváth) sa konal v apríli 1954 a skončil udelením vysokých trestov. Predtým, roku 1952 v procese s R. Slánskym odsúdili na trest smrti V. Clementisa. Kampaň proti tzv. slovenským buržoáznym nacionalistom trvala takmer 14 rokov (1950–1963). Po roku 1963 A. Novotný a jeho prívrženci sa nevedeli vyrovnáť s rehabilitáciami. Obvinenia z buržoázneho nacionalizmu sa dotkli širokého okruhu ľudí z radov odbojárov, učiteľov, novinárov, ekonómov a iných. Ťaženie proti nacionalistom ochromilo slovenské národné orgány, hrubo narušilo slovensko-české vzťahy. Súčasne bolo zdrojom napätia a konfliktných situácií do roku 1968. Súčasťou kampane boli obvinenia z buržoázneho nacionalizmu v ekonomickej oblasti (J. Bránik, J. Püll) roku 1954 v súvislosti s rezolúciou o strojárstve a „pripadom“ Š. Šebestu v roku 1958, ktorého obvinili z toho, že navrhol posilniť ingerenciu Zboru povereníkov na riadení hospodárstva Slovenska.

Kampaň proti slovenským nacionalistom po roku 1954, resp. aj skôr mala súvislosť vnútropolitických zápasov v rámci Československa, pretože vonkajšie podnety pôvodného ťaženia proti „titoizmu“ zanikli. Cieľom kampani bolo vytvárať ovzdušie nedôvery a obavy voči slovenským politickým predstaviteľom.

právomoci na okrajové otázky Slovenska, fakticky degradovala tento národný orgán. Dve úpravy právomocí SNR a to roku 1956 a 1964 zásadne nenarušili celý model až do uvedenia do platnosti federácie.

Vo vzťahu medzi ústrednými štátnymi orgánmi v Prahe a slovenskými národnými orgánmi počas celého obdobia od roku 1946 do prijatia federácie v podstate platila zásada „*neuplatňovať ani dôslednú koncepciu federalizmu alebo autonómie, ale na základe doterajších princípov* (myslí sa Košický vládny program, pozn. autora) *účelne rozšíriť právomoc slovenských národných orgánov [formou] ... decentralizácie*“.²

Tento základný smer ohraničenia postavenia SNR úzko súvisel s koncepciou riešenia slovenskej otázky po roku 1948. Jej podstata sa zredukovala na „*vyrovnávanie hospodárskej, sociálnej a kultúrnej nerovnosti Slovenska v pomere k vyspelejším a vyvinutejším českým krajinám*“.³

Historický vývoj počas uplynulých desaťročí, a to nielen v Československu ukázal, že existencia dvoch nerovnakých celkov rozlohou územia, ale najmä s rozdielnou vývojovou úrovňou dvoch spoločností v jednom štáte, prináša rôzne rozpory a napätia bez rozdielu v akom politickom systéme sa nachádzajú. Rozpad troch slovanských federácií v rokoch 1991–1992 v Európe súčasne zvýraznil fakt, že podstata národnostnej otázky sa nevyčerpáva hospodárskym, sociálnym a kultúrnym vyrovnávaním nerovnako vyvinutých častí štátu. V tejto súvislosti ale, v prípade Slovenska, nemožno podceňovať a znevažovať pozitívne výsledky, ktoré sa vyrovnávaním dosiahli. Pretože v krátkom období za roky 1948–1970 Slovensko znížilo rozdiel v hlavných ekonomických ukazovateľoch v porovnaní s českými krajinami zhruba o 20 percent.

Treba tiež zdôrazniť, že proces vyrovnávania sa uskutočňoval v podmienkach studenej vojny, ktorá vtlačila Československu koncepciu „strojárkej veľmoci“. Tento faktor zásadne poznačil hospodársku štruktúru tak Čiech ako i Slovenska. Vysoké tempá priemyselnej výroby v päťdesiatych rokoch rýchlo vyčerpali mobilizovateľné zdroje aj na Slovensku. Do popredia vystúpila otázka ako zvýšiť efektívnosť hospodárstva Slovenska ako súčasť celého štátu. Slovenskí ekonómovia navrhovali riešiť vzniknutú situáciu zvýšením podielu Slovenska na finálnej priemyselnej výrobe vytváraním komplexnejších územno-priemyselných celkov. Takéto predstavy narážali v druhej polovici šesťdesiatych rokov na nepochopenie pražského centra.

Stupňovanie napätia v slovensko-českých vzťahoch spadá do krátkeho obdobia liberalizácie v Československu. Prejavilo sa otupením represívnych zásahov režimu voči kritikom politiky komunistickej strany v minulosti a prítomnosti. Novotnovské vedenie do roku 1963, ale ani neskôr nevedelo a ani dôsledne nechcelo vyporiadať sa s politickými procesmi proti tzv. buržoáznym nacionalistom. Okrem toho veľmi rýchlo preberalo nereálne chruščovské predstavy o národnostných vzťahoch v „komunistickej fáze vývoja spoločnosti“. Vedenie KSČ z Programu KSSZ prevzalo formulácie o zblížovaní národov na svojom zjazde roku 1962. V zjazdových materiáloch sa uvádzalo, že „*upevňovanie jednoty nasej socialistickej spoločnosti a utváranie predpokladov pre budúci prechod ku komunizmu predpokladá zblížovanie národov a národností v Česko-*

² Slovenský národný archív (SNA), fond ÚV KSS, K. Bacilek, kr. 2282, Usnesení 121. schůze politického byra ÚV KSČ ze dne 4. 6. 1956.

³ Široký, V.: Industrializácia Slovenska – pevný základ večného bratstva českého a slovenského národa, Bratislava, 1989, s. 7.

slovensku ... zblížovanie nevylučuje rozvoj ... [ktorý] nechápeme ako jednostranné zdôrazňovanie národných zvláštností a tradícií jedného národa proti tradíciám a zvláštnostiam druhého národa, vyzdvihovanie národných odlišností a ich konzervovanie“.⁴

Teória o zblížovaní a postupnom splyvaní národov narazila na odpor v slovenskej spoločnosti. Významnú národnoobranú funkciu splnila rozsiahla diskusia na stránkach Kultúrneho života o jazykovede a rečovej kultúre, moderných dejinách Slovenska, čechoslovakizme, ľudáctve a iné. Aktivitami spisovateľov, publicistov, vedcov na stránkach Kultúrneho života sa kreovalo a kultivovalo národno-emancipačné hnutie na Slovensku. To, že úlohu formujúcej sa politickej opozície prebrala na seba inteligencia na stránkach kultúrnych a spoločensko-vedných časopisov, nebolo nové v politických dejinách Slovenska a Čiech. Prísny dozor štátu nad kultúrou a vedou do roku 1963 nevytvoril podmienky pre aktivity inteligencie. Preto využila obdobie liberalizácie na kritiku systémových chýb a súčasne nastoľovala pred verejnosťou svoje predstavy o nevyhnutných reformách politického systému.

A. Novotný vo svojich verejných vystúpeniach niekoľkokrát kritizoval slovenských publicistov, historikov, jazykovedcov za ich názory.

Po odvolaní K. Bacílka, P. Davida a V. Širokého z funkcie sa postupne menila situácia aj vo vedení KSS. Nástupom A. Dubčeka a garnitúry funkcionárov, nezaťažných politikou represii v päťdesiatych rokoch, sa menila politická situácia na Slovensku. A. Dubček svojimi verejnými referátmi, na príprave ktorých sa významnou mierou podieľali odborníci zo spoločenských vied, pri príležitosti významných slovenských národných dejín vyzdvihoval slovenské vlastenectvo a hrdosť na minulosť. Dubčekove vystúpenia pri príležitosti 100. výročia založenia Matice slovenskej, 150. výročia narodenia L. Štúra, 20. výročia SNP, 130. výročia založenia svojpomocného družstva v Sobotišti a 150. výročia narodenia J. M. Hurbana boli v protiklade s dobovou teóriou o zblížovaní a splyvaní národov za socializmu. A. Dubček navodením paralely historických zápasov Slovákov o uchovanie svojej identity s prítomnosťou – napriek dobovej poplatnosti vo formuláciách – nielen vytváral priestor pre opozičné sily, ale aj sám rozširoval hranice tohto priestoru.

Významné miesto vo formujúcej sa opozícii zaujímal G. Husák. Po rehabilitácii roku 1963 usiloval o návrat do politického života. Chcel do neho vstúpiť bez akéhokoľvek náznaku viny, preto vypisoval listy Predsedníctvu ústredného výboru KSČ, v ktorých požadoval dôslednú rehabilitáciu. Na mestskej konferencii KSS v Bratislave roku 1964 vydráždil komunisticke vedenie, lebo vraj nedodržiaval slovo, že nebude kritizovať A. Novotného. G. Husák odmietal prijať funkciu námestníka ministra v Prahe, lebo sa obával, že stratí svoj vplyv v Bratislave, najmä medzi inteligenciou. Vedenie komunistickej strany v Prahe a Bratislave malo obavy z návratu G. Husáka do politického života, pretože vo významných funkciách zostalo ešte nemálo funkcionárov, spätých s ťažením proti slovenskému buržoáznemu nacionalizmu.

A. Novotný viackrát kritizoval A. Dubčeka ako prvého tajomníka ÚV KSS za to, že G. Husákovi na Slovensku dovolil formovať opozíciu. Kritické slová odznali v roku 1966 v súvislosti s prerokúvaním Správy Predsedníctva ÚV KSS o jeho práci pri uskutočňovaní politiky KSČ na Slovensku od XII. zjazdu KSČ v Predsedníctve ÚV

⁴ Sjazd Komunistickej strany Československa, Bratislava, 1963, s. 73–74.

KSČ. „Nezvládnutie situácie“ na Slovensku, ako zhodne konštatovali viacerí členovia Predsedníctva v diskusii k správe, sa rozširovalo o „nesprávne názory“ R. Kaliského, M. Gosiorovského, V. Pavlendu, H. Kočtucha. Zo slovenských členov Predsedníctva najmlatnejšie a pronovotnovské bolo vystúpenie M. Chudíka. Podľa neho problémy so Slovenskom spočívali v odchode K. Bacílka z funkcie roku 1963, lebo po ňom „v čele zostali súdruhovia s nedostatočnými skúsenosťami ... nemali sme skúsenosť čeliť takým chytrým ľuďom ako Husák“. V diskusii zaznela aj kritika „barnabitskej komisie“. F. Dvorský zloženie barnabitskej komisie označil za chybu, lebo „do Barnabítek sme pustili nezrelých chlapcov“. Tým podporil A. Novotného, ktorý na adresu „barnabitskej komisie“ povedal, že „slovenskí súdruhovia, ktorí pracovali v Barnabítkách nemali záujem, aby strana vyšla posilnená ... ale, aby víťazne vyšiel Husák. Preto posudzovali veci jednostranne“. Jediným slovenským predstaviteľom, ktorý oponoval pronovotnovskému stúpencom bol V. Biľak.

A. Dubček v odpovedi na kritiku členov Predsedníctva (A. Novotného, J. Dolanského, V. Kouckého, J. Hendrycha, L. Štrougala, K. Kapeka a spomenutých slovenských predstaviteľov) nereagoval na všetky pripomienky. A. Novotný napríklad kritizoval aj to, že v rámci zbližovania Slovákov a Čechov sa mal zbližiť aj pravopis jazykov oboch národov. Ale táto politická požiadavka sa nenaplnila na Slovensku, lebo tajomník ústredného výboru KSS A. Michalička dal súhlas k úprave slovenského pravopisu, čím sa oba jazyky oddialili. A. Dubček sa obhajoval tým, že na hlbokú analýzu problémov Slovenska od roku 1962 je potrebná dlhodobejšia príprava materiálov. Nereagoval na obvinenia o formovaní opozičných síl za jeho chrbtom. Zameral sa na ekonomicko-sociálne otázky slovensko-českého vyrovnávania v súvislosti s uskutočnením ekonomickej reformy. Jej súčasťou bola prestavba veľkoobchodných cien. Nové veľkoobchodné ceny sa citlivo dotkli väčšiny priemyselných podnikov Slovenska. Odbúraním štátnych dotácií slovenské priemyselné podniky sa dostali do nepriaznivej situácie, pretože ceny surovín a polotovarov, ktoré dodávali pre finálnu výrobu v Čechách, boli oveľa nižšie v porovnaní s cenami finálnych výrobkov. K týmto ekonomickým problémom sa pridružovali aj ďalšie, najmä so zaradením veľkého počtu nových pracovných síl na Slovensku do pracovného pomeru, s migráciou za prácou do Čiech a iné.

Prerokovanie správy o realizácii politiky KSČ na Slovensku od XII. zjazdu v Predsedníctve ústredného výboru KSČ 26. apríla 1966 s uvedenými kritickými výhradami o formovaní opozičných síl na Slovensku, ktoré sa chápalo ako „nezvládnutie situácie“, naznačovalo polarizáciu názorov členov tohto všemocného orgánu. V máji 1966 sa konal zjazd KSS a krátko po ňom XIII. zjazd KSČ. Aj kritické výhrady zo strany A. Novotného voči A. Dubčekovi sa v súvislosti s prípravami zjazdov načas utlmili. Nebolo zvykom, aby na zjazdoch komunistickej strany sa prednášali kritické výhrady. V dobovom poňatí zjazdu mali prezentovať vnútornú jednotu pred spoločnosťou a pred zahraničnými delegátmi.

Politickú tézu zbližovania národov za socializmu, ako ďalej platnú, potvrdil zjazd KSČ v roku 1966. Predsedníctvo ÚV KSČ 7. februára 1967 rokovalo o správe „Tendencie národnostných vzťahov a riešenie národnostnej otázky v ČSSR“. V diskusii

A. Dubček uviedol, že „národnostná otázka a jej význam pre jednotu Československej republiky sú chápané zúžene“, a navrhol vytvoriť komisiu pre národnostné otázky pri SNR alebo Národnom zhromaždení.

Tento návrh, podobne ako ďalšie návrhy v Predsedníctve ústredného výboru KSČ z marca 1967 neboli akceptované. V súvislosti s prerokovaním obsahu zákona o národných výboroch A. Dubček odporúčal, aby SNR schvaľovala rozpočty národných výborov na Slovensku. SNR by tým bola viazaná na nižšie články štátnej moci. Neprešiel ani návrh, aby Bratislava mala postavenie hlavného mesta Slovenska. Toto postavenie sa malo upraviť zákonom SNR.

Dôležitým medzníkom rastu napätia a konfliktných situácií sa stala návšteva prvého tajomníka a prezidenta A. Novotného v Martine v dňoch 26.–27. augusta 1967. Návštevu schválilo Predsedníctvo ústredného výboru KSČ 15. augusta. Medzníkom sa stala aj z toho dôvodu, že informácie o konflikte na pôde Matice slovenskej (MS) vyvolané A. Novotným prenikli na verejnosť a vyvolali veľké pohoršenie na Slovensku. Podľa dostupných materiálov možno povedať, že konflikt bol zámerne zinscenovaný a mal poslúžiť politickým zámerom A. Novotného pred zasadáním ústredného výboru KSČ v septembri a októbri 1967.

Návšteva v Martine sa uskutočnila pri príležitosti 100. výročia od založenia Martinského gymnázia. Počas dvojdňovej návštevy prezident navštívil aj Maticu slovenskú. Z predpokladanej zdvorilostnej návštevy hlavy štátu, ktorá prvýkrát v histórii existencie navštívila MS, vznikol konflikt, ktorý na desaťročie zanechal stopy roztrpčenia a netaktného prístupu prezidenta k tak významnej inštitúcii Slovákov.

Z dvoch správ napísaných účastníkmi návštevy na pôde MS bezprostredne po jej skončení⁵ možno dosť podrobne rekonštruovať gradáciu výpadov A. Novotného proti správcovi MS J. Paškovi. Podstatu toho, s čím A. Novotný nesúhlasil, možno zhrnúť do dvoch bodov: starostlivosti o slovenských krajanov v zahraničí a neochoty MS aktívne spolupracovať s Československým ústavom zahraničným. K otázke starostlivosti o krajanov A. Novotný uviedol, že nie je správne deliť krajanov na Čechov a Slovákov, pretože v zahraničí vystupujú ako „československí krajanovia“. Jeho slová sa vzťahovali na krajanov v Kanade a Amerike, lebo starostlivosť o krajanov v okolitých socialistických štátoch nie je záležitosťou MS ale tamajších vlád, s ktorými náš štát uzavrel dohody. V druhej otázke neochoty MS spolupracovať s Československým zahraničným ústavom konfliktnú situáciu vystupňoval jeho predseda G. Spurný, keď obvinil maticiárov z neochoty spolupracovať s touto inštitúciou.

V širších súvislostiach návšteva A. Novotného v Martine bola dôležitým stupňom gradovania napätia a sporov. Nebolo náhodné a nemožno ho vysvetliť len subjektívnymi dispozíciami prvého muža československého štátu. Konflikt mal ukázať nedostatky pri uskutočňovaní oficiálnej politiky zbližovania a splyvania oboch národov. Ďalej zastrašiť politické vedenie na Slovensku hrozbou, že celý konflikt je provokáciou voči prezidentovi, z ktorého najvyšší stranícky orgán vyvodí dôsledky. Novotný zrejme vychádzal z toho, že jeho prívrženci v Predsedníctve ústredného výboru KSČ majú prevahu

⁵ SNA, fond A. Dubček, kr. 2392, a.j. 19.

⁶ Tamže.

⁷ Tamže.

⁸ SNA, fond A. Dubček, kr. 2392, a.j. 88.

⁹ Ide o Záznam z návštevy prvého tajomníka ÚV KSČ a prezidenta A. Novotného v Matici slovenskej 27. augusta 1967, ktorého jednu verziu vypracoval J. Paška a druhú V. Biľak. Oba záznamy svojou faktografiou sa zhodujú a sú s dátumom 29. august 1967. Prameň: SNA, fond A. Dubček, kr. 2396.

a podarí sa mu umlčať opozičné sily na Slovensku a v českej verejnosti posilniť nacionalistické tendencie o nespokojnosti Slovákov pomocou argumentácie, že česká spoločnosť na nich dopláca.

Návšteva A. Novotného v Martine bola medzníkom aj v inom smere. Novotný pred krajským straníckym aktívom v prvý deň svojho pobytu ohlásil kurz tvrdej straníckej politiky v hospodárskom riadení, keď požadoval dôsledne uplatňovať stranícky prístup pri obsadzovaní vedúcich hospodárskych funkcií. Obsadzovanie postov bezpartijnými označil za oslabovanie vplyvu a pôsobenia strany. Tým fakticky poprel aj uznesenia stranického zjazdu z roku 1966 a zásady ekonomickej reformy. Na adresu slovenských ekonómov (H. Kočutcha a V. Pavlendu), ktorí v súvislosti s hospodárskou politikou vyslovili názor o tom, že celoštátna politika nedostatočne zohľadňuje odlišnosť slovenských podmienok, A. Novotný uviedol, že nie je možné vytvárať dva hospodárske celky.

Požiadavka priameho stranického riadenia ekonomiky bola rozšírená v septembri 1967 aj o to, aby orgány KSČ priamo riadili kultúru a činnosť súdov. Nepochybne to súviselo so štvrtým zjazdom Zväzu československých spisovateľov. Oporou nového ohláseného kurzu sa mali stať morské zložky, najmä armáda pod vedením oddaných generálov a oddelenia bezpečnostnej politiky ústredného výboru KSČ.

Napriek tomu, že od zverejnenia štúdie M. Gosiorovského pre najvyšších straníckych predstaviteľov o potrebe prebudovať československý štát uplynuli takmer štyri roky, A. Novotný opäť v Martine varoval pred federáciou – ako cesty späť, zabrzdenia rozvoja Slovenska a vlny nacionalizmu v Čechách a na Slovensku.

Martinská návšteva v auguste 1967 mala ukončiť krátke dvoj až trojročné obdobie liberalizácie. Naznačovala to aj ostrá kritika A. Dubčeka zo strany A. Novotného a M. Vaculíka na zasadaní ústredného výboru KSČ 30.–31. októbra 1967. Obvinenie A. Dubčeka, že „*vo svojich prejavoch vystupuje z nacionálnych, národné obmedzených pozícií, izolovaných od celoštátnych záujmov a záujmov celej strany, dokonca, že jeho prejavy podnecujú nacionalizmus*“, ¹⁰ posunulo nezhody a konflikty do novej polohy. Kritika bola zrejme ideologickou predprípravou na administratívne a represívne opatrenia. Pohovor A. Novotného s A. Dubčekom v novembri 1967, ktorého sa zúčastnil J. Hendrych a zo slovenskej strany M. Chudík, M. Sabolčík a J. Lenárt, neprinesol utlmenie rozporov. Slovenskí účastníci pohovorov jednoznačne nadŕžovali A. Novotnému zdôrazňovaním odlišného hodnotenia politickej situácie na Slovensku, ako ju hodnotil A. Dubček, a strašili protičeskými názormi a najsilnejšími nacionalistickými tendenciami na Slovensku od vojny. Ale napätie a konflikty sa už nedali tmiť predtým bežnými metódami, pretože už prekročili úroveň „*odlišných názorov*“. Okrem toho obvinenia boli namierené proti celému Predsedníctvu ÚV KSS. Na Slovensku bolo ešte v živej pamäti ťaženie proti slovenským buržoáznyim nacionalistom so všetkými dôsledkami. Proti obvineniam z nacionalizmu sa postavilo Predsedníctvo ÚV KSS v stanovisku z 8. decembra 1967. Odmietlo všetky obvinenia a poverilo A. Dubčeka, aby toto stanovisko tlmočil Predsedníctvu ÚV KSČ. ¹¹ Po prijatí stanoviska Predsedníctva ústredného výboru KSS už

¹⁰ SNA, fond Predsedníctva ÚV KSS, aj. 23. Stanovisko Predsedníctva ÚV KSS k obvineniam, vzneseným s. Novotným proti Predsedníctvu ÚV KSS a prvému tajomníkovi ÚV KSS s. Dubčekovi na pléne ÚV KSČ 30. X. 1967.

¹¹ Tamže.

nebol konflikt medzi dvoma vysokými straníckymi funkcionármi, ako by sa zdalo, ale konflikt s celým najvyšším straníckym orgánom na Slovensku.

Za tejto situácie sa A. Novotný telefonicky obrátil na sovietskeho stranického predstaviteľa L. Brežneva, aby navštívil Československo a pomohol mu riešiť vzniknutú situáciu. Sovietske politbyro schválilo cestu L. Brežneva a tá sa uskutočnila v dňoch 8.–9. decembra 1967. Počas dvoch dní viedol dlhé rozhovory so všetkými členmi československého stranického vedenia. Nepoznáme presný obsah týchto rozhovorov, ale všetko naznačuje, že L. Brežnev sondoval u členov Predsedníctva a ústredného výboru KSČ podstatu rozporov v československom vedení a názory jednotlivých členov. Sovietske vedenie znepokojovalo napätie a konflikty, osobitne, že vznikli frakcie a vnútrostranícke zápasy sa prenášali do protinovotnovských nálad medzi inteligenciou a mládežou. Vo vzniku frakcií videli nebezpečenstvo na spôsob maďarských udalostí roku 1956. Aj roky liberalizácie v Československu s mnohými diskusiami o marxizme, dogmatizme a iných témach, spolu s nadväzovaním pracovných kontaktov so západnými krajinami, boli sovietskym vedením posudzované ako nebezpečenstvo protisovietskych síl.

Brežnevove slová pri odchode z Československa „*Eto vaše delo*“ sa vzťahovalo len na otázku rozdelenia funkcie prezidenta a prvého tajomníka, ktoré zastával Novotný. Sovietske vedenie v tom čase nemalo predstavu o tom, kto by Novotného mal nahradiť na straníckom poste.

Na decembrovom zasadaní ústredného výboru KSČ a v prestávke jeho pokračovania začiatkom januára 1968 nastalo veľké preskupovanie síl medzi dvoma straníckymi frakciami. Novým momentom v ňom bola požiadavka, ktorá odznela už skôr, ale adresne ju vyslovil A. Dubček na Predsedníctve ústredného výboru KSČ 13. decembra 1967, že považuje za správne, aby sa rozdelila funkcia prezidenta a prvého tajomníka, lebo A. Novotný na vykonávanie oboch funkcií nestačí.

Zvolením A. Dubčeka za prvého tajomníka ústredného výboru KSČ 5. januára 1968 sa zavŕšila dôležitá etapa konfliktov, v ktorej sa stupňovali rozpory obvinením z nacionalizmu a jeho podnecovania na Slovensku. Zápasy o federatívne usporiadanie a tvárnosť federácie sa už odohrávali v novej politickej situácii.

Nakoniec treba dodať, že pracovné a osobné vzťahy medzi A. Novotným a A. Dubčekom v rokoch 1963–1968 v žiadnom prípade nemožno označiť za priateľské. A. Novotný sa päť rokov vyhýbal návšteve Bratislavy. Ak ju navštívil po roku 1963, tak sa schádzal s K. Bacílkom. A. Novotný usiloval odstrániť A. Dubčeka z funkcie prvého tajomníka ústredného výboru KSS a nahradiť ho poslušným M. Chudíkom. K tomu účelu malo slúžiť aj prešetrovanie činnosti A. Dubčeka a jeho manželky v Dubnici nad Váhom a Topoľčanoch v rokoch 1939–1945 s cieľom získať kompromitujúce materiály. A. Dubček sa 28. februára 1966 písomne obrátil na A. Novotného so sťažnosťou, že bezpečnosť prešetruje jeho minulosť a minulosť manželky. Prípado uzavrelo Predsedníctvo ústredného výboru KSČ 15. marca 1966 uznesením, ktoré straníckym orgánom ukládalo, aby nedovolili overovať kádrové materiály ľuďom bez náležitého povolenia. V uznesení chýbala odpoveď na otázku, kto dal pokyn na šetrenie minulosti A. Dubčeka a jeho manželky. ¹²

¹² SNA, fond A. Dubček, kr. 2394, aj. 111.

Growing Conflicts in Czech-Slovak Relations

Michal Štefanský

Conflicts within the governing Czechoslovak establishment increased in the years 1966–1967. One of the sources of this conflict was the method for solving the Slovak question in Czechoslovakia. The cause of the increasing tension within the leadership of the Communist Party was the accusation, presented by Antonín Novotný, that Alexander Dubček was stimulating Slovak nationalism. Towards the end of 1967, Dubček and his supporters moved from a defensive position into a open fractional struggle with Novotný. With this, the conflict developed into a crisis for the regime as a whole.

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 1998

K LEGISLATIVNÍM A POLITICKÝM ASPEKTŮM TÁBORŮ NUCENÉ PRÁCE V ČESKÝCH ZEMÍCH A NA SLOVENSKU 1948–1954

Dušan Janák

Mimosoudní nucená práce obyvatelstva jako forma trestu nebo pracovní mobilizace v českých zemích i na Slovensku existovala v různých podobách od konce třicátých let. V podmínkách totalitního komunistického režimu od roku 1948 se nucená práce spojená s internací v pracovních táborech stává nástrojem hromadné politické a ekonomické perzekuce, která postihla desetitisíce lidí. Výzkum této problematiky začal v širším měřítku až po roce 1989, přesto jsou již k dispozici syntetičtější práce, umožňující orientační srovnání poměrů v českých zemích a na Slovensku.

Zásadní význam má rozsáhlá studie K. Kaplana, zachycující činnost komisí pro zařazování osob do táborů nucené práce [dále TNP] i fungování systému TNP v Československu v letech 1948–1954, i další práce, které byly součástí širších výzkumů zakladatelského období komunistického režimu.¹

Tato problematika se souběžně zkoumala také ve Slezském ústavu v Opavě. V letech 1993–1996 představovala jeden z dílčích úkolů výzkumného projektu GA ČR „Mechanismy mimosoudních perzekucí na Moravě a ve Slezsku po druhé světové válce (1945–1954)“, na jehož řešení se podíleli i vědečtí pracovníci Institutu Śląskiego z Opole W. Lesiuk a S. Malarski. Výsledkem výzkumu, rozšířeného vzhledem k charakteru archivního materiálu na celé území českých zemí a v mnoha ohledech i tehdejší ČSR, byla publikace M. Boráka a D. Janáka o táborech nucené práce. Autoři prozkoumali politické i právní aspekty existence TNP, zmapovali činnost komisí pro zařazování osob a mechanismy výběru obětí, zachytili vznik a vývoj táborového systému, způsoby řízení táborů i strukturu internovaných na území ČSR. Výzkum založený mj. na analýze dostupných statistických materiálů včetně počítačového zpracování vybraných údajů postihl perzekuční mechanismy až na úroveň jednotlivých komisí i táborů, rozšířil a upřesnil známou faktografii. V zásadě potvrdil obecnější závěry K. Kaplana, současně ale otevřel řadu otázek, ukazujících potřebu hlubší analýzy a komparace této formy perzekuce v širším středoevropském kontextu.²

Na jisté difference ve výkladu legislativy o TNP při výběru osob i chápání funkce táborů nucené práce v obou částech ČSR upozornily práce V. Varinského. Autor

¹ Kaplan, K.: Táboři nucené práce v Československu v letech 1948–1954. In: Bílek, J., Kaplan, K.: Pomocné technické prapory 1950–1952. Táboři nucené práce v Československu v letech 1948–1954, 2. vyd., Praha 1992, s. 77–195. Z dalších autorových prací k této problematice: Kaplan, K.: Jáchymovské doly. In: Kaplan, K., Pácl, V.: Tajný prostor Jáchymov, I., České Budějovice 1992, s. 7–104; týž: K politickým procesům v Československu 1948–1954. Dokumentace komise ÚV KSČ pro rehabilitaci 1968, Praha 1994, s. 16–59.

² Borák, M., Janák, D.: Táboři nucené práce v ČSR 1948–1954, Opava-Šenov u Ostravy 1996.

sleduje fenomén nucených prací z vývojového hlediska jako atribut tří rozdílných režimů na Slovensku, jejichž společným jmenovatelem byl různě pojímaný socialismus. Podařilo se mu prokázat kontinuitu vývoje nucených prací na Slovensku ve třech etapách od vzniku Slovenského státu do konce zakladatelského období komunistického režimu v Československu, upozornit na specifické rysy jednotlivých etap a naznačit některé rozdíly vůči českým zemím v poválečném období.³

Pokusím se upozornit na některé zajímavé momenty legislativního a politického rámce táborů nucené práce. Při přípravě zákona č. 247/1948 Sb. o TNP bylo zřetelným inspiračním zdrojem ministerstva vnitra nařízení SNR č. 7/1948 Zb. o pracovních útvarech.⁴ Je to pochopitelné, protože v českých zemích po válce neexistovala mimosoudní nucená práce ani příslušná norma, i když v roce 1947 došlo k pokusu prosadit ji alespoň vůči zločincům-recidivistům v připravované novele zákona o donucovacích pracovních.⁵ Zákon č. 247/1948 Sb. byl rozšířenou verzí zmíněného nařízení SNR s uplatněním některých mechanismů norem o donucovacích pracovních (např. zařazování osob po odpykání soudního trestu) umožňující trestat občany nejen za trestné činy, ale i za jejich sociální původ, chování či smýšlení.

V. Varinský soudí, že zavedením obligatorního zařazování lidí, odsouzených podle zákona na ochranu republiky č. 231/1948 Sb. a dalších tří poválečných zákonů na ochranu plánované ekonomiky a zásobování, po odpykání trestu do TNP vznikla norma značně přísnější než na Slovensku, v níž byly oslabeny výchovné a posíleny represivní prvky. Dokládá to mj. posunem od zamýšlených „výchovných pracovních středisek“ určených pro osoby vyhýbající se práci a šmelináře k „táborům nucené práce“ pro politické odpůrce a „bývalé lidi“.⁶

Obligatorní zařazování odsouzených do TNP nepochybně posílilo a dále rozšířilo represivní účinek zákona, jak si přálo ministerstvo vnitra a zejména StB, jimž byla příprava zákona svěřena. Domnívám se však, že zákon pouze ve změnách politických podmínkách rozvíjel hlavní principy, zakotvené ve zmíněném nařízení SNR i dřívějších slovenských normách. Výchozí premisou bylo svérázné pojetí práva na práci jako ústavní občanské povinnosti vymahatelné státem, jenž se objevuje už v ústavě Slovenské republiky. Z něj pak vycházelo dvojí pojetí nucené práce současně jako „výchovného“ prostředku i jako vedlejšího trestu. To umožňovalo vydávat pobyt v pracovních táborech libovolně za „výchovné“ opatření nebo součást trestu odnětí svobody. Završením této ekvilibristiky pak byla možnost dvojího potrestání obviněných formou soudního či správního trestu a mimosoudního rozhodnutí, zakotvená fakultativně již v nařízeních SNR č. 105/1945 Zb. a č. 7/1948 Zb. Zákon č. 247/1948 Sb. změnil tuto možnost

³ Varinský, V.: Nutené práce za Slovenského štátu so zreteľom na ich vývoj v povojnovom období. In: Zborník k 50. výročiu SNP, Banská Bystrica 1994, s. 39–52; též: Nutené práce na Slovensku v rokoch 1945–1948, Soudobé dejiny I, 1993–1994, s. 727–728; též: Nutené práce na Slovensku v rokoch 1945–1953, Historický časopis, 44, 1996, s. 83–84.

⁴ Nariadenie SNR č. 7 Zbierky nariadení SNR [dále Zb.] z 23. 3. 1948 o zriaďovaní pracovných útvarov (srv.: Varinský, V.: Nutené ... 1945–1948, s. 730); Zákon č. 247 Sbírky zákonů a nařízení republiky Československé [dále Sb.] z 25. 10. 1948 o táborech nucené práce.

⁵ Státní ústřední archiv – Archiv ÚV KSČ (SÚA – AÚV KSČ), f. 05/11, k. 103 – referenční nástin zákona o donucovacích pracovních. Nástin byl neúspěšným pokusem ministerstva vnitra překročit hranici státní mezinárodní konvencí č. 29 o nucené nebo povinné práci z 28. 6. 1930 a prosadit v předunorové české legislativě mimosoudní nucenou práci.

⁶ Varinský, V.: Nutené ... 1945–1953, s. 85.

v obligatorní postih osob, odsouzených za politické a hospodářské delikty. V aplikaci možnosti dvojího potrestání i na správní vězně prozatímními pokyny MV v prosinci 1948 nespátřují na rozdíl od V. Varinského mimořádné zvýšení pravomocí bezpečnostních referentů ONV, kteří pouze předkládali tyto případy komisím, ale logické vyústění naznačeného trendu.⁷

Rovněž teze o oslabení „výchovného“ účinku internace v pracovním táboře je problematická z několika důvodů. Slovenská nařízení umožňovala od počátku zařazovat do táborů vedle tzv. zahalečů (asociálních osob vyhýbajících se práci) i tzv. pracovní ignoranty (osoby, které nenastoupily nebo opustily nařizenou práci) stejně jako zákon o TNP. Obdobný byl i postih tzv. rozvratníků (osob narušujících politické či hospodářské zřízení). Případná „výchova prací“ byla navíc zpochybněna v okamžiku, kdy rozhodování o jejím použití přešlo ze soudů na orgány podřízené ministerstvu vnitra.

Vyloučení soudní kontroly otevíralo prostor pro výklad zákona č. 247/1948 ministerskými výnosy, jak si to od počátku přál jeden ze zastánců co nejtvrdšího postupu A. Čepička. Rozbor výnosů prokázal tendenci rozšiřovat okruh postižených osob a zvyšovat tvrdost zákona. Např. směrnice ministerstva vnitra z 22. 12. 1949 vydané po dohodě s ministerstvem spravedlnosti fakticky rozšiřovaly kontroverzní ustanovení § 2 odst. 1b) o obligatorním zařazování odsouzených po odpykání trestu podle čtyř uvedených zákonů nejen na osoby odsouzené podle jiných trestních činů, ale i na obviněné, které soud osvobodil nebo u nichž zastavil řízení. V těchto případech totiž mělo být použito ustanovení § 2 odst. 1a), tj. zařazení příkazovací komisí přes bezpečnostního referenta ONV a s případným využitím správní vazby. Počátkem roku 1950 se zase nově objevil výnos neúnosně zotřující podmínky výkonu správních trestů; tentokrát šlo o neúspěšný pokus, který byl po několika měsících odvolán.⁸

Na Slovensku aplikoval pokyny ministerstva vnitra koordinační odbor pověřenectva vnitra, přičemž TNP řídilo do léta 1950 jeho osmé oddělení (BK/8).⁹ Na materiálech vzešlých z tohoto oddělení se V. Varinský snaží prokázat, že při zařazování osob i v představách o TNP přetrvávala na Slovensku v roce 1949 kontinuita s dřívějším vývojem a zdůrazňovala se výchova osob vyhýbajících se práci a narušujících hospodářství, zatímco v českých zemích šlo o postižení „třídních nepřátel, tzv. bývalých lidí“ a o ekonomický efekt nucených prací. Předložená fakta podle našeho výzkumu spíše ilustrují snahy z přelomu let 1949–1950 získávat z TNP větší počet výkoných pracovních sil.¹⁰ Po celé období příkazovací komisí byly i v českých zemích velmi podrobně rozpracovány pokyny kladoucí důraz na zařazování tzv. asociálních osob. Výzkum také potvrdil

⁷ Tamtéž, s. 87.

⁸ Zemský archiv Opava, f. Krajský národní výbor Ostrava (ZAO, f. KNVO), k. 2517, sign. 256, sl. 2 – výnos MV o provádění § 2 odst. 1b) zákona o TNP z 22. 12. 1949, č. 256/00-37-TNP/006.

⁹ Archiv Ministerstva vnitra ČR v Kanicích (AMV-K), f. A 12, k. 11, i. č. 89 – Výnos MV Organizácia koordinačného odboru a odborov BA a BC poverenictva vnútra z 5. 1. 1949, č. 46/dův./48-BP-6.

¹⁰ Varinský, V.: Nutené ... 1945–1953, s. 93–94, připomíná žádost oddělení BK/8 o změnu struktury TNP a jejich názvu na Ústavu pracovní převýchovy, zavedení rekvalifikačních kurzů na přelomu let 1949–1950 a zřízení referátu, který by pro osoby propuštěné z TNP vyhledával práci. V práci Nutené ... období, c. d., s. 45 autor uvádí některé další argumenty, které ale jsou ještě diskutabilnější. Např. menší počet TNP byl mj. dán trvale nenaplněnou kapacitou TNP v Novákách, odkud byla rozesílána pracovní komanda do různých míst. Skutečnost, že české TNP začala na podzim 1949 řídit StB a slovenské nikoliv, byla výsledkem politických rozhodnutí a vztahů ústředních a slovenských komunistických orgánů.

shodně značný zájem podniků o pracovní síly z TNP i neúspěšné snahy zajistit ekonomickou soběstačnost táborů v českých zemích i na Slovensku.¹¹

O zařazování osob do táborů podle § 2 odst. 1a) rozhodovaly tříčlenné komise při KNV, řízené až do poloviny roku 1949 ministerstvem vnitra. Slovenský dvojstupňový model z let 1945–1948, kdy o zařazování do táborů rozhodovala centrálně Zvláštní komise pověřenectva vnitra na základě návrhů okresních komisí různého typu i dalších institucí (např. Úřadu hospodářské kontrolní služby), nebyl akceptován. Přitom vývoj na Slovensku v roce 1948 směřoval k posílení represivní úlohy Zvláštní komise a význam její činnosti i „pozitivní“ vliv pracovních útvarů na slovenskou společnost zastánci rychlých a tvrdých mimosoudních postihů v předsednictvu ústředního výboru KSČ v září 1948 spíše zveličovali. Příčinilo se o to pravděpodobně stanovisko přednosty VI. odboru pověřenectva vnitra Lietavce, který při konzultaci s ministerstvem vnitra v srpnu 1948 označil vybírání osob za těžkopádné a vyslovil se mj. pro ponechání pouze jedné okresní komise pro přípravu návrhů na zařazování.¹²

Podle první vyhlášky o tzv. příkazovacích komisích a jejich územní působnosti ze 17. listopadu 1948 měla pro celé Slovensko vzniknout pouze komise č. 19 v Bratislavě. Po zastavení činnosti Zvláštní komise 5. 1. 1949 se však tento záměr nerealizoval. Už v prosinci 1948 se začali vybírat členové budoucích komisí a pravděpodobně v březnu či dubnu 1949 zahájilo činnost šest komisí pověřenectva vnitra v krajích.¹³

Od zamýšleného asymetrického modelu bylo upuštěno zřejmě v důsledku postupující unifikace a centralizace státních orgánů při přechodu na krajské zřízení. Činnost tzv. příkazovacích komisí do jejich zrušení v létě 1950 se na Slovensku a v českých zemích výrazněji nelišila. Komise nestanuly v čele očekávaného „lidového tažení proti reakci“, ale nacházely se spíše v izolaci vůči veřejnosti. Do táborů nebyli houfně zařazováni „třídní nepřátelé“, ale převážně dělníci, rolníci a zaměstnanci nebo „asociální živly“. Zařazovací praxi komisí se nepodařilo změnit, ačkoliv se o to příslušné bezpečnostní a komunistické orgány pokoušely průběžně i prostřednictvím velkých nárazových akcí, představujících v roce 1949 jednu z frekventovaných forem masové nezákonnosti. Začaly v letních měsících roku 1949 bezprostředně po IX. sjezdu KSČ a podle dosavadních výzkumů se zdá, že více jich probíhalo na Slovensku. Do TNP byli zařazováni odpůrci tzv. katolické akce, „nespolehlivé“ osoby v rámci akce Juh, lidé zadržení při razích proti osobám vyhýbajícím se práci, jako byl záťah na bratislavské prostitutky, nebo dokonce uživatelům nadměrně velkých bytů v Bratislavě.¹⁴ Tyto speciální akce, motivované nejen politicky, ale i nedostatkem pracovních sil (kupř. v létě 1949 v zemědělství a stavebnictví), skončily většinou neúspěšně, podobně jako největší známá akce s krycím názvem T-43 v českých zemích. Šlo vlastně o rozhodující pokus naplnit tábory „politickými a

třídními nepřáteli“, který však po monstrozních přípravách skončil v říjnu 1949 fiaskem. K. Kaplan, který podrobně analyzoval její průběh, uvádí, že už na poradě 30. 8. 1949 bylo rozhodnuto omezit ji na české země, podle V. Varinského se však připravovala na počátek roku 1950 i v Bratislavě, ale po zastavení akce K. Gottwaldem se již neuskutečnila.¹⁵

Rostoucí kritika zařazovací praxe i neúspěch speciálních akcí nepochybně přispěly k rozhodnutí zrušit zákon o TNP. V době jeho existence však příkazovací komise v ČSR stačily projednat přes 25 000 případů a do TNP zařadit téměř 17 000 osob. Mezi českými zeměmi a Slovenskem přitom existovaly některé rozdíly v dynamice zařazování osob, ve struktuře TNP i složení internovaných, na které upozornili M. Borák a D. Janák.¹⁶ Po 1. srpnu 1950, kdy začala platit nová právní úprava, však tyto rozdíly mizí, což způsobily změny legislativy, resp. mechanismů zařazování obětí, ale i širší politické změny.

Rozhodující roli při změně pounorových norem (mj. zrušení i zákon č. 231/1948 Sb.) sehrával politický záměr vytvořit právní základ pro politicky motivované hromadné soudní perzekuce. Přitom se měla zvýšit úloha soudů a prokuratury, perzekuční tlaky mělo zesílit i vytvoření ministerstva národní bezpečnosti, které od června 1950 začalo řídit české TNP a nejspíše od počátku září 1950 i tábory na Slovensku.¹⁷ Z právního hlediska došlo k odstranění obligatorního zařazování odsouzených podle některých zákonů po odpykání trestu do TNP. Internace v táborech byla nově považována za trest – explicitně za základní trest za správní přestupky, implicitně za jakýsi dodatečný trest (protiklad podmíněného propuštění) pro „nepolepšené“ vězně po odpykání trestu. Společným jmenovatelem trestů bylo projevené „nepřátelství k lidově demokratickému zřízení“ a rozhodovaly o nich trestní komise ONV, resp. KNV (správní přestupky) a komise pro podmíněné propuštění u krajských soudů na návrh příslušných prokurátorů (internace po odpykání trestu).¹⁸

Změny trestně právní legislativy i struktury justičních orgánů se uskutečnily v roce 1950 i v Polsku, takže se nabízí otázka případných širších mezinárodních souvislostí a vlivu Moskvy. Byly nepochybně projevem postupující sovětizace středoevropských zemí, ale jejich konkrétní důsledky se lišily. V Československu mělo vydání nových trestních zákonů č. 86-89/1950 Sb. a vyhlášky ministerstva národní bezpečnosti č. 492/1948 Sb. několikerý účinek.¹⁹ Vedle vyrovnání rozdílů mezi českými zeměmi a Slovenskem v zařazování osob i v organizaci a řízení TNP přišel okamžitý značný pokles počtu nově zařazených osob. Příčinilo se o to nejen přenesení rozhodování na regulérní správní i justiční orgány, jejichž členové nemohli či nechťeli, jak připomíná V. Varinský, zcela ignorovat platné zákonné předpisy, ale i úbytek vhodných kandidátů, na něž

¹¹ Srov. ZAO, f.KNVO, k.2519, sign.256 a AMV-K, f.E-1, k.2, i.č. 10 – zápisy z porad bezpečnostních referentů a komisí o táborech nucené práce v lednu 1949. Dále např. Centrální archiv Vězeňské služby ČR (CA VS), sv. 43/2 – Tábory nucené práce.

¹² Archiv Ministerstva vnitra ČR v Praze /AMV-P/, archivní jednotka (aj.) 310-46-1 – Pracovní útvary na Slovensku.

¹³ Borák, M.: Činnost komisí pro zařazování osob do táborů nucené práce. In: Borák, M., Janák, D.: c.d., s. 21–22. V. Varinský nevylučuje možnost, že komise vznikla, ale měsíční situační zprávy ministerstva vnitra z roku 1949, z nichž vycházel i M. Borák, to popírají. Srv.: Varinský, V.: Nutené... 1945–1948, s. 88; AMV-K, f.E-1, k.4, aj.25 – situační zprávy o TNP za leden–květen 1949.

¹⁴ Varinský, V.: Nutené... 1945–1953, s. 96–97.

¹⁶ Kaplan, K.: Tábory..., s. 117; Varinský, V.: Nutené... 1945–1948, s. 98.

¹⁷ Borák, M., Janák, D.: Tábory..., srv. zejména s. 30–39, 84–86, 188–205 a 246–260.

¹⁸ Tamtéž, s. 185–186; Varinský, V.: Nutené... 1945–1953, s. 98–99.

¹⁹ Janák, D.: Politické a legislativní aspekty TNP. Rukopis, Opava, Slezský ústav SZM 1996, s. 27–29.

¹⁹ Zákon č. 86 Sb. z 12. 7. 1950; Zákon č. 87 Sb. z 12. 7. 1950 o trestním řízení soudním [trestní řád]; Trestní zákon správní č. 88 Sb. z 12. 7. 1950; Zákon č. 89 Sb. z 12. 7. 1950 o trestním řízení správním [trestní řád správní]; Vyhláška ministerstva národní bezpečnosti č. 492 ze dne 1. srpna 1950, kterou se vydávají bližší předpisy o výkonu trestu v táborech nucené práce a ve správních věznicích. Úřední list republiky Československé, I. díl, s. 877–878.

upozorňuje M. Borák.²⁰ Ten ovšem vyplýval z přesunu těžiště hromadných politických perzekucí na perzekuci soudní, což znamenalo ztrátu zájmu komunistického vedení o TNP. Od podzimu 1950 začala likvidace malých a ekonomicky neefektivních táborů, která se po neúspěšných pokusech využít je v roce 1951 jako zdroj pracovních sil pro uranové doly na Jáchymovsku zrychlila a rozšířila na většinu táborů.

Od podzimu 1951 existovaly jen tři TNP v českých zemích v Brně, Všebořicích a Gottwaldově a jeden v Ruskově na východním Slovensku, které byly nyní součástí vězeňské soustavy a měly jen minimální přísun internovaných. V roce 1952 byly patrně v poněkud větší míře využívány proti odpůrcům kolektivizace, dochované torzovité prameny však nedovolují tuto hypotézu K. Kaplana jednoznačně potvrdit.²¹ Úsilí o propojení TNP s vězeňskými ústavy, které začíná už na podzim 1950, se v roce 1952 mj. odráží ve změně názvu na „útvary přechodných nápravných zařízení“ či „přechodné ústavy ministerstva národní bezpečnosti“, jak je zakotveno v čl. III. odst. 3 zákona č. 67/1952 Sb.²² V polovině roku 1953 byly ale zrušeny tábory v Ruskově a Všebořicích, počátkem roku 1954 pak v Gottwaldově a v Brně. Legislativní tečku za jejich existencí udělal zákon č. 102/1953 Sb., jenž zrušil § 12 odst. 3 a 4 zákona č. 88/1950 Sb. zakládající existenci TNP.²³ Je pravděpodobné, že jejich konec urychlila i kritika Československa za nucenou práci a TNP ve zprávě Zvláštního výboru pro nucenou práci Hospodářské a sociální rady OSN vedeného R. Mudaliarem z 27. 5. 1953 i v 8. zprávě výboru pro odbořové svobody správní rady Mezinárodního úřadu práce vedeného P. Ramadierem z 1. června 1953.²⁴

Legislative and Political Aspects of Forced Labour Camps in the Czech Lands and Slovakia (1948–1954)

Dušan Janák

Forced labour camps in Czechoslovakia varied regionally. In Slovakia, it is possible to see continuity over the whole period from 1939 to 1954. These camps were newly established in 1948, inspired in part by the Slovak situation. However, in terms of their legislative framework and, especially, their political aims and means in carrying out these aims, the camps in the two parts of the country differed for a longer period of time. Only in 1950 did a harmonizing process begin; by this time, though, the centres of repression had already shifted elsewhere.

²⁰ Varinský, V.: Nütene... 1945–1953, s. 99; Borák, M.: Činnost..., s. 39.

²¹ Kaplan, K.: Tábory..., s. 112.

²² Zákon č. 67 Sb. z 30. 10. 1952, kterým se mění a doplňuje trestní řád.

²³ Zákon č. 102 Sb. z 22. 12. 1953, kterým se mění a doplňují některá ustanovení trestního práva správního.

²⁴ Chýský, J.: Nucená práce a její problematika se zřetelem k podstatě pracovněprávního poměru. Praha 1961, s. 68 a 142; AMV-K, f. A2/1, i.č. 1956 – Stížnost na porušování odborářských práv v Československu.

NÁRODNOSTNÍ A MENŠINOVÉ VZTAHY

MAĎARSKÁ MENŠINA V REFORMNOM HNUTÍ (1964–1967)

Jozef Kiss

Postihnutie miesta a úlohy aktivizácie maďarskej menšiny na Slovensku počas prvej, neorganizovanej etapy reformného hnutia v šesťdesiatych rokoch v Československu – aj vo svojich najhlavnejších rysoch – predpokladá sledovanie súvislosti, respektíve súvzťažnosti medzi politickým dianím v širšom celospoločenskom kontexte a v rámci maďarského menšinového spoločenstva. Politický vývoj totiž aktivizoval záujmovo-obranné reflexy v menšinovom prostredí a tie sa zas premietali do politického pohybu na Slovensku a v celoštátnom meradle. Z tohto hľadiska je potrebné upozorniť na tie vnútorné, imanentné črty menšinovej identity, ktoré v reformnom hnutí nadobudli charakter prvkov politického pôsobenia. Výskum národnostnej politiky v Československu sa totiž do značnej miery opiera iba o takzvané makropolitické činitele, pričom mu unikajú mnohé komponenty vyslovene menšinovej proveniencie. Reformné hnutie v uvedených rokoch dalo impulzy takým prejavom menšinovej aktivity najmä v neoficiálnej sfére,¹ ktoré neskôr, v roku 1968 zviditeľnili politický vplyv maďarskej menšiny ako kolektivity, či spoločenstva s istými typologickými znakmi.

Podľa sčítania ľudu z roku 1961 žilo v Československu 533 934 obyvateľov maďarskej národnosti.² Termín „obyvatelia, občania maďarskej národnosti“ je v podstate skôr štatistického charakteru, ale takto ho uvádzal paragraf ústavného zákona o slovenských národných orgánoch z 31. júla 1956. Bola to prvá zmienka o menšinách v Československu, keďže v Ústave 9. mája sa o nich nehovorilo, v súlade s vyhlásením Klementa Gottwalda: „My do ústavy žiadne menšinové práva zakotvovať nebudeme“.³ Uvedený termín sa ujal v spoločenskom vedomí, ale aj vo vedeckej komunikácii do tej miery, že fakticky až dodnes zakrýva dimenzie maďarskej menšiny na Slovensku, ako spoločenstva. K takémuto deformujúcemu pohľadu prispela a prispieva aj územné osídlenie maďarskej menšiny, značná, ale súčasne i relatívna kompaktnosť, vyznačujúca sa obývaním úzkeho pásu od Bratislavy až po Čiernu nad Tisou, ktorý sa na niektorých miestach stenčuje, až sa prerušuje. Táto historicko-geografická danosť – ako dôsledok vzniku hraníc Československej republiky – nijako neznamená, žeby vyše polmiliónová maďarská pospolitosť bola len akýmsi súhrnom jedincov hovoriacich rovnakým jazykom. ňou obývané južné oblasti Slovenska pozostávajú z častí regiónov, do určitej miery vzájomne izolovaných, presahujúcich svojou genézou aj štátne hranice. Napriek tomu maďarská etnická príslušnosť vytvára menšinový celok, ktorý má svoju vnútornú mikroštruktúru a silnú koherenciu, i keď nevyváženú a zdeformovanú. Táto vnútorná súdržnosť sa preja-

¹ Termín K. Kaplana. Pozri: Kaplan, K.: Cesty podivných reforem. Československo 1956–1967. Příloha Reportéra 1990, č. 5.

² Statistická ročenka ČSSR 1963, Praha 1963.

³ Gottwald, K.: Spisy XII, Bratislava 1955, s. 304.

vuje ako živý menšinový organizmus prirodzenej sebarealizácie jeho príslušníkov. Prostredníctvom aktivít v menšinovom rámci sa môže uskutočňovať značná časť – aj pri premiešanosti obyvateľstva – podielu príslušníkov menšín na širších celospoločenských procesoch.

Cestu pre uvedený prístup k postaveniu maďarskej menšiny otvorilo prehlbovanie reformného procesu v roku 1968 spojeného s vytvorením československej federácie. Potlačenie pražskej jari však zabrzdiло dotváranie predstáv ohľadne požiadaviek vyplývajúcich z uznania právnej subjektivity maďarskej menšiny v Ústavnom zákone o národnostiach z 27. októbra 1968. Otázka menšinovej kolektivity bola a je predmetom a neutralgickým bodom diametrálne odlišných výkladov na Slovensku aj v súčasnosti. Vzniká otázka, či výrazný posun v tomto smere v roku 1968 bol výsledkom organického prekonania stereotypov minulosti v zmysľaní politickej elity, alebo len dôsledkom dynamiky samopohybu riešenia štátoprávných otázok v podmienkach obrodného procesu. Preto je zaujímavé skúmať, aké pozitívne podnety, alebo negatíva prevzala dubčekovská pojanuárová politika vo vyjasňovaní problémov postavenia maďarskej menšiny v rámci prvej etapy reformného procesu.

Cezúru v rozvíjaní aktivity maďarskej menšiny znamenalo uznesenie zasadnutia ústredného výboru KSČ z decembra 1963 o preskúmaní kritiky buržoázneho nacionalizmu, v rámci ktorej došlo aj k odsúdeniu uplatňovania kolektívnej zodpovednosti voči maďarskému obyvateľstvu v Československu v prvých povojnových rokoch. Tento akt (sice nedôsledný a do určitej miery konfúzny) mal v rámci vtedajšieho prielomu do predchádzajúcej atmosféry strachu v radoch maďarskej menšiny v Československu obrovskú povzbudivú silu. Umocňovalo ju aj vydanie práce Juraja Zvaru v maďarskom jazyku,⁴ ktorá povojnové peripetie maďarskej menšiny a ich dôsledky etablovala v širokom menšinovom povedomí. Nešlo tu ani tak o pocit morálneho zadostučenia, ako o následný vplyv na nastoľovanie predtým tabuizovaných problémov a na postupné zbavovanie národnostnej otázky predchádzajúceho zužovania len na jej ekonomickú stránku. Vtedy sa poprvýkrát od skončenia druhej svetovej vojny začali znova výraznejšie prejavovať tie svojrázne sociálnopsychologické črty maďarskej menšiny, ktoré vyplývajú zo silného povedomia etnickej spolupatričnosti a zo snahy dosiahnuť čo najorganickejšie dotváranie vnútornej štruktúry a mechanizmu menšinového spoločenstva. To znamená, že pre príslušníkov maďarskej menšiny v Československu sa kritériom kolektívnych existenčných záruk stávali subjektívne precitované možnosti sebarealizácie v rámci menšinovej pospolitosti a nie rôzne kvantitatívne ukazovatele, nech by boli akokoľvek impozantné. Pritom sa strácala empatia pre rozlišovanie medzi objektívne danou limitovanosťou menšinových výmožeností, a medzi ich obmedzovaním spôsobovaným laxnosťou mocenských orgánov voči potrebám menšiny. Reagovanie menšinovej inteligencie – pri absencii patríčného mechanizmu sebareflexie a sebapoznania – bolo poznačené živelnosťou.

Najcitlivejšou oblasťou, kde sa maďarská menšinová inteligencia snažila využiť možnosti vyvolávania širšej spoločenskej aktivity, bola otázka národnostného školstva. Pri pretriasaní tejto problematiky sa azda najviac vzdalo živelné reagovanie širšej verejnosti, ale čiastočne aj odbornopedagogických kruhov od komplexného posudzovania daného stavu a perspektív rozvoja národnostného školstva. Postoje stranických a

⁴ Zvara, J.: A magyar nemzetiségi kérdés megoldása Szlovákiában. Bratislava 1965 (Vyriešenie národnostnej otázky na Slovensku).

štátnych orgánov boli pritom poznačené zjednodušujúcim hľadaním ciest riešenia, vtesnaných do aprioristických schém. Otázky školského vdelávania v rámci maďarskej menšiny sa začali frekvencovať na stránkach maďarskej menšinovej tlače najmä od roku 1966, a to na základe údajov predchádzajúceho školského roka. Neuralgickým bodom bolo pocitovanie nedostatku v budovaní siete stredných odborných škôl, ďalej zaostávanie v ukazovateľoch záujmu o vysokoškolské štúdium, takisto v podiele prijatých absolventov stredných škôl s maďarským vyučovacím jazykom na pokračovanie v štúdiu. Zaostávanie záujmu o štúdium na vysokých školách oproti celoslovenskému trendu bolo 15-percentné a v počte prijatých na vysoké školy až 23,4-percentné, avšak relatívny podiel na absolvovaní stredných škôl presahoval slovenský priemer o 4 percentá. Výskumy uskutočnené slovenskými odborníkmi na Pedagogickej fakulte v Nitre príčinu spájali „s nenáročnosťou vyplývajúcou z menšinovej psychiky“, čo vyvolávalo nesúhlas v diskusiách na stránkach maďarskej menšinovej tlače. V týchto príspevkoch sa prejavovala snaha o hľadanie aj ďalších faktorov súvisiacich s prevahou poľnohospodárskeho obyvateľstva na južnom Slovensku, s podielom a štruktúrou inteligencie v rámci maďarskej menšiny, s rečovými ťažkosťami a s postupným zvyšovaním úrovne maďarského menšinového školstva, ktoré bolo treba budovať po roku 1948 od samotného základu.

K hlbšiemu ponoru do celej problematiky prispeli podnety spočívajúce v etablovajúcej sa sociológii, avšak názory a pohľady v tomto smere sa pohybovali v akomsi bludnom kruhu.⁵ Je pravda, že očakávania v maďarskej menšinovej sfére mali skôr sociálnopsychologické pozadie, z hľadiska ktorého sa menšinové požiadavky javili ako prirodzené atribúty nie perspektívneho, ale už a priori vyvinutého organického celku. Z ponímania celej problematiky na úrovni štátnych a stranických orgánov však absentovalo videnie vychádzajúce z citlivého zosúladenia ekonomicko-sociálnych a regionálnych komponentov potrieb rozvoja maďarskej menšiny. To už vtedy evokovalo potrebu špeciálnych orgánov pre starostlivosť o vnútromenšinové procesy. Zjednodušený, triedno-sociálny pohľad na spoločnosť však znamenal v tomto smere silnú ideologickú bariéru a reagovanie oficiálnych štruktúr odmietalo, alebo zahmlievalo racionálne jadro živelnej nespokojnosti odsúvanej do neoficiálnej sféry. Vytvárala sa svojrázna situácia: argumentácia funkcionárov maďarskej menšiny sa príliš neodlišovala od ostrejších a kritikejších prejavov na stránkach menšinovej tlače a niekedy aj v neoficiálnej sfére, avšak ich skutočné postoje v styku s vyššími stranickými a štátnymi orgánmi tomu nezodpovedali. Pod povrchom nadobúdali čoraz väčšiu intenzitu opozičné nálady, namierené proti menšinovým funkcionárom, ktoré ale postrádali hlbšiu koncepcnosť.

Názznaky vnútromenšinového kolektívneho sebauvedomovacieho procesu, v ktorom sa odrážala latentná túžba po samosprávnom riadení spoločenského života maďarskej menšiny – ako živého organizmu – by bolo možné postrehnúť v návrhu maďarských menšinových novinárov z roku 1964. Išlo o otázku založenia regionálnych novín v maďarskom jazyku, ktoré by zabezpečili medziregionálnu komunikáciu presahujúcu možnosti okresných novín. Za uvedeným uvažovaním nemožno nevidieť snahu o bezprostrednejšie a pružnejšie reagovanie na každodenný život v maďarskom menšinovom prostredí, než to umožňoval denník ústredného výboru KSS v maďarskom jazyku, Új

⁵ Almási Kardos, I.: Az értelmiségi pályák iránti érdeklődés trendjének néhány hazai vonatkozású kezeleése. In: Irodalmi Szemle, 1966, č. 6 (Niekoľko prístupov s domácimi súvislosťami k trendom záujmu o povolania vo sfére inteligencie), Mócsi, F.: A valóság megfelelő társadalomképi érdekében. In: Irodalmi Szemle, 1966, č. 9 (V záujme vytvárania obrazu o spoločnosti zodpovedajúcemu skutočnosti).

Szó. Regionálna začlenenosť problémov sa mala pritom zachovať tak, aby sa súčasne zapájali do spoločensko-politických procesov v rámci celej maďarskej menšiny.⁶ Je paradoxné (čo svedčí aj o nejasnostiach v chápaní menšinovej kolektivity), že najvyššie stranické orgány prejavovali náklonnosť k akceptovaniu uvedeného návrhu, a od jeho realizácie sa podľa všetkého upustilo kvôli odporu okresných orgánov na južnom Slovensku a obavám komunistického vedenia, že celá záležitosť sa bude chápať ako obmedzovanie menšinových výmožeností.⁷

Silou revelácie pôsobilo najmä v radoch maďarskej študujúcej mládeže a mladej inteligencie komplexnejšie spracovávanie kultúrnych dejín maďarskej menšiny, presahujúcich rámec tzv. revolučných tradícií. Štúdie na stránkach časopisu Irodalmi Szemle odкрývali široké pole politikou neovládaných, respektíve len značne nepriamo kontrolovaných (dnešným termínom občianskych) štruktúr menšinového života v podmienkach politickej plurality prvej Československej republiky. V týchto štúdiách menšina nachádzala svoju kontinuitu a historicko-spoločenské predpoklady hľadania samosprávnych foriem ovplyvňovania svojho kolektívneho bytia.⁸

Z hľadiska etablovania maďarskej menšiny – disponujúcej atribútmi pospolitosti – v širšom slovenskom a českom povedomí poskytlo svojrázne a dostatočne nevyužívané sociálnopsychologické možnosti odstránenie následkov povodne na južnom Slovensku v lete roku 1965. Povodeň úplne ochromila život v niektorých oblastiach vtedajšieho západoslovenského kraja. V okrese Komárno a Dunajská Streda bolo celkovo zatopených 45 obcí, evakuovaných 53 693 obyvateľov.⁹ Prejavy solidarity vo vtedajších dokumentoch a novinových článkoch sa zahaľovali do dobovej frazeológie o morálno-politickej jednote ľudu Československej socialistickej republiky, avšak ich pozitívny dopad na vedomie štátnopolitickej spolupatričnosti možno postrehnúť aj napriek tomu, že sa nezachovali autentické sociologické záznamy o dobovom znížení účastníkov. Priradenie, atmosféra vtedajšej katastrofy vytvárala živnú pôdu aj pre rôzne poplašné zprávy.¹⁰ Ťažko zistiť, že do akej miery k tomu prispela celková informovanosť verejnosti o zodpovednosti za stav hrádzi.¹¹ Faktom ale je, že mnohí účastníci akcií solidarity zo severných častí Slovenska a z Čiech v úsilí poskytnúť pomoc obyvateľstvu postihnutých oblastí sa práve vtedy stretli so špecifickými pomermi maďarskej menšiny v Československu.¹²

⁶ Gály, I.: Hogyan tovább. A magyar járási lapok helyzete és a regionális sajtó fejlesztésének új koncepciója, Új Szó, 22. 5. 1965 (Ako ďalej. Situácia okresných novín a nová koncepcia rozvoja regionálnej tlače).

⁷ Slovenský národný archív (SNA), fond (f.) ÚV KSS, Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS (PÚV) 6. 9. 1966, Správa o účinnosti tlače na Slovensku, návrh systému na rok 1966 a perspektívy jej ďalšieho skvalitňovania, k. 1154.

⁸ Najvýznamnejšou produkciou syntetizujúceho charakteru v tomto smere bolo vydanie práce: Turczel, L.: Két kor mezsgyéjén. Bratislava 1967. (Na rozhraní dvoch etáp)

⁹ SNA, f. ÚV KSS, Zasadnutie PÚV KSS 12. 7. 1965, Správa o opatreniach k odstráneniu škôd vzniklých v dôsledku záplav na južnom Slovensku a uznesenie vládnej komisie, k. 1152.

¹⁰ V redakčnom článku denníka Új Szó sa zmienilo o anonymoch s takýmto obsahom. Új Szó, 23. 10. 1965.

¹¹ Predseda SNR, Michal Chudík vo svojom vystúpení na zasadnutí ÚV KSČ 31. 8. 1965 uverejnenom 4. 9. v Új Szó (v Pravde nebolo opublikované) priznal, že v tlači nevyšlo niekoľko článkov od slovenských a pražských novinárov, ktorí chceli „vyvolať nespokojnosť a podozrenie“ medzi obyvateľstvom.

¹² Vedúci tajomník OV KSS v Komárne na Zjazde KSS 12.–14. 5. 1966 oceňoval pomoc ľudí z takmer každého kúta republiky, „ktorí nikdy neboli na Žitnom ostrove, snáď ani nevedeli kde je“, a ktorí často mali jazykové ťažkosti dohovoriť sa s miestnym obyvateľstvom.

V posudzovaní postavenia menšín, osobitne maďarskej, znamenali výrazný posun interné materiály najvyšších stranických orgánov súvisiace s prípravami XIII. zjazdu KSČ, ktoré neboli dané k dispozícii ani meritomým kruhom stranického aktívu. Od roku 1965 sa pri ústrednom výbore KSČ vytvorilo viacero výskumných komisií a interdisciplinárnych skupín a uskutočnili sa rôzne prieskumy v oblasti národnostných vzťahov.¹³ Žiaľ, tieto materiály v rozsahu vyše tisíc strán sú rozptýlené v rámci takých organizačných zložiek komunistickej strany, ktoré ťažko vystopovať podľa existujúcich archívnych pomôcok.

Najdôležitejším návrhom obsiahnutým v elaboráte o menšinách bolo upozornenie na potrebu riešenia politických aspektov postavenia menšín, vrátane zabezpečenia ich práv, ako kolektív. Návrh v tomto ohľade nastoľoval otázku vytvárania určitých orgánov pre zastupovanie menšinových záujmov v rámci jednotnej sústavy štátnych orgánov.¹⁴ Materiál však nebol predložený XIII. zjazdu KSČ, ani zjazdu KSS, čo zrejme súviselo aj so spormi okolo potreby riešenia štátoprávného vzťahu českého a slovenského národa. Oficiálna línia zostávala totiž – ako je známe – na platforme asymetrického vzťahu, označovaného ako „originálny“ spôsob spolužitia, vyžadujúci iba dôsledné využívanie jeho možností. Takto vyznieval článok na stránkach Novej mysle, ktorý v značne zriedenej podobe zhrnul aj závery a smernice pre politiku voči národnostiam, prenesené do zjazdových téz a materiálov.¹⁵ Ich podstatou bolo zdôraznenie komplexného charakteru národnostnej problematiky, potreby zakotvenia menšinových práv nielen v uzneseniach orgánov komunistickej strany, ale aj v právnych normách. Vyzdvihovala sa v nich otázka dodržiavania dvojazyčnosti a upozornilo sa na sťažnosti príslušníkov menšín, že celoštátne orgány nedostatočne vyjadrujú špecifické menšinové problémy. V týchto súvislostiach sa akcentovala potreba citlivosti v riadení národnostných vzťahov v zmiešaných oblastiach. Z uvedených materiálov vychádzal aj článok Vasilu Biľaka, písaný pre Rudé právo, ktorý uverejnila aj ostatná centrálna stranická tlač. Biľak v úsilí o zdôraznenie nových, „socialistických“ kvalít v národnostných vzťahoch, hovoril o „národnostnej štruktúre, ako dôležitej súčasti sociálnej štruktúry spoločnosti“.¹⁶

Jednostranné, ideologické zameranie stranických smerníc a uznesení sa odrážalo aj v predzjazdovej diskusii na stránkach denníka Új Szó. Prakticko-politické podfarbenie, ktoré mohlo vyvolať širší záujem v rámci maďarskej menšinovej pospolitosti, mali iba články o otázkach dvojazyčnosti.¹⁷ Osobitné reakcie nevyvolalo ani vystúpenie Júliusa Lőrincza, člena ústredného výboru KSČ a predsedu CSEMADOKU (Spolku maďarských pracujúcich v Československu) na XIII. zjazde KSČ. Vo svojom diskusnom príspevku síce poukázal na potrebu dotvárania inštitucionálnej siete menšinovej kultúry a školstva, na zúžené chápanie postavenia maďarskej národnosti a na absenciu rozpracovania

¹³ Zvara, J.: Riadenie národnostných vzťahov a boj proti nacionalizmu v ČSSR. 1975, s. 124–128 (skriptá pre interné potreby Vysokej školy politickej ÚV KSČ).

¹⁴ Tamže.

¹⁵ Pecho, M.: Zamyslenie nad národnostnou problematikou. Nová mysl, 1966, č. 4. (V príspevku M. Pecha a v oficiálnych materiáloch sa používal termín národnosť, pre menšinu som sa rozhodol na základe súčasných politologických poznatkov. P.m.)

¹⁶ Biľak, V.: Za upevňovanie jednoty našich socialistických národov a národností. Pravda, 2. 3. 1966, Új Szó 2. 3. 1966.

¹⁷ Zsilka, L.: Válaszfalak nélkül. Kétnyelvűség elméletben és gyakorlatban. Új Szó, 12. 2. 1966 (Bez bariér. Dvojazyčnosť v teórii a praxi.); Zvara, J., Balogh Dénes, Á.: A kétnyelvűség szükségességéről (O potrebe dvojazyčnosti).

stranických uznesení štátnymi orgánmi, avšak jeho argumentácia najmä číselnými údajmi bola zjavne zameraná na vonkajší efekt. V mimomenšinovom prostredí muselo vystúpenie J. Lőrincza vyvolať dojem, ba až presvedčenie, že v postavení maďarskej menšiny nie sú vážnejšie problémy a zveličujú ich iba „neprajné“ elementy. O tom svedčila aj jeho narážka, že v niektorých novinách vychádzajúcich v maďarskom jazyku na Slovensku (mal na mysli podľa všetkého Irodalmi Szemle) sa objavujú pokusy o rehabilitáciu „reakčných“ spisovateľov z obdobia prvej republiky.¹⁸ Pritom išlo o takú otázku, interpretácia ktorej neznášala ortodoxné ideologické prístupy, ba už narážala i na rámec marxisticko-leninskej ideologie a vyžadovala široký demokratický prístup k slobode tvorby. To isté sa vzťahovalo aj na prejavy nespokojnosti v radoch maďarskej menšinovej inteligencie s niektorými článkami na stránkach slovenských novin. Boli to príspevky nastroľujúce predtým zanedbané problémy slovenskej minulosti a slovensko-maďarského spoluzitia, ktoré aj dnes nabádajú k prirodzenej polemike na vyslovene demokratickej platforme.¹⁹

Zrážka oficiálnej sféry a neoficiálnej aktivity v maďarskom menšinovom prostredí nadobudla svoju prvú zviditeľnenú podobu na IX. sneme CSEMADOKu v decembri 1966 a zdanlivo taktiež súvisela s pohľadom na medzivojnové tradície maďarskej menšiny. Pri voľbe nového vedenia vznikli problémy okolo osoby šéfredaktora časopisu Népművelés (Ľudová osveta) kvôli tomu, že v prílohe tohto časopisu venovanej klubom maďarskej študujúcej menšinovej mládeže vyšiel článok zastavený vtedajším tlačovým dozom z dôvodu „nesprávneho pohľadu na revolučnú minulosť“, a došlo k zrušeniu uvedenej prílohy redigovanej Miklósom Durayom. Z protokolu však vysvitá, že skutočnou príčinou prezentovania retortie na sneme bolo diskusné vystúpenie Miklósa Duraya, v ktorom dožadoval širší priestor pre mladú menšinovú inteligenciu, kritizoval úroveň maďarských menšinových kádrov v mocensko-politickej sfére a v aparáte CSEMADOKu. S jeho vystúpením, viackrát prerušovaným potleskom, korešpondovali do určitej miery kritické, ale opatrné formulácie niektorých diskusných príspevkov. Účastníci však napokon hlasovali v intenciách vedenia spolku. Celková atmosféra rokovania už naznačovala formovanie menšinovej maďarskej reformnej opozície.²⁰

Správa delegácie ústredného výboru KSS o priebehu snemu informovala bez osobitného komentára, parafrázujúc ostré kritické slová Júliusa Lőrincza.²¹ V tejto súvislosti však vyvstáva otázka, či rokovanie snemu CSEMADOKu nemalo bezprostredný vplyv na zarážajúci návrh V. Biľaka na mimoriadnom zasadnutí sekretariátu ústredného výboru KSS, ktorý sa konal v úzkom kruhu, skoro v tom istom čase. Zasadnutie sa zaoberalo kádrovými zmenami v zložení Predsedníctva SNR, a pri zvažovaní možných opatrení sa zmenilo o tom, že by sa v rámci SNR mal vytvoriť „útvar pre národnostné menšiny.“ Vasil Biľak na to uviedol, že v takomto prípade by bolo treba uvažovať o zrušení CSEMADOKu a KSUPu (Kultúrny spolok ukrajinských pracujúcich). Z materiálu

¹⁸ Lőrincz, Gy.: A párt nemzetiségi politikáját valamennyi szervnek valóra kell váltania. Új Szó, 4. 6. 1966, Pravda, 5. 6. 1966 (Národnostnú politiku strany majú uskutočňovať všetky orgány).

¹⁹ Napr.: Mináč, V.: Tu žije národ. Kultúrny život 1965, č. 44–47; Rapant, D.: Štúr a štúrovci v službe národa pokroku. In.: Slovenská literatúra, 1965, č. 5; Mésároš, J.: Treba revidovať názory Marxa a Engelsa o revolúcii 1848–1849. Predvoj, 1966, č. 30–31.

²⁰ Mestská knižnica v Šamoríne, Archív Csemadoku, Materiály IX. Valného zhromaždenia Csemadoku.

²¹ SNA, f. ÚV KSS, Zasadnutie Sekretariátu ÚV KSS 13. 1. 1967, Informatívna správa o priebehu IX. Valného zhromaždenia Csemadoku, k. 281.

nevyplyva, či jeho návrh motivovali vážne úvahy o zriadení uvedeného orgánu, keďže predseda SNR, Michal Chudík sa vyjadroval Biľakovmu návrhu skôr odmietavo, odvolávajú sa pritom na nejasné predstavy ohľadne poslanca a náplne uvedeného „útvaru“. Skôr by sa dalo predpokladať, že Vasil Biľak pochopil nebezpečenstvo aktivity uvedených spolkov z hľadiska udržiavania kontroly komunistickej strany nad ich činnosťou. To mu ale nebránilo vystúpiť na zasadnutí ÚV KSČ o niekoľko týždňov neskôr spôsobom, ktorý iste priaznivo zarezoval medzi menšinami. Povedal: „Je potrebné, aby každý národ a národnosti cítili maximálnu rovnoprávnosť tým, že o svojich národných záujmoch rozhodujú samy, pretože – ako nás o tom presvedča vývoj ktorejkoľvek časti sveta – na každý národ negatívne pôsobí aj tá najmenšia snaha o poručníkovanie.“²²

Nie je bez zaujímavosti, že práve v tomto období prerokovalo predsedníctvo ústredného výboru KSČ materiál pripravený spomínanými predjzdovými expertíznymi komisiami pod názvom „Tendencie rozvoja národnostných vzťahov a riešenie národnostnej otázky v ČSSR“. Bolo by potrebné porovnať tento materiál s obsiahlou „Správou o vytváraní podmienok pre všestranný rozvoj občanov maďarskej a ukrajinskej národnosti“ Predsedníctvom a neskôr plénom SNR. Ako už vyplýva zo samotného názvu správy, znamenala značný regres v ponímaní charakteru a dimenzií menšín. Nepoužíva sa v nej ani len náhodou termín národnosť, alebo menšina, hovorí sa sústavne iba o občanoch národnostnej príslušnosti, a v tomto zmysle aj ich politické zastúpenie sa obmedzuje len na zastupiteľské orgány. Vznikla pritom diskusia o širke uplatňovania dvojjazyčnosti, chápanej do značnej miery ako utilitaristickej otázky slúžiacej vzájomnému dorozumievaniu. V tomto smere sa však prejavovala aj istá veľkorysosť.

V pertraktovaní situácie v oblasti školstva a kultúry prevládali kvantitatívne hľadiská, bez hlbšej analýzy ich obsahu a výpovednej hodnoty pre menšiny ako kolektivity. V diskusií o materiáli odznela aj pripomienka so zjavným národnopolitickým akcentom, podľa ktorej menej rozvinuté oblasti nie sú totožné s územím južného Slovenska, kde sa nachádzajú konsolidované poľnohospodárske družstvá. Zdôrazňovalo sa však, že podstatou riešenia národnostných problémov aj naďalej zostáva vyrovnanie medzioblastných rozdielov v ekonomike. V materiáli sa uvádzalo, že podľa rámcových podmienok hospodárenia podnikov platných od 1. januára 1967 sa majú problémy mikrooblastí riešiť predovšetkým nástrojmi oblastnej proporcionality tak, aby výstavba prebiehala nielen na území mikrorajónov, ale i s prihliadnutím na širšie vzťahy a efektívnosť.²³

O zložitosti zosúladienia rozvoja mikrooblastí – predstavujúcich aj teritória so značným počtom menšinového obyvateľstva, ktoré tvorilo aj menšinový celok – so širšími ekonomickými hľadiskami poskytuje zaujímavé svedectvo článok významného predstaviteľa reformného hnutia na Slovensku, ekonóma Hvezdoňa Kočútcha v denníku Új Szó. Kočútch kritizoval názory pripisované funkcionárom v maďarskej menšinovej sfére, podľa ktorých vraj integrácia mikrooblastí a rozmiestňovanie priemyslu na južnom

²² SNA, f. ÚV KSS, Záznam z mimoriadneho zasadnutia Sekretariátu ÚV KSS 12. 1. 1967, k. 281.

²³ Z diskusie na zasadnutí ÚV KSČ v dňoch 8.–9. februára 1967, Pravda, 14. 2. 1967, Új Szó, 16. 2. 1967.

²⁴ Zvara, J.: Riadenie národnostných vzťahov..., s. 126.

²⁵ SNA, f. Predsedníctvo SNR, Zasadnutie Predsedníctva SNR 11. 3. 1967, Správa o vytváraní podmienok pre všestranný rozvoj života občanov maďarskej a ukrajinskej národnosti, k. 134–135.

Slovensku sa má podriaadiť jednostranným etnickým aspektom.²⁶ Nie sú známe bližšie informácie o pozadí a politickej relevantnosti takýchto požiadaviek. Zrejme išlo o to, že maďarskí funkcionári sa prihovárali za čo najcitlivejšie posúdenie rozmiestňovania podnikov a navrhovali podľa možnosti brať do úvahy aj demografické menšinové danosti a dbať o včasné zaškolovanie odborníkov z radov miestneho obyvateľstva.

Záverom možno konštatovať, že nástup pojanuárového vedenia komunistickej strany a druhá fáza reformného procesu zdedila diskrepanciu v chápaní problémov zo strany menšín a stranícko-štátnych štruktúr. V radoch maďarskej menšiny, aj napriek podkladovým materiálom vyžadovaným od CSEMADOKu pretrvávalo pociťovanie menšinových potrieb bez patričného dialógu – ktorý by bol vytváral vzájomnú empátiu pre zblížovanie názorov – so širšou slovenskou politickou elitou, o slovenskej verejnosti ani nehovoriac. V celoslovenskej a celoštátnej mocensko-politickej špičke sa skutočné dimenzie potrieb rozvoja maďarskej menšiny zamlčovali, zrejme kvôli obavám zo zosilnenia obojstranných nacionálnych nálad. V tomto smere vedúci funkcionári maďarskej menšiny vychádzali najvyšším orgánom v ústrety. Otupovali pred verejnosťou náznaky uvažovania v straníckych kabinetných kruhoch o vytváraní špecifických orgánov pre riadenie národnostných vzťahov. Viacerí zrejme ani nepochopili možnosti spočívajúce v takýchto úvahách. U niektorých funkcionárov však nemožno nevidieť aj isté taktické postoje, aby nestratili vôbec možnosť ovplyvňovať, hoci i v obmedzenej miere, rozhodovanie o problémoch menšín. Výsledkom boli rozpaky a prejavy nepochopenia, ba až odmietanie maďarských menšinových požiadaviek zo strany značnej časti slovenskej verejnosti v roku 1968.

The Hungarian Minority in the Reform Movement

Jozef Kiss

The subject of interest in this study is the position of the official organs of the Communist Party and state and those internal processes which formed the identity of the Hungarian minority. The process of creating self-consciousness within this group led to thinking within the category of a minority collective, which at the same time was marked by a lack of control, lacking in concepts. The political elites quieted any signals concerning the needs of minorities. As a result, following the rise of Dubček's leadership in January 1968, the Hungarian minority's demands met with a lack of understanding from the greater part of the Slovak public.

²⁶ Koťuch, H.: Dél-Szlovákia gazdasági problémái. Új Szó, 14. 1. 1967 (Hospodárske problémy južného Slovenska).

SLOVÁCI V ČESKÝCH KRAJINÁCH V ROKOCH 1948–1967

(Ich kultúrne a spoločenské aktivity)

Ol'ga Šrajeroová

Prítomnosť Slovákov v českých krajinách nie je novodobým fenoménom, spojeným len s povojnovým obdobím, ale Slováci sa tu nachádzali už dávno pred vznikom prvého spoločného štátneho útvaru, ako aj počas jeho existencie. Ich počty však neprekračovali v tomto období rádovo desaťtisíce.

K hromadnej migrácii Slovákov do českých krajín došlo až po skončení druhej svetovej vojny v súvislosti s osídľovaním českého a moravsko-sliezského pohraničia vyľudneného po odsune Nemcov. O tejto migračnej vlne bolo už publikovaných viacero prác, z ktorých je zrejmy významný podiel slovenskej populácie na tomto procese.

Podľa výsledkov prvého povojnového súpisu obyvateľstva z mája 1947 bolo v českom pohraničí prítomných 110 300 obyvateľov zo Slovenska. Tento súpis však sledoval iba oblasť pohraničia a nezachytával migrantov zo Slovenska podľa národnej príslušnosti, ale podľa miesta ich pobytu k 1. máju 1945 (osoby ktoré pochádzali zo Slovenska). Za doplňujúci zdroj informácií o počtoch Slovákov v českých krajinách v povojnovom období považujeme preto štatistiku zamestnaných osôb slovenskej národnosti v historických zemiach uskutočňovanú štitkovou evidenciou Okresnými úradmi ochrany práce (OÚOP) od februára 1947. Tieto mesačné štatistické prehľady podávajú ucelené informácie o pobyte osôb slovenskej národnosti vo všetkých českých okresoch a o ich pracovnom zaradení podľa hospodárskych odvetví. OÚOP sledovali síce celé územia okresov, ale podchytili iba tie osoby, ktoré prišli regulérne a zaevidovali sa u nich. Dá sa teda oprávnené predpokladať, že počty Slovákov boli vyššie ako OÚOP vykazovali, pohybovali sa asi na hranici štvrť milióna osôb, čo nebol vôbec zanedbateľný počet.¹

Vlna slovenských migrácií do českých krajín, ktorá pokračovala po februári 1948, bola determinovaná jednoznačnou orientáciou národného hospodárstva na strategickú prioritu ťažkého priemyslu, a preto hlavný prúd slovenských migrácií smeroval do priemyselných oblastí českých krajín (Ostravsko, Mostecko). Od mája 1949 sa začalo v Československu štatisticky zisťovať vnútorné sťahovanie obyvateľstva, ktoré postihlo všetok migračný pohyb obyvateľstva medzi obcami v celej ČSR. Z týchto údajov sa dá rekonštruovať obojstranný pohyb medzi oboma časťami republiky. V celom sledovanom období 1948–1967 existoval medzi Slovenskom a českými krajinami čulý migračný ruch, pričom počet prisťahovalých osôb zo Slovenska do českých krajín prevyšoval počet

¹ Šrajeroová, O., Sommer, K.: Migrace Slováků do českých zemí v letech 1945–1948. Slezský sborník 96, 1998, s. 20–35.

vystaňovalých. V päťdesiatych rokoch bolo medzi českými krajinami a Slovenskom v pohybe viac ako 300 000 osôb a priemerný ročný migračný prírastok českých krajín činil viac ako 9 000 obyvateľov zo Slovenska. V šesťdesiatych rokoch predstavoval priemerný ročný prírastok českých krajín viac ako 6 000 osôb. Medzi obyvateľmi prisťahovalými zo Slovenska prevládali osoby slovenskej národnosti.

Podľa výsledkov sčítania ľudu v roku 1950 (sledovalo len prítomné obyvateľstvo) bolo v českých krajinách prítomných 258 025 Slovákov. Absolutne aj relatívne najviac obyvateľov slovenskej národnosti sa v roku 1950 nachádzalo v rovnakých oblastiach ako pri súpise v roku 1947 – v oblasti severozápadných a západných Čiech a na severnej Morave.

Sťahovanie Slovákov do českých krajín v priebehu päťdesiatych rokov súviselo tiež s vojenskou stratégiou. Prejavovalo sa to v sústreďovaní veľkého počtu vojenských posádok pri západnej československej hranici, čo znamenalo masovú prítomnosť slovenských vojakov a dôstojníkov v Čechách, kde mnohí z nich zostali natrvalo.

Pri sčítaní ľudu v roku 1961 sa počet Slovákov v českých krajinách zvýšil na 275 997 osôb. Okrem týchto slovenských obyvateľov trvale žijúcich v západnej časti republiky, bolo pri sčítaní v danom roku zistených ďalších 56 000 Slovákov, ktorí tu boli dočasne z dôvodu zamestnania, 8 000 z dôvodu štúdia a ďalších 30 až 32 000 osôb slovenskej národnosti dochádzali do českých krajín za prácou. Slováci, bývajúc v českých krajinách, žili začiatkom šesťdesiatych rokov rozptýlene na celom území, s väčšou koncentráciou v Severočeskom 66 357 (6,1 %), Severomoravskom 65 621 (4,0 %) a v Zápaďočeskom kraji 49 051 (5,9 %).²

Najväčší počet Slovákov sa nachádzal v roku 1961 nielen v pohraničných okresoch západných a severných Čiech a severnej Moravy, ale ich počet stúpol aj v priemyselných regiónoch Ostravska a Karvinska a v hlavnom meste Prahe. Tieto regióny znamenali najväčší prírastok slovenského obyvateľstva v priebehu šesťdesiatych rokov s postupujúcim procesom „socialistickej industrializácie“ a v súvislosti s rastúcou pracovnou a spoločenskou príťažlivosťou hlavného mesta, s rastúcou potrebou pracovníkov pri jeho výstavbe a s príchodom slovenských úradníkov do federálnych úradov po uzákonení federatívneho štátoprávného usporiadania (pri sčítaní v roku 1970 bolo v českých krajinách zaznamenaných 320 998 Slovákov.)

Sťahovanie Slovákov do ostravskej priemyselnej oblasti nadobudlo skutočne masový charakter po schválení dlhodobej koncepcie výstavby nových sídlisk a miest. Za prelom možno pokladať rok 1953. Kulminácia slovenského prisťahovalectva pretrvala až do konca šesťdesiatych rokov a najväčší populačný efekt priniesla novým sídelným areálom (Havířov, Ostrava-Poruba, Karviná). Do priemyselných regiónov českých krajín migrovali v sledovanom období tiež Slováci z pohraničia a je potrebné spomenúť aj tých slovenských obyvateľov, ktorí dochádzali do práce denne, alebo týždenne z oblastí, ktoré s českými krajinami bezprostredne susedili (Kysuce a Orava).³

Slovenské obyvateľstvo počas celého sledovaného obdobia významným spôsobom pozitívne ovplyvňovalo demografickú štruktúru českých krajín. Vyznačovalo sa

² Šrajárová, O.: K migračnému pohybu a územnému rozmiestneniu Slovákov v českých krajinách po roku 1945. Slezský sborník 93, 1995, s. 306–332.

³ Prokop, R., Kovář, J.: Slovenské obyvatelstvo v Ostravské průmyslové oblasti. Ostrava 16, 1991, s. 55–89.

priaznivou vekovou skladbou, vysokým podielom obyvateľstva v produktívnom veku, vysokou pôrodnosťou, početnou detskou zložkou a malou skupinou osôb v poproduktívnom veku a tým aj nízkou úmrtnosťou. Napríklad od sčítania 1950 do konca roku 1960 sa v českých krajinách živo narodilo 101 340 detí slovenskej národnosti a zomrelo len 11 821 Slovákov, teda prirodzený prírastok predstavoval 89 519 osôb slovenskej národnosti.⁴

Medzi Slovákmi migrujúcimi do českých krajín prevládali ľudia v ekonomicky aktívnom veku, hlavne muži a motivácia ich migrácie bola predovšetkým sociálno-ekonomická (snaha zlepšiť sociálnu situáciu svojich rodín). Medzi ekonomicky aktívnymi prevládali robotníci v priemysle, stavebníctve, doprave a poľnohospodárstve. Vo vzdelanostnej úrovni Slovákov dominovali ľudia so základným, učňovským a nižším stredným vzdelaním.

Slováci žili v českých krajinách ako príslušníci druhého štátotvorného národa, neboli oddelení od materského národa štátnou, ale len administratívnou hranicou a ich postavenie si preto nevyžadovalo špeciálnu legislatívnu úpravu, tým skôr že Československá republika bola po roku 1945 budovaná ako štát dvoch rovnoprávných slovenských národov bez národnostných menšín. Bezprostredne sa postavenia Slovákov v českých krajinách týkali otázky vzájomných vzťahov medzi českou a slovenskou časťou republiky na trhu práce, otázky pohybu pracovných síl, ktoré sa snažili ústredné a slovenské orgány riešiť vo vzájomnej súčinnosti.

Domácim českým obyvateľstvom boli Slováci prijímaní veľmi pozitívne, česká tlač ich pokladala za avantgardu česko-slovenského dorozumenia, za utužovateľov česko-slovenského bratstva. Slovenskí pracujúci hospodárili na pridelených hospodárskych usadlostiach rovnako ako českí roľníci, pracovali jednotlivo ako remeselníci – automechanici, murári a tesári a prevážnu väčšinu z nich tvorili pracujúci v priemyselných závodoch, kde vykonávali nielen pomocné práce, ale po zaškolení zvládli dobre aj obsluhu náročnejších strojov. V priemyselných podnikoch netrpeli žiadnou diskrimináciou, mali rovnaké pracovné podmienky, mzdy aj ubytovacie možnosti ako Česi. V niektorých podnikoch boli zastúpení aj v závodných radách, pracovali napríklad aj v miestnych národných výboroch.⁵

Jediným nedostatkom, na ktorý sa Slováci v českých krajinách sťažovali, bolo málo informácií o Slovensku, o ich rodinách a nedostatočné možnosti kultúrneho života v národnom jazyku. V tých oblastiach, kde žili vo väčšom množstve, bol ich záujem o rozvoj vlastného kultúrneho života a jeho organizačné podchytenie väčší. Už od konca roku 1945 zakladali rôzne kultúrne spolky, ktorých cieľom bolo starať sa o kultúrnu a duchovnú výchovu v slovenčine a rozvoj vlastného slovenského kultúrneho života. Napr. v Prahe, kde žila skupina slovenskej inteligencie a slovenských vysokoškolákov, nadviazali títo na tradície predvojnových slovenských aktivít a po oslobodení obnovili činnosť študentského spolku Detvan a obnovená bola aj tzv. Štefánikova kolej, ktorá poskytovala

⁴ Srb, V.: Populační příspěvek Slováků k ekonomice českých zemí. Statistika a kontrola 2, 1965, s. 437–441.

⁵ Napr. v okrese Česká Lípa začiatkom roku 1947 bolo 12 Slovákov predsedmi MNV. Pravda 1. 2. 1947.

nielen ubytovanie slovenským študentom, ale bola aj akýmsi strediskom slovenských aktivít. Existovala však len do roku 1950.⁶

Starostlivosť o kultúrne, spoločenské aj národné potreby Slovákov v českých krajinách prevzali do svojej kompetencie Povereníctvo informácií, Povereníctvo školstva a osvety, Ministerstvo informácií a Ministerstvo školstva a osvety. Problematika kultúrneho života slovenských migrantov sa dostávala aj na program rokovaní ústredných orgánov štátnej správy – Predsedníctva SNR a Predsedníctva vlády ČSR.

Za konkrétny výsledok starostlivosti slovenských a ústredných orgánov o Slovákov v Čechách možno pokladať vydávanie časopisu pre nich určeného – Slovenské hlasy. 26. októbra 1947 vyšlo prvé číslo s podtitulom Týždenník Slovákov v českých zemiach. Časopis prinášal informácie o živote, práci, problémoch a kultúrnych aktivitách Slovákov v českých krajinách, pomáhal zblížovať jednotlivé skupiny slovenských obyvateľov a prispieval k upevňovaniu česko-slovenskej vzájomnosti a spolupráce. Vychádzal však iba dva roky a nemal žiadneho pokračovateľa. Posledné číslo vyšlo 26. 12. 1948. Politicky odôvodnené rozhodnutie skončiť s jeho vydávaním vyplývalo z dobových pomerov. Časopis údajne splnil svoju úlohu úspešného boja s ľudáckou reakciou v pohraničí, hoci toto nebolo ani zďaleka jeho cieľom. Zánik časopisu českých Slovákov bol odrazom politických pomerov po februári 1948. Úlohu ideologického pôsobenia prevzali na seba ústredne vydávané denníky Pravda a Práca.

Z podnetu Povereníctva informácií a v spolupráci s Ústredím Matice slovenskej zakladali slovenskí obyvatelia v českých krajinách Miestne odbory (MO) MS. V priebehu rokov 1946–48 ich vzniklo viac ako štyri desiatky a ďalšie vznikali v rokoch 1948–1950.

Matica slovenská rozširovala starostlivosť o národný a kultúrny život Slovákov v českých krajinách a ako konštatoval jej tajomník J. Štefánik na Valnom zhromaždení MS v máji 1947 v Leviciach, Matica slovenská „chcela nasýtiť náhle sa prebudivší hlad po slovenskom slove a kultúrnych hodnotách so snahou zachovať ich národné povedomie...“ lebo Slováci „odišli do fabrik a na usadlosti pohraničného územia bez kultúrneho vyzbrojenia, bez knižníc a so Slovenskom ich spája teraz iba rozhlas a slovenské noviny. A preto táto situácia núti nás konštatovať, že Slovákom v materinskej krajine treba sa postarať o Slovákov v Čechách, pomôcť im, aby ostali pri našom tele duchovne“.⁷

MO MS vznikali nielen v oblasti západočeského a severočeského pohraničia, ale aj v Prahe, v Šumperku, Prostějove, v Hevlíne (okr. Mikulov) a v Krmve. Ako vyplýva z dochovalých zápisníc jednotlivých MO MS v Archíve literatúry a umenia v Martine, rozvíjali tieto aktívnu kultúrnu a vzdelávaciu činnosť, zakladali knižnice slovenských kníh a čítárne časopisov, podporovali distribúciu slovenskej tlače, organizovali rôzne kultúrne akcie, divadelné ochotnícke, spevácke aj hudobné krúžky, prednášky pri významných výročiach. Sprostredkúvali vystúpenia slovenských umelcov pri zájazdoch, podporovali vysielanie v slovenčine v československom rozhlase na staniciach Teplice-

⁶ Balažovych-Magdolenová, A.: Slovenskí vysokoškôlnici v Prahe v prvej polovici 20. storočia a význam vzniku a činnosti Štefánikovej koleje, in: Kováč, D.: Kolejáci. Smena, Bratislava 1990; Kováč, D.: Slovenskí študenti a Praha. Spoločenské vedy ve škole 1989, s. 187–190.

⁷ Prednáška tajomníka J. Štefánika na zasadnutí MO MS v Leviciach. Archív literatúry a umenia Martin, MO MS Liberec 10. 5. 1947; Slováci v Čechách. Slovensko XI, č. 12, december 1946, s. 289–290.

Šanov a Ústí nad Labem a pozornosť venovali aj otázkam vzdelávania slovenských detí v materinskom jazyku.

Činnosť jednotlivých matičných odborov bola na rôznej úrovni, väčšina z nich sa stretala s plnou podporou českých miestnych orgánov. Potvrdzujú to napr. slová okresného osvetového inšpektora prednesené na ustanovujúcej schôdzke odbočky MS v Liberci 12. 2. 1947: „My Česi podávame našim bratom zo Slovenska pomocnú ruku, podávame ju bratsky tak, ako chceme s nimi bratsky žiť. Nechceme, aby bol rozdiel medzi Čechmi a Slovákmí, chceme aby Slováci mali tiež možnosti ako Česi, aby kultúrny a sociálny život Slovákov bol na tejže úrovni ako život Čechov, aby Slováci žili ako doma, ale nechceme aby sa izolovali, stránili a žili len pre seba – sú medzi nami doma, nech sa chovajú ako medzi svojimi.“

V sociálnej skladbe členskej základne MO MS prevládali slovenskí robotníci, málopočetná bola vrstva úradníkov a živnostníkov a takmer úplne absentovali slovenskí roľníci.

Niektoré MO MS boli početnejšie (viac ako 100 členov mali napr. MO MS v Ústí nad Labem, Děčín, Prostějove, Krmve, Liberci, Chomutove, Aši), iné boli menej početné, niektoré boli aktívnejšie, iné menej agilné, čo záviselo od funkcionárov. Všeobecne však možno konštatovať, že ani jedny ani druhé miestne odbory nemali dlhého trvania a zánik ich činnosti je spojený s prvou polovicou päťdesiatych rokov.

Nielen kvalitatívne odlišná politická situácia po februári 1948, ale predovšetkým pokles záujmu samotných Slovákov o vlastný kultúrny život a odsťahovanie najaktívnejších funkcionárov a mnohých členov do vnútrozemia českých krajín, alebo naspäť na Slovensko, boli hlavnými príčinami postupného zániku miestnych odborov. Ako sme sa dočítali napr. v zápisnici MO MS z Jablonca nad Nisou 5. 2. 1949: „MO MS stretáva sa vo svojich podujatiach s porozumením, jak úrady, tak bratská česká verejnosť nám prichádza v ústrety, ale práve Slováci svojím nezaujmom hatia prácu MO MS...“, 17. 2. 1949: „mnoho dobrých a agilných členov MO sa vrátilo na Slovensko a noví sa nepridali medzi nás.“ Ani prisľub podpory zo strany ústredia Matice nedokázal zastaviť postupný zánik a pokles záujmu o vlastný kultúrny život Slovákov.

Ani snaha ústredných úradov o aktivizovanie kultúrneho života medzi českými Slovákmí sa nestretla s potrebnou podporou. Na základe dohody medzi Ministerstvom školstva a Povereníctvom školstva boli v máji 1948 zriadené štyri slovenské osvetové inšpektoráty na podporu kultúrneho života Slovákov (v Karlových Varoch, Tepliciach-Šanove, Liberci a Opave). Tieto mali nahradiť dovtedy často náhodilé a nesústavné kultúrne aktivity určitým systémom a plánovitosťou. Za týmito vzletnými frázami sa však skrývala zrejma snaha ovplyvňovať a riadiť kultúrny život Slovákov v „socialistickom duchu“. Smernice pre organizovanie kultúrneho života, ktoré vypracovali osvetoví inšpektori, obsahovali pokyny, akí pokrokoví a politicky spoľahliví musia byť Slováci volení do funkcií predsedov MO MS, ako aj zoznam slovenskej pokrokovej literatúry a divadelných hier, ktoré sa doporučovali hrať.⁸

Začiatok päťdesiatych rokov priniesol ochabnutie záujmu Slovákov v českých krajinách o vlastný kultúrny život. K určitému oživeniu došlo od druhej polovice päťde-

⁸ Slovenské hlasy, roč. 2, 21. 3. 1948, 4. 4. 1948, 9. 5. 1948.

siatych rokov najskôr v Karvinej, kde sa usídlili Slováci vo väčšom počte. Kultúrny život sa tu začal rozvíjať okolo slovenskej školy, ktorej vznik je s touto dobou spojený.

Rodičia slovenských detí v snahe zachovať kontinuitu ich vzdelávania v materinskom jazyku začali vyvíjať rozsiahlu iniciatívu na založenie slovenskej základnej školy. 8. októbra 1956 boli najskôr otvorené dve slovenské triedy so 46 žiakmi pri prvej osemročnej strednej škole v Karvinej. V školskom roku 1957/58 sa už vyučovalo v šiestich slovenských triedach so 124 žiakmi a od 1. 9. 1958 vznikla samostatná slovenská škola. Záujem o výuku v slovenskom jazyku pozvoľna stúpал a v školskom roku 1960/61 ju navštevovalo už 408 žiakov a mala trinásť tried. V školskom roku 1965/66 navštevovalo 25 tried 783 slovenských žiakov a v školskom roku 1969/70 vznikla v Karvinej aj druhá kompletná slovenská základná škola. V rokoch 1959–61 existovala slovenská základná škola aj v Ostrave a pokusy o založenie slovenských škôl boli tiež v Havířove a v Třinci.⁹

Slovenská škola v Karvinej sa stala od svojho vzniku centrom kultúrneho života tam žijúcich Slovákov. Už v decembri 1956 zorganizovali rodičia divadelný ochotnícky spolok Detvan a medzi deťmi pôsobil súbor Kriváň. Združenie rodičov školy sprostredkúvalo vystúpenia divadelných súborov zo Slovenska, staralo sa o dovoz slovenskej tlače, získavalo jej predplatiteľov, šírilo medzi Slovákami slovenské knihy. Z radov rodičov slovenských detí vyšiel tiež podnet na založenie MO MS v Karvinej v roku 1968.

Kultúrny život Slovákov sa úspešne rozvíjal aj v Ostrave. V roku 1958 pracoval divadelný krúžok mladých slovenských stavebníkov v Porube, ochotnícky krúžok pôsobil aj v Bohumínskych drátovníach, Závodný klub Hlubina organizoval pravidelné vystúpenia martinského divadla, výmenné zájazdy, Štátne divadlo v Ostrave nadviazalo družbu so Štátnym divadlom v Košiciach, MěNV v Ostrave s MsNV v Žiline.¹⁰

Slováci žijúci v českých krajinách v sledovaných rokoch 1948–1967 sa stali trvalou, početnou zložkou českej spoločnosti. Žili tu disperzne na celom území ako príslušníci druhého štátotvorného národa. Ich postavenie nebolo legislatívne podchytené, aj keď prakticky disponovali všetkými menšinovými právami – používali materinský jazyk v úradnom styku, mali svoju školu, možnosť kultúrneho života, prístup k slovenskej tlači, vlastné vysielanie v rozhlase, fondy slovenských kníh v knižniciach. Ich postavenie determinovala do značnej miery kultúrna a jazyková blízkosť k majoritnej českej spoločnosti.

Slováci v českých krajinách mali význam hospodársky, dopĺňujúc chýbajúce pracovné sily v preferovaných odvetviach ťažkého priemyslu, a pozitívnym spôsobom ovplyvňovali aj demografickú štruktúru českej spoločnosti. Boli migračnou menšinou, nie autochtónnou ako menšina poľská či nemecká, a ich špecifickosť spočívala v tom, že migrovali v rámci jedného štátneho celku, do prostredia pre nich natoľko kultúrne a jazykovo blízkeho, že presťahovanie neznamenal pre nich zásadnú zmenu prostredia. Postupne sa integrovali do väčšinovej spoločnosti. Ich kultúrne a spoločenské aktivity sa rozvíjali v rokoch 1948–51 a ich hlavným organizátorom bola Matica slovenská. S druhou polovicou päťdesiatych rokov je spojený vznik slovenského školstva a oživenie

⁹ Šrajárová, O.: Národnostné školstvo na Těšínsku (z výsledkov sociologického výskumu v r. 1994). Slezský sborník 94, 1996, s. 142–157.

¹⁰ Vystrčil, F.: O kulturních potřebách slovenských pracujících na Ostravsku. Nová svoboda 14, č. 100, 27. 4. 1958, s. 5.

kultúrnych aktivít na Ostravsku a Karvinsku a od konca šesťdesiatych rokov došlo k organizovaniu kultúrneho života Slovákov aj v Prahe.

Na základe našich doterajších poznatkov možno konštatovať, že záujem Slovákov o rozvoj vlastného kultúrneho života bol v sledovanom období pomerne malý, ich hlavným záujmom bolo zlepšenie sociálnej situácie ich rodín. Slováci boli často v pohybe a sťahovali sa v rámci českých krajín, mnohí sa vracali na Slovensko a tí, ktorí sa rozhodli žiť v českých krajinách natrvalo, sa postupne integrovali do českej spoločnosti a začal u nich prirodzený asimilačný proces.

Slovaks in the Czech Lands between 1948–1967 (Their Cultural and Social Activities)

Olga Šrajárová

Slovak people living in the period 1948–1967 in the Czech Countries became a permanent and numerous part of Czech society. They lived here dispersionally in the whole territory of Czech Countries as members of second stateformed nation. They were a migration minority. Their national necessity was ensured by central Slovak and local Czech organs of Civil Service. Cultural life of Slovaks in the Czech Countries was developed by local branches of Matica Slovenská in the period 1948–1951. In the period of 1947–1948 was issued the journal for Slovaks "Slovenské hlasy". The revival of cultural life of Slovaks is associating with origine first Slovak school in Karviná in 1956. Interest of Slovaks about development of their own cultural life in the period of 1948–1967 was relative small and Slovaks gradually integrated to the Czech majority.

SLOVENŠTÍ A ČEŠTÍ REEMIGRANTI Z RUMUNSKA V ČESKÝCH ZEMÍCH V LETECH 1948–1950

Helena Nosková

Príspevek si všímá důsledků ideologie čechoslovakismu a internacionalismu, které se promítly do reemigrace Čechů a Slováků, zejména pak do reemigrace krajanů z Rumunska.

K bezprostředním vztahům mezi Čechy a Slováky docházelo v letech 1948–1950 (a v letech následujících až do současnosti) v regionech českých zemí, které byly po odsunu Němců znovuosídleny českým a slovenským obyvatelstvem. Mezi osídlenci Čechy a Slováci z vnitrozemí se usídlovaly i početné skupiny českých a slovenských reemigrantů, kteří byli nositeli bezprostředně konkrétních vztahů mezi Čechy a Slováky: již v době před reemigrací v cizojazyčném prostředí v zahraničí a po návratu v novoosídleném prostředí.

Souvislosti údeľu reemigrantů usídlených v českých zemích lze v jednotlivých oblastech přiblížit a popsat na základě studia archivních pramenů i terénního výzkumu mezi pamětníky reemigrace a osídlování.¹ Zatímco údaje o migracích Slováků z vnitrozemí [Slovenska] jsou v archivních pramenech málo zastoupené a konkrétnější představu o těchto migracích si vytváříme ze statistických materiálů, slovenská reemigrace je zase, v praktickém důsledku čechoslovakismu, archivními prameny doložitelná pouze v souhrnu s českou; evidentní pak je řízené směřování reemigrantů (i slovenských) do Čech a na Moravu a jejich usídlování především v pohraničních regionech. Ve statistických materiálech jsou slovenští reemigranti zahrnuti v údajích o veškerém obyvatelstvu slovenské národnosti v českých zemích. Slovenští reemigranti (taktéž čeští) přicházeli do českých zemí z několika států (Francie, Belgie, Rakousko, Rumunsko, Podkarpatské Rusi, Bulharsko, Jugoslávie a v menších počtech z dalších států, včetně zámorí). Nejpočetnější byli Slováci z Rumunska.²

Kritérií, proč lze slovenské reemigranty v pohraničních regionech považovat za skupiny se specifickými rysy, je několik:

1. V letech 1945–1947 předpokládali návrat na Slovensko a proto se přihlásili k reemigraci. Situace na Slovensku však jejich skupinové usídlení s přidělem zemědělské půdy neumožnila, zatímco v českých zemích osídlovali pohraničí po odsunutém německém obyvatelstvu. I Slováci z Rumunska očekávali nejdříve návrat na Slovensko v ná-

¹ Reemigrace je v základních údajích popsána v odborné literatuře: Vaculík, J.: Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků v letech 1945–1950. Brno 1993. Příspěvky k reemigraci se vyskytují i v Slezském sborníku, v časopisu Český lid, v odborné literatuře, která vycházela z interních tisků Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV, Praha 1979–1988.

Předkládaná studie je založena především na archivních materiálech a terénním výzkumu.

² SÚA, fond ÚPV 1945–1952, k.1135, spis 2018/1. Věc: Transfer Čechů a Slováků z Rumunska. Zpráva o situaci Čechů a Slováků v Rumunsku a o provedení přesídlovací akce. 17. prosince 1949.

vaznosti na předpokládaný odsun Maďarů, později dodatečné přesídlení na Slovensko po uskutečnění výměny maďarského obyvatelstva ze Slovenska. Jejich návrat do vlasti vyvolalo národní vědomí a citění. Byly zde však i sociální důvody.

2. V letech 1948–1950 přicházeli hlavně nemajetní reemigranti z balkánských států – již s vědomím usídlení se v českých zemích na základě uzavřených reemigračních smluv – pouze do námezdního pracovního poměru. Tato reemigrace měla výrazný sociální, ale i národní charakter. I za těchto okolností slovenští reemigranti předpokládali možnost přesídlení na Slovensko, byť po několika odpracovaných letech v pohraničí. Nejpočetnější byli opět Slováci z Rumunska.³

3. Slovenští reemigranti z obou migračních vln vytvářeli slovenské diaspory v novoosídlených regionech. Tyto skupinky se v kulturních rysech lišily, poznamenala je země, z níž reemigrovali. Snad všichni reemigranti se vyznačovali slovenskými povědomím, které však poznamenal dlouhodobý pobyt v jiném státě. Výrazné a spontánní slovenské povědomí si zachovali Slováci z Rumunska. Toto povědomí je vedlo zejména do roku 1948 k úsilí o přesídlení na Slovensko, nejenom z Rumunska, ale i po krátkodobém usídlení v pohraničních regionech českých zemí. V těchto regionech požadovali již zmíněné skupinové usídlení v lokalitě a zpravidla se v pohraničních regionech neusídlovali společně se skupinami Slováků ze Slovenska, ani s českými skupinami z vnitrozemí.⁴

4. Pestrost kulturních rysů a osobitost historického vývoje vytvořila z těchto reemigrantů sice drobné slovenské enklávy v českém prostředí (postupně se měnící na diaspory), avšak s charakteristickými rysy ve způsobu života podle země, z níž reemigrovali. V rámci enkláv a diaspor uchovávali svá kulturní specifika, mezi něž lze počítat řeč nebo dialekt. Slovenští reemigranti z Rumunska se navrátili s uchovanými nářečními Zemplína, Hontu, Gemera, Oravy, Šariše.

Reemigranti v konečném důsledku méně podléhali migračním pohybům, což byl i výchozí předpoklad institucí zabývajících se osídlováním. Obdobně, avšak s určitými odchylkami v krajanském životě a socioprofesionním zařazení lze charakterizovat i české reemigranty z Rumunska.

Exilová vláda a politické strany se od roku 1943 zabývaly myšlenkou reemigrace. Přistupovaly k ní z pohledu čechoslovakismu a v podstatě krajany nerozlišovaly podle české a slovenské národnosti; snad s výjimkou uzavřených výměn obyvatelstva s dvěma státy v roce 1946. s Maďarskem – kde šlo o především o výměnu Slováků a Maďarů, dále se SSSR, kde šlo především o návrat volynských Čechů.

Výše uvedený přístup vlády a dalších institucí byl ovlivněn poznatky Československého ústavu zahraničního z let meziválečných a jeho přístupem ke studiu krajanů v zahraničí. Poznatky byly poplatné teorii čechoslovakismu. Z praktického hlediska je ovlivnilo udržování kontaktů s krajany v různých státech. Souvisely s podporou menšinového školství, podporou krajanských spolků, kulturního života krajanů, atd. Vláda a

³ SÚA, fond ÚPV 1945–1952, k. 803, Konečná zpráva o provedení reemigrace Čechů a Slováků z ciziny, leden 1950, s. 11 uvádí: „... přistoupilo se v roce 1947 k reemigraci pouze nemajetných krajanů do námezdního poměru, a to do českých zemí, protože usídlení Slováků z Rumunska na Slovensko jak na zemědělských usedlostech, tak i v námezdním poměru stalo se neuskutečnitelným.“ Podle zprávy přesídlilo do ČSR na 25 000 krajanů.

⁴ SÚA, fond ÚPV, k. 1025, zápisy z meziministerských porad, koordinační komise pro vnitřní osídlování. Seřazení operáty vybraných obcí, následný terénní výzkum.

politické strany počítaly s téměř 2 miliony krajanů žijícími v různých státech včetně zamoří, z nichž snad 900 000 až milion mohlo mít zájem o návrat do vlasti.

Vláda předpokládala, že nejpočetnější migrační vlnou bude reemigrace Čechů a Slováků z Rakouska, Jugoslávie, Francie, Bulharska.⁵ Ve skutečnosti nejpočetnější skupinou byli volynští Češi a druhou nejpočetnější skupinou se stali Slováci a Češi z Rumunska (asi 25 000 osob, z nichž pouze pětinu tvořili Češi).⁶

Reemigrace z Rumunska proběhla v několika vlnách. V nejmohutnější vlně pak měla navázat podle předpokladu institucí na zkušenosti z průběhu reemigrace volynských Čechů. Slováci a Češi (Čechoslováci, naši krajané, jak uvádějí prameny v letech 1945–1947) reemigrovali ze tří rumunských oblastí – Rudohoří, Aradu a Banátu. Podle údajů Československého ústavu zahraničního z let první republiky v nich žilo téměř 50 000 Čechů a Slováků. Citovaná Zpráva o situaci Čechů a Slováků v Rumunsku a o provedení přesídlovací akce ze 17. prosince 1949, napsaná po uskutečnění reemigrace, se snaží o důslednější rozlišení podle národnosti mezi Čechy a Slováky žijícími v uvedených oblastech, avšak bez přesného určení počtu Čechů a počtu Slováků v těchto oblastech, protože statistické údaje před rokem 1948 vykazovaly jenom československou národnost.

Teprve praxe, tedy reemigrace a organizování usídlování konkrétních skupin reemigrantů v konkrétních regionech, nespokojenost slovenských osídlenců s usídlením v českých zemích a se zařazováním do různých dělnických profesí, jejich žádosti o přesídlení z českých regionů na Slovensko, očekávání dalších reemigračních vln, vedla autory zprávy, t.j. členy Československé přesídlovací komise v Rumunsku, k rozlišování a aspoň k přibližným procentuálním odhadům přesídlených a nepřesídlených krajanů podle národnosti. Přispěla i k pokusům o zaznamenání demografického a sociálního vývoje Slováků a Čechů v uvedených rumunských oblastech, potvrdila, že Slováci početně převažují nad Čechy, protože i jejich původní migrační vlny na „Dolnou zem“ v minulosti byly silnější, než tomu bylo u Čechů.⁷

Výzva vlády k návratu krajanů do vlasti z června 1945 se setkala s velkým ohlasem u Slováků a Čechů v Rumunsku. Nejvíce Slováků se hlásilo k reemigraci z Rudohoří (24 198), dále z Banátu (7 952) se hlásili Slováci i Češi, méně reemigrantů Slováků a Čechů přišlo z Aradu (4 426), z vnitrozemí reemigrovalo 413 a z Bukoviny 406 krajanů. Konečné počty přesídlenců do českých zemí však byly nižší a údaje o celkovém počtu reemigrantů se různily.⁸

Reemigrace z Rumunska proběhla v několika vlnách. První černá reemigrace z Rumunska se uskutečnila v roce 1945, další s nevyjasněným majetkověprávním vypořádáním v roce 1946, kdy do ČSR přicházeli hlavně Slováci z Rudohoří i Banátu.

⁵ O činnosti ČÚZ: Brouček, S.: Krajané a domov. Nástin dějin Československého ústavu zahraničního (1928–1939). Praha 1985.

⁶ SÚA, fond ÚPV, k. 803, Konečná zpráva o provedení reemigrace s. 20–22.

⁷ Jádro krajanského osídlení Čechů před reemigrací bylo jednak poblíž Dunaje a dále pak v severnějších průmyslových městech a v hornických oblastech, kde pracovali jako horníci, ve sklárnách, těžili mramor, byli mezi nimi zemědělci i řemeslníci, specializovaní dělníci i kvalifikovaní zaměstnanci. V Rudohoří žili Slováci. Slovenské osady a obce se slovenskou menšinou v Rudohoří tvořily souvislejší pás (Češi zde nežili), v Aradu Slováci a Češi žili diasporicky a převahu měli Slováci.

⁸ Srv. SÚA, fond ÚPV, k. 803, 1135, 1025, fond MPSP k. 268. A MZV, fond Rumunsko/KO, spis Reemigrace z Rumunska.

V témže období probíhala především reemigrace krajanů z Rakouska, Francie, Německa a Polska do českých zemí a očekávala se reemigrace volyňských Čechů. V těchto migracích převažovali čeští krajané.

Vláda království Rumunska a československá vláda uzavřely dne 10. 6. 1946 protokol o transferu osob české a slovenské národnosti. Tímto se povolovalo přesídlení rumunských občanů nebo bezdomovců české a slovenské národnosti do ČSR. Tito si mohli vzít pouze svršky, vývoz majetku však nebyl povolen až do uzavření zvláštní majetkoprávní dohody. S transporty pak přijížděli nemajetní Slovinci z Rudohoří, Aradu a Banátu, kteří se snad zčásti usídlili na Slovensku a také v českých zemích.

Na základě uvedeného protokolu vznikla v srpnu 1946 přesídlovací komise v Oradei, která vypracovala soupis krajanů a organizovala přesídlování. Nejprve přesídlovala krajané z oblastí silně poškozených válkou a z nejhudších oblastí, ve kterých žili převážně Slovinci a Rusíni hlásící se k reemigraci. Transporty těchto reemigrantů přijížděly od září 1946 do února 1947 do českých zemí, protože na Slovensku nebyla možnost usídlení. Osídlovací komise usídlovaly tyto slovenské a také ruské reemigranty v regionech jižních, západních, severních Čech a na severní Moravě, kde již byli usídleni někteří „černí“ slovenští reemigranti také z Rumunska. Byli vítanou námezdní pracovní silou pro dvouletý plán. Pracovali v horských pastvinářských družstvech, lesnictví, stavebnictví i v některých průmyslových podnicích.

S usídlením těchto reemigrantů počítaly slovenské instituce zabývající se jak výměnou obyvatelstva mezi Československem a Maďarskem, tak vnitřní kolonizací. V červnu 1947 Úřad sboru pověřenců přímo vymezil oblast pro usídlení Slováků z horských a polohorských poloh rumunského Rudohoří, Banátu, Srijemu, Chorvatska a Bulharska lokality v okresech Šahy, Rožňava, Moldava, Kráľovský Chlmec, a Velké Kapušany. Pro osídlení z nížinného rumunského Banátu rezervoval (opět společně s dalšími reemigranty z balkánských zemí) okresy Dunajská Streda, Komárno, Stará Ľala, Parkán, Želiezovce, Feleďince a Tornaľa.⁹ Tato vnitřní kolonizace slovenských regionů měla být přesně koordinována s osídlovacím plánem pro výměnu obyvatelstva mezi ČSR a Maďarskem a v souvislosti s neuskutečněním výměny v plánovaném rozsahu nemohla být naplněna.

Proto se další skupiny nemajetných reemigrantů z Rumunska, kterých reemigrace se uskutečnila po ukončení hlavních proudů reemigrace a usídlování volyňských Čechů, t.j. na konci roku 1947 a v roce 1948, usídlovaly v českých a moravských regionech. I když k majetkoprávní dohodě stále nedocházelo, byli tyto reemigranti žádanou pracovní silou pro I. pětiletý plán. Proto se ČSPK v závěru roku 1948 opět soustředila na transportování nemajetných reemigrantů hlavně z oblasti Rudohoří a jejich následné usídlení v českém a moravském pohraničí. Její snaha korespondovala s potřebami osídlovací politiky, kterou přes reemigrační odbor ministerstva sociální péče, vlastní osídlovací komisi, reemigrační komisi a její sociální komisi řídil ústřední výbor KSČ. Osídlování z vnitrozemí v té době ustalo; viz následující citát: „Jediná možnost jak osídlit jižní Čechy je reemigrace z Rumunska, žádný jiný do takové Arizony nepůjde, neboť se tam vše musí budovat od základu.“¹⁰

Potíže se projevovaly v neschopnosti úřadů zajistit pro osídlení ze zemědělství ubytování, malou výměru půdy, hospodářská zvířata. „V jižních Čechách nemají ani krávu, z Kaplicka se odvezlo po revoluci 20 000 kusů dobytka. Reemigrantům se rodí nehlášené děti, školní docházka neexistuje, vytvářejí se poměry jak za feudalismu. Z reemigrantů se tvoří nespokojený živel, množí se krádeže dobytka.“¹¹ Osídlovací instituce vytvářely „etnografické teritoriální celky, protože reemigranti nejsou s to svojí duševní schopností, aby řešili problémy vznikající s osídlováním krajů. Fluktuace je taková, že žádný národní výbor nemůže říci, kolik a kde má přesně ve svém okrese reemigrantů. Zápasí se o majetky a přicházejí nadto všelijací věrozvěstové ze Slovenska se zprávami, že na Slovensku dostanou to a to, proto nemají zájem, aby budovali svoji existenci.“¹²

Zájem o pracovní síly v roce 1948 byl v Čechách, na Slovensku i v Rumunsku. Rumunské ministerstvo vnitra omezilo reemigraci vydáním nařízení o prověření reemigrantů rumunskými orgány, které následně nedaly povolení k reemigraci řemeslníkům, dělníkům v továrnách a kvalifikovaným zaměstnancům. Nařízení v podstatě zamezilo reemigraci Čechů, protože ti většinou patřili k výše uvedeným profesím. V březnu 1949 rumunské ministerstvo vnitra opět omezilo reemigraci. Reemigrovat mohli pouze krajané mladší 18 let mající v ČSR rodiče a krajané starší 50 let mající děti v ČSR a manželé, z nichž jeden již žije v ČSR. V důsledku těchto nařízení zanikla ČsPK a vznikla smíšená rumunsko-československá přesídlovací komise. I tato komise dodržovala nařízení povolující reemigraci pouze nekvalifikovaným a nemajetným krajanům. Proto se opět soustředila na Rudohoří. Komise zpracovala k 30. červnu 1949 další soupis k reemigraci, do kterého však nezahrnula některé české lokality. Soupis zahrnoval 5 262 reemigrantů. Z uvedeného počtu bylo z Rudohoří a z oblastí Bihor, Salaj a Satu Mare prověřeno 3 543 Slováků, z nichž však odešlo jenom 1 711 osob, ostatní prověření možnost nevyužili. Od úmyslu reemigrovat je údajně odvrátila silná protireemigrační propaganda místních slovenských kulaků, kterým hrozila ztráta pracovních sil, jednak propaganda učitelů na slovenských školách a některých farářů, kteří údajně zůstali přívrženci samostatného Slovenska. Do jaké míry je ovlivnila možnost usídlování jenom v českých zemích a situace v pohraničí, se dovidáme ze vzpomínek pamětníků a okrajově z archivovaných úředních jednání národních výborů, písemností poboček ČÚZ v krajích a okresech. Z Nadlaku a Banátu odešlo z 1 335 prověřených 1 182 reemigrantů.¹³ Jaký byl poměr Slováků a Čechů v těchto transportech, lze pouze odhadnout i z následujícího zájmu o již neuskutečněnou reemigraci.

Smíšená komise skončila svoji činnost 26. srpna 1949. Nevyřešila přesídlení dalších zájemců, převážně českých krajanů z Vucove, Sciause, Garnicu, Sv. Heleny a Eibenthalu. Ta část rumunských Čechů, která reemigrovala, se většinou usídlila v průmyslových regionech západních a severních Čech, kde našla uplatnění v dělnických profesích kaolínových závodů a porcelánek, ve sklárnách, dolech a ve stavebnictví. Slovenští reemigranti setrvali v pohraničních okresech jižních, západních, severních Čech a severní Moravy v zemědělství, lesnictví a ve stavebnictví. Po reemigraci docházelo ke kontaktům mezi českými a slovenskými přesídlenci opět tam, kde již trvaly před reemig-

¹¹ Tamtéž, s. 12.

¹² Tamtéž, s. 14.

¹³ SÚA, fond ÚP, k. 1135, Zpráva o situaci Čechů a Slováků z Rumunska..., s. 42.

⁹ SÚA, fond MV 1936–1953, spis 1650/P. Věc: Usídlování reemigrantů slovenské národnosti na Slovensku.

¹⁰ SÚA, tamtéž. Záznam o poradě koordinační komise pro reemigraci 10. září 1948, s. 6.

rací. Podle oficiálních pramenů z let 1949–1951 reemigrace a návrat do vlasti Slováci a Čechy uspokojil, přestože se vyskytly určité problémy se zaměstnáním, bydlením, apod.

Již od poloviny roku 1946 ústřední výbor KSČ reemigraci ovlivňoval. V roce 1948 ji řídil bezprostředně. Do pohraničí prostřednictvím institucí osidloval vhodné skupiny k podpoře své politiky, bez ohledu na národnost a přání samotných reemigrujících. „Krajané jsou většinou politicky indiferentní, což jest dáno jednak jejich kulturní zaostalostí a analfabetismem, místní úřady je však označují za naprosto spolehlivé. Přesídlenci byli většinou vesnický proletariát z kterého vhodným školením vyroste kádry komunistů s neobyčejným pracovním úsilím.“¹⁴

Vnitřní politika KSČ ignorující zájmy národností a menšin vůbec a její hospodářské plány přivedly do pohraničí enklávy českých a slovenských reemigrantů. Přímé vztahy mezi Čechy a Slováci v pohraničních regionech se poté utvářely ve zcela jedinečných podmínkách soužití českých krajaňských větví – volyňských Čechů, Čechů z Německa, Rakouska, Francie a Polska s krajaňskými slovenskými větvemi z Rumunska, Maďarska, Zakarpatské Ukrajiny, Polska, Francie s českými a slovenskými obyvateli, kteří přesídlovali z vnitrozemí.

Slovak and Czech Re-Emigrants from Romania in the Czech Lands between 1948–1950

Helena Nosková

This contribution is focused on the results of the ideology of Czechoslovakism and internationalism as they were projected into to re-emigration of Czechs and Slovaks to their ancestral homeland, especially in the case of the most numerous group of re-emigrants, those from Romania. On the background of the waves of re-emigration, the national consciousness and socio-professional structure of the returning Czech and Slovaks is examined as is the internal politics of the Communist Party of Czechoslovakia, which ignored the interests of national groups and minorities. The respecting of small groups' interests played no role at all for them.

¹⁴ Tamtéž, s. 50. Stranický aparát v referátu Osídlovací komise ÚV KSČ shromažďoval poznatky o politickém zaměření a názorech krajanů rovněž prostřednictvím členů ČSPK. V dopise z Oradei 1. listopadu 1948 jeden z členů komise píše o krajanech z Vukové jako o vyspělých komunistech, „kteří mají vysoce kladný poměr k Československu a jeho socialistickému zřízení“ a kteří by rádi pracovali „v textilu“. SÚA, A ÚV KSČ, Fond 23, a.j. 371/2, s. 171–172.

VZTAHY ČECHŮ A SLOVÁKŮ NA ÚZEMÍ BÝVALÉHO ČESKOBUDĚJOVICKÉHO A JIHOČESKÉHO KRAJE V LETECH 1948–1967

Jiří Dvořák

Rok 1948 odstartoval ve vývoji poválečného Československa radikální změny,¹ které proběhly nejen v politické, sociální, hospodářské sféře, ale i v oblasti společenských vztahů, stylu života a celkové kultury obyvatelstva Československa. Stranou nezůstalo ani obyvatelstvo pohraničního územního pásu.² Změny se projevil v sídelní struktuře, bydlení a stavitelství.³ Zásahy KSČ do sítě a půdorysné osnovy sídel (nejen vesnických) byly od samého svého počátku velice negativní.⁴ K zakrytí pak sloužily různé tzv. „následné akce“, rozbory, analýzy, výzkumy, sondy etc.⁵ Ani jihočeské pohraničí nebylo výjimkou.⁶

V tomto období zde navíc nebyla jednotná česká majoritní společnost.⁷ Autochtonní obyvatelstvo se dělilo na dvě skupiny: 1. V obcích, kde tvořili čeští autochtoni

¹ Heroldová, I.: Současné etnické procesy v pohraničí českých zemí, Český lid (ČL), 72, 1985, 2, s. 58–64; též: Příchod slovenských reemigrantů do českých zemí. ČL, 73, 1986, 4, s. 220–234. Na s. 220–221 uvádí první organizační směrnice Zahraničního ústavu, vycházející z předpokladu, že čeští reemigranti budou usazováni v českých zemích a slovenští na Slovensku. Protože čeští neměli o jihočeské pohraničí zájem, bylo použito slovenských reemigrantů z Balkánského poloostrova.

² Srv.: Vařeka, J.: Sídelní změny v novoosídleném pohraničí ČSR, ČL, 72, 1985, 2, s. 65–71; dále: Haisman, T., Heroldová, I., Matějová, V.: Stabilizace, společenská a kulturní integrace obyvatelstva pohraničních obcí v jižních Čechách a na severní Moravě (Benešov nad Černou, o. Český Krumlov, Branná, o. Šumperk), ČL, 70, 1983, 1, s. 15–17, 25–27. K této jihočeské lokalitě: Hrdá, J.: Adaptační proces ve stravě při rodinných obřadech u slovenských reemigrantů z Rumunska (Benešov nad Černou, o. Český Krumlov), ČL, 72, 1985, 2, s. 99–104.

³ Tamtéž, s. 65.

⁴ Tamtéž. „Podle administrativních lexikonů obcí ČSR z let 1955, 1960 a 1965 poklesl počet obcí a osad v pohraničí za první dvě poválečná desetiletí zhruba o 500 lokalit... Největší počet vesnic, a to přes 300, zanikl převážně v Čechách do roku 1955. V dalších letech se počet zanikajících vsí postupně snižoval, až se koncem 60. a v 70. letech téměř zastavil. Zatímco v letech 1955 až 1960 ještě zaniklo 180 lokalit, v období mezi roky 1960–1965 už to bylo necelých 70 vesnic.“

⁵ Měly za úkol dokázat, že šlo o jev svým způsobem zcela zákonitý, který ostatně, byť v jistých modifikacích, formách a v různé intenzitě, probíhal i ve vnitrozemí, či dokonce i mimo území vlastního Československa.

⁶ Matějová, V.: Etnické procesy v jihočeském pohraničí po roce 1945, in: Jihočeská vlastivěda. Národopis (Ed.: Robek, A. – Vařeka, J. a kol.), České Budějovice 1987, s. 205–215; srv.: Vařeka, J.: Sídelní změny v novoosídleném pohraničí ČSR, ČL, 72, 1985, 2, s. 71, poznámka č. 11; Secká, M.: Osídlování jihočeského pohraničí. Jihočeská vesnice v letech 1945–1960, in: Kultury na hranici. Jižní Čechy – Jižní Morava – Waldviertel – Weinviertel, Wien-Waidhofen an der Thaya 1995, s. 325–330. Další zajímavé informace a číselné údaje přinesly referáty v téže edici: Šrajerová, O.: Slovinci v českých zemích 1948–1967, Nosková, H.: Národnostní politika a slovenské obyvatelstvo v českých regionech 1948–1954.

⁷ Státní okresní archiv Jindřichův Hradec (SOKA JH), fond Okresní úřad Jindřichův Hradec (OÚ JH), kart. č. 337. Seznamy Němců. Fond Okresní národní výbor Jindřichův Hradec (ONV JH), Odsun Němců, kart. č.

většinu, navazovali na kontinuitu předchozího českého osídlení, a pokračovali ve svém tradičním způsobu života. Zde měli vliv na dění v obci.⁸ 2. V oblastech, kde žilo dříve převážně německé obyvatelstvo, došlo u českého autochtonního obyvatelstva k dlouhodobému působení německé kultury. To se jí časem přizpůsobovalo, což na nově přichozí osídlence působilo dojmem, že autochtoni za války kolaborovali s Němci.⁹ Ti naopak u nově přichozích osídlenců oprávněně poukazovali na špatnou pracovní morálku, alkoholismus a nenáležitě mezilidské vztahy v rámci rodin.¹⁰ Po odsunu došlo u zbylých Němců k „přeformování“, ve kterém byly vytvářeny zcela nové příbuzenské vazby a sousedské vztahy. To se projevilo i v tom, že si své životní partnery zpočátku hledalo výlučně mezi příslušníky německého obyvatelstva.¹¹

Slováci přicházeli jak ze Slovenska, tak z Balkánu jako reemigranti. Ti, kteří přicházeli z oblasti rumunského Rudohorí, se vyznačovali, ve srovnání s ostatními osídlenci, nízkou úrovní.¹² Dominovala vysoká negramotnost, silná pověřčivost a religionizita, nepřehlédnutelným jevem byl i nezanedbatelný alkoholismus.¹³ Nově přichozí sice též přišli z horské oblasti, ale na tak drsné klimatické podmínky Šumavy či Novohradských hor, typické pro jihočeské pohraničí, nebyli uvyklí.¹⁴ Proto musela nastoupit pomoc správních orgánů, které jim poskytovaly: 1. sociální výpomoc, 2. sociální zápůjčky, 3. tzv. produktivní zápůjčky. Navíc ministerstvo práce a sociální péče vysílalo pomoc se šatstvem, obuví, příkrývkami atd. Také reemigrantští referenti se měli starat o náležité vybavení jejich hospodářství potřebným zařízením, dobytčím a inventářem.¹⁵

Problémem, zejména slovenských reemigrantů z Rumunska, byl i ten fakt, že čeští osídlenci prakticky o nich předem nic nevěděli a nebyli náležitě připraveni na pochopení rozdílů. Jihočeši neznali, z jakého prostředí přicházeli, v jakých podmínkách vlastně v Rumunsku žili, pracovali, neznali jejich zvyklosti, ani další kulturní tradice. Nezanedbatelnou byla i jazyková bariéra, která způsobila, že se často ani řádně nedomluvili.¹⁶ Tento fakt měl pak za následek, že je Češi často pejorativně nazývali Rumuny,

mnohdy je zaměňovali za Cikány a často se k nim chovali přezíravě.¹⁷ Proto se skupina slovenských reemigrantů z Rumunska, pro kterou bylo typické vzájemné propojení silnými příbuzenskými svazky, snažila usadit, pokud to bylo trochu možné, v obcích, kde mohla žít pohromadě. Vyhledávala přitom takové vsi, kde bylo co nejméně příslušníků jiných etnik. Pokračovala ve své typické endogamii, příznačnou pro ni i v Rumunsku, a vůči ostatním etnikům, zejména však vůči majoritnímu českému etniku se na dlouhou dobu uzavřela. Místy se jako skupina bránili KSČ prosazovanému úsilí kolektivizace a dále lpěli na soukromém vlastnictví půdy.¹⁸

V oblasti Lenory na Prachaticku se usadila početně mnohem menší skupina reemigrantů. Tvořili ji slovenští sklářští dělníci a jejich životní standart a i celková úroveň se markantně odlišovala od předchozích zemědělců. Vyznačovali se gramotností, přičemž zejména muži ovládali několik jazyků, což bylo dáno tím, že ve sklářských koloniích žili společně se skláři různých etnik – Čechy, Němci, Rumuny, Maďary, Srby, se kterými často uzavírali sňatky. Proto i úroveň oblékání byla jiná, typická pro městské prostředí. V Lenore se při práci ve sklárně stýkali především s německým etnikem, které jim nebylo cizí, neboť mu jazykově, ale i profesně rozuměli. Při zakládání nových rodin pak nedbali na etnickou příslušnost partnerů, ale na jeho profesi a tak bylo nebezpečí endogamie odstraněno. Pro německé ženy z Lenory se otevřela, v důsledku velmi omezené možnosti získat muže německé národnosti, příležitost uzavírat sňatky.¹⁹

Romská populace, přicházející většinou ze Slovenska, často v českém prostředí směřovaná se Slováky, se v oblasti jihočeského pohraničí usazovala zejména ve městech, kde mohli vykonávat především různé pomocné práce. Na venkově, kde bylo romské etnikum zaměstnáno na práci v lese a v zemědělství, patřilo od počátku k těm nejnestáljším osídlencům. Třebaže dostávali byty mezi ostatními osídlenci ve víře, že se tak s nimi co nejdříve sžijí, docházelo k pravému opaku. Většinou byla na překážku absence znalostí elementárních hygienických zásad a pravidel, vysoká negramotnost, s tím spojená hluchost, ničení bytového fondu, nábytku a vybavení domácnosti, shlukování do tlup, nedbalé až výstřední a neupravené oblečení. Největším zádrhelem však byla nechuť pro soustavou práci. Na druhé straně je nutno připomenout, že ani příslušníci všech ostatních etnik si vůbec neuvědomovali, že většina negativních projevů Romů byla důsledkem postoje majoritní společnosti vůči nim.²⁰

Soužití Čechů se Slováky, kteří si v na území bývalého Československého kraje (1949–1960)²¹ a Jihočeského kraje (1960–1990)²² založili svou existenci, se větší

¹⁷ Viz pozn. č. 6. Pro jejich relativně viditelnou hmotnou chudobu tak neviděli a ani nemohli náležitě docenit skutečně bohatou tradici kultury, spočívající zejména v obřadnosti a v lidových písničkách.

¹⁸ Robek, A., Haišman, T., Davidová, E.: *Náš domov Československo. Osídlování a proměny života pohraničí 1945–1985. Okresní vlastivědné muzeum Český Krumlov 1985*, nestránkováno.

¹⁹ Viz pozn. č. 6. Od roku 1960 též vzrostl počet smíšených manželství a celá skupina se otevřela, poté, co přestala platit za závaznou podmínku stejné profese, i českému etniku, což vytvořilo předpoklady pro rychlé sžívání obou etnik. Děkuji tímto paní PhDr. Heleně Noskové z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR Praha za další upřesňující a podnětné informace.

²⁰ Viz pozn. č. 6. a 18. Ten přetrvával po celou jejich historii v Evropě a ten je také postavil na okraj společnosti a tím též určil i některé zvláštnosti jejich způsobu života.

²¹ Viz: *Atlas Československých dějin*, Praha 1965, mapový list 45, Československo a Evropa po druhé světové válce, mapa b, Správní členění Československa k 1. únoru 1949. Okresy: České Budějovice, Český Krumlov, Kaplice, Trhové Sviny, Třeboň, Jindřichův Hradec, Soběslav, Tábor, Týn nad Vltavou, Milevsko, Písek, Strakonice, Vodňany, Prachatice, Vimperk.

31, 32. Ta se dělila na jednotlivé regionální skupiny, dále ještě doznávalo odlišení autochtonů, kteří v pohraničí žili před válkou, případně během ní, dále pak osídlenci a případně i reemigranti.

⁸ Státní oblastní archiv Třeboň (SOA), fond Národní pozemkový fond České Budějovice (NPF ČB), kart. č. 3, inv. č. 8, sign. II. A - 3, Nová Bystřice – převzetí velkostatku Staré Město. Působili pozitivně na nově přichozí osídlence a pomáhali jim v procesu sžití se s novým prostředím.

⁹ SOkA JH, fond ONV JH, Odsun Němců, kart. č. 31, 32. Tato obvinění, někdy oprávněná, jindy zcela neoprávněná, způsobená nepochopením specifických místních situací, působila tím směrem, že čeští autochtoni se spíše dále přátelsky stýkali se zbývajícími Němci, u nichž hodnotili dobré výsledky hospodaření a jejich velkou pracovitost.

¹⁰ Tamtéž. V některých případech však došlo ke vzájemnému, oboustrannému pochopení a pomoci, tato shoda zájmů se promítla do pozitivních vztahů.

¹¹ Tamtéž. Hlavní udržovatelé německého etnického povědomí, vedle kostela, který byl prakticky jediným legálním místem veřejného shromažďování Němců, byli: 1. užší i širší rodina, 2. četba německé literatury, 3. pašování německých či rakouských novin a časopisů, 4. poslech německého a rakouského rozhlasu, později vliv televize, 5. udržování tajného styku s německým etnikem za hranicemi ČSR.

¹² Viz pozn. č. 6.

¹³ Tamtéž.

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ Na rozdíl od rumunského Rudohorí, kde bydleli v domech stavěných ze dřeva, které měly tepelnou pohodu, přicházeli do poměrně rozlehlých, kamenných usedlostí, které jim zcela oprávněně připadaly studené. Na šumavskou tuhou zimu se spoustou sněhu nebylo jejich oblečení, a ani jeho nositelé, zvyklí.

¹⁶ SOA Třeboň, fond NPF ČB, kart. č. 3, inv. č. 8, sign. II. A-3. Reemigranti totiž nemluvili spisovnou slovenštinou, bylo pro ně typické nářečí s četnými rumunskými výrazy.

nou vyznačovalo, po překonání počátečních problémů, relativně dobrými vztahy. Již v průběhu padesátých let odešla část Slováků zpět na Slovensko, část do uhelných oblastí. Část zůstala, zejména na území okresu Český Krumlov, pro který byla charakteristická nízká hustota obyvatelstva (která byla ještě nižší právě v jeho pohraniční části). Nově osídlené území, tzv. pohraniční území, tvořilo asi 85 procent jeho plochy, přičemž se sídelní struktura okresu v průběhu let 1948–1967 velmi výrazně změnila. Došlo přitom k postupnému zániku mnoha malých sídel, osad, samot.²³ Také v ekonomické oblasti došlo k zásadním změnám. Značná část Slováků (včetně reemigrantů) pracovala v zemědělství a v lese. Pro pohraniční oblast byly, vedle tří lesních závodů Jihočeských lesů, typické Vojenské lesy a statky se sídlem v Horní Plané. Zemědělství těžilo ze vzniku oborového podniku Státní statky Šumava se sídlem v Českém Krumlově, zatímco jednotná zemědělská družstva se stala spíše záležitostí vnitrozemskou. Výstavba Lipenské přehrady s hydrocentrálou rozšířila možnosti zaměstnání mimo zemědělství. Také drobné provozovny přispěly svým dílem ke stabilizaci životních podmínek osídlenců, včetně Slováků.²⁴

Vztahy, soužití, či zpočátku spíše spolužití, všech etnik v jihočeském pohraničí, českých autochtonů, českých osídlenců, zbylých německých autochtonů, pokud nebyli přesídlení v padesátých letech do vnitrozemí, slovenských reemigrantů z Rumunska, slovenských osídlenců ze Slovenska, českých reemigrantů z Volyně, či Podkarpatské Rusi, můžeme rozdělit do několika etap.

První trvala od roku 1945, tj. od příchodu prvních osídlenců do počátku padesátých let, do počátku tzv. „socializace“. Tato etapa se vyznačovala neustálými změnami, příchody a odchody osídlenců, vznikem a rozpadem lokálních společenství a vytvářením nových. Jmenované skupiny obyvatel žily v této době většinou vedle sebe, nikoli spolu. Každá z nich byla spíše uzavřená do sebe a snažila se posílit své pozice vytvářením příbuzenských vztahů uvnitř své skupiny, v místě svého nového domova. Sňatky mezi příslušníky jednotlivých etnik se uzavíraly jen výjimečně.

Padesátá léta představují druhou etapu, pro kterou je charakteristický začátek sbližování jednotlivých etnik, i když toto neprobíhalo mezi všemi etniky a v celém pohraničí se stejnou intenzitou. Objevují se již první interetnické sňatky. Zde byl přitom pro Čechy přijatelnější německý partner než slovenský reemigrant, ale rovněž tak pro reemigranty spíše partner německé národnosti než české. Odchod mnohých z pohraničí přes dosídlovací pokusy pokračuje. Nelze ani podcenit vliv zapojení místního obyvatelstva do ostrahy pohraničního území. U mnohých tak vznikl citový vztah k vlastnímu domovu.

²² Tamtéž, mapa c, ČSSR roku 1960. Okresy: České Budějovice, Český Krumlov, Jindřichův Hradec, Pelhřimov, Tábor, Písek, Strakonice, Prácheň.

²³ Viz pozn. č. 18. Kolem 12 procent obyvatel okresu Český Krumlov (po roce 1980) bylo tvořeno příslušníky slovenské národnosti, přičemž v pohraničním území okresu bylo procento ještě vyšší. Romové se většinou hlásili k národnosti slovenské, nejvíce jich žilo v Českém Krumlově a ve Větřní. V bývalých novosídleckých obcích Ostrov-Malšín, Světlík byla koncentrace vyšší díky rodinám rumunských Slováků.

²⁴ Srv.: Pešek, J.: Přerod jihočeské vesnice. K historii združstevňování zemědělství Československého kraje v letech 1949–1959, České Budějovice 1985, Týž: Rozvoj jihočeské vesnice. K historii vývoje zemědělství Jihočeského kraje v letech 1960–1971, České Budějovice 1987 (v obou publikacích jsou mapky jihočeského regionu a krajů). Dále: Velemínský, L.: Horské družstevní pastviny a jižní Čechy. Jihočeský plán, 1946, č. 10, s. 8.

Šedesátá léta jsou třetí etapou, kdy přešla většina JZD v horských a podhorských oblastech pohraničí do komplexu státních statků. Nástup nové generace, dětí, které již vyrůstaly ve společném vzdělávání i zábavě, stíral rozdíly; působil i sjednocující vliv školy. Jednotlivá etnika se začínala vůči sobě více otvírat, jejich životní úroveň se, s výjimkou části romského obyvatelstva, již vyrovnávala. Zůstával hlavní problém, odchod mladých, zejména kvalifikovaných, z vesnic do měst.²⁵

The Relations between Czechs and Slovaks in the Former District of České Budějovice and the South Bohemian Administrative Region from 1948 to 1967

Jiří Dvořák

The relationships and lives of all the inhabitants of the south Bohemian region, i.e. Czech natives, Czech settlers from other areas, the remaining Germans, Slovak reemigrants from Romania, Slovak settlers from Slovakia, Czech re-emigrants from Volhynia and Sub-Carpathian Rus, can be divided into three stages. The first (from 1945 to the beginning of the 50s) was one of constant change, arrivals and departures. The second (the 1950s) is characterized by the beginning of the rapprochement between the individual ethnic groups. In the third (the 1960s), the new generation became more unified under the influence of schooling, with the various ethnic groups beginning to open up to one another. Ethnic differences gradually were lost.

²⁵ Slezák, L.: Osídlování pohraničí českých zemí v letech 1945–1959, in: Hospodářské dějiny, 1980, č. 6, Praha 1980, s. 284–285; Pešek, J.: Osídlování jihočeského pohraničí v letech 1947–1953, JSH, 55, 1986, s. 133–143, Týž: Dosídlování jihočeského pohraničí v letech 1954–1959, JSH, 55, 1986, s. 169–180.

K OTÁZKE ZASTÚPENIA SLOVÁKOV V DÔSTOJNÍCKOM ZBORE ČESKOSLOVENSKEJ ARMÁDY PO FEBRUÁRI 1948

Jan Štaigl

Vývoj národnostnej štruktúry dôstojníckeho zboru, najmä z hľadiska pomeru dôstojníkov českej a slovenskej národnosti a zastúpenia Slovákov vo vyšších veliteľských a riadiacich stupňoch, patril medzi najzložitejšie a najcitlivejšie problémy povojnovej československej armády. Prístupy k jeho riešeniu boli na jednej strane ovplyvnené celospoločenskými podmienkami, poňatím a realizáciou zásad národnostnej politiky mocenskej a politickej elity a súčasne zohľadňovali aj isté špecifiká budovania „jednotnej“ armády ako mocenskej zložky viacnárodnostného štátu.

Vymedzený priestor neumožňuje analyzovať danú problematiku v celej jej šírke a vo všetkých konsekvenciách. Príspevok je preto pokusom o stručné zhrnutie základných tendencií a výsledkov procesov, ktoré pôsobili na slovenský prvok v dôstojníckom zbore od februára 1948 do roku 1970 (zdôvodnenie tohoto časového horizontu vyplynie z textu).

Vnútnú štruktúru dôstojníckeho zboru na počiatku roka 1948 charakterizovala značná roztrieštenosť, ktorá zodpovedala povojnovým zdrojom jeho formovania. Jadro dôstojníckeho zboru tvorili štyri skupiny osôb: 1) aktívni účastníci čs. odboja v zahraničí, predovšetkým v radoch 1. čs. armádneho zboru v ZSSR a čs. jednotiek na západnom fronte, 2) aktívni účastníci domáceho odboja, 3) príslušníci bývalej predmníchovskej armády, ktorí sa nezapojili do odbojovej činnosti, ale po vojne znovu aktivovali a 4) príslušníci bývalej armády Slovenskej republiky alebo českého protektorátneho vládneho vojska. K 15. 2. 1948 bolo v armáde spolu 13 366 dôstojníkov, z toho 10 921 (81,7 %) národnosti českej, 2 191 (16,4 %) slovenskej a 254 dôstojníkov (1,9 %) inej národnosti.¹

Medzi dôstojníkmi slovenskej národnosti jasne dominovali tí, ktorí boli v rokoch 1939–1945 istým spôsobom zviazaní so službou v armáde Slovenskej republiky bez ohľadu na to, či a ako sa zapojili do protifašistického boja. Išlo spolu o 1 591 osôb, čo predstavovalo 72,6 % všetkých dôstojníkov slovenskej národnosti.²

Proces povojnového formovania dôstojníckeho zboru prebiehal na základe kritérií zdôrazňujúcich demokratické a antifašistické zmýšľanie jeho príslušníkov. Súčasne bol poznačený rôznymi politickými tlakmi a snahami vytvoriť pre existujúce politické subjekty – najmä KSČ – čo najlepšie východiskové možnosti ovplyvňovania vývoja a postojev armády. Štátny prevrat a mocenské zmeny vo februári 1948 však viedli k zá-

¹ Vojenský historický archív (VHA) Praha, f. MNO/hl.št.4.odd.1949, 48-3/2-12.

² Švondr, M.: Důstojnícky sbor čs. armády v letech 1945–1949, Bratislava, VAAZ-VPF 1972, s. 152.

sadnej zmene podmienok a hľadísk ďalšieho budovania tejto zložky. Úsilie o jej plné ovládnutie a nasledujúca orientácia na výstavbu armády tzv. socialistického typu stanovili ako rozhodujúce pre personálnu prácu vo vzťahu k dôstojníckemu zboru kritérium triedneho pôvodu a oddanosti novej politickej moci, respektíve miery spolupráce s ňou.

Konkrétnym prejavom týchto tendencií boli už prvé vlny politických čistiek, ktoré zasiahli dôstojnícky zbor prakticky bezprostredne po vzniku mocenského monopolu KSČ. V pomerne krátkom období, od februára 1948 do konca roka 1949, bolo z armády prepustených 2 965 generálov a dôstojníkov, z toho 2 539 osôb (85,6 %) národnosti českej a 426 osôb (14,4 %) národnosti slovenskej.³ Znamenalo to, že z pôvodného počtu generálov a dôstojníkov českej národnosti bolo prepustených 23,2 % a z generálov a dôstojníkov slovenskej národnosti 19,4 %. Prvé vlny čistiek boli zamerané predovšetkým na dôstojníkov, ktorí pochádzali z armády predmnichovskej ČSR.

K posilneniu „triedne a politicky“ spoľahlivého jadra dôstojníckeho zboru mali naopak prispieť mimoriadne opatrenia prijímané na základe nového branného zákona z marca 1949 a osobitne realizácia zákona č. 44 zo 4. 3. 1949 o zrušení zboru rotmajstrov a ďalejslužiacich poddôstojníkov. Pri rešpektovaní nových kritérií pre personálnu prácu bol podstatnej časti príslušníkov týchto skupín umožnený prevod za dôstojníkov z povolania.

V dôsledku odlišných výsledkov politických čistiek a uvedenými formami dopĺňovania dôstojníckeho zboru došlo k pomerne výraznej zmene jeho národnostného zloženia v prospech slovenského prvkov. K 31. 12. 1949 bolo z celkového počtu 19 201 generálov a dôstojníkov 79,9 % národnosti českej, 18,2 % slovenskej a 1,9 % inej národnosti.⁴ Išlo však o posun predovšetkým u nižších dôstojníkov a na nižších veliteľských a štábných funkciách. Svedčí o tom aj skutočnosť, že zo 111 generálov čs. armády bolo 103 (92,8 %) Čechov a 8 (7,2 %) Slovákov a na hlavnom štábe MNO pracovalo 298 dôstojníkov (88,3 %) českej a 40 (11,7 %) slovenskej národnosti.⁵

V zložitých vonkajších a vnútorných podmienkach procesu kreovania komunistickeho režimu a jeho sprievodných javov na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov sa prístup k otázke zastúpenia Slovákov v dôstojníckom zbore vyznačoval značnou protirečivosťou. Na jednej strane pôsobili tendencie silnejúcej nedôvery k niektorým skupinám dôstojníkov slovenskej národnosti a na strane druhej sa objavili prvé pokusy o cieľavedomé zvyšovanie počtu Slovákov v tejto zložke.

Nová etapa politickej perzekúcie, ktorá v tomto čase zasiahla dôstojnícky zbor, sa dotkla všetkých skupín slovenskej národnosti, predovšetkým však z armády Slovenskej republiky. A to vrátane tých, ktorí sa v priebehu vojny stali príslušníkmi 1. čs. armádneho zboru alebo aktívne pôsobili v povstaleckej armáde počas SNP. Zameranie čistiek sa vo vzťahu k nim dostalo až do roviny obviňovania z politickej nespôľahlivosti a v nadväznosti na kritiku tzv. slovenského buržoázneho nacionalizmu aj z pokusov o rozvracanie armády a čs. štátnosti vôbec. Rad slovenských dôstojníkov – v naprostej väčšine išlo o odborne veľmi dobre pripravené kádre alebo o osoby s vojnovými skúsenosťami – bol v dôsledku toho premiestnený na nižšie funkcie, prevelený na funkcie u služieb a „menej dôležitých“ druhov vojsk, či rovno prepustený do zálohy. Personálne

opatrenia boli odôvodňované nutnosťou vysokej bdelosti a ostrážitosti voči „agentom imperialismu“. Súčasne bola pertraktovaná integrita dôstojníckeho zboru založená na jeho „morálnej a politickej jednote“.

K čiastočnej zmene postoja k dôstojníkom slovenskej národnosti došlo v roku 1953. V marci t.r. schválil politický sekretariát ústredného výboru KSČ dokument s názvom Zásady pre výchovu, výber a rozmiestňovanie kádrov v armáde, ktorý, okrem iného, zdôrazňoval hľadisko individuálneho a diferencovaného prístupu k hodnoteniu činnosti dôstojníkov z armády vojnového slovenského štátu a protektorátneho vládneho vojska. V tomto zmysle boli upravené aj ustanovenia predpisu Kádr-I-1, ktorý bol vydaný v máji 1953. Ich uplatňovaním sa rozšírili personálny pohyb slovenských dôstojníkov, napriek pretrvávajúcej atmosfére podozrievania, spomalil.

Akysi protipól uvedených tendencií predstavovalo úsilie štátnych a stranických orgánov získať do dôstojníckeho zboru, v rámci jednotlivých foriem náboru a dopĺňovania, čo najviac Slovákov. Prvé uznesenie v tomto zmysle bolo prijaté už na zasadnutí Vojenského komitétu pri ústrednom výbore KSČ v januári 1949.⁶ V máji 1950 ale musela Najvyššia rada obrany štátu konštatovať, že všetky náborové akcie sú málo účinné, a doporučila vyslať na Slovensko zvláštnu náborovú komisiu zloženú zo zástupcov branného oddelenia ÚV KSČ a MNO.⁷

O „úspešnosti“ týchto snáh svedčí okrem iného skutočnosť, že priamym, tzv. „stranickým“ náborom na základe § 37 branného zákona bolo v rokoch 1950–1955 z celkového počtu 4 372 osôb prijatých do dôstojníckeho zboru len 617 (14,1 %) slovenskej národnosti.⁸ Relatívne lepšie sa dalo zabezpečovať nábor Slovákov do vojenských škôl. Napríklad v školskom roku 1952–1953 študovalo vo vojenských akadémiách 13,9 % a vo vojenských učilištiach 19,9 % poslucháčov slovenskej národnosti.⁹

Zložitost vývoja národnostnej štruktúry dôstojníckeho zboru v prvej polovici päťdesiatych rokov dokumentujú tieto súhrnné údaje: k 1. 1. 1951 bolo v čs. armáde 18,8 % dôstojníkov slovenskej národnosti, k 1. 1. 1952 – 17,5 %, k 1. 1. 1953 – 18,7 %, k 1. 1. 1954 – 19,1 %, k 1. 1. 1955 – 19,0 % a k 1. 1. 1956 – 18,5 %.¹⁰

Atmosféra zvýšenej kritičnosti k spoločenským problémom, vyvolaná závermi XX. zjazdu KSSZ a celoštátnej konferencie KSČ, otvorila priestor aj pre prekonanie extrémnych prejavov schématizmu v personálnej výstavbe armády. Už 15. 10. 1956 prijalo politické byro ústredného výboru KSČ uznesenie Stav a ďalšie úlohy v práci s kádrami v ČSLA. Pomerne veľký priestor v ňom venovalo i národnostnej otázke, najmä z hľadiska cieľavedomého a dlhodobého zvyšovania počtov dôstojníkov slovenskej národnosti a ich služobného postupu. Uznesenie zdôrazňovalo potrebu zlepšiť národnostné zloženie poslucháčov vojenských škôl a venovať zvýšenú pozornosť príprave sloven-

⁶ VHA Praha, f. Vojenský komitét pri ÚV KSČ, protokol 1. zasadnutia 21. 1. 1949.

⁷ VHA Praha, f. NROŠ 1950, protokol 2. zasadnutia 4. 5. 1950.

⁸ Klika, J.: K některým otázkám úlohy stranického náboru při výstavbě velitelského sboru ČSLA a jeho vývoje. Praha, VPA KG 1966, s. 33.

⁹ VHA Praha, f. MNO/Vojenská rada MNO, protokol 29. zasadnutia 11. 11. 1953.

¹⁰ Mourek, Z.: Výstavba důstojníckého sboru v letech 1950–1954. Bratislava, VAAZ-VPF 1972, s. 69; Matoušek, M.: Důstojnícký sbor ČSLA v letech 1955–1959. Bratislava, VAAZ-VPF 1972, s. 88.

³ Tamže, s. 127.

⁴ VHA Praha, f. MNO/KS 1949, č. 42/49.

⁵ Tamže.

ských dôstojníkov pre vyššie a najvyššie funkcie. Na druhej strane ale ako nežiadúce označilo vytváranie národnostných celkov u jednotiek.¹¹

Na počiatku roka 1957 bol uskutočnený sociologický rozbor zastúpenia Slovákov v dôstojníckom zbore u jednotlivých druhov vojsk. Osobitná pozornosť bola pritom venovaná slovenským dôstojníkom, ktorí v minulosti pôsobili v bývalej slovenskej armáde. Na základe výsledkov rozboru bola opäť podčiarknutá zásada individuálneho prístupu k ich hodnoteniu. S pomocou straníckych a štátnych orgánov mal byť súčasne ovplyvnený prílív nových kádrov do armády v prospech dôstojníkov slovenskej národnosti.

V máji rozhodlo politické byro ústredného výboru KSČ, aby pre okamžité posilnenie slovenského prvku v dôstojníckom zbore bol organizovaný nábor slovenských, bieloruských a ukrajinských partizánov a príslušníkov 1. čs. armádneho zboru slovenskej národnosti. Za výber zodpovedali v prvom stupni komisie obrany pri ONV a v druhom komisia veliteľa 2. vojenského okruhu v spolupráci s okresnými a krajskými orgánmi KSS. Výsledkom akcie bola napokon skutočnosť, že z celkového počtu 1 386 podaných žiadostí o aktivovanie sa realizovalo len 105.¹²

Rozhodujúci obrat v národnostnom zložení dôstojníckeho zboru ale mala prijsť – podľa záverov spomínaného rokovania politického byra ÚV KSČ – regulácia výberu do vojenských škôl. Prijaté uznesenie uložilo, aby počnúc rokom 1957 bolo prijímaných najmenej 35 % uchádzačov slovenskej národnosti a to dovtedy, kým sa pomerne zastúpenie Slovákov v dôstojníckom zbore nevyrovná s pomerom slovenského a českého obyvateľstva štátu.

Aj keď sa toto smerné číslo nepodarilo v plnej miere dodržať, prírastky dôstojníkov slovenskej národnosti v druhej polovici päťdesiatych rokov predstavovali ročne na 25 až 30 % absolventov vojenských škôl. Dielčie pozitívne výsledky boli dosiahnuté aj v zastúpení slovenských dôstojníkov v centrálnych orgánoch armády. Napríklad na MNO stúpol ich počet zo 4,7 % v roku 1956 na 6,2 % ku koncu roka 1960. Pomerne výrazný pokles, okolo 5 %, bol však naopak zaregistrovaný v počtoch Slovákov na veliteľských a štábných funkciách na stupňoch od zväzku po armádu a vojenský okruh.¹³

K 1. 1. 1960 sa percentuálne zastúpenie Slovákov v dôstojníckom zbore zvýšilo na 19,2 %. A to napriek vysokej odchodovosti dôstojníkov slovenskej národnosti do zálohy. V rámci novej etapy upevňovania „triednej a politickej“ spoľahlivosti veliteľského zboru, ktorá bola zahájená na základe vyhodnotenia príčin „rozkladu“ maďarskej armády na jeseň 1956, bol okrem iného prepustený aj značný počet bývalých príslušníkov armády Slovenskej republiky. Ak k 1. 1. 1955 predstavoval podiel tejto skupiny na celkovom počte slovenských dôstojníkov už len 6,1 %, k 1. 1. 1960 poklesol – napriek proklamovanému individuálnemu prístupu – na 4,0 %.¹⁴

Druhá príčina vysokej odchodovosti slovenských dôstojníkov súvisela s organizačnými a dislokačnými zmenami v armáde. V ich dôsledku sa znížil aj počet plánovaných dôstojníckych funkcií, z toho na Slovensku takmer o 600. Z celkového počtu

¹¹ VHA Praha f. MNO/KS 1956, 26/2-15.

¹² VHA Praha f. MNO/KS 1957, čj. 0020230/11-17.

¹³ VHA Praha f. MNO/KS 1961, 12/1-47.

¹⁴ Matoušek, M.: c.d., s. 86.

dôstojníkov prepustených pri tejto príležitosti do zálohy bolo 18 % slovenskej národnosti (vrátane príslušníkov bývalej slovenskej armády). Základnú tendenciu vývoja národnostnej štruktúry dôstojníckeho zboru z hľadiska jeho teritoriálneho rozmiestnenia potom ukazujú tieto údaje: počet dôstojníkov slovenskej národnosti v českých a moravských posádkach sa od 1. 1. 1957 do 1. 1. 1961 zvýšil z 8,3 % na 11,5 %, v posádkach na Slovensku v rovnakom období naopak klesol zo 61,9 % na 58,7 %. Pre nesúhlas so službou u útvarov a jednotiek dislokovaných mimo slovenského územia v tomto čase odchádzalo z armády až 22 % z priemerného ročného úbytku slovenských dôstojníkov.¹⁵

Počiatkom šesťdesiatych rokov bol spracovaný prvý dlhodobější plán výstavby čs. armády, ktorý mal definitívne ukončiť etapu improvizácií. V tomto zmysle sa mali riešiť aj otázky perspektívneho vývoja dôstojníckeho zboru. Základné východisko prístupov k tejto zložke pritom naďalej tvorili závery politického byra ústredného výboru KSČ z októbra 1956.

Pri zostavovaní plánu dopĺňovania, školenia a rozmiestňovania vojakov z povolania na roky 1960-1965 velenie armády okrem iného stanovilo, aby do vojenských učilišť bolo v každom roku prijímaných až 40 % uchádzačov slovenskej národnosti. Zlepšením sociálnych podmienok slovenských dôstojníkov v českých a moravských posádkach mala byť súčasne znížená ich odchodovosť z armády a oslabená tendencia narastania počtu žiadostí o premiestnenie na Slovensko. Kádrové orgány mali venovať zvýšenú pozornosť aj mladým, do zálohy prepusteným slovenským dôstojníkom. Bola podčiarknutá možnosť ich opätovného aktivovania pokiaľ „politicky, triedne a odborne“ vyhovujú. Intenzívne sa mal tiež uskutočňovať nábor z radov absolventov ŠDZ slovenskej národnosti a tým, ktorí by sa osvedčili v praxi, malo byť zabezpečené doplnenie vojenskoodborného vzdelania. Velenie armády predpokladalo, že dôsledným plnením týchto opatrení bude otázka národnostného zloženia dôstojníckeho zboru, tzn. dosiahnutie jeho zrovnateľnosti s národnostnou štruktúrou obyvateľstva, vyriešená do roku 1970.¹⁶

Nasledujúci vývoj však ukázal nereálnosť týchto predstáv a prepočtov. Potvrdil, že velenie armády vychádzalo z neobjektívneho hodnotenia stavu spoločnosti a precenilo aj možnosti samotného armádneho organizmu. Záujem slovenských občanov o službu v armáde nielen stagnoval, ale začal dokonca klesať. Nedarilo sa plniť úlohy individuálneho náboru ani smerné čísla náboru do vojenských škôl. Z celkového počtu uchádzačov prijatých do vojenských učilišť v školskom roku 1960/61 bolo 35,0 %, v školskom roku 1961/62 – 34,1 %, v školskom roku 1962/63 – 32,6 % a v školskom roku 1963/64 len 29,0 % slovenskej národnosti. Odchodovosť slovenských poslucháčov zo štúdií pritom predstavovala 17 až 20 %. Neúspešne bola plnená tiež úloha znížiť počet žiadostí slovenských dôstojníkov o prepustenie do zálohy. Navyše opäť zosilneli negatívne tendencie vo vzťahu k bývalým príslušníkom armády Slovenskej republiky.

Na počiatku druhej polovice šesťdesiatych rokov sa velenie armády znova komplexne zaoberalo otázkami personálnej práce. Na základe analýzy vypracovanej kádrovou správou MNO potom prijalo 29. 11. 1966 predsedníctvo ústredného výboru KSČ uznesenie O súčasnom stave a ďalších úlohách kádrovej práce s vojakmi z povolania

¹⁵ VHA Praha f. MNO/KS 1960, 12/1/12; VHA Praha f. MNO/HPS 1968, 33/1-1.

¹⁶ VHA Praha f. MNO/KS 1961, 2/4-6; VHA Praha f. MNO/HPS 1968, 33/1-1.

v ČSLA. Prijaté závery však svojim obsahom a zameraním zostali na úrovni predchádzajúcich opatrení, podčiarkli len naliehavosť ich praktickej realizácie.

Podklady pre dôslednejšie riešenie situácie v národnostnom zložení dôstojníckeho zboru mal priniesť sociologický rozbor jednotlivých skupín vojakov z povolania so stavom k 1. 1. 1968.

Rozbor ukázal, že z celkového počtu 41 630 generálov a dôstojníkov je slovenskej národnosti 8 326 osôb, tzn. 20,0 %. Z týchto potom 4 077 dôstojníkov (49,1 %) vykonávalo službu v posádkach na teritóriu Čiech a Moravy, kde bolo plánovaných až 85 % všetkých dôstojníckych funkcií. Vo funkciách v ustanovovacej právomoci ministra národnej obrany (353 generálov a dôstojníkov) pôsobil len 59, tzn. 16,7 % Slovákov. Na jednotlivých stupňoch velenia bolo zastúpenie slovenských dôstojníkov takéto: ústredné orgány (MNO a GŠ) – 6,4 %, veliteľstvá zväzov (okruh, armáda) – 17,3 %, veliteľstvá zväzov – 15,6 % a pluky – 18,2 %.¹⁷

V spoločenskom pohybe, ktorý prebiehal ako súčasť pokusu o reformu existujúceho politického systému po januári 1968, nadobudla problematika vývoja slovenského prvku v dôstojníckom zbore ale oveľa širšie dimenzie. V najobecnejšej rovine sa premietla až do snáh o nové legislatívne vyjadrenie vzájomného súžitia Čechov a Slovákov na federatívnom princípe. Sprievodným javom tohto procesu boli spory o existenciu tzv. „slovenskej otázky“ v armáde. V nej sa koncentrovalo pomerne široké spektrum problémov, od požiadaviek na posilnenie vplyvu slovenských národných orgánov na tvorbu a realizáciu vojenskej politiky, ďalej podstatné posilnenie slovenského prvku v centrálnych orgánoch armády, zvýšenie počtu jednotiek a útvarov na teritóriu Slovenska a tým aj počtu funkcií pre veliteľský zbor, až po názory na obnovenie slovenských národných jednotiek v zmysle Košického vládneho programu.

Velenie armády, v ktorom došlo k podstatným zmenám, pokladalo kritiku riešenia národnostnej otázky za oprávnenú a priznávalo tiež, že doterajšími opatreniami „nebol dosiahnutý žiaduci pokrok“. Súčasne však zdôrazňovalo, že nie je možné opustiť zásadu jednotnosti armády a že národnostné kritériá vo výstavbe jej veliteľského zboru musia byť podriadené politicko-odborným hľadiskám.¹⁸ Od počiatku odmietalo tendencie obnoviť slovenské národné jednotky a kladlo dôraz najmä na vypracovanie nového modelu „národnostnej kádrovej štruktúry“, ktorý mal stanoviť, „kde má byť paritné zloženie príslušníkov oboch národov, kde pomerné a kde je možné národnostné zloženie“.¹⁹ Na základe analýzy doterajšieho vývoja dôstojníckeho zboru, výsledkov uvedeného sociologického rozboru a prieskumu sociálnych podmienok života slovenských dôstojníkov v českých posádkach boli určené bezprostredné a perspektívne úlohy personálnej práce. Tieto boli zahrnuté do tzv. Akčného programu ČSLA ako základného dokumentu jej ďalšieho rozvoja.

V tejto súvislosti je potrebné uviesť aj skutočnosť, že v dôsledku personálnych zmien uskutočnených v roku 1968 sa počet Slovákov v centrálnych orgánoch armády a na vyšších stupňoch velenia podstatne zvýšil. Na MNO pôsobilo 7,5 % generálov a dôstojníkov slovenskej národnosti, vo vojenskej rade ministra národnej obrany bolo 36 % Slovákov, vo funkciách na stupni veliteľov zväzov 60 % a zástupcov veliteľov

zväzov 42 %.²⁰ V roku 1968 čiastočne poklesla aj odchodovosť slovenských dôstojníkov do záloh, znížil sa ale tiež počet uchádzačov slovenskej národnosti prijatých do vojenských škôl.

Opätovné upevňovanie totalitného politického a spoločenského systému začaté krátko po intervencii vojsk piatich krajín Varšavskej zmluvy, znamenalo aj v armáde prehodnocovanie relatívne progresívnych tendencií a návrat k „osvedčeným“ metódam riadenia jednotlivých oblastí. Už v júni 1969 bol na zasadnutí vojenskej rady ministra národnej obrany prijatý záver, že návrh nového modelu „národnostnej kádrovej štruktúry“ môže kádrovej správe MNO poslúžiť len „ako jeden z podkladových materiálov pre riešenie národnostného zloženia ČSLA“, pričom je dôležitá „správna voľba obdobia (politického limitu) k jeho postupnej, uvážlivej a citlivej realizácii“. Ako prioritná záležitosť bola zdôraznená predovšetkým „očista“ dôstojníckeho zboru od „marxistickoleninských a triedne nepevných, oportunistických a revizionistických živlov“.²¹

Politické čistky ale Slovákov v dôstojníckom zbore pravdepodobne nezasiahli v takej miere, ako dôstojníkov českej národnosti. Naznačuje to vývoj národnostnej štruktúry tejto zložky, v ktorej percentuálne zastúpenie dôstojníkov slovenskej národnosti vzrástlo z 20,2 % k 1. 1. 1969 na 21,0 % k 1. 1. 1970 a k 1. 1. 1971 sa udržalo na rovnakej úrovni. V súvislosti s organizačnými zmenami v čs. armáde, ktoré doprevádzali „dočasné“ rozmiestňovanie sovietskych vojsk v ČSSR, sa zvyšoval aj počet slovenských dôstojníkov u jednotiek na teritóriu Slovenska. K 1. 1. 1969, kedy vstúpila do platnosti nová teritoriálna pôsobnosť Východného vojenského okruhu zahŕňujúca len slovenské kraje, bolo v dôstojníckom zbore VVO 63,2 % dôstojníkov slovenskej národnosti, k 1. 1. 1970 – 72,8 % a k 1. 1. 1971 už 75,2 %.²²

Pri sumarizovaní dynamického a súčasne protirečivého vývoja dôstojníckeho zboru čs. armády od februára 1948 do roku 1970 je potrebné predovšetkým konštatovať, že reálny počet dôstojníkov slovenskej národnosti vzrástol v tomto období približne o 6 300 osôb. V rámci celkového navrhovania počtov tejto zložky o vyše 28 000 osôb predstavoval prírastok slovenských dôstojníkov asi 22%. Percentuálne vyjadrenie počtu Slovákov v národnostnej štruktúre dôstojníckeho zboru v rovnakom čase stúplo úhnom o 4,6 %. Základný cieľ, tzn. dosiahnuť do roku 1970 vyrovnanie národnostného zloženia dôstojníckeho zboru s národnostnou štruktúrou obyvateľstva – počet osôb slovenskej národnosti v ČSSR dosiahol v tomto roku 29,2 % – ale nebol splnený. Naďalej pretrvával aj výrazný nepomer medzi počtom slovenských a českých dôstojníkov v centrálnych orgánoch a jej vyšších veliteľských stupňoch. K výraznému posunu naopak došlo z hľadiska počtu Slovákov v dôstojníckom zbore na Slovensku.

²⁰ Tamže.

²¹ VHA Praha, MNO/KS 1969, 12/1-53.

²² VHA Praha, MNO/KS 1971, 12/1-50.

¹⁷ VHA Praha f. MNO/HPS 1968, 33/1-1.

¹⁸ A-revue, 1968, č. 8. Interview s ministrom národnej obrany gen. por. Martinom Dzurom, s. 45-47.

¹⁹ VHA Praha, MNO/KS 1969, 2/1-1.

Questions of the Representation of Slovaks in the Officer Corps of the Czechoslovak Army After February 1948

Jan Štaigl

Based on the summarisation of the dynamic and at the same time totally inconsistent developments within the officer corps of the Czechoslovak Army after February 1948, it follows that the number of officers of Slovak nationality increased in real terms and at the same time the proportion also grew, reaching a level which was almost the same as the proportional structure of the population. At the highest levels of military command, however, the disproportion remained.

ČESKÍ PROFESORI A VYSOKÁ ŠKOLA TECHNICKÁ V KOŠICIACH DO ROKU 1967

Pavol Matula

Spoločná história Čechov a Slovákov obsahuje mnoho svetlých i tienistých stránok. K tým svetlejšímu patrí vzájomná spolupráca na poli školstva, vedy a kultúry. Boli obdobia, keď svojou činnosťou obohacovali Slováci Čechov, a naopak zasa tie, keď Česi napomáhali Slovákom. Založenie Vysokej školy technickej v Košiciach v roku 1952 a jej ďalší rozvoj za pomoci českých profesorov možno priradiť k tomu druhému. Výpomoc českej inteligencie pri rozvoji slovenského školstva však nezačala po roku 1945.

K ich masívnemu príchodu na Slovensko došlo už po vzniku spoločného česko-slovenského štátu v roku 1918. V tom čase bolo slovenské školstvo tesne pred zánikom, ak sa o ňom ešte dalo hovoriť ako o slovenskom. Neexistovali slovenské školy vysoké a stredné. Iba na niektorých ľudových sa ešte vyučovalo niekolkoma hodinami po slovensky. Po vzniku prvej ČSR bolo teda základným predpokladom pre obnovenie národného života na Slovensku urýchlené zreformovanie školstva. Nedostatok slovenskej inteligencie a zvlášť pedagógov túto úlohu značne sťažoval. O výpomoc teda boli požiadani českí pedagógovia. Pôsobili na všetkých stupňoch škôl, od ľudovej po vysokú. Vďaka ich pomoci sa podarilo niečo priam neuveriteľné, národ, ktorý v roku 1918 stál na pokraji zániku, sa za 20 rokov postavil plne na vlastné nohy.

I keď sa podarilo dosiahnuť pri budovaní slovenského školstva veľa, rozhodne ten stav nebol ideálny. Napríklad otázka slovenského vysokého školstva nebola v tomto období celkom doriešená. V Bratislave síce bola v roku 1919 založená Univerzita Komenského, ktorá sa podľa zákona mala skladať z fakulty lekárskej, právnickej, filozofickej a prírodovedeckej, ale do života boli uvedené len prvé tri. Na prírodovedeckej fakulte sa začalo prednášať až v roku 1940.

Už na začiatku roku 1919 sa objavila aj požiadavka na založenie vysokej školy technickej na Slovensku.¹ Pri koncipovaní systému vysokého školstva sa pôvodne tento variant neodmietať. Neskôr sa to už zdalo viac-menej zbytočné s ohľadom na dostatok vysokých škôl technického smeru v Čechách a na Morave, ktoré plnili potreby celej ČSR.² Koncentrácia všetkých technických vysokých škôl v západnej časti republiky však len podporovala jej asymetrickosť, kde Slovensko naďalej zostávalo agrárnou krajinou. Založenie technickej vysokej školy na Slovensku by naopak podporilo trend k jeho spriemyselnovaniu.

Zápas o založenie techniky na Slovensku trval skoro do samotného konca prvej ČSR. Zákon o jej zriadení (č. 170/1937 Sb.) bol schválený až 8. júla 1937. Jej sídlom mali byť Košice, avšak po viedenskej arbitráži kvôli odstúpeniu južných častí republiky

¹ Suláček, J.: Zápas o slovenskú techniku v rokoch 1919–1938. Košice 1996, s. 34.

² Tamže, s. 50.

Maďarsku bola dočasne prenesená do Prešova, neskôr do Martina a nakoniec skončila v Bratislave. Keďže na Slovensku nebol dostatok kvalifikovaných odborníkov, viac ako polovicu profesorského zboru tvorili Česi (6 Česi, 3 Slováci, 1 Rus).³ Ani vojnová Slovenská republika sa bez ich pomoci nezaobišla, čo vyjadril aj jej minister školstva J. Sivák vo svojom expozé pred kultúrnym výborom snemu (29. 3. 1940), oceniač prácu tých profesorov, ktorí sa rozhodli zostať v Bratislave.⁴

Po skončení II. svetovej vojny sa začali objavovať požiadavky na navrátenie školy do Košíc. Proti jej premiestneniu sa však stavali bratislavskí študenti, ktorí by po presťahovaní radšej odišli do Brna. Ani profesori, viazaní existenčne na Bratislavu, nemali veľkú ochotu sťahovať sa do Košíc.⁵ Nakoniec sa pristúpilo ku kompromisu – zrušil sa odbor poľnohospodárskeho a lesného inžinierstva na bratislavskej SVŠT a na ich základe vznikla v roku 1946 (nariadenie SNR č. 48 z 25. 4.) technická vysoká škola v Košiciach. V roku 1952 však došlo k jej premiestneniu do Nitry a Zvolena. Nariadením vlády (č. 30 z 8. 7. 1952) bola v Košiciach zriadená nová Vysoká škola technická, skladajúca sa z troch fakúlt – baníckej, strojárskej a hutníckej.⁶ Zriadenie školy sa zdôvodňovalo odbremením bratislavskej techniky (vyčlenením baníckej fakulty, a oddelením štúdia ťažkého strojárstva), budovaním hutného kombinátu (HUKO 1952–53), závodov ťažkého strojárstva a blízkosťou rudných baní. Štúdium malo byť špecializované na industrializáciu východného Slovenska.

Za ďalšie budovanie školy boli zodpovední vymenovaní akademickí funkcionári. Situácia s kvalifikovanými odborníkmi na Slovensku však bola aj v tomto období veľmi zlá, preto touto úlohou boli poverení zväčša českí profesori. Mnohí si však v prvých rokoch podávali žiadosti na VŠT sami.⁷

Prvým rektorom sa stal prof. Ing. František Kámen (1894–1979), absolvent Strojnej fakulty ČVUT v Prahe, ktorý dovtedy prednášal na SVŠT.⁸ Funkciu rektora zastával až do roku 1957, keď odišiel na Vysokú školu strojní a textilnú v Liberci. Okrem toho viedol v Košiciach Katedru všeobecného strojnictva (Fakulta všeob. strojárstva). Jeho práca pre Slovensko sa však neobmedzila len na vybudovanie košickej techniky. Zaslúžil sa aj o projektovanie a výstavbu podnikov ťažkého strojárstva (vedúci sektoru výstavby strojárskych závodov na Slovensku, 1948–50). Taktiež bol priekopníkom výstavby prvých teplární v Československu a autorom jedného patentového vynálezu.⁹

Za prvého dekana Baníckej fakulty bol vymenovaný prof. Ing. Emil Nevýjel (1901–1961), absolvent Vysokej školy banskej v Příbrami, ktorý do svojho vymenovania pôsobil ako vedúci technického odboru Východoslovenského rudného prieskumu

³ Tamže, s. 150.

⁴ Tamže, s. 167.

⁵ Tamže, s. 188–190.

⁶ Puzder, J.: 25 rokov Vysokej školy technickej v Košiciach. Košice 1977, s. 16–17.

⁷ Archív TU (ATU) v Košiciach, spis Jozef Ondra, list dekana Hutníckej fakulty z 9. 4. 1953; spis Karel Chrupa, list dekana Baníckej fakulty z 28. 5. 1953 K. Chrupu; spis Jan Bilek, list J. Bileka (bez dátumu) dekanovi Fakulty banského inžinierstva VŠT.

⁸ Červinka, J.: Vznik Vysokej školy technickej v Košiciach v roku 1952. In: Spoločenské vedy, História 4, 1973, Zborník Pedagogickej fakulty UK v Bratislave so sídlom v Trnave, s. 161–163.

⁹ ATU, spis František Kámen, list min. škol. a kult. z 26. 8. 1958; Slovenský biografický slovník (SBS) III, Martin 1989, s. 30.

v Spišskej Novej Vsi. Jeho zásluhou bola vybudovaná Katedra hlbinného dobývania. Na Slovensko prišiel už v roku 1937 ako závodný inžinier banskej a hutníckej účastinnej spoločnosti Montania vo Švedlári. V období vojnovnej Slovenskej republiky sa zapojil do protifašistického odboja a SNP. Kvôli ťažkej srdcovej chorobe odišiel v roku 1955 z VŠT do invalidného dôchodku.¹⁰

Prvým dekanom Hutníckej fakulty sa stal prof. Ing. dr. Jaroslav Horák (1884–1975), absolvent Vysokej školy banskej v Příbrami. Do Košíc prišiel z Ministerstva hút a rudných baní v Prahe, kde zastával funkciu vedúceho oddelenia mechaniky a energetiky. Slovensko mu nebolo cudzie, pôsobil tu už v tridsiatych rokoch ako inžinier železiarní v Podbrezovej. Na VŠT zastával aj funkciu vedúceho Katedry náuky o kovoch a tepelného spracovania kovov. Zaoberal sa najmä problematikou výroby a spracovania ocele. V roku 1954 sa vrátil do Prahy, kde prednášal na ČVUT.¹¹

Funkciu dekana Strojníckej fakulty zastával v rokoch 1955–1958 prof. Ing. dr. Jozef Ondra (1913–1970), absolvent Vysokého učení technického v Brne, ktorý dovtedy pôsobil na Ministerstve priemyslu a rudných baní v Prahe. Vypracoval teoretické základy obrábania kovov a technológiu výroby špeciálnych meracích prístrojov. Na VŠT v Košiciach vybuďoval Katedru mechanickej technológie a obrábania.¹²

Od roku 1953 pôsobil na VŠT aj prof. Ing. Jan Bilek (1895–1966), ktorý nasledujúce dva roky zastával funkciu prodekana Baníckej fakulty. Slovensko dôverne poznal, keďže tu pracoval najprv v dvadsiatych rokoch ako elév v Štátnej naftovej ťažbe v Gbeloch a neskôr, v tridsiatych rokoch, ako vedúci rafinérie Priemyselnej účastinnej spoločnosti v Strážskom. Na Slovensku zostal aj počas II. svetovej vojny. Za svoju antifašistickú činnosť bol v roku 1944 zatknutý a internovaný v Ilave a v Bratislave. Jeho znalosti a skúsenosti z odboru naftového priemyslu, banskej ekonomie a bezpečnosti, ktoré získal v predchádzajúcich rokoch, mohol po vojne využiť najprv na Ministerstve palív a energetiky v Prahe a potom ako profesor na VŠT v Košiciach.¹³

Ďalšími z radu významných českých profesorov na Baníckej fakulte VŠT boli prof. Ing. Karel Chrupa (1904–1974), ktorý sa významne pričínal o projektovanie a výstavbu banských závodov na Slovensku, a prof. Ing. Josef Hlissnikovský (1905–1972), priekopník mechanizácie dobývacích a prípravných prác, zasadzujúci sa o zdokonalenie strojového vybavenia slovenského baníctva.¹⁴

Na Hutníckej fakulte to ďalej boli: prof. Ing. Jaroslav Kocich (1930), jej dekan v rokoch 1962–1965, autor jedného patentového vynálezu,¹⁵ prof. Ing. Svatopluk Černoch (1912), autor 3 patentov z odboru pecnej technológie a stavby pecí,¹⁶ prof. dr. Ing.

¹⁰ Šimčísko, J.: Na okraj baníckej vedeckej konferencie a sjazdu absolventov v septembri 1967 v Košiciach. In: Banický almanach 1967, s. 240; SBS IV, s. 288.

¹¹ SBS II., s. 376.

¹² ATU, spis Jozef Ondra, list rektora z 30. 10. 1958 a 27. 6. 1959; Encyklopédia Slovenska (ES) IV. Bratislava 1980; SBS IV., s. 331.

¹³ ATU, spis Jan Bilek, list Min. školstva rektorovi VŠT z 29. 9. 1953 a 22. 3. 1955, list rektora VŠT Min. školstva z 3. 7. 1954, životopis J. Bileka z 25. 4. 1953; SBS I., s. 251.

¹⁴ ATU, spis Karel Chrupa, list rektora VŠT z 16. 6. 1953, list Min. školstva rektorovi VŠT z 29. 9. 1953 a 23. 11. 1953; ATU, spis Jozef Hlissnikovský, list rektora VŠT Povereníctvu školstva a kult. z 2. 6. 1959 a potvrdenie rektora o dĺžke zamestnania z 3. 7. 1959; Šimčísko, J.: c.d., s. 239; SBS II., s. 340, 478.

¹⁵ ES III.

¹⁶ Brož, V., Slušná, O.: Kdo je kdo v Československu I. Praha 1969, s. 131–132.

Jaroslav Malkovský (1902–1980), dekan v rokoch 1956–1960, autor niekoľkých patentov, venujúci sa aj dejinám československého hutníctva,¹⁷ prof. Ing. Ludvík Brož (1919), dekan v rokoch 1960–1962, špecializujúci sa na oblasť teórie vysokopecných pochodov,¹⁸ prof. dr. Ing. Jaroslav Kubelík (1903–1981), prorektor pre výstavbu v rokoch 1959–1962,¹⁹ prof. dr. Ing. Bedřich Zimmermann (1903–1958), prorektor pre vedecko-výskumnú činnosť v rokoch 1954–1958,²⁰ a mnoho iných.

V priebehu prvých piatich rokov existencie VŠT v Košiciach bolo zastúpenie českých profesorov na jednotlivých fakultách rôzne. Na baníckej to bolo 55 %, na hutníckej 100 % a na strojníckej 40 %. V priemere na celej vysokej škole tvorili 66 %. Do roku 1967, teda v priebehu prvých pätnástich rokov, ich zastúpenie kleslo, no aj tak to bola ešte skoro polovica (46,5 %). Na baníckej 33 %, na hutníckej 84,6 % a na strojníckej 23 %.²¹

Pôsobenie českých profesorov na VŠT v Košiciach bolo pre Slovensko a zvlášť východné Slovensko veľkým prínosom. Vďaka nemu sa podarilo vybudovať druhé vysokoškolské centrum technického smeru, ktoré pripravilo obrovské množstvo odborníkov potrebných na spriemyslenie málo rozvinutej východnej časti Slovenska. Väčšina absolventov sa totiž uplatnila v práve vznikajúcich podnikoch tohoto kraja. Za všetky možno spomenúť Slovenské magnezitové závody, či železiarsky gigant – Východoslovenské železiarne.

Czech Professors and the Technical University in Košice through 1967

Pavol Matula

In 1952, a technical university was established in Košice, which from the beginning had a predominantly Czech teaching staff. Amongst others was the first rector, F. Kámen, and deans E. Nevyjel, J. Horák and J. Ondra. During the first five years of the school's existence, Czech professors accounted for 66 % of the staff, and even after fifteen years they still represented 46,5 % of the professors. The presence of the Czech professors allowed the training of a great number of specialists for the industrialization of this part of the republic.

¹⁷ Sborník vedeckých prác VŠT v Košiciach I., 1967, s. 219; Východoslovenské noviny 1972; Technické noviny 1967; ES III.; Rudy č. 8, 1974, s. 238; SBS IV., s. 49.

¹⁸ ATU, spis Ludvík Brož, list rektora VŠT z 15. 11. 1958, 20. 7. 1959 a 28. 1. 1959, list Pover. škol. a kult. z 29. 9. 1960; Brož, V., Slušná, O.: c.d., s. 104.

¹⁹ ATU, spis Jaroslav Kubelík, návrh rektora na priznanie osob. dôchodku z 27. 1. 1977; Puzder, J.: c.d., s. 29; SBS III., s. 286.

²⁰ ATU, f. Bedřich Zimmermann, návrh z 20. 11. 1953 a uvoľnenie z 10. 9. 1958.

²¹ Výpočet bol urobený z údajov uvedených v: Puzder, J.: c.d.; Šimčísko, J.: c.d.; Šimčísko, J.: Vysoká škola technická Košice 1952–1972. Košice 1972; Malá encyklopédia Slovenska. Bratislava 1987; Brož, V., Slušná, O.: c.d.; ES a SBS.

TLAK NOVÉ MOCI VŮČI ČESKÝM A SLOVENSKÝM REEMIGRANTŮM PO ÚNORU 1948

Jaroslav Vaculík

K únorovému převratu došlo v době, kdy poválečná reemigrace ještě probíhala. Do 15. června 1948 bylo na ministerstvu sociální péče registrováno 74 tisíc reemigrantů, další evidovaly okresní národní výbory. Většinou pocházeli z východní, jihovýchodní a střední Evropy, ale byli mezi nimi i menším počtu z západní Evropy a ze zámoří. Motivace jejich návratu měla převážně ekonomický podklad, snahu o zlepšení životních poměrů a život v ekonomicky a politicky stabilizované společnosti.

Reemigranti po svém příchodu do ČSR zakládali své organizace jako byl Svaz Čechů z Volyně, Sbor českých exulantů i navrátilců z Polska, Sdružení zahraničních Čechů či Svaz reemigrantů z Rakouska. Po únoru 1948 usiloval akční výbor Československého ústavu zahraničního (ČÚZ) o pohlčení těchto spolků. Na sjezdu delegátů 24 odboček ČÚZ, čtyř jeho krajských sekretariátů a krajských spolků 20. března 1948 bylo schváleno, že jedinou ústřední celostátní organizací pro péči o zahraniční krajany i reemigranty bude ČÚZ, na Slovensku měla tuto působnost vykonávat Slovenská liga. Odbočky jednotlivých krajských spolků se měly přetvořit v odbočky ČÚZ. Ten v letech 1948–1949 zorganizoval několik krajských sjezdů reemigrantů v jednotlivých pohraničních regionech. Prvním z nich byl sjezd konaný v Mariánských Lázních 25.–26. září 1948, který se zabýval problémy reemigrantů v západních Čechách. Navrátilci usídlení na jižní Moravě se sešli 27.–28. listopadu 1948 ve Znojmě, kde se zabývali především požadavky krajanů z Volyně, Jugoslávie, Bulharska a Maďarska. Tzv. Budovalský sjezd reemigrantů ze severní Moravy a Slezska se sešel 26.–27. března 1949 v Šumperku a ze severních Čech 2.–3. března 1949 v Ústí nad Labem. Sjezdy reemigrantů, které se uskutečnily i v některých pohraničních okresech, měly především veřejně deklarovat údajnou podporu navrátilců novému komunistickému režimu.

Ten přistoupil, stejně jako ve všech ostatních sférách, k politické očištění organizací reemigrantů, ve kterých byly ještě koncem února 1948 ustaveny tzv. akční výbory. Akční výbor Svazu Čechů z Volyně (SČzV) zbavil funkce dosavadního předsedu Vladimíra Mesnera a dalších osm z devatenácti členů výkonného výboru.¹ Prohlásil, že někteří členové ústředního výboru se exponovali v „reakčních“ organizacích a že u některých volyňských Čechů se prý projevovaly následky protisovětské výchovy.² Na své druhé schůzi 2. března 1948 se akční výbor SČzV rozhodl postupovat nekompromisně vůči těm členům, kteří se nepřátelsky vyjadřovali o SSSR a stýkali se s osobami německé národnosti. Prudce poklesla úroveň svazového časopisu Věrná stráž, který nadále otiskoval převážně nezáživné politické a vzdělávací materiály a články převzaté ze sovětských

¹ SÚA, f. Svaz Čechů z Volyně (dále jen SČzV), k. 20, AV SČzV 26. 2. a 2. 3. 1948.

² Věrná stráž (dále jen VS), 1948, č. 9, s. 1–2.

novin a časopisů. Vedení svazu kritizovalo volyňské Čechy za to, že se vyhýbali práci v komunisty usměrněných orgánech místní správy a ve společenských organizacích.³ Činnost jednotlivých okresních odboček začala stagnovat a postupně zanikaly. Z dvaceti odboček bylo nutno v roce 1951 polovinu zrušit pro pasivitu. V roce 1953 působil už jen ústřední výbor se sídlem v Žatci, který se v pohraničních okresech opíral o okresní důvěrníky.⁴ Řada z téměř šesti tisíc členů neplatila členské příspěvky a předplatné časopisu Věrná stráž. V roce 1950 dlužilo členské příspěvky za rok 1949 celkem 780 členů.⁵ Jistou aktivitu vyvíjel SČZV zpočátku v kulturní oblasti, kdy v letech 1948–1950 uspořádal tři olympiády lidového umění a tvorby volyňských Čechů. Na sociální účely soustředil jen v roce 1950 na 265 tisíc Kčs a z toho vyplatil na jednorázových výpomocích a podporách volyňským vdovám, sirotkům, invalidům, studujícím, vojákům, hornickým učňům a sociálně slabým 178 tisíc Kčs.⁶ Značnou pozornost musel svaz věnovat majetkoprávním otázkám reemigrantů, neboť ve druhém pololetí roku 1952 soustředil 6351 vyplněných dotazníků k jednání o vyrovnání závazků a nároků vzniklých v důsledku přesídlení, které se staly podkladem pro majetkové vyrovnání.⁷ Od roku 1953 již nevycházel orgán svazu Věrná stráž a nezbytný kontakt s členskou základnou byl udržován pomocí cyklostylovaného Informačního oběžníku. V roce 1953 byla zrušena i historická komise, která měla shromažďovat materiál pro dějiny Čechů na Volyni.⁸ Na sjezdu Svazu protifašistických bojovníků (SPB) v březnu 1957 bylo rozhodnuto o splnutí SČZV s SPB. Oficiální likvidace byla provedena 5. května 1957, kdy byl ústřední výbor SČZV nahrazen likvidační komisí SČZV, která působila do března 1958, kdy bylo ukončeno majetkoprávní vyrovnání s volyňskými Čechy, tj. byly vyplaceny náhrady za majetek zanechaný na Volyni při současném splacení náhrad za majetek přidělený v ČSR. SČZV vydatně pomáhal státním orgánům při realizaci tohoto vyrovnání, což jej uchránilo před dřívější likvidací. Nicméně u části volyňských Čechů se spolupráce vedení SČZV s orgány komunistického státu setkávala s nepochopením a odporem. To se týkalo zejména těch krajanů, kteří se po únoru 1948 stali oběťmi soudních perzekucí.

Už v roce 1947 byli někteří volyňští Češi vtaženi do tzv. mostecké špionážní aféry, kdy vojenská kontrarozvědka a Státní bezpečnost uměle vytvořily údajně protistátní skupinu bývalých příslušníků 1. československého armádního sboru v SSSR – především podkarpatských Rusů a volyňských Čechů, odsouzených v roce 1948 protizákonně k dlouholetému vězení.⁹ Cílem této komunistické provokace bylo kompromitovat národně socialistickou stranu, která se těšila mezi volyňskými Čechy největším sympatiím. Bezvýznamné písemné pověření, kterým tajemník ústředí národních socialistů ustanovoval kpt. J. Křiška důvěrníkem mezi volyňskými Čechy a podkarpatskými Rusy pro parlamentní volby v roce 1948, vydávali komunističtí zpravodajci za návod k protistátní činnosti. Soud, který se konal 6.–11. května 1948, se mohl uskutečnit jen díky komunistickému státnímu převratu. Patřil mezi první politické procesy a měl dokumentovat údajně nebezpečí reakčního puče, kterému prý komunisté v únoru zabránili. V procesu

³ Tamtéž, č. 45–46, s. 5–7; č. 41–42, s. 7.

⁴ VS, 1952, č. 9, s. 3–5.

⁵ VS, 1950, č. 910, s. 6–9.

⁶ VS, 1951, č. 12–13, s. 9–10.

⁷ VS, 1952, č. 13, s. 5.

⁸ Informační oběžník SČZV, 1954, č. 2, s. 2.

⁹ Fiala, J.: Zpráva o akci B. Praha 1994, s. 57–58; Kaplan, K.: Pět kapitol o únoru. Brno 1997, s. 124–131.

„Reichl a spol.“ byly obžalovány 22 osoby, z toho tři byly odsouzeny k trestu smrti (u dvou byl trest změněn na 15 let a doživotí), deseti vyměřil soud tresty do tří let vězení a devět zprostil viny.

V listopadu 1948 byli zatčeni další volyňští Češi, kteří byli obviněni z členství ve skupině nesoucí název Judexova odbojová protikomunistická organizace (JOPO). Ve vyšetřovací vazbě byli až do května 1949 v Mostě. Soudní přelíčení probíhalo před senátem Státního soudu v Praze a rozsudek byl vyneseno 22. června 1949. Celkem 43 osoby, z toho 31 volyňských Čechů, bylo obviněno z toho, že se nesmířili s novými politickými a hospodářskými poměry v ČSR, a to údajně ze sobeckých důvodů, a snažili se navázat spojení se stejně smýšlejícími osobami. Organizace působila především mezi volyňskými Čechy na Žatecku. Volyňský Čech Jiří Kořán, tehdy dvacetiletý, byl obviněn ze zločinu velezrady, vyvědačství a nedovoleného ozbrojování. Ostatní byli obviněni z velezrady nebo napomáhání trestnému činu velezrady podle zákona na ochranu lidové demokratické republiky č. 231/48 Sb. Během procesu navrhl prokurátor pro Jiřího Kořána trest smrti. Soudní senát přihlédl k jeho mládí a odsoudil ho „pouze“ na dvacet let těžkého žaláře. Ve skupině byli zastoupeni převážně rolníci, studenti a vojáci základní služby. Mezi obžalovanými byla i řada příslušníků 1. československého armádního sboru v SSSR. Proces navazoval na soudní jednání s vojenskými skupinami Pravda vítězí (tři tresty smrti), Praha-Žatec (pět trestů smrti) a příslušníky SNB na Žatecku (tresty dvacet let až doživotí).

Soudní výrok týkající se skupiny JOPO konstatoval v osmi případech zproštění viny, u zbývajících odsouzených byly vyneseny tresty odnětí svobody od sedmi měsíců do dvaceti let. Kromě toho byli potrestáni ztrátou čestných občanských práv, zabavením majetku, případně zákazem studia na školách, včetně zákazu složení maturitních zkoušek. Nikdo z nich neobdržel písemné vyhotovení rozsudku. Z volyňských Čechů byl nejvíce potrestán Jiří Kořán (dvacet let, propuštěn po dvanácti letech), rovněž dvacetiletý Jiří Fišer byl odsouzen na dvanáct let a čtyřicetiletý Josef Drvota na osm let. Zproštění viny neměli nárok na náhradu za neoprávněnou vazbu.¹⁰

Dne 10. března 1949 bylo zatčeno dalších dvanáct volyňských Čechů, většinou bývalých důstojníků 1. československého armádního sboru v SSSR. Šlo vesměs o osoby, které patřily k intelektuální elitě volyňských Čechů. Např. Josef Foitík před válkou vydával na Volyni české noviny Krajanské listy (1938–1939). Byli obviněni z příprav státního převratu. Státní bezpečnost se snažila dokázat napojení těchto důstojníků na skupinu JOPO a hlavně na vojenskou skupinu Praha-Žatec (zatčena 5. března 1949) a skupinu příslušníků SNB ze Žatce. Vojenská skupina Praha-Žatec měla skutečně v plánu provedení vojenského převratu obsazením důležitých budov v Praze během návratu z vojenského soustředění v Milovicích v březnu 1949.¹¹ Pro tuto akci měli být prostřednictvím členů SNB v Žatci získáni také volyňští Češi, k tomu však ve skutečnosti nedošlo. Podle svědectví jednoho z obviněných – Josefa Kazdy z Radičevsi (nar. 1897), vyšetřovatel Státní bezpečnosti označil volyňské Čechy za vřed na těle českého národa, který je třeba vyoperovat. Teprve 17. srpna 1949 Státní prokuratura trestní řízení zastavila. Osobám, které byly více než pět měsíců ve vazbě, však nebyla přiznána náhrada za neoprávněnou vazbu.

¹⁰ Větrovec, J.: Komunistická perzekuce volyňských Čechů v ČSR po roce 1948. Rkp.

¹¹ Radosta, P.: Protikomunistický odboj. Praha 1993, s. 49–51.

Další proces byl veden proti volyňským Čechům ze Staňkovic u Žatce, kteří byli v roce 1954 zatčeni a obviněni ze sabotáže, záškodnictví, nedovoleného ozbrojování a obecného ohrožení zakládáním požárů. Krajský soud v Ústí nad Labem odsoudil 28. dubna 1954 Vladimíra Synka (nar. 1923) na 25 let, Bohumila Nováka (nar. 1920) na dvacet let, Emílii Synkovou (nar. 1931) na dvanáct let a Antonína Nejedlého (nar. 1928) na deset let. Výrok o trestu byl potvrzen v odvolacím řízení, které proběhlo u Nejvyššího soudu v Praze v září 1956. Všichni ztratili také čestná občanská práva na dobu pěti let po odpykání trestu, jejich majetek propadl státu a obdrželi zákaz pobytu v okrese Žatec a sousedních okresech na dobu deset let. Obvinění v tomto případě byli drženi 36 měsíců ve vyšetřovací vazbě, vystaveni fyzickému týrání a násilím přinuceni k přiznání. Skupina byla plně rehabilitována v roce 1991.

K soudní perzekuci volyňských Čechů docházelo i v okolí Mariánských Lázní, v jižních Čechách, na Kladensku, Ústecku i na Moravě. Z velké části vyplývala z odporu krajanů vůči nucené kolektivizaci zemědělství. Někteří volyňští Češi uprchli před pronásledováním za hranice a dodnes žijí v USA, Kanadě, Švédsku, Německu a mnoha dalších zemích v různých světadílech. Všichni byli odsouzeni v nepřítomnosti za opuštění republiky a ke ztrátě majetku.¹²

The New Power's Pressure on Czech and Slovak Re-Emigrants Following February 1948

Jaroslav Vaculík

This paper looks at attempts by the new regime to place the re-emigrant societies under their control. These societies were usually based on the country of origin of the re-emigrants. Further, the paper examines the resulting police and judicial repression of the re-emigrants, e.g. reemigrants from Volhynia.

¹² Větrovec, J.: Volyňští Češi v protikomunistickém odboji. In: Nový domov (The New Homeland), 16. 10. 1993.

HOSPODÁŘSKÉ OTÁZKY

PROBLÉMY EKONOMICKÉHO VÝVOJE ČESKOSLOVENSKA A JEHO INSTITUCIONÁLNÍHO ZABEZPEČENÍ V LETECH 1948–1967¹

Zdeněk Jirásek

Hospodářský vývoj v československých podmínkách padesátých a šedesátých let představoval jednu z klíčových složek dobových společenských procesů a nepochybně ovlivnil i řadu tehdejších politických rozhodnutí a posunů. V tomto příspěvku chci danou problematiku charakterizovat v podstatě rámcově. Důraz z mnoha otázek spjatých s uvedeným problémem bude položen jednak na obecnou charakteristiku stavu a vývoje československé ekonomiky v jednotlivých etapách zmíněného období, především však na měnící se *rámec institucionálního zabezpečení* v organizačně řídicí struktuře a zároveň se budu věnovat případně *specifikovanému* dopadu této otázky v *obou částech* tehdejší Československé republiky.

Počátek tohoto období je charakteristický průběhnutím státním převratem, který nastolil monopol moci komunistické strany. Zatímco však ve sféře politické představuje tento okamžik jednoznačně diskontinuítní zlom, v oblasti ekonomické se jistá míra kontinuity nesporně udržela. Z tohoto důvodu se pokusme nejprve v zmíněných strukturních charakterizovat základní rysy předcházejícího poválečného období, na které musel i poúnorový vývoj v nemalé míře navazovat.

Pokud jde o stav československé ekonomiky po ukončení druhé světové války, pak zde byly nesporné obrovské ztráty. Vznikly jednak jako důsledek exploatační hospodářské politiky nacistického Německa uplatňované vůči všem územním oblastem předmnichovské Československé republiky, tak i jako důsledek přímých válečných akcí. Pokud jde o druhou jmenovanou složku ztrát, pak byla zřetelně vyšší ve východních regionech a směrem na západ postupně její kvantita klesala. Přes uvedenou skutečnost byly však válečné ztráty nesrovnatelně mírnější, než ve všech okolních státech. To pro československou ekonomiku tvořilo jakousi dlouhodobější potenciální výhodu, zároveň se však u průmyslového potenciálu objevoval daleko nižší tlak na modernizaci jeho technického parku i technologické oblasti. Bezprostředně poválečné celoevropské prostředí všeobecných deficitů k utlumení modernizačních trendů rovněž zřetelně přispívalo.

¹ Tento článek byl koncipován jako určitý zobecňující pohled na sledovanou problematiku. Z tohoto důvodu neobsahuje nějaká detailní fakta. Jako zobecňující úvaha vychází ze studia řady historických odborných monografií a studií, které hodnotí zvolenou problematiku nejen vzhledem k době svého vzniku, ale i s ohledem na dobové společenské zařazení svých autorů a samozřejmě i vzhledem k dobovým možnostem výzkumu. Předkládaný text vznikl i na základě heuristiky tištěných i archivních pramenů (převážně fondů Státního ústředního archivu, Archivu České národní banky, Archivu Parlamentu České republiky apod., dále i řady oblastních, okresních a podnikových archivů). S ohledem na ryze zobecňující charakter bylo tedy upuštěno od dalších poznámek uvozujících některá tvrzení, neboť jejich podoba by reflektovala všechny zmíněné informační zdroje.

Československá ekonomika stála v období poválečném před dvěma základními problémy. Ten bezprostřední spočíval v obnově mírové výroby. Kromě tohoto mohutného manévru s technickou, technologickou i personální stránkou bylo nutno odstranit i veškeré ztráty přímé, což bylo nejobtížnější především ve složce hospodářské infrastruktury. Tento úkol byl podle mého soudu z větší části v prvních dvou poválečných letech splněn. Daleko problematičtější však bylo vyrovnání se s novými světovými poválečnými ekonomickými trendy, na což jsme již výše upozornili.

Zaměříme se nyní na institucionální strukturu poválečného československého hospodářství, kterou disponovalo i poúnorové období. Podle mého soudu základní rámec vytvořilo poválečné znárodnění průmyslu, které však nenegovalo zcela pluralitní ekonomický systém. Danému problému bylo věnováno již velké množství historických analýz, a proto se v této chvíli soustředíme pouze na zaznamenání dvou podstatných momentů. Především nelze přehlédnout skutečnost, že znárodněný průmysl od roku 1946 zaujímal dominantní postavení. To nebylo dáno jen rozsahem znárodněných průmyslových kapacit a počtem dalších v podstatě státně řízených národních správ v průmyslových konfiskátech. Bylo důsledkem i technologické a odbytové provázanosti soukromých podniků na státní sektor i jejich propojením na beze zbytku státní finanční systém.

Druhou okolnost, kterou v této souvislosti nelze přehlédnout, je diskuse o principech znárodnění na Slovensku. V ekonomické sféře se totiž poprvé po květnu 1945 počalo v řadách slovenské politické reprezentace poukazovat na „slovenská specifika“. Představitelé demokratické strany se na základě této argumentace dožadovali „měkkých kritérií“, slovenští komunisté při zdůrazňování těchto okolností doporučovali pro Slovensko „kritéria tvrdší“.

Od provedených vlastnických změn byla v řadě momentů odvozena i organizačně řídicí struktura. Obecně lze říci, že šlo o jakýsi hybrid bývalých válečných nástrojů a skutečností s novými poválečnými prvky. Československý znárodněný průmysl byl řízen ve třech stupních. Nejnížší složku tvořily národní podniky vytvořené na základě principu oborového i teritoriálního. Vzorový Statut národních podniků průmyslových z roku 1946 akceptoval jejich fungování na základě tržních vztahů. Avšak s jednou podstatnou výjimkou. Z „tržního prostředí“ se naprosto vymykala majetková podstata těchto kapacit. Kmenového majetku se úspěšnost či neúspěšnost národních podniků nesměla dotknout, což vytvářelo jistou paradoxní situaci.

Vyšší stupeň představovala generální ředitelství. Byla vytvořena na principu oborovém. Teritoriální pohled byl uplatněn „pouze“ zavedením zvláštního mezistupně, totiž slovenských oblastních orgánů. Takovéto celky odpovídaly podle mého soudu tehdejší trendům při obecněji pojaté tvorbě asymetrického modelu výstavby státu. Přitom kompetence slovenského mezistupně byly neustále ujasňovány a různě měněny. Totéž lze říci o nejvyšším stupni řízení, totiž o ministerstvech, respektive pověřeníech.

Pro ekonomickou realitu tehdejší doby byla charakteristická i plánovací činnost. Šlo především o probíhající dvouletku a o přípravu následující pětiletky. Přes řadu rozdílů mezi oběma národohospodářskými plány i při řadě diskrepancí v pohledu na plánovací činnost u jednotlivých politických stran najdeme jeden společný rys mezi skutečností dvouletky roku 1947 a vizí pětiletky. Šlo o princip zprůměrnění tzv. hospodářsky slabých krajů. Zatímco v českých zemích byly takto označeny pouze některé menší regiony, Slovensko bylo do kategorie hospodářsky slabých oblastí zařazeno jako celek.

Jak jsme již konstatovali, únor 1948 byl jednoznačným mocenským a politickým zvratem. V případě sledování tehdejšího ekonomického vývoje státu a institucionálního zabezpečení hospodářství však vzniká otázka, zda se tato změna projevila se stejnou intenzitou a v tak rychlém časovém sledu. Na rozdíl od čistě politicko-mocenské sféry zde ve všech oblastech ekonomiky není totiž odpověď zdaleka tak jednoznačná.

Velmi výrazně a v duchu radikálních posunů se v ekonomice nesporně odrazila řada personálních změn. Ty byly spjaty s činností akčních výborů a promítaly se téměř plynule i do dalších období a souvisely s nespočty projevů mimosoudní, v řadě případů i soudní perzekuce.

Více méně markantní byly bezprostředně po únoru 1948 i změny v plánovací činnosti. Komunistická vize první pětiletky, která dosud byla jednou z možných alternativ, se změnila v jedinou direktivu. To platí nejen o globálním pojetí národohospodářského plánu, ale i o nadále používané metodice jeho sestavování. Tato skutečnost ovlivnila i řadu korektur původního komunistického návrhu, který byl ing. Frejkou předložen Ústřední národohospodářské komisi na jejím předúnorovém zasedání 8. ledna 1948.

Rovněž znárodnění v průmyslové sféře bylo rozšířeno prakticky do absolutní podoby. Znárodnovací zákony upravující tento stav byly sice přijaty až v dubnu 1948, ale národní správy byly do dosud privátních podniků zaváděny již koncem února či začátkem března 1948. V průmyslu tak de facto již tehdy přestal existovat, až na nepatrné výjimky, soukromý sektor. V této chvíli nebyla již zároveň deklarována žádná „územní specifika“.

K opačnému závěru však dospějeme, sledujeme-li institucionální a organizačně řídicí výstavbu průmyslové sféry. Zde totiž nedošlo těsně po únoru 1948 k principiálním změnám. Až do počátku 50. let zůstal např. v platnosti vzorový Statut národních podniků průmyslových, byť jeho „tržní klauzule“ se stala fakticky naprosto neaktuální. Neměnila se ani rámcová struktura národních podniků a generálních ředitelství. Národní podniky byly „pouze“ podstatně zvětšeny narůstajícím počtem technických jednotek. Zároveň byl při jejich rozšiřování nemalou měrou opuštěn teritoriální princip. Výrazněji se s tímto jevem setkáváme v českých zemích, z pochopitelných příčin méně na Slovensku. Opo-
menutí územního principu však mělo platnost obecnou.

Upozorníme ještě na jeden poměrně podstatný rys. Tzv. industrializace hospodářsky slabých krajů byla urychlena. Projevovalo se to jak v praxi již na jaře roku 1948, tak především v novém poměru modifikované plánovací činnosti.

Novou etapu ve vývoji československého hospodářství lze sledovat až od přelomu let 1948/1949. Trvala do roku 1953. Obecně lze říci, že šlo o dobu, kdy v pravém slova smyslu kulminovala „ocelová koncepce“ v ekonomickém vývoji, ve všech složkách národního hospodářství. Za velmi důležitý faktor je možno považovat především všeobecnou centralizaci. Ta přirozeně korespondovala i s dominující představou naprosté jednodlosti státu i společnosti, při které byla jakákoli specifika považována za naprosto nežádoucí přežitek. V předstávách decizní sféry měl stát i jeho veškerý život být soustavou přesně zapadajících kol a převodových pák.

Takovéto představy se nutně promítly především do změny organizační a řídicí struktury ekonomiky. Již v druhé polovině roku 1948 a po celý rok 1949 počala na úrovni národních podniků probíhat tzv. decentralizace, která však měla naopak utužit veškeré centralizační tendence. Tento proces spočíval v ustavení tzv. základních závodů. Jejich

zřízení reagovalo samozřejmě i na gigantický nárůst technických jednotek podniků v důsledku nesmírně rychlého znárodnění. Daleko podstatnější však byla zjednodušující atomizace mnoha výroby, která mimo jiné v řadě podniků přinesla značné problémy, např. striktní oddělení přádel a tkalcoven v textilních podnicích. Zároveň došlo k vymezení kompetencí těchto nových základních závodů. Do jejich působnosti náležela jen rozhodnutí v technickoorganizační oblasti. Tato nová struktura se více méně ustálila v průběhu roku 1949. Dílčí změny přirozeně pokračovaly i nadále a mimo jiné souvisely s rozsáhlým procesem likvidace tzv. nerentabilních výroby a předávání různých průmyslových kapacit závodům těžkého průmyslu.

Paralelně probíhala i diskuse, který článek řízení průmyslu bude eliminován. Nakonec byla přijata varianta zrušení bývalých národních podniků, přičemž nové národní podniky byly zpravidla vytvořeny na bázi bývalých základních závodů. Velmi důležitá však byla skutečnost, že tyto nové národní podniky získaly jen minimálně rozšířené kompetence předchozích základních závodů. V organizačně řídicí sféře tak byl vytvořen základní předpoklad pro další prohloubení centralizace.

Generální ředitelství sice nadále existovala, jejich činnost však postupně odumírala. Další vývoj šel až k jejich definitivnímu zrušení v roce 1951 a k nahrazení hlavními správami fungujícími přímo v rámci ministerstev. Tím došlo i k likvidaci zmíněných slovenských oblastních orgánů na tomto stupni.

Rovněž slovenská pověřenectva ztrácela na svém významu. V národohospodářské praxi bylo totiž Slovensko stále intenzivněji chápáno jako soubor slovenských krajů. To však platilo pro celé území tehdejšího československého státu. Pověřenectva se tak rovněž stala jen jakýmsi „převodovými pákami“ bez podstatnější rozhodovací pravomoci.

V této etapě bylo charakteristické i urychlení industrializace Slovenska. Přitom nelze přehlédnout, že šlo o výsledek řady faktorů. Především se tato snaha opírala o určitou teoretickou výstavbu. Průmysl byl totiž chápán jako synonymum společenského pokroku a vizitka nového společenského řádu. Společně s tím dominovala idea, že průmyslová výstavba má být orientována na volnou pracovní sílu, která neměla dojíždět za prací, ale naopak průmyslové podniky měly obrazně řečeno přijít za obyvatelstvem. Nevylučovalo to zároveň jisté nasávání pracovních sil z okolních průmyslově slabých regionů v případě oblastí s vysokou koncentrací především báňského průmyslu, čehož jednoznačným příkladem byl vývoj na Ostravsku.

Za druhý faktor lze označit především jeden ze základních cílů tehdejší národohospodářské strategie, totiž požadavek urychlené restrukturalizace průmyslu. Na Slovensku mohl totiž tento proces probíhat nesrovnatelně rychleji, než v dávno zprůmyslněných českých zemích. Pro upřednostnění Slovenska v tomto ohledu svědčila nejen volná pracovní síla, ale i lepší dostupnost některých surovin pro preferovaný těžký průmysl.

Urychlení industrializace východní části tehdejší republiky podporovala i dominující a především sovětskou stranou tolik zdůrazňovaná představa o nezbytnosti dosažení autarkie v rámci země vznikajícího „socialistického tábora“. Tlak sovětských míst nutil Československo k dosažení soběstačnosti v potřebách rud. Na Slovensku přitom mnohá rudná ložiska byla přeci jen o něco bohatší, než v českých zemích.

Posledním faktorem, zdaleka však nikoli nevýznamným, pro masivnější rozvoj průmyslu na Slovensku byly i důvody ryze vojensko-strategické. Uvědomíme-li si, že

právě v těchto letech se naprosto vážně počítalo s brzkým vypuknutím dalšího celosvětového válečného konfliktu, pak právě tento aspekt sehrával rozhodující roli v mnoha rozhodnutích.

Pokusme se nyní podat z hlediska zvoleného problémového záběru určitě obecné zhodnocení této ekonomické strategie a vymezené etapy vývoje. Především se plně projevila jednostrannost rozvoje ekonomické báze, která spolu s omezenými užitkovými výstupy výroby přivodila nemalé problémy nejen tehdy, ale výrazně negativně ovlivňovala vývoj československého hospodářství i v následujících obdobích. Přitom je poměrně obtížné určit míru odpovědnosti za tento vývoj mezi práním tehdejší domácí politické reprezentace a rozhodnutími, která byla formulována mimo Československo, a to ať již přímo v moskevském mocenském centru, v prostředí Rady vzájemné hospodářské pomoci po jejím sofijském zasedání, či různými sovětskými poradci působícími přímo na československém území. Můžeme-li vůbec hovořit o nějakém nesouhlasu či skrytém odporu vůči těmto trendům, pak snad jen mezi nejnižšími složkami řízení průmyslu. Přitom i zde šlo zpravidla o verbální souhlas s příslušnými instrukcemi, který však byl doprovázen určitou mírou zdrženlivosti při jejich faktické realizaci.

V roce 1953 vše vyústilo ve specifickou hospodářskou krizi. Ta se vyznačovala trvalým nedostatkem pracovních sil, výrazným uzavřením ekonomicky deformovaného cyklu „výroby pro výrobu“ a všestrannou a téměř všeobecnou deficitností hospodářského prostředí prakticky ve všech složkách. Jestliže se třetí uvedené skutečnosti snažily národní podniky čelit vcelku logicky hromaděním nadnormativních zásob, pak zároveň vlastně deficity (nebo v dobové terminologii „úzké profily“) takto ještě fakticky zvětšovaly.

Nahromaděné problémy se pokusilo vedení československého státu řešit v následující etapě hospodářského vývoje republiky. Ta byla zahájena v druhé polovině roku 1953, mimo jiné po provedení měnové reformy, a trvala do roku 1955. Jestliže bychom ji měli obecněji charakterizovat, pak šlo o období váhavého a problematického akceptování nového kurzu. Nutno však zároveň uvést, že i sám nový kurz již ve své globální podobě formulované postalinským vedením Sovětského svazu odrážel řadu rozporů, nejasností i vágně pojmenovaných východisek. I tato skutečnost se projevila v československé realitě, o čemž vypovídají např. další změny hospodářské strategie již v roce 1955.

Nový kurz se v některých směrech promítl již od počátku roku 1954 do institucionálních a organizačně řídicích korektur dosavadní struktury v průmyslu. Znovu proběhly masové změny v organizačních schématech národních podniků. V některých případech došlo k opětovnému spojování těchto ekonomických celků, proběhla další vlna delimitací, nemálo samostatných celků bylo zrušeno. Myšlenku předání některých „nepotřebných“ kapacit zbrojního a těžkého průmyslu spotřební výrobě, ač byla podpořována některými rozhodujícími mocenskými činiteli, se však ve vedení státu nepodařilo prosadit.

Určité změny zasáhly i do představ o regionálním významu průmyslových závodů. Samozřejmě nedošlo k odbourání již zmíněného krajského pojetí, byť se význam krajských mocenských špiček při rozhodování o průmyslových prioritách oblastí poněkud posílil. Některé investiční akce však byly výrazně zbrzděny, nebo dokonce zastaveny. Ve větší míře se tyto redukce dotkly především Slovenska. Nejmarkantnějším

příkladem takového zbrždění industrializace nejvýchodnějších regionů republiky byly osudy průmyslového gigantu HUKO.

Toto rozporuplné období samozřejmě přineslo do československé ekonomiky určité výsledky. Pokud jde o institucionální sféru průmyslové báze, došlo sice k řadě výše uvedených změn, základní principy organizace i řízení však nezaznamenaly žádné podstatné korektury. Průkaznější posun však nastal ve zmírnění disproporcí, které se za první pětiletky v národním hospodářství nahromadily. Šlo zejména o určité snížení deficitu ve výrobě elektrické energie. Tato nesporně pozitivní skutečnost byla však spíše výsledkem uvedení do provozu mnohých elektráren, jejichž spuštění bylo původně plánováno již v první polovině pětiletky.

Nezanedbatelné bylo i zvýšení produkce československého spotřebního průmyslu především v roce 1954. Z větší části však podle mého názoru bylo dosaženo poněkud jednostranným důrazem na růst výkonu produkčních kapacit a nové technologie či zavádění nové techniky sehrály v tomto procesu spíše okrajovou roli. Výrazný investiční obrat, přes vzpomenuhé zastavení některých akcí od těžkého směrem ke spotřebnímu průmyslu, nelze totiž při hlubší analýze tehdejší výstavby a plánování zaznamenat.

Léta 1956–1967 tvoří v rámci sledovaného problému poslední vývojovou etapu. V ekonomice šlo o období hledání nějakých reformních cest. Přitom ochota k uskutečnění hospodářských reformních kroků byla v mocenském centru značně kolísavá. Již v prvním roce uvedeného období panovala značná nejasnost o tom, jak dál postupovat v ekonomické politice státu. Rok 1956 sice byl prvním rokem druhého pětiletého plánu, ten však byl přijat Národním shromážděním až v roce 1958.

V institucionálně organizační bázi průmyslu pokračovala řada parciálních změn na úrovni národních podniků. Tentokrát však zdaleka nemělo zůstat pouze při korekturách nejnižší řídící složky. Zřetelně se totiž objevily v hospodářství dvě podstatné otázky. Prvním dlouhodobě řešeným problémem bylo zvýšení zainteresovanosti všech struktur zaměstnanců na hospodářských výsledcích jednotlivých výrobních jednotek. Již v roce 1956 se tento problém otevřel v souvislosti se změnami v odměňování a v zavedení tzv. nového katalogu prací. Zaznamenán byl však pouze částečný efekt.

Druhým neustále připomínaným a různě řešeným problémem se stala nutnost decentralizace výrobní sféry. Tento úkol počal být řešen již v souvislosti s první hospodářskou reformou, jejímž protagonistou se stal ing. Rozsypal. Jakýmsi prvním krokem k provedení autentické decentralizace v řízení průmyslu se stalo zrušení hlavních správ na ministerstvech a zřízení výrobních hospodářských jednotek. Došlo tedy k určitému návratu k řízení z bezprostředně poválečného období. Pozice tehdejších krajských národních výborů při jednáních s těmito institucemi se staly zřetelnější, a to i v některých ryze ekonomických záležitostech.

V rámci územního pojetí byl nadále uplatňován oblastní přístup. Při koncipování VJH bylo však do určité míry respektováno česko-slovenské dělení. Od počátku šedesátých let se však tento moment naopak opět stíral.

Od poloviny šedesátých let pak ve značné míře chod československé ekonomiky ovlivnil další, dosti dlouho připravovaný reformní pokus. Do povědomí vstoupil jako Šikova reforma. Rozsypalova a Šikova reforma se přirozeně lišily v navrhované hloubce reformních zásahů i v šíři kompetencí hospodářských subjektů. Shodovaly se však

v pojmání státu jako jednotného útvaru a regionální kompetence oba pokusy ventilovaly jen přes měnění se funkce krajských národních výborů.

Je zřejmé, že celé sledované období netvořilo z hlediska vývoje národního hospodářství kompaktní celek. Naopak bylo strukturováno přinejmenším do uvedených etap. Pokusme se však závěrem shrnout podstatné charakteristické rysy vymezeného chronologického úseku z hlediska sledované tematiky.

Pro celé toto období bylo především charakteristické prakticky nepřetržité hospodářské vyrovnávání obou částí republiky. Tomu odpovídaly i změny v institucionálně-organizační sféře průmyslu, která korespondovala tendenci tvorby unitárního státu. Za další podstatný hospodářství modelující rys je možno označit výrazné ambice politického mocenského centra, které udělovalo instrukce pro plánovací činnost. Prostředek k dosažení těchto často nerealizovatelných met byl spojován s centrálně direktivním řízením. Přes určitý nepopiratelný rozvoj ekonomického potenciálu státu se proponovaných výsledků ani v jediné plánovací etapě za těchto okolností přitom nepodařilo dosáhnout.

Československé hospodářství od konce druhé světové války až do roku 1967 je možno označit za trvale deficitní. Poptávka po zboží ve výrobní sféře i na spotřebitelském trhu trvale převyšovala nabídku, a to i přesto, že se v některých komoditách, např. u potravin, některých druhů spotřebního zboží apod., situace postupně zlepšovala. Deficitnost byla však zaznamenatelná i v oblasti surovin, energií a pracovních sil.

Z tohoto pohledu je možno přistoupit i k řešení konce konců kardinální otázky – byl vývoj ekonomiky ve vymezených letech úspěšný, nebo neúspěšný? S výjimkou let 1961–1963 šlo vždy o růst produkce i průmyslového potenciálu. Paradoxní ovšem bylo, že rozšiřování výroby bylo v řadě momentů nepotřebné, neperspektivní a v některých oblastech otevřeně kontraproduktivní. Tato specifická situace se pak promítala i do globálního technologického a technického zaostávání za okolním vyspělým světem. V případě Československa vzhledem ke stavu ekonomiky i společnosti od okamžiku nastolení mocenského monopolu komunistické strany lze hovořit zřejmě o největším propadu i v rámci sovětského bloku, a to i přesto, že republika spolu s východním Německem zaujímala přední místo v tomto geopolitickém uskupení. Zmíněná životní úroveň od roku 1953 přitom stabilně stoupala. Její růst v komparaci se srovnatelnými západoevropskými změnami se však stále zřetelněji zpomaloval. Za jediný prokazatelný úspěch lze tedy patrně označit pouze relativně rychlé hospodářské vyrovnání oblastí uvnitř státu, byť i tento proces v sobě odrážel předchozí uvedené problémy.

Problems of Economic Development in Czechoslovakia and Its Institutional Safeguards from 1948 to 1967**Zdeněk Jirásek**

This study is formulated as a generalized reflection on the whole period in question, with a special focus on the development of the institutional setting, on changes in the organizational structure and on their differing effects on the Czech Lands and Slovakia. At the same time, the study follows the processes of constructing a unitary economy and regional balancing. It also expresses opinions on the successes and failures in the area of economic development.

DETERMINANTY A PROBLÉMY INDUSTRIALIZÁCIE SLOVENSKA**Michal Barnovský**

Problematika industrializácie Slovenska patrila v minulosti k vyhľadávaným výskumným témam ekonómov a historikov, čo podnecovala aj propaganda bývalého komunistického režimu, ktorý sa pýšil výsledkami spriemyselnovania Slovenska. Po roku 1989 sa ťažisko výskumu v najnovších dejinách presunulo do oblasti politických dejín a hospodárskym otázkam sa venuje oveľa menšia pozornosť. Je to na škodu veci, lebo bez objektívneho zhodnotenia hospodárskeho vývoja Slovenska, vrátane jeho industrializácie, ťažko dokážeme pochopiť a vysvetliť sociálne zmeny a vzťahy v spoločnosti, politické postoje a ďalšie otázky tak v období komunistického režimu, ako aj po roku 1989 pri transformácii ekonomiky a spoločnosti. Dôležitosť výskumu tejto problematiky vyplýva aj z toho, že príčiny pádu komunizmu v konečnom dôsledku korenia v ekonomickej oblasti – v nízkej efektívnosti centrálne plánovaného hospodárstva v porovnaní s trhovou ekonomikou vo vyspelých západných štátoch.

V tomto príspevku, ktorý je skôr úvahou než analýzou, chcem načrieť do problematiky industrializácie Slovenska po roku 1945 z hľadiska jej určujúcich činiteľov a česko-slovenských vzťahov. Úvodom sa treba zmieniť o nastolení industrializácie ako jednej zo základných smerníc hospodárskej politiky štátu a pôvodných predstavách o jej uskutočňovaní. Po spriemyslení Slovenska sa volalo už od Stúrových čias, ale na slovenskej realite sa celé desaťročia mnoho nezmenilo. Napriek tomu, že v druhej polovici tridsiatych rokov a počas vojny nastal istý nárast priemyselnej výroby a zamestnanosti, Slovensko vstupovalo do povojnového života ako poloagrárna krajina s málo rozvinutým priemyslom, zaostalým poľnohospodárstvom a slabou terciárnou sférou. Takmer polovica obyvateľstva bola existenčne závislá od poľnohospodárstva a lesníctva. Priemysel a stavebníctvo k 31. decembru 1946 zamestnávali iba 140 380 osôb. Polovica obcí nebola elektrifikovaná. Tieto fakty boli pre komunistov pádnym argumentom na tvrdenie, že súkromný kapitál a voľný trh nie sú schopné zmeniť hospodársku štruktúru, preto je nevyhnutné urobiť zásahy do súkromného vlastníctva a zmeniť hospodársku politiku štátu. Požiadavka znárodnenia kľúčového priemyslu a bánk sa zdôvodňovala aj potrebou industrializácie Slovenska, lebo len znárodnenie a na ňom založené hospodárske plánovanie vytvorí podmienky na odstránenie „odvekej biedy Slovenska“.

Treba povedať, že v tom čase aj občianske strany na Slovensku – Demokratická strana a Strana slobody a nekomunistickí národohospodári odmietali hospodársky liberalizmus a zdôrazňovali nevyhnutnosť štátnych zásahov do ekonomiky v záujme hospodárskeho povznesenia Slovenska. Po veľkej hospodárskej kríze v rokoch 1929–1933 dominovali v ekonomickej teórii a praxi myšlienky J. M. Keynesa, anglického ekonóma, o verejných intervenciách. Ľavicovo orientovaných ekonómov priťahovali zasa idey J. A. Schumpetera, ekonóma rakúskeho pôvodu pôsobiaceho v USA, ktorý dospel k záveru, že

kapitalistická ekonomika bez štátnych zásahov je predurčená na zánik. Pre vtedajšie ekonomické myslenie na Slovensku je signifikantný tento fakt: Keď sa v Demokratickej strane uvažovalo o vydaní práce A. Hayeka *Cesta do otroctva*, ktorá bola obhajobou liberalizmu (práca vyšla v Londýne roku 1944), R. Fraštacký, popredný funkcionár Demokratickej strany, ju neodporúčal vydať, lebo v USA bola kritizovaná kvôli dávno prekonaným názorom. Súčasne uviedol, že do Spojených štátov amerických preniká myšlienka, že politickú demokraciu možno udržať aj v nekapitalistickej hospodárskej sústave.¹

Hoci všetky politické strany na Slovensku po roku 1945 hovorili o nevyhnutnosti industrializácie, predsa len v ich postoji badať podstatné rozdiely. Kým občianske strany trvali na tom, aby pri spriemyselníovaní mal rovnaké šance znárodnený i súkromný sektor, komunisti sa usilovali o to, aby nové podniky vznikali so štátnym vlastníctvom a využívali všetky páky, ktoré ovládali v štátnom aparáte, aby zabránili rozširovaniu súkromného sektora. Spriemyslenie Slovenska presadili ako jeden zo základných princípov celoštátnej hospodárskej politiky. Už koncom roku 1945, nadväzujúc na svoj Plán hospodárskeho, sociálneho a kultúrneho povznesenia Slovenska z roku 1937, začali rozsiahlu propagačnú kampaň za industrializáciu. Jej výsledkom bolo, že jednotlivé oblastné a okresné organizácie strany, národné výbory i niektoré obchodné a priemyselné komory predkladali návrhy a požiadavky na výstavbu závodov v jednotlivých regiónoch. Myšlienka industrializácie Slovenska sa stala politickým a predvolebným heslom KSS. K tomu prispela aj zmena vo vedení KSS v auguste 1945 a strata iniciatívy KSS v riešení slovenskej otázky v štátoprávnej oblasti. Nové vedenie KSS na čele s V. Širokým v úsilí o rozšírenie vplyvu strany postavilo do centra pozornosti program industrializácie, ktorému pripisovalo kľúčové miesto v riešení česko-slovenských vzťahov. Zasadnutie ústredného výboru KSS 11.–12. marca 1946 schválilo program industrializácie Slovenska pri súčasnom zveľadení poľnohospodárstva ako generálnu líniu hospodárskej politiky strany. V referáte J. Bránika sa v tejto súvislosti hovorilo: „Nevyhnutnosť industrializácie nezdôvodňujeme len sociálnymi ohľadmi. Je plne odôvodnená aj hospodársky, a to i z dobre pochopeného českého i celoštátneho hľadiska. Opierame sa pritom nielen o dosiaľ nevyužitú surovinovú a energetickú zdroje, ale aj o iné faktory, ako je veľký rezervuár pracovných síl, priaznivá geografická a dopravná poloha, susedstvo so Sovietskym zväzom. Industrializácia Slovenska prispieje k hospodárskemu rozvoju celej republiky a k upevneniu československej štátnej jednoty.“²

Zhrňujúc možno konštatovať, že v prvých rokoch po druhej svetovej vojne prevládali v odborných kruhoch na Slovensku optimistické prognózy ohľadne spriemyselnovania Slovenska. Verili, že zoštátnením kľúčového priemyslu a bánk a uplatnením princípu plánovania vznikli priaznivé podmienky na postupné spriemyslenie Slovenska. Druhú výhodu videli v geografickej polohe Slovenska, ktoré susedilo so Sovietskym zväzom, keďže sa predpokladalo, že v budúcnosti sa ťažisko exportu a importu presunie zo západu na východ. Napokon veľké nádeje vkladali do priemyselnej rozvinutosti českých krajín, nakoľko industrializácia Slovenska sa chápala ako celoštátna záležitosť tak z hľadiska jej zdrojov, ako aj zamerania. Z predpokladaných podmienok a očakáva-

ného ekonomického vývoja vznikla predstava, že Slovensko sa v pomerne krátkom čase – približne počas troch päťročnic – pozdvihne na úroveň vyspelej priemyselno-ágrárnej krajiny a odstránia sa rozdiely v životnej úrovni medzi východnou a západnou časťou ČSR.³

Z doteraz uvedeného vyplýva, že vedúci činitelia a ekonomickí pracovníci KSS pri zdôvodňovaní politiky industrializácie uplatňovali ekonomické argumenty, ale súčasne v ich postojoch bol prítomný aj politický prvok. Program industrializácie chápali aj ako nástroj politického pôsobenia, predvolebnej kampane a kľúčový bod riešenia slovenskej otázky. Zložité ekonomické procesy zjednodušovali a ekonomické vyrovnanie medzi Slovenskom a českými krajinami stotožnili so spriemyslením Slovenska. Budúcnosť idealizovali. Verili vo všemohúcnosť štátu, zoštátnenia a plánovania. Preceňovali predpokladaný vplyv industrializácie na politický a duchovný život. Neskôr sa niektorých ilúzií zbavili, iné, späté s ideológiou pretrvali desaťročia.

Vo všeobecnosti možno povedať, že obsah a zameranie industrializácie určili dva základné faktory: 1. zaradenie Československa do sovietskeho bloku, podriadenie jeho ekonomiky veľmocenským záujmom ZSSR a podmienky studenej vojny; 2. charakter spoločenského zriadenia, založený na štátnom vlastníctve, monopole moci komunistickej strany, fúzii ekonomickej a politickej moci a na centrálne riadenom hospodárstve so všetkými z toho vyplývajúcimi dôsledkami. Popri týchto základných determinantách ovplyvňovali industrializáciu Slovenska aj ďalšie od nich odvodené, ale aj ich rámec presahujúce činitele. Historická veda by mala skúmať celý komplex týchto faktorov v ich vzájomnej nadväznosti a v konkrétnych prejavoch a tendenciách.

Sovietsky faktor pôsobil na ekonomiku Československa prostredníctvom viacerých kanálov: cez obchodné a hospodárske zmluvy, RVHP a Varšavský pakt, po stránke línií, cestou poradcov a ideológie. Jeho intenzita v jednotlivých obdobiach bola rozdielna. V čase vrcholného stalinizmu (1948–1953), keď podriadenosť Moskve bola takmer absolútna, sovietsky vplyv bol azda najväčší. Moskva fakticky vnútila jednotlivým krajinám sovietskeho bloku forsírovanie výstavby ťažkého priemyslu a sovietsky model riadenia národného hospodárstva. Vtedy hlásané heslo: „Sovietsky zväz náš vzor“ sa odrazilo aj na koncepcii industrializácie. Po kritike Československa na zasadnutí Byra RVHP 5. novembra 1950 a na treťom zasadnutí RVHP 24.–25. novembra 1950, že preceňuje obchod s kapitalistickými štátmi a nevyužíva dostatočne vlastnú surovinovú základňu, bol začiatkom roku 1951 prvý päťročný plán pozmenený.⁴ Do popredia sa vyzdvihla úloha výstavby a rozvoja ťažkého priemyslu a urýchlenia industrializácie Slovenska. Obchodné styky so západnými krajinami sa ďalej obmedzili. Zároveň v súvislosti so stupňovaním studenej vojny a vojensko-politickými zámermi ZSSR sa zvýšili výdavky na armádu. Všetky uvedené tendencie sa premietli aj do industrializácie Slovenska. Vo zvýšených úlohách prvého päťročného plánu sa kládol hlavný dôraz na výstavbu priemyselnej prvovýroby. Plánovalo sa zvýšenie ťažby železnej rudy, medi, výroby železa, ocele, valcovaných výrobkov a zbrojnej výroby, začalo sa s výstavbou hutného kombinátu na východnom Slovensku (HUKO) a závodu na výrobu hliníka v Žiari nad Hronom.

¹ Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond Demokratická strana (ďalej DS), kar. 50.

² Komunistickej strane Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén 1944–1948 (Ed. M. Vartíková). Bratislava 1971, s. 378.

³ Podrobnejšie pozri: Barnovský, M.: *Problematika industrializácie Slovenska v rokoch 1945–1950*. Historický časopis XVI (1968), s. 169–191.

⁴ Kaplan, K.: *Československo a RVHP 1949–1956*. Praha 1995, s. 103–122.

V tom čase diktát Moskvy naháňal strach aj vedúcim štátnym a straníckym funkcionárom. Aby nevznikol ani tieň podozrenia, že sa mu nechcú podriaďiť pri rozhodovaní, usilovali sa zistiť si vopred sovietske stanovisko, názor či expertízu. Napríklad, keď Politický sekretariát ústredného výboru KSČ 12. januára 1953 rokoval o zastavení výstavby HUKO, K. Gottwalda zaujímala predovšetkým otázka, či sa návrh prerokoval so sovietskymi poradcami na Ministerstve hutníctva a rudných baní.⁶ Taktiež J. Dolanský, podpredseda vlády, v rozhovore s radcom Veľvyslanectva ZSSR v Prahe pokladal za potrebné zdôrazniť, že rozhodnutie o konzervovaní HUKO sa prijalo na odporúčanie sovietskeho poradcu Marcinovského. A. Bogomolov, sovietsky veľvyslanec v Prahe, na to reagoval slovami, že odporúčanie sovietskeho poradcu nie je odporúčaním sovietskych vládnych inštitúcií, ale jeho osobným názorom. Je vecou československých orgánov, či odporúčanie prijímú, alebo zamietnu.⁶ Aj keď z formálneho hľadiska mal Bogomolov pravdu, skutočnosť bola taká, že sovietski poradcovia boli viac ako poradcami. Nikto sa im neodvážil oponovať. Ich stanovisko sa prijímalo ako stanovisko Moskvy.

Napriek uvedenému, bolo by nesprávne vidieť vo všetkom iba nátlak Moskvy. Českí a slovenskí komunisti vyznávali rovnakú ideológiu a politickú orientáciu, aká vládla v ZSSR, preto často dospeli k rovnakým záverom. Štrukturálna prestavba československého priemyslu, ktorej súčasťou bola aj industrializácia Slovenska, vyplývala aj z vnútorných potrieb, ktoré boli podmienené postavením Československa v sovietskom bloku a diskriminačnými hospodárskymi opatreniami zo strany USA a západoeurópskych priemyselne vyspelých krajín. Slovenskí politici a ekonómovia spájali úspech industrializácie s možnosťou využitia sovietskeho trhu a výstavbu viacerých závodov ťažkého priemyslu, ako uvidíme ďalej, presadzovali už krátko po skončení vojny. Preto na začiatku päťdesiatych rokov uvítali zrýchlenie tempa industrializácie a uprednostňovanie výstavby a rozvoja ťažkého priemyslu. Rovnako sa nebránili rozšíreniu zbrojárskej výroby na Slovensku, ktorá sa tu umiestňovala zo strategických dôvodov. Vychádzalo sa z predpokladu, že v prípade vojnového konfliktu bude Slovensko tylovým územím. Závody sa dokonca uchádzali o výrobné programy spojené so zabezpečením obranyschopnosti krajiny, lebo po ich získaní boli lepšie dotované investíciami, materiálom a pracovnými silami, vrátane kvalifikovaných.

Výsledok pôsobenia vonkajšieho činiteľa na industrializáciu Slovenska bol rozporuplný. Na jednej strane podnecoval a urýchlil priemyselné krajiny, na druhej strane vtlačil priemyselnej výrobe na Slovensku štruktúru, ktorá nezodpovedala požiadavkám moderného priemyslu (bola vysoko náročná na suroviny, materiálové a energetické zdroje) a napomáhal vzniku disproporcií v národnom hospodárstve ČSR, ktoré sa negatívne prejavili na životnej úrovni obyvateľstva a následne spomalili aj tempo industrializácie.

Industrializácia v podmienkach štátneho socializmu a centrálne plánovaného hospodárstva – na rozdiel od kapitalistickej industrializácie, ktorá sa riadi ekonomickou kalkuláciou, podliehala značným mimoekonomickým vplyvom teoreticko-ideologického a politického charakteru. Spomeniem aspoň niektoré. V prvej polovici päťdesiatych

⁶ Archiv Státního úřadu plánovacího, Praha, fond SÚP VM VIII, č. kar. 118, č. j. 2437.

⁶ A. Bogomolov sa takto vyjadril v rozhovore s V. Širokým, podpredsedom vlády 2. marca 1953. Archiv vnújšej politiky Rossijskoj federacii, fond 0138, opis (inventár) 35, papka (fascikel) 226, delo (spis) 13, s. 47–48.

rokov sa socialistická industrializácia interpretovala ako všeobecná zákonitosť prechodného obdobia od kapitalizmu k socializmu a preferovanie ťažkého priemyslu sa pokladalo za charakteristickú črtu socialistickej industrializácie. Koncom päťdesiatych rokov sa upustilo od tézy o industrializácii ako „zákonitosti“ s odvolaním sa na závery porady predstaviteľov komunistických a robotníckych strán socialistických krajín v Moskve v novembri 1957, ktorá definovala tzv. všeobecné zákonitosti budovania socialistickej spoločnosti. S určitými rezíduami tejto teórie sa však stretávame aj neskôr. V roku 1953 sa prestalo hovoriť o nevyhnutnosti prednostného rozvoja ťažkého priemyslu, ale o dva roky neskôr sa platnosť tejto „poučky“ obnovila. J. Stalin v roku 1952 prišiel s teóriou o paralelných dvoch svetových trhoch stojacich proti sebe. Životnosť tejto „teórie“ bola však krátka. Po Stalinovej smrti zanikla, dokonca sa označila za „neleninskú“. Osobitný rozbor by si žiadala odpoveď na otázku, do akej miery sa stali tieto teoretické výplody smernicou pri určovaní hospodárskych úloh a nakoľko boli zdôvodnením praxe. Príčina a následok sa tu zrejme striedali.

Ďalší súdobý ideologický postulát by sa dal zhrnúť do formuly: Čím viac priemyslu, tým viac socializmu, tým väčšia stabilita režimu. Vládnuci establishment, vychádzajúc z tézy, že robotnícka trieda je vedúcou politickou silou a hlavnou oporou režimu, sa usiloval výstavbou a rekonštrukciou priemyslu rozširovať sociálnu základňu komunistického režimu. Táto téza sa stala jednou z kritériálnych funkcií pri alokácii výrobných zdrojov. Napríklad umiestnenie strojárskeho závodu do Turčianskeho Sv. Martina (strojárne ČKD, neskôr závod J. V. Stalina) nebolo náhodné. Turčiansky Sv. Martin ako bývalé centrum národno-emancipačných snáh Slovákov sa malo posilniť robotníckou triedou – nositeľkou pokroku, aby sa rýchlejšie prekonala „buržoázna a maloburžoázna ideológia“. Lokalizácia výstavby automobilového závodu do Bratislavy sa okrem iného zdôvodňovala potrebou posilniť robotnícky charakter Bratislavy ako hlavného mesta Slovenska.

Myšlienku industrializácie Slovenska neobjavili komunisti. Bola objektívnou nevyhnutnosťou, ak sa Slovensko malo hospodársky povzniesť. Každý režim by sa musel nejakým spôsobom vysporiadať s týmto problémom a komunistický ho riešil jemu vlastnými metódami a prostriedkami. Dva faktory spriemyslenie uľahčovali. Systém direktívneho riadenia s centralizáciou investičnej výstavby pri všetkých jeho neduhoch poskytoval možnosť rýchlo koncentrovať prostriedky na riešenie prioritných úloh a industrializácia Slovenska patrila k nim. Možno viesť spory o tom, nakoľko sa táto potenciálna možnosť využila, stala reálnou, resp. aké mala limity, ale o jej existencii nemožno pochybovať. Druhým činiteľom bola skutočnosť, že sa priemyselné uskutočňovalo v rámci štátu, ktorého západná časť bola relatívne hospodársky vyspelá. Ak by Slovensko bolo samostatným štátom, existujúce tempo industrializácie bez zahraničného kapitálu by si vyžiadalo väčšie odriekanie.

Pochopiteľne, obidve pozitíva mali aj svoje tienisté stránky. Negatívne dôsledky centrálne direktívneho systému riadenia sú všeobecne známe a mali celoštátnu platnosť (nerovnovážny ekonomický vývoj, rast materiálovej náročnosti, nízka miera efektívnosti investícií, straty spôsobené prejavmi diktátu na báze ideologických schém aj osobných záujmov politikov či ich ekonomickej nevzdelanosti atď.). Pokiaľ ide o druhý prvok, jeho rubom bolo, že sa na Slovensku budoval priemysel ako doplnkový, t.j. nadväzujúci

⁷ Kaplan, K.: c.d., s. 144–145, 178–180.

na odvetvovú a odborovú štruktúru priemyslu v českých krajinách. Slovenské závody mali nižší stupeň finálnej produkcie, menej náročné výrobné programy a subdodávkami boli viac previazané so závodmi v českých krajinách ako na Slovensku, čím sa značne zaťažovala doprava. Tento stav bol zvlášť evidentný v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch.

Požiadavka ekonomického vyrovnania Slovenska na úroveň českých krajín bola nesporne správna a opodstatnená z ekonomického i širšieho hľadiska. Aj západné priemyselne rozvinuté štáty sa usilujú odstrániť príkre hospodárske rozdiely medzi jednotlivými oblasťami. Používajú pritom ekonomické nástroje. Investorov ovplyvňujú subvenciami, daňovými úľavami, diferencovaním úrokových sadzieb, budovaním terciárnej sféry a pod. Pozdvihnutie zaostalej oblasti rieši problém zamestnanosti a prináša synergický efekt.

Komunistom nemožno zazlievať ani to, že do industrializácie a ekonomického vyrovnania vkladali sociálne a politické ciele – riešenie slovenskej otázky a zabezpečenie stability štátu. Napokon, ekonomika sama osebe nemá nijaké ciele. Jej poslaním je „byť prostriedkom na uskutočňovanie cieľov“.⁸ Nemôže byť predsa rovnoprávne a rovnocenné postavenie dvoch národov v jednom štáte, ak jeden z nich je bohatý a druhý chudobný, lebo nemajú rovnaké podmienky a možnosti uplatnenia. Problém bol v tom, že vtedajšia vládnuca komunistická garnitúra – česká i slovenská – zredukovala slovenskú otázku na ekonomickú stránku. Trpela ilúziou, že spriemyslením krajiny zanikne aj slovenská otázka a v slovensko-českých vzťahoch zavládne porozumenie pri zachovaní centralistického modelu štátoprávneho usporiadania, ktorý bol v rozpore s rovnoprávnym postavením slovenského národa. V skutočnosti industrializácia pôsobila opačným smerom. Prispievala k rastu nespokojnosti s tuhým centralizmom a nízkou kompetenciou slovenských orgánov, o to viac, že až do roku 1964 úmerne so zvyšovaním ekonomického potenciálu Slovenska sa znižovala právomoc slovenských národných orgánov.

Hoci potreba industrializácie sa všeobecne uznávala, pri jej realizácii nechýbali sporné otázky, protikladné stanoviská i konflikty v polohe česko-slovenských vzťahov. Prvé spory sa objavili už v rokoch 1945–1948 v súvislosti s premiestnením priemyselných konfiškátov z českého pohraničia (Sudet) na Slovensko a s výstavbou nových závodov. Myšlienka premiestniť časť priemyselných závodov z českého pohraničia na Slovensko vznikla krátko po oslobodení, keď v dôsledku odsunu Nemcov stovky priemyselných závodov v najzápadnejšej časti republiky pre nedostatok pracovných síl zastavili výrobu alebo obmedzili prevádzku, kým Slovensko trpelo nedostatkom pracovných príležitostí. Vtedy na stránkach tlačových orgánov Československej národnosocialistickej strany a Československej lidovej strany sa objavili články namierené proti premiestňovacej akcii s argumentáciou, že české krajiny schudobnejú a výroba sa zdrazí, lebo Slovensko má nepriaznivejšie podmienky na priemyselnú výrobu ako české krajiny. Iní zas varovali pred budovaním „skleníkového“ priemyslu a tvrdili, že na Slovensko sa môže premiestniť, resp. budovať iba taký priemysel, ktorý tu má surovinovú základňu. Začiatkom roka 1947 vznikli aj štrajky proti premiestneniu.⁹

⁸ Ferianc, J., Korauš, A.: Makroekonomická stratégia prechodu na trhovú ekonomiku. Bratislava 1997, s. 26.

⁹ Podrobnejšie o tejto problematike pozri: Barnovský, M.: Premiestňovanie priemyslu z českého pohraničia na Slovensko v rokoch 1945–1948. In.: Hospodárske dejiny, 6. Praha 1980, s. 101–145.

Slovenská strana reagovala na tieto články a udalosti vyhlásením, že všetky konfiškáty sú československým majetkom a teda aj slovenským a žiadala primeraný podiel na konfiškátach. Dokazovala, že na Slovensku môže vzniknúť akýkoľvek priemysel, pokiaľ nie je viazaný na miestne suroviny. Demokratický týždenník dokonca nastolil otázku odvolania slovenských robotníkov z českých krajín, ak z českej strany nie je ochota plniť prijaté záväzky.¹⁰ Problémy súvisiace s premiestňovacou akciou vyvolali zároveň na Slovensku dve protikladné stanoviská. Jedni odporúčali nehandrkovať sa o konfiškáty v českom pohraničí, keďže ide o zastarané strojové zariadenia, ktoré Slovensku veľa nepomôže a na českej strane vznikne pocit krivdy, ale sústrediť sa na budovanie nových moderných závodov. Iní trvali na využití tejto príležitosti, lebo zveľaďujú priemyselnú výrobu a zamestnanosť na Slovensku. V KSS, ktorá sa najviac angažovala v tejto otázke a pripisovala jej aj politický význam, zvíťazilo druhé stanovisko.¹¹ Premiestnenie časti priemyselných závodov z českého pohraničia na Slovensko sa napokon uskutočnilo, aj keď so značným oneskorením. Celá akcia trvala vyše dvoch rokov (1946–1948). Vláda schválila tri zoznamy podnikov, ktorých strojové zariadenie sa presťahovalo na Slovensko, čím vzniklo okolo 24 000 pracovných príležitostí.

Českí a slovenskí politici a národohospodári mali odlišné názory aj na výstavbu niektorých závodov ťažkého priemyslu na Slovensku. Uvediem dva príklady, kde sa to prejavilo najmarkantnejšie. V roku 1946 Maďarsko ponúklo Československu v rámci reparácií strojové zariadenie na výrobu hliníka a dodávky bauxitu. Na 51. zasadnutí druhej Fierlingerovej vlády 16. apríla 1946 sa dostala táto otázka na program rokovania. Generálny sekretariát Hospodárskej rady zaujal negatívne stanovisko k výstavbe závodu na výrobu hliníka na Slovensku, ktoré na zasadnutí vlády tlmočil E. Outrata. Argumentoval najmä tým, že Slovensko nemá dostatok elektrickej energie, cena prúdu je vysoká, preto výroba hliníka by bola drahá. Výhodnejšie je hliník dovážať. Českí členovia vlády návrh E. Outratu podporili, slovenskí oponovali, odvolávajú sa na stanovisko slovenských odborníkov, ktorí dokazovali, že Slovensko bude mať v krátkom čase dostatočné množstvo elektrickej energie a jej cena sa zníži. Poukazovali na to, že treba mať na zreteli aj vojenské hľadisko a industrializáciu Slovenska. Keď Z. Fierlinger označil tieto argumenty za naivné a detinské, polemika sa vyostрила. J. Ďuriš sa proti takým výrokom ohradil a zdôraznil, že pokladá projekt za dôležitý aj z politického hľadiska a je za jeho realizáciu, aj keď výroba bude spočiatku nerentabilná. Na čo Z. Fierlinger zareagoval, že „pre nejaký politický efekt nemôžeme predsa založiť priemyselné odvetvie, o ktorom je jasné, že by znamenalo len stratu“. Vyhlásil, že Slováci nedoceňujú to, čo české krajiny už pre nich urobili. Zmenil sa o dodávkach uhlia a obilia. J. Ursíny poznamenal, že pri sledovaní rozpravy stráca ilúziu o vyhliadkach Slovenska na skorú industrializáciu. V. Kopecký zohral na tomto zasadnutí vlády preňho netypickú rolu. Svojím návrhom prispel k zmierneniu napätia a k zmene stanoviska slovenských členov vlády. Navrhol, aby sa zriadila vládna komisia, ktorá by sa starala o industrializáciu tak, aby sa na Slo-

¹⁰ Demokratický týždenník, 9. februára 1947.

¹¹ G. Husák, vtedajší predseda Zboru povereníkov v liste K. Gottwaldovi, predsedovi vlády, z 3. marca 1947 píše, že čiastočné neúspechy pri premiestňovaní priemyslu, najmä štrajky, veľmi zle pôsobili politicky na Slovensku, lebo „boli to hlavne slovenskí komunisti, ktorí tu držali líniu industrializácie a celú svoju politickú prestíž dávali na túto otázku“. V závere listu sa obracia na K. Gottwalda s prosbou, „aby sa zasadil za splnenie týchto sľubov vo vládnom programe, ktoré sa dotýkajú industrializácie Slovenska“. Státní úředníci archiv Praha (ďalej SÚA), fond 100/24, sv. 41, a.j. 837.

vensko neprestáhoval len nejaký „odpadkový priemysel“, ale aby sa tu realizovali aj veľkorysé priemyselné projekty. Návrh sa prijal a slovenskí členovia vlády upustili od svojej požiadavky.¹² Neskôr, začiatkom päťdesiatych rokov, keď hliník ako strategický výrobok podliehal embargu, na Slovensku predsa len vznikol závod na jeho výrobu – Závod SNP v Žiari nad Hronom.

Takmer rovnako sa vyvíjala situácia v otázke výstavby železiarní na Slovensku.¹³ Nastolila sa už roku 1945 v súvislosti s úsilím o obnovenie prevádzky vysokej pece v Tisovci, ktorá bola počas vojny poškodená. J. Jičínský a F. Lerbreiter navrhli neobnovovať prevádzku vysokej pece v Tisovci a rudu vytiaženú v Železníku predávať. V Podbrezovej vyrábať oceľ zo šrotu a zo železa dovážaného z Ostravska, zmodernizovať oceliareň, valcovňu hrubého plechu a rúrovnú. Odborníci na Slovensku s týmto návrhom nesúhlasili. Vyslovili sa za rekonštrukciu vysokej pece v Tisovci a za jej prevádzku do tých čias, kým sa nevyrieši otázka moderného hutníctva na Slovensku. Odporúčali vybudovať na Slovensku v priebehu piatich rokov železiarne s oceliarnou, valcovňou a ďalšími prevádzkami. Argumentovali potrebou spracovať slovenskú železnú rudu, existenciou voľnej pracovnej sily a výhodnou zemepisnou polohou Slovenska z hľadiska dovozu sovietskej železnej rudy a odfytu výrobkov na východ a juhovýchod. Zvažovali sa tri varianty umiestnenia závodu podľa výšky kapacity: medzi Rožňavou a Revúcou, v okolí Vrútok a dunajskej oblasti. Pri vypracovaní prvého päťročného plánu (1949–1953) navrhovala slovenská strana postaviť železiarne na strednom Slovensku s ročnou kapacitou pol milióna ton surového železa. Ústredné hospodárske orgány návrh neakceptovali. Poukazovali na nízku kvalitu slovenských rúd a na možnosť splnenia úloh prvej päťročnice vo výrobe železa a ocele aj bez výstavby nového závodu. No po schválení tzv. zvýšených úloh prvého päťročného plánu stanovisko zmenili. V roku 1951 sa začalo s výstavbou hutného kombinátu na východnom Slovensku (HUKO). V dôsledku hospodárskych ťažkostí sa závod nedokončil. Koncom päťdesiatych rokov sa rozhodlo o výstavbe Východoslovenských železiarní v Košiciach.

Rozdielne postoje českých a slovenských ekonómov a politikov k výstavbe uvedených a ďalších závodov na Slovensku neboli čisto odbornou záležitosťou, odrážali sa v nich aj záujmy obidvoch národov, odlišné priority ekonomicky vyspelejšej a zaostalejšej časti republiky. Slovenské návrhy, aj keď v modifikovanej podobe, sa presadili až vtedy, keď definitívne zvíťazila železiarsko-oceliarska koncepcia rozvoja československého priemyslu.

V päťdesiatych rokoch sa slovenské podnety a námety na riešenie ekonomických otázok zredukovali na minimum, takmer sa vytratili. V atmosfére boja proti tzv. slovenského buržoáznemu nacionalizmu hrozilo nebezpečenstvo, že každý odlišný názor od stanovísk ústredných riadiacich orgánov, každý odpor voči pražskému centralizmu sa bude hodnotiť ako prejav nacionalizmu a separatizmu s vyvodzovaním personálnych dôsledkov. Taký osud stihol autorov „rezolúcie o strojárstve“ v roku 1954, ktorá odhaľovala nedostatky v strojárstvej výrobe na Slovensku a hľadala spôsob, ako ich odstrániť. O štyri roky neskôr (koncom roku 1957 a začiatkom roka 1958) získali nálepku nacionalizmu a „ekonomického separatizmu“ návrhy zvláštnej komisie, vedenej

¹² SÚA Praha, fond zasadnutia vlády. Zápis z 51. schôdze druhej čs. vlády Národného frontu.

¹³ Podrobnejšie pozri: Barnovský, M., Briškár, J.: K otázke výstavby hutného kombinátu na východnom Slovensku (HUKO). In.: *Historica Carpatica II.*, Košice 1970, s. 81–108.

Š. Šebestom, podpredsedom Zboru povereníkov, ktorá bola poverená rozpracovať zásady zvýšenia ekonomickej účinnosti riadenia priemyslu na Slovensku. Komisia navrhla zriadiť nové povereníctva a tým rozšíriť právomoc slovenských národných orgánov v oblasti riadenia hospodárstva na Slovensku. K. Bacílek, prvý tajomník ústredného výboru KSS, na jeho zasadnutí 9.–10. januára 1958 označil tento návrh za „buržoázno-nacionalistickú koncepciu“.¹⁴ Vzápätí nasledovali kádrové opatrenia.

Počas určitého politického uvoľnenia v šesťdesiatych rokoch sa na Slovensku stále častejšie ozývali kritické hlasy na adresu ekonomickej politiky KSSČ, výsledkov spriemyselnovania Slovenska a jeho ekonomického vyrovnávania s českými krajinami. Táto kritickosť bola podmienená viacerými okolnosťami. Slovensko síce dosiahlo značné úspechy v spriemyselní, ale výsledky nezodpovedali očakávaniam. Predstava z prvých povojnových rokov, že Slovensko dosiahne hospodársku i životnú úroveň českých krajín približne v priebehu troch päťročnic, sa nenaplnila jednak preto, že bola nereálna, poznačená revolučnou romantikou, jednak z toho dôvodu, že vznikli podmienky, s ktorými sa nerátalo. Napríklad, vychádzalo sa z predpokladu, že české krajiny, najmä Čechy majú industrializačnú fázu vývoja už za sebou, alebo sa blížia k jej kulminačnému bodu.¹⁵ To znamená, že priemyselná zamestnanosť aj v dôsledku nedostatku pracovných síl, sa tu bude zvyšovať iba nepatrnou mierou a vzostup priemyselnej výroby sa zabezpečí modernizáciou výrobných zariadení. Štrukturálna prestavba československého priemyslu si však vynútila zvýšenie priemyselnej zamestnanosti aj v českých krajinách, a to aj v oblastiach s pomerne vysokou mierou priemyselnej zamestnanosti. Kolektivizáciou poľnohospodárstva sa získali nové zdroje pracovnej sily.

Je prirodzené, že tieto zmeny ovplyvnili aj tempo industrializácie a ekonomické vyrovnávanie Slovenska na úroveň českých krajín. Reálny vývoj sa vzdialil od pôvodných predstáv. Industrializácia Slovenska nesplynula s ekonomickým vyrovnaním. Približne v polovici šesťdesiatych rokov, keď priemyselná zamestnanosť na Slovensku prevýšila zamestnanosť v poľnohospodárstve,¹⁶ Slovensko prekonalo kvalitatívne zaostávanie za českými krajinami, zostali však kvantitatívne rozdiely. Slovensko malo nižšiu úroveň zrelosti v rámci jednej kvality.¹⁷ Už koncom päťdesiatych rokov pri vypracovaní dlhodobého výhľadu rozvoja ekonomiky ČSR sa posunul čas ekonomického vyrovnania Slovenska na úroveň českých krajín do roku 1975.

Z ďalších činiteľov, ktoré podnietili ekonomickú diskusiu a kritický pohľad v šesťdesiatych rokoch na povojnový hospodársky vývoj, treba spomenúť spomalenie tempa industrializácie Slovenska po roku 1953, krach tretej päťročnice (1961–1965),

¹⁴ SNA, fond ÚV KSS, kart. 1839. Referát K. Bacíla na zasadnutí ÚV KSS 9.–10. januára 1958.

¹⁵ Azda najprecíznejšie sformuloval túto myšlienku E. Hruška: „...České krajiny, najmä Čechy sú už na konci industrializačného procesu typického pre 19. a 20. storočie... Ďalšie stupňovanie výroby, založené na kvantite nových pracovných síl, už nie je možné; V Čechách sa musí pokračovať cestou kvalitatívneho zlepšovania výrobného procesu, ktorý naopak povedie k vyradovaniu pracovných síl...“ Hruška, E.: Hospodárské a územné plánovanie pri výstavbe Slovenska. In.: *Výstavba Slovenska*, 1948, s. 199.

¹⁶ V roku 1964 priemerný počet pracovníkov v priemysle (476 000) prvýkrát mierne prevýšil počet pracovníkov v poľnohospodárstve (464 000). V nasledujúcom roku priemysel zamestnával 497 000 pracovníkov, v poľnohospodárstve pracovalo 462 000 osôb (údaje zaokrúhlené). Vojáček, A.: Vývoj socialistického poľnohospodárstva na Slovensku. Bratislava 1973, s. 701, Tabuľka P9.

¹⁷ Faltus, J.: Slovenské hospodárstvo v podmienkach systému centrálne plánovaného hospodárstva. In.: *Systém centrálne plánovaných ekonomík v zemích strednej a juhovýchodnej Európy a príčiny jeho rozpadu*. Praha 1994, s. 209.

narastanie emancipačných snáh slovenského národa a nespokojnosť so štátoprávnym usporiadaním, tak ako bolo zakotvené v ústave z roku 1960, a ekonomickú reformu, ktorá nastolila otázku, ako zabezpečiť ďalší proces ekonomického vyrovnávania Slovenska s českými krajinami v podmienkach trhových vzťahov a uplatnenia ekonomických nástrojov riadenia. Vecné zhodnotenie vtedajšej kritiky industrializácie Slovenska a návrhov na riešenie hospodárskych problémov Slovenska, ktoré sa v rokoch 1968–1969 rozšírili o ekonomické aspekty federatívneho usporiadania štátu, presahuje rámec tohto príspevku a vyžaduje si osobitnú analýzu, ktorá nás iba čaká.

Na záver ešte dve poznámky. Je nesporné, že industrializácii a hospodárskemu vzostupu Slovenska v prvých dvoch povojnových desaťročiach prispel aj presun finančných a materiálových prostriedkov z českých krajín. Pritom však nemožno hovoriť o doplácaní na Slovensko, lebo značná časť investícií slúžila celému Československu. Okrem toho Slovensko prispelo k rozvoju českých krajín pracovnou silou. Pohyb kapitálu a pracovnej sily patrí k základným atribútom moderného hospodárstva. Živnú pôdu pre názory a fámy o doplácaní vytváralo „zoštátnené“, centrálné plánované hospodárstvo, v ktorom ekonomické priority určovala štátna moc, finančné toky a regionálny pôvod zdrojov boli neprehľadné a ceny, zisky a straty deformované. V trhových podmienkach, ako poznamenal J. Faltus, „nikoho ani nenapadne, aby investície kapitálu pochádzajúceho z jedného národného prostredia v inom národnom prostredí sa pokladali za doplácanie“.¹⁸

Druhá poznámka je vlastne otázkou, nastolením problému. Hovoril som o vonkajších a politicko-ideových determinantách industrializácie, ale dôsledkom prepojenia politickej a ekonomickej moci bol aj lobizmus hospodárskeho manažmentu. Zotrvačnosť a reprodukcia priemyselnej štruktúry sformovanej v päťdesiatych rokoch naznačuje, že jeho úloha nebola podradná. Akými kanálmi sa presadzoval, aká bola jeho intenzita v jednotlivých obdobiach a v akej miere ovplyvnil rozhodnutia straníckych a štátnych orgánov? O tom nevieme takmer nič. Výskum tohto problému rozšíri naše poznatky aj o industrializácii Slovenska.

Štúdia bola vypracovaná v rámci grantu HÚ SAV Slovensko v rokoch 1948–1970, č. 2/5029/98.

¹⁸ Tamže, s. 215.

Determinants and Problems in the Industrialization of Slovakia

Michal Barnovský

The form and focus of the industrialization of Slovakia was primarily dictated by these factors: the inclusion of Czechoslovakia within the Soviet Bloc, conditions during the Cold War, the character of social institutions after 1948, which were based on state ownership and the Communist Party's monopoly on power, and the relatively developed state of industry in the Czech Lands. In addition to these, industrialization in Slovakia was influenced by political-ideological officials. The Communist Party of Slovakia assigned to industrialization a key role in the solving of the "Slovak Question" and functioned as the stabilizing force for Czechoslovakia and reinforced the communist regime.

INDUSTRIALIZÁCIA SLOVENSKA A TENDENCIE K SAMOSPRÁVNEMU RIADENIU EKONOMIKY NA SLOVENSKU PO FEBRUÁRI 1948

Miroslav Londák

Pred Slovenskom stálo v období rokov 1945–1948 viacero variánt celkového industrializačného procesu, pochopiteľne viac či menej uskutočniteľných. Avšak vtedajší politický vývin rozhodol, že sa ono vydá na cestu „socialistickej industrializácie“, v netrhových podmienkach plánovaného hospodárstva, riadeného z centra, jednotného, centralisticky usporiadaného Československa. Určujúcim pre ďalší vývoj bol tiež fakt, že celkový ekonomický vývoj Československa do značnej miery podliehal vplyvu Sovietskeho zväzu.

Pre celostné pochopenie problematiky je relevantné na tomto mieste aspoň stručne naznačiť formovanie rôznych koncepcií industrializácie Slovenska v období rokov 1945–1948. Vedenie KSČ – po úplnom podriadení si KSS formou personálnej únie (V. Široký) po žilinskej konferencii strany v lete 1945, i neskôr po svojom volebnom víťazstve – ako jednu z podstatných línií svojej politiky voči Slovensku presadzovalo politiku industrializácie Slovenska. Pritom cieľom tejto politiky pochopiteľne nebola len pozitívna podpora priemyselného rozvoja. Zároveň mala zabezpečiť ponechanie všetkých rozhodujúcich právomocí v alokácii investícií, zdrojov pracovných síl a pod., ako aj určovanie celkového ekonomického vývoja na Slovensku v rukách pražského centra štátu.

Koncepcia industrializácie Slovenska sa začala pripravovať na pôde KSČ hneď po oslobodení a jej predstavy ako podstatu politiky KSČ voči Slovensku zhrnul na jeseň 1945 v programovom článku V. Široký.¹ Uvažoval v ňom o možnostiach a predpokladoch ekonomického rastu na Slovensku, o plánovanom vývoji jednotlivých odvetví priemyselnej výroby. Za podstatnú a symptomatickú črtu tohto programu však môžeme pokladať to, že na jednej strane sa síce verbálne pertraktovala rovnoprávnosť slovenského a českého národa, no bez čo i len naznačenia miesta slovenských národných orgánov v konkretizácii, riadení, prípadne v praktickej realizácii procesu industrializácie Slovenska. Tak si KSČ začala formovať koncepciu riešenia slovenskej národnej otázky, uvedomelo kladúc do popredia otázky ekonomického rozvoja, ktoré však pritom neujasňovala, ale skôr zahmlievala. Na miesto Slovenska v rozhodujúcich právomociach, v riadení alokácie investícií, v štátoprávných otázkach akoby sa zabúdalo. Tento program v rozšírenejšej forme predniesol v marci 1946 národohospodár J. Bránik na zasadnutí ústredného výboru KSS² ako generálnu líniu hospodárskej politiky KSS. Po voľbách sa

¹ Široký, V.: Za industrializáciu Slovenska. Cit. podľa: Široký, V.: Za šťastné Slovensko v socialistickej Československu. Bratislava 1952, s. 87 an.

² Cit. podľa: Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén 1944–1948. Bratislava 1971, s. 367 an.

táto ekonomická koncepcia odrazila v programe vlády K. Gottwalda a v zákone o dvojročnom hospodárskom pláne.

Ekonomický program Demokratickej strany (DS), ako sa postupne formoval na sklonku vojny a krátko po oslobodení, bol do značnej miery všeobecný, no pokiaľ sa týkal miesta a postavenia Slovenska v štruktúre štátu, kryštalizoval sa v súvislosti s riešením niektorých konkrétnych problémov. Napríklad ohľadne problematiky menovej reformy po skončení druhej svetovej vojny sa vnútri DS sformoval názor odlišný od KSS či KSČ. Predstavitelia DS tak nadväzovali na stanovisko SNR z jari 1945, podľa ktorého sa na prechodnú dobu, kým sa upravia menové problémy, požiadalo, aby sa Slovensko chápalo ako samostatná hospodárska, colná a menová jednotka. Povereník financií za DS T. Tvarožek na rokovaní o menovej reforme na základe kvalitnejšej slovenskej meny požadoval utvorenie zvláštného slovenského fondu, ktorý by sa mohol stať základom nového ekonomického rastu na Slovensku. Táto tzv. koncepcia finančnej uzavretosti Slovenska vychádzala pravdepodobne z predpokladu, že tým vzniknú možnosti i zo strany Slovenska určovať ďalšie zameranie ekonomického rastu a rozhodovať o alokáciách jednotlivých investícií. Táto koncepcia sa dostala do príkreho rozporu nielen s českým stanoviskom, ale aj so stanoviskom KSS.

Na formovanie ekonomickej koncepcie DS neskôr pôsobili i ďalšie skutočnosti, napr. udalosti okolo prerokovania finančného zákona na rok 1947. Všetky podobné prejavy centralistických tendencií v ekonomickej oblasti DS úskostlivo sledovala. R. Fraštacký ich zahŕňal pod pojem hospodárskeho centralizmu, pričom za jeho cieľ pokladal sústreďenie všetkej rozhodujúcej moci na jedinom mieste. Zabrániť pôsobeniu podobných tendencií, vyvrátiť tézy o doplácaní na Slovensko a zachovať súkromný sektor v ekonomike, bolo podľa J. Ursínyho možné len „samostatným spravovaním a administratívnym“ slovenskej ekonomiky.³ Ucelene sa ekonomický program DS formuloval na zjazde jej hospodárskych pracovníkov, ktorý sa zišiel v dňoch 15.–16. februára 1947 v Bratislave. Zásada decentralizácie sa považovala za princíp v riadení ekonomických procesov. Princíp rovnoprávnosti slovenského a českého národa sa mal v ekonomickej oblasti prejavovať samostatným hospodárením každého z národov na základe vlastného rozpočtu, z vlastných zdrojov a dotovaním spoločných celoštátnych záležitostí každým zo subjektov.⁴

Tendencie a snahy o presadenie kontroly slovenských inštitúcií nad vlastnou národnou ekonomikou existovali po roku 1945 i v rámci KSS a uvedomoval si ich i V. Široký, hlavný presadzovateľ názorov pražského centra v slovenskom prostredí. Existencii takýchto názorov a tendencií i v období po februári 1948 naše historiografie v podstate nevenovali pozornosť, resp. na podobný výskum neboli vhodné podmienky.

Po februári 1948 sa rýchlo rozplynuli ilúzie, objavujúce sa v časti členskej základne KSS v tom zmysle, že v podmienkach získania absolútnej moci komunistickou stranou v štáte príde k návratu k princípu „rovný s rovným“, príp. aspoň k určitému prejavu decentralizačného princípu vo výstavbe štátu. Návrhy slovenských komunistov v tomto smere boli odmietané s poukazovaním na nebezpečenstvo ohrozenia jednoty štátu, obnovy dualistických tendencií i ubezpečovaním, že Slovensku nemôže hroziť nebezpečenstvo od vlády, na čele ktorej stojí K. Gottwald...

³ Čas, 22. 10. 1946.

⁴ Národná obroda, 18. 2. 1947, Budovateľ, 21. 2. 1947.

Z hľadiska centralizačných snáh, ktoré sa po februári 1948 posilnili, treba konštatovať, že tendencia k centralizácii riadiacich procesov, k unitarizmu, ako aj tendencia k unifikácii myslenia a konania jednotlivcov, ako aj celého života spoločnosti je imanentnou súčasťou a princípom budovania komunistického štátu. Za existencie prvej ČSR centralizačné tendencie vyplývali o.i. z praktického pôsobenia teórie čechoslovakizmu, ktorá bola súčasťou štátnej idey. Po oslobodení sa síce skončila jedna z fáz prejavu tejto teórie, to však neznamená, že definitívne zanikla. Nazdávať sa, že vzhľadom na významnosť, aká sa jej pripisovala v minulých obdobiach, a vzhľadom na jej možnú transformovateľnosť na nové spoločenské podmienky treba uvažovať i o možnostiach skrytého pôsobenia teórie čechoslovakizmu v praxi socialistického Československa.

Po februári 1948 sa slovenské podniky v súvislosti s celkovými pofebruárovými zmenami čoskoro stretli s rastúcimi centralizačnými tendenciami. Predstavitelia týchto závodov sa bránili priamemu podriaďovaniu českým centrálam a vystupovali za zachovanie slovenských riadiacich subjektov.⁵ Ťažko jednoznačne určiť, aké boli hlavné dôvody takého konania riadiacich pracovníkov podnikov, či to bola naozaj predstava o lepších podmienkach ich existencie a ekonomického rozvoja v prípade ich riadenia slovenským subjektom, teda zdorazňovanie slovenského momentu, alebo obavy z riadenia bez skutočnej znalosti problémov v prípade, že by bolo vykonávané z centra štátu, resp. či išlo o obavy z neadekvátneho rozdeľovania výrobných programov.

Faktom však je, že na centralizačné tendencie po prejave Slánskeho z novembra 1948 reagovalo i Predsedníctvo ústredného výboru KSS a vytvorilo i zvláštnu komisiu, ktorá sa mala zaoberať organizačnými problémami česko-slovenského priemyslu. Komisia v zložení J. Šoltész, S. Takáč, A. Opavský, J. Púll dospela k zaujímavým záverom,⁶ ktoré by v prípade ich presadenia mohli mať závažné konzekvencie, ak by neboli takmer v zárodku odmietnuté Širokým. Najpodstatnejším záverom návrhu komisie, ktorý vychádzal z dovtedajších skúseností a z projekcie optimálneho postavenia Slovenska v štruktúre riadenia, bolo zdôraznenie skutočnosti, že KSS ako súčasť KSČ je zodpovedná za celkový ekonomický rozvoj Slovenska. Z toho pre ňu vyplývala nevyhnutnosť zabezpečenia možnosti na sledovanie, kontrolu a zasahovanie do všetkých otázok výstavby priemyslu na Slovensku. Argumentovalo sa tým, že náročnosť úloh industrializácie na Slovensku vyžaduje existenciu a prítomnosť slovenských riadiacich orgánov, ktoré budú vykonávať celoštátnu ekonomickú politiku na Slovensku so špeciálnym zreteľom na slovenské podmienky. Prítom podľa názoru komisie sa nemalo smerovať k dualizmu, ale dialekticky, práve optimálnym napĺňaním prirodzených slovenských požiadaviek sa mala posilňovať tak jednotnosť štátu, ako i možnosti jeho celkového ekonomického rozvoja.

Materiál komisie bol schválený na jej zasadnutí na začiatku marca 1949, avšak s tým, že na popud Širokého sa neakceptovala zodpovednosť KSS za ekonomický rozvoj Slovenska, čím sa však vlastne negovala jeho podstata. Podľa Širokého zo zásad demokratického centralizmu vyplýva, že existenciou KSS sa nemá zdôrazňovať potreba slovenských oblastných orgánov, no celkovo spôsob jeho argumentovania vyznel rozpačito, nejasne a neurčito.⁷

⁵ Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond ÚV KSS, kr. 2438.

⁶ SNA, fond ÚV KSS, kr. 794.

⁷ Tamže.

Snahy o dosiahnutie bezprostrednejšieho vplyvu na určovanie vývoja slovenskej ekonomiky sa prejavovali v tomto období i v iných orgánoch. Napr. v súvislosti s prípravou štátneho rozpočtu na rok 1950 Slovenský plánovací úrad viedol rôzne a zdĺhavé rokovania v súvislosti s určením podielu Slovenska na celoštátnej kvóte pre jednotlivé plánovacie úseky. A na základe týchto, nie vždy pozitívnych skúseností pripravilo Poverenie finančných návrh, v ktorom sa požadovalo, aby v budúcnosti pri určovaní smerných čísiel, či už plánovacích alebo rozpočtových, bola Slovensku udelená primeraná globálna suma, ktorá by sa potom príslušnými slovenskými orgánmi rozdelila tak, aby sa pritom vychádzalo zo špecifických slovenských potrieb.⁸

Po viacerých liniách sa teda objavovali tendencie k vytvoreniu akéhosi nadstrešného slovenského orgánu, ktorý by hral i do istej miery rozhodujúcu úlohu pri výstavbe moderného slovenského priemyslu a ktorý by nebol len slepým vykonávateľom príkazov centra.

Takýmto úvahám mohli napomáhať i informácie o celkovom rozpočtovom hospodárení Slovenska, ktoré i keď s problémami, sa zhromažďovali na Povereníctve financií. Napr. môžeme spomenúť údaje, týkajúce sa roku 1952: „Rast slovenského hospodárstva a naše napredovanie... najlepšie dokazuje tá skutočnosť, že slovenská časť štátneho rozpočtu je prebytková. Finančná kapacita Slovenska podľa predbežného odhadu zapokryje aj vysoké nároky industrializačného tempa na Slovensku, vrátane výstavby ťažkého priemyslu, a prispieje primeranou časťou aj na utvorenie celoštátnej rezervy.“⁹

Na tomto priestore sa nemôžeme podrobne venovať skúsenostiam z výstavby priemyslu na Slovensku na začiatku päťdesiatych rokov, ako sa ony javili a prejavovali na mikroekonomickej úrovni. Ak sa však od plánovaného hospodárstva očakávalo odstránenie anarchie, naopak, často vládol chaos, výstavba závodov bez projekčnej pripravenosti, o podnikateľských zámeroch ani nehovoriac. Inou otázkou je, ako sa tieto problémy prejavili na úrovni vzťahov česko-slovenských.

Mnohé nedostatky boli jednoznačne systémového charakteru, no zrejme nie všetky, ako to vyplýva napr. z analýzy riadenia výstavby strojárenského priemyslu na Slovensku, ktorému sa teraz budeme venovať z toho dôvodu, že išlo o odvetvie, na ktoré sa kládol mimoriadny dôraz v súvislosti s celkovou industrializáciou Slovenska. Vzhľadom k dovtedajšiemu ekonomickému vývoju na Slovensku sa do tohto odvetvia investovali značné prostriedky a zároveň išlo o odvetvie, na ovplyvňovanie ktorého zo Slovenska bolo minimum pák, neexistovalo Poverenie strojárstva.

Slovenský plánovací úrad dlhodobo sledoval situáciu v strojárstve a keď na jeseň 1952 pripravoval pre predsedníctvo ústredného výboru KSS správu o pláne rozvoja ťažkého priemyslu na Slovensku, z analýzy štruktúry výrobných programov podnikov na Slovensku vyplynulo, že tieto majú viac-menej doplnkový a okrajový charakter, čo v situácii nedostatku materiálu viedlo k uprednostňovaniu závodov s dôležitejšími programami, a tak boli postihované predovšetkým slovenské podniky. Na základe podrobných analýz sa v tejto správe konštatovalo, že Ministerstvo ťažkého priemyslu nemá

⁸ SNA, fond ÚV KSS, kr. 2463.

⁹ Tamže.

vypracovanú ucelenú predstavu o výstavbe strojárstva na Slovensku v rámci jeho celkovej industrializácie a že sa pri jeho výstavbe používa len metóda improvizácie.¹⁰

Keď po ďalšom roku neprišlo k žiadnej reakcii centra, Slovenský plánovací úrad pod Bránikovým vedením vypracoval Rezolúciu o strojárstve,¹¹ v ktorej sa hovorilo, že napriek rastu hrubej výroby strojársky priemysel na Slovensku nedostatočne plní svoju úlohu v industrializácii ako očakávaný dodávateľ výrobných prostriedkov, neplní očakávania, ktoré naň boli kladené ako na vedúce odvetvie národného hospodárstva. Zrejme bola najmä nedostatočná orientácia výrobných programov na Slovensku na výrobu kompletných strojov a zariadení, spaľovacích motorov, poľnohospodárskych strojov a pod., teda na výrobky s vyššou mierou pridanej hodnoty. Prišlo i k zastaveniu niektorých výrobných, napr. drevoobrábacích strojov. Preto sa v Rezolúcii o strojárstve navrhovalo „energeticky preorientovať štruktúru strojárskej výroby na Slovensku, prejsť od podružných a periférnych výrobkov na taký výrobný program, ktorý by zabezpečil, že strojárské závody budú plnohodnotnou súčasťou československého strojárstva“.¹² A v tomto zmysle sa tiež navrhovali organizačné opatrenia, ktoré mali zabrániť tomu, aby strojárstvo na Slovensku hralo len úlohu akéhosi doplnku.

Rezolúcia o strojárstve bola schválená predsedníctvom ústredného výboru KSS vo februári 1954 za prítomnosti tajomníka ústredného výboru KSS K. Bacilka a bola predložená politickému sekretariátu ústredného výboru KSČ. Ten o rezolúcii odmietol rokovať a vyhlásil ju za politický dokument separatistického charakteru; navrhované organizačné opatrenia sa centru javili ako snaha izolovane budovať hospodárstvo Slovenska a slovenský priemysel. Podstatným zo strany centra bolo ponímanie materiálu ako politického dokumentu a odsúdenie zárodku slovenských politických požiadaviek, pretože práve takto sa mu kritika javila. Kritika prípustná nebola a ani hľadanie istých organizačných možností na zvýšenie slovenského vplyvu pri budovaní slovenského strojárstva či iných priemyselných odvetví. Teória tzv. buržoázneho nacionalizmu bola v tejto súvislosti programovo využitá ako bariéra pred nastoľovaním slovenských požiadaviek. Na zasadnutí ústredného výboru KSS v júli 1954 K. Bacilek, vyjadrujúc mienku centra, sa i podrobnejšie zmieňuje o prejavoch tzv. slovenského buržoázneho nacionalizmu. Ich podstata podľa neho spočívala v snahách o formovanie „samostatnej slovenskej politiky“, prejavujúcich sa tak na poli hospodárskom, ako i kultúrnom, politiky odlišnej od celoštátnej, k čomu podľa jeho názoru niet žiadnych dôvodov alebo opodstatnení.¹³

Nádeje ohľadne pozitívneho vplyvu slovenských riadiacich štruktúr v strojárstve po ich potencionálnom vytvorení nemuseli byť absolútne iluzórnymi. Nerobíme si ilúzie o ideálne pozitívnom vplyve nacionálnych riadiacich štruktúr na ekonomiku, no na druhej strane za ideálny nemožno považovať ani stav ich odtrhnutosti od riadenia slovenskej národnej ekonomiky.

Vláda 3. augusta 1954 odvolala z funkcie J. Bránika, povereníka-predseda Slovenského plánovacieho úradu, hlavného zodpovedného za vznik rezolúcie; no vzhľadom k blízky príbuzenským vzťahom k V. Širokému bol poverený inými úlohami v Prahe.

¹⁰ SNA, fond ÚV KSS, kr. 826, 835.

¹¹ SNA, f. ÚV KSS, kr. 856.

¹² Tamže.

¹³ SNA, f. ÚV KSS, kr. 1828.

Podľa K. Bacílka, po jeho oznámení na predsedníctve ústredného výboru KSS, že rezolúcia je „politicky vadná“, väčšina jeho členov utekala od zodpovednosti. J. Püll, vtedy podpredseda zboru povereníkov, napríklad po tom, ako sa dozvedel o hodnotení rezolúcie, sa vyjadril v tom zmysle, že materiál nečítal, resp. si ho nedostatočne prešľuhoval, len preto dovolil, aby bol prijatý. Aj on bol odvolaný v ten istý deň ako J. Bránik.¹⁴

Po prijatí ústavného zákona č. 33/56 Zb. sa na vyššej úrovni prejavili tendencie riadiť slovenskú ekonomiku slovenskými inštitúciami. Spomínaný zákon mal prispieť k rozšíreniu právomocí slovenských národných orgánov, no tendencie a príčiny vedúce k jeho prijatiu nespočívali v dôkladnej analýze vývoja česko-slovenských vzťahov v uplynulom období a tomu zodpovedajúcich prejavov v rôznych sférach spoločenského života, ani sa nezakladali na serióznej vedeckej analýze dosiahnutého stavu vývoja slovenskej spoločnosti. Tieto tendencie nevyplývali z poznania, že celkový národnoemancipačný proces slovenského národa v uplynulých rokoch pokročil natoľko, že je nevyhnutné nanovo určiť zásady spolunažívania oboch národov v štáte. Skôr sa tieto tendencie prejavovali pod vplyvom XX. zjazdu KSSZ a boli dané snahou centra moci preukázať navonok dobrú vôľu, že vypočuje hlas o potrebe demokratizácie, ktorá však v jeho ponímaní nemá viesť k žiadnym skutočným demokratickým premenám, ani otvoriť mocenskými pozíciami vedúcej garnitúry strany. Tak „úprimne“, ako centrum moci uvažovalo o demokratizácii vôbec, tak sa nakoniec v skutočnom praktickom živote odzrkadlili i vlastne z centra štátu naoktrojované zvýšené právomoci slovenských národných orgánov.

V uplynulom období, v čase od prijatia ústavy z roku 1948 nič nenasvedčovalo tomu, že by centrum moci menilo svoje názory ohľadne postavenia Slovenska v štruktúre štátu, resp. pokiaľ išlo o jeho centralistickú výstavbu s asymetrickým postavením Slovenska v ňom. Po celkových systémových a organizačných zmenách spätých so zavádzaním socialistického spôsobu riadenia štátnej ekonomiky na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov sa vykryštalizovala i pozícia slovenských národných orgánov pokiaľ išlo o oblasť riadenia ekonomických procesov a v podstate sa stabilizovala. Pre postavenie slovenských národných orgánov v štruktúre riadiacich subjektov bolo v tomto období charakteristické, že SNR pri príprave plánov ekonomického rozvoja Slovenska nemala schvaľovacie právo. Zbor povereníkov sa pri určovaní úloh spolupodieľal predkladaním svojho návrhu, ktorý však mal len charakter podkladového materiálu. Legislatívne nebola vymedzená pôsobnosť slovenských národných orgánov pri určovaní a schvaľovaní úloh ekonomických plánov a s konečnou platnosťou i pokiaľ išlo o slovenskú časť plánu rozhodla vláda, resp. Státni úrad plánovací (ďalej ŠÚP).

Novoprijatý ústavný zákon síce neriešil otázku česko-slovenského vzťahu na principiálne nových zásadách, ale prinášal isté rozširovanie konkrétnych právomocí slovenských národných orgánov, nanovo vymedzoval vzájomné vzťahy SNR a zboru povereníkov a dochádzalo i k istému posunu v pomere k ústredným orgánom. Otázkou zostávalo, ako sa princípy ústavného zákona odzrkadlia v ekonomickej praxi, resp. aké zmeny nastanú v oblasti riadenia národného hospodárstva na Slovensku. Kým do prijatia ústavného zákona bol zbor povereníkov v podstate výkonným orgánom vlády a povereníctva výkonnými orgánmi ministerstiev, podľa dikcie zákona mal teraz zbor povereníkov riadiť ucelený úsek hospodárskej a kultúrnej výstavby na Slovensku, pričom mal

vychádzať zo všeobecných zásad vlády.¹⁵ Hneď však treba konštatovať, že riadenie zboru povereníkov a jeho činnosti z centra moci, z vlády či ústredného výboru bolo zabezpečené viacerými kanálmi.

Napríklad, pokiaľ išlo o oblasť plánovania, vláda bola oprávnená určovať úlohy zboru povereníkov za celé jemu podriadené hospodárstvo a to formou perspektívneho plánu alebo podrobnejšieho ročného štátneho plánu. Zároveň vláda mala možnosť i pokiaľ sa to týkalo hospodárstva riadeného zborom povereníkov, priamo zasahovať prostredníctvom ministerstiev do riadenia všetkých slovenských podnikov, ak podľa jej uváženia išlo o záležitosti s prípadným celoštátnym významom. A boli i iné možnosti. Uznesenie vlády č. 973 z 11. septembra, konkretizujúce ústavný zákon, navyše prinášalo zoznam podnikov, ktoré si v odvetviach spravovaných povereníctvami ponechávala v kompetencii vláda; môžeme spomenúť Slovakofarmu Hlohovec, Biotiku Ľupču, Imunu Michal'any.

Ústavný zákon č. 33/56 Zb. neriešil zásadne slovenskú národnú otázku z hľadiska štátoprávneho, čomu zodpovedali len niektoré formálne zmeny v postavení slovenských národných orgánov. Takou mierou, akou sa „rozširovali“ právomoci slovenských národných orgánov vôbec, takou sa tiež menili ich právomoci na riadenie ekonomických procesov na Slovensku. Nenastali teda pozitívne zmeny v presune aspoň časti skutočne rozhodujúcich právomocí do rúk slovenských orgánov. Postaveniu slovenského národa v politickej oblasti zodpovedalo postavenie slovenských národných orgánov v ekonomickej oblasti.

Iný spôsob riadenia národného hospodárstva na Slovensku v tomto období, teda na jeseň 1957, vznikol na pôde Komisie pre otázky organizácie a systematizácie správy pri zbore povereníkov.¹⁶ Jej šéf, podpredseda zboru povereníkov Š. Šebesta prichádza s priam prevratnou ideou rozšírenia právomocí slovenských národných orgánov na všetky úseky a odvetvia národného hospodárstva na Slovensku, dovtedy riadené z centra, pražskou vládou. Znamenalo by to de facto postavenie celej slovenskej ekonomiky pod vlastné národné vedenie a realizovanie tejto myšlienky by nemohlo nemať za následok zmeny v politickej oblasti a v štátoprávnom postavení slovenského národa v ČSR. Pochopiteľne, že v čase svojho vzniku nemohla táto idea prekračovať rámec socialistického zriadenia.

Komisia si dala vypracovať i viaceré ekonomické analýzy, ktoré mali ukázať, či je účelné rozšíriť pôsobnosť zboru povereníkov na ďalšie odvetvia národného hospodárstva na Slovensku, či komplexné riadenie zborom povereníkov prinesie ekonomické efekty. Ak sa v expertízach pokladal dovtedajší vývoj na Slovensku za nedostatočný, tak príčina sa hľadala v spôsobe riadenia národného hospodárstva na Slovensku, ktorý ho neumožnil a nerešpektoval plne jeho rozvojové ciele. Na organizáciu riadenia ekonomiky na Slovensku, ktorá nedávala plné možnosti slovenským národným orgánom určovať rozvojové úlohy a riadiť ich realizáciu, sa hľadalo ako na negatívny faktor. Rozdelenie hospodárstva na Slovensku na sféru riadenú centrom a druhú riadenú zborom poverení-

¹⁵ Bližšie pozri: Rákoš, E., Rudohradský, Š.: Slovenské národné orgány 1943–1968. Bratislava 1973, s. 179–183.

¹⁶ SNA, f. ÚV KSS, kr. 965.

¹⁴ Tamže.

kov vystupovalo ako jedna z príčin, ktorá bránila komplexnému riadeniu hospodárstva slovenskými národnými orgánmi.¹⁷

Vychádzalo sa z niektorých premís: Ak má zbor povereníkov z právneho hľadiska možnosť vykonávať kontrolu podnikov riadených centrom, ministerstvami, nemá už zabezpečenú možnosť bezprostredne zasiahnuť v prípade nutnosti u nadpodnikových orgánov. Právo zboru povereníkov len signalizovať prípadné negatívne javy, bez možnosti jeho priamych zásahov, sa považovalo za nedostatočné. Preto sa navrhovalo: 1) vytvorenie Povereníctva strojárstva, Povereníctva chemického priemyslu a Povereníctva hutného priemyslu a rudných baní, ktoré dovtedy neexistovali a 2) začlenenie všetkých dovtedy ústredne riadených podnikov a zariadení do správy príslušných povereníctiev, t.j. do kompetencie zboru povereníkov.

Vychádzalo sa pritom z tej základnej skúsenosti, že „nie je možné s plnou zodpovednosťou riadiť určité odvetvia hospodárstva bez toho, aby sa základné otázky neriešili medzi jednotlivými odvetviami, ktoré majú rozhodujúci význam pre rozvoj Slovenska a pre jeho ďalšiu industrializáciu.“¹⁸ Podľa materiálu by sa týmto zároveň nenarušilo právo ministerstiev prostredníctvom zásadných smerníc zabezpečiť jednotnosť všeobecného vedenia v štáte, ako ono vyplývalo z ústavného zákona č. 33/56 Zb. Zároveň členovia komisie pripravovali materiál v presvedčení, že ňou navrhované rozšírenie právomocí slovenských národných orgánov posilní riadiace funkcie vlády, že sa zefektívni zároveň riadenie ekonomiky na Slovensku a zabezpečí organickejšie prepojenie ústredného vedenia v zásadných otázkach s riadením na národnej úrovni.

Pochopiteľne, najpodstatnejšou príčinou, ktorá zabránila realizácii návrhu v svojej dobe, bol názor centra na rozširovanie právomocí slovenských národných orgánov a ten bol jednoznačne vyjadrený vo vládnom uznesení z 11. septembra 1957. Tak sa návrh komisie dostal do značnej miery na ireálnu pôdu, keďže vychádzal z nedostatočnej analýzy politického postavenia slovenského národa v štáte, dostal sa do priameho protirečenia s podstatnými zásadami výstavby štátu a s centrom presadzovaným štátoprávnym riešením česko-slovenského vzťahu.

Nakoniec sa ešte neúplne dohotovený materiál komisie dostal na zasadnutie byra ústredného výboru KSS, ktoré sa konalo 1. novembra 1957, bol podrobený kritike a zamietnutý. Bola vymenovaná zvláštna komisia, cieľom ktorej bolo prešetrenie činnosti komisie pracujúcej pod vedením Š. Šebestu, a za krátku dobu už bol materiál komisie kritizovaný z pozícií daných uplatňovaním tzv. teórie slovenského buržoázneho nacionalizmu.¹⁹

Po februári 1948 prebehlo u nás nielen etablovanie sa socialistického štátu, ale začala sa i nová etapa v riešení vzťahu českého a slovenského národa, ovplyvnená zákonite i centralizmom, ktorý ako podstatný princíp výstavby tohto typu štátu vystupuje do všetkých riadiacich procesov. Napriek verbálne proklamovanej rovnoprávnosti oboch národov sa táto plne neuskutočnila, čo sa odrazilo i na celkovom postavení Slovenska v štruktúre štátu. Nebolo náhodné, ak aj v podmienkach existencie socialistického štátu vznikali tendencie presadzovať národné záujmy v oblasti ekonomiky. Niekedy boli tieto tendencie dané snahou dostatočne využívať výrobné zdroje Slovenska, ako aj úsilím

odstraňovať nedostatky priam zákonite vznikajúce pri výstavbe socialistickej ekonomiky. V súvislosti s prípadom Š. Šebestu a jeho komisie akoby sa po dovtedajších skúsenostiach s riadením socialistickej ekonomiky a ďalšom spolužití oboch národov dozrievalo k novému poznaniu o potrebnosti riadenia národnej ekonomiky z vlastného centra.

Studia bola vypracovaná v rámci grantu HÚ SAV Slovensko v rokoch 1948–1970, č. 2/5029/98.

The Industrialization of Slovakia and a Tendency towards Autonomous Economic Management in Slovakia after February 1948

Miroslav Londák

This study examines the topic of the managing of the national economy in Slovakia within the framework of the creation of a communist system in Czechoslovakia after February 1948. It emphasizes the centralistic endeavours in the management of the economy and further, longer-term tendencies manifested at various levels of management where were felt as necessary to influence the development of the national economy and within this, create the necessary institutions.

¹⁷ Tamže.

¹⁸ SNA, f. ÚV KSS, kr. 963.

¹⁹ SNA, f. ÚV KSS, kr. 1822.

ZMÍRŇOVÁNÍ ROZDÍLŮ V EKONOMICKÉ ÚROVNI MEZI SLOVENSKEM A ČESKÝMI ZEMĚMI V LETECH 1948–1967

Václav Průcha

Od poloviny třicátých let do roku 1989 probíhal na území Československa dlouhodobý proces postupného překonávání výchozích, historicky podmíněných rozdílů v ekonomické úrovni východní a západní části státu. Souběžně s tím se sblížovala i hospodářská a sociální struktura Slovenska s českými zeměmi.¹ Tento proces se prosazoval v odlišných obdobích – za pokrizového oživení hospodářství ve třicátých letech, ve válečných podmínkách rozděleného státu, v průběhu poválečné obnovy a přechodu k plánování i v několika desetiletích existence centrálně direktivního systému řízení ekonomiky importovaného do ČSR během první pětiletky.²

V hranicích státu, který vznikl v říjnu 1918, se s určitými korekcemi reprodukovaly někdejší výrazné rozdíly v úrovni a struktuře hospodářství mezi východní a západní částí Rakousko-Uherska. Slovensko bylo v různých oblastech hospodářství a v příslušnosti obyvatelstva k hlavním národohospodářským sektorům opožděno za českými zeměmi o 30 až 70 let.³ Postavení v evropském industrializačním procesu na začátku 20. století charakterizoval historik L. Lipták těmito slovy: „Zatiaľ čo české kraje boli akýmsi najvýchodnejším predpolím západnej kapitalistickej industriálnej civilizácie, ale stáli o stupienok nižšie za jej špičkou, Slovensko tvorí zasa akoby západnú vysunutú stráž tej chudobnejšej polovice Európy, pričom na stupienku industriálnej súťaže je o máličko vyššie.“⁴

Ve dvacátých letech se Slovensko jen zvolna adaptovalo na podmínky konkurenční převahy českých zemí a přes určité pozitivní výsledky zejména v terciárním sektoru nedosáhlo zřetelnějšího pokroku v industrializaci (na východním Slovensku šlo spíše o dezindustrializaci). Hospodářská krize 1930–1933 měla destruktivní účinky na ekonomiku a sociální sféru v celém státě, i když někde působila silněji krize v průmyslu a jinde agrární krize. Při překonávání krize zaznamenalo Slovensko zřetelnější hospodářské

¹ Celým obdobím 1918–1989 se z hlediska ekonomického vyrovnávání Slovenska s českými zeměmi zabývá v článku *Economic Development and Relations, 1918–89*. In: *The End of Czechoslovakia* (ed. by J. Musil), Central European University Press, Budapest-London-New York 1995, s. 40–76.

² Zmírňování rozdílů se zpomalilo a zčásti zastavilo na druhé polovině 80. let. V transformačním procesu po listopadu 1989 zaznamenala hlubší pokles makroekonomických ukazatelů Slovenská republika, ale po startu z „transformačního dna“ se zde obnovuje vyšší dynamika růstu ve srovnání s Českou republikou. Dosud nejzřetelněji se to projevilo v roce 1997, kdy hrubý domácí produkt vzrostl v SR o více než 6 %, zatímco v ČR jen o 1 %.

³ Např. v poměru obyvatelstva příslušného k zemědělství a průmyslu dosáhlo Slovensko až kolem roku 1960 relace, kterou vykázaly české země již při sčítání lidu v roce 1910.

⁴ Lipták, L.: *Slovensko v 20. storočí*, Bratislava 1968, s. 11.

oživení než české země. Přispěly k tomu takové faktory, jako výstavba zbrojních podniků v Pováží a strategických komunikací, zakládání poboček českých podniků v oblastech s levnější pracovní silou (např. expanze firmy Baťa), ale i plody civilizačního pokroku na Slovensku po roce 1918, zejména vyšší úroveň vzdělání a kultury práce, vyspělejší sociální zákonodárství ve srovnání s uherskou érou a pokročilejší infrastruktura.⁵

Po roce 1938 byly v ekonomice okupovaných českých zemí výraznější rysy diskontinuity; militarizace zde způsobila závažnější strukturální deformace. Citelně poklesla produkce těch odvětví a podniků, které vyráběly pro civilní sektor. Na Slovensku naopak vykazovala růst výroby všechna hlavní průmyslová odvětví, i když to byl růst diferencovaný podle stupně zapojení jednotlivých oborů a podniků do válečné výroby. Ve struktuře slovenské společnosti pokračovaly po roce 1938 v podstatě vývojové tendence z dřívější doby (pokud nepřihlížíme k tragickému osudu židovského obyvatelstva). Naproti tomu většinu českého obyvatelstva postihla sestupná sociální mobilita provázená mj. i omezením přístupu mládeže ke středoškolskému a vysokoškolskému vzdělání.

Po přijetí Košického vládního programu nebylo pochyb o tom, že od deklarované rovnoprávnosti slovenského a českého národa je možno dospět k rovnoprávnosti skutečné především podporou rozvoje Slovenska. Takovou cestu navrhovaly v letech 1945–46 nejen slovenské politické strany, ale i čeští komunisté a sociální demokraté. Již v této době bylo rozhodnuto přestěhovat na Slovensko a do slabě rozvinutých českých krajů část průmyslových kapacit z českého pohraničí. Tím zde vzniklo přes 50 tisíc pracovních příležitostí, z toho přibližně polovina na Slovensku.⁶

Počátkem roku 1946 vyhlásila Komunistická strana Slovenska industrializaci za generální linii své hospodářské politiky a v březnu 1946 zdůraznil celostátní VIII. sjezd KSČ význam zprůměrnění Slovenska jako východiska k hospodářskému a sociálnímu vyrovnání obou částí republiky a tím i k upevnění státní jednoty. Ve vládních dokumentech se poprvé objevila industrializace Slovenska jako důležitý článek hospodářské politiky v prohlášení vlády z dubna 1946. Ještě zřetelněji byla akcentována v Budovatelském programu vlády vzešlé z květnových voleb v roce 1946 a v dvouletém plánu (1947–1948).⁷ Od roku 1946 se usílilo o hospodářské vyrovnávání Slovenska s českými zeměmi stalo po několika desetiletí jednou z priorit hospodářské politiky, jak o tom svědčí vládní dokumenty i národohospodářské plány.⁸

⁵ Ve druhé polovině 30. let sílily na Slovensku snahy nastoupit programově cestu industrializace a postupného překonávání regionálních rozdílů s českými zeměmi v ekonomické úrovni. Národohospodářské úřady Slovenska (NÁRUS – poradní orgán krajského úřadu) předalo v dubnu 1937 prezidentu Benešovi příslušný dokument. O měsíc později zveřejnila KSČ „plán hospodářského, sociálního a kulturního povznesení Slovenska“. Blíže viz: Slovenský regionalizmus a prezident republiky Edvard Beneš, Bratislava 1937; Fal-tus, J., Průcha, V.: Přehled hospodářského vývoje na Slovensku v letech 1918–1945, Bratislava 1969, s. 303–307; Národohospodár Peter Zatko spomína (zostavil Š. Teren), Lipt. Mikuláš 1994.

⁶ Kolem této a dalších otázek vzplanuly nacionálně podbarvené polemiky mezi představiteli Národně socialistické strany a Demokratické strany, tedy mezi stranami, které později před únorem 1948 navázaly těsnou spolupráci. Národní socialisté požadovali místo přesunu kapacit silnější příliv pracovních sil ze Slovenska do českých zemí. Demokratická strana naopak absolutizovala myšlenku stěhování objektů za pracovními zdroji a později zdůrazňovala nedostatky, které se při stěhování průmyslových objektů vyskytly.

⁷ Plenárne zasadnutie ÚV KSS, Bratislava 1946, s. 24–26; Protokol VIII. řádného sjezdu KSČ, Praha 1946, s. 77; První československý plán, Praha 1946, s. 84–89, 128–129.

⁸ Podle dobových oficiálních stanovisek byl strategický úkol hospodářského vyrovnání Slovenska s českými zeměmi splněn v hlavních rysech v polovině 80. let. Při příležitosti 40. výročí Košického vládního programu

Úspěch politiky hospodářského a sociálního vyrovnávání závisel při počáteční slabosti slovenské ekonomiky do značné míry na tom, bude-li sem přesunována část zdrojů vytvořených v českých zemích. Jak ukazuje níže uvedená tabulka 1, dosahovalo Slovensko trvale vyššího podílu na celostátním objemu investic ve srovnání s podílem na obyvatelstvu a vytvořeném národním důchodu; vyšší byl i podíl Slovenska na užitém národním důchodu než na národním důchodu vytvořeném.

Přesná kvantifikace přesunu zdrojů mezi českými zeměmi a Slovenskem je v neprůhledném systému centrálně řízené ekonomiky obtížná, ne-li nemožná. Přitom se tato politicky citlivá otázka stala (a dosud je) předmětem nejen věcných diskusí mezi ekonomy a statistiky⁹, ale i jednostranných, ideologicky a nacionálně motivovaných interpretací. V roce 1990, v ovzduší gradujících nacionálních vášní, zaujal k těmto polemikám střizlivé stanovisko tehdejší předseda slovenské vlády M. Čič. V článku „Kdo na koho doplácí“ napsal: „V dosavadní džungli pokřivených statistických a jiných údajů a silně deformovaných hospodářských vztahů těžko může někdo s dobrým svědomím exaktně dokazovat, kdo vlastně na koho doplácí... V tomto hodnotícím procesu by neměla chybět problematika vstupu surovin do výrobního procesu, finalizace výrobků, jejich realizace na zahraničním trhu, saldo pohybu pracovníků mezi oběma republikami, kteří vytvářejí národní důchod v České republice... My musíme vidět na druhé straně to, co poskytuje Slovensku Česká republika. Jen jako příklad uvádím přísun energie, dodávky koksu pro metalurgii, některé zajímavé textilní materiály a samozřejmě i část spotřebního zboží (např. automobily). Přitom v žádném případě nelze zapomenout na pomoc českého národa nejen při industrializaci Slovenska v poválečném období, ale též při zakládání vysokého školství, kulturních institucí a výchově moderní slovenské inteligence již za první republiky.“¹⁰

Sbližování úrovně slovenské a české ekonomiky se projevilo již v období poválečné obnovy hospodářství. V závěrečném roce dvouletky (1948) byl v českých zemích zhruba dosažen předválečný objem průmyslové výroby z roku 1937, ale na Slovensku došlo k jejímu zvýšení téměř na dvojnásobek. Tento rozdíl souvisel nejen s diferencovaným tempem růstu průmyslové výroby v období dvouletky, ale i s relativně vyšším výchozím stavem na Slovensku vzhledem k rozšíření průmyslových kapacit v době války.¹¹ V přepočtu na jednoho obyvatele byl rozdíl proti roku 1937 mezi oběma

prohlásil předseda vlády ČSSR L. Štrougal: „Vyrovnání sociálně ekonomické úrovně obou republik, které představovalo jeden z klíčových programových bodů politiky KSČ, bylo zásluhou socialistického zřízení a vskutku bratrské spolupráce dělnické třídy a ostatních pracujících obou našich národů úspěšně dovršeno. Rovnoprávnost Čechů a Slováků je nyní v každém směru nespornou a nezvratnou skutečností.“ (Pravda, 5. 4. 1985).

⁹ Z úředních statistik lze odvodit, že mezi léty 1948–1985 bylo na Slovensko převáděno v různých víceletých obdobích 2,3–4,5 % národního důchodu vytvořeného v českých zemích. Český ekonom A. Bálek vypočetl, že na Slovensku užitý národní důchod byl v letech 1950–1990 téměř o 11 % vyšší než národní důchod tam vytvořený (Svět hospodářství, č. 29/1992, s. 4). Někteří slovenští ekonomové poukazovali na zkrácení statistik v neprospekch Slovenska tím, že část subdodávek ze Slovenska mohla být zahrnována do finální produkce a exportu českých podniků, že byla cenově podhodnocena prvovýroba s jejím nadprůměrným podílem na Slovensku, že slovenské pracovní síly přispívaly k tvorbě národního důchodu v České republice větší měrou než Češi k tvorbě národního důchodu Slovenska aj.

¹⁰ Tvorba, č. 16/1990, s. 6 (originál ve slovenštině).

¹¹ Vrcholný objem válečné průmyslové výroby z roku 1943 byl na Slovensku překročen v roce 1948 o pětinu. V českých zemích zůstala průmyslová výroba ještě pod úrovní válečného maxima, což souviselo jednak

částmi státu méně výrazný, protože v českých zemích se snížil téměř o pětinu počet obyvatel. V zemědělské výrobě dosáhlo Slovensko předválečné úrovně v roce 1949, ale české země až v první polovině šedesátých let.

Výchozí stav roce 1948 a dlouhodobý proces vyrovnávání ekonomické úrovně Slovenska s českými zeměmi ukazují tabulky 1 a 2. V investicích, kde se projevovaly značné meziroční výkyvy, připadaly na Slovensko tyto průměrné podíly na celostátních objemech (v %) – 1948: 30,3; 1951–60: 30,7; 1961–70: 32,7; 1971–80: 33,8; 1985–89: 33,9; 1989: 34,4.¹²

Tab. 1. Podíl Slovenska na celostátních úhrnech vybraných makroekonomických ukazatelů v letech 1948–1989 (v %)

Ukazatel	1948	1960	1970	1980	1989
Obyvatelstvo	29,7	29,3	31,6	32,6	33,7
Pracovní síly	27,5	25,9	28,4	30,8	31,6
Vytvořený národní důchod a/	19,2	23,5	26,7	29,1	30,9
Užitý národní důchod	21,5	25,6	29,5	31,2	32,0
Hrubá průmyslová výroba	13,5	18,9	24,2	29,0	30,0
Hrubá zemědělská výroba b/	29,3	30,8	31,3	32,1	32,3
Maloobchodní obrát	19,8 c/	24,0	27,8	30,5	31,1
Osobní spotřeba	23,9	25,4	28,3	30,6	31,8
Hmotné náklady nevýrobních odvětví	18,6	22,7	26,5	28,5	30,2

Poznámky: a/ Bez zahraničního obchodu.
b/ Rok 1948 a pětileté průměry končící uvedenými léty.
c/ Rok 1949.

s větší strukturální deformací průmyslu za války (a tím i s náročnější mírovou konverzí) a jednak s úbytkem pracovních sil při odsunu Němců (zároveň však došlo k redukci počtu spotřebitelů na trhu).

¹² Údaje o investicích, níže uvedené srovnání let 1948 a 1967 a údaje v tabulkách 1 a 2 jsou vypočteny z různých míst Historické statistické ročenky ČSSR, Praha 1985 a ze Statistických ročenek ČSFR 1991 a 1992.

Tab. 2. Úroveň Slovenska u vybraných makroekonomických ukazatelů v relaci k českým zemím v letech 1948–1989 (české země = 100,0)

Ukazatel	1948	1960	1970	1980	1989
Vytvořený národní důchod a/					
na 1 obyvatele	61,2	74,4	78,8	85,2	85,7
na 1 pracovníka výrobní sféry	58,9	87,2	91,2	92,1	95,1
Užitý národní důchod na 1 obyvatele	70,9	83,1	90,7	94,1	92,4
Osobní spotřeba na 1 obyvatele	81,0	82,3	85,5	91,4	91,6
Základní výrobní fondy na 1 pracovníka výrobní sféry	57,9	80,2	85,8	95,1	98,3
Základní nevýrobní fondy na 1 obyvatele	53,3	64,3	70,8	80,8	82,6
Hrubá průmyslová výroba na 1 obyvatele	48,4	64,5	76,6	89,0	89,0
na 1 pracovníka průmyslu	95,4	107,3	106,1	108,3	109,8
Hrubá zemědělská výroba b/					
na 1 obyvatele	98,7	109,4	100,3	99,3	94,6
na 1 pracovníka v zemědělství	59,4	65,5	74,8	77,8	79,5
na 1 ha zemědělské půdy	69,8	74,0	77,2	82,0	83,7
Průměrná měsíční mzda	91,6	96,7	98,2	98,3	98,5

Poznámky: a/ Bez zahraničního obchodu.
b/ Rok 1948 a pětileté průměry končící uvedenými léty.

Tabulky 1 a 2 neuvádějí rok 1967, jímž končí období zkoumané v tomto článku. Podíly Slovenska na celostátních ukazatelích dosáhly v tomto roce (v %, v závorce rok 1948): obyvatelstvo 31,1 (29,7), pracovní síly 27,3 (27,5), vytvořený národní důchod 25,7 (19,2), užitý národní důchod 28,5 (21,5), základní prostředky 24,0 (17,8), z toho stroje a zařízení 23,7 (20,0), průmyslová výroba 22,7 (13,5), zemědělská výroba 30,8 (29,3), maloobchodní obrát 26,4 (v roce 1949 19,8), osobní spotřeba obyvatelstva 27,5 (23,9) a hmotné náklady nevýrobních odvětví 24,6 (18,6).

Na přelomu čtyřicátých a padesátých let, zejména při zvýšení úkolů pětiletky v únoru 1950 a v roce 1951, došlo k dalekosáhlým změnám hospodářské politiky. V plánování a řízení národního hospodářství se prosadil podle sovětského vzoru vysoký stupeň centralizace a direktivity. Zároveň bylo posíleno centrální soustřeďování zdrojů a jejich rozdělování na preferované úseky. V době vyhrocené studené války to umožnilo rychleji zabezpečovat takové strategické cíle, jako rychlý rozvoj a strukturální přestavbu průmyslu včetně znásobení zbrojní produkce, územní reorientaci zahraničněekonomických vztahů a přeměnu komoditní skladby vývozu. Priority byly uváděny do života na úkor nepreferovaných úseků a velmi často bez ohledu na efektivnost.

Centralizační tendence zasahovaly do všech oblastí společenského života – od výjimečného postavení vrcholných plánovacích orgánů přes bankovníctví a družstevnictví až ke snaze upevnit kontrolu nad zemědělci urychlenou kolektivizací. V národních podnicích byl oslaben vliv pracovních kolektivů a odborů na řízení, na ministerstvech byly zřizovány hlavní správy místo dosavadních nadpodnikových orgánů, které nyní

zanikly. Kompetence slovenských národních orgánů byly omezeny ve prospěch pražského mocenského centra.

Změny hospodářské politiky ovlivnily i oblastní politiku. Mezi prioritami zůstala industrializace Slovenska, ale v českých zemích vedla silící preference těžkého průmyslu k odklonu od předchozího důrazu na rozvoj zaostávajících regionů. Těžiště investiční výstavby se přeneslo do „starých“, vysoce industrializovaných regionů na Ostravsku, v severozápadních Čechách a do Prahy s jejím středočeským zázemím.

Při industrializaci Slovenska bylo pokládáno za samozřejmost, že je součástí výstavby jednotné celostátní ekonomiky. Rozhodování o výrobních úkolech a investičních akcích se provádělo bez důkladné analýzy potřeb a optimálních možností východní části republiky. Slovensko muselo respektovat celostátní úkoly, které zase často přicházely zvenčí a odvíjely se od potřeb a úzkých míst celého sovětského bloku.

V letech 1957–58 probíhala do té doby nebývale otevřená celostátní diskuse o nízké efektivnosti československého hospodářství, na niž navázalo i posouzení celkového stavu slovenské ekonomiky. Byly kriticky zhodnoceny takové nedostatky industrializačního procesu na Slovensku, jako neracionální využívání části pracovních sil, pomalé zprůmyslňování východní části Slovenska, nejasněná perspektiva některých strojírenských oborů, nedostatečné využívání surovinových zdrojů (zejména dřeva a nerudných surovin), opoždění průzkumu nových nálezů surovin, slabé kooperační vztahy mezi slovenskými podniky a nízká finalizace průmyslové výroby.¹³

Tyto signály realističtější hospodářské politiky byly zanedlouho překryty recidivou voluntarismu, který se šířil z moskevského centra do dalších zemí sovětského bloku. Pod dojmem úspěchů při pronikání do kosmu a ve vojenské oblasti přeceňovali vedoucí představitelé SSSR v čele s N. S. Chruščovem dosažené cíle v „hospodářské soutěži s kapitalistickým světem“. Do Československa dospěla vlna subjektivismu s určitým zpožděním; nejzřetelněji se projevila při přípravě ústavy z roku 1960 (např. v pojetí stupně dosaženého společenského vývoje) a třetího pětiletého plánu 1961–1965 (nereálné zvýšení původních úkolů a mnohdy i jejich nevhodné zaměření).

Opětovně na sklonku padesátých let ovlivnilo také dobové představy o dalším hospodářském vyrovnání Slovenska s českými zeměmi. Zpráva ústředního výboru KSČ XI. sjezdu KSČ (1958) hovořila o dovršení tohoto procesu „v dohledné době“. O dva roky později dokončená vládní „souhrnná hypotéza rozvoje národního hospodářství do roku 1975“ upřesnila tuto lhůtu na 15 let.

V souběžně připravované „úvaze o rozvoji hospodářství na Slovensku do roku 1975“, kterou zpracovávala slovenská plánovací komise, bylo cílovým řešením procesu vyrovnávání dosažení stejné průmyslové a zemědělské výroby a obdobné životní úrovně na Slovensku jako v českých zemích.¹⁴ Uvedená „úvaha“ slovenské provenience si nijak

¹³ Blíže viz: Barnovský, M.: Druhý pětiletý plán a hospodářský rozvoj Slovenska. In: Zborník Slovensko v období budovania základov socializmu (1956–1960), Bratislava 1978, s. 60–71.

¹⁴ XI. zjazd KSČ, Bratislava 1958, s. 40; Barnovský, M.: Ekonomická politika KSČ a hospodářský rozvoj Slovenska v prvej polovici šesťdesiatych rokov. In: Rozvíjanie socializmu na Slovensku v prvej polovici šesťdesiatych rokov, Bratislava 1979, s. 27–29. V citovaném sborníku M. Barnovský napsal: „Redukovanie slovenskej otázky na otázku industrializácie Slovenska, respektíve ekonomického vyrovnávania, predstavovalo svojrázny vulgárny ekonomizmus, a preto je len zdanlivým paradoxom, že k veľkému obmedzeniu právomoci slovenských národných orgánov došlo zhruba v tom istom čase, keď sa vytýčilo heslo

nezadala s nereálnými perspektivami celostátních dokumentů. Např. při předpokládaném zkrácení pracovní doby na 30 hodin týdně měla průmyslová výroba vzrůst do roku 1975 o 400 % a zemědělská výroba o 72 %.¹⁵ Skutečný růst dosáhl v průmyslu 256 % a v zemědělství 40 % při přechodu na pětidenní pracovní týden o 40–42,5 hodinách. Později v šedesátých letech dospěli někteří ekonomové až k takové prognóze, že v osmdesátých letech předstihne Slovensko ve výrobě na obyvatele Spojené státy. Hlavní proud československé ekonomické vědy však dosáhl v první polovině šedesátých let výrazného pokroku jak v analýze stavu hospodářství a v návrzích ekonomické reformy zahájené v roce 1965, tak v pojetí oblastní hospodářské politiky a oblastního plánování.¹⁶

Konkrétní hospodářská politika musela na Slovensku – stejně jako ve slabě rozvinutých českých regionech – řešit četné spleť věcné problémy, na něž se v tehdejších podmínkách obtížně nacházela jednoznačná odpověď. Agrární oblasti bylo možno zprůmyslnit jen výstavbou „na zelené louce“, což však limitovalo technickou rekonstrukci již existujících podniků ve vyspělejších částech země. Projevovala se protikladnost ekonomických a sociálních hledisek v alokaci investičních akcí. Celospolečenským zájmem bylo povznést hospodářsky nejzaostalejší oblasti, které však měly zpravidla horší ekonomické předpoklady pro efektivní výrobu. Podniky v těchto mikroregionech se však zpravidla stávaly ohniskem civilizačního pokroku v celém svém okolí včetně výstavby infrastruktury, čímž se sblížoval způsob života v různých částech země. Rozptyl investic na co největší území umožňoval lépe využít místní zdroje pracovních sil, ale současně zpomaloval žádoucí koncentraci výroby. Orientace na velké průmyslové aglomerace se v nové výstavbě plně prosadila až na konci padesátých let v případě hutního a chemického průmyslu.

Do roku 1957 směřovaly investice na Slovensku jen v malé míře do východní části země. Výstavba hutního kombinátu u Košic, zahájená v první pětiletce, byla v roce 1953 pro investiční náročnost a další důvody zastavena. Pozdější koncepce rozvoje Slovenska předpokládala vytvořit na východním Slovensku novou průmyslovou oblast, jejímž jádrem se staly Východoslovenské železářny, budované u Košic v letech 1957–1965. Začaly též přípravy rozsáhlých vodohospodářských prací ve východoslovenské nížině, které měly přispět k intenzifikaci zemědělské výroby a zmírnit následky častých povodní. Ještě v roce 1960 se Východoslovenský kraj podílel na celostátní průmyslové výrobě pouhými 2,8 %, zatímco na oba další slovenské kraje připadalo shodně kolem 7,5 %.¹⁷ Počátkem šedesátých let dosáhlo Slovensko takové intenzity průmyslové zaměstnanosti, jakou vykazovalo celé Československo v roce 1937 (103 osob na 1000 obyvatel).¹⁸

Důležitým faktorem růstu slovenského hospodářství bylo odčerpání pracovních rezerv z přelidněného venkova. Ze zemědělství odešlo v letech 1949–1960 téměř 360 tis.

v dohľadnom čase dokončiť ekonomické vyrovnávanie...“ Dále M. Barnovský uvádí, že v dobové propagandě se tvrdilo, že proces vyrovnávání se urychlí přesunem pravomocí na orgány celostátního řízení.

¹⁵ Barnovský, M.: c. d., s. 36.

¹⁶ Přehled názorů na oblastní politiku z let 1958–1966 podal V. Pavlenda v knize Ekonomické základy socialistickeho riešenia národnostnej otázky v ČSSR, Bratislava 1968, s. 347–372.

¹⁷ Blíže viz: Průcha, V. a kol.: Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století, Praha 1974, s. 449–460 (text E. Krajniakové). Zde je také výčet nejvýznamnějších slovenských podniků vybudovaných do roku 1960.

¹⁸ Malý sprievodca ekonomikou Slovenska, Bratislava 1965, s. 123, 176.

pracovníků (přibližně 40 % stavu z roku 1948), zatímco v průmyslu a stavebnictví přibýlo 220 tis. pracovníků sil. Největší úbytky v zemědělství byly na Slovensku zaznamenány v letech 1957–1961 (ročně v průměru 57 tis. osob); později do roku 1967 se odliv pracovníků ze zemědělství zmínil a agrární přelidnění se omezovalo jen na několik mikroregionů. V průmyslu (bez stavebnictví), kde byla dynamika zaměstnanosti určitým ukazatelem postupující industrializace, připadaly největší roční přírůstky zaměstnanosti na léta 1959–1961 a 1967. V počtu pracovníků sil převýšil na Slovensku sekundární sektor národního hospodářství (průmysl, řemeslo a stavebnictví včetně projekční činnosti) sektor primární (zemědělství, rybolov, lesnictví) poprvé v roce 1961 a v poměru průmysl – zemědělství bez dalších uvedených odvětví v roce 1964.¹⁹

Slovensko krylo snadněji než české země potřeby pracovníků sil na vlastním území a navíc uvolňovalo značné množství pracovníků na trvalé nebo přechodné zaměstnání v českých zemích. V letech 1950–1967 se vystěhovalo ze Slovenska do českých zemí 417 tis. osob a migrace opačným směrem dosahovala 265 tis. osob, takže migrační deficit Slovenska činil v ročním průměru přibližně 8500 obyvatel.²⁰ Z tohoto počtu sice připadala jen část na pracovní síly, ale desetitisíce dalších pracovníků sil ze Slovenska dojížděly dlouhodobě do zaměstnání v českých zemích, zejména na Ostravsko, do severozápadních Čech a do Prahy.

Na přelomu padesátých a šedesátých let začala na Slovensku nová industrializační etapa. I když plnění třetí pětiletky zůstalo daleko za stanovenými úkoly, byla významně posílena průmyslová základna Slovenska zejména v hutnictví železa a neželezných kovů, ve strojírenství, chemickém průmyslu a výrobě elektřiny. V celostátním měřítku dosahovalo Slovensko nadprůměrného podílu např. ve výrobě pohonných a plastických hmot, chemických vláken, neželezných kovů, celulózy, nákladních vagónů, transformátorů, chladniček, rozhlasových přijímačů a televizorů. V průmyslu byla dokončena nebo značně pokročila výstavba řady kapacit, které patřily v jednotlivých průmyslových odvětvích k nejvýznamnějším v celém Československu. Z důležitých podniků je možno jmenovat Východoslovenské železářny, Slovnaft v Bratislavě, Duslo v Šale, Niklovou huť v Seredi, výrobu feroslitin v Široké na Oravě, elektrárny v Novákách a Vojanech nebo „Vážskou kaskádu“ v hydroenergetice.

V roce 1965 vyrobilo Slovensko již větší objem průmyslové produkce než celé Československo v roce 1937. V této době byl akcentován nový přístup k hospodářskému rozvoji Slovenska vyjádřený na sjezdech KSČ a KSS (1966) požadavkem lépe využívat pracovní síly, výrobní kapacity a surovinové zdroje k zefektivnění a intenzifikaci celostátní ekonomiky.²¹

Zároveň vyrovnáváním ekonomických úrovní obou částí státu probíhaly obdobné procesy sblížování životního standardu, životního stylu a struktury národního hospodářství.²² Na některých úsecích bylo již do konce šedesátých let dosaženo překvapivých výsledků. Netýká se to jen výrobní sféry; snad ještě pozoruhodnější jsou údaje

¹⁹ Historická statistická ročenka ČSSR, s. 661 (výpočty z ročních údajů).

²⁰ Tamtéž, s. 450, 651. Výpočty z ročních údajů.

²¹ Zjazd Komunistickej strany Slovenska 12.–14. mája 1966, Bratislava 1966, s. 25–26.

²² O sblížování hospodářské struktury východní a západní části Československa pojednávám ve výše citované knize: *The End of Czechoslovakia a v článku Equalization of the Economic Levels Between Slovakia and the Czech Lands in the Years 1918–1989. In: Challenges of Economic History. Essays in Honour of Iván T. Berend, Budapest 1996, s. 207–219.*

z terciárního sektoru.²³ Hypoteticky lze jistě uvažovat i o jiné hospodářské politice a o efektivnějších variantách samotné industrializace; takové kritické analýzy by však měly respektovat dobové mezinárodní i jiné podmínky, ale i ekonomické možnosti.²⁴ Přes mnohé výhrady ke způsobu a průběhu mezioblastního ekonomického vyrovnávání ukazuje mezinárodní srovnání, že tento úkol byl v Československu plněn systematictější a úspěšněji než v jiných zemích s výchozími hlubokými rozdíly, jako byly např. Sovětský svaz, Jugoslávie, Rumunsko nebo Itálie.

Lesening the Differences in the Economic Levels of Slovakia and the Czech Lands between 1948 and 1967

Václav Průcha

This study details the progression of the processes in question based on the development of macro-economic statistical indicators and additionally discusses the political situation and the goals of the state's political elites. This process was carried out systematically and more successfully than in any other country within the Soviet bloc. It was carried out more successfully than in those countries which had economies less bound by political directives, e.g. Yugoslavia or even Italy. This interpretation is set out on the background of the broad stages of development from the mid 1930s through 1989.

²³ Např. mezi léty 1948 a 1970 vzrostl podíl školství a kultury na celkové zaměstnanosti na Slovensku z 1,5 na 6,7 % (v českých zemích z 2,6 na 5,5 %), podíl zdravotnictví a sociální sféry z 0,8 na 3,9 % (v českých zemích z 1,9 na 3,6 %) a v odvětví vědy, výzkumu a vývoje z 0,2 na 1,5 % (v českých zemích na z 0,4 na 2,5 %). V úhrnu za průmysl a stavebnictví došlo ke zvýšení bezmála na dvojnásobek z 20,8 na 40,8 % (v českých zemích z 38,8 na 48,6 %). Výpočty z Historické statistické ročenky, s. 460–461, 661–662.

²⁴ Některé dobové kritiky měly plně opodstatnění, ale s jinými není možno souhlasit. Vcelku oprávněně byl na Slovensku kritizován pomalý hospodářský růst v 60. letech. Pokud se však z toho vyvozoval závěr, že se proces vyrovnávání zastavil, neodpovídalo to skutečnosti (viz např. dopis M. Hyska ÚV KSS z roku 1963, publikovaný v Novém slově, č. 9/1968).

ORGANIZACE PENĚŽNICTVÍ PŘI PŘECHODU K DIREKTIVNÍMU ŘÍZENÍ NÁRODNÍHO HOSPO- DÁŘSTVÍ A JEJÍ ODRAZ NA ČESKO-SLOVENSKÉM POMĚRU

Drahomír Jančík, Tomáš Kalina

Centralizaci hospodářského systému v Československu nastartovalo už společné úsilí o poválečnou obnovu, umocnily ji zápasy o politickou moc v období před únorem 1948; upevnilo ji však teprve převzetí sovětského modelu centrálně direktivního řízení. Hlásala-li se v pozdně stalinistické éře teze o „automatickém“ řešení národnostní otázky v důsledku vyrovnání ekonomické úrovně, pak v poúnorovém Československu nebylo vhodné klima k hledání symetrického modelu pro poměr česko-slovenský. V podmínkách zůstávající se studené války, kdy neplánovanou prioritou první pětiletky se stala zbrojní výroba, byla naopak akcentována jednota „ve jménu obrany lidové demokracie před imperialismem“. Proces centralizace lze dobře sledovat i na vývoji československého peněžního systému.

Potřeba poválečné obnovy vedla počátkem června 1945 k politické dohodě mezi vládou a Slovenskou národní radou, jež uznala potřebu celostátního řízení měnových záležitostí. Na československém území obíhaly čtyři různé měnové jednotky – v českých zemích koruna a marka, na Slovensku slovenská koruna a pengö. Měnovou různorodost prohloubily ještě poukázky znějící na koruny, jež dával do oběhu Československý měnový úřad zřízený koncem roku 1944 československou emigrační vládou v Londýně. V osvobozeném Československu se měl Československý měnový úřad ujmout role cedulové banky, ale narazil na konzolidované, s domácími finančními kruhy propojené dvě cedulové banky – Národní banku pro Čechy a Moravu v Praze a na Slovenskou národní banku v Bratislavě. Konzolidace měnových poměrů byla proto ponechána Národní bance, jež se vrátila k původnímu názvu Národní banka československá. Slovenská národní banka se přeměnila v její „oblastní ústav“.¹ V rámci jejího stabilizačního a unifikačního cíle se při ní vytvořil Koordinační výbor, složený ze zástupců ústředních českých, přesněji řečeno československých, a slovenských institucí.² Konzolidačními kroky byly i první měnová reforma ze dne 19. října 1945³ a dekret prezidenta o cedulové bance, který ukončil fázi měnového rozdělení československého státu.⁴

¹ Archiv České národní banky Praha, fond NB (Národní banka), kart. 515, sign. P XVIII-118/1, Prozatímní organizace Národní banky Československé. Právní rámec této úpravy dal až dekret prezidenta republiky č. 139/45 Sb. ze dne 19. 10. 1945.

² Státní ústřední archiv Praha (dále jen SÚA), fond Úřad předsednictva vlády (dále jen ÚPV), kart. 883, sign. 846/1, Podklad ministerstva financí ze dne 12. 9. 1945 pro schůzi vlády, č.j. 28176/45.

³ Dekret prezidenta republiky č. 91/45 Sb. ze dne 19. 10. 1945 o obnovení československé měny.

⁴ Československé bankovky, státopvky a mince 1919-92, Praha 1993, s. 26.

Jestliže jednotná Národní banka československá měla obnovit měnu, pak od českých a slovenských obchodních bank se očekávalo podřízení se záměru košického vládního programu „postavit celý peněžní a úvěrový systém ... pod všeobecné státní vedení a do služeb znovuvýstavby národního hospodářství a znovuoživení výroby a obchodu“.⁵ V tomto duchu proběhlo i znárodnění všech akciových bank, v tom v českých zemích sedmi peněžních ústavů (Živnostenská banka, Pražská úvěrní banka, Legiobanka, Zemědělská banka, Ústřední banka družstev a Plzeňská a Moravská banka) a na Slovensku šesti (Slovenská, Sedliacká a Ľudová banka, Tatrabanka a Stredoslovenská banka).⁶ Tato první vlna znárodnění bank se nevztahovala na Národní banku československou, přestože byla bankou akciovou. K jejímu znárodnění došlo až v roce 1948.

Dobová krize československého peněžnictví pramenila z jeho relativně značné zadluženosti, a zejména pak z vysokého objemu dubiozních pohledávek vzniklých za války vůči říšskoněmeckým peněžním ústavům, resp. třetí říši, dále pak vůči Rakousku a Maďarsku. Jejich tíži převzal československý stát prostřednictvím Likvidačního fondu měnového, jež se ustavil v červnu 1947.⁷ Výše těchto dubiozních pohledávek, vykazovaná Likvidačním fondem měnovým v roce 1949, činila u peněžních ústavů v českých zemích bez Národní banky československé 151,35 miliard korun a na Slovensku 17,94 miliard korun.⁸ Z tohoto hlediska bylo znárodnění akciových bank v jistém smyslu jejich sanací prostřednictvím státu.

Dekret prezidenta republiky o znárodnění bank poskytoval i právní rámec pro usnesení vlády z března 1946 o vytvoření Ústřední správy bank se sídlem v Praze, jakožto koordinačního orgánu pro řízení činnosti znárodněných akciových bank.⁹ Ve vedení Ústřední správy bank byli zastoupeni i představitelé ze Slovenska. Například prvním náměstkem byl jmenován J. Oliva, ředitel Národní banky československé – oblastního ústavu pro Slovensko. Z šesti členů Ústřední správy bank byli čtyři zástupci českých a dva zástupci slovenských bank.¹⁰ V Bratislavě měla Ústřední správa bank vytvořit „oblastní správu pro Slovensko“, jejíž činnost byla podřízena směrnicím ústředí.¹¹ Ústřední správa bank existovala pouhé dva roky. Neměla čas se stabilizovat a rozvinout svoji činnost – ostatně její oblastní ústav v Bratislavě zůstal více méně jen na papíře.

Přestože hospodářské záležitosti byly českou i slovenskou reprezentací chápány jako celostátní, v řadě oblastí včetně peněžnictví byly respektovány slovenské zájmy. Peněžní ústavy nacházející se v českých zemích neobnovovaly na Slovensku své pozice z dob první republiky, ba dokonce komunistický zástupce v Ústřední správě bank, ředitel Zemědělské banky Jaroslav Kabeš, důrazně s odvoláním na politické důvody doporučo-

⁵ Program československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků přijatý na prvé schůzi vlády dne 5. dubna 1945 v Košicích, Praha 1945, s. 22.

⁶ Dekret prezidenta republiky č. 102/45 Sb. ze dne 24. 10. 1945 o znárodnění akciových bank.

⁷ Zákon č. 141/47 Sb. ze dne 2. 7. 1947 o Likvidačním fondu měnovém.

⁸ SÚA Praha, fond ÚPV-T, kart. 265, sign. 62/2/1, Výroční zpráva Likvidačního fondu měnového za rok 1949.

⁹ SÚA Praha, fond ÚPV, kart. 322, sign. 427, Výpis z 38. schůze vlády konané dne 7. 3. 1946.

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ SÚA Praha, fond Národohospodářská komise ÚV KSČ (dále jen NHK), a.j. 86/III, Nová formulace §§ 21 a 22 osnovy vládního nařízení k provádění dekretu č. 102 z roku 1945 dle dohody v Boku (2. 4. 1946).

val, aby české banky na Slovensku nezřizovaly své filiálky a aby při finančních operacích směřujících na Slovensko využívaly služeb bank slovenských.¹²

I první poválečný ministr financí, představitel Demokratické strany Vavro Šrobár, jenž za první republiky byl hlasatelem unifikace českých zemí a Slovenska, ve svých úvahách o racionalizaci československého bankovního systému doporučoval zachování jedné samostatné banky na Slovensku, a to právě z důvodů politických.¹³ Racionalizace struktury peněžních ústavů v českých zemích a na Slovensku, jejíž přebujelost ve srovnání se zahraničím byla pokládána za jednu z příčin potíží bank za první republiky, měla být provedena cestou jejich koncentrace.¹⁴

Tzv. budovatelský program Gottwaldovy vlády se rozhodl postavit znárodněnou i neznárodněnou část peněžnictví pod vedení celostátní instituce – Národní rady peněžnictví či Peněžní rady.¹⁵ Budovatelský program signalizoval postup centralizačních tendencí v československém peněžnictví. Zastoupení Čechů a Slováků v Peněžní radě mělo být poměrné při respektování stranického klíče. Její předsednictví si hodlala podržet Komunistická strana Československa, zástupce slovenských komunistů měl být jedním z místopředsedů, druhým pak národní socialista.¹⁶ Pro Slovensko se počítalo se zřízením „oblastního vedení“ Peněžní rady, a to analogicky k existujícím již institucím.¹⁷

Existence „oblastních ústavů“ peněžních institucí v Bratislavě byla z české strany vnímána jako záležitost hospodářské správy, tedy věc čistě hospodářská, nikoli v politickém smyslu, jak k nim přistupovala strana slovenská. Proto také česká strana, zejména zemské orgány na Moravě, požadovaly, aby organizační struktura peněžních ústavů respektovala regionální členění československého území. Opakovaně se objevoval požadavek, např. při zřizování Investiční banky, aby průmyslově rozvinutá země Moravskoslezská měla také svůj „oblastní ústav“ po vzoru Slovenska.¹⁸

Tyto pokusy signalizovaly, že část českých politiků považovala „oblastní ústavy“ v Bratislavě nikoli za národní, nýbrž pouze teritoriální hospodářské instituce. Slovenská strana si však hájila zvláštní postavení instituce oblastního ústavu v systému peněžnictví. Tyto „oblastní ústavy“ se řídily vlastními interními organizačními předpisy a

¹² SÚA Praha, fond NHK, a.j. 70, Zápis ze schůze bankovní sekce národohospodářské komise komunistické strany konané dne 15. 5. 1946.

¹³ SÚA Praha, fond ÚPV, kart. 769, sign. 775/1, Stanovisko ministra financí V. Šrobára ze dne 4. 7. 1945 k reorganizaci akciových bank, č.j. 4767/48.

¹⁴ SÚA Praha, fond ÚPV, kart. 1413, sign. 440/12, Vývoj peněžnictví v prvním pětiletém plánu (24. 3. 1954). *Peněžní podniky v Československu, Francii a Švýcarsku*

země	počet peněžních podniků	počet obyvatel na 1 peněžní podnik
Československo	6400	1900
české země	5300	1620
Slovensko	1100	3170
Francie	11500	3660
Švýcarsko	1000	3720

¹⁵ SÚA Praha, fond 100/24 (Klement Gottwald), a.j. 432/2/2, s. 31.

¹⁶ SÚA Praha, fond 100/17, a.j. 300, Personální zastoupení dle politických stran (bez data).

¹⁷ SÚA, Praha, fond Ministerstvo financí (dále jen MF), kart. 47, sign. F/1-1, Osnova zákona o Pěněžní radě ze dne 14. 12. 1946.

¹⁸ SÚA Praha, fond ÚPV, kart. 770, sign. 775/4/III, Stanovisko Zemského národního výboru v Brně ze dne 15. 12. 1947 k osnově zákona o Národní bance československé.

na rozdíl od poboček či filiálek byly nadány širší a samostatnější působností.¹⁹ Konstituování československých a slovenských institucí zavdávalo české straně příčinu ke kritice. Už projednávání osnovy zákona o Peněžní radě vyvolávalo rozpaky.²⁰

V souvislosti s vývojem na Slovensku kulminujícím v politickou krizi roku 1947 se tato konstrukce změnila v nástroj kontroly slovenského peněžnictví.²¹ Vláda ostatně už v červnu 1947 opustila v případě Peněžní rady zásadu respektovanou ještě v zákoně o Likvidačním fondu měnovém, že v usneseních dotýkajících se slovenských záležitostí je zapotřebí souhlasu aspoň jednoho ze slovenských členů.²² V návrhu ministra financí, komunisty Jaromíra Dolanského na koncentraci bank se mj. odrazilo úsilí zlomit pozice Demokratické strany ve slovenském bankovníctví.²³

Řada činitelů Demokratické strany se uchýtila ve vedení družstevního sektoru zemědělské druhovýroby. Prostřednictvím Zvázu rolníckých vzájemných pokladnic Demokratická strana získala pod finanční kontrolu prakticky celý slovenský zemědělský zpracovatelský průmysl.²⁴

Koncentraci bank se podařilo J. Dolanskému ve vládě prosadit teprve počátkem ledna 1948. V českých zemích byly všechny znárodněné banky koncentrovány do tří ústavů, a to do Živnostenské banky, Legiobanky a Moravské banky, na Slovensku pak do dvou ústavů, Slovenské banky a Tatra banky. V českém obchodním bankovníctví byl zakotven princip specializace, jímž se mělo zlikvidovat již značně oslabené konkurenční prostředí. Mezi banky byla rozdělena jednotlivá průmyslová odvětví, čímž byla podniku znemožněna volba finančního spojení. Na Slovensku ke specializaci bank nedošlo a slovenským podnikům zůstala omezená možnost volby jedné ze dvou bank.

Po únoru 1948 nabyl proces koncentrace bank rychlého tempa. V českých zemích se jedinou bankou pro financování průmyslu stala Živnostenská banka, která pohltila zbývající samostatné znárodněné banky, a to Legiobanku a Moravskou banku. Na Slovensku se jedinou bankou – národním podnikem stala Slovenská Tatra banka, jež vznikla nucenou fúzí obou.

Takovéto završení procesu koncentrace bank – národních podniků bylo kompromisem mezi názory české a slovenské komunistické reprezentace. Ideálem vedení Komunistické strany Československa však bylo vytvoření jediné státní banky s celostátní působností. V upevňujícím se státně direktivním plánovaném řízení národního hospodářství se českým komunistům a „pražským“ Slovákům působícím ve stranické či státní hierarchii zdálo, že „kontrola průmyslových podniků korunou“ může být účelně prováděna jen z jediného centra. Vedle ní měla zůstat zachována Národní banka Československá jako banka cedulová a Poštovní spořitelna jako peněžní ústředí ústavů lidového peněžnictví. Výrazná tendence po unifikaci bankovního systému v Československu, jež

¹⁹ SÚA Praha, fond MF-S, karton 60, sign. F 143/1, Důvodová zpráva k zákonu o Národní bance československé, b.d., č.j. 140676/47-III/1.

²⁰ SÚA Praha, fond ÚPV, kart. 773, sign. 775/28/3, Připomínky Úřadu předsednictva vlády ze dne 1. 7. 1947 k osnově zákona o Peněžní radě, č.j. 303420/47, srov. tamtéž, Připomínky Ministerstva průmyslu ze dne 18. 7. 1947, č.j. 134293/47.

²¹ Tamtéž, Připis Úřadu předsednictva vlády ze dne 9. 6. 1947 č.j. 302278/47 ministerstvu financí.

²² Zákon č. 141/47 Sb. ze dne 2. 7. 1947 o Likvidačním fondu měnovém.

²³ SÚA Praha, fond 100/12, a.j. 86/III, Připis Ministerstva financí ze dne 17. 4. 1947 č.j. 66123/47 Úřadu předsednictva vlády.

²⁴ Tři roky. Přehledy a dokumenty v československé politice v letech 1945–48, II., Praha 1991, s. 458–459.

sledovala výstavbu jednotné československé ekonomiky, narazila na rozhodný odpor slovenské strany. Na zasedání vlády 25. března 1948 si ministr financí Jaromír Dolanský stěžoval, že „bohužel, zůstává při dvou bankách...“, jelikož se musilo vyhovět politickému požadavku, „... že však „pevně doufá, že vývojem se podaří odstranit i tento kaz a dospěti k vytvoření jediné státní banky“.²⁵

Pro proměny vztahu česko-slovenského v peněžní sféře byl symptomatický vývoj legislativně zakotveného podílu Slováků na řízení celostátních ústředí peněžních ústavů v Praze. Zákon o Národní bance československé přijatý 11. března 1948 výslovně stanovoval, že jejím vrcholným správním orgánem je devítičlenná bankovní rada, přičemž Slovákům v ní náleží dvě místa a křeslo guvernéra nebo viceguvernéra.²⁶ Slovákům bylo v bankovní radě Národní banky československé původně přiznáno poměrné zastoupení. Slovinci současně ztratili i dosud více méně respektovatou zásadu, podle níž platnost některých usnesení byla vázána na souhlas většiny slovenských členů.²⁷

Dalším významným unifikačním krokem byl zákon o organizaci peněžnictví. Ten určoval, že na československém území budou zřízeny pouze dva typy peněžních ústavů, a to banky jako národní podniky a ústavy lidového peněžnictví v družstevní či veřejnoprávní formě.²⁸ Jako nepotřebná byla zrušena Ústřední správa bank s oblastním ústředím v Bratislavě. Dále při projednávání osnovy zákona o organizaci peněžnictví ministerstvo vnitra prosadilo vyškrtnutí všech ustanovení rozdělujících místa i funkce ve správních radách peněžních ústavů mezi Čechy a Slováky. Rozlišování mezi nimi z důvodů národnosti při obsazování těchto míst bylo prohlášeno za nadbytečné s odvoláním na vydání Ústavu 9. května.²⁹

Nová ústava vymezila v celostátním právním řádu ústavně právní postavení slovenských národních orgánů. Povereníky a povereníctva definovala jako výkonné orgány ministrů a ministerstev na Slovensku. V úřadu předsednictva vlády panovalo přesvědčení, že skončila doba, kdy postavení slovenských národních orgánů spočívalo na politických dohodách, a tak například v průběhu prací na zřízení Investiční banky bylo výslovně odmítnuto ustanovení o „slyšení povereníka“ při tvorbě legislativní normy.³⁰ A když se v létě 1948 schvaloval zákon o Investiční bance, v jeho textu již nebyl paragraf o správě banky analogický se zákonem o Národní bance československé. Ještě osnova zákona sice výslovně uváděla, že v devítičlenném představenstvu mají Slovinci tři místa včetně pozice předsedy nebo místopředsedy, ale ve schváleném znění se tato část již neobjevila.³¹

²⁵ SÚA Praha, fond ÚPV, karton 772, sign. 775/25/1, Zápis ze zasedání 5. schůze vlády obrozené Národní fronty dne 25. 3. 1948.

²⁶ Zákon č. 38/48 Sb. ze dne 11. 3. 1948 o Národní bance československé.

²⁷ SÚA Praha, fond MF-S, kart. 60, sign. F 143/1, Připomínky ministerstva financí ze dne 9. 10. 1947 k osnově zákona o Národní bance československé.

²⁸ Zákon č. 181/48 Sb. ze dne 20. 7. 1948 o organizaci peněžnictví.

²⁹ SÚA Praha, fond ÚPV, kart. 771, sign. 775/38/1, Zpráva ministerstva financí ze dne 26. 6. 1948 č.j. 142677/48-III/5 o přepracování osnovy zákona o organizaci peněžnictví.

³⁰ SÚA Praha, fond ÚPV, kart. 773, sign. 775/31/1, Připomínky III. odboru ÚPV ze dne 21. 6. 1948 k osnově zákona o Investiční bance.

³¹ SÚA Praha, fond ÚPV, kart. 773, sign. 775/31/1, Návrh zákona o Investiční bance ze dne 18. 6. 1948, srv. Zákon č. 183/48 Sb. ze dne 20. 7. 1948 o Investiční bance.

Vzhledem k tomuto vývoji bylo nesporným úspěchem slovenské politické reprezentace, že v oblasti lidového peněžnictví prosadila ustavení dvou samostatných, na sobě nezávislých ústředí, jednoho pro české země a druhého pro Slovensko. Ještě v roce 1947 navrhoval povereník financí, člen Demokratické strany, změnu právního postavení Poštovní spořitelny, která by plnila funkce všeobecného peněžního ústředí a která by na Slovensku pracovala prostřednictvím svého oblastního ústavu.³²

V českých zemích na základě zákona o organizaci peněžnictví vplynulo Všeobecné peněžní ústředí družstev pro Čechy a Moravu, Peněžní ústředí zemědělských družstev pro Čechy a Peněžní ústředí zemědělských družstev pro Moravu do nově se ustavivšího Lidového peněžního ústředí v Praze s pobočkou v Brně. Obdobným procesem vzniklo na Slovensku Lidové peněžní ústředie v Bratislavě převzetím Svazu rolníckých vzájomných pokladníc, Živnozväzu a Ústredného družstva.

Stalo se tak přesto, že česká strana zpochybňovala účelnost a funkčnost zvláštních peněžních ústředí pro lidové peněžnictví paralelně pro české země a pro Slovensko. Podle dosavadní praxe totiž ústavy lidového peněžnictví ukládaly své volné přebytky u státní Poštovní spořitelny v Praze a samostatné Poštovné sporitelne v Bratislavě. V červenci 1948 však byl prosazen zákon o sloučení obou těchto peněžních ústavů v jeden s celostátní působností. Majetek i kapitál slovenské Poštovné sporitelne byl převeden na Poštovní spořitelnu v Praze, jež pro Slovensko zřídila podřízený administrativní orgán – oblastní ústav se sídlem v Bratislavě.³³

Unifikovaná celostátní Poštovní spořitelna mohla odčerpávat volné finanční prostředky nejen z českých zemí, nýbrž i ze Slovenska a distribuovat je ve formě úvěrů jiným peněžním ústavům podle směrnic ministerstva financí, tedy ústřední vlády. Její úsilí o centralizaci volných finančních prostředků ústavů lidového peněžnictví narušilo prosazení dvou samostatných, na dualistickém principu budovaných peněžních ústředí pro české země a pro Slovensko. Z úzce ekonomického pohledu se tato ústředí jevila jako nadbytečný článek, neboť jejich úkolem bylo v obvodu své působnosti sbírat vklady a ukládat je u Poštovní spořitelny. Z jejího pohledu tento článek zdražoval soustředování volných vkladů, což působilo na růst ceny peněz, tedy na zdražování úvěru. Zároveň však poskytování úvěrů z volných finančních prostředků lidového peněžnictví nebylo výsadou Poštovní spořitelny. Tyto úvěry mohly poskytovat i samy ústředny lidového peněžnictví, česká i slovenská.³⁴

Tak slovenské straně prozatím zůstala zachována možnost do jisté míry ovlivňovat distribuci volných finančních prostředků slovenských ústavů lidového peněžnictví a usměrňovat jejich toky na Slovensko. Tento stav, jakkoli v zužující se podobě, v podstatě přetrvával do konce roku 1952, kdy z ústavů lidového peněžnictví vznikly unifikované spořitelny s úkoly stanovenými státním plánem.³⁵

³² SÚA Praha, fond ÚPV, kart. 774, sign. 775/33, Stanovisko povereníctva financí ze dne 16. 6. 1947 č.j. 7214/47-VI/18 k osnově zákona o peněžních ústředích.

³³ Zákon č. 182/48 Sb. ze dne 20. 7. 1948, kterým se rozšiřuje působnost a mění právní povaha Poštovní spořitelny.

³⁴ SÚA Praha, fond ÚPV, kart. 771, sign. 775/38/1, Referát ze dne 28. 6. 1948 pro předsedu vlády k druhému přepracovanému znění osnovy zákona o organizaci peněžnictví.

³⁵ Zákon č. 84/52 Sb. ze dne 11. 12. 1952 o organizaci peněžnictví.

Unifikace československého bankovního systému byla završena v březnu 1950 vznikem Státní banky československé podle vzoru sovětské státní banky. V centralizačním pojetí direktivně plánovitého vývoje československé ekonomiky zákon nevymezoval zastoupení Slováků v ústředí. Generálním ředitelem Státní banky se stal O. Pohl a jeho prvním náměstkem byl jmenován L. Kováčik, dřívější ředitel Tatra banky. V Bratislavě se přesto zachovával oblastní ústav Státní banky československé.³⁶ Jeho kompetenci vymezovala organizační pravidla Státní banky. Oblastní ústav byl pověřen sestavováním návrhů úvěrového a pokladního plánu za Slovensko, sestavoval samostatné účetní, bilanční a statistické přehledy, ba dokonce v rámci směrnic ústředí disponoval v konkrétních případech rozhodovacím právem a udržoval přímý platební styk s cizinou, zejména financoval a kontroloval slovenské výsadní společnosti pro zahraniční obchod a mohl vést některé clearingové celostátní účty.³⁷

Ministr financí J. Dolanský v duchu tuhé centralizace i nadále usiloval o naplnění své představy o unifikaci československého bankovního systému a hledal cesty ke zrušení oblastních ústavů jak Státní banky československé, tak Investiční banky v Bratislavě. Zpochybňoval proto jejich účelnost „pro pouhých šest krajů“. Sovětsští poradci v ministerstvu financí však byli jiného názoru. Uvědomovali si potenciální možnosti zásahů do vnitřních záležitostí Československa, jak ji umožňovala role arbitra v československých vztazích. Existenci oblastního ústavu označili proto za „otázku politickou“ a Dolanského argumenty smetli ze stolu prohlášením, že i „při strohé centralizaci vedení Státní banky měl by oblastní ústav, byť ve zmenšené formě, zůstat“.³⁸

Názor sovětského poradce byl plně respektován. V zákoně o organizaci peněžnictví utuzujícím centralizaci se sice o instituci oblastního ústavu na Slovensku nehovořilo,³⁹ nicméně nový statut Státní banky československé zmínku o její existenci obsahoval, aniž by ovšem specifikoval její kompetence. V zásadě byl oblastní ústav vnímán obdobně jako krajské, okresní a jiné pobočky Státní banky, byť v rozšířenější organizační struktuře.⁴⁰

Cesta k centrálnímu modelu řízení národního hospodářství v Československu byla uvolňována potřebou společného postupu při poválečné hospodářské obnově, urychlována politickými zápasy na Slovensku i deformacemi v chápání slovenské otázky na prahu padesátých let. Instituce slovenského oblastního ústavu v peněžní sféře byla organizačně, personálně i funkčně začleněna jak do Státní, tak Investiční banky jako jedna z jejich organizačních složek podléhajících direktivám finančního a pokladního celostátního plánu. Pro budoucnost však tvořily důležitý výchozí prvek pro decentralizační proces.

³⁶ Zákon č. 31/50 Sb. ze dne 9. 3. 1950 o Státní bance československé.

³⁷ SÚA Praha, fond MF-S, kart. 56, sign. F 110/e, Organizační pravidla Státní banky československé (6. 3. 1950).

³⁸ SÚA Praha, fond MF-S, kolegium, Záznam o kolegiální poradě u ministra konané dne 18. 9. 1952.

³⁹ Zákon č. 84/52 Sb. ze dne 11. 12. 1952 o organizaci peněžnictví.

⁴⁰ Archiv České národní banky Praha, fond Státní banka československá, 10. správa, svazek 62, díl III., Návrh statutu Státní banky československé, č.j. 21146 (1952).

The Banking at the Origin of Directive Planned Economy and Its Reflection into the Czech and Slovak Relations

Drahomír Jančík, Tomáš Kalina

The development of the Czechoslovak banking after the World War II led to centralization and unification (exp. in 1948–1952). There seemed to be plans for non-competitive co-existence of Czech and Slovak banks before February 1948. The Czechoslovak National Bank was given the right of common monetary policy, the regional branch office being in Bratislava. The concentration of banking after February 1948 led to establishing of state monopolized bank – the Czechoslovak State Bank and monopolized savings-banking. Apart from the strong centralization there was saved the principle of regional branch office in Slovakia under the pressure of the Soviet experts. The regional branch office were subordinate to the headquarters but on the other hand they helped in tendency of decentralization in the attempts of the first economic reform in the late 50s.

ČESKO-SLOVENSKÉ VZTAHY Z HLEDISKA DOPRAVNÍ INFRASTRUKTURY 1948–1967

Ivan Jakubec

Problematika česko-slovenských vztahů z hlediska dopravní infrastruktury představuje velmi široký komplex otázek. Této problematice, stejně jako problematice celkového poválečného vývoje dopravní infrastruktury, nebyla dosud věnována v české a slovenské odborné literatuře dostatečná pozornost.¹ Zahraniční literatura se koncentrovala na otázky hospodářského vývoje a na otázky týkající se obecného vývoje infrastruktury v jednotlivých zemích východního bloku.² Tato studie chce přispět svým dílem k této problematice.³ Soustředí se na nejvýznamnější nositele česko-slovenských dopravních vztahů, tedy na železniční a částečně na silniční a říční dopravu, resp. dopravu po Dunaji. K ucelenému pohledu na uvedenou problematiku však bude třeba pokračovat v archivním výzkumu v českých, moravských i slovenských archivech a současně rozšířit objekt odborného zájmu na další dopravní odvětví a na rovinu tarifní, technickou, finanční, majetkoprávní atd. Česko-slovenské dopravní vztahy se promítaly do několika rovin. Jejich společným jmenovatelem a zároveň společným východiskem byl politický, hospodářský, kulturní a dopravní vývoj v letech 1918/1919–1939.

* * *

České země a Slovensko prošly rozdílným politickým a hospodářským vývojem v letech 1939–1945, přestože úkoly dopravní infrastruktury Protektorátu i Slovenského státu byly stejné – zabezpečit německý týl pro vedení války. Válkou deformovaný přepravní trh vyvrcholil přijetím zákonů o znárodnění dopravy.⁴ Zákon č. 311/1948 zřídil

¹ Bouška, J., Stickel, J.: Struktura dopravy v socialistických a kapitalistických státech Evropy, in: Statistický obzor 1960, 5, s. 211–217; též: Železniční doprava v Evropě, Praha 1961; 30 let socialistické dopravy ČSSR, Praha 1975; Půlpán, K.: Nástin českých a československých hospodářských dějin do roku 1990, I, II, Praha 1993; Železnice Čech, Moravy a Slezska, České dráhy, Praha 1995.

² Gumpel, W.: Das Verkehrswesen Osteuropas: Entwicklung und Gestaltung im Comecon, Wissenschaft und Politik, Köln 1967; Turnoc, D.: Transport in the Soviet Union and Eastern Europe, in: Schöpflin, G.: The Soviet Union and Eastern Europe: a Handbook, London 1970; Bouladon, G.: European Transport over the Next 25 Years, Futurs 1977; Mieczkowski, B.: Transportation in Eastern Europe: Empirical Findings, Boulder, East European Quarterly 1978; též: The Influence of Transportation on the Development of Eastern Europe, in: East European Transport. Regions and Modes. Developments in Transport Studies (Ed.: B. Mieczkowski, B.), Vol. 2, The Hague-Boston-London 1982, s. 1–19; též: Technological Change in Transportation in Eastern Europe, tamtéž, s. 282–316; Kinsky, K. J.: Regional Transport and Policies in Czechoslovakia since 1945, tamtéž, s. 147–164; Gumpel, W.: Integration of the Comecon Transport Systems, tamtéž, s. 212–218; The Economic History of Eastern Europe 1919–1975, Vol. I. (Ed.: Kaser, M. C., Radice, N. A.) Oxford 1986, s. 323–341; Teichová, A.: Wirtschaftsgeschichte der Tschechoslowakei 1918–1980, Wien 1988.

³ Srv.: Jakubec, I.: Úvahy o dopravně-politických otázkách česko-slovenských vztahů, in: Češi a Slováci a východní Evropa ve 20. století (Sborník VA v Brně, řada C, mimoř. číslo), Brno 1994, s. 243–250.

⁴ Ústava 9. května, zákon č. 311/1948 Sb.

národní dopravní podniky podle jednotlivých dopravních oborů. Další vývoj byl poznamenán velmi pestrými a častými organizačně správními změnami v rezortu dopravy.

V roce 1949 byla ředitelství státních drah zrušena a transformována v oblastní ředitelství, podřízená Ústřednímu ředitelství podniku Čs. drah v Praze. Současně bylo vytvořeno ministerstvo dopravy, na Slovensku pověřenectvo dopravy. Již v roce 1952 bylo obnoveno ministerstvo železnic a zrušena kompetence pověřenectva dopravy v železničních otázkách. Jako dopravněhospodářské celky bylo zřízeno 6 drah – Košická, Bratislavská, Ostravská, Pražská, Ústecká a Plzeňská. O rok později pak vládním nařízením č. 77/53 vzniklo opět ministerstvo dopravy. V roce 1960 bylo zřízeno ministerstvo dopravy a spojů (MDS) sloučením ministerstva dopravy a ministerstva spojů. Současně na MDS přešlo ze Správy pro rozvoj místního hospodářství řízení městských podniků a místních komunikací. Pověřenectvo dopravy a spojů bylo zrušeno. V roce 1963 bylo opět vytvořeno jen ministerstvo dopravy a odděleně Ústřední správa spojů. ČSD tvořily 4 dráhy s provozními oddíly: Východní – Bratislava, Střední – Olomouc, Severozápadní – Praha a Jihozápadní – Plzeň.

Federativní uspořádání státu se projevilo také v řízení a správě dopravy. Zákon o federaci č. 143/1968 zřídil kromě ministerstva dopravy ČSR a ministerstva dopravy SSR stýtný federální Výbor pro dopravu a Ústřední správu železnic. Další zákon č. 126/1970 ustavil federální ministerstvo dopravy a zákon č. 33/1971 SNR a č. 58/1971 ČNR pak Správu pro dopravu ministerstva vnitra ČSR a Správu pro dopravu ministerstva vnitra SSR.

Zvýšené nároky na dopravní infrastrukturu, zejména na dopravu železniční, byly spojovány s obnovou československé dopravní infrastruktury, s důrazem na obnovu válkou podstatně narušené železniční sítě na Slovensku (zničeno 70 % tratí), hospodářskou obnovou (Gottwaldova dvouletka), požadavky zahraničního obchodu, urychlenou výstavbou „materiálně technické základny komunismu“ (zrychlováním rozvoje surovinné a energetické základny pro těžký průmysl, zrychlením výstavby těžkého a těžebního průmyslu), industrializací Slovenska a rozšiřováním styků s SSSR a dalšími tzv. lidovědemokratickými státy. Ve většině tzv. lidovědemokratických států byla dopravní infrastruktura nedostatečně vyvinuta již v meziválečném období. Přesto patřila československá a východoněmecká dopravní infrastruktura k nejlepším ve východním bloku.

Vysokou přepravní náročnost na velké vzdálenosti způsobovalo excentrické rozmístění nalezišť surovin a míst jejich zpracování (uhlí, rudy, stavebniny, ropa, dříví, surové kovy), rozložení velkých městských aglomerací, dovoz surovin atd. Řada podniků byla vybudována a i nadále budována daleko od zdroje surovin (např. dřevokombinát Vrbno ve Slezsku, Prefa Kuřim, elektrárny Hodonín, Nováky, Poříčí u Trutnova). Ve velkém množství se dopravovalo uhlí a cihly ze západních oblastí státu na východní Slovensko.⁶

Nedílnou součástí vyrovnání hospodářské úrovně v českých zemích a na Slovensku tvořilo vyrovnání úrovně v dopravní infrastruktuře. Přestože dopravní politika předmnichovské republiky vytvořila předpoklady pro česko-slovenské vyrovnání, nebylo ve všech oblastech dosaženo žádoucího optima ať již z důvodů finanční náročnosti a nereálných odhadů či z celostátních hospodářských, politických a vojenských priorit.

⁶ Základní směry rozvoje železnic do roku 1970, Státní ústřední archiv Praha (SÚA Praha), ÚV KSČ, f. 60, sv. 8, arch. j. 76, s. 5.

Řada procesů v oblasti dopravní infrastruktury zahájených ještě ve dvacátých a třicátých letech pokračovala i v dalších obdobích. Např. pokračování v posilování západovýchodní relace bylo motivováno nikoliv jen z hlediska vnitrostátního zájmu, ale nyní i ze zahraničních důvodů politických (zahraničněpolitická orientace na Moskvu), hospodářských (vytváření hospodářského bloku s rozhodující závislostí na dovozu surovin ze SSSR) a vojenskostrategických (Varšavská smlouva).

Úsilí Moskvy o vybudování monolitního vojenskohospodářského bloku objektivně přispívalo také k industrializaci Slovenska, jeho hospodářské emancipaci a ke zkvalitňování dopravní infrastruktury jednak ve vztahu k českým zemím a jednak ve vztahu k SSSR a dalším tzv. lidovědemokratickým státům.⁶

Význam slovenského teritoria nabyl na váze, zejména po roce 1948 v souvislosti s novou mocenskopolitickou a geopolitickou situací. Slovensko totiž tvořilo most mezi SSSR a dalšími evropskými tzv. lidovými demokraciemi a českými zeměmi, a to i bez ohledu na průběh hlavního tahu ze západu (NDR) na východ (SSSR) přes Polsko. Jednoznačně vzrostl význam Dunaje jako „socialistické“ vodní tepny, na rozdíl od Labe, které se stalo existencí dvou německých států a berlínskou otázkou (významnou pro propojení Odry a Labe) poněkud problematičtější, byť zájem Hamburku o ČSR jako přirozené zázemí příliš nepolevoval.

Na Slovensku pak probíhaly některé procesy v oblasti dopravní infrastruktury nejen dříve, ale také rychleji než v českých zemích, ne však s ohledem na stoupající výkonnost Slovenska či zvyšování jeho podílu na československém hospodářství, ale s ohledem na vyrovnávání jeho hospodářské úrovně s českými zeměmi a na vojenskostrategické, hospodářskostrategické zájmy a záměry Moskvy. K nejvýznamnějším změnám v dopravní infrastruktuře došlo na východním a středním Slovensku; zejména z hlediska obsluhy těchto oblastí železniční překonala úroveň v hospodářsky vyvinutějších oblastech Československa.⁷

Přes slovně proklamovaný význam dopravní infrastruktury v rámci materiálně technické základny byl však její význam podceněn,⁸ resp. degradován na „služku“ průmyslu a armády. Určitou představu o potížích na československé železniční síti dokládá např. „Zpráva o provozním vývoji v prosinci 1951“. Uvádí celkem na 33 zdržených vlaků s 2 367 vozy, zejména v souvislosti s nedostatečným odbavením v sovětském Čopu. Dokonce byl 27. prosince 1951 vydán dočasný zákaz dopravy do SSSR. Obtíže byly hlášeny i ze Štúrova a Szobu (6 vlaků s 338 vozy).⁹ Na nedostatečnou rekonstrukci železnice pak poukazovala „Zpráva o práci a hlavních nedostatecích železnic ČSR“ z června 1952.¹⁰

Problém nerovnoměrného rozložení zátěžových proudů a současně nerovnoměrného využití železniční sítě provázal ČSD v celém poválečném období. Celkem 8 %

⁶ Současně se však negativně projevovaly mocenskopolitické změny např. ztíženou možností pro Československo využít peáže do Rumunska přes Čop – Halmei jejím přestavěním na širokorozchodnou trať. Přeprava zboží ČSD – Rumunsko přes Čierna n. Tisou – Halmei, SÚA Praha, ministerstvo dopravy (MD), k. 293, čj. M 15 301/49.

⁷ Kanský, K. J.: c. d., s. 161.

⁸ Stejskal, P.: Některé problémy rozvoje dopravní soustavy ČSSR v 8. 5LP, in: Doprava 1987, 1, s. 26.

⁹ Zpráva č. 6. Vývoj provozní situace na ČSD v prosinci 1951, SÚA Praha, ÚV KSČ, f. 60, sv. 20, arch. j. 189, s. 2.

¹⁰ Zpráva o práci a hlavních nedostatecích železnic ČSR, SÚA Praha, ÚV KSČ, f. 60, sv. 20, arch. j. 190.

veškeré železniční dopravy bylo soustředěno na trati Most – Ústí nad Labem (1,33 % rozlohy sítě) a 51 % železniční dopravy v úseku Most – Ústí nad Labem – Česká Třebová – Čierna nad Tisou (11 % rozlohy sítě).¹¹ V případě narušení některého z uzlů na těchto tratích byla ohrožena zejména přeprava uhlí. Odlehčení uvedeného tahu se mělo dosáhnout v roce 1970 převedením části vlaků z trati Ústí nad Labem – Střekov – Kolín na trať Ústí nad Labem – Kralupy nad Vltavou – Praha-Bubny – Praha-Libeň – Kolín¹² a rozdělením tahu na úsek Most – Praha – Čierna nad Tisou a Most – Havlíčkův Brod – Štúrovo. Při tom se uvádělo, že trati Cheb – Plzeň a Havlíčkův Brod – Brno dosahují stoprocentního využití provozní výkonnosti.¹³ Modernizace těchto hlavních tahů měla problémy v československé dopravě vyřešit.

Téměř polovina zátěže (45 %) vycházela ze čtyř míst, a to Sokolova (podíl uhlí 83 %), Ústí nad Labem (podíl uhlí 78 %), Ostravska (podíl uhlí a koks 60 %) a Čiernej nad Tisou (ruda a obilí).¹⁴ Taková koncentrace nakládky představovala rozsáhlé přepravy na velké vzdálenosti prázdných vozů. Zavádění autobloku a elektrifikace tratí se pokládala také s častými poruchami.

Pro závažné nedostatky v investiční činnosti byl na „Trati družby“ ustanoven zvláštní zmocněnec vlády vybavený „širokou kompetencí pro koordinování a provádění prací“. V souvislosti s elektrifikací tratí Praha – Česká Třebová a Žilina – Spišská Nová Ves byly ustanoveny obdobné orgány.¹⁵ Konečně v roce 1957 byla obnovena funkce železničních stavebních správ osvědčených z meziválečného období. V Čiernej nad Tisou byla zřízena železniční stavební správa pro východoslovenský překládkový prostor a současně ještě funkce vládního zmocněnce „pro koordinaci výstavby a provozu v železničním uzlu Čierna nad Tisou a ve východoslovenských překládkách“. ¹⁶ Do konce 1962 se předpokládala elektrifikace celého hlavního tahu Ústí nad Labem – Nymburk – Praha – Česká Třebová – Žilina – Čierna nad Tisou, což se nakonec realizovalo.

Podobně jako v meziválečném období si svůj význam zachovala košicko-bohumínská dráha, s jejímž zdvoukolejněním (Košice – Žilina 249 km, Trať družby, 1955) se počítalo i v Gottwaldově programu dvouletky z 8. července 1946 a ve vládním usnesením z 16. července 1946. Předpokládané zvýšení výkonnosti se mělo udát o 126 %. Současně byla přebudována nádraží v Žilině (1952) a Košicích (1955) ve vlakové stanice.¹⁷ Zdvoukolejnění košicko-bohumínské dráhy však nesplnilo očekávané výkonnostní parametry a bylo rozhodnuto o její elektrifikaci.¹⁸

V letech 1945 až 1967 se investiční činnost na Slovensku soustředila kromě zdvoukolejnění hlavní československé magistrály a její elektrifikace (1962) na výstavbu

¹¹ Některé poznatky ze situace na železnici, SÚA Praha, ÚV KSČ, f. 60, sv. 20, arch. j. 190, s. 2.

¹² Přísne tajný materiál Základní směry rozvoje železnic do roku 1970 uvádí, že na klíčový tah Třebovice – Ústí n. Labem – Kolín – Čierna n. Tisou připadalo 8,2 % celkové sítě ČSD. SÚA Praha, ÚV KSČ, f. 60, sv. 8., arch. j. 77.

¹³ Tamtéž, arch. j. 76, s. 5.

¹⁴ Celková zpráva o plnění usnesení Politického byra ÚV KSČ z 19. listopadu 1956, SÚA Praha, ÚV KSČ, f. 60, sv. 4, arch. j. 50, s. 38.

¹⁵ Výroční zpráva ministerstva dopravy za rok 1955, Praha 1956, s. 344.

¹⁶ Výroční zpráva ministerstva dopravy za rok 1957, Praha 1958, s. 337.

¹⁷ Návrh ústřední plánovací komise ve věci postupu prací na zvýšení výkonu košicko-bohumínské dráhy, SÚA Praha, ÚV KSČ, f. 100/1, sv. 126, arch. j. 837, čj. 18 579/47, s. 1–4.

¹⁸ Jansa, F.: Z dějin vývoje elektrizace železnic, in: DVT 1988, 4, s. 224–238.

překládkových stanic v Čiernej nad Tisou (od roku 1946, v roce 1959 rekonstrukce přečerpací stanice ropy)¹⁹ a ve Velkých Kapušanech (1959),²⁰ rekonstrukci některých železničních uzlů (např. Žilina, Košice, Zvolen), výstavbu nových tratí Hronská Dúbrava – Banská Štiavnica (Trať mládeže, 20 km, 1949), Malé Straciny – Bušince – Nógrádszakál (Trať 1. máje, 9 km, 1951), Turňa nad Bodvou – Rožňava jako součást jihoslovenské tranverzály Košice – Fil'akovo – Zvolen – Leopoldov – Trnava – Kúty (Trať míru, 30 km, 1955), Orlov – Plaveč – Podolinec (32 km, 1960), výstavbu širokorozchodné trati do Hanisky pri Košiciach pro bezpřekládkovou přepravu železné rudy do Východoslovenských železáren (celkem 88 km dokončeno za 30 měsíců v roce 1966), přeložku trati Komárno – Komárom s novým mostem atd. Většina investičních prací probíhala zejména na východním a středním Slovensku. Z výstavby nových tratí v českých zemích připomeňme trať Brno – Havlíčkův Brod (119 km, 1953), která nepřímo zvyšovala kvalitu spojení se západním Slovenskem. V letech 1945–1967 bylo postaveno z cca 298 km nových tratí na Slovensku cca 179 km (60,1 %).²¹ Výstavba druhých kolejí, přeložek a spojek představovala na Slovensku dalších cca 231 km nových tratí. Naopak se po listopadu 1948 nepokračovalo v obnovené výstavbě soukromé trati Vizovice – Horní Lideč (tzv. Baťova dráha).²²

Strukturální rozhodující změny v dopravní infrastruktuře byly spojovány s usnesením XIII. sjezdu KSČ a realizací 4. pětiletého plánu. Z proklamovaných cílů uvedme alespoň zahájení výstavby dálnic a rekonstrukce silniční a železniční sítě.

Z hlediska směrového, zvýšení kvality infrastruktury, vojenskostrategického a mocenskopolitického zaujímala kromě železnice významné místo také realizace československé dálniční sítě. Na pokusy o její realizaci za první republiky,²³ druhé republiky²⁴ a Protektorátu²⁵ navázalo poválečné nadšení za její výstavbu současně s její modifikací na novou československo-sovětskou hranici (Praha – Brno – Košice – hranice SSSR).²⁶ Slovensko hrálo při návrzích trasování dálnice vždy rozhodující úlohu. Poválečná obnova výstavby dálnice skončila v letech 1948–1950. Přesto myšlenka dálnice v Československu alespoň v odborných kruzích nebyla zcela zapomenuta.²⁷ Až v roce 1959 bylo

¹⁹ V první etapě se předpokládaly 3 vlaky rudy denně, resp. 250 000 t ročně, ve druhé etapě pak překlád textilních surovin. SÚA Praha, ÚV KSČ, f. 100/1, sv. 126, arch. j. 837, čj. 18 687/47; srov. k tomu: Situační zpráva č. 1/1948, in: Dopravní přehled 1948, 1. Později se počítalo s objemem přepravy 7,6 milionů tun substrátů a zboží ze SSSR a 2 miliony tun zboží z Československa.

²⁰ Od padesátých let se uvažovalo o druhé překládkové stanici ve Velkých Kapušanech s přípojkou Bánovce nad Ondavou – Michaľany. SÚA Praha, ÚV KSČ, f. 100/1, sv. 126, arch. j. 837, čj. 254 560/51. V roce 1984 byl pak otevřen další normálněrozchodný přechod Maťovce – Užhorod.

²¹ V letech 1946–1967 se zvýšil podíl podíl dvoukolejných tratí v Československu z 17,6 % na 21,1 %, podíl elektrifikovaných tratí v Československu vzrostl z 0,6 % v roce 1946 na 16,2 % v roce 1967. Z toho v českých zemích vzrostl podíl dvoukolejných tratí do roku 1967 na 19,6 %, zatímco na Slovensku na 24,9 % a podíl elektrifikovaných tratí v českých zemích na 16 %, kdežto na Slovensku na 16,9 %. Historická statistická ročenka ČSSR, Praha 1985; Krejčířik, M.: Po stopách našich železnic, Praha 1990, s. 217–270.

²² Krejčířik, M.: c. d., s. 209.

²³ Projekt tzv. národní silnice Plzeň – Košice z roku 1935, brněnský návrh magistrály Cheb – Chust z roku 1935, Baťův zájem z roku 1937 (tzv. Jašornická silnice).

²⁴ Vl. nař. 372/1938 o výstavbě dálnice. Výstavba zahájena 2. května 1939.

²⁵ Bylo celkem rozestavěno 97 km.

²⁶ Sekera, J., Patočka, A.: Československá dálnice. Dvě stati, Olomouc 1946.

²⁷ Zpráva o revizi dálnice ze dne 29. dubna 1953; Jednání o dokončení dálnice ze dne 17. prosince 1956. Lidl, V.: Z historie výstavby dálnic v Československu, in: Silniční obzor 1992, s. 307.

přijato nové rozhodnutí o výstavbě č. 972/1959.²⁸ Vládní usnesení č. 286/1963 vytyčilo základní směry a 8. září 1967 byla znovu zahájena výstavba československé dálnice.

Česko-slovenské vztahy v dopravní infrastruktuře měly svou dimenzi vnitrostátní i zahraniční. Význam dunajské cesty vzrostl po druhé světové válce. Mocenskopolitické změny v poválečné Evropě znamenaly hluboký předěl v oblasti mezinárodního režimu na Dunaji. Bělehradská konference, která se konala ve dnech 30. července až 18. srpna 1948, sice schválila Bělehradskou konvenci (Úmluva o režimu plavby po Dunaji, Dunajský statut) o režimu plavby mezi Ulmem a Sulinou, ale nebyla západními velmocemi podepsána pro nesouhlas s omezujícími ustanoveními přijatými na nátlak Moskvy ve prospěch podunajských států. Dodatkovými protokoly byly zrušeny Mezinárodní dunajská komise CID a Evropská dunajská komise CED a nahrazeny Dunajskou komisí (se sídlem v Galaci, později v Budapešti) složenou z podunajských států včetně Rakouska (od roku 1960), ale bez BRD. Na Bělehradskou konvenci navázala Bratislavská dohoda z roku 1956 upravující přidělování nákladů k přepravě včetně dopravních sazeb pro všechny dunajské společnosti (včetně západoněmeckých).²⁹

Zejména se počítalo s maximálním využitím dunajské tepny a československého plavebního podniku na Dunaji (Československá akciová plavební společnost dunajská – ČPSD, od 1949 jako Československá plavba dunajská, národní podnik (ČSPD) pro zahraniční obchod. Do této koncepce zapadala snaha nejen o obnovení úzké spolupráce mezi československou a jugoslávskou státní dunajskou plavbou, ale i o její rozšíření.

Uvažovalo se, avšak velmi opatrně také se založením vlastní černomořské plavby.³⁰ Obdobně se objevily návrhy na zřízení banky ČSD v Terstu a eventuálně i v dalších přístavech jako Rjece a Sušaku. Tato banka „by měla v rukou námořní a říční přepravu ve velkých, pro náš stát důležitých námořních a říčních přístavech“ a „by převzala další expedice po železnici ve styku s naším státem“.³¹

* * *

Význam infrastruktury včetně dopravní infrastruktury pro moderní společnost je o to vyšší, že z úrovně a fungování infrastruktury lze usuzovat na dosaženou hospodářskou úroveň, výkonnost ekonomiky té které společnosti.

Česko-slovenské vztahy z hlediska dopravní infrastruktury v letech 1948–1967 představovaly celou paletu rozmanitých vztahů. Česko-slovenské vztahy měly svoji vnitřní a vnější dimenzi. Poválečná československá dopravní politika pokračovala v posilování západovýchodní relace realizované ještě za první republiky, nikoliv však s prvotním důrazem na posílení územní celistvosti státu, ale nyní z důvodů mezinárodních.

²⁸ Srv. k tomu: Podrobná zpráva o koncepci výstavby silnic a dálnic, č. 01982/58. Tamtéž.

²⁹ Srv. k tomu: Die Belgrader Donaukonferenz von 1948 vom 30. Juli bis 18. August 1948, in: Politisches Archiv, 3. Jg., November 1948, s. 1641–1648 a 1705–1708; vyhláška MZV ČSR č. 241/1948 Sb.; Laube, R.: Historie právních úprav dunajské plavby, in: Vodní cesty a plavba 1996, 4, s. 8–15; Bruhacs, J.: Régime international de la navigation sur le Danube, in: European Networks (XIXth–XXth centuries). New Approaches to the Formation of a Transnational System (Air, Land and Sea). EUI Colloquium Paper. Doc. IUE 119/93 (Col. 16), 21 s.

³⁰ Návrh fy Čechoslavia na organizaci černomořské přepravy, SÚA Praha, MD, k. 169, čj. 30 417/46.

³¹ Banka ČSD v Terstu. Návrh insp. Frant. Pelikána, SÚA Praha, MD, k. 169, čj. 28 945/46.

Nárůst požadavků na dopravu a přepravních výkonů byl stimulován nejen poválečnou obnovou (Gottwaldova dvouletka), ale zejména budováním „materiálně technické základny komunismu“ s důrazem na výstavbu surovinové a energetické základny těžkého průmyslu, industrializaci Slovenska a rozvojem stavebnictví. Základním dopravním prostředkem zůstala železnice.

Součástí politiky vyrovnání hospodářské úrovně v českých zemích a na Slovensku jako podmínky národnostního vyrovnání tvořilo vyrovnání úrovně v dopravní infrastruktuře. Přestože dopravní politika předmnichovské republiky vytvořila předpoklady pro česko-slovenské „dopravní vyrovnání“, nedosáhla optimálního stavu. V poválečném období sice zůstávala základní orientace státu na relaci západ–východ s tranzitem sever–jih, ale současně byla posílena tendence dobudovat dopravní infrastrukturu na Slovensku samém.

Mocenskopolitické a teritoriální změny byly provázeny též dopravněpolitickými změnami, což se projevilo rozhodující závislostí československého průmyslu na dovozu ze SSSR, zejména surovin, a vybudováním překládkových stanic v Čiernej nad Tisou a Veľkých Kapušanech. Ze zahraničněobchodního hlediska došlo k jednoznačnému přesunu ze západoevropských (včetně západoněmeckých) a italských námořních přístavů na polské, bulharské, rumunské a sovětské a v omezené míře i na jugoslávské přístavy. Jednoznačně nabyl na významu Dunaj jako „socialistická“ dopravní tepna.

Negativně proces vyrovnávání úrovně dopravní infrastruktury v českých zemích a na Slovensku ovlivňovala centralizace řízení dopravy, zavedení sovětského modelu infrastruktury včetně jejího řízení, neodstranění zbytečných přeprav na velké vzdálenosti, přehnaná orientace na těžký průmysl aj.

Můžeme konstatovat, že tendence vyrovnat úroveň v dopravní infrastruktuře mezi českými zeměmi a Slovenskem tvořila jeden z pilířů česko-slovenského hospodářského vyrovnání. Stala se stabilizujícím prvkem česko-slovenských vztahů v letech 1948–1967.

Czech-Slovak Relations from the Point of View of the Transportation Infrastructure

Ivan Jakubec

This problem presents a very wide range of complex questions, with both internal and external dimensions. The basis of Czechoslovak transportation policy was focused on strengthening east-west transmission for reasons that were political (the foreign policy orientation on Moscow), economic (the creation of the eastern economic block, the fundamental dependence on the import of a raw materials from the USSR) and military-strategic (the Warsaw Pact).

ZEMĚDĚLSTVÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH A NA SLOVENSKU V PODMÍNKÁCH „KOLEKTIVIZACE“ 1949–1960

(Poznámky k převratu v životě a práci zemědělců)

Jana Burešová

V předkládaném příspěvku si dovoluji učinit některé poznámky k hlavním vývojovým rysům zemědělství v době po absolutním převzetí moci ve státě komunistickou stranou s hlavním zaměřením na období, v němž probíhala tzv. kolektivizace zemědělství a tzv. socializace venkova, což byla časově především padesátá léta dvacátého století.¹

Všímám si rozdílů situace na Slovensku proti Čechám a Moravě a pokouším se provést základní srovnání, ale za zásadní považuji v první řadě uvést tu skutečnost, která by při cíleném zaměřování se pouze na rozdíly mohla vést ke zkreslujícímu závěru při pokusu podat co nejpřesnější obraz doby. Totiž pro veškerý vývoj v Československu, ale i v dalších zemích, které se do konce čtyřicátých let dostaly do sovětské sféry vlivu a byly v nich nastoleny komunistické diktatury, bylo nejzákladnější charakteristikou to, že od této doby se všude začaly prosazovat a postupně realizovat základní komunistické vývojové postuláty. Takže v tom podstatném, určujícím vývoji, byla situace v první řadě stejná jak v českých zemích, tak na Slovensku, ale i v dalších na Sovětském svazu závislých státech.²

Samozřejmě, že existovaly dílčí rozdíly mezi jednotlivými státy a jednotlivými územími uvnitř států v rámci daného trendu, naprosto stejný nebyl ani časový průběh prováděných převratů, byly rozdíly různého druhu, ale podstatné je to, že vývoj směřoval, pochopitelně pod tlakem komunistických vlád a řízený z centra celého sovětského bloku, ke společnému cíli a k co nejednotnější podobě.

Situace v českých zemích a na Slovensku byla před začátkem převratového procesu v práci i v životě zemědělců, zvaného kolektivizace, odlišná.³

Po převzetí absolutní moci ve státě do rukou KSČ v únoru 1948 postupně docházelo ke sjednocování vývojových procesů v českých zemích a na Slovensku,

¹ Podrobněji a šířeji viz: Burešová, J.: Zemědělská politika v Československu v letech 1948–1960 jako součást vývoje komunistických režimů v Evropě, in: Sborník prací moravských historiků, Praha 1996, s. 87–128.

² Všude byla nastolena absolutní moc komunistické strany ve státě, v hospodářství bylo zlikvidováno soukromé vlastnictví a prováděno tzv. znárodnění, v zemědělství bylo nařízeno vytvářet společné výrobní zemědělské organizace typu sovětských kolchozů atd.

³ Velmi stručné poznámky k rozdílům v českých zemích a na Slovensku bezprostředně před kolektivizací (1945–1948): Základní rozdíl byl ve výrazně nižší úrovni a výsledcích zemědělské práce a výroby na Slovensku. Až na nepočetné výjimky na Slovensku nebyli velkostatkáři, slovenská vesnice, narozdíl od české, byla v podstatě maloroľnícká. Na slovenském venkově hrálo velkou roli roľnícké samozásobitelství, vyšší než v českém prostředí. Na Slovensku nebyl takový rozdíl mezi tak řečeno oficiálním trhem a černým trhem.

pochopitelně některé rozdíly přetrvávaly, ale cílem komunistické vlády bylo dosáhnout jednotné podoby zemědělství v celém státě. A navíc nejen že se po sociální i politické stránce přibližovala podoba a organizace zemědělské práce v českých zemích a na Slovensku, ale obdobně probíhaly procesy i v dalších státech střední a jihovýchodní Evropy, v nichž byly do konce čtyřicátých let nastoleny komunistické režimy. Všechny vývojové stránky komunistického Československa, nejen zemědělství, je nutno sledovat minimálně v takto širokém kontextu.

Je tedy třeba mít na zřeteli vývoj v celém sovětském bloku, především vývoj politiky Sovětského svazu směrem k podřízeným státům – co určoval, co omezoval, co nařizoval. Tyto vlivy v zemědělské politice mnohokrát změnil původní záměry a plány vlastní komunistické vlády Československa – musela se podřítit diktátu z Moskvy.⁴

Do konce čtyřicátých let byly dokončeny poslední fáze poválečných pozemkových reforem. Po absolutním převzetí moci komunisty se začal zavádět centrálně administrativní systém řízení společnosti, ekonomiky a veškerého života. V oblasti zemědělství byla jádrem tohoto systému tzv. kolektivizace, která byla oficiálně zahájena přijetím zákona o JZD v únoru 1949.⁵ Základem mělo být podle prohlášení komunistických vůdců „zdrůstevňování“ zemědělství cestou zakládání výrobních zemědělských družstev. Ta se v případě Československa v konečné fázi, po procesu hledání, začala nazývat JZD (jednotné zemědělské družstvo) na Slovensku JRD (jednotné rolnícké družstvo). Název tedy nebyl na Slovensku poľnohospodárske družstvo, čili neshodoval se po této formální stránce naprosto s českojazyčným.

Tedy proces kolektivizace jakožto zavádění centrálně administrativního systému řízení do zemědělství, byl komunistickou vládou ztotožňován se zdrůstevňováním, které se ovšem ve skutečnosti od kolektivizace zásadně liší. Při zdrůstevňování vznikají samostatné a samosprávné organizace, které pracují v podmínkách tržního hospodářství. Družstva se tedy chovají jako hospodářské subjekty, tzn., že opravdu hospodaří, a ne pouze vyrábějí.

Přetváření zemědělství cestou výrobních zemědělských družstev, pod jakýmkoliv konkrétním formálním názvem, např. JZD či JRD a obdobné útvary v dalších zemích, v pravém smyslu těchto slov tedy nebylo v žádné zemi sovětského bloku nikdy provedeno. Momentálně se mi jeví, že jediným termínem, jímž je tuto změnu forem hospodaření na půdě možno nazvat, je restrukturalizace zemědělství, jejímž výsledkem byly kolchozy, čili kolektivní zemědělské výrobní organizace, nikoliv družstva.

Ke „kolektivizaci“ v zemích s komunistickými režimy střední a jihovýchodní Evropy, a konkrétně i Československa, se přistupovalo proto, že tuto výrobní formu potřeboval komunistický režim a hospodářský systém jím budovaný.⁶

JZD v Československu a obdobné zemědělské organizace v dalších zemích s komunistickými vládami vyžadovala, stejně jako kolchozy v Sovětském svazu, komu-

⁴ Příkladem může být československými komunisty prohlašované hledání tzv. vlastní cesty k zespolečenštěné výrobě v zemědělství – nakonec bylo Československo, stejně jako i další země sovětské sféry vlivu donuceno začít a provést tzv. kolektivizaci velmi rychle (pod vlivem rezoluce Informbyra o Jugoslávii z léta 1948).

⁵ Zákon o JZD. Praha 1949.

⁶ K. Gottwald na 9. sjezdu KSČ v roce 1949 nedokazoval předností velkých zemědělských podniků ani družstevní formy hospodaření na půdě, ale uvedl: „Nebude u nás socialismu bez přechodu vesnice k socialismu.“ Viz: IX. sjezd KSČ. Praha 1949, s. 153.

nistická doktrína vycházející z formulací, že stejně jako v ostatních oblastech života a hospodářství také v zemědělství zabezpečí prosperitu a rozvoj centrálně administrativní systém řízení. Nikoliv tedy individuální schopnosti, iniciativa, aktivita a především zájem výrobců. U zrodu této doktríny stálo přesvědčení, že právě tento systém odstraní živelnost v hospodářském životě i v konání organizací a lidí a že překoná nerovnoměrnost ve vývoji odvětví, úseků a dokonce i lidských výkonů. Na základě této doktríny byly vytvořeny zcela specifické výrobní organizace,⁷ které si zachovaly pouze několik formálních znaků, které družstevnictví připomínaly: členské schůze, valné hromady, představenstva, dozorcí rady a revizní komise. Komunistická JZD neměla ve skutečnosti ani prvky samosprávy – nejvyšším orgánem JZD nebyla členská schůze, pověřující správou představenstvo, ale postupně se jím stal jednoznačně předseda, který byl v podstatě prodlouženou rukou státních orgánů a tím v systému komunistické diktatury i rukou vládnoucí strany.

Skutečné družstvo musí být především dobrovolná organizace, do níž lidé vstupují, jestliže uspokojuje nebo pomáhá uspokojovat jejich zájmy, resp. vystupují z ní, jakmile přestane vyhovovat jejich zájmům. Právě princip dobrovolnosti byl při kolektivizaci úplně ignorován. Aby se rolník rozhodl pro vstup do JZD, musela mu nejdříve komunistická vláda učinit soukromé vlastnictví půdy nesnesitelným břemenem.⁸ Součástí zemědělské politiky v padesátých letech bylo proto úsilí znevýhodnit, omezit a nakonec zničit dosud komunistické moci odolávající zbytky soukromých rolníků.⁹

Při útocích orgánů komunistické moci, hlavně těch na nižší řídicí úrovni, na tzv. kulaky, čili na majetnější zemědělce, a při jejich postizích docházelo často v praxi i k útokům na střední a malé rolníky, což mělo za následek přímé ohrožení jejich ekonomické existence. Trestní postihy se praktikovaly peněžitými pokutami, vězením, propadnutím majetku a zákazem pobytu.¹⁰ V roce 1952 se začala uplatňovat další forma postihu – vysídlování rodinných příslušníků odsouzených bohatých zemědělců. Např. na Slovensku bylo takto vysídleno celkem 227 rodin.¹¹ Děti bohatých rolníků byly vylučovány ze zemědělských škol, zejména na Slovensku, a musely zaujmout místa na určených pomocných pracovištích.¹²

Kolektivizace zemědělství probíhala ve dvou vlnách. Od roku 1949 do začátku padesátých let proběhla první vlna,¹³ pak došlo v letech 1953 a 1954 ke krizi, kdy se JZD rozpadala a členové vystupovali. Po teoreticko-politické stránce bylo zakládání JZD

⁷ Blíže viz: Václavů, A.: JZD a družstva, in: Úkoly sociologie venkova v současných podmínkách. Kosova Hora 1990, s. 12–26.

⁸ Podrobněji o kolektivizaci zemědělství v Československu v širších souvislostech Burešová, J.: c.d.

⁹ Blíže: Jech, K.: Změny ve struktuře a postavení zemědělského obyvatelstva, in: K proměnám sociální struktury v Československu 1918–1968. Praha 1993, s. 177–200. Jech, K.: Vyloučení selských dětí ze zemědělských škol (1951–1953), in: Stránkami soudobých dějin. Praha 1993, s. 123–141.

¹⁰ Např. na jednání kolegia ministra zemědělství 11. 5. 1950 bylo u bodu Omezování venkovských boháčů řečeno, že když „ztratili půdu, budou v obci tedy překážet a musí být z vesnice odstraněni“. – Státní ústřední archiv Praha (SÚA Praha), oddělení lesnicko-zemědělské, fond kolegia ministra zemědělství, rok 1950, k. 7, i.č. 95, rok 1951, k. 18, i.č. 148.

¹¹ Zelenák, P.: Politika obmedzovania a zatlačovania kulactva ako triedy a jej realizácia v Československu, in: 40 let JZD. Diskusní příspěvky II., Zádveřice 1989, s. 225.

¹² SÚA Praha, oddělení lesnicko-zemědělské, fond kolegia ministra zemědělství, rok 1952, k. 36, i.č. 297.

¹³ O vytváření a počtu JZD srovnej: Kaplan, K.: Sociální souvislosti krizi komunistického režimu 1953–1957 a 1968–1975, in: Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 9, Praha 1993, s. 8 a 12.

z centra připraveno. Prakticky ale vypadalo amatérsky, často improvizované, čili tím vším pro rolníky málo přesvědčivé, takže musely záhy nastoupit nátlakové akce.¹⁴

Provádění kolektivizace bylo poznamenáno¹⁵ i spěchem, přestože se objevovaly signály varující před nebezpečím urychlování tohoto procesu. Československé státní vedení naopak přijalo v polovině roku 1952 usnesení vlády a KSČ o upevnění a dalším rozvoji JZD.¹⁶

V roce 1954 ve srovnání s maximem roku 1953 ubylo v českých zemích v JZD téměř 26 % členů a téměř 17 % orné půdy, ubylo celkem 5 404 JZD, což představovalo 9,3 %.¹⁷ Na Slovensku ve stejné době poklesl počet členů o 22,5 %, orné půdy ubylo o 9,6 % a počet JRD o 4 %. Na Slovensku vzniklo v roce 1953 pouze 8 JRD, ale rozpadlo se jich 290.¹⁸ U mnoha rolníků se při výstupech z JZD probouzela naděje v možnost návratu k dřívějšímu samostatnému hospodaření.¹⁹ Svůj vliv zde sehrála i měnová reforma.

Druhá vlna zakládání JZD pak přišla na začátku druhé poloviny padesátých let. Nejpomaleji byla zakládána nová JZD zejména v produktivních oblastech Hradce Králové, Pardubicka a také na celém území Slovenska.

Boj komunistů proti bohatým rolníkům se od začátku padesátých let přenesl především na platformu JZD. Situaci zde vyostřilo rozhodnutí ústředního výboru KSČ v únoru 1951²⁰ v souvislosti s jejich tzv. třídně nepřátelskou činností.

Kdo byl podle vládnoucích komunistických kruhů označován výrazem kulak? Především bylo zdůrazňováno vlastnictví výrobních prostředků a zaměstnávání pracovní síly. Ovšem vzhledem k různorodosti přírodních podmínek, rozdílné intenzitě a zaměření zemědělské výroby, blízkosti městských trhů apod. nebyla určena jednotná kritéria pro území celého státu. Za základní měřítka se v podstatě považovala: velikost zemědělského podniku, podíl orné půdy na celkové výměře zemědělské půdy, schopnost vlastnit mechanizační prostředky a živou tažnou sílu, zaměstnávání stále a sezónní pracovní síly, provádění soukromé živnosti. Postupně se zjišťovaly další údaje pro určení hospodářství jako kulacké, např. v jakém stavu bylo hospodářství před válkou, před únorem 1948, jak plní dodávkové povinnosti apod.²¹ V praxi pak bylo určení tzv. kulaka velmi subjektivní záležitostí, značnou roli zde hrály i osobní vztahy.

V praxi se podnik tzv. kulaka či vesnického boháče většinou určoval podle měry zemědělské půdy – v Československu to bylo v rozmezí 20 až 50 ha, později byla dolní hranice posunuta už na 15 ha. V roce 1949 bylo na Slovensku 7 506 podniků ozna-

¹⁴ Viz materiál Pokyny pro instruktory JZD, vypracované družstevním odborem ministerstva zemědělství 17. 5. 1949 v Praze. Viz Zemědělské družstevnictví. Vznik JZD. 1948–1949. Edice dokumentů z fondů SÚA Praha. Připravily J. Junčová a J. Pšeničková. Praha, SÚA 1995, s. 147–149.

¹⁵ SÚA Praha, oddělení lesnicko-zemědělské, fond kolegia ministra zemědělství, rok 1952, k. 31, i.č. 235.

¹⁶ SÚA Praha, oddělení lesnicko-zemědělské, fond kolegia ministra zemědělství, rok 1952, k. 35, i.č. 274.

¹⁷ SÚA Praha, oddělení lesnicko-zemědělské, fond kolegia ministra zemědělství, rok 1954, k. 48, i.č. 411.

¹⁸ Cambel, S., Skrip, V., Vanko, A.: Rolnická politika KSČ v období výstavby socialismu na Slovensku. Bratislava 1978, s. 124.

¹⁹ SÚA Praha, oddělení lesnicko-zemědělské, fond kolegia ministra zemědělství, rok 1954, k. 48, i.č. 411, zpráva o situaci v JZD.

²⁰ Zasedání ústředního výboru KSČ ve dnech 21.–24. února 1951 na Hradě pražském. Praha 1951.

²¹ Kopejtková, D.: K problematice formování a koncepce jednotného rolnického družstva v letech 1949–1950, in: Kapitoly z dějin socialistického poľnohospodárstva v Československu. Bratislava 1982, s. 274–276.

čeno za kulacké, což představovalo 14 % z celkového počtu. Tyto podniky obhospodařovaly 5,2 % půdy. V Čechách a na Moravě bylo za kulacké označeno 27 653 podniků, což bylo 2,9 % z jejich celkového počtu a na výměře půdy se podílely 11,1 %.²² Na Slovensku bylo v roce 1951 v soukromém sektoru 14 068 námezdně pracujících, zatímco v roce 1953 jen 1 653.²³

„Kolektivizace“ zemědělství byla do konce padesátých let v podstatě dokončena, i když ne úplně a ne všude. Především na Slovensku probíhala pomaleji: Z počtu 545 000 zemědělských podniků o rozloze do 5 ha jich přešlo do roku 1960 na společné hospodaření v podobě JRD 286 000. Současně se zvýšil počet malých vlastníků půdy do 0,5 ha, a to ze 74 000 na 201 000. Tato sociální skupina představovala 70 % rolníků, které se vládnoucími silami dosud nepodařilo včlenit do JRD.²⁴

Podíl soukromé půdy v Československu činil v roce 1960 14,4 %.²⁵ Hlavní zemědělské oblasti – jihozápadní Slovensko, Haná, jižní Morava i některé další oblasti v Československé republice byly do začátku šedesátých let v podstatě zkollektivizovány. V roce 1960 vyráběla JZD 53,6 % hrubé a 60,3 % tržní produkce. Dodávala státu vedle rostlinné produkce i převážné množství živočišných výrobků, např. 63 % masa, 72 % mléka a 74 % vajec.²⁶

Slovensko zaznamenalo v padesátých letech nárůst zemědělské výroby oproti předválečnému stavu. Tento vývoj souvisel se snahou komunistického vládního programu ekonomicky podpořit nejzaostalejší oblasti a dosáhnout vyrovnaného stavu ve všech částech státu. Obdobné představy existovaly o vývoji v rámci celého sovětského bloku. Dělo se tak ovšem na úkor zaostávání vyspělejších regionů, jak ukazuje statistický přehled pro Čechy a Moravu, kde v polovině padesátých let tvořila hrubá zemědělská výroba jen 85 % předválečného stavu.²⁷ Rychlejší růst živočišné výroby svědčil o větší intenzitě zemědělské práce, ovšem nebyl dostatečně podložen vlastní rostlinnou produkcí – na Slovensko šly v duchu daného ideologicko-politického přístupu k ekonomice dodávky ze státních fondů, dotované navíc z dovozu. Slovensko přece jen rozdíl ve srovnání s Čechami a Moravou zmenšovalo, hlavně ve stupni tehdejší mechanizace a chemizace.²⁸

²² Statistický spravodaj č. 2. Bratislava 1950, s. 46.

²³ Statistická ročenka Slovenska 1959. Bratislava 1959.

²⁴ Vojáček, A.: Vývoj socialistického poľnohospodárstva na Slovensku. Bratislava 1973, s. 401.

²⁵ Statistická ročenka ČSSR 1960. Praha 1960, s. 220.

²⁶ Statistická ročenka ministerstva zemědělství a lesního hospodářství 1960. Praha 1960, s. 281.

²⁷ Vývoj hrubé zemědělské výroby: (1936 = 100)

	1948	1950	1953	1955
české země	76,4	81,3	84,9	85,0
Slovensko	93,4	102,7	112,4	121,9
Z toho rostlinná výroba	98,7	88,7	114,1	110,2
živočišná výroba	85,0	124,9	109,8	140,4

In: Statistická ročenka ČSSR 1965. Praha 1965, s. 30 a 50. Také Olšovský R. a kol.: Stručný hospodářský vývoj Československa do roku 1955. Praha 1969, s. 505.

²⁸ Zemědělská výroba na Slovensku na 1 ha zemědělské půdy v % českých zemí:

Rok	hrubá zemědělská výroba	stavy skotu	výroba masa	mléka	výroba chlebového obilí	dojivost na 1 krávu
1936	54,0	57,6	30,2	42,7	60,0	83,2
1955	72,6	77,2	68,8	67,6	69,2	91,5

In: Dvacet let rozvoje ČSSR. Praha 1965, s. 254.

Odlišné rysy slovenského zemědělství vyplývaly jednak ze specifických přírodních podmínek, jednak z rozdílného výchozího stavu. Horší přírodní podmínky pro slovenské zemědělství byly dány zejména značným podílem vysoko položených a svahovitých půd, postižených erozí. Na ně připadala nadpoloviční část půdního fondu Slovenska. Podmínky pro organizování rolníků v kolektivních zemědělských výrobních útvarech byly na Slovensku pro komunistickou vládu těžší než v českých zemích. Na Slovensku rolníci mnohem více lpěli i záviseli na své půdě, což způsoboval i nedostatečný rozvoj průmyslu na začátku sledovaného období. Nebyly zde také příliš velké zkušenosti se svépomocným zemědělským družstevnictvím. Po vytvoření prvních JZD a JRD, když přišla v první polovině padesátých let první krizová vlna, byl mezi zemědělci na Slovensku odpor ke kolektivizaci vyšší, větší počet JRD se rozpadl ve srovnání s Čechami a Moravou.

Počet pracovních sil ve slovenském zemědělství byl mírně příznivější. Ze zemědělství odcházeli lidé za zaměstnáním jinam daleko pomaleji než v Čechách a na Moravě. Pracovníci JZD a JRD měli ve srovnání s ostatními výrobními odvětvími nejnižší peněžní příjmy coby odměny za práci. Průměrná měsíční odměna stálého pracovníka za práci včetně naturální odměny zde činila v roce 1963 asi 700 až 750 Kčs.²⁹

Největší podíl pracovníků s nízkou odměnou za práci se koncentroval do výrobních oblastí s horšími přírodními podmínkami. Tak např. v Čechách a na Moravě mělo v roce 1963 v horské oblasti 8 % pracovníků odměnu do 10 Kčs na pracovní jednotku, zatímco v kukuřičné oblasti pouze 0,4 % pracovníků. Na Slovensku byly podíly pracovníků s nízkou peněžní odměnou neúměrně vysoké ve všech výrobních oblastech. V bramborácko-ovesné oblasti činil podíl stálých pracovníků s odměnou do 10 Kčs na pracovní jednotku z celkového počtu pracovníků JZD v této oblasti 45 %. V kukuřičné oblasti se tento podíl podstatně snižoval, ale stejně činil 12 %.³⁰

Jaký byl stav zemědělské výroby na konci padesátých let? V porovnání s jinými výrobními odvětvími prožívalo zemědělství velmi tíživou situaci v oblasti pracovních sil, mělo nedokonalou materiálně technickou základnu a nízkou organizovanost výroby, charakterizovanou nízkou úrovní specializace, koncentrace a výrobní kooperace. Problémy uvnitř zemědělského sektoru souvisely především s rozdíly v ekonomické úrovni jednotlivých zemědělských útvarů a jejich skupin, které neměly v jiných odvětvích obdoby.

Nedostatečně se využívalo produkčních možností zemědělství, docházelo ke značným výrobním ztrátám. Jen ztráty vznikající během výrobního procesu, bez ztrát v důsledku nedostatečné péče o půdu a její úrodnost, se odhadovaly na počátku šedesátých let na 8–9 miliard Kčs ročně.³¹ Šlo o ztráty produkce v důsledku nedodržování agrotechnických lhůt, nedostatečné likvidace chorob a škůdců rostlin, špatného zdravotního stavu a extenzivního způsobu krmení hospodářských zvířat apod. Přibližně stejný rozsah ztrát se dále odhadoval v důsledku nedostatečné péče o úrodnost. Na Slovensku přetrvávala nižší intenzita zemědělské výroby než v českých zemích, i když v roce 1960 Slovensko překonalo o 30 % předválečnou úroveň.

²⁹ Průměrná měsíční hrubá mzda pracovníka v zestátněném sektoru československého hospodářství v roce 1963 činila 1 390 Kčs.

³⁰ Dupal, J. a kol.: Zemědělství v ekonomickém rozvoji. Praha 1968, s. 136.

³¹ SÚA Praha, oddělení lesnicko-zemědělské, fond kolegium ministra zemědělství, rok 1961, k. 121, i.č. 754, zpráva o technickém rozvoji zemědělství, lesnictví a vodního hospodářství za 2. pětiletku.

Ke konci sledovaného období lze stanovit tyto rozdíly v zemědělských výsledcích v Čechách a na Moravě a na Slovensku: Hodnota hrubé zemědělské produkce na 1 ha zemědělské půdy v roce 1960 vzrostla ve srovnání s rokem 1950 o 5,9 %, z toho rostlinná výroba o 6 % a živočišná o 5,8 %. Intenzita zemědělské výroby byla vyšší v Čechách a na Moravě, kde došlo v uvedeném časovém úseku k vzestupu o 8,4 %, na Slovensku jen o 1,8 %. Celkové peněžní výnosy na jeden hektar zemědělské půdy se v roce 1960 zvýšily za tutéž dobu o 24,3 %, z toho v českých a moravských krajích o 29,2 % a na Slovensku o 15,1 %. Tržby z rostlinné výroby se zvýšily celostátně o 22,1 %, v českých zemích o 32 %, na Slovensku o 16 %.³² Na konci sledovaného období nebyly dostatečně řešeny především otázky rostlinné výroby, což dokazuje fakt, že ještě v roce 1960 byla rostlinná výroba o 13 % nižší než v roce 1936.³³

Koncem roku 1960 obhospodařoval zestátněný sektor 90,9 % veškeré zemědělské půdy, z toho JZD 71,4 %. V roce 1960 činil podíl zestátněného sektoru na hrubé produkci 69,9 % a na tržní zemědělské produkci 81,5 %. Podíl osobních hospodářství (záhumenky) činil 10,1 % a podíl soukromé hospodařících podniků činil 8,4 %.³⁴

Agriculture in the Czech Lands and Slovakia under Conditions of "Collectivization", 1949–1960

Jana Burešová

This study points several of the developmental trends following the Communists' assumption of power in February 1948, with the main focus being on the period during which the "collectivization" of agriculture took place, i.e. the 1950s. The study looks at the differing situations in Slovakia and the Czech Lands and carries out a basic comparison. The study emphasizes the unifying tendencies in the entire Soviet bloc.

³² Formánek, B.: Vliv financí a úvěru při zajišťování úkolů JZD a perspektivy ve 3. pětiletce, Zemědělská ekonomika 3/ 1962, s. 223.

³³ SÚA Praha, oddělení lesnicko-zemědělské, fond kolegium ministra zemědělství, rok 1960, k. 108, i.č. 700.

³⁴ SÚA Praha, oddělení lesnicko-zemědělské, fond kolegium ministra zemědělství, rok 1961, k. 123, i.č. 759.

SLOVENSKÉ PREDJARIE

Mýty a realita slovenskej inteligencie v Československu pred rokom 1956 (a po ňom)

Elena Londáková

Slovenská spoločnosť stála po skončení druhej svetovej vojny na prahu dramatického politického vývoja, o ktorom mohla oprávnené predpokladať, že je naň dobre pripravená. Viedla ju k tomu nielen priaznivá politická východisková pozícia, ale aj niektoré ekonomické ukazovatele, nadobudnuté počas existencie vojnového Slovenského štátu. Trochu v tieni veľkých úloh, ale nemenej odhodlane očakávala svoj diel zodpovednosti na všeobecnom budovaní aj tá aktívna časť kultúrnej obce, ktorá sa stala v priebehu vojnových udalostí integrálnou súčasťou slovenskej politickej scény.

V tomto čase predstavovala už relatívne zrelú a názorovo diferencovanú societu. Prešla kus cesty od medzivojnových – pre mnohých jej príslušníkov pražských – čias (hovorí sa o počte 700 študentov rôznych štúdijských odborov)¹, v ktorých konfrontovala vlastné kultúrne tradície nielen s atmosférou stredoeurópskeho veľkomesta, ale aj erupciou umeleckých smerov a myšlienkových prúdov, ktoré opantali vtedajší svet. Časť z nich podľahla renesancii staronových ideálov sociálnych revolúcií, ktoré vyrástali v protiklade s „kapitalistickou liberalizáciou“ dobovej Európy. Sprewádzala ich umelecká avantgarda pulzujúca z parížskych, viedenských, berlínskych či moskovských centier, aby cez expresionizmus, surrealizmus či konstruktivizmus spolu tvorili jednu veľkú kultúrnu dielňu. Jej impulzy urýchlili a zvrstevnili dovtedy „jednozložkový“² slovenský kultúrny vývoj tým, že ho inšpirovali k hľadačstvu a k slobode sebayvyjadrenia. Vyrástla tu celá generácia (J. Alexy, K. Sokol, V. Hložník, G. Mally, M. Benka, K. M. Lehotský, J. Smrek, Š. Bednár, D. Chrobák, R. Fábry, V. Reisel, Š. Bednár a mnohí ďalší), ktorá bola po vojne slovenskej kultúre k dispozícii. Na pozadí vzrušujúcej „modernizácie“ Európy, ktorú do seba tak dychtivo vstrebávala, sa prehlbovala aj viacsmerná myšlienková polarizácia slovenskej spoločnosti. Ak aj umelecká avantgarda vychádzala z konkrétneho filozofického a sociálneho názoru na svet a človeka v ňom, tak sa v slovenských rozmeroch uplatňovalo tradičné spojenie umelcov s jeho politickými potrebami o to prirodzenejšie:

– Kým pred vojnou bola jedným z jeho hlavných zdrojov čechoslovakistická štátna idea majoritného národa a konfrontácia (autonomisti) či stotožnenie sa s ňou (čechoslovakisti), po nej zaplnil priestor i dovtedy nepočtený stredný prúd preferovaný väčšinou politického a kultúrneho spektra. L. Novomeský ho charakterizoval slovami: „Tento tretí smer najrozhodnejšie vystúpil proti čechoslovakizujúcim a počesťovacím úsiliam... Ale zároveň ...vyslovil aj najvremejšiu súdržnosť s vrcholnými zjavmi českého

¹ Kolečáci, sprac. Kováč, D., Bratislava 1990, s. 208.

² Hvišč, J., Marčok, V., Bátorová, M., Petrik, V.: Biele miesta v slovenskej literatúre. Bratislava 1991, s. 19.

kultúrneho života (Trenčianske Teplice, 1936).³ V politickej oblasti s ním korešpondoval základný úzus postavenia Slovenska v Česko-Slovensku na princípe rovný s rovným.

– Ďalší polarizujúci motív slovenskej spoločnosti, existencia Slovenského štátu, priniesla tejto generácii slovenskej inteligencie aj prvú skúsenosť s totalitným politickým režimom. Nejednoznačne vnímané, tragické vystúpenie národnej emancipácie vo vlašskom a politicky kompromitujúcom kontexte sa stalo katalyzátorom slovenskej kultúrnej pospolitosti a malo pre ňu ďalekosiahlejšie následky, ako mohla tušiť. Zatiaľ čo sa podľa V. Clementisa „deravá“ totalita⁴ prejavila niekoľkými cenzúrnymi zákazmi hier (J. Barč-Ivan, M. Rázusová-Martáková a i.), výpoveďami zo zamestnania (M. Figuli za novelu Olovený vták z roku 1940), predčasným penzionovaním (F. Kráľ) či nekultúrnym zásahom ministra kultúry, ktorý v roku 1940 zakázal poslednú rozlučku s J. G. Tajovským v SND, a zatlačila väčšinu tvorcov do vnútornej pasivity, k existencializmu či k symbolizmu, kultúrne zrenie nemohla zastaviť. Naopak, v tomto čase vyšli Tri gaštanové kone od M. Figuli (1940), Drak sa vracia od D. Chrobáka (1943), Málka (1942) a Nevesta hŕ od F. Švantnera, Divný Janko od J. Poničana, debutoval D. Tatarka, štyrmi zborníkmi sa etablovala aj nadrealistická tvorba (V. Reisel, P. Bunčák, R. Fábry, J. Kostara a i.), ktorá sa vyhla ideologizácii „čistým umením pre umenie“ (čím sa nepáčili ani komunistom). Rozvíjala sa i tzv. katolícka moderna (R. Dilong, J. Silan, S. Veigl a ďalší).⁵ No ani tí, ktorí sa prihlásili k režimu nakoniec „nepopsali svoju autorskú poveseť pochybným národno-socialistickým produktom“.⁶ Napriek výnimkám z pravidla (napr. učebnica F. Hrušovského Slovenské dejiny) zostali A. Žarnov, M. Urban, V. Beniák či Š. Mečiar skôr na platforme publikačnej a fyzickej účasti. Rozpačitý postoj mnohých k povstaniu (SNP) ilustroval dilemu slovenskej spoločnosti: byť za národné záujmy zosobnené vo vojnovom Slovenskom štáte a zároveň proti ich totalitnému kabátu, „znečistenému“ národným socializmom...

Po roku 1945 nastal čas obnovy pluralitného charakteru slovenského umenia. K slovu sa však začala čoraz hlasnejšie presadzovať politika. Protifašistický zápas a záujem o plnohodnotné postavenie Slovenska v povojnovom Česko-Slovensku ešte pôsobil na krátko spojenie dvoch hlavných ideových zoskupení – početnejšej Demokratickej strany (DS) a komunistov. Politický boj o moc v obnovenom spoločnom štáte však čoskoro tak akceleroval, že zatlačil menej výrazné zložky spoločnosti do defenzívy. Kresťanský orientovaná inteligencia a autonomisti zmĺkli. Prišlo k prvej vlne emigrácie (J. Čiger-Hronský, R. Dilong, K. Strmeň, Š. Mečiar a i.).

V čase parlamentných volieb (1946) a po nich bola DS a jej sympatizanti ako prví konfrontovaní so svojimi predstavami a tvrdou politickou realitou hneď v dvoch zásadných otázkach:

1. Či je s komunistickou stranou možné spolupracovať a koexistovať v jednom politickom priestore fungujúcom na rešpektovaní princípov parlamentnej demokracie.
2. Či má komunistická strana vôľu na dodržiavanie dohodnutých cieľov a bude sa dôsledne starať o národné záujmy Slovenska v spoločnom štáte.

Neľútostný zápas o faktické eliminovanie výsledkov volieb, ktorého súčasťou sa stalo aj vykonštruované protištátne centrum vo vedení Demokratickej strany po septembri 1947, a spôsob zaobchádzania s vedúcimi predstaviteľmi konkurenčnej strany avizovali „kvalitu“ moci čoraz bezohľadnejšej KS. Budúci režim po prvý raz zaceril zuby svojej odvrátenej a skrývanej tváre. Jeho bezpečnostné orgány začali svoju „prácu“ rozbiehať naplno... Rovnako rýchlo sa rúcali i nádeje a politické ambície demokratickej časti slovenskej spoločnosti. Ak po vojne niektorí exponenti emigrovali a tí čo zostali, boli uväznení (M. Urban, V. Beniák, T. J. Gašpar, Š. Gráf a ďalší), tzv. Víťazný február 1948 sprevádzala za kulisou fanfár už dôkladná „očista“ od opozičných „živlov“ (do 1600 postihnutých)⁷ a masové úteky za hranice. Na cestu sa chystali prví sovietski poradci...

Druhý protipól politického spektra sa na pohľad nachádzal v diametrálne odlišnej, neporovnateľne priaznivejšej situácii. Veď stál v šíkoch víťazov. Slovenská ľavicovo orientovaná a komunistická inteligencia podľa mýtu komunistickej strany – ako budovateľovi novej spravodlivejšej spoločnosti. Verila však nielen v jej sociálnodemokratický, ale rovnako aj v jej principiálny národnostný program, s ktorým vstupovala na scénu oslobodenej Česko-slovenskej republiky (ČSR). L. Mňačko si po rokoch zaspomínal na tie časy, ako na dobu jednoduchých a veľkých cieľov: „...to boli rovnaké šance pre každého človeka na svete, bez ohľadu na jeho rasu, príslušnosť a vierovyznanie. Vrável som si, teraz to musíme vyhrať a potom to bude jarná prechádzka do komunizmu.“⁸ Tak ako prominentný komunistický novinár, aj povereník školstva a osvetý básnik L. Novomeský, povereník informácií M. Chorváth, povereník vnútra D. Okáli, minister zahraničných vecí V. Clementis a ďalší, dostali jedinečnú príležitosť byť priamo „pri tom“ a uskutočniť ideály... Vysoké funkcie im boli ponúknuté nielen za vernosť v ťažkých časoch, ale slúžili aj propagandistickému nadbiehaniu inteligencii, v snahe preklenúť nedôveru tejto spoločenskej vrstvy voči podozreniam z preferovania záujmov robotníckej triedy. Víťazstvo bolo pyrrhovo a možno poznačilo jeho nositeľov viac, ako ich porazených. Tušili komu sa upísali?

Vtiahnutí do turbulentného víru udalostí nastúpili na cestu „dynamického budovania“ bez pochybností. Na jednej strane slovenskí komunisti svojou politikou kompromisov a ústupkov prispeli k rýchlej devalvácii slovenských pozícií v porovnaní s jeho východiskovým postavením. Je symptomatické, že najmä po zlučovanom zjazde KSČ (na ktorom sa KSS dobrovoľne zbavila časti rozhodovacích právomocí) sa už od polovice roku 1945 Slovensko natrvalo zmenilo na „slabé miesto“ spoločného štátu. Namiesto sľubovanej federácie, zostalo „vyrovnávanie v ekonomickej oblasti“, prípadne nedefinovaná „kultúrna autonómia“.⁹ Slovenskí komunistickí intelektuáli sa stali súputníkmi postupujúcej centralizácie.

Na strane druhej, IX. zjazdom komunistickej strany odštartovaná industrializácia Slovenska a tzv. kultúrna revolúcia pôsobili viacozmerne a v mnohom protikladne. Pre Slovensko, ktoré sa nachádzalo v preindustriálnej fáze, znamenala kvalitatívne rozporné, ale kvantitatívne nesporné spriemyslenie.¹⁰ Kultúrna revolúcia zas – ako sovietsky implantát štátnej kultúrnej politiky svojimi základnými tézami o demokratizácii,

³ Kongres slovenských spisovateľov 1936. Bratislava 1986, s. 121.

⁴ Zborník z 1. zjazdu umelcov a vedeckých pracovníkov (R. Mrlían). Bratislava 1946, s. 79.

⁵ Biele miesta..., s. 54–56.

⁶ Zborník z 1. zjazdu..., s. 81.

⁷ Lettrich, J.: Dejiny novodobého Slovenska. Bratislava 1993, s. 198.

⁸ Jurík, L.: Ako chutí samota. Literárny týždenník (LT) 1989, č. 51/52, s. 14.

⁹ Kaplan, K.: Československo v letech 1948–1953, 2. časť, Praha 1991, s. 47.

¹⁰ Machonin, P.: Sociální transformace a modernizace. Praha 1997.

o potrebe sprístupniť kultúru všetkým – pomohla k vybudovaniu jej inštitucionálnej a materiálnej základne (divadlá, knižnice, kiná, osvetové zariadenia a pod., v školskej oblasti zas kompletnú sieť škôl). Dobudovala sa celá štruktúra vzdelávania, otvorili sa konečne vysoké školy a fakulty, ktoré za prvej ČSR nešlo zriadiť... L. Novomeský poukazoval na fakt, že do roku 1945 absolvovalo ľudovú školu iba 55 % detí, mešťanku malo 38 % a iba 7 % vyštudovalo strednú školu s možnosťou pokračovať na vysokej škole.¹¹ V roku 1947 bolo 66 % ľudových škôl na najnižšej organizačnej úrovni (jednodvojtriednych).¹² V roku 1958 už bolo základné vzdelanie samozrejmosťou, počet tzv. 8-ročných stredných škôl stúpil na dvojnásobok (už v podobe jedenásťročeniek). Počet odborných škôl stúpil zo 117 v škol. roku 1948/49 na 216 v roku 1958. Štyri vysoké školy s 15 fakultami sa rozrástli na 16 vysokých škôl s 34 fakultami v roku 1959/60 atď.¹³

Musím však konštatovať, že je hypotetické, do akej miery mala na týchto a mnohých ostatných údajoch zásluhu „všeľudová“ koncepcia tzv. kultúrnej revolúcie. V porovnaní s tým, ako by sa bolo organizovanie slovenskej kultúry vyvíjalo bez nej v prirodzenejších podmienkach, v samostatnom, alebo v spoločnom „jednotnom“ štáte ale v inej – otvorenej spoločnosti...

V užitočnej komparácii s ostatným svetom sa mohli výsledky zošnúrovanej, zideologizovanej a pred svetom uzavretej školskej politiky ťažiť na inú „mieru“ (ZSSR), pokiaľ ide o kvalitu absolventov vysokých škôl, na počudovanie, hodnotiť kladne. Napokon, tendovali k hlbším odborným znalostiam a odbornej spôsobilosti. Problematikou bola skôr ich uplatniteľnosť v praxi a kvalita absorpčnej schopnosti samotného národného hospodárstva. Napriek komunistickej propagande sa však v ďalších desaťročiach ukázal stagnujúci počet študujúcich, takže sme sa dostali na posledné miesto s porovnateľnými krajinami. Kým Kanada mala v roku 1984/85 402 vysokoškolákov na 10 000 obyvateľov, Československo iba 109. V počte absolventov VŠ sme boli v roku 1988 na 48. mieste na svete atď.¹⁴ Ani s investíciami do školstva porovnanie nebolo až také veľkolepé (4–5 % národného produktu, kým ZSSR – 10,1 %, západné krajiny v priemere 7–9 % národného produktu a v päťdesiatych rokoch porovnateľné Japonsko dokonca 12 %).¹⁵ Ak je školstvo považované za jeden z hlavných indikátorov dosiahnutého vývojového stupňa spoločnosti, hodnotiť ho nie je také jednoduché.

Ďalšou oblasťou oficiálnej kultúrnej politiky bol dôraz na zrozumiteľnosť kultúry a na rozvíjanie ľudových tradícií. V česko-slovenskej praxi sa tak musel napr. (paradoxne) podporovať slovenský folklór ako neškodné reprodukčné a artefaktné „umenie druhého rádu“ (ktoré „išlo tak naplno“, že po rokoch by vyčerpalo svoje invenčné zdroje), ale v tých časoch bolo potenciálnym zdrojom národného povedomia v nových generáciách slovenskej spoločnosti.

Najdôležitejším zásahom do prirodzeného vývoja kultúry bolo jej všestranné a dôsledné spolitizovanie. Ak vždy slúžila zcivilizovaniu sveta, k povznieseniu spoločnosti a k obohateniu jednotlivca – komunistickej kultúra mohla slúžiť len jednej strane a jej

¹¹ Novomeský, L.: Nový duch – novej školy. Bratislava 1974, s. 111.

¹² Tamže, s. 123.

¹³ Statistická ročenka ČSSR. Praha 1961, s. 413.

¹⁴ Zelina, M.: „Sme vzdelaný národ?“, Národná obroda 1990, č. 25, s. 6.

¹⁵ Kamiač, A.: Ekonomika vzdelávania. Bratislava 1971, s. 104.

ideológii. Za komunistickou inteligenciou sa v roku 1948 zavrela jej vlastná pasca. Vstúpila do éry jednoduchých hesiel a kampaní, jednoduchej a zrozumiteľnej „umeleckej metódy“ socialistického realizmu. Dostala prosté úlohy: prevychovať ľud a reprezentovať jeho úspechy pod vedením komunistickej strany.

A dochádzalo k ďalším paradoxom. Napríklad v téze o demokratizácii vzdelania prístupného všetkým bez ohľadu na sociálne možnosti. Ale už na jeseň 1948 prišlo k rozhodnutiu komunistickej strany o triedne regulovanom výbere na stredné a vysoké školy, ktorý zabránil deťom „politicky“ a „triedne“ nevhodných rodičov v dosiahnutí vyššieho vzdelania! K absurdnostiam režimu patrí, že si tieto hľadiská (aj keď v miernejšej podobe) „počkali“ aj na druhú a tretiu generáciu tzv. robotníckej inteligencie.

Denunciácia vzdelania sa prehlbovala nástupom „novej inteligencie“ a znížením požiadaviek na odbornú kvalifikáciu pre štúdium na vysokej škole. V roku 1949/1959 nastúpilo na VŠ 1 800 absolventov ročných kurzov pre prípravu robotníkov¹⁶ a táto prax sa udržala až do osemdesiatych rokov! Postupná degradácia inteligencie nepostupovala len politicky (jej zvyk „pochybovať“ bol politicky nežiadúci a značkou nespoľahlivosti) a spoločensky (krikľavým preferovaním robotníckej triedy, najmasovejšej to podpory KS a zdroja jej moci), ale i sociálnou nivelizáciou (jej mzdy stratili motivujúcu úlohu a celé generácie utvrdili v neúčte k vzdelaniu).

Zakladateľská generácia slovenskej modernej kultúry, jej komunistická časť, spočiatku tento maratónsky beh bežala v prvých radoch. Iste záležalo na jednotlivcoch, do akej miery a akým spôsobom sa politicky angažovali. Rozvážnejší sa držali v úzadí, temperamentnejší pracovali s nasadením, karieriisti chladnokrvne taktizovali, povedané slovami A. Matušku: „Všetci sme robili prácu, podaktorí nadprácu.“

Komunistická strana vytvorila mocenský monopol v kultúre

- spôsobom jej riadenia, ktorý jej umožnil rozhodovať o všetkých jej inštitúciách a vo všetkých oblastiach,
- napriek určitej autonómii vládnych orgánov (ministerstiev a povereníctiev v bežných otázkach) zasahovala hocikedy a všade tam, kde to považovala za potrebné a pre seba užitočné,
- umeleckú oblasť riadila prostredníctvom výberových umeleckých zväzov, ktoré už v priebehu roku 1948 nahradili množstvo voľných myšlienkového rôznorodých združení. Spolu s rozsiahlymi čistkami tak znamenali podviazanie plurality umeleckého prejavu.

Už v roku 1949 začala Štátna bezpečnosť (ŠtB) zhromažďovať kompromitujúce materiály na exponentov slovenskej politickej scény (G. Husák), ktorí napriek lojalite nezdieľali dôveru vedenia KSČ pre svoje nacionalistické názory.¹⁷ Je dostatočne známe, že československým Rajkom mal byť V. Clementis.

Iný smer perzekúcií vo vlastných radoch ilustroval L. Mňačko v tom čase pôsobiaci v Rudom práve. Po návšteve Palestíny v roku 1948, pri príležitosti vzniku štátu Izrael, bol automaticky podozrivý zo sionizmu. Kniha, ktorú napísal, bola stiahnutá z knižníc a „ŠtB mu štyri roky nedala pokoj“. A to bol aj jeden z hlavných impulzov jeho

¹⁶ Grešák, L.: Slovenská kultúra v začiatkoch budovania socializmu 1948–1955. Bratislava 1980, s. 61.

¹⁷ Plevza, V.: Vzostupy a pády. Bratislava 1991, s. 64.

návratu na Slovensko, pretože tam „boli prenasledovaní skôr nacionálne zameraní komunisti“.¹⁸ Fungoval tu teda aj skrývaný rasizmus komunistickej strany.

Mýtus spravodlivej a „čistej“ spoločnosti popraskal príliš rýchlo a to čo sa z neho vyklúlo, bolo horšie ako dezilúzia – bol to strach. Na rozdiel od hudby či výtvarného umenia (ktoré síce hlásali naoktrojované tézy, umelecká „kritika“ ich podrobovala skúmaniu z marxisticko-leninských a socialisticko-realistických pozícií budovania a zrozumiteľnosti, zvlášť vernisáže výstav charakterizovalo počítanie obrazov s témami manuálne pracujúcich a množstvo optimizmu, ktoré vystavené diela akumulovali), v literatúre sa opakoval tzv. príkrovový efekt, kedy sa pôvodná štruktúra literárnej tvorby vnútorným zásahom prekryje cudzorodými tendenciami a buď sa v nich stratí, alebo sa po čase z týchto nánosov vynorí a ožije.¹⁹ Kým niektorí členovia kultúrnej obce sa odmlčali, alebo písali „do zásuvky“, väčšina platila daň „želanej umeleckej metóde“ schématickými, zjednodušujúcimi naivistickými dielami, z ktorých prebleskovala jedna z najstarších ľudských túžob po dobre a po peknom, harmonickom svete bez problémov, bez biedy, bez ľudskej osamelosti...

Množili sa však diela vytvorené z konjunktúrnych dôvodov a predovšetkým také, ktoré produkovali zastrašení autori z obáv o existenciu, tie, ktoré ich vnútorne lámali, tie, ktoré v ich svedomí vyryli hlboké jazvy. To vtedy, keď bolo treba pripojiť súhlas napr. s (vykonštruovanými) politickými procesmi, s kampaňou proti tzv. buržoáznym nacionalistom, ktorá ako uliata sadla na slovenskú politickú garnitúru. Kampaň a jej dôsledky – zatknutie G. Husáka, V. Clementisa, L. Novomeského, L. Holdoša na začiatku roka 1950, či D. Okáliho, ich súdy a poprava V. Clementisa – v skutočnosti sparalyzovali slovenský kultúrny život. Procesy dovtedy prebiehajúce v Prahe nepôsobili tak otriasajúco, ako keď priamo zasiahli známe osobnosti, dlhoročných priateľov, spolupracovníkov a hoci aj oponentov... Ostatní sa museli postaviť pred dilemu: „ako sa zachovať, keby sa nutnosť žiť a prežiť dostala do rozporu so svedomím“. A tak sa mašinéria dotkla i kultúry, v ktorej sa začalo „kádovať“.

Prvé avíza komunistickej predstavy o literatúre prezentoval napr. D. Okáli, ktorý sa už pred februárom 1948 pozastavoval nad „užitočnosťou“ tvorby nadrealistov a naturalistov pre obyčajného človeka s jeho každodennými problémami. Vulgarizácia umenia gradovala už na začiatku päťdesiatych rokov (socialistický realizmus sa oficiálne etabloval v roku 1949 na zakladajúcom zjazde zväzu spisovateľov v Prahe). V snahe presadiť sa používala najrôznejšie formy nátlaku. Jednou z nich bola napr. organizovaná „verejná diskusia“ o antológii E. B. Lukáča Záhrada útechy. Zostavovateľ, ktorý bol dlhší čas trňom v oku za svoju náboženskú orientáciu, redigovanie Tvorby (vydávané spolkom Tranoscus), sa musel obhajovať za uverejnenie prekladov poézie „úpadku a dekadencie“ politicky nezarađených, či priamo nepriateľských svetových autorov.²⁰ Po L. Novomeského Národnej obrode, ktorá bola zastavená ešte v roku 1948, skončila vydávanie aj Lukáčova Tvorba (1950) a podobný osud „prírodzene“ stihol aj Nové slovo, ktorého zodpovedným redaktorom bol G. Husák.

„Zlatý vek Slovenska“, ako svojho času nastupujúcu éru nazval R. Slánsky, sprevádzalo čoraz viac kontroverzných udalostí. Medzi ne patrí aj neslávne známy aktív

¹⁸ Jurík, L.: „Ako chuti samota“. Literárny týždenník 1989, č. 51/52, s. 5.

¹⁹ Biele miesta..., s. 74.

²⁰ Verejná diskusia o antológii Záhrada útechy. Kultúrny život, 1950, č. 2, s. 3.

slovenských spisovateľov-komunistov, ktorý sa 30.–31. marca 1951 zišiel v Bratislave v Klube spisovateľov. Prezentoval otvorené zasahovanie komunistickej strany do diania v spisovateľskej obci prostredníctvom J. Šefránka (vedúceho kultúrpropagačného oddelenia sekretariátu ústredného výboru KSS), ktorý nielenže mimoriadne tvrdo odsúdil (zväčša súdených) DAVistov (pikantným je, že v roku 1933 sám v DAVe publikoval), ale veľmi nebezpečne rozšíril svoj útok aj proti ďalším spisovateľom a činníkom Slovenského zväzu spisovateľov (M. Chorváth, A. Matuška, M. Bakoš, V. Mináč, D. Tataraka a i.) a spustil lavínu ich obviňovania, ktoré v tých časoch nemuselo skončiť len na stránkach Kultúrneho života.²¹

Stranícky funkcionár sa kriticky vyjadroval k zásadným obsahovým a formálnym otázkam umeleckej tvorby používajúc ideologické argumenty. Menovaní o vlasok unikli najhoršiemu, ale obvinenia z buržoázneho nacionalizmu, kozmopolitizmu a šírenia zahŕňajúcej estétskej kultúry stáli M. Chorvátha post predsedu Slovenskej sekcie Svazu československých spisovateľů (nahradil ho agilný M. Lajčiak). V. Mináč opustil redakčnú radu Kultúrneho života, A. Matuška odišiel z Národnej edičnej rady. Ešte horšie možno dopadli tí, ktorí sa v snahe zachrániť podrobili združujúcej „sebakritike“ (módnej to kampani, ktorá v tom čase obohatila čierny stranický folklór), „rehabilitujú“ sa sebazapierajúcimi proklamáciami. Atmosféru doby dokresľuje spomienka jedného z pamätníkov na F. Votrubu, ktorý po zatknutí G. Husáka a L. Novomeského dlho deprimovane mlčal a napokon nepresvedčivo hlesol: „...ideme ďalej...“.

„Zlopestný aktív“ by bol mal pravdepodobne katastrofálne následky, nebyť opäť len stranického rozhodnutia, ktoré na celoštátnej konferencii KSČ v decembri 1952 rozhodlo pribzdiť vlnu perzekúcií. Reagovalo nielen na prvé známky uvoľnenia v ZSSR, ale aj na pretlak v spoločnosti, ktorá potrebovala pootvoriť ventil, ale aj z obáv pred masovým rozšírením samozvaných čistiek a vybavovania si osobných účtov. Resumé: J. Šefránek bol odvolaný z funkcie, padol aj šéfredaktor Kultúrneho života J. Špitzer. Niektorí ich „veriaci“ súputníci si neskôr spomenuli, že práve v tomto čase začali aj oni tichú vnútornú opozíciu voči režimu.

Mimochodom, obvinenie z buržoázneho nacionalizmu a kozmopolitizmu si vzájomne akosi protirečilo a tak komunistický výklad týchto pojmov musel uviesť do súladu samotný rektor Vysokej školy politických a hospodárskych vied L. Štoll, ktorý uverejnil aj Kultúrny život z 8. apríla 1951. Zložitú konštrukciu dvoch typov nacionalizmov a dvoch typov internacionalizmov, podľa toho, kto a za akým účelom sa k nim hlási (či je komunista, alebo reakčný podvratný živel), podoprel leninskou tézou o dvoch kultúrach, buržoáznej a proletárskej.

Tak ako spisovatelia a novinári, i výtvarníci a hudobníci (pod logickým heslom: hudba k hudobnosti) absolvovali kampaň za verejnú sebakritiku. Aj tí najlepší z nich (L. Guderna, R. Pribiš, D. Milly a ďalší) boli prinútení ospravedlniť existenciu svojich starších diel, ovplyvnených výtvarnou modernou kozmopolitnej Prahy a nezodpovedajúcich kritériám socialistického realizmu. Na strane druhej patrili umelci (na rozdiel od ostatnej inteligencie) k finančne vysoko hodnotenej spoločenskej vrstve. Režim si kupoval abstraktnú nepostihnuteľnosť talentom obdarovaných, ktorí zároveň bezkonfliktné reprezentovali systém. V tomto období sa im už dostávalo zvýšenej pozornosti a starostlivosti. Napríklad Povereníctvo kultúry a jeho investičné oddelenie na začiatku

²¹ Aktív slovenských spisovateľov komunistov. Kultúrny život, 1951, č. 14, s. 1.

päťdesiatych rokov riešili priestory nielen pre umelecké školstvo, ale aj výstavbu vyhovujúcich ateliérov pre výtvarníkov.²² Nezanedbateľné boli i honoráre za vykonané dielo. V roku 1955, kedy sa priemerná mesačná mzda pohybovala vo výške 1 197 Kčs,²³ dostávali známejší herci pri filmovaní 800 korún za každý natáčací deň. „Literárne práce“ na filme stáli jeho rozpočet vyše 90 tisíc Kčs.²⁴ Nemenej lukratívne boli honorované aj na objednávku vytvorené monumentálne diela zdobiace mnohé kultúrne a štátne inštitúcie, práca scénografov či sochárov. Tvorili ich aj tantiemy úspešných hudobných telies i jednotlivcov...

Neporovnateľne horšie – pod stálym tlakom a dozorom na tom bola novinárska obec. V rokoch 1952–1953 evokovala sústredenú pozornosť stranických orgánov. Ako prvá reagovala na slabý vánok politického uvoľnenia prúdiaceho z východu, najmä po smrti J. V. Stalina. Už od decembra roku 1950, kedy nastúpila do platnosti Vyhláška Ministerstva informácií a osvetly č. 39, sa musela každá personálna zmena aj v tom najbezvýznamnejšom regionálnom, alebo závodnom časopise schváliť na základe dožiadania jej prešetrovania Krajskou správou ŠtB.²⁵ Akými prostriedkami musela táto organizácia disponovať, keď sa dokázala v krátkom čase vyjadriť k stovkám neznámych a nedôležitých ľudí?

Vďaka nezverejnenému vládnomu uzneseniu z 22. 4. 1953, č. 17 začala oficiálne pracovať i cenzúra, ktorá legálne „pôsobilá“ na obsah a zameranie všetkých tlačovín.²⁶ V tom istom roku prebehla ďalšia vlna očisty knižníc, antikvariátov a vydavateľstiev od „politicky závadných“ kníh. Na indexe sa ocitli aj práce S. Falšana, L. Frejku, L. Mňačku, D. Tatarku a iných.²⁷

Celoštátna konferencia Zväzu československých spisovateľov už prehodnocovala kampaň proti schématicizmu, šedivosti a bezkonfliktnosti pri práci s metódou socialistického realizmu. Ozvala sa proti sektárstvu a ľavičiarstvu, no zároveň brzдила nežiadúci liberalizmus... Mierne uvoľňovanie politickej klímy sa odzrkadlilo aj na obnovení diskusií o väčšom osamostatnení slovenských umeleckých organizácií a o zriadení vlastných (slovenských) kultúrnych fondov. Poverenie kultúry vypracovalo návrh na decentralizáciu riadenia kultúry, ktorý predpokladal nadobudnutie právomoci poverenia na „úseku hospodárskom“. Požadoval tiež zmenu staronovú, ale o to zásadnejšiu: aby sa činnosť inštitúcií v rezortu kultúry riadila výhradne zákonmi Slovenskej národnej rady, kontrolovala Poverením kultúry a zborom poverenikov, akceptujúc uznesenia ústrednej vlády, ale bez medzičlánku ministerstiev.²⁸ Išlo o reakciu na kritické ohlasy voči neefektívnosti a ťažkopádosti centrálného riadenia a financovania zo vzdialenej Prahy. Slovenské sekcie umeleckých zväzov si postupne presadili legislatívne osamostatnenie, v roku 1954 sa vytvorili ich slovenské ekvivalenty.

Podľa môjho názoru by však ani najsústredenejšie úsilie nepohlo so zabehaným systémom, keby nekorešpondovalo s celkovými medzinárodnopolitickými i vnútornými

zmenami. Nový sovietsky kurz bol charakterizovaný medzinárodným uvoľnením, prehodnotením reálnosti „vývozu revolúcie“ do ostatných európskych krajín a odstúpením od tvrdej konfrontačnej zahraničnej politiky. Vyvolali ho prehodnotenia vnútorných problémov režimu a predovšetkým ekonomická stagnácia. Akumulácia rozporov destabilizovala režim.²⁹

Nový kurz obsahoval prvý raz kritický pohľad KSČ na výsledky vlastnej politiky. V rámci kozmetických úprav „v princípoch správnej“ cesty sa mali harmonizovať aj najvypuklejšie rozpory v česko-slovenskom vzťahu, ale v opatrných a presne vymedzených hraniciach. Zatiaľ však boli ešte v auguste 1954 zo zboru povereníkov odvolaní jeho podpredseda J. Püll a predseda Slovenského plánovacieho úradu J. Bránik (ako bodka v odstránení povstaleckej garnitúry z vysokých funkcií).³⁰ Náznaky rozšírenia právomocí SNR sa začali rysovať v roku 1956 na rokovaní celoštátnej konferencie KSČ, ale nekonkrétne všeobecné formulácie o decentralizácii, ako už bolo zvykom, umožnili iba proklamovať dobrú vôľu, pričom oddialiť skutočné riešenie na neurčito... Napriek tomu sa zákon o slovenských národných orgánoch z 31. júla 1956 predsa len dostal k zmene Ústavy z 9. mája 1948 v zmysle čiastočného rozšírenia právomoci SNR a Zboru povereníkov.

Kľúčovú úlohu v roku 1956 zohral XX. zjazd KSSZ, ktorý spustil vlnu kritiky, chýb a „omylov“ neďalekej minulosti. Tajný prejav N. Chruščova prvý raz pomenoval zločinnosť kultu osobnosti. Vedenie ústredného výboru KSČ ním bolo zaskočené, pretože ono svoju reformu už uzavrelo. Spočiatku sa snažilo ignorovať diskusiu o horúcich otázkach. Keď to nešlo, snažilo sa obmedziť ju na vnútrostranickú záležitosť. Informácie však presakovali i zo stranických konferencií. Kritika sa začala valiť zo všetkých strán. Prebudili sa tzv. spoločenské organizácie, študenti, katolícki duchovní. Začalo sa hovoriť o obrode socializmu, o potrebe opozície, o autonómii vysokých škôl. Ozvali sa odbory, v novinách to vrelo, blížil sa zjazd spisovateľov.

Keďže predzjazdová diskusia bola čoraz radikálnejšia, komunistické vedenie mu venovalo zasluženú pozornosť. Na II. zjazde česko-slovenských spisovateľov uskutočnenom 22.–29. apríla 1956, z ktorého sa stala spoločenská udalosť, prišlo na tretí deň k otvorenému konfliktu spisovateľov s prítomnou komunistickou delegáciou. F. Hrubín a J. Seifert prekročili „pomyselnú“ hranicu a dlho potláčaný strach a hnev vyniesol na povrch požiadavky na slobodu tvorby, ale i politické zmeny. Zjazd mal ďalekosiahly ohlas, rezonoval vo všetkých vrstvách tejto uzavretej spoločnosti. Členovia komunistickej strany v nej boli najradikálnejší. Spisovatelia žiadali zrušenie cenzúry, stali sa „svedomím národa“..., v skutočnosti však nemali možnosť vážnejšie ohroziť militantný policajný režim. Ten, akonáhle zacítil pod nohami začiatok slabého, vzdialeného chvenia, takmer ihneď ukončil diskusiu k XX. zjazdu (2. mája 1956) a úspešne odviezol pozornosť rozjatrenej verejnosti na iné (ekonomické) problémy.

Prvá kríza komunistického režimu však ponúkla na krátko slovenskej inteligencii závan slobody. Kataklizma, ktorou prešla, ju zmenila. Vyrovnala sa a vrátilo sa jej sebavedomie. A hoci nasledovali dva relatívne mŕtve roky, v podhubí dozrieval pasívny odpor, kvas slovenského kultúrneho spoločenstva. K rozuzleniu sa blížil nielen jeho boj

²² Slovenský národný archív (SNA), fond Poverenia kultúry, 195, kr. č. 1.

²³ Kaplan, K.: Československo v letech 1953–1966, 3. časť. Praha 1992, s. 31.

²⁴ SNA, fond PK, Kolégium povereníka 1955, kr. č. 3.

²⁵ SNA, PIO 1953, kr. č. 3.

²⁶ Kaplan, K.: Nekrvavá revoluce. Praha 1993, s. 216.

²⁷ SNA, fond PIO, 1953, kr. č. 4.

²⁸ SNA, fond PK, 1953, kr. č. 1.

²⁹ Kaplan, K.: Československo v letech..., č. 3, s. 4–5.

³⁰ Slovenské národné orgány, 1943–1968. Bratislava 1973, s. 178–181.

s totalitnou mocou, ale i posledný veľký mýtus: že komunizmus má v zálohe svoju tretiu cestu, že si môže svojimi vlastnými obrozenými silami nájsť stratenú „ľudskú tvár“.

Štúdia bola vypracovaná v rámci grantu HÚ SAV Slovensko v rokoch 1948–1970, č. 2/5029/98.

The Myth and Reality of the Slovak Intelligentsia in Czechoslovakia Before 1956

Elena Londáková

Under the communist regime, Slovak culture underwent revolutionary changes. Slovakia had to undergo the destructions of its originally pluralistic structures and its autonomy, replaced with the annual "artistic methods" of the socialist realism. The era of political processes and darkness left their marks, but in contrast to other areas of social life, the attacks had only a superficial effect on them. The year 1956 marked a break in the monolith of totality, during which the first breath of freedom was felt, which marked the arrival of opposition to the regime.

ZO ŽIVOTA KOMISIE

Slovensko-česká komisia historikov (júl 1997 – august 1998)

Začiatkom júla 1997 sa v Brne stretla redakčná rada *Česko-slovenskej historickej ročenky*, aby prerokovala koncepciu a stav príprav jej druhého čísla (1997).

V posledný augustový týždeň roku 1997 sa v Liberci pod patronátom komisie uskutočnil pre učiteľov dejepisu z ČR a SR v poradí už 7. ročník pravidelných stretnutí venovaných česko-slovenským vzťahom. Na programe bola tentokrát problematika autonómizmu a federalizmu v Československu (1918–1992). Téma zaujala prítomných učiteľov, keďže práve v najnovších dejinách pociťujú najviac potrebu diskusií. Navyše osudy republiky sa odvíjali v tesných súvislostiach s peripetiami vzťahov medzi oboma národmi.

V zmysle uznesení 6. zasadania Slovensko-českej komisie historikov v Prešove sa jej 7. stretnutie uskutočnilo v Brne v dňoch 22. až 23. októbra 1997. Konala sa na pôde Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity a ako súčasť jej vedeckej časti prebehla v rámci už tradičných, každé dva roky sa konajúcich brnenských vedeckých podujatí, vedecká konferencia *Česi a Slováci v období 1948–1967*. Po troch poldňových blokoch vedeckého rokovania vo viacerých sekciách sa v popoludňajších hodinách 23. októbra zišli členovia komisie na svoje pracovné zasadanie. Hneď v jeho úvode odznelo blahoželanie D. Kováčovi za získanie prestížnej rakúskej Ceny A. Gindelyho. Okrem tradičných bodov zabezpečujúcich organizačne aktivity komisie sa kvitovalo monotematické „slovenské“ číslo časopisu *Dějiny a současnost* a slovenská strana informovala o „osude“ listu komisie ministerke školstva SR v súvislosti s problematickou publikáciou M. Ďuricu *Dejiny Slovenska a Slováků*. Veľkú časť rokovania zabrala príprava 2. ročníka *Česko-slovenskej historickej ročenky*. Bolo dohodnuté, že materiály z brnenskej konferencie vyjdú v 3. ročníku ročenky. Komisia pozitívne hodnotila finančnú podporu zo strany *Open Society Fund*, ktorá umožňuje zintenzívniť i skvalitniť prácu a podujatia komisie. Bol schválený plán uskutočniť 8. zasadanie komisie v ďalšom univerzitnom slovenskom meste – v Banskej Bystrici, a to v spolupráci s tamojšou Univerzitou Mateja Bela. Súčasne sa sprecizovali sprievodné aktivity a koncepcia plánovanej pôdiovej diskusie.

V predvečer konania 8. zasadania komisie vyšiel 2. ročník *Česko-slovenskej historickej ročenky* (1997). Rozsahom, pestrým obsahom i ďalšími „vylepšeniami“ predčil prvé číslo a postavil latku náročnosti podstatne vyššie. Obsahom čísla boli materiály z prešovského zasadania komisie, presnejšie z vedeckej konferencie *Podkarpatská Rus v dejinách Československa (1918–1939)*, edované pramene a ďalšie rubriky, vrátane časti o činnosti komisie.

V dňoch 11. až 13. marca 1998 sa uskutočnilo v Banskej Bystrici na pôde miestnej Univerzity Mateja Bela v poradí už 8. zasadanie Slovensko-českej komisie historikov. V jeho rámci sa okrem stretnutia s funkcionármi univerzity a fakulty uskutočnilo aj posedenie s kolegami hosťiteľskej katedry histórie. V rámci programu si členovia

komisie prezreli novú expozíciu Múzea SNP a stretli sa v diskusii s jeho vedeckými pracovníkmi. Ťažiskovým bodom zasadania bola pódiová diskusia so študentami UMB a záujemcami z radov verejnosti na tému *Idea česko-slovenskej štátnosti v českej a slovenskej spoločnosti počas 2. svetovej vojny* s dôrazom na aktuálne otázky a problémy českej a slovenskej historiografie. Po vstupných referátoch J. Rychlíka a K. Fremala nasledovala diskusia, ktorá bola najmä pre zúčastnených študentov nepochybne zaujímavým podujatím. Na samotnom rokovaní komisie sa k jeho priebehu vyslovilo viacero kritických postrehov a vo všeobecnosti sa konštatovalo, že úroveň podobnej diskusie v Nitre (marec 1996) sa nedosiahla.

Na rokovaní komisie okrem tradičných bodov odznela informácia o cykle prednášok o česko-slovenských vzťahoch na Vysokej škole ekonomickej v Prahe, ako aj o osude návrhov na granty o dejinách Podkarpatskej Rusi. V ČR grant neprešiel, na Slovensku pod garanciou P. Švorca áno. Česká strana sa pokúsi v ďalšom termíne opätovne o úspech. Ústav soudobých dějin AV ČR v zastúpení svojím riaditeľom V. Prečanom prezentoval granty a projekty pre najbližšie roky. Veľa času venovala komisia príprave libereckého podujatia ako aj 9. zasadania komisie v Prahe (začiatok októbra 1998), ktoré tu má byť spojené s veľkou medzinárodnou konferenciou o dejinách Československa (1918–1938). V. Goněc bol poverený vypracovať žiadosť na GA ČR o ďalšiu podporu na vydávanie Česko-slovenskej historickej ročenky.

V lete vyšiel v Olomouci ďalší zväzok zborníka Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica 27, ktorý obsahuje príspevky zo seminára Občiansky a národnostný princíp v československej demokracii (1918–1938). Seminár bol sprievodným podujatím 5. zasadania komisie v Olomouci (október 1996).

Začiatkom júla 1998 sa v Brne stretla redakčná rada *Česko-slovenskej historickej ročenky*. Prerokoval sa stav príprav 3. čísla ročenky (1998) a stanovili sa úlohy na skompletizovanie schváleného obsahu.

Koncom augusta sa v Liberci uskutočnil pod patronátom komisie v poradí už 8. seminár venovaný česko-slovenským vzťahom. Po prvý raz bola na programe téma zo starších dejín – *Česi a Slováci v revolúcii 1848/1849*. Seminár bol rozšírený o ďalší poldeň, ešte väčší priestor bol venovaný diskusii, medzi referentmi sa objavili nové tváre a navyše sa časť programu venovala analýze predvolebnej situácie na Slovensku a povolebnej v ČR. Predovšetkým medzi zúčastnenými učiteľmi zo Slovenska sa stretol s mimoriadnym ohlasom.

Členovia komisie sú aj medzi spomínanými podujatiami garantami viacerých aktivít a spolupráce na poli česko-slovenských vzťahov v oblasti histórie, či už ide o spoluprácu medzi fakultami, o podporu študijných pobytov vysokoškolských študentov, alebo na poli vedecko-popularizačnej, či vedeckej práce (monografie J. Rychlíka, D. Kováča a R. Holeca).

Roman Holec

RECENZIE. KRITIKA

Niekoľko poznámok k vývoju slovenskej historiografie po roku 1989, alebo o peripetiách jednej novej tradície

Pád totalitného systému v Československu otvoril pred „ostro sledovanou“ a reglementovanou historickou vedou na Slovensku nové možnosti, vzbudil oprávnené nádeje, no isto aj určité ilúzie. Na nové demokratické podmienky slovenské dejepisectvo – aspoň čo sa týka viditeľných, teda publikovaných výsledkov – nezareagovalo a vlastne ani nemohlo zareagovať tak promptne a v takej kvantite, ako sme to videli v českej historickej obci. Zatiaľ čo v českej historiografii existoval takmer dvadsať rokov početne i kvalitou silný nezávislý, nekonformný prúd, ktorý sa hneď v roku 1990 predstavil verejnosti svojou bohatou, predtým samizdatovou produkciou, na Slovensku podobný jav bol skôr výnimkou. Ambíciou slovenských historikov bolo tento časový sklz a nespore aj určitý odborný či morálny handicap čo najskôr odstrániť. Treba konštatovať, že v tomto smere celkom nečakaná iniciatíva prišla z politických miest, ktoré si uvedomovali – ako konečne v každom režime – nezastupiteľnú, hoci nespočetnekrát zneužívanú úlohu dejepísctva pri ovplyvňovaní spoločnosti, pri vytváraní verejnej mienky, pri hľadaní podpory vlastných politických koncepcií v argumentoch z minulosti. Tentokrát však nešlo o zákazy, príkazy a dopredu určené závery, ku ktorým mali historici dospieť. Bola to skôr lákavá výzva, no zároveň aj ponuka na spoluprácu. Krátko po prvých slobodných voľbách v júni 1990 vedenie Slovenskej národnej rady (dnes Národná rada Slovenskej republiky) iniciovalo vytvorenie akejsi voľnej a otvorenej komisie historikov pre výskum slovenských dejín 20. storočia, na interpretácii ktorých sa najviditeľnejšie prejavili ideologické tlaky predchádzajúceho totalitného režimu. Okrem toho tu bol ešte jeden nezanedbateľný faktor: jednotlivé obdobia historického vývoja Slovenska v 20. storočí púťali po „nežnej revolúcii“ na seba mimoriadnu pozornosť verejností, stávali sa predmetom vášnivých, spravidla málo kvalifikovaných diskusií a stále viac dostávali celospoločenskú politickú či ideologickú dimenziu. Zároveň do historickej publicistiky začali razantne prenikať lacné prejavy senzačnosti, diletantstva i šarlatánstva, čo vlastne trvá dodnes.

Historici pomerne rýchlo zareagovali na výzvu vedenia najvyššieho zákonodarného orgánu, ktorý si nerobil nárok na nejaké ideové usmerňovanie práce komisie, ale jej ponúkol pomoc v oblasti materiálno-finančného zabezpečenia jej aktivít. Už 6.–7. novembra 1990 sa konala v školiacom a rekreačnom zariadení SNR v Častej-Papiernickej, neďaleko Bratislavy, prvá zo série vedeckých konferencií venovaná vari najkontroverznejšej problematike slovenských dejín v 20. storočí: *Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny*. O rok neskôr, 11.–13. novembra 1991 sa poriadala konferencia na tému *Slovensko v politickom systéme Československa (1918–1938)*. Verejnosťou i masovokomunikačnými prostriedkami bola vari najviac sledovaná konferencia *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*, ktorá sa uskutočnila 5.–7. mája 1992. Už v nových štátoprávných pomeroch sa konala 23.–25. novembra 1994 v poradí štvrtá konferencia na tému *Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stav, východiská, perspektívy)*. V dňoch 6.–8. decembra sa uskutočnilo ďalšie vedecké stretnutie historikov na tému *Od diktatúry*

k diktature: Slovensko v rokoch 1945–1948. Konferencia Slovensko na prelome 19. a 20. storočia (spoločnosť, štát a národ v súradniciach doby) prebehla 14.–16. novembra 1995. Zatiaľ posledné, siedme podujatie v rámci tejto série bolo 19.–21. novembra 1996 na tému *Slovenská spoločnosť za prvej svetovej vojny*.

Vo svojich poznámkach nechcem podrobnejšie hovoriť o priebehu vyššie uvedených podujatí, lebo záujemca sa môže s nimi bližšie zoznámiť vo viacerých správach na stránkach odborných časopisov, resp. v zborníkoch, ktoré zatiaľ vyšli z prvých piatich konferencií (ich bibliografický zoznam uvádzam na konci svojho príspevku). Tiež nechcem a ani nemôžem tieto akcie hodnotiť po odbornej stránke, už aj preto, že sám som sa referátmi aktívne zúčastnil na viacerých týchto podujatiach. Pokúsím sa však veľmi stručne a s nevyhnutným rizikom omylu či zjednodušenia poukázať na niektoré ich spoločné či špecifické črty, ktoré azda trochu osvetlia aj určité tendencie vývoja slovenského dejepisectva v deväťdesiatych rokoch a jeho postavenia v spoločnosti. (Ide, prirodzene, najmä o tú časť historiografie, ktorá sa zaoberá problematikou 20. storočia.)

Gestorm série všetkých spomínaných vedeckých podujatí bol Historický ústav SAV, kde sa sústreďuje najviac odborných pracovníkov zaoberajúcich sa slovenskými dejinami 20. storočia. Historický ústav SAV pripravoval podujatia nielen po vonkajšej organizačnej stránke, ale zabezpečoval a koordinoval aj ich tematickú náplň. Jeho pracovníci mali vždy početne najväčší autorský podiel na vedeckých referátoch. Robilo sa tak však vždy za výdatnej pomoci a spolupráce s inými výskumnými historickými pracoviskami (Politologický kabinet SAV, Historický ústav Armády Slovenskej republiky, katedry dejín na vysokých školách, múzeá, archívy atď.). Na podujatiach v hojnej miere aktívne vystupovali aj mnohí pracovníci ďalších spoločenskovedných odborov – filozofi, literárni historici, právnici, sociológovia, ekonómovia, etnografi atď.

Veľmi významnou črtou konferencií bolo, že sa na nich vždy zúčastňovali poprední českí historici. Ich prítomnosť nebola iba „povinná“, formálna, ale veľmi aktívne na nich vystupovali s referátmi i v diskusii. Treba však konštatovať, že krivka ich účasti na týchto podujatiach má klesajúcu tendenciu, čo nie je však záležitosť odborná, ale skôr spoločensko-politická (aj finančná). Podobný trend má, žiaľ, aj účasť ďalších zahraničných historikov, ktorí od začiatku na týchto podujatiach vystupovali v relatívne veľkom počte. Z hľadiska „prednovembrového“ vývoja netradičná – účasť zahraničných historikov dávala ich domácim kolegom dobrú príležitosť na prezentáciu vlastných výsledkov výskumu, ktoré napriek všetkým predchádzajúcim obmedzeniam neboli tak bezvýznamné a deformované, ako sa to môže pri povrchnom pohľade zdať a ako to veľmi radi podávajú (so zle maskovaným ideologickým zámerom) viacerí rýchlo preorientovaní „národní historici“, resp. časť historikov, publicistov i bývalých aktívnych politikov z radov slovenského exilu.

Posledne spomínaná skupina historikov a publicistov sa tiež najmä spočiatku aktívne zúčastňovala vedeckých podujatí k slovenským dejinám 20. storočia. Nechcem hodnotiť odborný prínos ich vystúpení, ktorý treba prinajmenšom akceptovať. Podľa môjho názoru problém časti slovenských exilových historikov je, že prichádzajú do prostredia slovenskej historickej obce s predstavami vierožvestov jedinej historickej pravdy, ktorej nositeľmi sú, pravdaže, oni sami.

V rámci cyklu vedeckých podujatí (najmä na konferencii o J. Tisovi) dochádzalo zákonite k relatívne ostrej výmene názorov, ktorá sa stále viac prenášala aj do verej-

ných médií. Zdá sa, že keď exiloví historici a ich stále početnejší domáci epigóni pri týchto polemikách nestačia s argumentami, siahajú po – u nás už osvedčenej – ideologickej zbrani: označia svojich oponentov za marxistických, čechoslovakistických a protislovensky orientovaných historikov. Pravdaže, pri tomto spôsobe argumentácie končí každá seriózna diskusia na pôde konferencií, či mimo nej. Odrazilo sa to aj na absencii spomínaných autorov na troch posledných podujatiach konaných v rámci vedeckého cyklu k dejinám 20. storočia.

Určitým vývojom prešla aj spočiatku tak nádejná spolupráca historikov s vedeckým Národnou radou SR. Prvé štyri konferencie sa konali v spomínanom už zariadení Národnej rady, ktorá výdatne prispela aj na vydanie prvých publikácií z vedeckých podujatí, na ktorých sa spočiatku zúčastňoval vždy aj reprezentant najvyššieho zákonodarného orgánu na Slovensku. Postupne tento záujem viditeľne ochaboval a v súčasnosti asi vedenie Národnej rady už ani neevokuje, že dakedy roku 1990 iniciovali jeho predchodcovia komisiu historikov pre výskum najnovších slovenských dejín.

Tichý zánik komisie, pravdaže, neznamena automaticky zánik výskumu dejín 20. storočia a jeho prezentácie na vedeckých podujatiach. Má však negatívne dôsledky z hľadiska materiálneho a finančného zabezpečovania podobných akcií, ktoré napriek všetkým nedokonalostiam boli prínosné, zdravo provokujúce, inšpirujúce. Mapovali dovtedajší stav výskumu, prinášali nové poznatky, otvárali nové problémy, dávali priestor pre otvorenú a plodnú diskusiu, prehlbovali odbornú spoluprácu i osobné kontakty so zahraničnými kolegami atď. Najväčšia strata vyplývajúca z dezinteresu zákonodarného orgánu o prácu komisie sa však odrazila – dúfam, že len v dočasnom – zastavení vydávania zborníkov zo spomínaných konferencií. V súčasnosti rukopisné materiály z dvoch posledných konferencií (Slovensko na prelome 19. a 20. storočia, Slovenská spoločnosť za prvej svetovej vojny), ležia už takmer dva roky bez nejakej reálnej perspektívy na ich publikovanie. Finančný fond Pro Slovakia, spravovaný ministerstvom kultúry, nedal na žiadosť editorov o peňažný príspevok ani odpoveď. Aj v tomto prípade treba hľadať príčiny spomenutého stavu v mimoodbornej i v mimoekonomickej oblasti. Veď Ministerstvo kultúry SR v jednom svojom oficiálnom a verejne publikovanom programovom dokumente už v lete 1995 hrozilo označilo spoločenskovedné ústavy SAV (teda aj Historický ústav) za „semeniská protislovenských síl“. Skončila sa tak v podstate jedna, na Slovensku toľkokrát zlyhávajúca, ilúzia o viac-menej harmonickej alebo aspoň tolerantnej spolupráci ideologicky nezávislých spoločenskovedných disciplín (v danom prípade historiografie) s politickou mocou, resp. s jej jednotlivými reprezentantmi.

Prirodzene, bolo by nezmyslom tvrdiť, že sedem spomenutých vedeckých podujatí bolo vždy len to najlepšie, čo slovenská historiografia v spolupráci so zahraničnými kolegami dosiahla pri výskume a interpretácii národných a štátnych dejín 20. storočia. Danému obdobiu a jeho problémom sa venovali mnohé ďalšie vedecké podujatia, vyšlo k nemu veľa monografií, štúdií a zborníkov. Výsledky výskumu sa úspešne prezentovali aj na vedeckých konferenciách v zahraničí. Aj tak však možno považovať (azda i s troškou nostalgie) seriál siedmich vedeckých konferencií, spojených nielen časovým a tematickým vymedzením, ale aj metodikou inšpiratívneho prístupu a nespore tvorivou i prajnou atmosférou, za jednu z pozitívnych stránok slovenskej historiografie v deväťdesiatych rokoch. Otvorená konfrontácia s nastolenými problémami, hľadanie objektívnych odpovedí aj na viaceré aktuálne spoločensko-politické otázky (historický výskum 20. storočia sa tejto úlohe nemôže nikdy vyhnúť!), bezprostredná komparácia so zahranič-

nými kolegy – to všetko bolo prítomné na spomínaných vedeckých podujatiach, ktoré vari – aj keď dvakrát nemožno vstúpiť do tej istej rieky – sa stanú inšpiratívnym príkladom pre podobné aktivity v budúcnosti.

Vydané vedecké zborníky zo spomínaných konferencií:

1. *Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny*. Vydalo Predsedníctvo Slovenskej národnej rady, Bratislava, 1991, 170 s.

2. *Slovensko v politickom systéme Československa*. Vydalo Predsedníctvo Slovenskej národnej rady, Bratislava, 1992, 235 s.

3. *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*. Vydal Historický ústav SAV vo vydavateľstve Slovak Academic Press v spolupráci so Slovenskou národnou radou a Slovenským ústavom v Ríme, Bratislava, 1992, 380 s.

4. *Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stav, východiská a perspektívy)*. Vydal Historický ústav SAV a Národná rada SR, Bratislava, 1994, 272 s. (Publikácia vyšla s finančným príspevkom štátneho fondu kultúry Pro Slovakia a Slovenskej poisťovne.)

5. *Od diktatúry k diktatúre. Slovensko v rokoch 1945–1953*. Vydavateľstvo SAV VEDA, Bratislava, 1995, 196 s.

Ivan Kamenec

Dušan Kováč: Slováci – Česi – dejiny. Bratislava, Academic Electronic Press 1997, 138 s.

Publikace shrnuje několik již dříve zveřejněných studií a úvah, v nichž se autor věnoval otázkám charakteru a dynamiky vztahů vytvářejících se mezi Slováci a Čechy v průběhu staletého vývoje obou národů.¹ Těsné sousedství, intenzita vzájemných kontaktů usnadněná podobností jazyků, ale především téměř tři čtvrtiny století trvající symbióza českého a slovenského národa v rámci jednoho státu jsou nejen zdrojem trvalého zájmu o tyto otázky, ale zároveň i zdrojem řady nejasností a stereotypů, které dodnes přetrvávají ve vědomí české či slovenské veřejnosti. Dušan Kováč, přední znalec novodobých slovenských i československých dějin, se odhodlal vstoupit do těchto periodicky ožívajících diskusí, aby upozornil na příčiny deformací historického pohledu na tento problém a ukázal v syntetizující zkratce skutečné hodnoty a trvalý význam česko-slovenských, resp. slovensko-českých kontaktů. Jeho celkový postoj, ale i objektivní charakter těchto vztahů nejlépe vystihuje poeticky laděná paralela, kterou autor uvedl právě jednu ze svých úvah. Kromě jiného v ní čteme: „Dvojhlasná fuga, žánr, který k dokonalosti rozvinul J. S. Bach, hádam najpregnantněji vyjadruje vřah blízkosti a

¹ Historiografická sonda do prelomu storočí, otištěna pod názvem Slovenská historiografia na prelome 19. a 20. storočia a česko-slovenské vzťahy, Historický časopis, 44, 1996, s. 281–294; Kapitoly z dejín vzájomných slovensko-českých vzťahov vychádzajú na pokračovanie v týdeníku Mosty v roce 1993 (č. 21–28, 35–42); Masarykova česká otázka a slovenská otázka na prelome 19. a 20. storočia, in: Sto let Masarykovy české otázky, Praha 1994; Československizmus – vznik, priebeh a koniec, pod názvom Der Tschechoslowakismus. Entstehung, Verlauf und Ende, in: Etnos – Nation, 1, Köln 1993; další bibliografické odkazy autor neuvádí.

odlišnosti (rozuměj Slováků a Čechů). Dve paralelné línie znejú akoby samostatne, vedľa seba, jedna druhú časovo predchádza, dohánajú sa, približujú, odpovedajú si na podnety, časom ako keby sa súvislosť medzi nimi strácala, ale potom sa opäť prudko k sebe približujú a v kontrapunkte, v tomto jadre fúgy, sa načas stretávajú v pevnej väzbe“ (s. 103).

S ohľadom na skladbu knihy se pochopiteľne niektorá autorova tvrzenia i argumenty opakujú, na niekoľkých miestach je však také patrný vývoj jeho stanovisek, názorový posun, k nemuž dospieval v pomerné krátke dobe dynamického politického vývoje po rozpade Československa. Tento názorový vývoj, jak zreteľne vyplýva i z autorovy věcné argumentace, však není výsledkem politických tlaků, které se v posledních letech do této problematiky ve zvýšené míře promítaly. Jde o krystalizaci odborného hodnocení, k nemuž dospěl novým posouzením role základních faktorů i objektivních podmínek historického vývoje českého a slovenského národa. D. Kováč kategoricky odmítá hodnotit dějinný vývoj prizmatem současnosti, ale ukazuje na konkrétním výkladu dějin, že státoprávní rozchod Čechů a Slováků byl zakódován hluboko v minulosti, odpovídá logice vývoje střední Evropy, není tedy průvodním jevem zhroutení totalitního režimu, ale výsledkem přirozeného směřování národa k plnému politickému sebeurčení. Povšimněme si však podrobněji jeho argumentace.

V historiografické sondě do prelomu století si D. Kováč všímá povýtce jen vývoje názorů slovenských, nepřehlíží k bohaté produkci české, která vedla ve své době usilovnou diskusi, či polemiku s postoji slovenských autorů.² Šlo o období nového vzepětí spolupráce mezi Čechy a Slováci, slovenská publicistika i historiografie té doby však již jednoznačně stály, na rozdíl od české produkce, na stanovisku svébytnosti slovenského vývoje.

V kapitolách z dějin vzájemných slovensko-českých vztahů autor vychází z kritiky dosavadních syntéz českých a slovenských dějin („československých“ dějin), které uměle vyzvedávaly a tím i nadhodnocovaly význam jakýchkoli historických kontaktů mezi českým a slovenským prostředím. V souvislosti s tím upozorňuje hned na chybné pojetí Velké Moravy jako „prvního společného státu Čechů a Slováků“, ale odmítá samozřejmě i názory současného nacionalisticky orientovaného proudu na Slovensku, který rovněž ahistoricky označuje tento raně středověký státní útvar za „první slovenský stát“. Podobně autor upozorňuje na časté nadhodnocení českých vlivů na vývoj Slovenska (husitství, Jan Jiskra, vlna emigrantů v období protireformace) a naopak na nedocnění např. působení pražské univerzity v období předbellohorském. Příčiny spatřuje opět v nesprávné koncepci „československých dějin“, která si vynucovala hledání vztahů a paralel i tam, kde šlo o nahodilosti nebo dokonce o autonomní vývoj obou teritorií. Centrem pozornosti se však staly teprve etapy vzniku a vývoje moderních národů. Nový, alespoň pro české prostředí, je jeho postřeh o přibližně stejném tempu rozvoje národních hnutí a národního vědomí v českých zemích a na Slovensku trvajícím přibližně do 60. let 19. století (rakousko-uherské vyrovnání). Teprve poté se začal vlivem celé řady faktorů, jež autor také specifikuje, slovenský vývoj, alespoň pokud se týče výsledků národněemancipačních a modernizačních snah, zpomalovat a opožďovat. Příčiny D. Kováč vidí přede-

² K tomu srv. sondy objevující se v české historické produkci: Vošahliková, P.: Češi na Slovensku – Slováci v Čechách a na Moravě. Tvůrci legend a mýtů na prelomu 19. a 20. století, in: Moderní dějiny, 3, 1995, s. 7–22; Harna, J.: Úvahy nad charakterem a smyslem českého slovakofilství z prelomu 19. a 20. století, in: Moderní dějiny, 5, 1997, s. 7–24.

vším v odlišnostech vnějších podmínek, v nichž národní hnutí Slováků či Čechů rozvíjelo.

V souvislosti s těmito tezemi se přirozeně dotkl i tolik diskutovaného problému, zda šlo o dvě či jedno společné národní hnutí. Uvádí pak zcela logické argumenty proti tezi o jednotném československém kmeni o dvou větvích, tezi obecně ještě přijímané v počátcích národního obrození. Za rozhodující pokládá nezbytnost formulování odlišných politických programů, jimiž by obě národní společnosti reagovaly na konkrétní politickou situaci, v níž se přetvářely v novodobý národ: Češi mohli usilovat o restaurování českého státu, zatímco Slováci čekali aktuální úkol dosáhnout územní autonomie v rámci Uher. Kováč jednoznačně konstatuje, že formulování samostatného slovenského politického programu ve 40. letech 19. století nebylo roztržkou či zradou společného národního hnutí, neboť ani v této době ani později neexistoval a ani neměl nádeji na vznik jednotný „československý národ“, o němž snily generace českých obrozenců i některých moderních českých politiků. I když v českém povědomí již dávno vymizely tyto deformující představy, z Kováčova textu v těchto pasážích ještě stále prosvítá určitý obranářský tón usilující nejen vysvětlit, ale i ospravedlnit postup tehdejší slovenské politické a kulturní reprezentace. V pasážích věnovaných otázkám kodifikace spisovné slovenštiny se vrací k roli češtiny na Slovensku, připomíná dlouhodobý proces její „slovakizace“ jako doklad nezbytnosti kodifikace spisovné slovenštiny. Připomíná, že šlo o první vážné nedorozumění v česko-slovenských vztazích, v něm vidí počátky oněch stereotypů, které přežívají do současnosti (Slováci zradili, naopak Češi jim neustále něco vnucují, nerozumí slovenským poměrům apod.).

Pozoruhodné jsou postřehy, jež Kováč uvádí v souvislosti s úvahami nad novou etapou vzepětí intenzity česko-slovenských vztahů na přelomu 19. a 20. století. Příčiny hledá na rozdíl od názorů převažujících v české literatuře hluboko do minulosti, konkrétně se opět vrací až do roku 1867. I když se po prosazení rakousko-uherského vyrovnání začal český a slovenský vývoj prudce odchylovat, paradoxně začal působit opačný proces: tendence k novému sblížení. Dualismus byl pro oba národy nevýhodný i když pro každého z nich v odlišné míře. Češi potřebovali spojení proti růstu německého nacionalismu, Slováci hledali oporu proti sílící maďarizaci. V tom Kováč spatřuje ony objektivní důvody k novému sblížení, které vedlo až k formulování teze o jednotném „česko-slovenském národu“ a ve změněných podmínkách po vypuknutí světové války k vytváření programu československého státu a k společnému úsilí o jeho realizaci. V těchto pasážích se zvláště nápadně projevuje střizlivost autorova přístupu i k citlivým otázkám národní historie (projevuje se i dále). Obě národní společnosti vidí diferencované, připomíná i onu váhavost a rozpaky, jež se projevovaly v části české i slovenské veřejnosti při akceptování společného státu.

Interpretace významu první Československé republiky není pro Kováče problémem. Oceňuje její pozitivní přínos pro Slováci, vidí objektivní příčiny udržování centralismu, překážky na cestě k autonomii Slovenska, ale i příčiny zklamání z nového státu, které se začalo záhy šířit ve slovenské společnosti. Zde se však také mění i koncepce autorova výkladu: úvahy o česko-slovenských vztazích přecházejí v jednostrannou interpretaci tzv. „slovenské otázky“ a tato nit výkladu je dotažena až do okamžiku rozpadu Československa na přelomu let 1992/1993. Nutno však podotknout, že toto zúžení pohledu se neprojevovalo negativně v hodnotě dalších úvah. Spíše to autorovi pomohlo zvýraznit asymetričnost panující ve vztazích mezi oběma národy, asymetričnost která

poslěze v letech komunistického režimu nabyla i institucionálních rozměrů. Ukazuje, jak se české dějiny de facto rozplynuly v dějinách Československa, zatímco dějiny Slovenska se staly jakýmsi přívěskem, který má ve srovnání s realitou českých zemí jen určitá specifika.

V drobných studiích zařazených na závěr přítomné publikace se vrací znovu k některým neuralgickým bodům česko-slovenských vztahů, jen výjimečně se objevuje názor, který není zcela konsistentní s předchozími pasážemi. Nejmarkantnější se to projevuje při hodnocení ideje politického národa. Lze přiznat, že v podmínkách uherského státu mohlo prosazování tohoto principu vést až k postupné asimilaci Slováků. Tuto tezi však není podle mého soudu možné uplatnit pro žádnou z etap symbiózy Čechů a Slováků v rámci Československa. To je snad jediná výhrada, která vyvstane při čtení Kováčových úvah. Odmyslíme-li si formální nespojitost textu vyvolanou složením původně samostatně vzniklých statí, je třeba přiznat, že jde o práci podnětnou, která vnese mnoho nového pro práci na nových syntézách českých či slovenských dějin.

Josef Hlamma

Syntéza o dějinách česko-slovenských vztahů v 20. století a jej problémy

Rozdelenie česko-slovenského štátu po jeho 75-ročnej existencii je nielen závažnou politickou udalosťou, ale vyvoláva – a zrejme tomu ešte dlho tak bude – aj zvýšený záujem historikov o česko-slovenské vzťahy, osobitne o ich podobu v rokoch 1918–1992. Je to nevyčerpatelná téma, ktorej sa s veľkou obľubou zmočujú hlavne politici a publicisti v oboch nástupníckych republikách, no neraz i v ďalších štátoch. Týmto autorom, neraz samozvaným historikom, však často chýbajú základné faktografické vedomosti z českých, resp. slovenských dejín a preto celú zložitú problematiku spravidla interpretujú účelovo, z vyhranene prezentistických pozícií, spoliehajú sa u potenciálnych čitateľov či poslucháčov viac na ich citové, než racionálne vnímanie vlastnej národnej, resp. štátnej minulosti.

Aj z tohto dôvodu treba privítať odborné fundovanú monografiu Jana Rychlíka, *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914–1945*, ktorá vyšla roku 1997 v Bratislave v českom jazyku, v rozsahu 360 strán. Jej autor je jedným z najdôveryhodnejších znalcov slovenských dejín spomedzi súčasných príslušníkov českej historickej obce. Avšak aj jeho priviedol k napísaniu recenzovanej práce nielen prirodzený profesionálny záujem o problematiku česko-slovenských vztahů v nepokojnom a na politické či štátoprávne zvraty tak bohatom dvadsiatom storočí, ale tiež niektoré iritujúce otázky, ktoré sa vo verejnosti vynorili a vynárajú po rozdelení spoločného štátu v roku 1993. Uvedený záměr sa vlastne ťahne – v akomsi druhom slede – celou Rychlíkovou monografiou a autor ho v trochu expresívnej podobe artikuloval už v jej prvých riadkoch, keď sa pýta, ako činy rozhodujúcich českých a slovenských politikov z rokov 1989 až 1992 „obstoja před soudem dejin“ (s. 7). Při pozornejšom sledovaní niektorých pasáží knihy čitateľ niekedy nadobudne dojem, že aj sám autor sa vedome či nevedome dostáva občas do pozície „sudeu“. Nevedno však, nakoľko je tento môj subjektívny dojem správny, lebo zároveň treba konštatovať vysokú odbornú úroveň Rychlíkovej monografie, ktorá predstavuje vlastne z hľadiska chronologického záběru iba prvý diel zamýšľanej práce. Tá má v budúcnosti vyústiť do historickej rekonštrukcie česko-slovenských vztahů v spoloč-

nom štáte aj v rokoch 1945–1992. Dynamické obdobie, ktoré autor v recenzovanej knihe sleduje, je však pre pochopenie zložitých, neraz kontroverzných slovensko-českých vzťahov v 20. storočí najdôležitejšie a asi najviac rezonuje aj v súčasných diskusiách a polemikách v oboch nástupníckych štátoch. J. Rychlík sa do týchto diskusií sám často energicky zapája – ako historik, etnograf i ako občan.

Jeho najnovšiu monografickú prácu možno tiež považovať za dôstojný príspevok do tejto diskusie. Podľa môjho názoru kniha je určená – okrem profesionálnych záujemcov – v prvom rade širšej českej verejnosti, ktorá dejiny česko-slovenského štátneho súžitia vníma viac z celoštátneho, alebo utilitárne českého hľadiska, pričom sa málo zaujíma o slovenské aspekty celého problému. Okrem toho, pri všetkej skromnosti, treba konštatovať, že priemerný slovenský občan vedel a vie o českých dejinách (v rámci ČSR i mimo nej) nepomerne viac, než jeho český náprotivok. Žiaľ, celkový spoločensko-politický vývoj za posledných päť rokov v oboch republikách potvrdzuje obavy, že vzájomná vedomostná izolácia sa ešte viac prehľbuje, teraz už aj na slovenskej strane.

Rychlíkova kniha sa túto obojstranne škodlivú tendenciu pokúša aspoň čiastočne zmierniť, čomu je prispôsobená aj jej skladba. Z hľadiska tematického je to monografia, no z hľadiska podania a koncepcie ide o určitú syntézu česko-slovenských štátnych dejín v období troch desaťročí. Tu sa však vynára aj jej prvý problém, ktorý vidím v asymetrickosti podania. Predchádzajúce syntézy českých a slovenských dejín tiež trpeli – okrem iných, najmä ideologických neduhov – na asymetrickú interpretáciu. V praxi to znamenalo, že hlavná pozornosť sa upierala na otázky z českých dejín, pričom slovenská problematika bola v nich len akýmsi apendixom či slovenským špecifikom v rámci jednotných „československých dejín“. J. Rychlík tento nepomer obrátil o 180 stupňov a v knihe, ktorá hovorí o česko-slovenských vzťahoch, sa nachádza relatívne veľmi málo faktov a úvah z českých dejín. Jednoznačne v nej prevláda slovenská problematika – a to aj v takých prípadoch, keď priamo nesúvisí s ústrednou témou práce.

Znova je tu toľkokrát oprávnené kritizovaný asymetrický model pri interpretácii československých štátnych dejín. Teraz je však „v obrátenom garde“, na úkor bližšieho osvetlenia českého historického vývoja v danej dobe. Tento stav síce môžeme chápať ako zámer autora adresovať svoju knihu v prvom rade českému čitateľovi, no z hľadiska koncepcného ho možno ťažko akceptovať, lebo prináša so sebou ďalšie problémy. Slovenský vývoj sa neraz podáva bez primeraného adekvátneho zrkadlového obrazu vývoja v Čechách a na Morave, čím celkový opis stráca na plastičnosti a mnohokrát vedie – aj keď k nepriamemu a nechcenému – skresleniu opisovaných udalostí. Česká problematika sa zasa neraz vyskytuje iba ako určité korektívum slovenskej politiky, resp. ako objekt jej kritiky. Treba na tomto mieste podotknúť, že J. Rychlík si v práci všima slovensko-české vzťahy takmer výlučne len v rovine politickej, pričom problematika ekonomická, sociálna, kultúrna i občianska je na okraji jeho záujmu. Nie je to výčitka, ale konštatovanie.

Vyššie spomínaný prístup doviedol autora aj k neadekvátnej selekcii problémov slovenského verejného a politického života; lepšie povedané: historika trochu prekvapuje, že napríklad v období existencie prvej ČSR J. Rychlík predimenzovane venuje najviac priestoru a pozornosti Hlinkovej slovenskej ľudovej strane. Prirodzene, bola to bezosporu najsilnejšia politická strana na Slovensku a autonomistický smer bol v medzi-

vojnovom období na Slovensku dominantný, no zd'aleka nie až tak rozhodujúci (ani tak démonický), ako to vyplýva z viacerých pasáží textu. Je trochu prekvapujúce, že pri relatívne veľkej pozornosti, ktorú autor venoval HSĽS, si málo všimol jej vnútornú politickú i ideologickú heterogenosť. V tieni Rychlíkovej pozornosti na druhej strane ostáva fenomén slovenského centralizmu – so všetkými jeho odrodami a modifikáciami, ľavicové socialistické hnutie, regionalizmus atď. Všetky uvedené javy sú síce v práci zachytené, no na veľmi malom priestore a tým aj trochu zjednodušené. Môžeme sa iba domnievať, prečo J. Rychlík zvolil tento postup. Zrejme jeho prostredníctvom vstupuje mnohokrát do polemiky s dobovou ľudáckou, no najmä so súčasnou neoludáckou interpretáciou moderných slovenských dejín. Spomínaný polemický prvok tvorí dôležitú súčasť knihy a zaujme svojou logikou aj menej informovaného čitateľa. Treba konštatovať, že autor je v týchto pasážach presvedčivý a jeho argumenty sa opierajú o úctyhodne široký výskumný záber v slovenských, českých a zahraničných archívoch, v dobovej tlači, v odbornej, memoárovej i populárnovednej literatúre. Pri uvádzaní jej bibliografického prehľadu na konci knihy však prekvapuje, že v ňom chýbajú niektoré – podľa môjho názoru – dôležité monografie i dielčie štúdie zo slovenskej historiografie. Pravdaže, výber literatúry je vecou autora, no svoju pripomienku uvádzam preto, že absentujúca literatúra by možno sprostredkovala plastickejšie vnímanie viacerých komplikovaných otázok česko-slovenských vzťahov v opisovanom období.

Ako v každej rozsiahlej práci aj tu sa vyskytuje niekoľko drobných, ľahko odstrániteľných faktografických nepresností, čo však celkový odborný a poznávací prínos diela neznižuje. Niektoré Rychlíkove tézy a hodnotenia sú kontroverzné, môžu vyvolať aj polemické repliky, čo však treba tiež považovať za prínos knihy. Ved' práve to je cesta k racionálnej, plodnej odbornej diskusii, ku kritickému sebarefektovaniu vlastných dejín. V tejto súvislosti si dovoľm jednu pripomienku: Autor pri rekonštrukcii vývoja slovensko-českých vzťahov v štátoprávnej oblasti (najmä v období druhej svetovej vojny a protifašistickej rezistencie) komentuje slovenské štátoprávne úsilia trochu „sudcovsky“, paternalisticky. Neskúma ich racionalitu a oprávnenosť z aspektu ich predkladateľov, resp. z hľadiska demokratických a občianskych princípov, ale ich len stroho komentuje v tom zmysle, že nemohli byť akceptované a „zlúčiteľné so záujmami silnejšieho českého partnera“. Podľa J. Rychlíka sa slovenskí politici dopustili tejto chyby nielen na konci druhej svetovej vojny, ale „už mnohokrát predtým a ešte viackrát potom“ (s. 252). Je to názor, s ktorými môžeme, no ani nemusíme súhlasiť. Vynára sa tu však prinajmenšom otázka, prečo tento takpovediac „psychologický“ prístup neuplatnil autor aj v opačnom smere, celoplošne. V tejto súvislosti tu trochu chýba konštatovanie, že pre slovenskú politiku a celú spoločnosť v danej etape jej národnoemancipačného rozvoja boli takisto už neprijateľné zásady rigidného centralizmu a nacionálneho čechoslovakizmu. Uvedomujem si však, že takéto a im podobné otázky z problematiky česko-slovenských vzťahov by nemali byť vecou politickej lícitácie, emocionálnych polemických afektov, ale triezvej racionálnej diskusie.

Povinnosť recenzenta ešte prikazuje konštatovať, že Rychlíkova práca má ilustračnú fotografickú prílohu a jej súčasťou je aj 23 dobových archívnych, resp. novínových dokumentov. Tie umožňujú bežnému čitateľovi trochu nazrieť do „dielne“ profesionálneho historika. K nespornému rozšíreniu potenciálneho dosahu knihy by malo prispieť na naše pomery rozsiahle resumé v anglickom jazyku.

Brněnská slovakistika a česko-slovenské vztahy (Ed. I. Pospíšil), Brno, Vydavatelství Masarykovy univerzity 1998, 136 s.

V minulém čísle ročenky je umístěna zpráva o zahájení výuky oboru slovenština na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity od studijního roku 1997/98. Jedním ze startovních počínů nového oboru byl i seminář pod názvem *Slovakistika v Brně a česko-slovenské vztahy*, pořádaný dne 5. listopadu 1997.

Příspěvek I. Pospíšila se týká hlavního tématu – vztahu brněnské slavistiky a slovakistiky. Velkou pozornost autor věnuje příčinám vzniku slovakistiky jako nového studijního oboru, mezi něž patří mj. tradice slovakistiky na Filozofické fakultě MU a snaha kompletovat stávající skupinu filologických oborů a v jejich rámci slavistických oborů vyučovaných na Filozofické fakultě MU. Velice zajímavý je předpokládaný odbornostní profil absolventů slovakistiky, kteří se mají díky specifitě svého zaměření uplatnit především jako filologičtí experti v komparativním studiu česko-slovenském, a v případě kombinace s dalšími obory, jako jsou např. ruština či angličtina, i slavisticko-slovakistickém a euro-slovakistickém. Slovakistika bude samozřejmě aktivně využívat již fungujících i nových zahraničních slavistických kontaktů.

Do historie filologické slovakistiky na Masarykově univerzitě se podívala J. Bartáková. Připomíná průkopnickou činnost A. Gregora v oblasti slovenského jazyka a práci F. Wollmana, A. Nováka a J. Vilikovského v oblasti slovenské literatury. Z osobností poválečného období je třeba připomenout dialektologa A. Kellnera, etymologa V. Machka či syntaktika J. Bauera, významná byla literárněteoretická činnost J. Hrabáka. Zatím poslední období v historii brněnské slovakistiky je spjato s činností především J. Bartákové, která po dlouhá léta zajišťovala výuku slovenštiny v rámci studia bohemistiky, a V. Válka, podobně působícího na poli slovenské literatury při studiu literatury české. Ovšem nejen to, ale celá řada dalších badatelů a pedagogů brněnské univerzity, jimž J. Bartáková věnuje rovněž pozornost, zasvětila alespoň část svého vědeckého zájmu právě slovakistickým problémům.

A. Měšťan doplňuje svým příspěvkem osudy brněnské slovakistiky, a to sondou do budoucnosti oboru. Jeho základní myšlenkou je snaha prosadit u nás komparatistický pohled na slovenštinu. Autor považuje za nejvýhodnější, aby se český slovakista věnoval právě srovnávacímu česko-slovenskému pohledu na problematiku. Tato metoda práce je podle něj podstatně přínosnější, než když český slovakista přináší nové poznatky o slovenském jazyce.

Dějiny slovakistiky ve Slovanském ústavu s cílem spíše komentovat a sumarizovat jeho aktivity zpracovala A. Zelenková.

Do oblasti slovenské literatury zavádí I. Pospíšil statí o slovenské literární vědě, v níž nachází jakýsi trojúhelník: komparatistiku, genologii a translatologii. V rámci slovenské komparistiky autor zmiňuje tzv. nitranskou školu a tým D. Ďurišina. Kořeny slovenské genologie spatřuje především v polské fenomenologii ve spojení s přístupy strukturálními a morfologickými (např. v pracích J. Hvišče). Co se týče teorie překladu na Slovensku, I. Pospíšil upozorňuje především na rozsáhlý projekt Ústavu svetovej literatury SAV v Bratislavě, jenž si dal za cíl zmapovat celé široké pásmo slovenského uměleckého překladu a najít nové koncepce.

Celá řada příspěvků, jež na semináři zazněly, byla věnována česko-slovenským literárním a historickým vztahům. M. Zelenka se zabývá užitím a významovou náplní frekventovaných pojmů literární vzájemnost, literární kontext a literární společenství. České a slovenské literární vztahy 90. let, mj. v oblasti exilové a samizdatové, jsou v centru pozornosti V. Žemberové. Nesnadnou recepci slovenské literatury v období první republiky především kvůli pocitům českého dárcovství tehdy zaostalejšímu Slovensku posuzovala V. Linhartová.

Pedagogická rovina problému zajímala D. Dorovskou. Autorka dospěla k závěru, že stav ve výuce češtiny je po odtržení Slovenské republiky z hlediska slovenské literatury neutěšený. Přimlouvá se za znovuvvedení slovenských autorů v čítankách pro české školy, a to především kvůli nepopíratelným uměleckým a ideovým hodnotám. Z. Stanislavová se věnuje vztahům české a slovenské literatury pro děti a mládež, které jsou dnes podle ní jen záležitostí náhodných kontaktů, a nikoliv organizovaných projektů. Tuto situaci dokazuje na osudech dětského časopisu Zlatý máj. Konkrétní česko-slovenské vztahy dominují ve statích J. Zambora (vztah J. Skácela ke Slovensku) a G. Zand (korespondence I. Kadlečíka a L. Vaculíka).

Historickou problematiku zpracoval F. Hejl ve studii zaměřené na česko-slovenskou vzájemnost. Velkou pozornost věnuje hlavně vybudování slovenského národního školství za vydatného přispění českých pedagogů. Rozměr česko-slovenský rozšířila o dimenzi maďarskou ve svém příspěvku M. Romportlová. Středem jejího zájmu se staly tyto tři národnosti v Evropě po roce 1918.

Účastníci semináře neopomněli ani výtvarnou stránku knih. T. Mazáč se věnuje ilustračním a umělecko-řemeslným kvalitám slovenských publikací.

Přínosem byly také příspěvky jazykovědného rázu. M. Jelínek se věnuje puristickým tendencím ve slovenštině, které si stanovily za cíl ubránit slovenský jazyk před bohemismy. Autor vystupuje zejména proti slovníku *Ako nehréšiť* proti slovenčine (1996), svým obsahem odpovídajícímu spíše době obrozené. Současné protikladné postoje k bohemismům způsobené blízkou minulostí česko-slovenských vztahů zajímaly J. Dolníka.

Šárka Toncrová

Pražská slovakistika a její dějiny

V poměrně krátké době se nám ocitá v rukou již druhá publikace mladého Kabinetu slovakistiky FF UK v Praze – po kontextu české a slovenské literatury, edd. L. Pateřa a R. Chmel.¹

Autoři se formou sborníkových příspěvků pokusili načrtnout dějiny slovakistiky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy – tedy spíše historii tendencí přednášet slovenské realie v rámci existujících univerzitních oborů, především slavistiky a následně bohemistiky.

¹ Příspěvky k dějinám slovakistiky na FF UK (red. Rudolf Chmel), Praha, Filozofická fakulta UK 1998, 147 s.

V koncepci sborníku se odráží i zaměření celého pražského kabinetu slovakistiky, který se věnuje slovenské problematice ve třech základních vědních oborech – historii, literární vědě a jazykovědě. Autoři si témata rozdělili takto: Ludvík Patera se věnuje literárněvědné slovakistice v letech 1882–1939, Rudolf Chmel spolu s Milošem Tomčíkem svůj příspěvek věnovali literárněvědné slovakistice po roce 1945. Oľga Schulzová se pokusila obsáhnout vývoj jazykovědné slovakistiky zhruba od poloviny minulého století po současnost. Ján Mlynárik se věnuje pěstování historické slovakistiky na FF UK po roce 1918.

Již tento stručný přehled napovídá, že publikace není ucelenou prací z dějin slovakistiky, nýbrž souborem příspěvků nestejně kvality i kvantity.

Nejrozsáhlejším a dá se říci, že i nejkvalitnějším příspěvkem je studie L. Patery. Autor se v zásadě opírá o dvě nejvýznamnější postavy literárněvědné slovakistiky působící na FF UK – Jaroslava Vlčka a Alberta Pražáka. Při pohledu na dílo a osudy obou mužů je patrné, že výuka i studium slovenské literatury odrážely i širší kulturně-spoolečenské aspekty československých vztahů. Cenným doplňkem této studie je seznam přednášek, které byly v daném období k tomuto tématu vyspány.

Poměrně stručný příspěvek R. Chmela a M. Tomčíka dokazuje, že i v druhé polovině tohoto století byla existence literárněvědné slovakistiky zásluhou spíše nadšených jedinců (především L. Patery), kteří museli mnohdy překonávat nepřízeň oficiálních míst.

Příspěvek Oľgy Schulzové je solidním přehledem jazykovědných slovakistických aktivit na FF UK, na němž je patrné, že vychází z pečlivého pramenného výzkumu. Ve spojení se studií L. Patery má čtenář k dispozici podrobný přehled literárněvědné a jazykovědné slovakistiky na FF UK především v jejích raných dobách. Oba příspěvky jsou ostatně psány podobným stylem.

Publikace je zakončena studií J. Mlynárika, která je věnována historické slovakistice. Bohužel, Mlynárikovi se téměř nikde nepodařilo najít se svými spoluautory styčné body a svou práci provázet s jejich studiemi. Upozorníme především na neobvyklou periodizaci daného období. Sborníku tak chybí větší kompaktnost a historie zde působí jako pouhý přívěšek literární vědy a jazykovědy, což je vzhledem k jejímu významu v slovakistických studiích škoda. Za klad Mlynárikovi práce lze považovat připojený seznam disertačních prací, které se v období od roku 1918 po současnost zabývaly slovenskými dějinami.

Na závěr musíme konstatovat, že členové Kabinetu slovakistiky FF UK skutečně nezhálí a přes krátkou dobu fungování tohoto pracoviště se už mohou pochlubit mnoha publikačními i pedagogickými výsledky. Nástin dějin slovakistiky na FF UK je toho dalším důkazem. Kniha je to dobrá a novátorská. Dějinami slovakistiky v Praze se v tomto rozsahu ještě nikdo nezabýval. Jen škoda, že si jednotliví autoři nenašli více času jeden na druhého a své příspěvky nescelili do kompaktnějšího útvaru. Potom by tato kniha nemusela být „pouze“ dobrá, ale výborná.

Michal Lukeš, Michal Stehlík

Kronika října 1918

V literatuře se občas objevují práce, které formou kroniky nebo „kalendáře“ zobrazují v chronologickém sledu určitý, sice nedlouhý, ale dramatický dějinný úsek. Většinou jde o historickou publicistiku, jež těží ze zajímavosti tématu a je realizována výpisy z dostupných pramenů, nejráději z tisku. Události autor poskládá, nesleduje jejich příčiny a zvláště důsledky, dokonce je ani nenaznačí. Kritika pramenů je mu cizí, potřebu rozlišovat mezi podstatnou a ilustrativní faktografií necítí, ani necítí.

V rukou historika však nabízí tento žánr pozoruhodné výsledky. Dokazuje to práce Antonína Klimka *Říjen 1918. Vznik Československa*, Praha 1998. Klimek také sepsal „kroniku dnů“, je jich jednatřicet, na jejich počátku bylo ještě Rakousko-Uhersko, v závěru už patřilo dějinám. Počátek a závěr října 1918 se ostatně prudce lišily i jinde a jinak, v průběhu světové války, ve výsledcích světové diplomacie, v životě vládařů a politiků. A také v životě milionů lidí (mnohým život skončil, nejen kvůli válce, také z hrůzné pandemie španělské chřipky).

Klimek sestavil říjnovou kroniku především z dobového tisku, i z pramenů dalších, zpráv různých institucí, z dokumentace osobní povahy, z deníků, pamětí, svědectví. Řídil se tím, co s odstupem shledala historie v jednotlivých dnech za zvlášť závažné, přidal třeba příběh z „černé kroniky“, příznačnou epizodu, drobnou zprávičku charakterizující životní podmínky, nebo jinou situaci. Hlavní události nezůstaly „osamocené“, Klimek umí i jen v několika slovech určit jejich předhistorii, prameny mu umožňovaly sledovat jejich průběh, vyznění, případně završení. Látku ovládá suverénně a tak mohl „vybírat“, co z různých prostředí přispívalo k portrétu každého dne. Šlo především o dny „české“, tedy o to, co se dělo hlavně v Praze a obecněji v české politice, i v odbojové zahraniční. Zachyceno bylo také, co bylo závažné pro širší rámec této politiky a vůbec pro osudy států, národů a lidí v českomoravském prostoru.

Naléhavě tu vyvstával problém, který se někdy při zpracování pramenů podceňuje (Klimek však v této knize nikoliv) – totiž určení informační hodnoty pramene, jeho možnosti, zdrojů, úrovně, tvůrců, smyslu. Platí to jistě nápadně o tisku za války, co mohl a „směl“ vědět, co mohl zveřejňovat. Zvlášť pro euforickou, nebo jinak dramatickou dobu se musí pozorně zacházet s pamětmi a svědectvími. Klimek výtečně předvedl, jak různorodě vypadá pražský 28. říjen v memoárových a jiných pamětnických výpovědích. Jistě je dobře, že jich je dostatek, historik si totiž s nimi „poradí“ a jeho výklad může být obsahově bohatý, mít i „člověčinu“, pestrobarevnost dějin vytvářených lidmi.

Klimkova kronika nemohla samozřejmě pominout události v Uhrách a jejich český ohlas. Asi překvapí rozpačitá reakce na statečný Jurigův projev v uherském sněmu 19. října způsobená tím, že Juriga se nezmínil o možném slovensko-českém soužití. Mezi vhodně vybranými dobovými fotografiemi jsou také dvě pohlednice z Bratislavy, která „hledala jméno“. Na jedné je Wilsonovem (Wilsonovým městem), na druhé Brecislavou.

Robert Kvaček

Vojenská historická veda na Slovensku v publikačnej tvorbe Vojenského historického ústavu

Vojenská historická veda na Slovensku sa začala formovať na inštitucionálnej báze až od roku 1967 a – v porovnaní s okolitými národmi a krajinami – štartovala z omnoho nevýhodnejšej čiar so značným časovým posunom a vo veľmi obmedzených podmienkach. V uvedenom roku 1967 vzniklo v Bratislave na profesionálnej báze pracovisko, ktoré bolo jedným z vedeckovýskumných oddelení Vojenského historického ústavu v Prahe. V tejto forme fungovalo až do roku 1989, kedy získalo už ako Oddelenie vojenských dejín Slovenska relatívne samostatné postavenie. Jeho výskumný program a bádateľské možnosti boli však ešte stále značne zúžené.

Až zriadením Vojenského historického ústavu v máji 1994, ako vedeckovýskumného, archívneho a múzejného zariadenia Ministerstva obrany Slovenskej republiky so zameraním na oblasť vojenskej histórie, sa rozšírili vedecké a personálne predpoklady pre rozvoj samostatnej slovenskej vojenskohistorickej vedy v plnohodnotnom význame. Novonastúpený trend slovenskej vojenskej historiografie, ktorej odborným garantom je Odbor vojenskohistorických výskumov (ďalej OVHV), predstavuje vypracovanie hlavných dlhodobých smerov týchto výskumných oblastí:

1. *Slovenská spoločnosť a armáda v kontinuite historického vývoja, vzťah armády a spoločnosti.* Súčasťou tohto výskumného programu je aj rozvíjajúca sa spolupráca s HÚ SAV, Politologickým kabinetom a inými pracoviskami pri realizovaní grantových úloh.

2. *Organizačný vývoj vojenskej správy, armády a ostatných ozbrojených zložiek na území Slovenska.* Táto problematika patrí k nosným pilierom vedeckovýskumného záujmu.

3. *Slovensko a Slováci v ozbrojených hnutiach.* Tento dlhodobý a nosný vedeckovýskumný smer si vyžaduje zapojenie všetkých vedeckých a odborných pracovníkov OVHV.

4. *Vojenské aspekty geopolitického postavenia Slovenska.* Výstupy tohto tematického okruhu nachádzajú okrem iného využitie aj v súčasnej vojenskej a politickej praxi.

5. *Zbrojná výroba a zbrojný priemysel na Slovensku.* Ide o vedeckovýskumný smer, ktorý je zatiaľ iba v počiatočnom štádiu.

Tendenciu rastu kvalitatívnych i kvantitatívnych ukazovateľov výsledkov výskumu tohto rozsiahleho projektu možno konštatovať v celkovej publikačnej činnosti. Bližšie sa však sústredíme na tie tituly, ktoré boli spracované na „domácej pôde“.

Za najvýraznejší výstup pracoviska, priekopníckeho významu (berúc do úvahy fakt, že v mnohých oblastiach chýbal dostatočný pramenný výskum a autori sa museli tiež od základu popasovať s metodologickými a mnohými ďalšími teoretickými problémami vojenskej historickej vedy pre špecifické slovenské podmienky), možno považovať šesťzväzkový projekt syntetického prehľadu *Vojenské dejiny Slovenska*, od najstarších čias po súčasnosť. I keď bol projekt vynútený spoločenskými požiadavkami a potrebami armády, má dôležitý význam aj pre samotný rozvoj vojenskohistorickej vedy. Ideovým zámerom projektu je zovšeobecniť výsledky bádania na poli vojenskohistorických

výskumov, odkryť „biele miesta“ v tejto oblasti a odstrániť najvýraznejšie deformácie minulosti.

Zatiaľ sa realizovali štyri zväzky tohto projektu. V spolupráci s Vojenským historickým ústavom ich vydalo Ministerstvo obrany SR vo Vojenskej informačnej a tlačovej agentúre MO SR. *Vojenské dejiny Slovenska. I. Stručný náčrt do roku 1526* vyšiel v roku 1994. Autorská trojica erudovaných historikov Bohuš Klein, Alexander Ruttkay a Richard Marsina v ňom v syntetickej forme načrtla vývoj vojenstva od najstarších pravekých archeologických kultúr, cez civilizácie Kelto, Rimanov, Germánov a sťahovanie národov až do príchodu prvých slovanských kmeňov na územie strednej Európy. Zahrnuli doňho obdobie Veľkomoravskej ríše, ako aj vojenské dejiny Slovenska od 10. storočia do roku 1526, kedy územie dnešnej Slovenskej republiky tvorilo súčasť stredovekého uhorského štátu. Práca sprostredkovala uvedenú problematiku v známych a overených poznatkoch o vývoji a význame vojenských dejín pre formovanie Slovenska ako dôležitého geopolitického priestoru v rámci strednej Európy. Výsledkom tohto snaženia sú základné a prehľadné poznatky najmä z oblasti vojenskostrategického významu Slovenska v rôznych historických obdobiach, vojenskej výzbroje, a výstroja, spôsobu a foriem vedenia bojov, vojenských operácií, štruktúry a organizácie vojska, ako aj fortifikačných stavieb a ich obrannej techniky. Sledovaniu týchto ťažiskových zámerov je podriadená aj vnútorná stavba a štruktúra diela.

O rok neskôr, v roku 1995, spracovali Vojtech Dangel a Vojtech Kopčan *Vojenské dejiny Slovenska II., 1526–1711*. Spolupráca známeho slovenského turkológa a vojenského historika priniesla svoje očakávané plody. Autori v publikácii priblížili širokú paletu základných vojenských a vojenskopolitických otázok od bitky pri Moháči roku 1526 do Satumárskeho mieru roku 1711. Špecifické vojenskohistorické problémy doby skúmali v širších európskych mocenskopolitických súvislostiach v nadväznosti na hospodársky a vnútropolitický vývoj krajiny. Autori sledovali plány habsburskej politiky na rozšírenie rodovej moci v Európe, vývoj v Uhorsku, obranné problémy mnohonárodnostného súštatia, zápas o uhorskú korunu, vojnu s Osmanskou ríšou, korisné výpravy Turkov na Slovensko, situáciu na slovenskom pohraničí, najdôležitejšie vojenské akcie a bitky na území Slovenska, zrod a vývoj účinnejšej protitureckej taktiky. Priblížili čitateľom vojenský priebeh stavovských povstaní – povstanie Štefana Bočkaja, Gabriela Betlena, Juraja I. Rákociho, Imricha Tököliho a Františka II. Rákociho. Kniha bola napísaná pútavou formou, a je bohato ilustrovaná obrázkami.

Z pera autorskej dvojice Vojtech Dangel a Vladimír Segeš vyšli v roku 1996 *Vojenské dejiny Slovenska III., 1711–1914*, ktoré organicky nadviazali na predchádzajúce časti. Z hľadiska tematického a chronologického rámca autori spracovali pomerne dlhý a rozporuplný úsek vo vývoji vojenstva Slovenska a Slovákov na pozadí habsburskej monarchie a bojov od konca stavovských povstaní, resp. vytvorenia stálej armády, do vypuknutia prvej svetovej vojny. Venovali pozornosť peším a husárskym plukom, ktoré vznikli a verbovali sa na Slovensku, organizácii vojsk habsburskej armády, dynastickým vojnám o španielske, poľské, rakúske a bavorské dedičstvo, vojnám proti Osmanskej ríši či proti Prusku s dôrazom na bojovú účasť Slovákov a uhorských plukov zo Slovenska. Osobitnou kapitolou rozpracovali obdobie napoleonských vojen i vojenské operácie na území Slovenska. Revolučné roky 1848–1849 v strednej Európe a prvé vojenské vystúpenie a účasť Slovákov v týchto dramatických udalostiach takisto patria k osobitným kapitolám tohto zväzku. Ďalšie časti knihy sú venované zložitému obdobiu porevolučné-

ho provizória, vojenstvu v období dualizmu a napokon čitateľ dostal možnosť sledovať v plastickom obraze vyostrovanie medzinárodnej situácie a stupňovanie lokálnych konfliktov v predvečer prvej svetovej vojny. Publikácia je taktiež bohato ilustrovaná dobovými obrázkami, náčrtmi, prehľadnými tabuľkami.

Vojenské dejiny Slovenska IV., 1914–1939, vyšli v roku 1996, autorsky ich spracovali Marián Hronský, Anna Krivá a Miloslav Čaplovič. Obsahom uvedenej syntézy je pohľad na vojenskú históriu Slovenska počas obdobia I. svetovej vojny a v medzi-vojnovom období. Autori v ňom spracovali historicky veľmi členité obdobie, poznačené vojnou i zápasom o Slovensko, ale aj zásadnými medzinárodnými a vnútropolitickými udalosťami, ktoré ovplyvnili smer vývoja armády na slovenskom teritóriu. V tematicky rozdelených kapitolách podali plasticky vývoj situácie na frontoch s osobitným zreteľom na účasť Slovákov i Slovenska na vojnových operáciách. Dôležitou súčasťou tohto dejinného vývoja bolo aj formovanie a pôsobenie čs. zahraničného odboja a jeho vojenských zložiek vrátane dôležitej úlohy M. R. Štefánika v ňom. Chronologicky nasleduje rozpad Rakúsko-uhorskej monarchie a situácia na Slovensku pred i po vzniku ČSR. Priebeh dramatických udalostí odohrávajúcich sa na Slovensku bol spracovaný so znalosťou problematiky nielen z vojenského, ale aj vnútro- a medzinárodnopolitického hľadiska. Budovanie československej armády, upevňovanie brannej sústavy ČSR so zreteľom na postavenie a obranu Slovenska i materiálne zabezpečenie armády je takisto veľmi dôležitou súčasťou doteraz slabšie spracovanej časti vojenských dejín Slovenska. Dramatickému roku 1938 boli venované dve kapitoly. Prácu uzatvorila kapitola pod názvom Československá armáda medzi októbrom a marcom 1939. Aj tento zväzok je bohato ilustrovaný dobovými fotografiami i farebnými ikonografickými materiálmi, tabuľkami a mapkami.

Dosiaľ vydané štyri zväzky boli odborníkmi iných vedeckých inštitúcií hodnotené veľmi pozitívne a upútali aj širšiu verejnosť. Žiaľ, nízky náklad publikácií nemôže pokryť dopyt všetkých skutočných záujemcov, nehovoriac o tom, že je na škodu vecí, že absentujú v školách, pretože by boli vhodnou doplnujúcou pomôckou pre študentov stredných a vysokých škôl.

Okrem aktivít a účasti na domácich i zahraničných konferenciách boli vedeckí pracovníci Vojenského historického ústavu sami organizátormi niekoľkých vedeckých podujatí, z ktorých zostavili zborníky. V roku 1994 bola na pôde VĽÚ zorganizovaná medzinárodná konferencia k 50. výročiu SNP, k 50. výročiu Karpatsko-duklianskej operácie a v roku 1995 medzinárodná konferencia k 50. výročiu záverečnej fázy druhej svetovej vojny. V roku 1996 zase medzinárodná konferencia k obdobiu studenej vojny. Konferencie k obdobiu 2. svetovej vojny časovo a tematicky nadviazali a doplnili vojensko-politický aspekt vedeckých konferencií, ktoré usporiadal Historický ústav SAV, ako napr. Slovensko v rokoch 2. svetovej vojny (1990), Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu (1992), Slovensko na konci 2. svetovej vojny (1993) a ďalšie.

Ján Korček zostavil zborník *Vojenské aspekty Slovenského národného povstania*, ktorý vyšiel v roku 1994. V ňom boli publikované príspevky a materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie uskutočnenej v Bratislave 23.–24. augusta 1994. Referáty boli v publikovanej forme príspevkom účastníkov konferencie k zhodnoteniu špecifických stránok ozbrojeného zápasu v Slovenskom národnom povstaní v roku 1944, výsledkom skúmania jeho vojenských aspektov, zámerov, činov, ako aj výsledkov. Sústre-

dili sa na také problémové okruhy, ako činnosť armády Slovenského štátu v rokoch 1939–1945, vojensko-politické súvislosti prípravy povstania v kontexte s čs. zahraničným odbojom, vznik a pôsobenie I. čs. armády na Slovensku, charakter a priebeh bojovej činnosti na povstaleckých frontoch, peripetie partizánskeho hnutia. Pozornosť bola venovaná aj protipovstaleckej aktivite ľudáckych a okupačných síl, ústupu povstaleckej armády do hôr a jej prechodu na partizánsky spôsob boja, problematike zajatých účastníkov SNP v nemeckých táboroch, vonkajším súvislostiam povstania a jeho miestu v medzinárodnom kontexte protifašistických ozbrojených hnutí v Európe, významu SNP vo vojenských dejinách Slovenska a pre budovanie povojnovej brannej moci na Slovensku od r. 1945.

V tom istom roku vyšiel aj zborník *Z vojenskej histórie Slovenska 1918–1948*, ktorého zostavovateľom bol rovnako Ján Korček. V ňom boli publikované štúdie vlastných pracovníkov, ktoré boli zahrnuté do projektu, ktorý vznikol z podnetu Úradu vlády Slovenskej republiky a pre potreby praktického využitia ústrednými štátnymi orgánmi, s prioritným určením pre podriadené zložky Ministerstva obrany. V rámci uvedeného projektu kolektív autorov Vojenského historického ústavu spracoval štúdie, ktorých tematický okruh sa dotýkal širokého spektra otázok vojenskopolitického vývoja Slovenska a pôsobenia jeho ozbrojených síl na jeho území po roku 1918. Boli doňho poňaté čiastkové výstupy širšie koncipovaných výskumno-spracovateľských úloh pracoviska, na ktorých participuje s ostatnými partnerskými inštitúciami v rámci Armády SR i mimo nej v civilnom sektore. Dotýkali sa priebehu prvej etapy vojenského konfliktu ČSR s Maďarskom v roku 1919, stanoviska najvplyvnejších politických síl na Slovensku k zákonu na obranu republiky z roku 1936, vzniku slovenskej armády v roku 1939, národnostnej otázky v slovenskej armáde a československých zahraničných jednotkách 1939–1945, pôsobenia mocensko-represívneho aparátu Slovenského štátu (1943–august 1944), národnostného zloženia veliteľského zboru Česko-slovenskej armády v rokoch 1945–1948, vojenskopolitického a vojenskostrategického postavenia Slovenska po skončení 2. svetovej vojny v rokoch 1945–1946.

V roku 1996 vydal Vojenský historický ústav vo vydavateľstve NOVA 17 zborník *Vojensko-politické aspekty Karpatsko-duklianskej operácie*. V zborníku, ktorý zostavil Bohuš Klein, boli publikované štúdie z vedeckej konferencie uskutočnenej 21.–22. septembra 1994 na Zemlínkej šírave k 50. výročiu bojov o Duklu. Konferencia bola ponímaná ako dobrá príležitosť pre slovenských, českých a poľských vojenských historikov, aby o priebehu a význame Karpatsko-duklianskej operácie hovorili otvorene bez ideologických nánosov a „internacionálnej“ heroizácie Sovietskej armády. Publikované príspevky hodnotili vojenskohistorický význam Duklianskeho priesmyku do začiatku Karpatsko-duklianskej operácie sovietskej armády v roku 1944, úlohu a činnosť Východoslovenskej armády v príprave obrany vo Východných Karpatoch, zábery a realitu Karpatsko-duklianskej operácie, partizánske hnutie na východnom Slovensku počas Karpatsko-duklianskej operácie, slovensko-poľské pohraničie v jeseň 1944, účasť 2. čs. paradesantnej brigády v Karpatsko-duklianskej operácii a príčiny jej oneskoreného presunu na povstalecké územie, straty 38. armády a 1. Československého armádneho zboru v Karpatsko-duklianskej operácii, neznáme kapitoly zo života príslušníkov 1. Československého armádneho zboru.

K jubilejným zborníkom možno rátať v roku 1996 aj zborník *Záverečná fáza druhej svetovej vojny a oslobodenie Slovenska*, vydaný Vojenským historickým ústavom.

Zostavovateľom zborníka príspevkov a materiálov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave v dňoch 25.–26. apríla 1995 bol Václav Štefánský. Okrúhle, polstoročné výročie oslobodenia Slovenska motivovalo historikov nielen podporiť vžitú demokratickú tradíciu nášho národa, ale v podmienkach demokratickej spoločnosti dať odpoveď i na niektoré otázky, ktoré sa v minulosti interpretovali na ideologickej platforme. V publikovaných príspevkoch bolo postavenie Slovenska počas 2. svetovej vojny začlenené do širších stredoeurópskych súvislostí, hlavne jej záverečná fáza. Toto obdobie bolo zhodnotené z pohľadu najnovších výsledkov vedeckého bádania a konfrontácie názorov slovenských, českých, rumunských, maďarských a poľských historikov. Referáty analyzovali celkovú situáciu v strednej Európe v závere druhej svetovej vojny. Charakterizovali hlavné črty bojovej činnosti pri oslobodzovaní Slovenska, analyzovali frontové operácie, zloženie a organizáciu jednotlivých bojových zoskupení na obidvoch stranách frontu. Problematikou oslobodzovania východného Slovenska sa zaoberali až piati historici. Pozornosť sa venovala i politickým názorom a postojom prezidenta Beneša k Podkarpatskej Rusi, problematike deportácie čs. občanov do pracovných táborov v ZSSR, najväčší priestor bol na konferencii vymedzený hodnoteniu stavu a situácie v slovenskej spoločnosti a v prerožimistickej špičke, aktivitám demokratickej politickej reprezentácie a otázkam partizánskeho a oslobodzovacieho boja v zime 1944 a na jar 1945. Podnetný bol aj príspevok poľského historika o spolupráci poľského a slovenského antifašistického hnutia. Bojmi rumunskej armády na Slovensku, politicko-strategickou situáciou Rumunska a činnosťou rumunskej armády počas záverečnej fázy vojny sa zaoberala trojica rumunských historikov. Oslobodzovaním Maďarska Červenou armádou a jej ďalším postupom v smeroch na Viedeň a Bratislavu sa zaoberali maďarskí historici. Boli priblížené aj posledné frontové operácie a záverečné boje na Morave a Sliezsku.

Na mimoústavnej pôde vyšla iniciatíva v roku 1996 vydať zborník *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939–1945. VI. robotný prápor*, ktorý bol výstupom príspevkov z medzinárodného seminára v Bratislave v dňoch 22.–23. novembra 1995 k 55. výročiu vzniku VI. robotného práporu Pracovného zboru MNO z obdobia vojnovkej Slovenskej republiky, na ktorom veľkou mierou participovali a dali stretnutiu fundovaný základ širšieho pohľadu na problematiku i vojenskí historici. Seminár inicioval Výbor bývalých zaradencov práporu a konal sa v spolupráci s Múzeom SNP v Banskej Bystrici, Vojenským historickým ústavom v Bratislave a Ústrednou radou Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov. Vojenská historici prispeli k poznaniu vzniku, organizačného vývoja a činnosti pracovných jednotiek a útvarov slovenskej armády v rokoch 1939–1942, vojensky organizovaných pracovných formácií v pôsobnosti MNO a MV Slovenskej republiky v rokoch 1942–1945, vzťahu dôstojníckeho zboru a mužstva Pracovného zboru slovenskej armády a vzťahu generála Čatloša k nim.

V roku 1997 na pôde Vojenského historického ústavu vyšiel zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie *Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948–1968*, ktorá sa uskutočnila v dňoch 17.–19. septembra 1996. Zborník zostavili Milošlav Púčik a Mária Stanová. Tematicky bol usporiadaný tak, ako odznali príspevky na konferencii, do dvoch panelových blokov. Prvý blok zahŕňal materiály k problematike vojenskopolitických a vojenských aspektov utvárania sovietskeho bloku a ich slovenských súvislostí v rokoch 1948–1954, a druhý blok k téme Slovensko a armáda v siločiach Európy 1955–1968, s dôrazom na rok 1968, okupáciu Československa vojakmi Varšavskej zmluvy a začiatky normalizácie. V prvom bloku sa čitatelia mali

možnosť stretnúť s rôznymi aspektami vytvárania sovietskeho mocenského bloku. Vo väčšine príspevkov rezonovala slovenská problematika, či už o vojenskopolitickom a vojensko-strategickom postavení Slovenska po druhej svetovej vojne, o politickom vývoji Slovenska po februárovom prevrate v roku 1948 či vonkajších a vnútorných aspektoch politických represii na Slovensku na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov. V širších československých súvislostiach slovenskú problematiku analyzovali českí historici. Poľskí historici v ňom venovali pozornosť procesu s R. Slánskym a represiiám v poľskej armáde v rokoch 1949–1956, maďarskí historici zasa bližšie špecifikovali vojenskú politiku Maďarska v prvých rokoch studenej vojny 1945–1954. V príspevkoch možno nájsť nové prínosné údaje a stanoviská, ktoré umožnili posúdiť všeobecné a zvláštne pri budovaní armád východného bloku, vrátane porovnania vplyvu ZSSR na vojenskú výstavbu jednotlivých krajín, metód pri presadzovaní, miery a formy politických represii, plánov sovietskej generality na využitie územia i armád satelitných štátov i toho, ako bol proces výstavby armády v Československu, Poľsku, Maďarsku vzájomne ovplyvňovaný a previazaný. V druhom panelovom bloku slovenskí vojenská historici analyzovali postavenie Slovenska v bezpečnostnom systéme medzi Východom a Západom v období 1960–1968, vojensko-zemepisné postavenie Slovenska 1955–1968, vojenské opatrenia na Slovensku v súvislosti s vývojom v Maďarsku na jeseň 1956, slovenskú spoločnosť v roku 1968, slovenský prvok v období pražskej jari, vojenskú okupáciu Slovenska časťou vojsk Varšavskej zmluvy v auguste 1968. Pohľad na Západ a československú krízu interpretoval historik z Nemecka, počiatky normalizácie ČSSR historik z Veľkej Británie. Z hľadiska všeobecnejšieho chápania vývoja sovietskeho bloku za relevantný možno považovať príspevok maďarského historika o politických zmenách v stredoeurópskom regióne a vojenskej politike v Maďarsku v rokoch 1954–1963. Boli publikované aj diskusné príspevky.

Vedeckí pracovníci, okrem participácie na týchto tituloch, spolupracovali s vojenskými periodikami ako Vojenské obzory, Obrana, Apológia, SAMO, v ktorých publikovali množstvo odborných, vedeckopopulárnych článkov, seriály článkov.

Absencia vlastného časopisu pracoviska sa čiastočne riešila napr. publikovaním väčších odborných článkov v samostatných číslach časopisu *Armáda* (vychádzala 1994, 1995) a od roku 1996 v časopise *Spoločnosť, Armáda, Osobnosť (SAMO)*, ktorým Správa výchovy a kultúry Generálneho štábu Armády SR v Trenčíne na ňu nadviazala. Vojenskohistorickými študijnými statiami boli naplnené tri samostatné čísla tohto periodika určeného pre vlasteneckú a etickú výchovu vojakov z povolaní a občianskych zamestnancov Armády SR. V nich spracovali širokospektrálnu časť vojenských dejín Slovenska. Z najstaršieho obdobia boli spracované kapitoly k významným bitkám (od bitky pri Wogastisburgu) a stavovským povstaniam na území Slovenska, takisto časť príspevkov bola venovaná výrazným momentom z obdobia prvej svetovej vojny, medzivojnového obdobia a druhej svetovej vojny.

V roku 1995 pracovisko uvítalo možnosť vydať samostatné číslo vedeckých štúdií (celkom 7 štúdií) ako osobitnú prílohu H, č. 3 k *Vojenským obzorom* (je to teoretický časopis monotematického charakteru) ktorého vydavateľom od roku 1994 je Vojenská informačná tlačová agentúra MO SR. A v roku 1996 vyšlo opäť jedno samostatné číslo k Vojenským obzorom, ako príloha č. 1. Bolo v ňom publikovaných 11 štúdií, ktoré chronologicky pokrývali všetky obdobia. Zostavovateľskej úlohy sa zhostil Jan Štaigl.

V týchto rokoch vedeckí pracovníci využívali možnosť naďalej publikovať štúdie v Historickom časopise, Historii a vojenství, Střední Evropě a ďalších odborných periodikách. V zahraničí boli vypublikované aj rozsiahle štúdie k problematike z obdobia studenej vojny, ktorými prezentoval výsledky slovenskej vojenskej historiografie M. Púčik. Problematika bola pertraktovaná aj na stránkach takých západných periodík, ako napr. *The Journal of Slavic Military Studies* a *East European Quarterly*.

V roku 1997 začalo vydávať Ministerstvo obrany Slovenskej republiky vo Vojenskej informačnej a tlačovej agentúre, vďaka iniciatíve Vojenského historického ústavu, odborný časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo *Vojenská história*. Na jeho príprave a zostavovaní sa odborne podieľa Odbor vojenskohistorických výskumov VHU. V prvom ročníku vyšli dve čísla. V ďalších rokoch je zámer vydávať štyri čísla ročne. Ako v úvode prvého čísla načrtnol podpredseda redakčnej rady Vojtech Dangl, snahou tohto časopisu je transponovanie vojenskej historickej vedy do širšieho spektra európskych bádateľských koncepcií. Časopis prezentuje výsledky najnovších vojenskohistorických výskumov doma i v zahraničí, ktoré sa dotýkajú dejín Slovenska i Slovákov od najstarších čias po súčasnosť, alebo sú v širších súvislostiach spojené s vojenskými dejinami Slovenska a vojenstvom starších i novších dejín. Ideovým zámerom je publikovať v časopise i metodické a materiálové štúdie a správy nielen z vojenských dejín, ale aj problematiky vojenského múzejníctva, vojenského archívniectva, z oblasti ich zbierkotvornej a spracovateľskej činnosti. Časopis po odbornej stránke riadi redakčná rada, ktorá ma reprezentačné zloženie. Štruktúra Vojenskej histórie je členená podľa vzoru odborných časopisov obdobného zamerania na Slovensku a vojenskohistorických periodík vychádzajúcich v zahraničí, na rubriku štúdií, dokumentov a materiálov, recenzií, anotácií odborných publikácií, kroniku, v ktorých sú informácie z vedeckých podujatí, kratšie články o vojenských osobnostiach minulosti, spomienky účastníkov alebo svedkov historicky dôležitých udalostí i výberové bibliografie k vojenským dejinám. Príspevky sú v rámci rubriky členené chronologicky. Štúdie sú vybavené anglickým perexom a nemeckým resume. Po prvých dvoch číslach by bolo snáď priskoro robiť podrobnejší rozbor, ohlasy v odborných periodikách sú však zatiaľ veľmi priaznivé. Časopis je rozdelený podľa zvláštneho rozdeľovníka pre vnútornú potrebu armády a knižníc. Ostáva dúfať, že sa v krátkej budúcnosti dostane i do voľnej distribúcie.

V prvom čísle v rubrike štúdií priblížil čitateľom Bohuš Klein vojensko-geografické aspekty rímskej obrany na strednom Dunaji v 1.–4. storočí, Marián Hronský analyzoval pohyb východného frontu od augusta 1914 do mája 1915 a jeho dosah a ohlas na Slovensku, Miloslav Čaplovič obohatil historiografiu o nové poznatky z mierovej organizácie čs. armády a jej vývoja na Slovensku v rokoch 1918–1928. Jozef Bystrický zúročil dlhodobý výskum zahraničného odboja počas druhej svetovej vojny v rozsiahlejšej štúdií obohacujúcej o nové poznatky o Slovensku v prevratových plánoch čs. MNO v Londýne v rokoch 1941–1943. V druhom čísle bola ako prvá uvedená štúdia Václava Štefanského k niektorým problémom postavenia Slovákov v čs. armáde v rokoch 1918–1939, Oldřich Vaněk sa sústredil na problematiku účasti Slovákov v začiatkoch protifašistického odboja v marci–septembri 1939, Peter Šumichrast spracoval štúdiu na základe doteraz neznámeho archívneho materiálu a poprel niektoré doteraz publikované poznatky o hotovostnom roji stíhacích lietadiel Messerschmitt Bf 109 a pohotovostnej letke 13 Slovenských vzdušných zbraní počas augusta 1943–26. júna 1944. Nemenej zaujímavá

bola v slovenskej historiografii takmer priekopnícka štúdia Jana Štaigla o vzniku, vývoji a činnosti PTP na Slovensku po februári 1948.

V dokumentoch a materiáloch v prvom čísle Vojtech Dangl podal serióznu analýzu k otázke stavu a perspektív vojenskej histórie na Slovensku. František Cséfalvay s patričným vedeckým komentárom uverejnil doteraz nevytážený archívny dokument z Vojenského historického archívu v Trnave, súhrnnú správu slovenského vojenského ataše v Berlíne mjr. gšt. Štefana Tatarka z mája a júla 1940, ktorá priblížila pohľad slovenského dôstojníka, na situáciu na západnom fronte. Ladislav Suško opublikoval taktiež s príslušným úvodným komentárom Goebbelsov dokument o zmene nacistickej politiky voči východoeurópskym národom po bitke pri Stalingrade. Druhé číslo v rámci dokumentov zaradilo materiál Pavla Vimmera Miesto a hlavné úlohy Vojenského historického archívu (v Trnave) v systéme vojenského archívniectva, v ktorom informoval o hlavných úlohách VHA, zdrojoch budovania archívnych fondov a zbierok, vedeckovýskumnej, zbierkotvornej, odbornej činnosti, medzinárodných stykoch, a ďalšom rozvoji pracoviska. Pavol Kollár napísal zaujímavý materiál k osudu príslušníkov 1. technickej divízie slovenskej armády v rokoch 1944–1947, v ktorom autor čerpal z poznatkov nazhromaždených na Oddelení pre vydávanie osvedčení Úradu pre verejné záležitosti MO SR, v súvislosti s riešením podaní týkajúcich sa služby v armáde Slovenskej republiky v rokoch 1944–1945. Nemenej zaujímavý bol aj pohľad Kierana Davida Williamsa z Ústavu slovanských a východoeurópskych štúdií Londýnskej univerzity na Československo 1968, pričom zhodnotil stav výskumu problematiky a komparoval výsledky skúmania osobitnej komisie vlády ČSFR na analýzu celého obdobia rokov 1961–1971 s najnovšou literatúrou, ktorá bola publikovaná v okolitých štátoch, ktoré boli na intervencii zainteresované.

Z recenzií za najpozoruhodnejšiu možno považovať v prvom čísle rozsiahlu kritickú recenziu Jozefa Bystrického k publikácii CH. K. Klimenta o slovenskej armáde 1939–1945. Zsvätený je aj pohľad Jána Korčeka na publikáciu o KGB od autorskej dvojice Ch. Andrew a O. Gordijevskij. V druhom čísle upútala recenzia Igora Grausa na rakúsku publikáciu o rakúskych rádoch od stredoveku do súčasnosti. Na pestrosť vedeckého života poukázali príspevky v Kronike. Z nej sa čitatelia mohli dozvedieť napr. o životnom jubileu Vojtecha Dangla a o rôznych vedeckých podujatiach (v 1. čísle: medzinárodná vedecká konferencia k vstupu Rumunska do prvej svetovej vojny, vedecký seminár vojenských historikov o Slovensku, o čs. armáde v rokoch 1918–1938 a ich osobnostiach, nová expozícia vo Vojenskom múzeu vo Svidníku; v 2. čísle: výstava k 240. výročiu založenia Vojenského radu Márie Terézie vo Vojenskom historickom múzeu v Budapešti, vedecká konferencia Historické mapy, archívny výskum v ústrednom archíve MO Ruskej federácie v Podolsku, nová expozícia Múzea SNP, armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948–1968). Druhé číslo časopisu uzatvoril bibliografický výber k vojenským dejinám Slovenska za rok 1993.

Okrem spomenutých výstupov, vychádzajúcich z vlastnej edičnej činnosti, na báze spolupráce s Múzeom SNP vyšiel v roku 1997 zborník z medzinárodného seminára *Nezodpovedané otázky. K spochybňovaniu odboja a SNP v našich národných dejinách* konaného v Banskej Bystrici 24.–25. septembra 1996 za veľmi potrebnej účasti širokej historickej obce. Seminár vyšiel z potrieb zaujať k znevažujúcim a spochybňujúcim hlasom (narastajúcim v médiách po novembri 1989), útočiacim na samotnú podstatu protifašistickej rezistencie a povstania, stanovisko podložené nezvratnými objektívnymi

faktami a verejne ho prezentovať. Vojenská historici výsledky skúmania prezentovali vo vzťahu k dezinterpretácii charakteristiky politického systému a režimu Slovenskej republiky 1939–1945, k povstaleckému územiu, k niektorým problémom povstaleckej armády ako rozhodujúcej ozbrojenej sily povstania, ako aj k problematike partizánskeho hnutia.

Mária Stanová

Jan Pešek: Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948–1953, Bratislava, Veda 1996, 168 s.

Zlomové obdobia vo vývoji spoločnosti a štátu patria vo všeobecnosti nielen k najzaujímavejším témam pre historika, ale priťahujú z pochopiteľných dôvodov aj pozornosť širokej verejnosti. A to dokonca i tej časti, ktorá prejavuje len sporadický záujem o dejiny. Najmä v posledných rokoch sa objavujú práce, ktoré z rôznych aspektov analyzujú procesy, ktoré viedli k uchopeniu politickej moci komunistickou stranou a uplatňovaniu tejto moci po februári 1948. Postupne ako sa sprístupňujú jednotlivé archívne fondy, sa rozširuje spektrum výskumného záberu, čím sa vytvára priestor nielen pre spresňovanie už relatívne známych udalostí, ale zároveň sa vytvára analytický podklad pre kvalitatívne nový obraz tohoto zložitého procesu. V tejto súvislosti sa však nemožno ubrániť dojmu, že dôraz, ktorý sa v súčasnosti kladie na analýzu mechanizmu moci a predovšetkým na jeho represívne zložky a dopad ich činnosti na jednotlivé sféry života a vrstvy spoločnosti, akokoľvek je dôležitý a opodstatnený, svojou absolutizáciou môže viesť ku skresleniu a nenáležitému zjednodušeniu zložitosti sociopolitického pohybu ako celku.

Problematika, ktorá je predmetom recenzovanej práce, nie je celkom neznámou v slovenskej a najmä českej historiografii. Pozornosť, ktorá sa jej venovala, však bola motivovaná skôr snahou naplnenia ideologického obsahu nutnosti odstraňovať „deformácie socializmu“, naprávania krívd a následných rehabilitácií osôb, ktoré boli postihnuté nezákonnosťami zo začiatku 50. rokov. A nie snahou o postihnutie determinantov a mechanizmov, ktoré ich vyvolali. A tak vlastne zostala z pochopiteľných dôvodov na periférii záujmu, resp. v období normalizácie zmizla z tematického okruhu. Práca J. Peška patrí preto k prvým pokusom otvoriť túto problematiku v slovenskej historiografii ako práca analyzujúca vývoj jednej zo zložiek bezpečnostného aparátu štátu – štátnej bezpečnosti – a jej miesto v jeho štruktúre a najmä to, aký mala zástoj v mocenskom zápase skúmaného obdobia. Teda jej vplyv na proces utvárania a upevňovania totalitného systému. Práca je založená na výskume pôvodného archívneho materiálu. Informácie autor čerpal z prameňov uložených v Archíve Ministerstva vnútra SR, Archíve Ministerstva vnútra ČR a Slovenskom národnom archíve. A hoci sám konštatuje v úvode, že tento pomerne široký záber výskumu mu umožnil len čiastočne reflektovať zložitost' a mnohorodost' aktivít štátnej bezpečnosti a viaceré témy len naznačiť, napriek tomu práca podáva pomerne plastický obraz o vývine štruktúry štátnej bezpečnosti a obsahu a metódach jej činnosti. Pritom, čo považujem za dôležité, práca nevyzníeva len ako súhrn špecifik vývoja na Slovensku. Autor sa pokúsil vykresliť pôsobenie týchto zložiek a ich vzťahy na základe tých zdrojov a impulzov, ktoré vychádzali z vnútorného pohybu slovenskej politiky. V tejto súvislosti sa však žiada poznamenať, že najmä v prvej kapitole, v ktorej sa

zaoberá vývojom do februára 1948, autor mohol explicitnejšie formulovať dôsledky „ducha“ troch pražských dohôd pre obsah a zameranie činnosti bezpečnosti. A zároveň rozviesť právne a politické podmienky a determinanty, ktoré umožňovali KSS v takej miere ovplyvňovať a postupne aj ovládnuť tento dôležitý orgán štátu. Tento moment vystupuje zvlášť do popredia, najmä keď si uvedomíme, že napr. aktivity bezpečnosti v súvislosti s procesom proti J. Tisovi, kedy sa vynorila kritika bezpečnostných pomerov na Slovensku zo strany pražského ministerstva, a „rozpracovávanie“ Demokratickej strany a jej jednotlivých predstaviteľov nebolo v danej chvíli len otázkou mocenského zápasu, akokoľvek boli o tom aktéri presvedčení, ale zároveň aj zápasom o podobu štátu a usporiadania česko-slovenských vzťahov. Teda postupné vyradovanie tohto mocenského nástroja spod kontroly slovenských orgánov bolo súčasťou ich oslabovania a presadzovania sa tendencie budovania unitárneho štátu. O to viac, že (síce v inej súvislosti a inej mocenskej konštelácii) sa s touto tendenciou stretávame aj pri konštruovaní a rozpracovávaní procesu s tzv. buržoáznyimi nacionalistami.

Autor venoval už v úvodnej časti značnú pozornosť vývinu a zmenám, ktorými prešla štruktúra štátnobezpečnostnej služby do roku 1948. Túto líniu sledoval aj v ďalšej časti, ktorá tvorí hlavný predmet práce, t.j. za obdobie 1948–53. Správne poukázal na unifikáciu celého systému a zároveň aj na podiel slovenských zložiek v tomto systéme. Prináša pomerne presné informácie tak o jednotlivých zložkách a ich zameraní, ako aj o personálnom osadení. Zvláštnu pozornosť venoval autor aj analýze spolupracovníkov a informátorom štátnej bezpečnosti. Zaujímavé sú aj z pohľadu čitateľa informácie o jednotlivých akciách štátnej bezpečnosti, ktoré boli zamerané na potieranie „nepriateľskej“ činnosti, mechanizmy a metódy vytvárania politického a triedneho nepriateľa a konštruovania protištátnych skupín. Okrem už relatívne známych procesov, akcií typu B, K, R atď., ktoré obohatil množstvom nových poznatkov, sa autor zamerail aj na analýzu procesov vo vnútri štátnej bezpečnosti. Na príkladoch osudov Viktorína, Sedmíka, Baláza a ďalších názorne poukázal na metódy odstraňovania nepohodlných osôb. Hoci nebolo možné, vzhľadom na daný priestor a cieľ, ktorý si autor vytýčil, rozviesť hĺbkovú psychologickú sondu do atmosféry tohto obdobia, predsa len sa pred čitateľa vynára otázka, aké boli osobné pohnútky a charakterové vlastnosti hlavných predstaviteľov. Teda tých, ktorí boli nielen pasívnymi vykonávateľmi, ale aj iniciátormi príprav politických procesov a iných foriem nezákonnosti a „spracovávaní“ obetí. Je zaujímavá o to viac, že sami sa nakoniec stali obeťami. Teória mlynského kola môže byť síce vysvetlením, ale určite nie vyčerpávajúcim.

Dôležitou súčasťou práce je príloha. Autor do nej zaradil deväť dokumentov, ktoré charakterizujú tak vývin organizačnej štruktúry bezpečnosti, ako aj dokumenty ilustrujúce činnosť štátnej bezpečnosti na Slovensku. Práca má aj nevyhnutný menný register.

Hoci práca je predovšetkým určená pre odborníkov z oblasti najnovších dejín a podnety v nej nájdú aj pracovníci z oblasti politických vied, domnievam sa, že vzhľadom na svoj obsah a množstvo informácií a detailne vykreslených udalostí a osudov ich aktérov zaujme aj širšiu čitateľskú verejnosť.

Peter Zelenák

Jan Pešek, Michal Barnovský: Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948–1953, Bratislava, Veda 1997, 312 s.

Zainteresanému čitateľovi sa už pri prvom pohľade na prácu uvedených autorov a na jej názov celkom nevdojak pripomenie publikácia K. Kaplana *Stát a cirkvi v Československu 1948–1953*, Brno, Doplněk 1993. Áno, Kaplanova kniha celkom určite pôsobila ako inšpirácia, čo obaja autori v úvode určitým spôsobom aj priznávajú, vyzdvihujúc jej koncepčnú a materiálovú prínosnosť. Čo je však dôležité, konštatujú tiež, že táto práca, ako aj práce iných českých historikov (napr. V. Vaška Neumlčená. *Kronika katolíckej cirkvi v Československu po druhej svetovej válce*, Praha 1990), sa sústreďujú predovšetkým na proces rozhodovania v centre a na situáciu v českých krajinách, kým vývoj na Slovensku sledujú viac-menej len okrajovo. A práve z tejto skutočnosti vyvierajú aj ambície, ktoré by mala práca J. Peška a M. Barnovského naplniť – „podať relatívne ucelený a pritom v rámci možnosti podrobný náčrt vzťahu štátu k všetkým cirkvám pôsobiacim na Slovensku, respektíve k tým, ktoré tu mali určitú širšiu základňu veriacich a teda aj takú mieru politického vplyvu, aby režimu stálo za to sa im výraznejšie venovať.“ V tomto zmysle má ísť o podrobný náčrt vzťahu štátnej moci predovšetkým ku katolíckej, evanjelickej a. v. a reformovanej kresťanskej cirkvi (kalvíni).

Také sú ciele, ktoré si autori skromne vytýčili. Avšak po prečítaní predmetnej publikácie si aj autor, ktorý sa zaoberá tým istým obdobím a príbuznou problematikou, musí uviesť, že uverejniť na ňu klasickú recenziu je veľmi obtiažné. A to najmä preto, lebo miera nových poznatkov, ktoré prináša, je tak veľká, že je ťažké dodržať kritický akcent, ktorým sa má recenzia vyznačovať. Nové poznatky, ktoré kniha prináša, sú výsledkom dlhoročného štúdia literatúry a predovšetkým archívnych materiálov, deponovaných v najvýznamnejších archívoch Českej republiky a Slovenskej republiky – vrátane Archívu Ministerstva vnútra Slovenskej republiky v Levoči a Archívu Ministerstva vnútra Českej republiky v Prahe, v ktorých sú sústredené materiály bývalej ŠtB. Významným prínosom, presahujúcim bežný rámec, bolo aj štúdium archívnych materiálov, deponovaných v Archíve zahraničnej politiky Ruskej federácie v Moskve. „Podrobný náčrt“, o ktorom hovoria autori, by som skôr nazval historickou freskou, pričom niektoré pasáže (III. kapitola zaoberajúca sa katolíckou akciou, V. kapitola, zaoberajúca sa likvidáciou gréckokatolíckej cirkvi a VI. kapitola, pojednávajúca o likvidácii kláštorov a reholí na Slovensku) majú aj značnú literárnu hodnotu, takže sa pri ich čítaní tají dych.

Práca je rozdelená do desiatich častí, pričom posledná z nich je venovaná rôznym štatistickým údajom súvisiacim so zameraním monografie, je v nej summary, zoznam prameňov a literatúry, zoznam použitých skratiek, menný a miestny register. Samotný text tvorí deväť kapitol, pričom ťažisko práce visí na bedrách J. Peška, ktorý napísal všetky kapitoly okrem piatej kapitoly a tretej časti ôsmej kapitoly, ktoré napísal M. Barnovský.

Prvá kapitola je venovaná základným údajom o cirkvách a náboženských spoločnostiach na Slovensku pred februárom 1948, o počte obyvateľov ktorí sa k nim hlásili, ale aj o organizačnej štruktúre katolíckej, evanjelickej a. v. a reformovanej kresťanskej cirkvi. Taktiež sa v nej pojednáva o vzťahu predfebruárového režimu k spomínaným cirkvám, pričom tento vzťah bol značne diferencovaný: zatiaľ čo evanjelická a. v. cirkev vstupovala do obnovenej republiky s aureolou aktívneho účastníka protifašistického odboja a SNP, katolícka cirkev sa dostala do podobnej situácie, akú prežívala cirkev

v českých krajinách po roku 1918, iba že sa nehovorilo o „spojení oltára s habsburským trónom“, ale o „farskej republike“. Reformovaná kresťanská cirkev na Slovensku bola prakticky ochromená v súvislosti so vzťahom nového režimu k obyvateľom maďarskej národnosti, ktorí boli prevážne jej členmi.

Obsahom druhej kapitoly, ktorá má názov „Po februári 1948 – dohoda alebo konfrontácia“, je prvá etapa vzťahov medzi novou komunistickou mocou a cirkvami na Slovensku, počas ktorej nová moc dôrazne žiadala cirkvi – a najmä najväčšiu, katolícku – aby vyhlásili kladný pomer k novému režimu, nebránili „pokrokovým kňazom“ v politickej činnosti (na Slovensku išlo predovšetkým o povereníkov J. Lukačoviča a A. Horáka), zrušili cirkevné postihy voči nim a naopak, aby cirkevne potrestali tých kňazov, ktorí vyvíjali protištátnu činnosť. Toto všetko však bolo pre cirkvi neprijateľné, čo sa, prirodzene, snažili formulovať čo najopatrnejšie. V závere tejto kapitoly sa hodnotí situácia, ktorá vznikla po známej biskupskej konferencii, zvolanej do Nového Smokovca (22.–23. marca 1949), na ktorej bolo v rokovacej miestnosti objavené odpočúvacie zariadenie. Po tejto konferencii prijala štátna moc voči cirkvám novú politickú líniu, ktorej podstatou už bola tvrdá mocenská konfrontácia.

O tvrdom tlaku režimu voči cirkvám na Slovensku pojednávajú potom už všetky ostatné kapitoly recenzovanej publikácie. Napriek tomu, že na Slovensku sa historicky vyvinula odlišná cirkevnopolitická situácia ako v českých krajinách a vyžadovala si osobitný prístup, tendencie k tomu, ktoré spočiatku aj existovali, sa postupne utlmovali – v súlade s centralizáciou a koncentráciou moci a v dôsledku jednotného postupu režimu v „cirkevnej otázke“. A aj napriek tomu – pod tlakom objektívnej situácie – sa u slovenských komunistov aj naďalej prejavovali tendencie pristupovať k cirkvám s prihliadnutím na špecifické slovenské pomery, čo sa najviac prejavovalo u predsedu Zboru povereníkov a povereníka predsedu Slovenského úradu pre cirkevné záležitosti (SIÚC) G. Husáka a jeho následníka na čele SIÚC – u L. Holdoša. Na začiatku roku 1951 boli dokonca štátnou bezpečnosťou obvinení, že sa „bračkejú“ s duchovnými, berú úplatky a pod. G. Husák, L. Holdoš a iní však vôbec neboli iného názoru na celkové riešenie cirkevnej otázky ako napr. K. Gottwald a A. Čepička; k týmto krokom boli donútení tlakom konkrétnej situácie. Neskôr, keď boli zatknutí, aj tieto aktivity sa im „pripísali na účet“.

V dôsledku spomínanej odlišnej cirkevnopolitickej situácie na Slovensku do určitej miery ináč ako v českých krajinách prebehla aj známa Katolícka akcia, ktorá mala za cieľ izolovať kňazov a veriacich od cirkevnej hierarchie a Vatikánu, obrodiť katolícku cirkev v zmysle „ľudovodemokratickom“ a vytvoriť z nej akúsi „národnú“ cirkev slúžiacu záujmom komunistického režimu. Ako som už uviedol, o tejto problematike pojednáva III. kapitola. Ostrejší odpor ako v Čechách kladli týmto snahám slovenskí katolícki biskupi, medzi ktorými sa osobitne vynímal spišský biskup J. Vojtaššák. Príklad biskupov sa preniesol aj na kňazov a laikov, takže tlak režimu, ktorý nerozlišoval medzi situáciou v českých krajinách a na Slovensku, tu dopadol oveľa ťažšie. V celom rade prípadoch sa veriaci postavili aj proti jednotkám bezpečnosti a armády, ba i oddielom Ľudových milícií, ktoré boli v tom čase zmobilizované a uvedené do bojovej pohotovosti. Dochádzalo k dosiaľ najostrejšej konfrontácii po februárovom prevrate z roku 1948. Použili sa aj strelné zbrane, a to zo strany bezpečnostných orgánov i účastníkov vzbúr, boli zranení i mŕtvi. Tento odpor slovenského obyvateľstva do značnej miery prispel k tomu, že „Katolícka akcia“ skrachovala.

Režim však nakoniec našiel spôsob, ako si podriadit' cirkvi, predovšetkým katolícku. Podarilo sa mu zasiahnúť ich na najcitlivejšom mieste – v oblasti hospodárskych aktív, z ktorých mohli realizovať svoju činnosť. Skonfiškovanie cirkevného majetku spôsobilo, že cirkvi sa v tomto smere dostali na milosť a nemilosť štátnej moci, ktorá to aj náležite využila. Zákony č. 217 a 218/49 Zb. zo 14. októbra 1949 znamenali, že nová štátna moc sa v budúcnosti postará o „osobné“ a „vecné“ potreby cirkví – so všetkým, čo z takéhoto vzťahu vyplýva. A nielen to. Vytvorila sa aj nová cirkevná vrchnosť – SÚC a SIÚC, ktoré potom mali vrchný dohľad nad všetkým, čo sa v cirkvách dialo. O slovenských realitách vývoja vedúceho k prijatiu týchto zákonov a o ich dopadoch na činnosť cirkví pojednáva 4. kapitola recenzovanej práce.

Veľmi významnou a prínosnou časťou práce je jej 5. kapitola „Likvidácia gréckokatolíckej cirkvi“ (napísal ju M. Barnovský). Vo svojej prvej časti obsahuje krátky historický exkurz do minulosti a osvetľuje vývoj pred a po Užhorodskej únii (24. apríla 1646), ktorá v podstate založila stav, existujúci v gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku do roku 1950. Potom už pútavým spôsobom opisuje cestu k prešovskému „soboru“, ktorý sa udial 28. apríla 1950 v hoteli Čierny orol. Na tomto podujatí, ktoré sa podľa autora po všetkých stránkach oveľa viac podobalo komunistickému zjazdu ako zásadnému rokovaniu gréckokatolíckych duchovných a laikov, bola napokon únia zrušená a gréckokatolícki duchovní i veriaci sa stali pravoslávnyimi...

Vyvrcholením tvrdého kurzu komunistickej štátnej moci voči cirkvám, predovšetkým katolíckej, bola likvidácia kláštorov a reholí (akcia „K“ a „R“) a prenasledovanie „reakčných kňazov“, ktoré vyvrcholilo procesom proti trom slovenským katolíckym biskupom J. Vojtaššákovi, M. Buzalkovi a P. Gojdičovi v januári 1951. O týchto udalostiach pojednáva 6. a 7. kapitola predloženej publikácie.

Čo sa týka priebehu akcie „K“ a „R“ na Slovensku, je zaujímavé, že tu si nová moc – podobne ako vo viacerých prípadoch predtým – najprv svoj zámer odskúšala „v malom“. Išlo o zásah proti kláštorom tých rádov, ktoré si vo svojich internátoch vychovávali dorast (saleziáni, jezuiti). Táto „predpríprava“ sa uskutočnila 16. marca 1950 a týkala sa asi 260 chovancov. Po takomto „prieskume bojom“ sa v noci z 13. na 14. apríla 1950 rozohrela akcia, ktorá na celé desaťročia zlikvidovala kláštory a rehole, „sidlo reakcie“, neodmysliteľnú súčasť katolíckej cirkvi a jej plnohodnotného náboženského života. Na rozdiel od českých krajín, kde k výraznejším prejavom odporu nedošlo, na Slovensku sa opäť, podobne ako počas Katolíckej akcie a likvidácie gréckokatolíckej cirkvi, odohral rad ostrých stretnutí so štátnou mocou.

Prenasledovanie „reakčných kňazov“ vyvrcholilo na Slovensku začiatkom roku 1951 procesom s tromi slovenskými katolíckymi biskupmi, z ktorých predovšetkým J. Vojtaššák a P. Gojdič (gréckokatolícky biskup) kladli snahám nového režimu v cirkevnopolitickej oblasti najväčší odpor. Proces bol na Slovensku výnimočný aj tým, že to bol prvý veľký proces pripravený „sovietskou výrobnou technológiou“ so všetkým, čo k nej patrí, pričom vo vedúcich mocenských špičkách sa mu pripisoval rovnaký význam ako procesu proti J. Tisovi v roku 1947. Sprievodným znakom tohto procesu však bola aj skutočnosť, že odpor slovenskej verejnosti proti masívnemu tlaku štátnej moci vo veciach cirkevnopolitických bol už v podstate zlomený. Sekretariát ústredného výboru KSS to vystihol slovami: „Treba konštatovať obrovskú zmenu oproti roku 1949, keď sa ešte cirkevnej hierarchii... podarilo vyvolať značný odpor proti Katolíckej akcii a v mnohých

obciach aj výtržnosti a zrážky“. Ba čo viac, občania sa dali zneužiť na vyjadrovanie organizovaného súhlasu s vykonávanými procesmi so slovenskými biskupmi.

To už signalizovalo, že sa komunistickej moci do značnej miery podarilo dosiahnuť svoj cieľ, pacifikovať duchovných i laikov patriacich k spomínaným trom konfesiam na Slovensku, predovšetkým však katolíkov, voči ktorým sa pochopiteľne vyvíjal najostrejší tlak. Potom už došlo k postupnému vytlačaniu cirkví zo všetkých súčastí verejného života. V rámci tohto procesu došlo k reorganizácii bohosloveckých učilišť v súlade so záujmami štátnej moci a k definitívnemu ovládnutiu katolíckej cirkevnej správy, k personálnej prestavbe evanjelických cirkví a transformácii gréckokatolíckej cirkvi na pravoslávnu. Napokon vzniklo aj „Mierové hnutie duchovných“, organizácia, prostredníctvom ktorej komunistická štátna moc celé desaťročia „usmerňovala“ náboženský život v Československu, v súlade so svojimi záujmami. O tejto problematike pojednávajú posledné dve kapitoly recenzovanej práce.

Monografia J. Peška a M. Barnovského Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948–1953 patrí podľa môjho názoru k tomu najlepšiemu, čo sa na Slovensku v oblasti výskumu najnovších slovenských dejín napísalo po novembri 1989. Som presvedčený, že po nej siahnu aj českí historici, ktorí sa zaoberajú problematikou vzťahu štátnej moci a cirkvi a pripúšťajú, že v tejto, ako aj v iných oblastiach sa slovenská spoločnosť vyvíjala na základe svojich vlastných zdrojov a hybných síl. Podobne, v širšom meradle, je vynikajúcou pomôckou aj pre tých, ktorí sa zaoberajú vývojom komunistického politického systému po februári 1948, pretože poukazuje na súvzťažnosť medzi metódami politického postupu a ich inštitucionálnym vyjadrením, ktoré sa po „zakladateľskom období“ (1948–1953) už moc nezmenili.

Stanislav Sikora

Obyvateľstvo Karpatskej kotliny I. (Zost.: P. Kónya a R. Matlovič), Prešov, Univerzum 1997, 247 s.

Objektom výskumu, prezentovaného v zborníku, je obyvateľstvo na uvedenom území, ktoré tu od najstarších čias ovplyvňovalo svojím migračným pohybom demografický vývin, zvlášť etnický a konfesijný. Obsahom sú príspevky rôznorodé a neuzatvárajú výskum. Naopak, zostavovatelia zborníka i autori predpokladajú vydanie samostatnej edície a nových častí. Na základe uvedených skutočností možno viac-menej akceptovať štruktúru zborníka, keďže rozhodujúca je vypovedacia hodnota príspevkov, zameraná na problematiku historickodemografickú, vrátane národnostnej a konfesijnej, na oblasť geografickú, či politických a kultúrnych dejín.

Demografický vývoj mesta Bardejov v kontexte jeho územného vývoja približuje na pozadí ekonomických súvislostí od 13. storočia po súčasnosť D. Popjaková, zásady výpočtu obyvateľstva stredovekých miest a jeho štruktúru v 16. storočí so zameraním na Košice M. Bodnárová, demografickú analýzu Prešova v 80. rokoch 18. storočia M. Havrila, M. Lipka, demografické aspekty vysťahovalectva z východného Slovenska pred prvou svetovou vojnou a v medzivojnovom období M. Belej, demografický vývin Vranovského okresu v prvom desaťročí 20. storočia I. Michnovič a závery výskumu z analýzy migračných pohybov v severovýchodnej časti Karpatskej kotliny koncom

18. storočia T. Faragó. P. Kónya zameria pozornosť na vývin a zmeny konfesijných pomerov v Prešove od 16. do polovice 19. storočia, F. Uličný, ml. na zriadenie ev. superintendencie na východnom Slovensku v roku 1614 a na následné ordinovanie nových kazateľov, J. Adam na migráciu poddaných a jej vplyv na náboženskú i národnostnú štruktúru obyvateľstva humenského panstva v prvej polovici 18. storočia, P. Takács na spôsob života, spoločenskú štruktúru a národnostné zloženie obyvateľov humenského panstva v čase urbárskej regulácie Márie Terézie, R. Ištók, Z. Lesniaková na etnické typy obcí na Spiši v roku 1880 a R. Matlovič na premeny religióznej štruktúry obyvateľstva okresu Vranov nad Topľou v jeho územnom vymedzení v rokoch 1968–1996.

Politickému a kultúrnemu vývinu na uvedenom území sú venované ďalšie príspevky. I. Udvari približuje na pozadí roľníckych priznaní v Šarišskej stolici v dobe Márie Terézie uhorsko-poľské vzťahy a integrujúcu úlohu slovenského a ruského obyvateľstva v rozvoji uhorskej a poľskej kultúry. Stav a možnosti výskumu interetnických vzťahov v próze uhorských Rusínov v 19. storočí, dokumentované na analýze prác A. Kralyckého a I. Syl'vaja, predstavuje Ľ. Babotová. K. Schwarz na erudovanej úrovni analyzuje otázky, týkajúce sa tolerance a náboženskej slobody v habsburskej monarchii z aspektu historických podmienok protestantskej politiky v monarchii a štátoprávných rámcových podmienok do roku 1791, pričom v závere stručne uvádza právne dokumenty, ktoré do 60. rokov 19. storočia zaručovali protestantom náboženskú slobodu.

Formovaním predstáv a koncepcií uhorských Rusínov o ich štátoprávnom postavení v čase bezprostredného rozpadu Rakúsko-Uhorska a územným dotváraním Československa, so zameraním na krajinskú hranicu Podkarpatskej Rusi a Slovenska v rokoch 1918–1923 sa zaoberá P. Švorc. Ľ. Harbuľová na základe výskumu evidenčných zoznamov krajinských, župných a okresných úradov a policajných riaditeľstiev i štatistik o ruských emigrantoch na Slovensku v medzivojnovom období upozorňuje, napriek torzovitosti materiálu, na ich pramenný význam pri sledovaní početnosti, sociálneho a národnostného zloženia a aktivít ruskej emigrantskej komunity na Slovensku, ktorá mala okrajové postavenie v ruskom emigračnom svete.

Zborník prispieva k formovaniu nového pohľadu na teritórium, ktoré je neoprávnene chápané ako periféria strednej Európy, pričom bývalo v dejinách naopak veľmi často jej dôležitou križovatkou.

Libuša Franková

Štěpán J. Kolafa: Tolstoj a Björnson ve slovenském zápase proti maďarizaci. Čeští slovákofilové v akci, Praha, Arsci 1997, 152 s.

Nebýva každodennou, ba ani každoročnou udalosťou, aby sa medzi českými historikmi zrodila práca o slovenských dejinách. V prípade Š. J. Kolafu to však snáď ani takým prevrnutím nie je. Ide o znalca vzťahu L. N. Tolstého k českým a slovenským dejinám a z jeho pera už vzniklo k tejto problematike viacero prác. Na druhej strane zástoj Tolstého a Björnsona pri zmedzinárodňovaní slovenskej otázky na prelome 19. a 20. storočia je rovnako organickou súčasťou českých dejín a preto zasluhuje patriť k významným kapitolám spoločných česko-slovenských dejín a česko-slovenských vzťahov. Bezprostredným podnetom na napísanie monografie sa pre Š. J. Kolafu stalo 90.

výročie černovskej tragédie, ktoré má taktiež veľmi výrazný medzinárodný a česko-slovenský rozmer.

Rozsahom nevelká monografia si nekladie veľké ciele pri analýze českej a slovenskej spoločnosti na prelome 19. a 20. storočia a neupúta ani rozborom vzájomných vzťahov. Ba aj sám B. Björnson a L. N. Tolstoj a protagonisti z oboch strán rieky Moravy (K. Kálal, K. Velemínský, E. Lederer – D. Makovický, A. Škarvan, V. Šrobár) vstúpajú do deja bez naznačenia širšieho kontextu.

Hlavným zámerom práce je prezentácia niekoľkých doteraz neznámych prameňov a z nich vyplývajúcich záverov, z ktorých však niektoré napriek snahe autora nepresiahli hypotetický charakter. Ba rozsiahle dedukcie o podiele jednotlivých osobností na spoločných materiáloch nepovažujem za tak dôležité, aby sa im v útlej publikácii venovalo neprimerane veľa miesta. Takou je napr. snaha autora dokázať, že na materiáli adresovanom Björnsonovi koncom mája 1907 a podpísanom A. Heydukom, E. Ledererom a K. Kálalom, mal najväčší podiel posledne menovaný a nie E. Lederer ako uvádzal v doterajších publikáciách o Björnsonovi J. B. Michl. Š. J. Kolafa sa pritom zaplieta do špekulácií, ktorým nakoniec sám podlieha. Napr. z prevzatého údaju, že memorandum koncipoval E. Lederer si spraví záver, že memorandum E. Lederer „len“ koncipoval (s. 47). Z listov E. Lederera K. Kálalovi (Literární archiv Památníku národního písemnictví) však vôbec nevyplýva, že by Kálal bol dušou slovákofilskej akcie a čitateľ vôbec nemusí byť veľký skeptik, aby ho nepresvedčili ani Kolafom uvádzané argumenty.

Vychádzajúc z údajného Kálalovho autorstva memoranda z roku 1907 dochádza Š. J. Kolafa zložitými úvahami a analýzami k záveru, že podvrhnuté prehlásenie L. N. Tolstého v prospech Slovákov vyšlo tiež z Kálalovho okruhu, pričom prinajmenšom o ňom musel vedieť aj D. Makovický. Všetko to však zostáva na úrovni hypotéz, hoci nemožno poprieť, že istú logiku tieto konštrukcie majú. Zaťažujú však text, retardujú jeho dynamiku, unavujú čitateľa a pritom stále nemajú adekvátnu presvedčivosť. Napr. keď sa český pôvod Tolstého podvrhu dokazuje okrem iného použitím slova „století“ v slovenskom texte (s. 66). Rozsah všetkých týchto špekulácií vynikne o to viac, že v práci sa autor zväčša pohybuje po povrchu problémov a reálny historický kontext je buď úplne obídený alebo len veľmi schematicky naznačený. Atraktívna téma tak hneď v zárodku stráca mnohých z čitateľskej verejnosti, na čom sa nepochybne podpíše aj ťažká dostupnosť publikácie. Takáto práca by si zaslúžila spoločné česko-slovenské materiálne krytie.

Ani tieto kritické poznámky k metodike výkladu neznižujú veľký materiálový prínos práce. Platí to najmä v súvislosti s Tolstým, resp. D. Makovickým, ktorí sú autorovi najbližší. V prípade Björnsona je už v práci viac špekulácií, pričom ešte stále existuje (aj v slovenských archívoch) viacero nevyužitých prameňov. Škoda, že stranou zostali aktivity okolo získania a informovania R. W. Setona-Watsona, ktorý bol v spojení s mnohými, už v súvislosti s Björnsonom spomínanými, alebo úplne novými ľuďmi. V mnohých smeroch by sa tým logicky uzavrel kruh snáh o zmedzinárodňovanie slovenskej otázky na začiatku 20. storočia. Práca je bohato zaľudnená a chvályhodne vybavená registrom, škoda len, že poznámkový aparát je zminimalizovaný na najnevyhnutnejšie minimum.

Nepovažujem za šťastné mnohé aktualizácie odbočky a úvahy autora o charaktere rusifikačnej politiky (s. 17), o rozpade spoločného štátu Čechov a Slovákov (s. 63)

alebo o súčasnej geopolitickej situácii v strednej Európe, či nebezpečenstve pretrhania českých zväzkov s Ruskom a jednostrannom „návrate do Európy“. Posledné úvahy majú neskrývanú proruskú a súčasne na druhej strane protinemeckú a protiamerickú tendenciu (s. 25, 26, 139, 143), čím sa, žiaľ, podstatne znižuje životnosť monografie.

Napriek pripomienkam predstavuje práca Š. J. Kolafu pre odborníkov a hlbších záujemcov o históriu Čechov a Slovákov na začiatku 20. storočia prítiažlivý publicistický čin. Je venovaný slovenskému národu, pričom po prečítaní sa každý ubezpečí v tom, že autor svoje slová myslel úprimne.

Roman Holec

Z VEDECKÉHO ŽIVOTA

Česko-slovenský seminář poosmé

Osmy ročník semináře o česko-slovenských vztazích 24.–26. srpna 1998 na Technické univerzitě v Liberci se vrátil k počátkům novodobého národního úsilí Čechů a Slováků, k roku 1848. Téma souviselo nejen s jedním z hlavních výročí v roce 1998, ale odpovídalo zájmu projevovanému na konci 20. století o toto revoluční období ve více evropských zemích. Jeho interpretace u nás je součástí současného „zápasu“ o obsah minulosti, o vazby s dějinnými aktivitami, které měly dalekosáhlý vliv na vývoj společnosti a k nimž je třeba nalézat soudobá stanoviska. Na třidenním semináři bylo k hlavní problematice předneseno osm referátů, některé koncipované jako úvahy, jiné shrnující nejnovější výzkum a charakterizující literaturu. Seminář byl určen i pro pedagogy, které měl orientovat v současném bádání.

František Palacký syntetizoval české národní úsilí před rokem 1848 a Daniela Prelovská obdobně představila národní úsilí slovenské. Dva referáty se věnovaly tvorbě, smyslu a osudu politických programů v roce 1848: český program představil Pavel Cibulka, o slovenském uvažoval Dušan Škvarna. Další dvojice referátů patřila vztahům Čechů a Slováků k revolučním hnutím národů pro ně nejdůležitějším. Peter Macho proto analyzoval vztah Slováků k Maďarům a Jan Novotný „stýkání a potýkání se“ Čechů a Němců v českých zemích. Dvě úvahy se nad českým a slovenským rokem 1848 zamýšlely v širších rozhledech prostorových a časových. Dušan Kováč jej zasadil do celého středoevropského kontextu, Jan Havránek připomněl jeho dlouhodobou působivost v obou národních prostředích – „všichni jsme byli osmačtyřicátníky“, tvrdilo se i v druhé polovině 19. století. Už je obvyklé, že tematika seminářů vyvolává rozsáhlou diskusi, pro niž je vyhrazen i potřebný čas. Tentokrát se soustředěovala především na pojetí a interpretaci národnostních konfliktů ve střední Evropě, na problematiku revolucí v nové době a na jejich výklad ve výuce dějepisu.

Pochopitelně velmi živou odezvu měly dva závěrečné referáty o současnosti, na niž seminář každoročně pamatuje. Miroslav Pekník vyznačil příznačné rysy politického vývoje na Slovensku před volbami v září 1998 a Michal Illner analyzoval současnou českou společnost. Účastníky semináře – většinou aktivními – byli slovenští a čeští historikové a slovenští a čeští pedagogové (českých bylo tentokrát méně zřejmě kvůli složitější situaci na školách). Seminář organizačně výtečně připravila katedra dějepisu Pedagogické fakulty vedená Miloslavou Melanovou a těšil se podpoře a zájmu nejvyššího vedení Technické univerzity i její Pedagogické fakulty.

Robert Kvaček

STOJÍ ZA POVŠIMNUTÍ

STOJÍ ZA POVŠIMNUTÍ

Podivné českoslovenství

Tradice luhačovických setkání Čechů a Slováků, která sahá až do roku 1908, se dovolávají tři konference z let 1993, 1995 a 1997. Jejich výsledky jsou zachyceny ve sbornících s názvy, které slibují zasadit česko-slovenské téma do širších souvislostí: Idea Československa a střední Evropa, Brno 1994; Českoslovenství součást evropanství, Brno 1996; Českoslovenství, středoevropanství, evropanství, Brno 1998. Poslední z těchto tří svazků¹ je – podle editorů – „souhrnná odborná i osvětová publikace o československé, středoevropské i celoevropské vzájemnosti a svébytnosti v soudobém světě“, v níž prý „stovka předních odborníků ČR, SR, Evropy i USA hledá odpověď na dlouho opomíjené, zkreslované i potlačované základní otázky naší historie, přítomnosti i budoucnosti v duchu kritického realismu a humanitně demokratického odkazu T. G. Masaryka, M. R. Štefánika a E. Beneše i v duchu nových vizí 21. století“.

Sborník uvádí dokumentární část, v níž je kromě zákona z 28. října 1918, Masarykova poselství k desátému výročí ČSR, řeči E. Beneše nad Masarykovou rakví a promočního projevu J. Masaryka z ledna 1948 uveřejněna (po kolikáté již?) i český vlastenecká přednáška Rudolfa Zahradníka z 28. října 1997. Následují tři příspěvky brněnských historiků. Vladimír Podborský, František Hejl a Lubomír E. Havlík se tu vyjadřují o cestě západních Slovanů do Evropy, o Velké Moravě a cyrilometodějské misi jako o formování evropského univerza a o Slovanech, spoluvůrcích Evropy.

Uvedeny úvahou filozofa Miloslava Bednáře o významu Masarykovy koncepce českoslovenství jako středoevropanství a evropanství jsou pak ve sborníku uveřejněny příspěvky historiků, které souvisejí – tu více, tu méně – s jeho slibovaným záměrem a záběrem. Zdeněk Veselý rozebírá koncepcí české státnosti od konce 18. do začátku 20. století, Jiří Kořálka charakterizuje Palackého jako velkého Čecha a Evropana, Dušan Kováč líčí rok 1918 v dějinách Slovenska a Jaroslav Mezník vývoj československé ideje za první světové války. Jaroslav Šauer upozorňuje na úlohu K. Kramáře při vzniku Československa a Antonín Měšťán na slovanský prvek v této historické události. Alexandr Ort píše o E. Benešovi jako o evropském politikovi a Pavel Martinický st. o Benešově slovenské politice. Odkazu T. G. Masaryka po šedesáti letech se věnuje Jaroslav Opat, Masarykově vztahu k bolševismu Marie Holubcová. O TGM a Podkarpatské Rusi píše MUDr. Jurij Dumnič, o slovanské politice TGM za války z bulharského pohledu Teodorička Gotovská-Henze.

Problematičtější z hlediska tématu je zařazení příspěvků Štefana Kolafy o masakru v Černově, Jana Rychlíka o českém fašismu, Václava Vondráška o „bitvě“ u Sokolova a Sylvestra Chrástila o normalizaci československé armády v 70. letech.

Sborník prezentuje několik českých a slovenských historiků jako členy „odborného výkonného předsednictva“ konference a další jsou tu uvedeni jako „odborní garanti“, dokonce i tehdy, když se jednání vůbec nezúčastnili.

¹ Českoslovenství, středoevropanství, evropanství. Úvahy, svědectví a fakta k 80. výročí vzniku Československa 1918–1998. Brno, Konvoj 1998, 536 s.

Takto historicky a odborně zaštitěni zařadili pořadatelé na program konference i do sborníku řadu příspěvků politiků, politologů a publicistů a mezi nimi i takové, v nichž aktuálně politický názor autora převážil nad proklamovanou vědeckou objektivitou. Někteří z autorů se pustili i do pseudohistorických úvah, jako například Pavel Macháček ve stati „Kolik Mnichovů?“ (s. 206–211). Dozvíme se tu, že nástup Habsburků na český trůn se rovnal „přeměně Čech v kolonii“, že v českém národním obrození „šlo vlastně o dekolonizaci“ a že odsun Němců „vyřešil důsledky Bílé Hory“.

Extrémně politicky zvláště angažovaný je příspěvek RNDr. Jana Mináře, DrSc., člena odborného výkonného předsednictva konference, „Germanizace rozbitého Československa“ (s. 214–228). Ten odsoudil „světovládné plány USA“ a „představy světového velkokapitálu“, které se shodují „s mocenskými zájmy sjednoceného Německa“, s novodobým „Drang nach Osten“. Česko-německá deklarace je mu „zradou národních zájmů“ a NATO „přežitkem studené války“, jehož rozšířením chtějí „USA a obnovené Velkoněmecko“ upevnit „svou nadvládu v Evropě“. Vládu České republiky prý ke vstupu do NATO „žene strach z narůstající oprávněné nespokojenosti občanů, zatěžovaných novými a novými zdražením, poplatky a daněmi“. Vláda „chce, aby ji před vlastním národem hlídali cizí vojáci i Bundeswehr“. Jde prostě o „germanizaci naší malé země“, která „by nebyla možná bez ‘páté kolony’“, k níž patří „státní prezident a další zbohatlíci“, „odrodilci, placení jidášskými markami“. Není prý ostatně divu, když Václavu Havlovi radí jeho „poradce Schönfeld-Tigrid“.

Takové a jim podobné příspěvky vážně poškodily úroveň sborníku. Znevážily velká jména, na něž se editoři v úvodu odvolávají, znehodnotily pojmy, jimiž se operuje v názvu sborníku, a zneužily významnou tradici luhačovických setkání.

Karel Pichlík

O (slávnej) antike a (úbohej) súčasnosti

V rámci veľkolepo (či megalomanský) koncipovaného projektu mnohozväzkovej edície *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov* vyšiel v roku 1998 prvý zväzok *Národné literárne centrum (NLC)* ním odštartovalo veľkorysý vydavateľský zámer, ktorý bude mať najväčšie problémy sám so sebou – s naplnením pôvodných predstáv, finančne, ale i koncepcne mimoriadne náročných.

Zatiaľ je však na svete prvý zväzok. Pod názvom *Územie Slovenska* pred príchodom Slovanov vyvolal zaslúženú pozornosť a súčasne nádeje, že pri rozbehnutých prácach na ďalších zväzkoch, by snáď tento projekt mohol byť výnimkou a prežiť aj zemetrasenia na politickej scéne.

Priaznivý dojem z publikácie však čoskoro zhorkol pod vplyvom polemiky, ktorá sa rozpútala na stránkach Literárneho týždenníka (č. 36/98 z 3. 9. 1998 a 40/98 z 1. 10. 1998). Meče si skrížili redaktor 1. zväzku Pavol Valachovič (docent na Katedre všeobecnej dejín Filozofickej fakulty UK v Bratislave, jediný profesionálny historik-starovekár na Slovensku) a Milan Ferko, doktor práv, vedúci pracovník Ministerstva kultúry, spisovateľ (napr. *Zväzacká česť*, *Viťazná mladosť*, *Veselo*, *pionieri*), ktorý ako autor trojdielnych románov *Svatopluk*, *Jánošík*, či románu z rímskych čias *Medzi ženou*

a Rímom sa považuje za znalca, má ambície nielen písať o histórii, ale ju aj organizovať a usmerňovať. Pri 1. zväzku vystupoval ako jeden z odborných (?) recenzentov.

V polemike, ktorú otvoril práve M. Ferko, sa malo hovoriť predovšetkým o odborných problémoch. Pomocnými barličkami, alebo skôr zbraňami najväčšieho kalibru, sa však stali invetivy, ktoré sú typické pre súčasnú schizofrenickú situáciu na Slovensku. M. Ferko odmietol zásadu, ktorá sa v diele uplatnila pri písaní antických mien a historických zemepisných názvov. Tvrdil, že v duchu Pravidiel slovenského pravopisu sa v popularizačnej literatúre uplatňuje písanie mien *Vespazián* (nie *Vespasianus*), *Dioklecian* (nie *Diocletianus*). Argumentuje tým, že latinsky dnes už nevedia ani lekári, kňazi, či právnici a popri katolíckej cirkvi dnes prepisujú do svojho jazyka všetky národy – Francúzi, Angličania, Rusi, Bulhari, Srbi, Chorváti, „dokonca“ (!) aj Česi. Nasleduje hlavný tromf:

„Iba nám sa chce naoktrojovať, nanútiť zastaraný, splesnivený, pseudovedecký spôsob prepisu antických mien a názvov (a možno predovšetkým) ako výraz nesuverenity spisovnej slovenčiny. Nemôžem za to, že redaktor prvého zväzku *Prameňov* k dejinám Slovenska a Slovákov vyštudoval históriu v Brne a ušiel mu vývoj u nás (o čom svedčí aj zoznam odbornej literatúry, ktorú uvádza).“

M. Ferkovi vadí prepis gréckej grafémy θ ako *th* (a nie *t*), *rh* (a nie *r*), v poznámkach mu chýbajú dnešné názvy historických lokalít, odmieta skloňovanie *Zeus*, *Dia*, *Diovi*... a obáva sa novej zámeny. Jeden boh a dve mená...

„Ibaže koľkí z dnešných vzdelancov to vedia – päťdesiati, deväťdesiati? Ale nám ide o to priblížiť klasické vedomosti najširším vrstvám, a teda aj technickej inteligencii, ktorá k latinčine privonia hádam len cez angličtinu či skôr američtinu. Teda: *Zeus* – *Zeusa*, *Jupiter* – *Jupitera* je prirodzenejšie ako staromódne *diovanie*. Českú školu redaktora prvého zväzku ... cítiť aj z vysvetliviek. V pôvodnom texte, ktorý dodal NLC, pravdaže, sa vyskytovali iba *Dákovia* (a nie *Dáci*), *Svébovia* (a nie *Svébi*), *leženia* (a nie *nocľaziská*), *foederáti* (a nie *federáti*) atď. Jednoducho, on dokázateľne nevie, že jestvujú nejaké Pravidlá slovenského pravopisu, lebo ich nedodržiava. Alebo vie a nechce ich dodržiavať a pritom byť zamestnancom štátnej školy Slovenskej republiky?! To už nehovorím o vysvetlivkách. ... Nepíšem do vetra, odložil som si kópie všetkých štyroch verzií tohto rukopisu. Jeho vydanie sa o rok oneskorilo len pre neobdobnú tvrdohlavosť oného učbára, ktorý sa tým postojom akiste chcel pripojiť ku kolegom, demonštrujúcim svoj odpor k slovenskej štátnosti a funkciám vyplývajúcim z tohto faktu.“

„Ak niekto pokladá za vedu mechanické, nekritické, dobe neprispôsobené prepisovanie starých textov (navyše textov povrchné preložených z češtiny), čo dnešná počítačová technika bohaty umožňuje, tak takúto „vedu“ by štát nemal podporovať.“

P. Valachovič vo svojej odpovedi nadpisanej titulom *Keď* je nádvka poctou obhajuje svoj spôsob písania mien a lokalít a rovnako sa odvoláva na Pravidlá slovenského pravopisu. Upozorňuje na nedôslednosti pri písaní vlastných mien v slovenčine, vysvetľuje svoje dôvody, obhajuje ako sa robili preklady, pričom ich autormi boli vysoko kvalifikovaní odborníci. O mnohých veciach skutočne možno diskutovať, a to nielen v období staroveku. Veď stále neujasnené zostáva medzi odborníkmi na 19. storočie písanie maďarských priezvisk a ukazujú sa aj ďalšie otvorené problémy. Lenže, žiaľ, nielen o to išlo. Dajme slovo P. Valachovičovi:

„Čo koho do toho, kde som študoval. Ak si Milan Ferko myslí, že to má vzťah ku kritizovanému dielu, mal by byť presnejší a mal by uviesť, že som študoval aj na Filozofickej fakulte v Bratislave, nielen v Brne. Do Brna som odišiel práve preto, aby som sa mohol špecializovať na štúdium dejín staroveku. A musím povedať, že som dostal možnosť kvalitného štúdia nielen na katedre dejín, ale aj na katedre klasickej filológie u renomovaných odborníkov. Podobne ako na katedrách v Bratislave. Vďaka im za veľa, ale za chyby, ktorých som sa azda dopustil... nemôžu, a preto si myslím, že taká hlúpa insinuácia ... sa vôbec nemala v kvalitnej kritike objaviť. Lenže o kvalitnú kritiku v jeho prípade nejde.

Neviem takisto, čo má spoločné moje "čechoslovakistické" čítanie s recenzovaným dielom. M. Ferko je malý pán a vôbec bez kompetencie, aby hodnotil, či som dobrý Slovak alebo nie, či som čechoslovakista alebo nie, podobne ako ho nič nie je do toho, či som pekný alebo škaredý. Ale v tom vzťahu, ako to uviedol vo svojom príspevku, som hrdý na to, že ma označil za "čechoslovakistu".

V závere svojej odpovede P. Valachovič priznáva, ako ho pri čítaní Ferkových argumentov „niekoľkokrát zamrazilo“:

„Prvýkrát ma zamrazilo pri argumente, že už "ani kňazi, lekári, lekárnici a právnici nevedia po latinsky", a preto treba... dnešnej čitateľskej obci podávať informácie jednoduchšie, primitívnejšie, prispôbené. Neviem, odkiaľ má informáciu o znalostiach latinčiny uvedených skupín odborníkov, ale iste sa... primerane ozvú. Druhýkrát ma zamrazilo pri Ferkových politických invectivách. Ako som ukázal, vôbec som sa neodklonil od Pravidiel slovenského pravopisu, ani som nimi nepohŕdal, ale som ich presne dodržiaval. A aj keby to tak nebolo, dáva to oprávnenie Milanovi Ferkovi na to, aby sa v literárnej recenzii pokúšal o analýzu mojich politických názorov a mojej politickej príslušnosti? Odkiaľ vie, že sa chcem "pripojiť" ku kolegom, demonštrujúcim svoj odpor k slovenskej štátnosti a funkciám vyplývajúcim z tohto faktu?" Odkiaľ berie toľko odvahy, že sa ma na základe svojich mylných konštrukcií pokúša difamovať a pochybuje o mojej oprávnenosti učiť na štátnej škole Slovenskej republiky? Nech si Milan Ferko nemyslí, že keď ho nejaká politická sila dosadila do úradu, že mu dala zároveň rozum a právo vnucovať svoje názory iným ľuďom! Našťastie, Milan Ferko nebude nikdy rozhodovať o tom, kto má a kto nemá oprávnenie učiť na vysokej škole Slovenskej republiky, inak by to mohlo skončiť tým, že tam bude učiť "slovenský" odborník, ktorý síce nerozumie antickým dejinám, ale správne politicky ich dokáže vysvetľovať a dokáže zaujímať "správne" politické postoje.

Analogicky by som si mohol teraz klásť aj ja otázku, či je Milan Ferko na správnom mieste. Nepozná Pravidlá slovenského pravopisu, ako som ukázal, a predsa je v čele štátneho úradu, ktorý má dohliadať na správne používanie spisovnej slovenčiny!

A na záver si vypožičiam Ferkove slová: "Ak teda pristupujeme 'ad fontes – k prameňom' našej minulosti, postarajme sa, aby to boli pramene prístupné všetkým a plné ozdravnej vody". Ale nie vody kalnej, špinavej alebo dokonca otrávenej – to už sú moje slová!"

Roman Holec

BIBLIOGRAFIA

Bohemika v historiografii na území Slovenskej republiky

Výberová bibliografia za roky 1990–1997

Zostavila: Alžbeta Sedliaková

Metodická poznámka

Bibliografia svojím obsahom a členením nadväzuje na bibliografiu *Slovacika v ediciích na území České republiky*, ktorá bola publikovaná v Česko-slovenskej historickej ročenke 1996 (s. 249–331).

Je zostavená na základe výberu z bibliografickej databázy Základného informačného strediska Historického ústavu SAV v Bratislave.

Príspevky sú buď od českého autora, alebo sa týkajú dejín českých zemí, prípadne ide o recenzie českých prác na Slovensku. Snahou bolo zachytiť aj práce k dejinám Československa.

[Práca je výstupom grantového projektu VEGA č. 2/4090/97 Bibliografia slovenskej historiografie.]

Databáza mfn 16.048

TEORETICKÉ A METODOLOGICKÉ ZÁKLADY HISTÓRIE

Historiografia, metodológia, metodika

0001

ALEXANDER, Manfred: Die wissenschaftliche Betrachtung von Tschechen und Slowaken in der Bundesrepublik Deutschland. In: HŠt 36, 1995, s. 211–224. Rés. slov.

0002

BENEŠ, Bohuslav: Oral history a ľudová tradícia In: Etnologické rozpravy 1996, č. 1, s. 14–23.

0003

DISMAN, Miroslav: Oral history jako prostředí. In: Etnologické rozpravy 1996, č. 1, s. 63–66.

0004

FIALOVÁ, Zuzana: Oral History: projekt Česko-slovenské vzťahy (alebo Dať ľudom právo na ich vlastné dejiny). In: Sociológia 25, 1993, č. 6, s. 612–614.

0005

GONĚC, Vladimír: K problémům posuzování a hodnocení politických systémů ve 20. století. Hranice mezi historií a politologií. In: Studia historica Nitriensia 3, 1995, s. 55–61.

0006

HARBULOVÁ, Lubica: Dejiny Nemecka v česko-slovenskej historiografii. In: Acta Facultatis philosophicae Universitatis Šafarikanae, Spoločenskovedný Zborník – História 3, 1994, s. 162–169. Rés. nem., angl.

0007

HAVLÍKOVÁ, Lubomíra: P. J. Šafařík a studium historie Slovanů (několik poznámek). In: Pavol Jozef Šafařík a slavistika. Prešov–Martin, FF UPJŠ–MS 1996, s. 365–369. Rés. nem.

0008

KOVÁČ, Dušan: Slovenská historiografia na prelome 19. a 20. storočia a česko-slovenské vzťahy. In: HČ 44, 1996, č. 2, s. 281–294. Rés. nem.

0009

LIEHM, Antonín, J.: Dvě variace na téma historie a politika. In: História a ... politika. III. bratislavské sympórium konané 12.–15. novembra 1992. Br., Česko-slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie 1993, s. 19–21.

0010

MARSINA, Richard: Slovenské dejiny v podnájme. Dôsledky fikcie „československého národa“. In: HR 2, 1991, č. 5, s. 29.

0011

NOVÝ, Luboš: Dejiny vědy a techniky u nás a ve světě. Srovnání a východiska. In: Zborník referátov zo stretnutia slovenských historikov vedy, medicíny a techniky. Veda a technika v dejinách Slovenska 5. Liptovský Mikuláš, Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV 1991, s. 22–49.

0012

OVČAČÍKOVÁ, Alena: České mýty, moravské národní obrození a jeho současný stav. In: Slovakia plus. Zborník príspevkov z 2. zasadnutia Stálej konferencie slovenskej inteligencie konaného v dňoch 6. až 8. decembra 1993 v Častej-Papierničke. Br., Slovakia plus 1994, s. 119–121.

0013

RAK, Jiří: Bývali Čechové ... (České historické mýty a stereotypy.) P., Nak. H & H 1994. 148 s.
Rec.: Zatlková Gabriela, České historické mýty a stereotypy. Slovak Review 5, 1996, č. 1, s. 70–72.

0014

VARINSKÝ, Vladimír: Niektoré problémy českých a slovenských dejín v rokoch 1948–1953. In: Aktuálne otázky histórie. Zborník prednášok. Banská Bystrica, Metodické centrum 1992, s. 130–144.

Pozri tiež č.: 106, 128, 132, 313

Filozofia a teologizácia dejín

0015

PATOČKA, Jan: Kacířské eseje o filosofii dějin. P., Academia 1990. 162 s.
Rec.: Kováč Dušan, HČ 41, 1993, č. 2, s. 206–208.

Jednotlivci – historici

0016

BAKOŠ, Ján: Jaromír Homolka – historik stredovekého umenia Slovenska. In: Ars 1996 [vyd 1997], č. 1–3, s. 3–10.

0017

ČAPEK, Vratislav: Julius Alberty jako didaktik dějepisu. In: Regionálna história vo výučbe dejepisu. Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela 1995, s. 16–17.

0018

HISTORIA docet. Sborník prací k počtě šedesátých narozenin Prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, CSc. P., Historický ústav 1992. 592 s. Práce Historického ústavu ČAV. Řada C – Miscellanea. Sv. 7.
Rec.: Šaškyová Marianna, SIArchiv 28, 1993, č. 1, s. 112–114.

0019

HORVÁTH, Pavol: Za profesorom Josefom Macúrkom. In: HČ 40, 1992, č. 3, s. 407–408.

0020

PREČAN, Vilém: V kradeném čase. Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973–1993. [Uspor.]: Drápala, Milan. Brno, Vyd. Doplněk pro Ústav pro soudobé dějiny AV ČR Praha 1994. 615 s.
Rec.: Pichlík Karel, HČ 43, 1995, č. 1, s. 157–158.

Pozri tiež č.: 711

ORGANIZÁCIA HISTORICKEJ PRÁCE

Archívnictvo

0021

BIBLIOGRAFIE českého archivnictví 1967–1976. [Zost.]: Šatochinová Marie a kol. P., Archivní správa Ministerstva vnitra ČR 1990, 438 s.
Rec.: Šamberger Zdeněk, SIArchiv 27, 1992, č. 1, s. 123–127.

0022

KAČKOVIČOVÁ, Mária: Konferencia archivářů České republiky. [Mariánské Lázně, 7.–9. 11. 1989] In: SIArchiv 25, 1990, č. 1, s. 168–169.

0023

KOLLMANN, Josef: Dějiny Ústředního archivu českého státu. P., Archivní správa Ministerstva vnitra ČR 1992. 710 s.
Rec.: Kušík Michal, SIArchiv 28, 1993, č. 1, s. 109–112.

0024

SMUTNÁ, Kateřina: Podnikové archivnictví v ČR od privatizace do současnosti. In: SIArchiv 32 1997, č. 1, s. 155–158.

0025

SPIRITZA, Juraj: Delimitácia archivných dokumentov slovenskej proveniencie a spisová rozluka po zániku Českej a Slovenskej federatívnej republiky. In: SIArchiv 29, 1994, č. 1, s. 3–37. Rés. nem.

0026

SPIRITZA, Juraj: O delimitácii archivných dokumentov slovenskej proveniencie a spisovej rozluke po 31. decembri 1993. In: SIArchiv 32, 1997, č. 2, s. 32–47. Rés. nem.

0027

ŠAMBERGER, Zdeněk: Slovensko a archivní restituice s Budapeští po roce 1918. In: SIArchiv 25, 1990, č. 2, s. 21–42. Rés. nem.

0028

ŠEREGI, Jozef: 6. konferencia archivářů České republiky. [Benešov pri Prahe, 2.–4. 5. 1995.] In: SIArchiv 31, 1996, č. 1, s. 153–156.

0029

ŠPANKOVÁ, Mária: Štátne archívy v ČSFR a Americká rada pre pamätník Holocaust. In: SIArchiv 25, 1990, č. 1, s. 169–171.

0030

VIMMER, Pavel: Výsledky delimitácie archivných dokumentov slovenskej proveniencie z vojenských archívov v Českej republike v rokoch 1993–1996. In: SIArchiv 32 1997, č. 1, s. 140–148.

Pozri tiež č.: 827, 849

Jednotlivci – archiváři

0031

KARTOUS, Peter: PhDr. Oldřich Sládek šest'desiatročný. In: SIArchiv 32, 1997, č. 2, s. 187–188.

0032

OBRŠLÍK, Jindřich: Archivář Miroslav Trantírek (1923–1985). In: SIArchiv 30, 1995, č. 2, s. 147–157.

0033

ŠAMBERGER, Zdeněk: Ad honorem viri optime meriti. In: SIArchiv 30, 1995, č. 2, s. 24–35. [Michal Kušik.]

Knihovnictvo

0034

HOŘEJŠÍ, Jaroslav: 20 let SVTI IKEM – 20 let integrovaného knihovnicko-informačního pracoviště. In: Knižnice a informace 23, 1991, č. 4, s. 179–181. [Středisko vědeckotechnických informací IKEM.]

0035

ONDRAŠOVIČOVÁ, Ivana: Cenzura v českých a slovenských knižnicích v letech 1948–1989. In: Knižnice a informace 29, 1997, č. 2, s. 84–87.

0036

OPATRná, Hana–VOHLÍDALOVÁ, Věra: Státní vědecká knihovna Liberec. In: KVI 24, 1992, č. 11, s. 498–501.

Dejiny

0037

PUMPRLA, Václav: Odborné konference o historických a vzácných knižních fondech v České republice. In: Kniha '93–'94 1996, s. 262–263.

Jednotlivci – knihovníci

0038

SEDLÁK, Jiří: Přínos Jiřího Mahena knihovním vědám. In: KVI 22, 1990, č. 2, s. 86–89.

0039

VOBR, Jaroslav: Nezapomeňme! Nad životem a dílem Dr. Vladislava Dokoupila. In: KVI 24, 1992, č. 11, s. 510–512.

Zahraničí

0040

GONSCHIOR, Hannelore: Bohemiká a slovaciká v Bavorské státní knižnici v Mnichově. In: Knižnice a informace 24, 1992, č. 11, s. 475–479.

Múzeá a galérie

0041

PODUŠELOVÁ, Gabriela: Druhý veřtrh múzeí Českej republiky. [Třebíč, 22.–25. 5. 1997] In: Muzeum 42, 1997, č. 3, s. 35–6

0042

STRÁNSKÝ, Zbyněk: Úvodem k „vitrinologii“. In: Muzeum 42, 1997, č. 2, s. 18–21. Rés. angl.

0043

ŠTIKA, Jaroslav–LANGER, Jiří: Československé múzeá v prírode. Martin–Ostrava, Osveta–Profil 1989. 176 s.

Rec.: Slavkovský Peter, Tschechoslowakische Freilichtmuseen. Ethnologia slovaca et slavica 24–25, 1993, s. 359–360.

0044

ŽALMAN, Jiří: Česká muzea na prahu 21. století. In: Muzeum 40, 1995, č. 1, s. 32–34.

Dejiny

0045

Sá: Vedecká konferencia o vývine muzeológie v Čechách a na Slovensku po roku 1945. [Opava, 18.–19. 3. 1997] In: Muzeum 42, 1997, č. 2, s. 40–41.

Jednotlivé múzeá a galérie

0046

CVIKL, Zdeněk: Cultural and Educational Activities for Children and Youth in the Wallachian Open-Air Museum. In: Muzeum 41, 1996, č. 4, s. 40–42. Rés. franc.

0047

HORA, Jan: Slovenská avifauna ve sbírkách Národního muzea v Praze (Česká republika). I. Oologické doklady. In: ZbSNM-Prírodné vedy 40, 1994, s. 51–62. Rés. angl.

0048

JANOÚŠEK, Ivo: Transformations of the National Technical Museum in Prague. In: Muzeum 40, 1995, č. 2, s. 31–32. Rés. angl.

0049

PÍSKOVÁ, Milada: Jarmočné tlače slovenskej proveniencie v zbierkach Múzea Komenského v Pterove. Banská Bystrica, Štátna vedecká knižnica 1996.

0050

POLÁKOVÁ, Zdeňka: Le développement de l'action culturelle et pédagogique non traditionnelle au Musée de Moravie. In: Muzeum 41, 1996, č. 4, s. 8–11. Rés. nem.

0051

RYŠAVÁ, Eva: P. J. Šafařík a Národní muzeum. In: Pavol Jozef Šafařík a slavistika. Prešov–Martin, FF UPJŠ–MS 1996, s. 447–453. Rés. nem.

0052

VÍTOVSKÝ, Jakub: Lampa z pozostalosti kráľovnej Žofie Bavorskej v Mestskom múzeu v Bratislave. In: Ars 1991, č. 1, s. 45–58. Rés. nem.

Jednotlivci – muzejníci

0053

HABOVŠTIK, Alojz: Jan Eisner a múzejníctvo a ochrana pamiatok. In: ZbFFUKom-Historica 39–40, 1989 (vyd. 1991), s. 153–158. Rés. nem., rus.

0054

KRASKOVSKÁ, Ľudmila: Slovenské vlastivedné múzeum a profesor Jan Eisner. In: ZbSNM 88-Archeológia 4, 1994, s. 175–177.

0055

ŠTOLLMANN, Andrej: In memoriam František Balát (1925–1992). In: Iuxta Danubium 10, 1992, s. 267.

0056

ŠTOLLMANN, Andrej: In memoriam Zdeněk Kux (1923–1990). In: Iuxta Danubium 10, 1992, s. 266.

Zahraničie

0057

MICHALIČKA, Vladimír: Muzeum J. A. Komenského v Naardene. In: PR 44, 1992, č. 5, s. 381–383.

0058

MICHALIČKA, Vladimír: Muzeum J. A. Komenského v Naardene a jeho knižnica. In: Knižnice a informácie 24, 1992, 5, s. 230.

0059

STRÁNSKÝ, Zbyněk: Laudatio ad Josef Beneš. In: Muzeum 42, 1997, č. 1, s. 47.

Výstavy a výstavníctvo

0060

BENEŠ, Josef: Expozice Prahy a Bratislavy na pražské výstavě 1991. In: Muzeum 36, 1991, č. 4, s. 52–54.

0061

FERKLOVA, Daša: „Zasvätené ľudu slovenskému“. Výstava k 100. výročiu Národopisnej výstavy československej. In: Etnologické rozpravy 1995, č. 1, s. 137–8.

0062

FRANCOVÁ, Zuzana: Výstava Rudolf II. a Praha. In: Muzeum 42, 1997, č. 4, s. 41–43.

0063

JANČO, Milan: Lapidárium Národného múzea v Prahe predstavuje české kamenosochárstvo 11.–19. storočia. In: Pamiatky a múzeá 1993, č. 6, s. 35.

0064

KYZOUROVÁ, Ivona: Strahovská obrazárna v Praze. In: Pamiatky a múzeá 43, 1994, č. 1, s. 34–35.

0065

SUCHOMEL, Filip A.: Cesty samurajov. [Výstava na Bratislavskom hrade zo zbierok Náprstkovho múzea v Prahe.] In: Pamiatky a múzeá 1993, č. 6, s. 21–26.

0066

ZUBEREC, Vladimír: Výstava „Orbis sensualium pictus Jana Amosa Komenského“ na bratislavskom hrade. In: Muzeum 37, 1992, č. 3, s. 34–35.

Pozri tiež č.: 224

Vedecké inštitúcie a vysoké školy, komisie, sekcie

0067

HANZLIČKOVÁ, Olga: 25 let Poradního sboru pro farmaceutickou historiografii ve Středočeském kraji. In: Zborník prednášok 2. sympózia z dejín farmácie v Starej Turej 1989. Trenčín, Lekárska služba OÚNZ 1990, s. 92–94.

0068

HOLEG, R[oman]: Občiansky a národnostný princíp v česko-slovenskej demokracii (1918–1938). [5. zasadanie česko-slovenskej komisie historikov a seminár, Olomouc, 3. 10. 1996.] In: HČ 44, 1996, č. 4, s. 738–739.

0069

HOLEC, Roman: Schválenie česko-slovenskej sekcie na kongres hospodárskych dejín. [Sevilla, 24.–28. 8. 1998] In: HČ 44, 1996, č. 1, s. 160.

0070

HOLEC, Roman: Schválenie česko-slovenskej sekcie na kongres hospodárskych dejín. [Sevilla, 24.–28. 8. 1998] In: HČ 44, 1996, č. 2, s. 352.

0071

IVANIČKOVÁ, Edita: Zasadala nemecko-česko-slovenská komisia historikov v Mnichove. [9.–11. 11. 1994] In: HČ 43, 1995, č. 1, s. 196–197.

0072

KAMENEC, Ivan: Ustanovenie slovensko-českej komisie historikov. [Praha, 23. 11. 1994] In: Studia historica Nitriensia 3, 1995, s. 200.

0073

KAMENEC, Ivan: Vznik slovensko-českej komisie historikov. [Praha, 23. 11. 1994] In: HČ 43, 1995, č. 1, s. 195–196.

0074

KUČEROVÁ, Kvetoslava: 24. zasadnutie komisie historikov Česko-slovenska a Juhoslávie. [Cetinj–Čierna Hora, 24.–27. 9. 1990] In: HČ 39, 1991, č. 3, s. 361–362.

0075

MANNOVÁ, Elena: Komisia historikov ČSFR-Rakúsko. [Bratislava, 4.–5. 11. 1992] In: HČ 40, 1992, č. 6, s. 746. [Modernizácia spoločnosti v Rakúsku a ČSR po 1. svetovej vojne.]

0076

MANNOVÁ, Elena: Modernizácia spoločnosti v Rakúsku a ČSR po prvej svetovej vojne. [Vedecké stretnutie komisie historikov ČSFR-Rakúsko v Bratislave, 4.–5. 11. 1992.] In: Správy SAV 29, 1993, č. 5, s. 6.

0077

NIŽŇANSKÝ, Eduard: Správa o zasadnutí slovensko-českej komisie historikov. [Bratislava, 27.–28. 2. 1995] In: Studia historica Nitriensia 4, 1995, s. 226.

0078

NIŽŇANSKÝ, Eduard: Správa o zasadnutí slovensko-českej komisie historikov. [Nitra, 21.–22. 3. 1996] In: Studia historica Nitriensia 5, 1996, s. 295–296.

0079

NIŽŇANSKÝ, Eduard: Zasadanie slovensko-českej komisie historikov v Brne. [20. 10. 1995] In: Studia historica Nitriensia 4, 1995, s. 227.

Kongresy a konferencie

0080

ALTMAN, Karel: Z historie ukrajinsko-česko-slovenských kulturních vztahů. [Lvov, 7.–9. 6. 1990.] In: SINár 38, 1990, s. 626–627.

0081

BARTLOVÁ, Alena: Konferencia o česko-slovensko-poľských vzťahoch v Opave. [4.–5. 10. 1994] In: HČ 42, 1994, č. 4, s. 715–716.

0083

CIBULKA, Pavel: Konference o československo-bulharských vztazích. [Brno, 25.–26. 4. 1989] In: HČ 38, 1990, s. 144–145.

0084

ČIČAJ, Viliam-MACHO, Peter: Obraz francouzské revoluce v českých zemích a na Slovensku na konci 18. století. [Praha, 14.–16. 3. 1989] In: HČ 38, 1990, s. 146–147.

0085

DEÁK, Ladislav: Konferencia o poľsko-česko-slovenských vzťahoch v rokoch 1918–1945. [Rzeszow, 17.–18. 10. 1990] In: HČ 39, 1991, č. 2, s. 237–238.

0086

FABRICIUS, Miroslav: Konferencia o českom a slovenskom poľnohospodárstve v období medzi dvoma vojnami. [Uherské Hradiště 24.–25. 9. 1992] In: HČ 40, 1992, č. 6, s. 742–743.

0087

FALISOVÁ, Anna: Tretie česko-slovenské sympóziu k dejinám medicíny, farmácie a veterinárnej medicíny v Benešove. In: HČ 45, 1997, č. 1, s. 157–158.

0088

FERENČUHOVÁ, Bohumila: K dejinám česko-slovensko-francúzskych vzťahov. [Praha, 21.–23. 3. 1989; Paríž, 25.–26. 10. 1990] In: HČ 40, 1992, č. 1, s. 136–137.

0089

FISCHEROVÁ, Anna: Po rokoch o česko-slovenskom štrukturalizme (K stému výročiu narodenia Jana Mukařovského). [Medzinárodná konferencia, Bratislava, 5.–7. 9. 1991.] In: SIL 38, 1991, č. 5–6, s. 459–461.

0090

GAŠPARÍKOVÁ, Viera: Kolloquium über den Stand der Slawistik in der Tschecho-Slowakei. [Smolnice, 6.–8. 11. 1989] In: Ethnologia Slavica 23, 1991, s. 265–269.

0091

GAWRECKÁ, Marie–MALÁ, E.: Seminár o národnostnej otázke v Československu v Opave. [20.–21. 6. 1989] In: HČ 38, 1990, s. 143–144.

0092

HOLEC, R[oman]: Seminár k vzniku ČSR v roku 1918. [Liberec, 27.–28. 8. 1996] In: HČ 44, 1996, č. 4, s. 730.

0093

HOLEC, Roman: Konferencia k dejinám podnikania a podnikateľov v Ostrave. [Ostrava, 9.–10. 12. 1993] In: HČ 42, 1994, č. 1, s. 162–163.

0094

HOLZER, Gejza–LETZ, Róbert: Sympózium Slovensko v politickom systéme Česko-Slovenska v rokoch 1918–1938. [Píla, 11.–13. 11. 1991] In: HČ 40, 1992, č. 1, s. 137–138.

0095

CHRENKOVÁ, E.: Konferencia o J. A. Komenskom. [Sárospatak, 21.–23. 9. 1992] In: PR 45, 1993, č. 5–6, s. 353–356.

0096

KADLECOVÁ, Marta: Kolokvium k 50. výročiu 17. listopadu konaném 21. listopadu 1989. [Brno, 21. 11. 1989] In: HČ 38, 1990, s. 315–316.

0097

KAMENEC, Ivan: Česko-Slovensko 1918–1948. Náhodnosť, alebo logika dejín? [Vedecká konferencia českých a slovenských historikov, Praha, 12.–3. 10. 1993.] In: HČ 42, 1994, č. 1, s. 162–163.

0098

KAMENEC, Ivan: Kolokvium o čechoslovakizme v Prahe. [23. 4. 1991] In: HČ 39, 1991, č. 6, s. 705–706.

0099

KAMENEC, Ivan: Seminár o českej a slovenskej spoločnosti medzi vojnou a mierom v rokoch 1945–1946 v Liberci. [21.–22. 8. 1995] In: HČ 43, 1995, č. 4, s. 769.

0100

KAMENEC, Ivan: Tretie francúzsko-slovensko-české kolokvium historikov v Paríži. [27.–28. 10. 1994] In: HČ 43, 1995, č. 1, s. 192–193.

0101

KAMENICKÝ, Miroslav: Sympózium o podnikateľoch a podnikaní na území Čiech, Moravy, Sliezska a Slovenska do roku 1848. [Bratislava, 19.–20. 11. 1991] In: HČ 40, 1992, č. 2, s. 274–275.

0102

KÁZMEROVÁ, Ľubica: Konferencia o Čechoch a Slovákoch v strednej Európe v 20. storočí v Brne. [Česi a Slováci v strednej Európe v 20. storočí, Brno, 4. 2. 1993.] In: HČ 41, 1993, č. 3, s. 355.

0103

KÓNYA, Peter: Konferencia o rezidenčných mestách raného novoveku v Prostějove. [25.–27. 4. 1995] In: HČ 44, 1996, č. 1, s. 155–156.

0104

KOVAČIČOVÁ, Oľga: Brnenský hold Romanovi Jakobsonovi. [Medzinárodná konferencia Poetika literárnych žánrov a smerov vo svetle estetiky a poetiky Romana Jakobsona 9.–11. 9. 1993.] In: SIL 40, 1993, č. 5, s. 403–404.

0105

LESŇÁKOVÁ, Soňa: Z dejín ukrajinsko-československých kultúrnych vzťahov. [Lvov, 7.–9. 6. 1990] In: Slavica Slovaca 25, 1990, s. 363–364.

0106

LIPTÁK, Ľubomír: Konferencia o problémoch histórie v dnešnej strednej Európe. [Praha, 21.–22. 10. 1996] In: HČ 45, 1997, č. 1, s. 153–155.

0107

LIPTÁK, Ľubomír: Prvá svetová vojna a nemecko-české a nemecko-slovenské vzťahy. [20.–22. 2. 1996] In: HČ 44, 1996, č. 2, s. 348.

0108

Viz č. 121.

0109

MAKOVÁ, Alena: Desiaty seminár reštaurátorov a historikov v Litomyšli. In: Knížnice a informácie 29, 1997, č. 12, s. 509–512.

0110

MANNOVÁ, Elena: Seminár o vzájomnom poznaní Nemcov, Talianov, Čechov a Slovákov v 19. a 20. storočí. [Villa Vigoni pri severotalianskom jazere Lago di Como, 20.–23. 6. 1995.] In: HČ 43, 1995, č. 4, s. 769–770.

0111

MICHALIČKA, Vladimír: Česko-slovenské vzťahy v rokoch 1918–1938. [Levoča, 26.–27. 10. 1990] In: PR 43, 1991, č. 3, s. 230–231.

0112

OSLANSKÝ, František: Sympózium o počiatkoch miest v Čechách a na Morave. [Praha, 5. 12. 1990] In: HČ 39, 1991, č. 2, s. 238.

0113

OTČENÁŠ, Michal: Šafárikovská konferencia v Prešove. [12.–14. 9. 1991] In: HČ 40, 1992, č. 1, s. 140.

0114

PELČÁKOVÁ, D[agmar]: Konferencia Česi a Slováci 1948–1967 v Brne. [22.–23. 10. 1997] In: HČ 45, 1997, č. 4, s. 707–708.

0115

PELČÁKOVÁ, D[agmar]: Konferencia „Vyhnanie a vysídlenie z Česko-Slovenska“. [Bratislava, 2.–4. 10. 1997] In: HČ 45, 1997, č. 4, s. 710–711.

0116

PICHLER, Tibor: Masaryk a dnešok. [Liblice, 5.–7. 2. 1990] In: Filozofia 45, 1990, s. 338–339.

0117

RÝDL, Karel: Medzinárodná vedecká konferencie k 400. výročiu narodenia J. A. Komenského. [Praha–Uherský Brod–Bratislava, 23.–31. 3. 1992] In: PR 44, 1992, č. 7, s. 544–546.

0118

SIVÁK, J.: Správa o kolokviu o J. A. Komenskom v Uherskom Brode. [3.–5. 10. 1989] In: Filozofia 45, 1990, s. 222–224.

0119

ŠEPITKA, Michal: Seminár o protifašistickom odboji v Československu. [Smolnice, 15. 11. 1989] In: HČ 38, 1990, s. 310–311.

0120

ŠRAJEROVÁ, Olga: Seminár o etnikách v pohybe v Opave. [31. 5.–1. 6. 1994] In: HČ 42, 1994, č. 3, s. 603–604.

0121

ŠRAJEROVÁ, Olga–MACHAČOVÁ, Jana: Konferencia o národnostnej problematike po roku 1945 v Opave. [22.–23. 10. 1996] In: HČ 45, 1997, č. 2, s. 369–370.

0122

VIRGL, Luděk: Konferencia o T. G. Masarykovi a strednej Európe. [5.–6. 6. 1991] In: HČ 40, 1992, č. 1, s. 134–135.

0123

ZBORNÍK prednášok z vedeckej konferencie o živote a diele Karla Čapka. Konanej dňa 23. 9. 1988 v Trenčíne pri príležitosti 50. výročia úmrtia spisovateľa. Trenčín, Okresné pedagogické stredisko 1990. 72 s.

0124

ZELENÁK, Peter: Česko-slovensko-maďarské vzťahy v 20. storočí. [Bratislava, 26.–27. 11. 1991] In: HČ 40, 1992, č. 4, s. 516–517.

0125

ZELENÁK, Peter: Konferencia o poľnohospodárstve v Uherskom Hradišti. [22.–23. 5. 1990] In: HČ 39, 1991, č. 1, s. 121–122.

Pozri tiež č.: 131, 225, 247

Vyučovanie dejepisu

0126

ČAPEK, Vratislav: Koncepcie dejepisu ve školách Evropské unie. In: Ako moderne vyučovať dejepis. Zborník z celoslovenskej pracovnej konferencie 11.–12. 9. 1996. [Banská Bystrica], [Metodické centrum] 1997. s. 12–31.

0127

ČAPEK, Vratislav: Nové výzkumy didaktiky dejepisu v západní Evropě. In: Regionálna história vo výučbe dejepisu. Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela 1995, s. 36–43.

0128

FOLTA, Jaroslav: K několika otázkám kolem výuky dějinám přírodních věd a techniky na našich vysokých školách. In: Zborník referátov zo stretnutia slovenských historikov vedy, medicíny a techniky. Veda a technika v dejinách Slovenska 5. Liptovský Mikuláš, Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV 1991, s. 82–103.

0129

GRACOVÁ, Blažena: Slovensko a Slováci v Česko-Slovenské republice na stránkach současných polských dějepisných učebnic. In: Zborník Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 1997, č. 4, s. 81–89. Rés. angl.

0130

KAŠPÁRKOVÁ, Svatava: Uplatnění aktivizujících vyučovacích metod v dějepise. (Srovnávací studie.) In: Zborník Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 1997, č. 4, s. 43–54. Rés. angl.

0131

VALACHOVIČ, Pavol: Druhé kolokvium vysokoškolských pedagogov v Opave. [1.–2. 2. 1994] In: HČ 42, 1994, č. 3, s. 600–602.

0132

VESELÁ, Zdenka: Alternativní pojetí historické pedagogiky a její postavení v rámci pedagogických věd. In: PR 44, 1992, č. 9, s. 641–650. Rés. rus., angl.

Jednotlivci – učitelia

Pozri tiež č.: 17

Pamiatková starostlivosť

0133

CIULISOVÁ, Ingrid: Jan Hofman a slovenská pamiatková starostlivosť. In: Pamiatky a múzeá 1993, č. 2, s. 38–39.

0134

CIULISOVÁ, Ingrid: Pamiatkár Václav Mencl. In: Pamiatky a múzeá 1993, č. 6, s. 10–11.

0135

MRŇA, Ľubomír: Architekt Alfréd Píffl. In: Pamiatky a múzeá 1992, č. 3, s. 42–43.

0136

ONDREIČKOVÁ, Radmila: Oživené pamiatky v tvorbe Karola Chudomelku. In: Pamiatky a múzeá 1995, č. 1, s. 56–57.

0137

OSUDY mestských pamiatkových rezervácií. In: Pamiatky a múzeá 1992, č. 4, s. 26–30. [Tábor, Trenčín]

0138

TÁBOR. Městská památková rezervace. [Aut.]: Bratka, Petr a kol. Br., Ars Monument pre Městský úřad Tábor 1992. 87 s., pril. fot. Rés. angl., franc.

Pozri tiež č.: 253

Časopisy a zborníky

0139

BENEŠ, Bohuslav: Hundert Jahre die Zeitschrift „Český lid“. In: Ethnologia Slovaca et Slavica 24–25, 1992–1993 [vyd. 1993], s. 309–317. Rés. čes.

0140

ČESKO-SLOVENSKÁ historická ročenka 1996: Brno, Masarykova univerzita–Česko-slovenská komisia historikov 1996. 331 s.

Rec.: Rákoš Elo, SIArchiv 32, 1997, č. 2, s. 129.

0141

LISTY Katedry historie a Historického klubu – pobočka Hradec Králové. Č. 8. Hradec Králové, Gaudemus 1995. [Zborník.]

Rec.: Zubácka Ida, Studia historica Nitriensia 5, 1996, s. 267–268.

0142

POSSET, Johanna: Česká samizdatová periodika 1968–1989. [Prel. z nem.]: Petráček, Zbyněk. Brno, Továrna na sitotisk ve spolupráci se Společností pro reklamu a tisk R & T 1991. 214 s.

Rec.: Viskupová Etela, České samizdatové periodiká bibliograficky, SP 108, 1992, č. 11, s. 150–151.

Pozri tiež č.: 148

HISTORICKÁ BIBLIOGRAFIA

Odborné bibliografie

0143

A CSEHSZLOVÁKIAI magyar irodalom válogatott bibliográfiája (IV/1, IV/2) 1981–1985. [Zost.]: Szöke, József. Br., Madách 1992. 352 s., 353–743 s., reg.

0144

A CSEHSZLOVÁKIAI magyar nyelvű könyvtudás bibliográfiája (1967–1988). [Zost.]: Nádor, Orsolya. Br., Madách 1992. 418 s. Reg. menný.

0145

BABIČKA, Václav: Stručný přehled novější literatury k českým církevním dějinám. In: Trnavská univerzita 1635–1777. Trnava, Trnavská univerzita 1996, s. 375–382. Rés. angl.

0146

BIBLIOGRAFIA k dejinám Slovenska. (Literatúra vydaná do roku 1965.) [Zost.]: Jankovič, Vendelín–Škorupová, Anna. [Predhovor]: Kováč, Dušan. Br. Historický ústav SAV–Národný bibliografický ústav Slovenskej národnej knižnice v MS v Martine–Univerzitná knižnica–Národné a krajinárske centrum vo vyd. Academic Electronic Press 1997. 781 s. Reg.

0147

HISTORIOGRAFIA na Slovensku 1990–1994. Výberová bibliografia. [Zost.: Sedliaková, Alžbeta. [Na data-bázovom spracovaní spolupracovala]: Mikuličová, Ivana. [Úvod nap.]: Kováč, Dušan. Br., Historický ústav SAV 1995. 188 s. Reg. aut., názvov, geografický, osobný.

0148

HISTÓRIA drevopriemyslu v Česko-Slovensku. Zoznam časopiseckej literatúry. [Zost.: Zacharová, Ida. Zvolen, Slovenská lesnícka a drevárska knižnica pri Technickej univerzite vo Zvolene 1992. 161 s. [Údaje za roky 1974–1991.]

0149

HISTORIOGRAFIA na Slovensku 1988. Výberová bibliografia. [Zost.: Sedliaková, Alžbeta. In: HČ 38, 1990, s. 754–768.

0150

HISTORIOGRAFIA na Slovensku 1989. Výberová bibliografia. [Zost.: Sedliaková, Alžbeta. In: HČ 39, 1991, č. 4–5, s. 548–567.

0151

HISTORIOGRAFIA na Slovensku 1990. Výberová bibliografia. [Zost.: Sedliaková, Alžbeta. In: HČ 40, 1992, č. 4, s. 519–540.

0152

HISTORIOGRAFIA na Slovensku 1991. Výberová bibliografia. [Zost.: Sedliaková, Alžbeta. In: HČ 41, 1993, č. 4, s. 491–528.

0153

HISTORIOGRAFIA na Slovensku 1992. Výberová bibliografia. [Zost.: Sedliaková, Alžbeta. In: HČ 42, 1994, č. 4, s. 717–756.

0154

HISTORIOGRAFIA na Slovensku 1993. Výberová bibliografia. [Zost.: Sedliaková, Alžbeta. In: HČ 43, 1995, č. 4, s. 774–814.

0155

HISTORIOGRAFIA na Slovensku 1994. Výberová bibliografia. [Zost.: Sedliaková, Alžbeta. In: HČ 44, 1996, č. 4, s. 741–779.

0156

BIBLIOGRAFIA knižných komenián 1945–1990. S prehľadom poválečné komeniologie. [Zost.: Pokorný, Zdeněk. P., Ústav pro informace ve vzdělávání–Státní pedagogická knihovna Komenského 1992. Rec.: Viskupová Etela, Komenský nám – my Komenskému, SP 109, 1993, č. 4, s. 142–143.

0157

VÝBEROVÁ bibliografia prác z oblasti dejín a metodológie fyziky vyjdených v Československu v rokoch 1970–1980. [Zost.: Pöss, Ondrej. In: Ročenka dejín a metodológie fyziky 1, 1990, s. 50–59.

0158

SLAVISTICKÉ práce Historického ústavu Slovenskej akadémie vied od roku 1973. Vzájomné kultúrne vzťahy. Výberová bibliografia. [Zost.: Sedliaková, Alžbeta. In: SlŠt 1992 [vyd. 1993], č. 2, s. 185–190.

Pozri tiež č.: 21, 142

Personálne bibliografie

Pozri tiež č.: 156, 230, 902

SLOVNÍKOVÁ LITERATÚRA

0159

ČESKO-SLOVENSKÝ vojenský slovník. [Zost.: Lipertová, Edita. Br., Ministerstvo obrany SR 1995. 807 s.

0160

DĚJINY hmotné kultury. P., Státní pedagogické nakladatelství 1985. 997 s. Rec.: Slavkovský Peter, Geschichte der materiellen Kultur. Ethnologia slavica 21, 1990, s. 259–261.

0161

KTO bol kto za I. ČSR. [Nap.]: Nižňanský, Eduard–Suško, Ladislav–Slneková, Veronika–Marci, Ľudovít. Br., Q111 1993. 213 s.

0162

MALÝ slovník biografii. Stručný výběr ze životopisných údajů některých nežijících osobností ve vztahu k zemědělství na území Československa i v zahraničí. Zv. 1.–5. [Pripr.]: Skala, Ladislav. Sborník ČSAV. 1988–1991.

Rec.: Tempír Zdeněk, Agrikultúra 23, 1991, s. 148–149.

0163

MYŠKA, Milan: K některým problémům tvorby regionálních biografických slovníků. In: Regionálna história vo výučbe dejepisu. Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela 1995, s. 43–45.

0164

ŠVORC, Peter: Rozbíjali monarchiu. (Populární slovník osobností česko-slovenského odboja 1914–1918.) Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1992. 174 s., + fot. pril.

Rec.: Kollárová Zuzana, SlArchiv 28, 1993, č. 2, s. 105–106.

POMOCNÉ VEDY HISTORICKÉ

0165

HLAVÁČEK, Ivan: Pomocněvědná, zejména genealogickoheraldická studia na Katedře pomocných věd historických Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. In: Genealogicko-heraldický hlas 7, 1997, č. 2, s. 24–27.

Diplomatika a paleografia

0166

DRASTISCH, Miloš: Atlantida Slo-wánov? (Expedícia do minulosti.) Vráťane 17 nových exkluzívnych luštení pra-slo-wánskeho písma Antoninom Horákom. Br., Slovak Academie Press 1993. 93 s.

0167

DVOŘÁKOVÁ, Daniela: Najstaršia česká listina na Slovensku. In: HR 2, 1991, č. 5, s. 30.

Genealógia, heraldika, sfragistika a vexilológia

0168

bd: Co se děje u sousedů. [Valná hromada České genealogické a heraldické společnosti, Praha, 12. 4. 1997.] In: Genealogicko-heraldický hlas 7, 1997, č. 2, s. 45.

0169

bd: Česká genealogická a heraldická společnost v Praze sněmovala. In: Genealogicko-heraldický hlas 6, 1996, č. 2, s. 44–45.

0170

GOTTFRIED, Libor: Využití textových databází v heraldice a sfragistice. In: Heraldika na Slovensku. Martin, Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť 1997, s. 250–252. Rés. angl.

0171

GRAUS, Igor: Dračí rád Žigmunda Luxemburského a jeho symbolika. In: SIArchiv 31, 1996, č. 2, s. 86–106. Rés. angl.

0172

HLINOMAZ, Milan: K neznámé epizodě československé státní symboliky. In: SIArchiv 25, 1990, č. 1, s. 47–55. Rés. nem., franc.

0173

KREJČÍK, Tomáš: Studium heraldiky, genealogie a sfragistiky v Brně a Ostravě. In: Genealogicko-heraldický hlas 7, 1997, č. 2, s. 30–32.

0174

MARKL, Vladimír: České obecní znaky a hornická symbolika. In: Heraldika na Slovensku. Martin, Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť 1997, s. 233–241. Rés. angl.

0175

MARKL, Vladimír: Klub genealogů a heraldiků v Ostravě. In: Genealogicko-heraldický hlas 4, 1994, č. 1, s. 34–35.

0176

MUCHA, Ludvík: Vexilologický klub v Praze. In: Genealogicko-heraldický hlas 4, 1994, č. 2, s. 36–37.

0177

MÜLLER, Karel: Informace o studiu heraldiky, sfragistiky a genealogie na univerzitách v Olomouci a Opavě. In: Genealogicko-heraldický hlas 7, 1997, č. 2, s. 32–33.

0178

MULLER, Karel: Současná komunální heraldická tvorba v České republice. (K činnosti heraldické komise Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR.) In: Heraldika na Slovensku. Martin, Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť 1997, s. 227–231. Rés. angl.

0179

NOVÁK, Jozef: Štátné znaky v Čechách a na Slovensku dnes aj v minulosti. Br., Práca 1990. 166 s. Ed. Ozveny. Rec.: Roháč Juraj, SIArchiv 27, 1991, č. 1, s. 110–114.

0180

ŘÍČAN, K.: Úvod do genealogie. Kdo jsou moji předkové a odkud přišli? P., Horizont 31, 1995, č. 2, 96 s. Rec.: Schullerová Jana, SIArchiv 31, 1996, č. 2, s. 110–111.

0181

SEDLÁČEK, Pavel: Vývoj heraldické symboliky Českého státu. (Ukázky z připravované monografie.) In: Heraldika na Slovensku. Martin, Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť 1997, s. 243–249. Rés. angl. Pozri tiež č.: 165, 675

Numizmatika

0182

BIROŠ, Vladimír: IV. Numizmatické sympóziu k problematike toliarovej meny na Morave (1526–1750). [Brno–Kroměříž, 13.–15. 10. 1989] In: SINum 12, 1992, s. 182–183.

0183

CRIBB, Joe: Peniaze. [Z angl. prel.]: Brenčičová, Dana. [Kapitoly Čiech, Moravy a Slovenska (Uhorska) dopln.]: Šustek, Zbyšek. Br., Tatran 1992. 64 s.

0184

ČESKOSLOVENSKÁ numizmatika. Současný stav, úkoly a perspektivy. Brno 1986. 204 s. Rec.: Kazimír Štefan, SINum 11, 1990, s. 295–296.

0185

FIALA, Anton: Numizmatická zbierka Teodora Rottbauera. In: Múzeum 40, 1995, č. 1, s. 22–23.

0186

FIALA, Anton: Piata československo-poľská numizmatická konferencia k problematike mincovníctva Jagelovcov. [Svit, 20.–22. 5. 1988] In: SINum 11, 1990, s. 288–291.

0187

CHLAPOVIČ, Gejza: Niekoľko poznámok k pokusu o obnovu mincovne v Kutnej Hore. In: SINum 13, 1994, s. 89–91. Rés. nem.

0188

PROBLEMATIKA mincovníctva a Jagelovcov. Materiály z 5. československo-poľskej numizmatickej konferencie. Svit, 20.–22. mája 1988. Nitra–Svit 1988. 309 s. Rec.: Oslanský František, HČ 38, 1990, s. 741–742; tiež rec.: Kazimír Štefan, SINum 12, 1992, s. 191–192.

0189

ŠTROBLOVÁ, Helena: Versuch einer Erneuerung der Münzstätte in Kutná Hora (Kuttenburg). In: SINum 13, 1994, s. 85–87. Rés. slov.

0190

ŠUSTEK, Zbyšek: Otázka autorstva československých bankovkových kolkov v hodnote 10 halierov a 1 koruna z roku 1919. In: SINum 14, 1996, s. 165–173. Rés. angl.

0191

ŠUSTEK, Zbyšek: Přehled způsobů znehodnocování falšných československých bankovkových kolkov z roku 1919. In: SINum 14, 1996, s. 177–186.

Pozri tiež č.: 688, 691–693

Jednotlivé mince

0192

DEMETER, Ladislav–HUNKA, Ján: Dva hromadné nálezy rakúskych, bavorských a českých mincí zo 14.–15. storočia z územia Slovenska. 1. časť – nález mincí zo Senice. In: ZbSNM 87-História 33, 1993, s. 103–115. Rés. angl., nem.

0193

KREJČÍK, Tomáš: Úloha uherských zlatých mincí v oběživu na Moravě ve 14.–15. století. In: SINum 11, 1990, s. 135–141. Rés. rus., nem.

0194

MINAROVIČOVÁ, Elena: Nález pražských grošů v Bukoveji. In: SINum 14, 1996, s. 227.

0195

ROTH, Peter: Lubovniansky hrad. Osud 37 000 kóp českých grošů. In: KrSI 69, 1992, č. 3–4, s. 8–12.

0196

SEJBAL, Jiří: K počátkům zlaté mince ve střední Evropě. In: SINum 11, 1990, s. 37–47. Rés. rus., nem.

0197

ŠIMEK, Eduard: Pražské groše v mincovních nálezech tolarové doby. (Čechy, Rakousko, Maďarsko, Slovensko, Polsko: 1550–1700.) In: SINum 11, 1990, s. 219–226. Rés. rus., nem.

0198

ZAORAL, Roman: Nálezy zlatých mincí grošového období na území Čech. Příspěvek k oběhu uherských dukátů v Čechách. In: SINum 11, 1990, s. 113–134. Rés. rus., nem.

Jednotlivci – numizmatici

0199

KOLNÍKOVÁ, Eva: Gratulácia k vzácnym deväťdesiatym narodeninám nestorke československej numizmatiky univ. Prof. PhDr. Emanuele Nohejlovej-Prátovéj, DrSc. In: SINum 11, 1990, s. 275–276.

0200

KOLNÍKOVÁ, Eva: Šesťdesiate narodeniny doc. PhDr. Jiřího Šejbala, DrSc. In: SINum 11, 1990, s. 279–281.

0201

KRASKOVSKÁ, Ľudmila: Za univ. Prof. PhDr. Emanuelou Nohejlovou-Prátovou, DrSc. In: SINum 14, 1996, s. 268–270.

0202

MINAROVICHOVÁ, Elena-KOLNÍKOVÁ, Eva: PhDr. Eduardovi Šimkovi, CSc. k šesťdesiatinám. In: SINum 14, 1996, s. 265–268.

Pozri tiež č.: 54

Medailérstvo, faleristika

0203

LOBKOWICZ, František: Encyklopedie řádů a vyznamenání. P., Libri 1995. 240 s. Rec.: Graus Igor, SIArchiv 31, 1996, č. 1, s. 107–109.

Historická geografia a kartografia

0204

GEOGRAFICKÉ názvy Českej a Slovenskej federatívnej republiky. Geografické nazvanija Českoj i Slovenskoj federatívnoj respubliky. Geographical Names of the Czech and Slovak Federal Republic. Geographische Benennungen der Tschechischen und Slowakischen Föderativen Republik. Br., Slovenská kartografia 1990. 470 s.

0205

KREJČÍ, Zdeněk: Německé mapy území ČSR v předvečer a v době druhé světové války. In: Historické mapy. Br., Kartografická společnost SR–Slovenský národný archív 1997, s. 192–206. Rés. angl.

0206

KUPČÍK, Ivan: Úřední mapy ke slovenskému území z let 1918–1945. In: Historické mapy. Br., Kartografická společnost SR–Slovenský národný archív 1997, s. 182–190. Rés. angl.

0207

MIKLOŠÍK, František: Staré vojenské mapy a mapová díla na území Slovenské republiky. In: Historické mapy. Br., Kartografická společnost SR–Slovenský národný archív 1997, s. 166–172. Rés. angl.

0208

MUCHA, Ludvík: Slovenská atlasová kartografie v letech 1924–1990. In: Historické mapy. Br., Kartografická společnost SR–Slovenský národný archív 1997, s. 174–179. Rés. angl.

0209

PRAVDA, Ján: Najstaršia mapa je z Pavlova. In: HR 3, 1992, č. 8, s. 33–34.

0210

SEMOTANOVÁ, Eva: Kartografie v historické práci. P., Historický ústav 1994. 235 s. Rec.: Melniková Marta, SIArchiv 31, 1996, č. 1, s. 105–107.

0211

SEMOTANOVÁ, Eva: Výběrový katalog atlasů. P., Ústav československých a světových dějin ČSAV 1989. 304 s. Rec.: Melniková Marta, SIArchiv 25, 1990, č. 2, s. 123–126.

0212

ŠMÍD, Karel: Komenského potomci. In: PaS 39, 1990, č. 4, s. 38–39. [Jiří Viktor Figulus]

Historická onomastika a toponomastika

0213

DESIATA slovenská onomastická konferencia. Bratislava 13.–15. 9. 1989. [Zost.]: Majtán, Milan. Br., Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1991. 245 s. [Z obsahu]: OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, Libuše: Pomístní jména jakožto pramen pro dějiny osídlení, s. 67–72; PLESKALOVÁ, Jana: Strukturní typy pomístních jmen a charakter osídlení, s. 73–78; NOVÁKOVÁ, Marie:

Vliv stavu onymického objektu na vývoj toponym (pokus o zobecnění), s. 78–83; MATÚŠOVÁ, Jana: Stopy německých dialektů v pomístních jménech na území Čech, s. 84–91; BAYEROVÁ, Naděžda: Odras společenského vývoje ve slezských příjmeních, s. 166–170; MATĚJKOVÁ, Jana: Repertoár motivací při volbě rodových jmen na Ostravsku, s. 171–176; KREMZEROVÁ, Dagmar: Přijetí v historických pramenech úřední povahy, s. 176–182; KOLAŘÍK, Josef: Onomastika v kontaktu s historií i praxí, s. 231–235.

0214

HARVALÍK, Milan: Uliční názvosloví a společenské faktory. In: Urbanonymy v kontexte histórie a súčasnosti. B. Bystrica–Br., Pedagogická fakulta UMB–Fakulta humanitných vied UMB–Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1996, s. 158–162.

0215

KNAPPOVÁ, Miloslava: Urbanonymie a její vývojové tendence v českých, zvláště pražských proměnách. In: Urbanonymy v kontexte histórie a súčasnosti. B. Bystrica–Br., Pedagogická fakulta UMB–Fakulta humanitných vied UMB–Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1996, s. 153–157.

0216

KNESELOVÁ, Helena: Názvy veřejných prostranství v současném Brně. In: Urbanonymy v kontexte histórie a súčasnosti. Banská Bystrica–Br., Pedagogická fakulta UMB–Fakulta humanitných vied UMB–Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1996, s. 168–171.

0217

KOLAŘÍK, Josef: Patrocinia v olomoucké arcidiecézi. In: Dvanásta slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola“. Prešov, Pedagogická fakulta UPJŠ Prešov–Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV Bratislava 1996, s. 204–206.

0218

ODALOŠ, Pavol: Ulice a námestia Česko-Slovenska v kontexte rokov 1989–1991. In: Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. Br.–Nitra, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra–Vysoká škola pedagogická 1994, s. 247–250.

0219

OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, Libuše: Antoponyma v pomístních jménech na katastru města Chocně. In: Dvanásta slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola“. Prešov, Pedagogická fakulta UPJŠ Prešov–Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV Bratislava 1996, s. 114–117.

0220

OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, Libuše: K vývoji jmen ulic, náměstí, nábřeží a sadů v Chocni. In: Urbanonymy v kontexte histórie a súčasnosti. B. Bystrica–Br., Pedagogická fakulta UMB–Fakulta humanitných vied UMB–Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1996, s. 163–167.

0221

PLESKALOVÁ, Jana: Význam nejstarších českých antroponym pro výuku češtiny. In: Dvanásta slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola“. Prešov, Pedagogická fakulta UPJŠ Prešov–Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV Bratislava 1996, s. 181–184.

Národopis – etnológia

0222

FROLEC, Václav: 30 Years of the International Commission of the Study of Folk Culture in the Carpathians and Balkans (MKKKB). In: Ethnologia Slavica 23, 1991, s. 255–263. Rés. čes.

0223

LANGER, Jiří: Společenské stavby na severozápadní Moravě. In: ZbSNM 84–Etnografia 31, 1990, s. 90–111. Rés. rus., nem., angl.

0224

MICHÁLEK, Ján: K storočnici národopisnej výstavy československej v Prahe. In: ZbSNM 89 – Etnografia 36, 1995, s. 147–150.

0225

NAVRÁTILOVÁ, Alexandra-ŠRÁMKOVÁ, Marta: Česko-slovenské vzťahy v bádání o lidové kultuře. [Luhačovice, 21.–23. 10. 1991] In: SINár 40, 1992, č. 1, s. 92–93.

0226

PODOBA, Juraj: Problematika vývoja a premien staviteľstva a bývania v dedinskom prostredí po druhej svetovej vojne v českej a slovenskej odbornej etnografickej literatúre. In: Národopisné informácie 1992, č. 1, s. 31–48.

0227

SKRUŽNÝ, Ľudvík: Studny dokumentované v archívoch národopisných pracovísk SAV a ČSAV a na stredovekých i novovekých vyobrazeniach. In: SINár 39, 1991, č. 3–4, s. 383–401.

0228

URBANCOVÁ, Viera: The Interest in Folk Culture in the 19th and the Beginning of the 20th Century Seen According to the Czecho-Slovak Relations. In: SINár 40, 1992, č. 2, s. 170–176.

Pozri tiež č.: 2

Jednotlivci – etnológovia

0229

BOTÍK, Ján: Za Václavom Frolcom. 27. 9. 1934–14. 5. 1992. In: SINár 40, 1992, č. 4, s. 477–479.

0230

FROLCOVÁ, Viera: Bibliografia prác Václava Frolca za obdobie 1985–1992. In: SINár 40, 1992, č. 4, s. 479–481.

0231

HOLÝ, Dušan: Vědec nejvyšší kvality. (K šedesátinám Oskára Elscheka.) In: SINár 39, 1991, č. 3–4, s. 421–425.

0232

JERÁBEK, Richard: Die Volkskunde an der Brünner Universität. (Zum 100. Geburtstag Antonín Václavíks.) In: Ethnologia Slovaca 23, 1991, s. 243–254. Rés. čes.

0233

KALESNÝ, František: Ludvík Kunz osemdesiatročný. In: SINár 42, 1994, č. 3, s. 354–355.

0234

KREKOVICHOVÁ, Eva: Prof. Oldřich Sirovátka, DrSc. (1925–1992). In: Ethnologia Slovaca et Slavica 24–25, 1992–1993 [vyd. 1993], s. 344–346.

0235

LEŠČÁK, Milan: Za univ. Prof. PhDr. Oldřichom Sirovátkom, DrSc. (1925–1992). In: SINár 41, 1993, č. 1, s. 85–87.

0236

MANN, Arne B.: Rómska problematika v prácach Prof. Ctibora Nečasa. In: SINár 41, 1993, č. 2, s. 222–224.

0237

MRUŠKOVIC, Štefan: Spomienka na univerzitného Prof. Dr. Václava Frolca, DrSc. In: ZbSNM 87-Etnografia 34, 1993, s. 231–233.

0238

MUŠINKA, Mykola: Národopisná činnosť Oresta Zilynského. In: SINár 41, 1993, č. 1, s. 102–109. Rés. angl.

0239

PARÍKOVÁ, Magdaléna: Prof. Dr. Václav Frolec, DrSc. (1934–1992). In: Ethnologia Slovaca et Slavica 24–25, 1992–1993 [vyd. 1993], s. 339–341.

0240

PODOBA, Juraj: Vedecký odkaz Václava Frolca. [Seminár, Brno, 27. 9. 1994.] In: SINár 42, 1994, s. 500–501.

0241

ŠVECOVÁ, Soňa: PhDr. Josef Kandert, CSc. päťdesiatnikom. In: SINár 41, 1993, č. 1, s. 84–85.

0242

ŠVEHLÁK, Svetozár: Vonička Dušanovi Holému k šesťdesiatinám. In: SINár 41, 1993, č. 2, s. 221–222.

Archeológia

0243

BOUZEK, Jan: Klimatické zmeny a zemědělské adaptace k nim ve středoevropském pravěku. Nové poznatky a směry bádání. In: Študijné zvesti AÚ SAV 26-I- Vývoj životného prostredia v praveku, vo včasnej dobe dejinnej a v stredoveku, 1990, s. 53–62. Rés. nem., rus.

0244

FROLÍK, Jan: Paleoekologie a výzkum pražského hradu. In: Študijné zvesti AÚ SAV 27, 1991, s. 81–86. Rés. angl.

0245

GLOSOVÁ, Michaela: Ochrana, péče a využití archeologických památek na příkladech ze Středočeského kraje. In: Študijné zvesti AÚ SAV 26-II- Archeologické památníky. Výskum, ochrana a využitie pre potreby spoločnosti, 1990, s. 329–340. Rés. rus., nem.

0246

HANULIAK, Milan: XXIII. celoštátna konferencia stredovekej archeológie. [Děčín, 14.–17. 10. 1991] In: SlArch 40, 1992, č. 2, s. 171–172.

0247

HROMADA, Jozef-RUTTKAY, Matej: Celoštátné kolokvium „Mladí archeológovia o svojej práci“. [Alšovice, 12.–14. 3. 1990] In: SlArch 38, 1990, č. 2, s. 456–457.

0248

JANKOVSKÁ, Vlasta: Rekonstrukce životního prostředí středověkého Mostu na základě pylových analýz. In: Študijné zvesti AÚ SAV 26-I- Vývoj životného prostredia v praveku, vo včasnej dobe dejinnej a v stredoveku, 1990, s. 171–177. Rés. nem., rus.

0249

KATKIN, Slavomír: XXVII. konferencia archeológie stredoveku v Hradci Králové. [16.–20. 10. 1995] In: Múzeum 40, 1995, č. 4, s. 35–36.

0250

KRÁLIK, Lubomír: Charakteristika Venceslao Machek oblata. [Kolokvium, Šlapanice pri Brně, 31. 8.–1. 9. 1994] In: Slavica Slovaca 30, 1995, č. 1, s. 92–93. [Machek Václav]

0251

KÜHN, František: Vývoj souboru pěstovaných rostlin a plevelů v souvislosti s intensifikací zemědělství od pravěku dodnes. In: Študijné zvesti AÚ SAV 26-I- Vývoj životného prostredia v praveku, vo včasnej dobe dejinnej a v stredoveku, 1990, s. 179–189. Rés. nem., rus.

0252

LUTAVSKÝ, Michal: Hroby předků. Sonda do života a smrti dávných Slovanů. Praha, Academia 1996. 180 s. Rec.: Navrátilová, Alexandra, SINár 45, 1997, č. 1, s. 140–141.

0253

PRINC, Milan: Problematika ochrany archeologických památek. In: Študijné zvesti AÚ SAV 26-II- Archeologické památníky. Výskum, ochrana a využitie pre potreby spoločnosti, 1990, s. 281–291. Rés. nem., rus.

0254

PROFANTOVÁ, Nad'a: On the archeological evidence for Bohemian elites of the 8th–9th century. In: Central Europe in 8th–10th Centuries – Mitteleuropa im 8.–10. Jahrhundert. Bratislava, Ministry of Culture of the Slovak Republic–Slovak Academy of Sciences 1997, s. 105–114.

0255

PROSTŘEDNÍK, Jan: Příspěvek k poznání chamské kultury. In: Študijné zvesti 32, 1996, s. 97–112. Rés. nem.

0256

RULF, Jan: Problematika pohřbů na sídlištích v českomoravském pravěku. In: Študijné zvesti 32, 1996, s. 115–123. Rés. nem.

0257

RYBNÍČKOVÁ, Eliška: Paleovegetační mapy a jejich význam pro rekonstrukci přírodního prostředí pravěku v Československu. In: Študijné zvesti AÚ SAV 26-I- Vývoj životného prostredia v praveku, vo včasnej dobe dejinnej a v stredoveku, 1990, s. 47–52. Rés. nem., rus.

0258

SMEJTEK, Lubor: K otázce vlivu změn přírodního prostředí na diskontinuitu pravěkého osídlení ve středním Povltaví. In: Študijné zvesti AÚ SAV 27, 1991, s. 15–23. Rés. angl.

0259

STRÁNSKÝ, Karel–SOUCHOPOVÁ, Věra–MERTA, Jiří: Experimentální tavby železa v Blansku v rekonstrukcích železářských pecí z 9. století n.l. In: Študijné zvesti AÚ SAV 31 - Archeometalurgia železa v oblasti Karpát, 1995, s. 207–214. Rés. angl.

0260

SVOBODOVÁ, Helena: Význam pylové analýzy pro rekonstrukci přírodního prostředí. Nové výsledky z Jižní Moravy. In: Študijné zvesti AÚ SAV 26-I- Vývoj životného prostredia v praveku, vo včasnej dobe dejinnej a v stredoveku, 1990, s. 201–204. Rés. nem., rus.

0261

TYKVA, Bedřich: Organizace a řízení archeologické činnosti na území ČSR podle zákona č. 20/1987 Sb. o státní památkové péči. In: Študijné zvesti AÚ SAV 26-II- Archeologické památníky. Výskum, ochrana a využitie pre potreby spoločnosti, 1990, s. 269–276. Rés. rus., nem.

0262

VENCL, S.: Hostim – Magdalenian in Bohemia. P. Ed. Památky archeologické – Supplementum 4. 1995. 264 s., 16 tab., 124 obr., 3 pril. Anglický text. Rés. slov.
Rec.: Báñez Ladislav, SIArch 44, 1996, č. 2, s. 338–339.

0263

ŽEBRÁK, Pavel: Podíl činnosti člověka v minulosti na změně životního prostředí Sitna. Současný stav výzkumu. In: Študijné zvesti AÚ SAV 26-I- Vývoj životného prostredia v praveku, vo včasnej dobe dejinnej a v stredoveku, 1990, s. 87–97. Rés. nem., rus.

Pozri tiež č.: 939

Jednotlivci – archeológovia

0264

BAČA, Róbert: PhDr. František Křížek, CSc. osemdesiatročný. In: Balneologický spravodajca 28, 1989 [vyd. 1990], s. 211–212. Rés. nem.

0265

BIALEKOVÁ, Darina: Za Prof. Dr. Bořivojem Dostálom, DrSc. (1929–1994). In: SIArch 42, 1994, č. 2, s. 404–406.

0266

BUDINSKÝ–KŘÍČKA, Vojtech: Moja účast' na archeologickom výskume na Slovensku a v Čechách v rokoch 1929–1989. In: Študijné zvesti AÚ SAV 29, 1993, s. 281–333. Rés. nem.

0267

ČAPLOVIČ, Dušan: Zomrel PhDr. Zdeněk Váňa, CSc. (1924–1994). In: SIArch 42, 1994, č. 1, s. 224–225.

0268

KUČERA, Matúš: Prínos Jana Eisnera pre historické bádanie na Slovensku. In: ZbFFUKom-Historica 39–40, 1989 (vyd. 1991), s. 139–152. Rés. rus., nem.

0269

POLLA, Belo: Životní jubileum Jozefa Paulíka. In: SIArch 39, 1991, č. 1–2, s. 366–368.

0270

RUTTKAY, Alexander: Akademik Josef Poulik osemdesiatročný. In: SIArch 38, 1990, č. 2, s. 453–454.

0271

SLÁMA, Jiří: Profesor Jan Eisner a Praha. In: ZbFFUKom-Historica 39–40, 1989 (vyd. 1991), s. 119–125. Rés. nem., rus.

0272

VÁŇA, Zdeněk: Jan Eisner jako člověk a vědec. In: ZbFFUKom-Historica 39–40, 1989 (vyd. 1991), s. 127–132. Rés. nem., rus.

Pozri tiež č.: 54, 240

ČESKÉ ZEME, ČESKOSLOVENSKO

CELKOVÉ SPRACOVANIA

0273

GEREMEŠOVÁ, Gita–JURČIŠINOVÁ, Nadežda: Průručka k slovenským a českým dějinám 1918–1989. Košice, Univerzita P. J. Šafárika 1992. 98 s. [Vysokoškolská učebnica.]

0274

HORÁK, Antonín: O Slovanech úplně jinak. (Co nebylo o Slovanech dosud známo 1970–1990.) Vizovice, Naklad. Lipa–A. J. Rychlík 1991, 318 s. Za svědky minulosti. Sv. 1.
Rec.: Komorovský Ján, Zavádzajúca kniha, HR 4, 1993, č. 7, s. 28–29; tiež polemika: Horák Antonín, HR 4, 1993, č. 10, s. 33.

0275

KLANICA, Zdeněk: Vom Awarenfall zum Untergang Grossmährens. In: Central Europe in 8th–10th Centuries – Mitteleuropa im 8.–10. Jahrhundert. Bratislava, Ministry of Culture of the Slovak Republic–Slovak Academy of Sciences 1997, s. 40–45.

0276

RENNER, Hans–SAMSON, Ivo: Dejiny Česko-Slovenska po roku 1945. [Úv. nap.]: Kováč, Dušan. Br., Slovak Academic Press 1993. 207 s. Reg. menný.

0277

SBORNÍK pramenů k československým dějinám 1918–1938. [Zost.]: Smoleja, F. Br., VVPŠ 1991, 245 s.

0278

ZBORNÍK dokumentov k českým a slovenským dejinám. Diel 1., 2. [Zost.]: Kulašik, Karol–Púčik, Miloslav. Br., VVPŠ 1991. 159, 178 s.

POLITICKÉ DEJINY

0279

-mz-: T.G.M. 1850–1937. In: SP 106, 1990, č. 3, s. 83–89. [Tomáš Garrigue Masaryk.]

0280

ÁDÁM, Magda–HANZAL, Josef: Edvard Beneš. [Úvod nap.]: Szarka, László. [Z mad'. prel., pozn. nap.]: Kovács, G. László. Dunaszerdahely, Nap Kiadó 1996. 170 s.

0281

BAKOŠ, Vladimír: Masaryk and the Slovak Question. A Contribution to the History of Ideas and Political Concepts. In: Human Affairs 4, 1994, č. 1, s. 30–45.

0282

BARNOVSKÝ, Michal: Politický systém v Československu v letech 1945–1948. In: Studia historica Nitriensis 3, 1995, s. 149–164.

0283

BARNOVSKÝ, Michal: Politický vývoj Československa v letech (1945–1948). In: Kapitoly z dejin Československa. Br., Akadémia vzdelávania 1990. 17 s.

0284

BOSÁK, Edita: T. G. Masaryk and the Emergence of the Hlasist Movement, 1898–1904. In: Studi in onore di Milan S. Ďurica. Roma–Cleveland–München–Bratislava, Slovenský ústav–Univerzitná knižnica Bratislava 1995, s. 29–42.

0285

BROKLOVÁ, Eva: Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918–1938. P., Sociologické nakl. 1992. 168 s., pril.

Rec.: Urbančok Martin, SIArchiv 30, 1995, č. 1, s. 128–131.

0286

DOLEJŠÍ, Miroslav: Prevrat 1989 alebo História sa opakuje? [Prel. z češ.]: Šavel, Martin. Br., Agres 1991. 51 s.

0287

GÁL, Jozef: Československo v rokoch 1968–1990. 1. vyd. Banská Bystrica, Metodické centrum 1991. 43 s.

0288

GÁL, Jozef: Československo v rokoch 1968–1990. 2. vyd. Banská Bystrica, Metodické centrum 1993. 42 s.

0289

GÁL, Jozef: Československo v rokoch 1968–1990. In: Aktuálne otázky histórie. 2. Zborník prednášok. Banská Bystrica, Metodické centrum 1993, s. 115–148.

0290

GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, Anna: U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka. [Predhovor]: Opat, Jaroslav. [Editor]: Bystricky, Valerián-Rychlík, Jan. Br., Academic Electronic Press 1995. 303 s., obr. pril. Reg. menný.

Rec.: Šuchová Xénia, HČ 44, 1996, č. 1, s. 128–130; tiež rec.: Repko Jozef, Českoslovakizmus ako (politologický) fenomén. SP-M IV + 113, 1997, č. 4, s. 128–131.

0291

GEBHART, Jan: V tieni hákového križa. Prvé obdobie vlády Böhmen und Mähren. In: HR 3, 1992, č. 7, s. 15–17.

0292

GOŇCOVÁ, Marta: Edvard Beneš a možnosti demokracie v strednej Európe. In: Studia historica Nitriensia 3, 1995, s. 129–133.

0293

HAMPEL, Adolf: Tschechen – Slowaken – Deutsche: Gemeinsam nach Europa? In: Studi in onore di Milan S. Ďurica. Roma–Cleveland–München–Bratislava, Slovenský ústav–Univerzitná knižnica Bratislava 1995, s. 97–105.

0294

HOLEC, Roman: Šedá eminencia Hofburgu. Polstoročie veľkého Metternicha. In: HR 4, 1993, č. 6, s. 14–16.

0295

HOLLY, Jozef: Čo vedeli generál Moravec a minister Masaryk na prezidenta Beneša. In: SP-M 4+111, 1995, č. 7–8, s. 139–143.

0296

CHARTA 77. 1977–1989. Od morálnej k demokratickej revolúcii. Dokumentace. [Uspoř.]: Prečan, Vilém. Br., Pravda 1990. 526 s.

Rec.: Fabian Juraj, SIArchiv 25, 1990, č. 2, s. 126–127.

0297

JANOTA, Dušan M.: Slováci do štátu Česko-slovenského a Andrej Hlinka. In: Andrej Hlinka a jeho miesto v slovenských dejinách. Zborník prednášok z vedeckého sympózia. Bratislava 20. 9. 1991. Bratislava, DaVel pre Mestský úrad v Ružomberku 1991, s. 57–67.

0298

KACHNIČ, Pavel: Komu patrí Masaryk. Chválorečená, hanobená, ale veľká osobnosť. In: HR 4, 1993, č. 1, s. 12–14.

0299

KACHNIČ, Pavol: Pobyt profesora T. G. Masaryka v Bystrici a jeho kontakty so slovenskou národnou prezentáciou v rokoch 1887–1900. In: Na prelome času. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1991, s. 140–162. Rés. angl.

0300

KANOVSKÝ, Martin: Ludanice – stredisko slovenských husitov? In: HČ 40, 1992, č. 1, s. 89–93.

0301

KAPLAN, Karel: Komunistický režim v zajatí kríz. In: HR 4, 1993, č. 6, s. 20–22.

0302

KOLÁŘ, Michal: Prezident medzi mantinelmi. Prečo abdikoval Edvard Beneš? In: HR 4, 1993, č. 1, s. 18–20.

0303

KOVÁČ, Dušan: Masarykova koncepcia demokracie a realita prvej republiky. In: SP 108, 1992, č. 5, s. 42–48.

0304

KOVÁČ, Dušan: Odkaz Masarykovho politického realizmu. In: SP 106, 1990, č. 3, s. 90–99.

0305

LORENC, Alojz: Ministerstvo strachu? Neskartované spomienky generála Lorenca. Br., Tatrapress 1992. 208 s. Ed. Svedectvá.

0306

MATEJKIN, Stanislav: Niektoré problémy česko-slovenského politického vývoja v r. 1945–48. In: Aktuálne otázky histórie. Zborník prednášok. Banská Bystrica, Metodické centrum 1992, s. 120–129.

0307

MENCL, Vojtěch–HÁJEK, Miloš–OTÁHAL, Milan–KADLECOVÁ, Erika: Křížovatky 20. století. Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách. P., Naše vojsko 1990. 399 s.

Rec.: Lipták Ľubomír, HČ 38, 1990, s. 894–897.

0308

MIKUŠ, Joseph: Czech Counterculture. In: Studi in onore di Milan S. Ďurica. Roma–Cleveland–München–Bratislava, Slovenský ústav–Univerzitná knižnica v Bratislave 1995, s. 383–400.

0309

MILAN Hodža štátnik a politik (referáty z vedeckej konferencie). Bratislava 14.–16. septembra 1992. [Zost.]: Mathé, Svätoslav. Bratislava, Politologický kabinet SAV–Vysoká vojenská pedagogická škola Bratislava 1992. 144 s.

[Z obsahu]: URBAN, Zdeněk: K začátkům publicistické a politické činnosti Milana Hodži, s. 18–25; HRONSKÝ, Marián: Rokovania dr. Milana Hodžu koncom novembra a začiatkom decembra 1918 v Budapešti a postoj pražského centra, s. 57–61; BYSTRICKÝ, Valerián: Milan Hodža a česko-slovenské vzťahy koncom 30. rokov, s. 78–89; SUPPAN, Arnold: Vzájomné zahranično-politické aktivity Hodžu a Schuschnigga v rokoch 1936 a 1937, s. 90–98; KOLLÁR, Karol: M. Hodža, hlasizmus a T. G. Masaryk, s. 99–107; UHER, Ján: Milan Hodža a jeho „Československý rozkol“, s. 123–132; SAMSON, Ivo: Milan Hodža a československá politika, s. 133–137.

0310

MILAN Hodža štátnik a politik. Materiály z vedeckej konferencie, Bratislava, 15.–17. septembra 1992. [Red. pripr.]: Pekník, Miroslav. 2. dopl. a rozšir. vyd. Br., Veda 1994. 187 s., fot. pril. Rés. nem., franc., angl., slov. [Z obsahu]: URBAN, Zdeněk: K začátkům publicistické a politické činnosti Milana Hodži, s. 26–35; GALANDAUER, Jan: „Belvederská epizoda“ Milana Hodži, s. 51–56; HRONSKÝ, Marián: Rokovania dr. Milana Hodžu koncom novembra a začiatkom decembra 1918 v Budapešti a postoj pražského centra, s. 85–90; UHER, Ján: Milan Hodža a jeho „Československý rozkol“, s. 91–100; SAMSON, Ivo: Milan Hodža a československá politika, s. 109–113; KVAČEK, Róbert: Milan Hodža jako premiér. (Glosy k prvním vládním období 1935–1937), s. 114–121; BYSTRICKÝ, Valerián: Milan Hodža a česko-slovenské vzťahy koncom 30. rokov, s. 131–141.

0311

MIŠOVIČ, Ján: Názory na osobnosti histórie Čechov a Slovákov v minulosti a dnes. In: História a ... politika. III. bratislavské sympóziu konané 12.–15. novembra 1992. Br., Česko-slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie 1993, s. 22–25.

0312

MIŠOVIČ, Ján: Opinions on the personalities of the Czech and Slovak history in the past and today. In: History & ... Politics. III. Bratislava Symposium held on November 12–15, 1992. Br., Czecho-Slovak Committee of the European Cultural Foundation 1993, s. 24–27.

0313

OSLANSKÝ, František: The Role of John Jiskra in the History of Slovakia. In: Human Affairs 6, 1996, č. 1, s. 19–33.

0314

PETRUF, Pavol: The Extradition of Dr. J. Tiso and other Prominent Men of the Slovak State to the Czechoslovak Government. In: *Human Affairs* 2, 1992, č. 2, s. 183–191.

0315

POKUS o politický a osobný profil Jozefa Tisu. Zborník materiálov z vedeckého sympózia Častá-Papiernička, 5.–7. mája 1992. [Zost.]: Bystrický, Valerián–Fano, Štefan. Br., Historický ústav SAV 1992. 380 s. Rés. nem., angl.

[Z obsahu]: VALENTA, Jaroslav: „Polská karta“ – k otázke slovenské alternatívnej zahraničnej politickej orientácie, s. 136–139; RYCHLÍK, Jan: Ideové základy myšlení Jozefa Tisu a jejích politický dopad, s. 263–274; PETRUF, Pavol: Vydanie Jozefa Tisu a niektorých ďalších prominentov slovenského štátu česko-slovenským orgánom, s. 321–329; VONDRÁŠEK, Václav: Činnosť ilegálneho podzemia na Slovensku v době Tisova procesu, s. 330–335; KOLÁŘ, Michal: Edvard Beneš a Josef Tiso, s. 345–349.

0316

POLESKI, Jacek: Kleinpolen im 8.–10. Jahrhundert. Bemerkungen zu den Beziehungen zwischen Kleinpolen und Böhmen, Mähren, Slowakei und Ungarn. In: *Central Europe in 8th–10th Centuries – Mitteleuropa im 8–10. Jahrhundert*. Bratislava, Ministry of Culture of the Slovak Republic–Slovak Academy of Sciences 1997, s. 15–26.

0317

PREZIDENT v Bratislave. [Texty]: Havel, Václav. [Uspor.]: Šimečka, Václav. Br., Archa 1990. 62 s.

0318

RAJCHL, Rostislav: Život a dílo Milana Rastislava Štefánika. In: *Zborník referátov z celoslovenského seminára Významné osobnosti v dejinách astronómie*. Hurbanovo, Slovenské ústredie amatérskej astronómie 1990, s. 31–41.

0319

REPORT o nežnej revolúcii. [Nap.]: Groch, Juraj a kol. Br., Obzor 1990. 144 s.

0320

ROZUM a víra k problematice myšlení a působení T. G. Masaryka. P., Filosofický ústav ČSAV 1991. Rec.: Olšovský Jiří, *Sborník o Masarykovi. Filozofia* 47, 1992, č. 9, s. 572–574.

0321

RYCHLÍK, Jan: Z neznámých zápiskov Alexandra Macha. In: *HČ* 45, 1997, č. 2, s. 317–335.

0322

SKILLING, H. Gordon: *Against the Current, 1882–1914*. St. Antony Macmillan 1994. 248 s. Rec.: Kováč Dušan, *HČ*, 45, 1997, č. 3, s. 527–529.

0323

SKILLING, H. Gordon: *Proti proudu, 1882–1914*. Praha, Práh 1995. 248 s. Rec.: Kováč Dušan, *HČ*, 45, 1997, č. 3, s. 527–529.

0324

SLOVENSKO na konci druhej svetovej vojny (stav, východiská a perspektívy). Zborník materiálov zo sympózia v Častej-Papierničke 23. 11.–25. 11. 1993. [Ed.]: Bystrický, Valerián–Fano, Štefan. Br., Historický ústav SAV–Národná rada SR 1994. 272 s. Rés. angl.

[Z obsahu]: KLIMEK, Antonín: Názory Edvarda Beneše na soužití Čechů a Slováků v obnovené ČSR (v době před povstáním na Slovensku roku 1944), s. 56–64; ŠOLC, Jiří: Neregulární válka a její aspekt na Slovensku v letech 1939–1944, s. 73–77; VONDRÁŠEK, Václav: Diferenciace ľudáckého tábora v závěru války, aktivita „mladé ľudácké generace“, s. 92–101; RYCHLÍK, Jan: Genéza vztahu mocností k možnosti samostatného Slovenska či obnovy Československa, s. 114–124; GONĚC, Vladimír: Představy slovenských povstaleckých složek o státoprávním uspořádání v souvislostech evropského odboje, s. 154–162.

0325

SLOVENSKO v politickom systéme Československa. (Materiály z vedeckého sympózia Častá 11.–13. novembra 1991.) [Zost.]: Bystrický, Valerián. Br., Slovenská národná rada–Historický ústav SAV 1992. 235 s. Rés. nem., angl.

[Z obsahu]: HARNA, Josef: Česká politika a její vklad do politického systému první Československé republiky, s. 13–20; KOVÁČ, Dušan: Masarykova koncepcia demokracie a realita prvej republiky, s. 21–28; BROKLOVÁ, Eva: O tzv. pražském centralismu, s. 81–89; MATULA, Miloš: Některé problémy související s institucionálním aspektem národních vztahů ČSR v letech 1918–1938, s. 90–96; FIRSOV, E. F.: K problému

mu modifikácie parlamentného systému ČSR a národno-politického konsenzu Čechov a Slováků na prelome 20. a 30. rokov, s. 97–106; BAKOŠ, Vladimír: Poznámky k čechoslovakizmu ako ideológii, s. 107–112; KÁZMEROVÁ, Ľuba: Československá strana národno-socialistická a Slovensko, s. 129–132; TRAPL, Miloš: Vztahy mezi českým a slovenským politickým katolicizmem v letech 1918–1938, s. 140–146; KOLÁŘ, František: Poznámky k zahraniční politice Československa, s. 166–169; VONDRÁŠEK, Václav: Výchovná práce v československé armádě po roce 1918, s. 174–179; VODIČKA, Stanislav: Několik poznámek k problému Slováků v důstojnickém sboru Československé armády v letech 1918–1939, s. 180–183; ANGER, Jan: K postavení armády v politickém systému předválečné ČSR, s. 184–192; VIDŇANSKYJ, Stepan V.: Zakarpatsko ako súčasť ČSR; problémy národno-kultúrnej obnovy a štátnosti 1918–1938, s. 204–213.

0326

SLOVENSKO v rokoch druhej svetovej vojny. (Materiály z vedeckého sympózia. Častá, 6.–7. novembra 1990.) [Zost.]: Bystrický, Valerián. Br., Slovenská národná rada–Historický ústav SAV 1991. 169 s. Rés. angl., nem.

[Z obsahu]: ANGER, Ján: K některým vojenskopolitickým aspektům mnichovské kapitulace, s. 47–52; RYCHLÍK, Jan: Česká společnost a slovenský stát, s. 78–90; GEBHART, Jan: Česko-slovenské vztahy v letech 1939–1945 očima odboje, s. 91–96; HUŇÁČEK, Zdeněk: Český domácí odboj v letech 1939–1945 a vývoj názorů na poválečné uspořádání společného státu Čechů a Slováků, s. 97–101; SLEZÁK, Lumír: Národopisná Morava a slovácký separatizmus, s. 102–109; DEJMEK, Jindřich: Čechoslováci – nebo Češi a Slováci? (Poznámky na okraj Kroftova vztahu ke Slovensku), s. 110–118.

0327

SOUKUP, František: *Hradecké dni Ludovíta Štúra*. Modra, Múzeum Ľudovíta Štúra 1996. 165 s.

0328

ŠMAHEL, František: *Husitská revoluce*. Zv. 1–4. P., Historický ústav 1993. 498 s., 361 s., 416 s., 602 s. Rec.: Dvořáková Daniela, *HČ* 44, 1996, č. 2, s. 308–310.

0329

TAKÁČ, Ladislav: Ferdinand Pisecký a Milan Rastislav Štefánik. In: *ZbSNM 91-História* 37, 1997, s. 27–47.

0330

TILKOVŠZKY, Loránt: K dejinám budapeštianskych slovenských a českých politikov. In: *HČ* 45, 1997, č. 3, s. 510–525. Rés. nem.

0331

TOMÁŠEK, D.–KVAČEK, R.: *Causa Emil Hácha*. P., 1995. 221 s. Rec.: Nagy Zoltán, *Studia historica Nitriensia* 5, 1996, s. 284–285.

0332

URBAN, Zdeněk: Odkaz T. G. Masaryka. In: *PaS* 39 1990, č. 10, s. 42–45.

0333

VACULÍK, Jaroslav: K představám o československém politickém systému po pádu komunismu. In: *Studia historica Nitriensia* 3, 1995, s. 175–185.

0334

VONDRÁŠEK, Václav: Rok 1947 – mezník v poválečném vývoji Slovenska. In: *Od diktatury k diktatúre*. Br., Veda 1995, s. 46–56.

Pozri tiež č. : 20, 94, 114, 122, 161, 164, 631, 641, 650, 819, 890, 920

Dejiny medzinárodných vzťahov

0335

BARNOVSKÝ, Michal: Zahraničné dimenzie zápasu o demokraciu v rokoch 1945–1948. Slováci a zahraničnopolitická orientácia ČSR. In: *Linie a osobnosti zahraničnopolitického myslenia na Slovensku v 19. a 20. storočí*. Br., Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku SFPA 1996, s. 92–101.

0336

BROD, Toman: *Československo a Sovětský svaz v letech 1939–1945*. P., 1992. 458 s. Rec.: Kamenec Ivan, *HČ* 42, 1994, č. 2, s. 361–363.

0337

ČESKOSLOVENSKO a Marshallův plán. Sborník dokumentů. [K vyd. připr.]: Jičín, Rudolf-Kaplan, Karel-Krátký, Karel-Šilar, Jaroslav. Praha, Ústav pro soudobé dějiny se Státním archivem 1992. 131 s. Rec.: Petruš Pavel, MO 3, 1994, č. 4, s. 97–99.

0338

ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar: Maďarský problém a zahraničnopolitické koncepcie československej vlády v Londýne (jún 1941–január 1945). In: HŠt 34, 1993, s. 126–135. Rés. angl.

0339

ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar: Podoby česko-slovensko-maďarského vzťahu 1938–1949. Br., Veda 1992. 203 s. Rés. maď., nem., angl.

0340

ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar: Sovietska politika v strednej a juhovýchodnej Európe pohľadom Československej diplomacie (1944–1949). In: Stredná a juhovýchodná Európa v politike veľmoci. (Sondy do vývoja II.) Br., Historický ústav SAV 1994, s. 6–22. Rés. angl.

0341

ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar: Vývoj európskych krajín sovietskeho bloku v rokoch 1947–1949 pohľadom československých diplomatov. In: HČ 42, 1994, č. 3, s. 506–519. Rés. nem.

0342

DOBROTKOVÁ, Marta: Československo a krajanské hnutie. In: Slováci v zahraničí 16, 1990, s. 169–170.

0343

DOLEŽAL, Bohumil: Poznámky k sudetoněmeckému problému. In: Soudobé dějiny 1, 1994, č. 2–3, s. 236–246.

Komentár: Lipták Lubomír, Poznámky k Poznámkam, Soudobé dějiny 1, 1994, č. 2–3, s. 262–264.

0344

DULEBA, Alexander: Postavenie Česko-Slovenska vo svetovom politickom systéme v XX. storočí (a na jeho konci). In: MO 1, 1992, č. 2, s. 56–69.

0345

FERENČUHOVÁ, Bohumila: Briandov plán Európskej federálnej únie a Československo: vláda, paneurópske hnutie, verejná mienka. In: HČ 41, 1993, č. 2, s. 123–142. Rés. angl., nem.

0346

FIRSOV, Jevgenij F.: Boj za orientáciu českého a slovenského národnooslobodzovacieho hnutia v Rusku v rokoch 1915–1917. In: HČ 43, 1995, č. 1, s. 47–68. Rés. nem.

0347

HORSKÁ, Pavla: Spolupráce českých a francouzských nacionalistů na přelomu 19. a 20. století. La coopération des nationalistes tchèques et français au tournant du 19e et 20e siècle. In: Francúzsko a stredná Európa – La France et l'Europe centrale. Slovanské štúdie 1995, zvláštne číslo 2, s. 37–54 (slovenský text), s. 41–62 (francúzsky text z opačnej strany knihy).

0348

HOUDEK, Vladimír: Spomienka na Jana Masaryka. In: HČ 39, 1991, č. 6, s. 666–675.

0349

HRONSKÝ, Marián: Priebeh vojenského konfliktu ČSR s Maďarskom roku 1919. In: HČ 41, 1993, č. 5–6, s. 583–621. Rés. angl., nem.

0350

CHMIEL, Juraj: The Czechoslovak Armaments Industry and the Italo-Ethiopian Conflict. In: AAST 1, 1992, č. 2, s. 170–189.

0351

IVANIČKOVÁ, Edita: Česko-Slovensko, Poľsko a nemecká otázka v rokoch 1939–1947. In: Stredná a juhovýchodná Európa – sondy do vývoja v štyridsiatych rokoch. Br., HÚ SAV 1992, s. 4–47.

0352

JÁN Papánek za vojny Edvardovi Benešovi. Dokumenty 1939–1945. Výber. [Ed.]: Michálek, Slavomír. [Br.], Veda vyd. Slovenskej akadémie vied [1997]. 206 s., reg. menný, fot. pril. Rés. angl.

0354

KOVÁČ, Dušan: World Revolution – Tomáš Garrigue Masaryk and Vladimir Ilyich Lenin. In: Human Affairs 1, 1991, č. 1, s. 22–29.

0355

KRIVÁ, Anna: Slovensko a zahraničnopolitické postavenie ČSR koncom tridsiatych rokov. In: Armáda v dejinách Slovenska. Časť I. [Br.], [Historický ústav armády Slovenskej republiky] 1993, s. 83–98.

0356

LICHARDUS, Lubomír: Horúce leto roku 1947. Pred rokmi ČSR odmietla Marshallov plán. In: HR 8, 1997, č. 8, s. 13–14.

0357

MICHÁLEK, Slavomír: Československo-americké vzťahy od konca vojny do leta 1947. In: HŠt 36, 1995, s. 183–209. Rés. angl.

0358

MICHÁLEK, Slavomír: K niektorým otázkam československo-sovietskych vzťahov na prelome 50.–60. rokov. In: HČ 38, 1990, s. 210–228. Rés. rus., franc.

0359

MICHÁLEK, Slavomír: Slepá ulička. Československo-americké vzťahy v rokoch 1945–1948. In: HR 3, 1992, č. 9, s. 20–22.

0360

NECHVÁTAL, Martin: Francouzský konsulat v Praze. (Od sportovních styků k politickému skandálu.) Le consulat français de Prague. (Des relations sportives au scandale politique.) In: Francúzsko a stredná Európa – La France et l'Europe centrale. Slovanské štúdie 1995, zvláštne číslo 2, s. 118–122 (slovenský text), s. 131–136 (francúzsky text z opačnej strany knihy).

0361

OLIVOVÁ, Věra: V zradných prúdech európskej politiky. Edvard Beneš a československá štátnosť. In: HR 3, 1992, č. 3, s. 12–13.

0362

PEKNÍK, Miroslav: Náznaky na riešenie slovenskej otázky za prvej svetovej vojny mimo rámec samostatného Česko-Slovenska. In: Linie a osobnosti zahraničnopolitického myslenia na Slovensku v 19. a 20. storočí. Br., Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku SFPA 1996, s. 45–52.

0363

PETRUF, Pavol: Medzinárodné súvislosti vývoja Česko-Slovenska od januára 1968 do apríla 1969. In: Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967–1970. Zborník štúdií. I. Br., Politologický kabinet SAV 1992, s. 6–94.

0364

PETRUF, Pavol: Príprava povojnovej spojeneckej zmluvy medzi Česko-Slovenskom a Francúzskom. In: Stredná a juhovýchodná Európa – sondy do vývoja v štyridsiatych rokoch. Br., HÚ SAV 1992, s. 74–120.

0365

ROHON, Paul: Richard Teller Crane, prvý vyslanec USA v ČSR v rokoch 1919–1921 a Slovensko. In: HČ 42, 1994, č. 1, s. 97–107.

0366

RYCHLÍK, Jan: Politický vývoj na Slovensku v rokoch 1940–1941 v správach bulharského diplomata Konstantina Šišmanova. In: HČ 43, 1995, č. 3, s. 540–559.

0367

RYCHLÍK, Jan: Slovensko v kráľoch mocností. Prečo Moskva uznala slovenský štát. In: HR 7, 1996, č. 2, s. 19–20.

0368

SLNEKOVÁ, Veronika: Československo na rokovaniach parížskej mierovej konferencie. In: Studia historica Nitriensia 1, 1993, s. 97–124. Rés. angl.

0369

SLOVENSKO a Maďarsko v rokoch 1918–1920. (Zborník referátov z konferencie v Michalovciach 14.–15. 6. 1994.) [Zost.]: Deák, Ladislav. Martin, MS 1995. 181 s. Rés. angl., nem.

[Z obsahu]: KOVAČ, Andrej: Česko-maďarská vojna a jej dôsledky, s. 121–125; FERENČUHOVÁ, Bohumila: Talianska a francúzska vojenská misia na Slovensku a československo-maďarský konflikt v rokoch 1918–1919, s. 133–148; VALENTA, Jaroslav: Trianonská mierová smlouva a začátky maďarského revisionizmu, s. 160–173.

0370

SZABÓ, Károly: A magyar-csehszlovák lakosságcsere története dióhéjban. In: Új mindenes gyűjtemény 10, 1993, s. 95–112.

0371

ŠIMONČIČ, Jozef: Denník delimitačnej komisie československo-poľskej roku 1938. In: SIArchiv 27, 1992, č. 1, s. 105–109.

0372

URBAN, Otto: Existuje česká zahraniční politika před rokem 1914? Est-ce que la politique extérieure tcheque existe avant 1914? In: Francúzsko a stredná Európa – La France et l'Europe centrale. Slovanské štúdie 1995, zvlášťne číslo 2, s. 8–14 (slovenský text), s. 9–15 (francúzsky text z opačnej strany knihy).

0373

VACULÍK, Jaroslav: Čeští a slovenští reemigranti v politických zápasech let 1947–1948. In: Od diktatury k diktatúre. Br., Veda 1995, s. 66–70.

0374

VNUK, František: K otázke výmeny obyvateľstva medzi Česko-Slovenskom a Maďarskom (1946–1948). In: Slováci v zahraničí 18–19, 1994, s. 22–35.

Pozri tiež č.: 82, 85, 88, 375, 384, 457, 462, 465, 466, 468, 469, 489, 491, 506, 596, 602, 604, 666, 685

Dejiny správy, štátne hranice

0375

ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar: Conception of the Czechoslovak and Hungarian Politics in Question of After-War Borders (1944–1946). In: History & ...Politics. III. Bratislava Symposium held on November 12–15, 1992. Br., Czecho-Slovak Committee of the European Cultural Foundation 1993, s. 121–126.

0376

ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar: Koncepcia česko-slovenskej a maďarskej politiky v otázke povojnových hraníc (1944–1946). In: História a ...politika. III. bratislavské sympóziu konané 12.–15. novembra 1992. Br., Česko-slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie 1993, s. 114–118.

0377

CHURÝ, Slavko a kol.: Problém hranice Uhorska s Moravou, Sliezskom a Poľskom v historických prameňoch. [Spoluprac.]: Palkovič, Stanislav–Kurucárová, Jana–Jakubičková, Eva–Talačová, Mária. In: SIArchiv 31, 1996, č. 1, s. 61–71. Rés. nem.

0378

KOHÁROVÁ, Marta: Politicko-mocenský systém Rakousko-Uherska 1867–1918 (se zaměřením na České země). In: Studia historica Nitriensia 3, 1995, s. 35–46.

0379

MARSINA, Richard: Poloha a rozloha Veľkej Moravy. In: Slavica Slovaca 27, 1992, č. 1, s. 4–14. Rés. nem.

0380

PETROVIČ, Vladimír: Vývoj moravsko-uhorskej hranice na Záhorí. In: SIArchiv 31, 1996, č. 1, s. 72–80. Rés. nem.

0381

ŠTĚPÁN, Václav: Zápas moravského markraběte Prokopa o Liptov v rámci středoevropské politiky na sklonku 14. století. In: HČ 40, 1992, č. 5, s. 541–555. Rés. angl., nem.

0382

VOJÁČEK, Ladislav: Finanční stráž a střežení státních hranic I. ČSR. In: Acta Facultatis iuridicae Universitatis Comenianae 15, 1993 [vyd. 1994], s. 165–174. Rés. čes., nem., angl.

0383

VYVÍJALOVÁ, Mária: Bratislavský dvor miestodržiteľa Alberta Sasko-Tešínskeho v rokoch 1766–1780. In: HČ 44, 1996, č. 3, s. 383–397. Rés. nem.

0384

ŽUDEĽ, Juraj: Zmeny československo-maďarských hraníc v dôsledku viedenskej arbitráže. In: SIArchiv 26, 1991, č. 2, s. 34–43. Rés. franc.

Dejiny štátu a práva

0385

BAKOŠ, Vladimír: On Czechoslovakism in Slovak Thinking. In: Human Affairs 6, 1996, č. 2, s. 154–171.

0386

BANGO, D.–KAČÍK, Eduard: Četnictvo a policia v Československu. Právne aspekty vývoja. In: PrO 74, 1991, č. 3, s. 131–134.

0387

BYSTRICKÝ, Jozef: Slovensko v prevratových plánoch čs. MNO [Ministerstva národnej obrany] v Londýne (1941–1943). In: Vojenská história 1, 1997, č. 1, s. 64–85. Rés. nem.

0388

BYSTRICKÝ, Valerián: Obrana republiky, mnichovský diktát, rozbitie Československa. In: Kapitoly z dejín Československa. Br., Akadémia vzdelávania 1990. 15 s.

0389

ČULEN, Konštantín: Slováci a Česi v štátnych službách ČSR. Trenčín, Ivan Štelcer 1994. 179 s., obr. pril.

0390

FIRSOV, Jevgenij F.: Liberálnodemokratické myslenie ČSR v zápase za základy parlamentného systému. In: HČ 41, 1993, č. 5–6, s. 706–714.

0391

GONĚC, Vladimír: Experti při ústavním výboru Národního shromáždění (1946–1948). Postavení Slovenska, decentralizace, samospráva. In: Od diktatury k diktatúre. Br., Veda 1995, s. 29–40.

0392

GYÖNYÖR, József: Közel a jog asztalához. A csehszlovák állam kezdetei nehézségei, területi gyarapodása, idej glenés alkotmánya, alkotmányfelele és annak sorsa. Br., Madách 1993. 212 s.

0393

HARNA, Josef: Česká politika a její vklad do politického systému první Československé republiky. In: SP 108, 1992, č. 5, s. 49–56.

0394

HODAS, Karol: Pamiatky na prvé roky ČSR ma Slovensku. In: VIČ 39, 1990, s. 139–142.

0395

KAČÍK, Eduard–BANGO, D.: Právne aspekty vývoja inštitútu policajného vyšetrovania v Československu. In: PrO 74, 1991, č. 9–10, s. 527–533.

0396

KLAPÁČ, Jozef: Ústavnoprávny vývin od zriadenia samostatného Československého štátu do vyhlásenia samostatného Slovenského štátu. In: Slovakia plus. Zborník príspevkov z 1. zasadnutia Stálej konferencie slovenskej inteligencie v dňoch 30. 11.–2. 12. 1992 v Častej-Papierničke. Br., Korene 1993, s. 161–166.

0397

KVETKO, Martin: Dohody o štátoprávnom usporiadaní pomeru Čechov a Slovákov v oslobodenej vlasti. 2. dopl. vyd. Br., Elán 1991. 69 s.

0398

LETZ, Róbert: Zánik protektorátu Čechy a Morava. In: HR 8, 1997, č. 7, s. 16–17.

0399

MALÝ, Karel–SIVÁK, Florián: Dejiny štátu a práva v Česko-Slovensku do roku 1918. [Z čes. orig. prel.]: Siranková, Edita. Br., Obzor 1992. 411 s. Reg. menný, vecný. [Vysokoškolská učebnica.]

0400

MIKUŠ, Joseph A.: Slovakia's Unconstitutional Status in Czecho-Slovakia. In: *Slovak Studies* 28–29, 1988–1989 [vyd. 1992], s. 128–147.

0401

MOSNÝ, Peter: České a slovenské dejiny štátu a práva po roku 1918. Zv. 1.–2. Košice, Univerzita P. J. Šafárika 1991. 152 s., 160 s. [Vysokoškolská učebnica.]

0402

MOSNÝ, Peter: Notes on the Language Law of Czechoslovakia in 1918 to 1938. In: *Minorities in Politics ... Cultural and Languages Right*. Br., Czechoslovak Committee of the European Cultural Foundation 1992, s. 125–129.

0403

MOSNÝ, Peter: Poznámky k jazykovému právu v Československu 1918–1938. In: *Minority v politike ... Kulturne a jazykové práva*. Br., Česko-slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie 1992, s. 110–114.

0404

NĚMEČEK, Jan: Edvard Beneš a Podkarpatská Rus 1939–1945. In: *Závěrečná fáze druhé světové vojny a oslobodenie Slovenska*. Br., Vojenský historický ústav MO SR 1996, s. 174–181.

0405

PAKAN, Alexander S.: Keď sa rozpadávala prvá Československá republika. In: *Otázky žurnalistiky* 35, 1992, č. 4, s. 257–260.

0406

POULÍK, Josef: Zur Frage der Lokalisierung der „inffabilis munitio“ und „urbs antiqua Rastizi“ nach den Fuldaer Annalen. In: *Central Europe in 8th–10th Centuries – Mitteleuropa im 8.–10. Jahrhundert*. Bratislava, Ministry of Culture of the Slovak Republic–Slovak Academy of Sciences 1997, s. 121–132.

0407

PRAMENE a dokumenty k slovenským a českým dejinám štátu a práva. Zv. 1.–2. Br., Univerzita Komenského 1994. 150 s., 132 s. [Vysokoškolské skriptá.]

0408

RICHTER, Karel: Generál i hlava štátu. Ludvík Svoboda – symbol bez pocty? In: *HR* 7, 1996, č. 3, s. 27–28.

0409

RYCHLÍK, Jan: Muselo sa Česko-Slovensko rozdeliť. In: *HR* 4, 1993, č. 3, s. 19–20.

0410

RYCHLÍK, Jan: Pokusy o připojení Slováků ke Slovensku v letech 1938–1941. In: *HČ* 40, 1992, č. 1, s. 69–88. Rés. angl., nem.

0411

SCHWARZ, Karl Peter: Češi a Slováci. Dlhá cesta k mierovému rozchodu. [Prel. z nem.]: Grönsky, Karl. Br., Odkaz 1994. 250 s. Reg. menný.

0412

SIVÁK, Florián: Slovenské a české dejiny štátu a práva v rokoch 1918–1945. Br., Univerzita Komenského 1996. 190 s. [Vysokoškolské skriptá.]

0413

SLNEKOVÁ, Veronika: Parlament v politickom systéme Československa a legislatívne orgány v rokoch 1945–48. In: *Studia historica Nitriensia* 3, 1995, s. 157–164.

0414

SLOVENSKÁ otázka v 20. storočí. [Ed.]: Chmel, Rudolf. Br., Kalligram 1997. 564 s. Rec.: Kamenec, Ivan, *HČ* 45, 1997, č. 4, s. 678–680; tiež rec.: Balážová Jana: O hľadani národnej identity. *Filozofia* 52, 1997, č. 8, s. 555–557; tiež rec.: Polakovič Štefan, *Most* 42, 1997, č. 1–4, s. 273–275.

0415

SLOVENSKÁ otázka v dejinách Česko-Slovenska (1945–1992). (Zborník príspevkov z vedeckého kolokvia, ktoré sa konalo 20. októbra 1993). [Zost.]: Barnovský, Michal. Br., Historický ústav SAV 1994. 86 s. Rés. angl.

[Z obsahu]: RYCHLÍK, Jan: Česko-slovenský poměr v letech 1945–1969 z českého pohledu, s. 50–56; ŽATKULIAK, Jozef: Zápas o podobu česko-slovenskej federácie v rokoch 1968–1970, s. 57–65; BUNČÁK, Ján: Mechanizmus rozpadu československej spoločnosti (1989–1992), s. 66–73.

0416

SŮVISLOSTI. Opis 1918–1929. Československo a slovenský problém. [Zost.]: Stará, Oľga. Žilina, Oľga Stará 1991. 86 s.

0417

ŠUCHOVÁ, Xénia: K vývoju názorov Ivana Dérera na riešenie postavenia Slovenska v republike v rokoch 1918–1938. In: *HČ* 40, 1992, č. 3, s. 335–355. Rés. angl., nem.

0418

ŠUCHOVÁ, Xénia: Slovensko v prvých rokoch Československej republiky (1918–1920). Banská Bystrica, Metodické centrum 1994. 37 s.

0419

VONDRAŠEK, Václav: Základní črty bezpečnostní politiky československého státu po únoru 1948. In: *Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948–1968*. Br., Vojenský historický ústav 1997, s. 32–38.

0420

ZAVACKÁ, Katarína: Pohľad na tradíciu parlamentarizmu v Československu. In: *PrO* 76, 1993, č. 5, s. 517–521. Rés. angl.

0421

ZAVACKÁ, Katarína: Vplyv sovietskej právnej vedy na obsah česko-slovenského práva po roku 1948. (Právo a totalitný politický systém.) In: *PrO* 75, 1992, č. 4, s. 357–379. Rés. angl.

0422

ŽATKULIAK, Jozef: Ako vznikala česko-slovenská federácia. In: *Parlamentný kuriér* 1994, č. 4, s. 59–63.

0423

ŽATKULIAK, Jozef: Realizácia ústavného zákona o československej federácii od októbra 1968. In: *HČ* 40, 1992, č. 3, s. 356–369. Rés. angl., nem.

Pozri tiež č.: 92, 473, 478, 486, 891

Dejiny politických strán

0424

BROKLOVÁ, Eva–BROKL, Lubomír: Od politické demokracie k totalitarismu. Volby 1946 – prejav vôle ľudu? In: *Sociológia* 23, 1991, č. 5–6, s. 411–423.

0425

BYSTRICKÝ, Valerián: K politike strán Česko-Slovenska v medzivojnovom období. In: *HČ* 39, 1991, č. 4–5, s. 498–501.

0426

FORMOVANIE komunistického hnutia a výstavba KSČ 1918–1929. [Ed.]: Holotiková Zdena. Br., Pravda 1989. 200 s.

Rec.: Mlynárik Ján, *HČ* 38, 1990, s. 581–583.

0427

FREMAL, Karol: Protifašistický odboj československej sociálnodemokratickej strany robotníckej na Slovensku v rokoch 1939–1944. In: *HČ* 40, 1992, č. 6, s. 664–675. Rés. angl., nem.

0428

HLINKA, Andrej: Zápisky z Mírova. Podľa vydania Karola Sídora z roku 1941. [Ed. upr. a dopl.]: Baranovič, Štefan. 2. vyd. Br., Andrej pre Spoločnosť Andreja Hlinku 1991. 116 s.

0429

HUBENÁK, Ladislav: Postavenie a voľby prezidenta v Československu (1918–1938). In: *PrO* 73, 1990, s. 628–643.

0430

KAMENEC, Ivan: Slovensko v politickom systéme Československa v rokoch 1918–1939. Demokratický systém a extrémny pravicový radikalizmus na Slovensku. In: *SP* 108, 1992, č. 6, s. 72–78.

0431

KÁZMEROVÁ, Ľubica: Československá strana národnosocialistická na Slovensku v rokoch 1919–1929. In: HČ 41, 1993, č. 1, s. 50–59. Rés. nem., angl.

0432

KOČIAN, Jiří: Národní socialisté a slovenská otázka 1945–1948. In: Od diktatury k diktatúre. Br., Veda 1995, s. 57–65.

0433

PODIEL posttotalitných elit na vývoji Česko-Slovenska (november 1989–jún 1992). Otázky transformácie postkomunistických krajín. [Ed.]: Horský, Michal. Trnava, Trnavská univerzita Fakulta humanistiky 1996. 95 s.

0434

RUMAN, Ladislav: Československá sociálna demokracia v období dočasnej stabilizácie kapitalizmu (1924–1929). In: HČ 38, 1990, s. 28–55. Rés. rus., franc.

0435

RUMAN, Ladislav: Program československej sociálnej demokracie z roku 1930. In: Studia historica Nitriensia 4, 1995, s. 87–108.

0436

SIVÁK, Florián: Volebné právo a prvé parlamentné voľby v Československej republike po roku 1918. In: Acta Facultatis iuridicae Universitatis Comenianae 15, 1993 [vyd. 1994], s. 127–141. Rés. angl., nem.

0437

ZAVACKÁ, Katarína: Zásahy do všeobecného volebného práva v Československu po oslobodení v roku 1945. In: Quo vadis Slovensko 2, 1996, č. 1, s. 73–80. Rés. angl.

Dejiny politickej perzekúcie

0438

INTERNAČNÉ formy politickej perzekúcie. Zborník referátov, reminiscencií a autentických dokumentov. [Konferencia v Poprade, 8. 9. 1992.] Košice, Slovenský zväz PTP vo vydavateľstve LAUS 1992. 158 s. [Z obsahu]: BÍLEK, Jiří: Ke vzniku pomocných technických praporů, s. 3–14; PŮČIK, Miloslav: Represívna politika KSČ proti príslušníkom dôstojníckeho zboru československej armády, s. 15–24; BORÁK, Mečislav: Táborné nucené práce na Ostravsku (1948–1954), s. 25–33; VAŠKO, Václav: Akcie „K“ (Koncentrační kláštery řeholníků a řeholnic), s. 34–41; ŽÁČEK, Rudolf: PTP jako forma zneužití branného zákona k mimosoudním perzekucím, s. 42–53; KAVALÍR, Milan: Ženíjní silniční prapory a nejstarší PTP – možnosti studia ve vybraných archivních fondech historického archivu, s. 77–81; KAVALÍR, Milan: Pracovní nasazení 54. PTP v n.p. Stavodistribuce Bratislava, s. 81–84; HOLEC, František: PTP – vojenské tábory nucených prací, s. 100–109.

0439

LEIKERT, Jozef: A den se vrátil (co následovalo po 17. listopadu 1939). Br., Astra 1993. 464 s., 16 s. foto-príloha. Rec.: Svetoň Luboš, SP-M 4+110, 1994, č. 7; tiež rec.: Nižňanský Eduard, Studia historica Nitriensia 2, 1994, s. 205–206.

0440

NEČAS, Ctibor: Pracovní útvary tzv. asociálů v letech 1941–1945. In: Pracovní jednotky a útvary Slovenskej armády 1939–1945. VI. Robotný prapor. Zborník materiálov z medzinárodného seminára v Bratislave 22–23. 11. 1995. Banská Bystrica, Múzeum SNP 1996, s. 105–107.

0441

RYCHLÍK, Jan: Z neznámých pamětí Jána Ursínyho. (Spomienky na proces s Dr. Jozefom Tisom.) In: HČ 40, 1992, č. 2, s. 240–252.

0442

SIKORA, Stanislav: Reakcia obyvateľstva na politické procesy v Česko-Slovensku začiatkom päťdesiatych rokov. In: Od diktatury k diktatúre. Br., Veda 1995, s. 142–151.

0443

SRHOLEC, Anton: Svetlo z hlbín jáchymovských lágrov. Br., KON-PRESS 1991. 159 s.

0444

UHLÍŘ, Dušan: Uhorskí Jakobíni na Špilberku. Brněnská dohra Martinovičova sprisahania. In: HR 3, 1992, č. 6, s. 12–13.

0445

V TIENI totality. Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch (1948–1953). Zborník materiálov z vedeckej konferencie v Bratislave 10. 4. 1996, doplnený o spomienky perzekvovaných osôb. [Ed.]: Pešek, Jan. Br., Historický ústav SAV v spolupráci s Nadáciou Milana Šimečku 1996. 216 s. Rés. nem. [Z obsahu]: BARNOVSKÝ, Michal: Odvlečení občanů ČSR ze Slovenska do pracovních táborů v ZSSR v letech 1944–1945, s. 10–21; JECH, Karel: Vystěhování selských rodin ze Slovenska do českých zemí v akci K (kulaci) 1951–1953, s. 66–76; JIRÁSEK, Zdeněk: Problémy měnové reformy roku 1953 na Slovensku, s. 90–97.

Pozri tiež č.: 485

Slovenské národné povstanie

0446

DŮSTOJNÍCI a štáby povstaleckej armády. Organizačná štruktúra 1. československej armády na Slovensku. Banská Bystrica, M.O.Enterprise pre Múzeum SNP 1994. 230 s.

0447

FREMAL, Karol: Česi v hnutí odporu na Slovensku. In: Neboli sme sami. Banská Bystrica, M.O.Enterprise pre Múzeum SNP 1994, s. 22–25.

0448

PAŽUROVÁ, Elena: Vznik a činnost' 1. československej partizánskej brigády J. V. Stalina. Časť 1. In: ZbMSNP 15, 1990, s. 34–57. Rés. rus., nem.

0450

SNP v pamäti národa. Materiály z vedeckej konferencie k 50. výročiu SNP. Br., International 1994. 388 s. [Z obsahu]: STRÍBRNÝ, Jan: Rezistence a válka v paměti současné české společnosti, s. 45–50; BYSTRICKÝ, Jozef: Slováci v československom zahraničnom vojenskom odboji, s. 217–234; RYCHLÍK, Jan: Slovenské národné povstání a česko-slovenské vztahy, s. 288–297; VALENTA, Jaroslav: Dvě povstání v létě 1944 – Varšava a Slovensko, s. 298–303; NEČAS, Ctibor: Terorizování Romů od srpna 1944 do března 1945, s. 325–326; GEBHART, Jan: Česká společnost a evropská povstání v roce 1944, s. 337–341.

0451

ŠOLC, Jaroslav: Česi a Slovenské národné povstanie. In: SP-M IV+110, 1994, č. 1, s. 15–19.

0452

TAKÁČ, Ladislav: Jednotky 1. československej partizánskej brigády Stalin v obrane Turca. In: Stredné Slovensko 9, Spoločenské vedy, 1990, s. 94–114.

0453

VOJENSKÉ aspekty Slovenského národného povstania. Zborník príspevkov a materiálov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 23.–24. 8. 1994. [Zost.]: Korček, Ján. Žilina, Vojenský historický ústav v Bratislave vo Vojenskej informačnej a tlačovej agentúre 1994. 222 s. Rés. angl. [Z obsahu]: BYSTRICKÝ, Jozef: Plány československého MNO v Londýne na využitie slovenskej armády v ozbrojenom povstaní, s. 27–43; VANĚK, Oldřich: Prechod jednotiek 1. Československej armády na Slovensku na partizánsky spôsob boja, s. 171–179; HAVLÍČEK, Juraj: Slovenské národné povstanie ako východisko budovania povojnovej československej brannej moci na Slovensku, s. 201–207.

0454

VALIŠ, Zdeněk: Úloha Viliama Talského ve Východoslovenské armádě. In: Východoslovenská armáda a odboj. Banská Bystrica, vyd. DATEI 1992, s. 97–102.

Pražská jar 1968 a následná okupácia Československa

0455

DOKUMENTY. Protesty proti okupácii Československa vojskami Varšavského paktu v auguste 1968. In: SP-M 1993, č. 8, s. 141–143.

0456

CHRASTIL, Sylvestr: Reflexe Slovenska v české politice v roce 1968. In: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948–1968. Br., Vojenský historický ústav 1997, s. 273–278.

0457

PAUER, Jan: Politika západu a československá krize 1968. In: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948–1968. Br., Vojenský historický ústav 1997, s. 211–221.

0458

PETRUF, Pavol: Porada, ktorá rozhodla. O invázii do Česko-Slovenska v auguste 1968. In: HR 3, 1992, č. 3, s. 18–20.

0459

TANTZSCHER, Monika: Die Niederschlagung der prager Frühling 1968/69 im Spiegel der MfS-Akten. "Massnahme Donau und Einsatz Genesung". In: HŠt 38 1997, s. 125–169. Rés. slov.

0460

ŽATKULIAK, Jozef: Deformácie ústavného zákona o československej federácii po októbri 1968. In: HČ 40, 1992, č. 4, s. 473–486. Rés. angl., nem.

Dejiny politickej opozície

0461

FERENČUHOVÁ, Bohumila: Francúzski slavisti a česko-slovenský zahraničný odboj v priebehu prvej svetovej vojny. In: SIŠt 1992, č. 1, s. 48–71. Rés. angl.

0462

GREGOROVICH, Miroslav: Osudy našich legionárov v Rusku. Verili vo víťazstvo slobody. In: HR 4, 1993, č. 7, s. 13–14.

0463

CHYTKA, Stanislav: Podmínky a formování protifašistického odboje v dolním Liptově (jaro 1939), 2. In: ZbMSNP 15, 1990, s. 94–123. Rés. rus., nem.

0464

KLIPA, Bohumír: Paměť odboje v soudobé Itálii. In: SNP v paměti národa. Br., NVK International pre Muzeum SNP v Banskej Bystrici 1994, s. 51–59.

0465

KOVÁČ, Dušan: Milan Rastislav Štefánik v česko-slovenskom zahraničnom odboji. In: Linie a osobnosti zahraničnopolitického myslenia na Slovensku v 19. a 20. storočí. Br., Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku SFPA 1996, s. 38–44.

0466

KOVÁČ, Dušan: Prvý česko-slovenský zahraničný odboj. In: VIČ 39, 1990, s. 121–127.

0467

MOULIS, Miloslav: Na rovnakej vlne. Český a slovenský odboj v druhej svetovej vojne. In: HR 7, 1996, č. 6, s. 17–18.

0468

ŠTVRTECKÝ, Štefan: Štefánikova misia v Rusku a československé problémy. In: HČ 38, 1990, s. 154–177. Rés. rus., franc.

0469

ŠTVRTECKÝ, Štefan: Úloha Milana Rastislava Štefánika v československom zahraničnom odboji 1914–1918. In: Kapitoly z dejín Československa. Br., Akadémia vzdelávania 1990. 14 s.

Pozri tiež č.: 119, 427

Okolnosti vzniku ČSR v roku 1918

0470

GYÖNYÖR, József: Határok születtek. A csehszlovák állam megalakulása és első törvénye. Br., Madách 1992. 253 s.

0471

HRONSKÝ, Marián: Slovensko a vznik Česko-Slovenska. In: Aktuálne otázky histórie. Zborník prednášok. Banská Bystrica, Metodické centrum 1992, s. 34–44.

0472

HUBENÁK, Ladislav: Vznik Československej republiky a začiatky formovania česko-slovenského parlamentarizmu. In: ZbFFUKom-Historica 38, 1988 (vyd. 1991), s. 139–183. Rés. rus., nem.

0473

KOVÁČ, Dušan: Na ceste k slovenskej štátnosti. Časť 2. Slovensko a vznik Česko-Slovenska. In: HR 6, 1995, č. 1, s. 12–13.

0474

KOVÁČ, Dušan: Prvá svetová vojna a vznik Československa. In: Kapitoly z dejín Československa. Br., Akadémia vzdelávania 1990. 15 s.

0475

ORSZÁGOS gyász Csehszlovákia 1968 augusztusában. [Zost.]: Kövesdi, János. Br., Kövesdi János 1990. 271 s.

0476

OSEM mesiacov pražskej jari. 21. august 1968. [Nap.]. Benčík, Antonín–Domaňský, Josef–Hájek, Jiří–Kural, Václav–Mencl, Vojtech. Martin, Osveta v spolupráci s klubom Obroda 1990. 293 s.

0477

PETRUF, Pavol: Porada, ktorá rozhodla. O invázii do Česko-Slovenska v auguste 1968. In: HR 3, 1992, č. 3, s. 18–20.

0478

ŠTVRTECKÝ, Štefan: M. R. Štefánik a vznik Československa. In: Aktuálne otázky histórie. Zborník prednášok. Banská Bystrica, Metodické centrum 1992, s. 45–54.

0479

ŠVORC, Peter: Vznik ČSR a jeho odraz v českej a slovenskej spisbe dvadsiatych rokov. In: Acta Facultatis philosophicae Universitatis Šafarikanae Spoločenskovedný Zborník – História 3, 1994, s. 135–152. Rés. nem., angl.

0480

ŠVORC, Peter: Zrod republiky. Dobové dokumenty, spomienky a stanoviská 1914–1918. Košice, Slovo a.s. 1991. 135 s. Svedectvá.

0481

TAJTÁK, Ladislav: Spiš a vznik Československa. In: Spiš v kontinuite času. Prešov–Bratislava–Wien, FF v Prešove UPJŠ v Košiciach–Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institut Wien 1995, s. 145–153. Rés. nem.

0482

TAJTÁK, Ladislav: Vznik Československa a Východné Slovensko. Prešov, Metodické stredisko 1992. 34 s.

0483

ZAVACKÁ, Katarína: K nespracovaným otázkam vzťahujúcim sa na vznik a fungovanie Československej republiky z hľadiska histórie štátu a práva. In: HČ 39, 1991, č. 4–5, s. 496–497.

DEJINY VOJENSTVA

0484

ANGER, Jan: Obrana Slovenska v operačných plánoch čs. generálneho štábu v druhej polovici 20. rokov. Časť 1.–2. In: Vojenské obzory 1, 1994, č. 2, 3, s. 31–43. Rés. angl.

0485

BÍLEK, Jiří: Československá armáda jako objekt a subjekt politických represí. In: Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948–1968. Br., Vojenský historický ústav 1997, s. 88–101.

0486

HRONSKÝ, Marián: Vojenské aspekty začleňovania Slovenska do ČSR a utváranie jeho hraníc. In: Armáda Slovenskej republiky 1995, č. 1, s. 29–35.

0487

ŘEŽUCHA, Rastislav: Za život zaplatil životom. Bojiská a smrť majora Jelínka. In: HR 3, 1992, č. 7, s. 32–33.

0488

ŠTAIGL, Jan: Vojenskopolitické a vojenskostrategické postavení Slovenska po ukončení druhej svetovej války (1945–1946). In: HČ 40, 1992, č. 6, s. 676–693. Rés. angl., nem.

0489

VOJENSKOPOLITICKÉ a geopolitické súvislosti vývoja Slovenska v rokoch 1918–1945. Zborník referátov a vybraných diskusných príspevkov prednesených na vedecko-vojenskej konferencii v Trenčíne v dňoch 15.–16. 1. 1992. 1. časť. Trenčín, Oddelenie sociálneho riadenia Vojenského veliteľstva Východ 1992. 138 s. [Z obsahu]: DEÁK, Ladislav: Zahraničnopolitické súvislosti bezpečnosti Slovenska v Česko-Slovensku medzi dvoma svetovými vojnami, s. 42–59; BYSTRICKÝ, Valerián: Zahraničnopolitické aspekty obrany Česko-Slovenska, s. 60–76.

0490

VOZÁR, Jozef: Slovenskí baníci stavali pevnosť Josefov. In: HR 6, 1995, č. 1, s. 29–30. [Stavba pevnosti v priestore obce Ples pri Jaromeři.]

0491

Z VOJENSKEJ histórie Slovenska 1918–1948. Zborník vedeckých štúdií. [Zost.: Korček, Ján. Trenčín, Veliteľstvo armády SR v Trenčíne pre Vojenský historický ústav v Bratislave 1994. 207 s. Reg. menný. [Z obsahu]: HRONSKÝ, Marián: Priebeh prvej etapy vojenského konfliktu ČSR s Maďarskom v roku 1919, s. 5–34; ŠIMUNIČ, Pavel: Národnostná otázka v Slovenskej armáde a česko-slovenských zahraničných jednotkách 1939–1945, s. 86–119; HAVLÍČEK, Juraj: Národnostné zloženie veliteľského zboru Česko-slovenskej armády v rokoch 1945–1948, s. 149–173.

Pozri tiež č.: 207, 313

Dejiny ozbrojených zložiek

0492

ANGER, Jan: Vznik čs. armády, Slovensko a Slováci v nej (1918–1938). In: Armáda v dejinách Slovenska. Časť 1. [Br.,] [Historický ústav armády Slovenskej republiky] 1993, s. 62–82.

0493

BOSÁK, Pavel: Organizácia 1. československej armády na Slovensku. (Z jej bojovej a zabezpečovacej činnosti počas Slovenského národného povstania.) In: Stredné Slovensko 9, Spoločenské vedy, 1990, s. 34–93.

0494

BYSTRICKÝ, Jozef: Slováci v česko-slovenských jednotkách v zahraničí (1939–1945). In: Armáda Slovenskej republiky 1995, č. 2, s. 39–44.

0495

CSÉFALVAY, František: Československá armáda na Slovensku. In: Armáda v dejinách Slovenska. Časť 2. [Br.,] [Historický ústav armády Slovenskej republiky] 1993, s. 156–172.

0496

Viz č. 495.

0497

HANZLÍK, František: K historii řešení otázky postavení Slováků nově vznikající československé armádě na přelomu let 1944–1945. In: PrO 77, 1994, č. 1, s. 66–69.

0498

HANZLÍK, František: Kráče spravodajskej služby. Působenie obávanéj inštitúcie v československej armáde. In: HR 5, 1994, č. 5, s. 20–22.

0499

HAVLÍČEK, Juraj: Politický zápas o armádu na Slovensku v rokoch 1945–1948. In: Od diktatury k diktatúre. Br., Veda 1995, s. 41–45.

0500

HAVLÍČEK, Juraj: Slováci v dôstojníckom zbore československej brannej moci v rokoch 1945–1948. In: Armáda v dejinách Slovenska. Časť 2. [Br.,] [Historický ústav armády Slovenskej republiky] 1993, s. 196–213.

0501

HAVLÍČEK, Juraj: Začleňovanie armády a vojenskej správy na Slovensku do rámca česko-slovenskej brannej moci (január–máj 1945). In: Závěrečná fáza druhej svetovej vojny a oslobodenie Slovenska. Br., Vojenský historický ústav MO SR 1996, s. 189–195.

0502

HISTÓRIA druhej československej samostatnej paradesantnej brigády v ZSSR. [Aut.: Gajdoš, Pavel–Rehák, Alexander–Schwarz, Karel. Br., Slovenský zväz protifašistických bojovníkov 1993. 26 s.

0503

KRIVÁ, Anna: Budovanie česko-slovenskej armády a Slovensko. In: Armáda Slovenskej republiky 1995, č. 1, s. 36–40.

0504

LAVABRE, Marie-Claire: Paměť a konflikty paměti: Francouzská komunistická strana a druhá světová válka. In: HČ 43, 1995, č. 2, s. 328–334.

0505

PAULIAK, Ervín: Štvrtá brigáda 1. československého armádného zboru v Sovietskom zväze. In: ZbMSNP 15, 1990, s. 58–77. Rés. rus., nem.

0506

PETRUF, Pavol: K pobytu amerických vojsk v Česko-Slovensku roku 1945. In: HČ 38, 1990, s. 651–679. Rés. rus., nem.

0507

ŠTEFANSKÝ, Václav: K některým problémům postavení Slováků v čs. armádě (1918–1939). In: Vojenská historie 1, 1997, č. 2, s. 3–17.

Pozri tiež č.: 446, 454, 625

Dejiny vojen a bitiev

0508

BARTOŠEK, Karel: Resistence a válka v paměti Francouzů. In: SNP v paměti národa. Br., NVK International pre Múzeum SNP Banská Bystrica 1994, s. 8–17.

0509

BREZOVÁKOVÁ, Blanka: Bitka na Moravskom poli. Vstup Habsburgovcov na kolbište moci. In: HR 5, 1994, č. 1, s. 9–10.

0510

DRENKO, Jozef: Bitka pri Lučenci a Alois Jirásek. Lučenec, Mestský úrad 1996. 35 s.

0511

GRÉGR, René: Sovětská Dunajská flotila v bratislavsko-brněnské operaci 1945. In: Závěrečná fáza druhej svetovej vojny a oslobodenie Slovenska. Br., Vojenský historický ústav MO SR 1996, s. 144–147.

0512

GRENDAROVÁ, René: Několik poznámek k 190. výročí Bitvy tří císařů. In: Zborník z vedeckej konferencie Technológie vzdelávania tretieho tisícročia. Časť 3. Nitra, Vysoká škola pedagogická 1995, s. 277–280.

0513

HURČÍK, Stanislav: Slnko Slavkova. Bitka troch cisárov. In: HR 2, 1991, č. 3, s. 14–16.

0514

PICHLÍK, Karel: První světová válka v paměti Čechů, zvláště po listopadu 1989. In: HČ 43, 1995, č. 2, s. 349–354.

0515

RAMPULA, Oldřich: Průběh frontových operací a závěrečných osvobozovacích bojů 2. světové války na Moravě a ve Slezsku. In: Závěrečná fáze druhé světové vojny a oslobodenie Slovenska. Br., Vojenský historický ústav MO SR 1996, s. 150–155.

0516

RODÁK, Jozef: Organizovanie školy čs. dôstojníkov po bojoch na Dukle a ich účasť v oslobodzovacích bojoch. In: Závěrečná fáze druhé světové vojny a oslobodenie Slovenska. Br., Vojenský historický ústav MO SR 1996, s. 133–136.

0517

UHlíŘ, Dušan: Čierny deň na Bielej hore. Osudná porážka českých stavov roku 1620. In: HR 4, 1993, č. 1, s. 8–9.

0518

VOJENSKO-POLITICKÉ aspekty karpatsko-duklianskej operácie. Zborník štúdií z vedeckej konferencie k 50. výročiu bojov o Duklu. [Zost.]: Klein, Bohuš. Bratislava, Vojenský historický ústav–Ministerstvo obrany SR 1996. 104 s. Rés. nem.

[Z obsahu]: STANISLAV, Ján: Účasť 2. čs. paradesantnej brigády v KDO a príčiny jej oneskoreného presunu na povstalecké územie, s. 63–85; SLEPCOV, Igor: Straty 38. armády a 1. československého armádneho zboru v Karpatsko-duklianskej operácii, s. 86–95; HOSPODÁŘ, Vladimír: Neznáme kapitoly zo života príslušníkov 1. československého armádneho zboru, s. 93–98.

Pozri tiež č.: 326, 349, 448

Dejiny výzbroje a výstroje

0519

USTOHAL, Vladimír–STRÁNSKÝ, Karel: Litinové kanony a munice na Moravě v 17. až 19. století. In: Študijné zvesti AÚ SAV 31 – Archeometalurgia železa v oblasti Karpát, 1995, s. 297–303.

Dejiny vojenského školstva, veda, kultúra

0520

TKÁČ, Vincent: O formování systému ideologické práce v armádě ČSR 1948–1953. In: Armáda a společnost na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948–1968. Br., Vojenský historický ústav 1997, s. 281–288.

DEJINY NÁBOŽENSTIEV

0521

KLANICA, Zdeněk: Křesťanství a pohanství staré Moravy. In: Svatopluk 894–1994. Nitra, Archeologický ústav SAV 1997, s. 93–137.

0522

NÁBOŽENSKÉ a sociálne hnutie v Uhorsku a v Čechách. [Zost.]: Kučerová, Kvetoslava–Tkáčiková, Eva. Br., Univerzita Komenského 1995. 195 s.

Pozri tiež č.: 145, 217

Dejiny cirkvi a siekt

0523

ALEŠ, Pavel: Pravoslavná církev u nás. Přehled dějinné cesty. Brno, Světlo světa 1993. 54 s. Rec.: Kaputa Andrej, HČ 43, 1995, č. 1, s. 155–157.

0524

FEDOR, Michal: Z dějin gréckokatolíckej cirkvi v Československu. 1945–máj 1950. Košice, BYZANT 1993. 347 s.

0525

LETZ, Robert: Postavenie gréckokatolíckej cirkvi v Česko-Slovensku v rokoch 1945–1968. In: HČ 44, 1996, č. 2, s. 262–280. Rés. nem.

0526

MIKULKA, Jaromír: K společenské úloze heretických hnutí v našich zemích v období do německé reformace. In: Náboženské a sociálne hnutie v Uhorsku a v Čechách. Br., Univerzita Komenského 1995, s. 74–84. Rés. angl.

0527

PÁNEK, Jaroslav: Moravští novokřtenci-heretici, sociální reformátoři, pacifisté. In: Náboženské a sociálne hnutie v Uhorsku a v Čechách. Br., Univerzita Komenského 1995, s. 145–168. Rés. angl.

0528

PÁNEK, Jaroslav: Nový domov novokřtenců. Pomáhali dvíhat' úroveň Moravy. In: HR 2, 1991, č. 10, s. 8–9.

Dejiny reholi a kláštorov

0529

DEJINY a kultúra rehoľných komunít na Slovensku. Príspevky na II. sympóziu o cirkevných dejinách Slovenska na Trnavskej univerzite 15.–16. 10. 1993. [Zost.]: Šimončíč, Jozef. Trnava, Trnavská univerzita 1994. 348 s.

[Z obsahu]: POKORNÝ, Pavel R.: Znaký klášterů v Čechách a na Moravě, s. 315–316; PAŘEZ, Jan: Problematika každodennosti a strahovský klášter v 2. pol. 16. století, s. 317–323; HLINOMAZ, Milan: Problematika sepulchrálních památek klášterů v českých zemích, s. 325–329.

0530

NÁVRAT k prameňom. Zborník štúdií k 350. výročiu príchodu piaristov na Slovensko. [Ed.]: Kollár, Pavol. Prievidza, TEXTM Prievidza pre Kolégium piaristov v Prievidzi 1992. 83 s.

[Z obsahu]: ZEMEK, Metoděj: Počátky provincie střední Evropy a vznik komunity v Podolinci, s. 7–13; BARTUŠEK, Václav: Působení piaristů za Alpami, od sklonku třicetileté války do roku 1669, s. 39–46; BARTUŠEK, Václav: Nové dokumenty o životě Stanislava Hieronyma Konarského ze Slovenska, s. 47–50; BOMBERA, Jan: První piaristé v Podolinci, s. 59–69; BOMBERA, Jan: P. František Hanák, piarista-misionář, s. 70–77.

0531

ZEMEK, Metoděj–BOMBERA, Jan–FILIP, Aleš: Piaristé v Čechách na Moravě a ve Slezsku 1631–1950. [Úv. nap.]: Balcells, Joseph Maria. [Upr.]: Kollár, Pavol P. Prievidza, Vyd. TEXTM pre Kolégium piaristov v Prievidzi 1992. 330 s. Rés. nem., tal. Reg.

Dejiny kostolov a kaplniek

0532

HLOBIL, Ivo: Stavební účty katedrály sv. Víta v Praze dokládají parléře Jindřicha, ne Jindřicha Parlěře. In: Ars 1996 [vyd 1997], č. 1–3, s. 112–121.

0533

CHAMONIKOLASOVÁ, Kaliopi: K některým tradičním aspektům triforiové galerie svatovítského chrámu v Praze. In: Ars 1996 [vyd 1997], č. 1–3, s. 90–98.

0534

ŽÁRY, Juraj: Kaplnka českej kráľovnej Žofie Bavorskej v bratislavskom Dóme. In: Kontexty českého a slovenského umenia. Br., Správa kultúrnych zariadení Ministerstva kultúry SR 1990, s. 140–165.

Církevní hodnostáři a svätci

0535

BAGIN, Anton–ŠÁŠKY, Ladislav: Svätý Vojtech (život, dielo, kultúra ikonografia). Br., Orion 1991. 147 s. Rés., slov., čes., pol., rus., maď., nem., angl.

0536

BAGIN, Anton–ŠÁŠKY, Ladislav: Svätý Vojtech. Trnava, Spolok sv. Vojtecha 1997. 83 s. Rés. slov., pol., maď., nem.

0537

BENEŠOVSKÁ, Klára: Petr Parlěř versus Matyáš z Arrasu v pražské katedrále sv. Víta. In: Ars 1996 [vyd 1997], č. 1–3, s. 100–110. Rés. nem.

0538

CABAN, Peter: Pani Zdislava z Lemberka. Banská Bystrica, Relipress 1993. 36 s.

0539

DVOŘÁKOVÁ, Daniela: Zákulisie Kostnického koncilu. Pozoruhodné svedectvo Ulricha z Richentalu. In: HR 7, 1996, č. 1, s. 6–7.

0540

FRANKOVÁ, Libuša: Prebúdzal ľudskú dôstojnosť. Pavol Jozefi – osvietený vzdelanec. In: HR 7, 1996, č. 8, s. 30–31.

0541

KUČERA, Zdeněk: Komenský teolog. In: PR 44, 1992, č. 1, s. 29–37. Rés. rus., angl.

0542

MOLNÁR, Michal: František Řehoř – apoštol česko-rusínskej vzájomnosti. O rozvoji, stave a perspektívach výskumu Řehořovej pozostalosti. In: Slavica Slovaca 25, 1990, s. 346–353.

0543

PRAŽÁK, Richard: Svatá Markéta Uherská. In: ZbFFUKom-Historica 43, 1997, s. 65–73.

0544

REJDÁK, Zdeněk: Páter František Ferda. Životné osudy, recepty, experimenty. Žilina, Knihkupectvo OM 1997. 220 s.

0545

SPOMIENKY na Salvátor alebo O spoločenstve Slovákov pri chráme sv. Salvátora v Prahe. [Zost.]: Mičko, Jozef–Zentko, Anton. Košice 1955. 64 s.

0546

SVÁTÝ Václav – mýtus a skutočnosť. In: HR 3, 1992, č. 1, s. 32–33.

0547

TKÁČIKOVÁ, Eva: Ján Silván v kontexte náboženských hnutí na Morave a v Čechách. In: Náboženské a sociálne hnutie v Uhorsku a v Čechách. Br., Univerzita Komenského 1995, s. 100–107. Rés. angl.

Pozri tiež č.: 443, 532

ŽIDOVSKÁ OTÁZKA

0548

THE TRAGEDY of Slovak Jews. Proceedings of the International Symposium. Banská Bystrica 25th to 27th March 1992. [Zost.]: Tóth, Dezider. Banská Bystrica, DATEI pre Ministerstvo kultúry SR a Muzeum SNP v Banskej Bystrici 1992. 322 s.

[Z obsahu]: BAUER, Jehuda: The Tragedy of Slovak Jews within the Framework of Nazi Policy towards the Jews in Europe General, s. 47–62; KLADIVOVÁ, Vlasta: The Fate of Jewish Transports from Slovakia to Auschwitz, s. 143–174; KÁRNÝ, Miroslav: History of the Vrba and Wetzler Auschwitz Report, s. 175–196; RYCHLÍK, Jan: The Position of Slovak Jews in the Protectorate of Bohemia and Moravia, s. 247–260; KULKA, Erich: The Efforts of Jewish Fugitives to Stop the Shoah at Auschwitz, s. 281–298.

0549

TRAGÉDIA slovenských Židov. Materiály z medzinárodného sympózia Banská Bystrica 25.–27. marca 1992. [Zost.]: Tóth, Dezider. Banská Bystrica, DATEI pre Ministerstvo kultúry SSR a Muzeum SNP v Banskej Bystrici 1992. 328 s.

[Z obsahu]: BAUER, Jehuda: Tragédie slovenských Židů v rámci nacistické politiky vůči židům v Evropě vůbec, s. 45–58; KLADIVOVÁ, Vlasta: Osudy židovských transportů ze Slovenska v Osvětimi, s. 139–166; KÁRNÝ, Miroslav: Historie osvětimské zprávy Wetzlera a Vrby, s. 167–186; RYCHLÍK, Jan: Postavení slovenských Židů v Protektorátě Čechy a Morava, s. 235–246; KULKA, Erich: Úsilí židovských uprchlíků zastavit Šoa v Osvětimi, s. 291–306.

Pozri tiež č.: 614

Dejiny prenasledovania Židov

0550

KREJČOVÁ, Helena: Bolestivé návraty. Židia v Čechách po druhej svetovej vojne. In: HR 3, 1992, č. 9, s. 19–20.

DEJINY SPOLOČENSKÝCH SKUPÍN A VRSTIEV

0551

BADA, Josef: Korespondence Charlesa Gabriela de Baddy a hraběnky Louisy Polereczké. In: Genealogicko-heraldický hlas 4, 1995, č. 2, s. 30–37.

0552

FROLEC, Václav: Mikrostruktura tradičního lokálního společenství v Čechách a na Moravě v 19. století. In: SINár 38, 1990, s. 117–133. Rés. angl.

0553

FRÖML, F.: Sociální postavení zaměstnaných lékárníků v 1. polovině 20. století. In: FaO 50, 1991, č. 5, s. 231–233.

0554

GALANDAUER, Jan: František Ferdinand d'Este. P., Svoboda–Libertas 1993. 245 s. Rec.: Dangl Vojtech, HČ 42, 1994, č. 1, s. 136–138.

0555

HLAVÁČEK, Ivan: The itineraries of the Bohemian Luxemburghs. In: Urbs – Provincia – Orbis. Košice, Spoločenskovedný ústav SAV 1993, s. 137–145.

0556

HOMZA, Martin: Matka české krajiny. Zažila vrchol i pád Velké Moravy. In: HR 7, 1996, č. 9, s. 4–5. [sv. Ludmila.]

0557

HRUŠKOVÁ, Věra: Slovenští sezónní zemědělští dělníci v Čechách. In: Slováci v zahraničí 18–19, 1994, s. 49–62.

0558

KRULICHOVÁ, Marie: Listy Milana Rastislava Štefánika adresované Ludmile Vrchlické. In: HČ 38, 1990, s. 94–104.

0559

LIPTÁK, Dorottya: Vállalkozás és kultúra. Esettanulmány a vállalkozói elit társadalomtörténeti vizsgálatához Prágában és Budapesten. In: Tradíciók és modernitás közép- és kelet-Európai perspektívák. Budapest, Közép- és Kelet-Európai Akadémiai Kutatási Központ 1996, s. 216–248, fot. pril. Rés. nem.

0560

MATES, Pavel: Slovenští vysokoškoláci v Brně v letech 1918–1938. In: HČ 39, 1991, č. 1, s. 79–85.

0561

NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: Feierliche Weilen im Familienleben der Brünner Einwohner seit Ende des 19. Jahrhunderts. In: Stabilität und Wandel in der Grossstadt. Br., Ústav etnológie SAV 1995, s. 79–89.

0562

PÁNEK, Jaroslav: Poslední Rožmberkové. (Velmoži české renesance.) P., Panorama 1989. 418 s. Rec.: Kopčan Vojtech, HČ 38, 1990, s. 732–734.

0563

PROCHÁZKA, Lubomír: Bydlení dělnictva na malém průmyslovém městě v severovýchodních Čechách v období posledních dvou desetiletí 19. století a 1. republiky na příkladu Úpice, okres Trutnov. In: Národopisné informácie 1990, č. 2, s. 159–164. [Úpice okres Trutnov.]

0564

RIEDER, Heinz: Marie Terezie. Osudová hodina Habsburků. [Z nem. prel.]: Churáňová, Ingeborg. Br., Ikar 1997. 197 s.

0565

ŽEMLIČKA, Josef: Přemysl Otakar I. (Panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu.) P., Svoboda 1990. 360 s.

Rec.: Múcska Vincent, ZbFFUKom – Historica 42, 1996, s. 205–208.

Pozri tiež č.: 75, 76, 99, 585, 586, 588

Ženská otázka a dejiny rodiny

0566

MAREČKOVÁ, Marie: Soziale Differenzierung der Frauen in den ostslowakischen Städten im 17. Jahrhundert (am Beispiel Bartfelds/Bardejov). In: Urbs – provincia – orbis. Košice, Spoločenskovedný ústav SAV 1993, s. 51–56.

0567

MORAVCOVÁ, Mirjam: Das Tschechentum der Frauen des bürgerlichen Prag in der Zeit der Suche nach nationaler Identität. In: Ethnokulturelle Prozesse in Gross-Städten Mitteleuropas. Adaptation im Stadtmilieu. Toleranz-Intoleranz in Grossstädten Mitteleuropas. Br., Národopisný ústav SAV 1992, s. 161–167.

0568

VARSÍK, Milan: Volali ju Eržika. In: PaS 39, 1990, č. 13, s. 54–57. [Alžbeta Šenoldová]

Dejiny spolkov

0569

ALTMAN, Karel: Stolové společnosti jako činitel integrace Českého čtenářského spolku v Brně. In: SINár 39, 1991, č. 3–4, s. 322–327. Rés. nem.

0570

FABRICIUS, Miroslav: Tajomstvami zahalené hnutie. Slobodomurári v medzivojnovom Československu. In: HR 4, 1993, č. 7, s. 15–16.

0571

STARÉ povinnosti svobodných zednářů. Br., RI-EL/CAD Press 1993. 133 s. Světové duchovní proudy. Zv. 41.

Sobášnosť, pôrodnosť, úmrtia, narodenia

0572

MORAVCOVÁ, Dana: Proměny kritérii výběru manželského partnera u rudohorských Slováků v českém pohraničí. In: SINár 39, 1991, č. 3–4, s. 274–287. Rés. angl.

DEJINY DEMOGRAFICKÉ, OSÍDLLENIE

Populačný vývoj

0573

AKTUÁLNE otázky výskumu slovanských populácií na území Československa v 6.–13. storočí. Zborník referátov zo sympózia v Nových Vozokanoch 19.–20. marca 1979. Nitra, Archeologický ústav SAV 1979. 171 s. Rés. rus., nem. Acta interdisciplinaria archaeologica. I.

0574

TOMASZEWSKI, Jerzy: Statistics and Political Conflicts: Censuses in Czechoslovakia and Poland between two World Wars. In: History & ... Politics. III. Bratislava Symposium held on November 12–15, 1992. Br., Czecho-Slovak Committee of the European Cultural Foundation 1993, s. 78–85.

0575

TOMASZEWSKI, Jerzy: Štatistika a politické konflikty: sčítania ľudu v Česko-slovensku a Poľsku medzi dvoma svetovými vojnami. In: História a ... politika. III. bratislavské sympóziu konané 12.–15. novembra 1992. Br., Česko-slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie 1993, s. 73–80.

Dejiny osídlenia

0576

BENEŠ, Jaromír: Použití korelačních map při studiu kontinuity a diskontinuity osídlení. Příklad mikroregionu Lomského potoka v severozápadních Čechách. In: Študijné zvesti AÚ SAV 27, 1991, s. 47–63. Rés. angl.

0577

DVOŘÁK, Petr: Osídlení Moravy lidem kultury se zvoncovitými poháry. In: Študijné zvesti AÚ SAV 27, 1991, s. 31–33. Rés. angl.

0578

KALISZOVÁ-FROLÍKOVÁ, Drahomíra: Výzkum severního okraje velkomoravského ostrovního hradiska v Uherském Hradišti v letech 1987–1988. In: Študijné zvesti AÚ SAV 27, 1991, s. 35–39. Rés. angl.

0579

LUTOVSKÝ, Michal: „Hic sunt tumuli“. Několik úvah o Jižních Čechách v raném středověku. In: Študijné zvesti AÚ SAV 27, 1991, s. 41–46. Rés. angl.

Dejiny hradov, zámkov

0580

BOHÁČOVÁ, Ivana: Pražský hrad v období velkomoravském. In: Svätopluk 894–1994. Nitra, Archeologický ústav SAV 1997, s. 33–46.

0581

FIDLER, Petr: Die Bautätigkeit der Familie Pálffy im 17. Jahrhundert und der Umbau des Schlosses Bibersburg – Červený Kameň. In: *Ars* 1994, č. 3, s. 213–236.

0582

HRADY a zámky v Československu. Premeny slohov a životného štýlu. [Aut.]: Kusák, Dalibor–Burian, Jiří–Křižanová, Eva–Muchka, Ivan. Martin, Osveta 1990. 384 s. Rés. angl., franc., rus., nem., špan.

0583

NEŠPOR, Jaroslav: Za hradbami Malých Karpát. 1. Strážca Českej cesty. In: *KrSl* 67, 1990, č. 1. s. 10–13. [Ostrý Kameň]

Dejiny miest a obcí

0584

HLÍVOVÁ, Martina: Mittelalterliche Brunnen in Bratislava. In: *Mittelalterliche Stadtbaukunst in Österreich und in der Slowakei*. Br.–Wien, Philosophische Fakultät der Komenský Universität–Institut für Kunstgeschichte der Universität Wien 1996, s. 112–128.

0585

HOFFMANN, Ferdinand: České město ve středověku. Život a dědictví. P., Panorama 1992. 456 s. Rec.: Šamberger Zdeněk, *SlArchiv* 28, 1993, č. 2, s. 108–111.

0586

MAREČKOVÁ, Marie: Majetková struktura a sociální rozvrstvení obyvatel východoslovenských královských měst v raném novověku. In: *HČ* 42, 1994, č. 3, s. 425–445. Rés. nem.

0587

MAREČKOVÁ, Marie: Politická autonomie a vnitřní samospráva východoslovenských svobodných královských měst v 17. století. In: *HČ* 41, 1993, č. 5–6, s. 543–550. Rés. angl., nem.

0588

MAREČKOVÁ, Marie: Východoslovenská města a měšťanstvo v sociálně ekonomických vazbách 17. století. Autoreferát dizertácie na získanie vedeckej hodnosti doktora historických vied. Br., HÚ SAV 1991. 29 s. Rés. rus.

0589

MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: Problematik der Entstehung der südmährischen Städte und deren Beziehungen zum donauländischen Gebiet. In: *Städte im Donauraum*. Br., Slovenská historická spoločnosť–Historický ústav SAV–Miestny úrad Bratislava–Staré mesto 1993, s. 55–62.

0590

PROCHÁZKA, Milan: Společenský vývoj měst a proces formování rané buržoazie v zemích střední Evropy. In: *Sondy z dějin v střední a východní Evropě*. Br., Veda Ed. Slovanské štúdie. 1991, s. 81–98. Rés. rus., angl.

0591

SOUČEK, Jan–VOLFOVÁ, Jana: K problematice geneze objektů se společenským využíváním v zástavbě obcí na území strážnického panství. In: *ZbSNM 84–Etnografia* 31, 1990, s. 112–119. Rés. rus., nem., angl. Pozri tiež č.: 112, 723

Zaniknuté osady

0592

SMETÁNKA, Zdeněk: Život středověké vesnice. Zaniklá Svidna. P., Academia 1988. 176 s. Rés. angl. [Svidna – zaniklá dedina v katastri obce Drnek, okres Kladno.] Rec.: Čaplovič Dušan, *SlArch* 38, 1990, č. 2, s. 461–463.

Vysídlenie, reemigrácia, repatriácia

0593

BIELIK, František: K problematice osídlovania Slovákov v českém pohraničí po roku 1945. In: *Slováci v zahraničí* 18–19, 1994, s. 63–72.

0594

BYSTRICKÝ, Valerián: Vystahovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938–1939. In: *HČ* 45, 1997, č. 4, s. 596–611.

0595

NOSKOVÁ, Helena: Migrace v českých zemích v roce 1945–1950 a jejich důsledky pro současnost. In: *Etnické minority na Slovensku. História, súčasnosť, súvislosti*. Košice, Spoločenskovedný ústav SAV 1997, s. 159–175. Rés. angl.

0596

NOSKOVÁ, Helena: Slováci zo Sedmohradského rudohoria v západných Čechách. In: *Slováci v zahraničí* 17, 1994, s. 87–97.

0597

NOSKOVÁ, Helena: Slovenští reemigranti z Maďarska v novoosídleném prostředí západních Čech. In: *Slováci v zahraničí* 17, 1994, s. 43–54.

0598

POLÁČKOVÁ, Zuzana: Politická emigrácia z Rakúska do ČSR roku 1934 a transporty do ZSSR. In: *HČ* 40, 1992, č. 5, s. 565–578. Rés. angl., nem.

0599

PROKOP, Radim: Periodizace a etapizace slovenských migrací do českých zemí po roce 1945. In: *Etnické minority na Slovensku. História, súčasnosť, súvislosti*. Košice, Spoločenskovedný ústav SAV 1997, s. 127–140. Rés. angl.

0600

ŠKORPIL, Pavel: Odsun troch miliónov. Postoje českých intelektuálů k vysídlování Němců. In: *HR* 3, 1992, č. 4, s. 14–15.

0601

ŠRAJEROVÁ, Ol'ga–SOMMER, Karel: Postoje slovenských a centrálných orgánů k migraci Slováků do českých zemí po druhé světové válce. In: *Etnické minority na Slovensku. História, súčasnosť, súvislosti*. Košice, Spoločenskovedný ústav SAV 1997, s. 141–158. Rés. angl.

0602

TIGRID, Pavel: Politická emigrace v atomovém věku. P., Prostor 1990. 137 s. Rec.: Petruš Paval, *HČ* 38, 1990, s. 728–730.

0603

VACULÍK, Jaroslav: Balkánští Češi a Slováci a jejich poválečná emigrace. In: *Studia historica Slovaca* 20, 1994, s. 112–134.

0604

VACULÍK, Jaroslav: Organizovaná reemigrace bulharských Čechů a Slováků a jejich usídlení v pohraničí českých zemí 1949–1950. In: *Ročenka Spolku Slovákov z Bulharska*. Br., Spolok Slovákov z Bulharska 1994, s. 45–48.

0605

VADKERTY, Katalin: A deportálások a szlovákiai magyarok csehországi kényszerközmunkája 1945–1948 között. Pozsony, Kalligram 1996. 195 s.

0606

VIDŇANSKYJ, Stepan V.: Ukrajinská emigrácia v medzivojnovom Česko-Slovensku. In: *HČ* 40, 1992, č. 3, s. 370–385.

0607

ZAHRANIČNÍ Slováci a materinský jazyk. Zborník príspevkov z vedeckého sympózia k 125. výročiu založenia Matice slovenskej. [Zost.]: Bielik, František–Claude, Baláž. Martin, MS 1990. 292 s. Obr. pril. nestr. Reg. menný, reg. miest a obcí.

[Z obsahu]: SOHROVÁ, Marie: K užívání mateřského jazyka mezi příslušníky české menšiny v SFRJ, s. 53–55; BROUČEK, Stanislav: K otázce výuky mateřského jazyka u krajanů ve Francii v době mezi dvěma světovými válkami, s. 211–215; DUBOVICKÝ, Ivan: Slovinci a Česi v Argentine a krajanské školstvo v medzivojnovom období, s. 216–226; NOSKOVÁ, Helena: Mateřský jazyk a některé projevy duchovní kultury slovenských reemigrantů z Maďarska v západočeském pohraničí, s. 241–246; BROŽÁK, Miroslav: Krajané v Rakousku, s. 113–115.

Pozri tiež č.: 115, 370, 374

NÁRODNOSTNÁ OTÁZKA, NACIONALIZMUS

0608

EDVARD Beneš: elnöki dekrétumai, avagy, A magyarok és a németek jogfosztása = Edvard Beneš Präsidentendekrete oder die Rechtsberaubung der Ungarn und Deutschen. [Zost.]: Kövesdi, János. Pozsony, Pannónia 1996. 335 s.

0609

FROLEC, Václav: Das mährische historische Bewusstsein und die tschechische Nationalität. In: Ethnologia Slovaca et Slavica 24–25, 1992–1993 [vyd. 1993], s. 31–54. Rés. slov.

0610

GYÖNYÖR, József: A nemzetiségek jogai Csehszlovákiában (1948–1989). In: Magyarok Szlovákiában. Adatok, dokumentumok, tanulmányok. Nemzetiségi dokumentációs centrum évkönyv '93. Pozsony, Nemzetiségi Dokumentációs Centrum 1993. s. 116–127.

0611

HERGET, Toni: Deutsche, Tschechen und Slowaken in den Gefängnissen und KZS der Nachkriegstschechoslowakei. In: Studi in onore di Milan S. Ďurica. Roma–Cleveland–München–Bratislava, Slovenský ústav–Univerzitná knižnica Bratislava 1995, s. 107–129.

0612

JABLONICKÝ, Viliam: Aktuálnosť Masarykovho problému malého národa. In: SP-M IV+110, 1994, č. 10, s. 28–32.

0613

KALAVSKÝ, Michal: Administratívne rozdelenie Slovenskej krajiny z hľadiska etnického v období Republiky Československej. In: Národopisné informácie 1993, č. 2, s. 93–119.

0614

MASARYK, Tomáš Garrigue: Demokrácia, nemzetiség. Gondolatok a kisebbségi kérdésről és az antiszemitizmusról. [Zost.]: Fazekas, József. [Doslov nap.]: Szarka, László. [Do maď. prel.]: Domby, Bálint–Donner, Pál–Papp, Dezső–Szerényi, Ferdinand. Bp.–Br., Regio–Madách–Kalligram 1991. 203 s. Reg. menný.

0615

NÁRODNOSTI na Slovensku. [Zost.]: Haraksim, Ľudovít. Br., Veda 1993. 161 s.
[Z obsahu]: ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar: Otázka národnostných menšín vo vzťahu medzi Československom a Maďarskom 1944–1948, s. 19–38; DEÁK, Ladislav: Maďarská menšinová politika v Československu v čase Mníchova, s. 59–70; VRABLIC, Emil: Sťahovanie Slovákov z Maďarska do Československa v rokoch 1946–1948, s. 81–99.

0616

NÁRODY, národnosti a etnické skupiny v demokratickej spoločnosti. Interdisciplinárny seminár Smolenice 4.–6. 2. 1991. Br.–P., Filozofický ústav SAV–Filozofický ústav ČSAV 1991. 234 s.
[Z obsahu]: JABLONICKÝ, Jozef: K otázke českej a slovenskej národnej identity v 20. storočí, s. 12–18; ŠOLLE, Zdeněk: Historická podmienenosť Masarykovy koncepcie československého národa, s. 54–59; LIPTÁK, Ľubomír: Dynamika vývoja a česko-slovenské vzťahy, s. 88–92; KNAPP, Viktor: Historie státoprávního uspořádání vztahů Čechů a Slováků, s. 116–123.

0617

POPÉLY, Gyula: A nemzeti kisebbségek nyelvhasználati jogainak szabályozása a Csehszlovák Köztársaságban (1918–1938). In: Magyarok Szlovákiában. Adatok, dokumentumok, tanulmányok. Nemzetiségi dokumentációs centrum évkönyv '93. Pozsony, Nemzetiségi Dokumentációs Centrum 1993, s. 165–173.

0618

R. W. SETON-WATSON and His Relations with the Czechs and Slovaks. R. W. Seton-Watson a jeho vzťahy k Čechům a Slovákům. R. W. Seton-Watson a jeho vzťahy k Čechom a Slovákóm. Documents. Dokumenty. 1906–1951. Zv. 1. [Editori]: Rychlík, Jan–Marzik, Thomas D.–Bielik, Miroslav. [Preklady]: Habánková, Eva–Mason, Valerie–Rychlík, Jan–William, Robert–Marzik, Thomas D. P.–Martin, Ústav T. G. Masaryka–MS 1995. 647 s., pril. obr.
Rec.: Jakešová E[léna], HČ 44, 1996, č. 4, s. 707–708.

0619

R. W. SETON-WATSON and His Relations with the Czechs and Slovaks. R. W. Seton-Watson a jeho vzťahy k Čechům a Slovákům. R. W. Seton-Watson a jeho vzťahy k Čechom a Slovákóm. Documents. Dokumenty. 1906–1951. Zv. 2. [Editori]: Rychlík, Jan–Marzik, Thomas D.–Bielik, Miroslav. P.–Martin, Ústav T. G. Masaryka–MS 1996. 245 s. Reg.
Rec.: Jakešová E[léna], HČ 44, 1996, č. 4, s. 707–708.

0620

SLAPANSKY, Wolfgang: Fremde in der eigenen Stadt – Toleranz und Intoleranz am Beispiel der Wiener Tschechen um 1890. In: Ethnokulturelle Prozesse in Gross-Städten Mitteleuropas. Adaptation im Stadtmilieu. Toleranz-Intoleranz in Grossstädten Mitteleuropas. Br., Národopisný ústav SAV 1992, s. 177–185.

0621

STEINHUBEL, Ján: Súmrak Veľkej Moravy. Nástup Čechov a Maďarov do stredoeurópskeho diania. In: HR 5, 1994, č. 2, s. 5–7.

0622

ŠATAVA, Leoš: K problematice etnických minorit. In: Minority v politike... Kultúrne a jazykové práva. Br., Česko-slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie 1992, s. 66–70.

Pozri tiež č.: 98, 108, 120, 402, 403

Dejiny česko-slovensko-nemeckých vzťahov

0624

ZACHAR, Vladimír: Harmonia a rozpory susedov. O česko-nemeckom spoľužití. In: HR 2, 1991, č. 9, s. 13–14.

Pozri tiež č.: 343, 599–599, 821

Dejiny česko-slovenských vzťahov

0625

ANGER, Jan: Národnostná štruktúra dôstojníckeho zboru česko-slovenskej armády v rokoch 1918–1938. In: HČ 41, 1993, č. 5–6, s. 622–638. Rés. angl., nem.

0626

BAKOŠ, Vladimír: Ľudovít Štúr a Karel Havlíček v spore o slovensku svojbytnosť. (Príspevok ku skúmaniu slovensko-českých vzťahov.) In: SIL 44, 1997, č. 4, s. 241–261. Rés. angl.

0627

BAKOŠ, Vladimír: Masaryk a slovenská otázka. In: HR 2, 1991, č. 2, s. 12–13.

0628

BYSTRICKÝ, Valerián: Dokumenty o postoji Eduarda Beneša k česko-slovenským vzťahom koncom tridsiatych a začiatkom štyridsiatych rokov. In: HČ 43, 1995, č. 2, s. 317–327.

0629

FRIČ, Pavol–BÚTOROVÁ, Zora–ROSOVÁ, Tatiana: Česko-slovenské vzťahy v zrkadle empirického výskumu. In: Sociológia 24, 1992, č. 1–2, s. 43–74. Rés. angl.

- 0630**
GÁFRIK, Michal: Ako sa Masaryk Slovákom stal. Názory, polemiky. In: HR 4, 1993, č. 3, s. 33–34.
- 0631**
HARNA, Josef–KAMENEC, Ivan: Na spoločnej ceste. P., Horizont 1988. 244 s.
Rec.: Daniš Vladimír, HČ 38, 1990, s. 105–107.
- 0632**
KOLLÁR, Karol: Problém česko-slovenskej vzájomnosti v chápaní M. Hodžu. In: Filozofia 45, 1990, s. 530–539.
- 0633**
KOVÁČ, Dušan: Slováci – Česi – dejiny. Br., Academic Electronic Press 1997. 137 s. Reg. menný. Rés. angl.
- 0634**
LIPTÁK, Ľubomír: Česko-slovenské vzťahy v medzivojnovom období 1918. In: Aktuálne otázky histórie. Zborník prednášok. Banská Bystrica, Metodické centrum 1992, s. 66–77.
- 0635**
MALÉ dejiny česko-slovenských vzťahov. Zv. 1. Prvá Československá republika. [Zost.]: Radičová, Iveta a kol. Br., Nadácia Milana Šimečku 1994. 119 s.
- 0636**
MALÉ dejiny česko-slovenských vzťahov. Zv. 2. Druhá svetová vojna, Slovenský štát, Protektorát Čechy a Morava. [Zost.]: Radičová, Iveta a kol. Br., Nadácia Milana Šimečku 1994. 151 s.
- 0637**
MALÉ dejiny česko-slovenských vzťahov. Zv. 3. Rok 1968 a obdobie normalizácie. [Zost.]: Radičová, Iveta a kol. Br., Nadácia Milana Šimečku 1994. 226 s.
- 0638**
MALÉ dejiny česko-slovenských vzťahov. Zv. 4. Rok 1948 a roky päťdesiate. [Zost.]: Radičová, Iveta a kol. Br., Nadácia Milana Šimečku 1995. 172 s.
- 0639**
MALÉ dejiny česko-slovenských vzťahov. Zv. 5. November 1989 a súčasnosť. [Zost.]: Radičová, Iveta a kol. Br., Nadácia Milana Šimečku 1995. 171 s.
- 0640**
MALÉ dejiny česko-slovenských vzťahov. Zv. 6. [Zost.]: Kamenec, Ivan–Fialová, Zuzana. Br., Nadácia Milana Šimečku 1996. 47 s.
- 0641**
OPAT, Jaroslav: Masaryk a Slovensko. Br., Pramene pre Muzeum SNP v Banskej Bystrici 1991. 30 s.
- 0642**
PREČAN, Vilém: Češi a Slováci v dějinách a perspektivy vzájemných vztahů. In: Kongres slovenskej vedy '93. 1993, s. 14–18.
- 0643**
ROSENBAUM, Karol: Ľudovít Štúr a Česi. In: Nad Tatrou sa blýska. Br., Veda pre Štúrovské hnutie národného zjednotenia 1994, s. 162–182.
- 0644**
RYCHLÍK, Jan: Češi a Slováci v 20. století. Sv. 1. Česko-slovenské vztahy 1914–1945. Br.–P., Academic Electronic Press–Ústav T. G. Masaryka 1997. 360 s. Reg.
- 0645**
RYCHLÍK, Jan: Možnosti řešení česko-slovenského vztahu 1945–1948. In: Od diktatury k diktature. Br., Veda 1995, s. 19–28.
- 0646**
RYCHLÍK, Jan: Slovak-Czech Relations in the Retrospect of two Centuries. In: Studi in onore di Milan S. Ďurica. Roma–Cleveland–München–Bratislava, Slovenský ústav–Univerzitná knižnica v Bratislave 1995, s. 619–636.
- 0647**
SKALSKÝ, Vladimír: Slováci v Česku, od 1. januára 1993 v zahraničí. In: Most 42, 1997, č. 1–4, s. 192–195.

- 0648**
SOKOLOVÁ, Gabriela: Slováci v České republice a otázky mateřského jazyka. In: Etnické minority na Slovensku. História, súčasnosť, súvislosti. Košice, Spoločenskovedný ústav SAV 1997, s. 176–188. Rés. angl.
- 0649**
ŠTVRTECKÝ, Štefan: Štefánik a československá vzájomnosť. In: Milan Rastislav Štefánik. Zborník pri príležitosti 71. výročia smrti a 110. výročia jeho narodenia. Brezová pod Bradlom, Spoločnosť M. R. Štefánika 1990, s. 3–6.
- 0650**
VNUK, František: Slovak-Czech Relations in Post-War Czecho-Slovakia (1945–1948). In: Slovak Studies 28–29, 1988–1989 [vyd. 1992], s. 85–127.
- 0651**
ŽATKULIAK, Jozef: Predstavy a skutočnosť uplatňovania princípu rovnoprávnosti medzi Slovákmi a Čechmi [1945–1992]. In: Historický zborník 7, 1997, s. 58–73. Rés. angl.
Pozri tiež č.: 4, 8, 10, 82, 102, 309, 385, 389, 397, 400, 411, 414–414, 456, 473, 497, 701, 710, 722, 727, 760, 830
- Rómska otázka**
- 0652**
SRB, Vladimír: Romové v České republice 1991. In: SINár 41, 1993, č. 3, s. 331–337.
Pozri tiež č.: 236
- Maďarská otázka**
- 0653**
"HÍVEBB emlékezésül...": Csehszlovákiai magyar emléktörténet és egyéb dokumentumok a jogfosztottság éveiből. [Zost.]: Tóth, László. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó 1995. 341 s. Reg. miestny, menný.
- 0654**
BOBÁK, Ján: Maďarská otázka v Česko-Slovensku (1944–1948). [Úvod nap.]: Marsina, Richard. Martin, MS 1996. 199 s. Reg. menný. Rés., nem. Ed. Spisy Historického odboru Matice slovenskej. Zv. 13.
- 0655**
FEJEZETEK a csehszlovákiai magyarság történetéből 1918–1992. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó 1993. 289 s.
[Z obsahu]: GYURGYÍK, László: A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében, s. 7–29; POPÉLY, Gyula: A magyar pártok 1936. évi fúziója Csehszlovákiában, s. 67–86; SZARKA, László: Cseh és szlovák szerzők a csehszlovákiai nemzeti kisebbségek helyzetéről 1968–1983, s. 155–174; VADKERTY, Katalin: A Csehszlovák Köztársaság gazdaságtörténete (1918–1938), s. 175–215; TURCZEL, Lajos: A csehszlovákiai magyar közművelődés alakulása 1918-tól 1945-ig, s. 217–257; TÓTH, László: A csehszlovákiai magyar művelődés kezdetei 1945–1948 között, s. 259–289.
- 0656**
GYÖNYÖR, József: Mi lesz velünk magyarokkal? Fejezetek a csehszlovákiai magyarország történetéből 1918-tól napjainkig. Br., Madách 1990. 157 s.
- 0657**
GYÖNYÖR, József: Terhes örökség. A magyarság lélekszámának és sorsának alakulása Csehszlovákiában. Pozsony, Madách - Posonium 1994. 383 s.
- 0658**
KETTŐS elnyomásban. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság helyzetéről és jogvédelméről 1978–1989. [Zost.]: Duray, Miklós. Br., Madách - Posonium 1993. 589 s.
- 0659**
KETTŐS elnyomásban. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság helyzetéről és jogvédelemről 1978–1989. 2. rozš. vyd. Br., Madách-Posonium 1994. 592 s.

0660

MOLNÁR, Imre: Kényszermagyarok, a Csehországba került magyarok II. világháború utáni történetének fejezetei. In: Új mindenes gyűjtemény 10, 1993, s. 75–94.

0661

OBŽALOVANÝ prehovori. Dokumenty z dejín Maďarov v Československu. [Zodpovedný]: Szigety, László. [Z maď. prel.]: Králová, Katarína–Piovarcsyová, Eva–Lesná, Marta. [Dosl. nap.]: Fazekas, József–Szarka, László. [Pozn. nap.]: Mayer, Judit. Br., Kalligram 1994. 236 s. Ed. Domino Libertas et civitas.

[Z obsahu]: FÁBRY, Zoltán: Obžalovaný prehovori (adresované českej a slovenskej inteligencii), s. 7–83; PEÉRY, Rezső: Bohatá úroda siedmich chudobných rokov. Ponaučenia Maďarov na Slovensku z druhého menšinového obdobia (1938–1945), s. 85–117; PEÉRY, Rezső: Memorandum o situácii Maďarov v Československu, s. 119–134; SZALATNAI, Rezső: Memorandum. Maďari na území ČSR v rokoch 1938–1945, s. 135–191.

0662

RYCHLÍK, Jan: Memorandum R. W. Setona-Watsona o postavení maďarskej menšiny na Slovensku z roku 1928. In: HČ 41, 1993, č. 1, s. 76–78. Rés. angl., nem.

Pozri tiež č.: 124, 143, 144, 605, 790, 794, 932, 934

Dejiny ostatných menšin

0663

MAGOCSI, Paul Robert: Domovina v Karpatoch. Rusínski Američania, slovenskí Američania a Československo. In: HR 2, 1991, č. 4, s. 21–22.

0664

SRB, Vladimír: Ukrajinské-rusínske obyvateľstvo v Československu 1970–1990. In: SINár 40, 1992 č. 4, s. 429–453.

Pozri tiež č.: 80, 105, 542, 606, 811, 812

DEJINY HOSPODÁRSTVA

0665

BARTLOVÁ, Alena: Československé hospodárstvo v rokoch (1918–1938). In: Kapitoly z dejín Československa. Br., Akadémia vzdelávania 1990. 14 s.

0666

JINDRA, Zdeněk: Vizsgáldások a csehországi német-cseh gazdasági kapcsolatok tárgyában a 19. és 20. század fordulóján. In: Tradíciók és modernitás közép- és kelet-Európai perspektívák. Bp., Közép és Kelet-Európai Akadémiai Kutatási Központ 1996, s. 109–121. Rés. nem.

0667

KOHÁROVÁ, Marta: Představy českého tisku z let 1945–1946 o hospodářském vývoji Slovenska. In: Od diktatury k diktatuře. Br., Veda 1995, s. 169–171.

0668

MICHÁLEK, Slavomír: Nádeje a vytriezvenia. (Československo-americké hospodárske vzťahy v rokoch 1945–1951.) Br., Veda 1995. 186 s., obr. príl. Rés. angl.

Rec.: Petruš Pavol, HČ 44, 1996, č. 3, s. 531–534.

Pozri tiež č.: 125

Dejiny poľnohospodárstva

0669

BERANOVÁ, Magdalena: Slavic Harvest and Harvesting Implements until the Beginning of the 15th Century. In: Ethnologia Slavica 23, 1991 s. 7–34. Rés. čes.

0670

JECH, Karel: Narůstání a útlum kolektivizační krize v Československu v první polovině padesátých let. In: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948–1989. Banská Bystrica, Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského 1997, s. 73–82. Rés. angl.

0671

KŘIVKA, Josef: Výnosy hlavních zemědělských plodin v Čechách v letech 1870–1913. P., Ústav vědeckotechnických informací pro zemědělství–Zemědělské muzeum 1989. 356 s. Prameny a studie. Zv. 32. Rec.: Tempír Zdeněk, Agrikultúra 23, 1991, s. 147–148.

0672

MARTULIAK, Pavol: Ekonomické postavenie Slovenska v novovzniknutom Československu s prihliadnutím na poľnohospodárstvo. In: Zborník Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 1997, č. 4, s. 147–157. Rés. angl.

0673

RYCHLÍK, Jan: Pozemková reforma na Slovensku v rokoch 1945–1950. In: HČ 41, 1993, č. 4, s. 394–413. Rés. angl., nem.

Pozri tiež č.: 86, 162

Dejiny remesiel

0674

SPIRITZA, Juraj: Zvonolejáři Baltazár a Richard Heroldovci. In: Pamiatky a múzeá 1997, č. 1, s. 44–45. Rés. nem., angl.

Dejiny priemyslu a baníctva

0675

BANSKÉ mestá na Slovensku. Zborník príspevkov zo sympózia o banských mestách na Slovensku, ktoré usporiadala Sekcia pre dejiny miest Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV v spolupráci so Štátnym okresným archívom v Žiari nad Hronom 26.–28. mája 1987 na [Zost.]: Marsina, Richard. Martin, Osveta pre ONV v Žiari nad Hronom 1990. 265 s.

[Z obsahu]: JANČÁREK, Petr: Vývoj báňské oblasti v české části Krušnohoří v předbělohorské době, s. 157–170; SULITKOVÁ, Ludmila: Znaky českých a moravských hornických měst v jejich historickém vývoji, s. 225–234.

0676

BROŽ, Ivan: Sága rodu Baťovcov. Životné príbehy Tomáša Baťu – zakladateľa firmy. [Z češ. prel.]: Sadloňová, Zora. Br., Práca 1990. 143 s.

0677

HOLEC, Roman: Zápas o martinskú celulóšku ako najväčší projekt česko-slovenskej hospodárskej spolupráce pred I. svetovou vojnou. In: HŠt 35, 1994, s. 49–71. Rés. nem.

0678

KÁRÁSZ, Pavol: Porovnanie základných štruktúrnych súvislostí medzi ekonomikami ČSFR a SRN so zreteľom na Slovensko. In: EČ 40, 1992, č. 2, s. 85–98. Rés. angl., rus.

0679

KUTTELVAŠER, Z.–TREJBAL, Jiří–MAŇAS, Jan: Vývoj zpracování zemědělských produktů. P., Zemědělské muzeum–Ústav vědeckotechnických informací pro zemědělství 1989. 258 s. Prameny a studie. Zv. 30. Rec.: Rychlík Jan, Agrikultúra 23, 1991, s. 143–146.

0680

MAJER, Jiří: Vzpomínka na Prof. Dr. Ing. Jiří Schenka (1906–1991). In: ZbSBM 16, 1993, s. 245–246.

0681

ŠTĚPÁN, Václav: Anton Péch a severomoravští podnikatelé Kleinové. In: Zborník prednášok k dejinám baníctva na Slovensku. Seminár k životu a dielu G. Schweitzer a A. Pécha 6. 9. 1995. Banská Štiavnica, Slovenské banské múzeum 1995, s. 68–89.

0682

VLKOVÁ, Denisa: Životná filozofia Tomáša Baťu. Na vežu sa nedostanete skokom. (Podľa knihy A. Cekotu.) In: HR 3, 1992, č. 5, s. 24–25.

Pozri tiež č.: 101, 148, 350, 674, 913, 919

Dejiny obchodu

0683

HEJL, František: Position of the East-Slovak Towns in the Development of Market Relations in the Carpathian-Danubian Region in the European Trade (since the 11th to the half of the 17th centuries). In: Urbs – provincia – orbis. Košice, Spoločenskovedný ústav SAV 1993, s. 23–29.

Dejiny financií

0684

GRUŇ, Lubomír: Štyridsať rokov od štátnej monopolizácie devízového hospodárstva v Československu. In: PrO 76, 1993, č. 5, s. 482–496. Rés. angl.

0685

MICHÁLEK, Slavomír: Americké úvery a pôžičky Česko-Slovensku v rokoch 1945–1946. In: HČ 43, 1995, č. 3, s. 464–480. Rés. nem.

0686

NEČAS, Ctibor: Na prahu české kapitálové expanzie. Brno, UJEP 1987. 132 s. Rec.: Holec Roman, HČ 42, 1994, č. 3, s. 568–570.

0687

NEČAS, Ctibor: Podnikání českých bank v cizině 1898–1918. Brno, Masarykova univerzita 1993. 139 s. Rec.: Holec Roman, HČ 42, 1994, č. 3, s. 568–570.

0688

NOVOTNÝ, Jiří–ŠOUŠA, Jiří: Zur Einführung der Golddevisenwährung in der Tschechoslowakischen Republik im Jahre 1929. In: SINum 13, 1994, s. 79–84. Rés. slov.

0689

PÄTOPRSTÝ, Ján: Dejiny poisťovníctva v Česko-Slovensku. Zv. 2. 1918–1945. Br., Alfa konti pre Slovenskú poisťovňu a.s. 1993. 390 s. Rés. angl., nem., rus. Reg. menný.

0690

PÄTOPRSTÝ, Ján: Dejiny poisťovníctva v Česko-Slovensku. Zv. 3. 1945–1992. Br., Alfa konti s r.o. pre Slovenskú poisťovňu a.s. 1996. 391 s. Reg. menný, poisťovní.

0691

ŠUSTEK, Zbyšek: Czechoslovak adhesive stamps on the austro-hungarian banknotes and methodical basis for study of their forgeries. In: SINum 13, 1994, s. 39–60. Rés. slov.

0692

ŠUSTEK, Zbyšek: Die Quittungen der Bank der jüdischen Selbstverwaltung im Ghetto in Theresienstadt 1943–1945. In: SINum 13, 1994, s. 93–124. Rés. nem.

0693

TRENČAN, Ľudovít: Mena v Česko-Slovensku v rokoch 1918 a 1919. In: SINum 13, 1994, s. 61–70. Rés. nem.

Pozri tiež č.: 188, 382

Dejiny dopravy a spojov

0694

KLEIN, Bohuš: Via Bohemica – Česká cesta. In: HR 3, 1992, č. 5, s. 37.

0695

KOVAČEVIČOVÁ, Soňa: Mosty a prevozy cez rieku Moravu. In: Historické podmienky formovania sa regionálnej kultúry. Malacky, Záhorské centrum kultúry 1994, s. 24–29.

0696

RYCHLÍK, Jan: Spor o koľajnice. Viedenská arbitráž narušila komunikačný systém. In: HR 8, 1997, č. 1, s. 17–18.

0697

RYCHLÍK, Jan: Začiatky autobusovej dopravy na Slovensku. Po cestách-necestách. In: HR 8, 1997, č. 10, s. 24–25.

DEJINY VEDY A KULTÚRY

0698

BEČKA, Jiří: Sté výročí narození Pavla Josefa Šafaříka roku 1895. In: Pavol Jozef Šafárik a slavistika. Prešov–Martin, FF UPJŠ–MS 1996, s. 387–392. Rés. nem.

0699

BELÁK, Blažej: Pavol Jozef Šafárik v starších českých prameňoch. In: Pavol Jozef Šafárik a slavistika. Prešov–Martin, FF UPJŠ–MS 1996, s. 371–375. Rés. nem.

0700

ČARNANIČOVÁ, R.: Slovenské publikačné aktivity k 400. výročiu Jana Amosa Komenského. In: PR 45, 1993, č. 3–4, s. 236–240.

0701

ČUKAN, Jaroslav: Vplyvy Čechov na regionálnu kultúru dolného Liptova po spriemyselnení. In: Zborník k XI. medzinárodnému zjazdu slavistov. Nitra, Vysoká škola pedagogická 1993, s. 188–198. Rés. angl. [Kolónia textilných robotníkov v Rybárpoli v blízkosti Ružomberka.]

0702

ČUMA, Andrej: Oslavy 300. výročia narodenia J. A. Komenského na Slovensku. In: PR 43, 1991, č. 2, s. 111–125. Rés. rus., angl.

0703

ELIÁŠ, Michal: Matica česká. Pokladnica českej kultúry. In: HR 8, 1997, č. 3, s. 35.

0704

ELIÁŠ, Michal: Matica česká. Z dejín Matic slovanských národov (slovanské matice v dejinách). In: SP-M 1993, č. 3, s. 107–110.

0705

ELIÁŠ, Michal: Matica moravská. In: HR 7, 1997, č. 4, s. 24.

0706

ELIÁŠ, Michal: Matica moravská. Z dejín matic slovanských národov. In: SP-M 1993, č. 6, s. 125–127.

0707

ELIÁŠ, Michal: Matice v Sliezsku. Matica opavská, Matica osvety ľudovej pre Kniežatstvo Těšínske, Matica sliezská. Z dejín Matic slovanských národov. In: SP-M 1993, č. 12, s. 121–124.

0708

HAMADA, Milan: Jan Amos Komenský – muž túžby a nádeje. In: SP 108, 1992, č. 3, s. 2–7.

0709

HAVLÍK, Lubomír E.: Granum cathologi praesulum Moraviae. In: ZbFFUKom-Historica 43, 1997, s. 87–99.

0710

HLEBA, Edmund: Česko-slovenské vzťahy v rokoch 1918–1938. Literatura, jazyk, história, pedagogika. Košice, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika 1991. 262 s.

0711

HÝBL, František: Zakladateľ modernej komeniológie. Učiteľ národov očami Jána Kvačalu. Ľudia a doba. In: HR 3, 1992, č. 10, s. 22.

0712

JAKUB Jakobeus život, dielo a doba. Zborník príspevkov zo seminára venovaného 400. výročiu narodenia Jakuba Jakobeu, ktorý sa konal v Prešove 5. decembra 1991. [Zost.: Otčenáš, Michal–Kónya, Peter. Prešov, FF v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach – Katedra dejín a archivníctva 1993. 129 s. [Z obsahu]: FRANKOVÁ, Libuša: Zástoj českých a moravských exulantov na kultúrnom rozvoji Slovenska v prvej polovici 17. storočia, s. 97–109.

0713

JAN Amos Komenský 1592–1670. [Pripr.]: Pšenák, Jozef. Martin, MS 1991. 45 s., 31 obr. prílo. Rés. angl. Séria: Fotosúbory.

0714

JAN Amos Komenský a slovenská kultura. Zborník materiálov z medzinárodnej komeniologickej konferencie konanej v Bratislave v dňoch 30.–31. 3. 1993. Br., Univerzita Komenského 1993. 444 s. Rés. slov.

0715

JANČEK, Jozef: Vavrínek Benedikt z Nedožier. In: HNitra 15, 1992, s. 221–245.

0716

JOHANNES Amos Comenius 1592–1670. [Zost.]: Provazníková, Jiřina. [Prel. z nem.]: Mičková, Lydia. [Prel. z lat.]: Novacká, Mária. Br., Vysoká škola výtvarných umení 1992. 63 s. [Bibliofília vydaná pri príležitosti 400. výročia narodenia J. A. Komenského.]

0717

KALESNÝ, František: Po stopách Jána Amosa Komenského. Br., Alfa 1993. 175 s. Rés., nem., angl., franc.

0718

KOMENSKÝ, Jan Amos: Šťastie národa. (Gentis felicitas.) Bibliofília k 400. výročiu narodenia Komenského. [Z lat. orig. prel.]: Špaňár, Július. [Úvod nap.]: Pšenák, Jozef. Martin, Osveta 1992. 71 s.

0719

KOVÁČ, Dušan: Vajanský a Masaryk. Dramatický oblúk vzťahov dvoch veľikánov. In: HR 1, 1990, č. 1, s. 18–19.

0720

KOVAČKA, Miloš: Ján Kollár a štúrovci – štúrovci a Ján Kollár. (K vzťahom Spoločnosti česko-slovanskej a Slovenského ústavu k Jánovi Kollárovi.) In: Philologia 13, 1996, s. 41–48.

0721

LIBUŠA, Franková: Neprebádaný duchovný vklad. Pobelohorskí exulanti na Slovensku. In: HR 5, 1994, č. 1, s. 12–14.

0722

LORENZOVÁ, Helena: Mýtus Slovenska v české kultúre na prelomu 19. a 20. storočia. In: Kontexty českého a slovenského umenia. Br., Správa kultúrnych zariadení Ministerstva kultúry SR 1990, s. 232–239.

0723

MAREČKOVÁ, Marie: Formování městské kultury ve východoslovenských svobodných královských městech v 17. století. In: HČ 39, 1991, č. 3, s. 280–293.

0724

MICHALIČKA, Vladimír: Spomienka na Komenského v Berlíne. In: PR 45, 1993, č. 1–2, s. 112.

0725

MYŠKA, Milan: K obecně historickým předpokladům vzniku kulturních center a regionů. (Na příkladě Opavy a Moravské Ostravy.) In: Zborník Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 1997, č. 4, s. 127–136. Rés. angl.

0726

NOSKOVÁ, Helena: Príspevok k výskumu ľudovej kultúry Slovákov žijúcich v českom pohraničí od roku 1945 do súčasnosti. In: SINár 39, 1991, č. 3–4, s. 261–273. Rés. angl.

0728

NOVACKÁ, Mária: Jan Amos Komenský dnes. In: SIL 39, 1992, č. 2, s. 179–181.

0729

PAMULOVÁ, Anna: Estetickovychovné úsilie v Česko-Slovensku po 2. svetovej vojne. In: ZbF a PedFUKom-Musaica 22, 1989 (vyd. 1991), s. 137–148. Rés. nem.

0730

PÁNEK, Jaroslav: Komenského poznania i sklamania. In: HR 2, 1991, č. 2, s. 22–23.

0731

POLIŠENSKÝ, Jozef: Slovenský vklad do českej kultúry. Viac dávali, než brali. In: HR 5, 1994, č. 7, s. 12–14.

0732

PŠENÁK, Jozef: Odkaz Jána Amosa Komenského na Slovensku. In: SAS 21, 1992, s. 111–118.

0733

REZNÍK, Jaroslav: J. A. Komenský 1592–1670. 2. vyd. Martin, MS 1992. 58 s.

0734

SCHUBERT, Jozef: Komenský a Slovensko v histórii a prítomnosti. In: PR 43, 1991, č. 7, s. 527–538. Rés. rus., angl.

0735

VÝBER z potockých spisov a rečí Jána Amosa Komenského. [Zost., úv. časť nap.]: Pšenák, Jozef. [Z lat. prel.]: Bartosiewiczová, Jana–Kettner, Emanuel–Knap, Michal–Mallá, Alexandra–Škoviera, Daniel–Špaňár, Július. Br., Univerzita Komenského 1992. 285 s. Rés. angl., nem., rus.

0736

WINCZER, Pavol: Československo-poľské vedecké kontakty v 60. rokoch a ich znovuoživovanie. In: Slavica Slovaca 26, 1991, č. 2, s. 152–160.

Pozri tiež č.: 105, 110

Dejiny historických vied

0737

SKLENÁŘ, Karel: Listy plné uznání. O přátelství vedcov, kteří sa nikdy nestretli. In: HR 2, 1991, č. 6, s. 21–22. [Andrej Kmet' a Lubor Niederle.]

Dejiny filozofických vied

0738

BAKOŠ, Vladimír: Masaryk ako filozof na Slovensku v tridsiatych rokoch. In: Filozofia 45, 1990, s. 513–521.

0739

BAKOŠ, Vladimír: Stret dvoch koncepcií. (Masarykov zásah do myšlienkového vývinu na Slovensku.) In: SP 106, 1990, č. 10, s. 14–22.

0740

GÁL, Jozef: Filozofické dedičstvo T. G. Masaryka. Banská Bystrica, Metodické centrum 1992. 27 s.

0741

NOVÝ, Lubomír: Masarykova myslitelská osobnost. In: Filozofia 46, 1991, č. 2, s. 216–221.

0742

PETŘÍK, Borislav: Z dějin sociologického myšlení. Tomáš Garrigue Masaryk. In: Sociológia 22, 1990, č. 4, s. 453–464.

0743

PICHLER, Tibor: Humanitné a realistické myslenie T. G. Masaryka a S. Štúr ako masarykovec. In: *Filozofia* 45, 1990, s. 522–529.

0744

TURČAN, Ľudovít: Pri výročí vzniku Československa udelil prezident republiky Václav Havel 28. X. 1991 Rad T. G. Masaryka III. triedy – in memoriam Štefanovi Janšákovi. In: *Sociológia* 24, 1992, č. 1–2, s. 99–100.

0745

TURČAN, Ľudovít: Pri výročí vzniku Československa udelil prezident republiky Václav Havel 28. X. 1991 Rad T. G. Masaryka IV. triedy – in memoriam Alexandrovi Hirmerovi. In: *Sociológia* 24, 1992, č. 1–2, s. 101–102.

0746

TURČAN, Ľudovít: Rad T. G. Masaryka Antonovi Štefánkovi. In: *Sociológia* 24, 1992, č. 5, s. 477–478.

0747

TURČAN, Ľudovít: Zomrel Jiří Suchý (6. 8. 1931–21. 12. 1992). In: *Filozofia* 48, 1993, č. 2, s. 126.

0748

VONKOVÁ, Erika: Komenský, Cartesius a dnešek. In: *PR* 44, 1992, č. 1, s. 38–46. Rés. angl., rus.

0749

ZAHRAVNÍK, V.–ODBORNÝ, J.: Odras problémů války a míru ve filozofickém myšlení J. A. Komenského. In: *PR* 44, 1992, č. 2, s. 138–150. Rés. rus., angl.

0750

ZAJAC, Peter: Estetickosť ako životný princíp Milana Šimečku. In: *SP* 108, 1992, č. 1, s. 2–6.

Pozri tiež č.: 855

Dejiny ekonomických vied

0751

KRAMEŠ, Jaroslav: K počátkům ekonomického myšlení v českých zemích. In: *Vývoj ekonomického myšlení na Slovensku*. Bratislava, Vydavateľstvo Ekonóm 1997, s. 208–215.

0752

PAULÍK, Tibor: Prof. Dr. Albin Bráf zakladateľ České národohospodářské školy a současnost. (Laudatio sollemnis ke 145. výročí narození.) In: *Vývoj ekonomického myšlení na Slovensku*. Bratislava, Vydavateľstvo Ekonóm 1997, s. 67–87.

0753

ŠULC, Zdislav: Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945–1995. P., Nad. Jozefa, Marie a Zdeňky Hlávkových 1996.

Rec.: Mertlík Pavel, Průkopnický náčrt dějin reforem československé centrálně plánované ekonomiky a českého reformního myšlení. *EČ* 44, 1997, č. 5, s. 385–388.

Dejiny štátoprávných vied, politológie

0754

HADERKA, J.: K dějinným základům právní úpravy rozvodu na území Československa. (Prolegomena k diskusi o reformě právních předpisů.) In: *PrO* 73, 1990, s. 420–432. Rés. angl., rus.

0755

MĚŠTAN, Antonín: Pavel Josef Šafařík a česká a slovenská právní terminologie. In: *Pavol Jozef Šafařík a slavistika*. Prešov–Martin, FF UPJŠ–MS 1996, s. 285–286. Rés. rus.

0756

SHELLEOVÁ, I.–SCHELLE, K.: Sto let kodifikace moderního občanského soudního řízení. In: *PrO* 78, 1995, č. 4, s. 320–325.

Dejiny ideí a ideológií

0757

FREMAL, Karol: Idea československej vzájomnosti a štátnosti v protifašistickom odboji do vypuknutia SNP. In: *OG* 21, 1990, č. 4, s. 181–184.

Dejiny umenia

0758

HLOBIL, Ivo: Stanislav Thurzo a renesance na Moravě. In: *Kontexty českého a slovenského umenia*. Br., Správa kultúrnych zariadení Ministerstva kultúry SR 1990, s. 44–48.

0759

HOMOLKA, Jaromír: Středověké umění kolem roku 1400. In: *Kontexty českého a slovenského umenia*. Br., Správa kultúrnych zariadení Ministerstva kultúry SR 1990, s. 33–43.

0760

KAMENEC, Ivan: Kulturní front a česko-slovenské vztahy v období prvej ČSR. In: *Kontexty českého a slovenského umenia*. Br., Správa kultúrnych zariadení Ministerstva kultúry SR 1990, s. 290–301.

0761

SLAVÍK, Jaroslav: Pražská skupina Tvrdšíjní a Slovensko. In: *Kontexty českého a slovenského umenia*. Br., Správa kultúrnych zariadení Ministerstva kultúry SR 1990, s. 302–324.

0762

VÁCHA, Zdeněk: Barokní reliéf Panny Marie Pomocné na zámku v Malinově. Příspěvek k problematice barokní mariánské ikonografie a umělecké tvorby z okruhu arcibiskupa Szelepšcényiho. In: *Ars* 1991, č. 2, s. 128–138. Rés. nem.

0763

VLČEK, Tomáš: Podíl tendencí vývoje světové kultury koncem 19. a počátku 20. století na utváření identity českého a slovenského moderního umění. In: *Kontexty českého a slovenského umenia*. Br., Správa kultúrnych zariadení Ministerstva kultúry SR 1990, s. 87–100.

0764

ŽIŠKOVÁ-MOROŇOVÁ, Katarína: Alojz Kolisek (1868–1931) v kontexte slovenských dejín. In: *HČ* 42, 1994, č. 1, s. 21–43. Rés. nem.

Pozri tiež č.: 16

Dejiny architektúry

0765

FOLTYN, Ladislav: Slovenská architektúra a česká avantgarda 1918–1939. Br., Spolok architektov Slovenska 1994. 238 s.

0766

KRESÁK, Fedor: Nástup moderní architektury v Bratislavě a přínos českých architektů. In: *Kontexty českého a slovenského umenia*. Br., Správa kultúrnych zariadení Ministerstva kultúry SR 1990, s. 378–384.

0767

NEUMANN, Jaromír: Zu den Anfängen Georg Raphael Donners. Unbekannte Werke Georg Raphael Donners in Budischau? In: *Ars* 1993, č. 1, s. 1–45. Rés. čes. [Budišov pri Třebíči.]

Dejiny maliarstva

0768

BARTLOVÁ, Milena: Vývoj českého malířství krásného slohu v pojetí Pavla Kropáčka. In: *Ars* 1996 [vyd. 1997], č. 1–3, s. 156–160.

0769

ROYT, Jan: K zobrazování Nejsvětější Trojice skupinou třech postav, hlav a tváří. In: *Ars* 1991, č. 2, s. 154–159. Rés. nem.

0770

URC, Rudolf–HEROLD, Vlastimil: Humorom proti útlaku. Mikoláš Aleš na stránkach Černokňažníka. In: *HR* 5, 1994, č. 4, s. 13–14.

0771

VŠETEČKOVÁ, Zuzana: Gotické nástěnné malby v kostele Nalezení sv. Kříže v Břiství. In: *Ars* 1996 [vyd. 1997], č. 1–3, s. 133–141.

Dejiny sochárstva, rezbárstva, plastiky

0772

KOVÁČ, Peter: Sv. Trojice z Českých Budějovic Mistra žebráckého Oplakávaní. In: *Ars* 1996 [vyd. 1997], č. 1–3, s. 142–150.

Dejiny hudby, tanca

0773

FEDERICI, Piera: Die Bassetthornkompositionen Jiří Družeckýs und ihre Beziehungen zum Wiener Repertoire der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. In: *Musik Mitteleuropas in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts*. Br., Institut für Musikwissenschaft der Slowakischen Akademie der Wissenschaften 1993 [vyd. 1994], s. 67–77.

0774

HŮLA, Emil 1883–1942. [Sprac.]: Moncmanová, Ľubica. In: *Inventár rukopisov Archívu literatúry a umenia Matice slovenskej* 24. Fondy 159–168. Martin, MS 1997, s. 7–67. [Pisomná pozostalosť. Sign.: 159.]

0775

MELVILLE-MASON, Graham: The Role of the Basset Horn Players of the Bohemian Region. In: *Musik Mitteleuropas in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts*. Br., Institut für Musikwissenschaft der Slowakischen Akademie der Wissenschaften 1993 [vyd. 1994], s. 57–66.

0776

MÜNSTER, Robert: Franz Christoph Neubauer, ein böhmischer Komponist in süddeutschen Klöstern. Beiträge zu seiner Biographie. In: *Musik Mitteleuropas in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts*. Br., Institut für Musikwissenschaft der Slowakischen Akademie der Wissenschaften 1993 [vyd. 1994], s. 47–55.

0777

PILKOVÁ, Zdeňka: Probleme der Musikgeschichtsschreibung: am Beispiel der böhmischen Musik der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. In: *Musik Mitteleuropas in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts*. Br., Institut für Musikwissenschaft der Slowakischen Akademie der Wissenschaften 1993 [vyd. 1994], s. 29–37.

0778

POLÁK, Pavol: Ako som zistil rodné dáta Antona Zimmermanna, skladateľa českého pôvodu, pôsobiaceho v Bratislave v 18. storočí. In: *Kontexty českého a slovenského umenia*. Br., Správa kultúrnych zariadení Ministerstva kultúry SR 1990. s. 56–72.

0779

SEHNAL, Jiří: Musikalische Beziehungen zwischen Kroměříž und Wien in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts. In: *Musik Mitteleuropas in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts*. Br., Institut für Musikwissenschaft der Slowakischen Akademie der Wissenschaften 1993 [vyd. 1994], s. 145–150.

0780

SEHNAL, Jiří: Varhany a hudba v klášterech františkánů české provincie v 17. a 18. století. In: P. Paulín Bajan OFM [1721–1792] a slovenská hudba, literatúra, jazyk v 18. storočí. Br., Vydavateľstvo SERAFÍN 1992, s. 109–117. Rés., nem., angl.

0781

SZÓRADOVÁ, Eva: Hudba v ilustrovaných učebniciach Jana Amosa Komenského. In: *Pamiatky a múzeá* 1997, č. 2, s. 26–29.

Dejiny divadla a filmu

0782

BENEŠOVÁ, Marie–URC, Rudolf: Dejiny animovaného filmu. Br., Vysoká škola múzických umení 1995. 179 s.

0783

CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, Milena: Česko-slovenské vzťahy v oblasti dramatického umenia v 16.–17. storočí. In: *Kontexty českého a slovenského umenia*. Br., Správa kultúrnych zariadení Ministerstva kultúry SR 1990, s. 49–55.

0784

REMEŠ, Vladimír: Česká a slovenská fotografia po roku 1945. In: *VýtvarŽ* 35, 1990, č. 3, s. 4–13.

0785

SIROVÁTKA, Oldřich: Zwischen der Volksprosa und der literarischen Erzählung. (Die tschechische, slowakische und polnische Volkserzählung auf der Bühne.) In: *Ethnologia Slavica* 23, 1991 s. 195–218. Rés. čes.

Dejiny literatúry a jazyka

Dejiny literatúry

0786

BOHÁČOVÁ, Eva: Listy Štefana Krčméryho Jaroslavovi Vlčkovi. 1. In: *LitArch* 27/90, 1994, s. 158–184. Rec.: Ripková Gabriela, *SlArchiv* 29, 1994, č. 2, s. 67.

0787

ČESKÁ a slovenská literatúra v exilu a samizdatu. Informatorium pro učitele, studenty i laiky. [Zost.]: Machala, Lubomír a kol. Olomouc, Hanácké noviny 1991. 166 s. Rec.: Viskupová Etela, Česká a slovenská exilová literatúra informatívne, SP 108, 1992, č. 6, s. 153–4.

0788

DOVERNÉ vyznania. Z listov Karla Čapka Olge Scheinpflugovej z Trenčianskych Teplíc do Prahy 1921–1922. [Zost.]: Veliký, Ivo. [Úv. a pozn. nap.]: Tomčík, Miloš. Br., Správa kultúrnych zariadení pri Ministerstve kultúry SR pre Kruh priateľov českej kultúry 1990. 47 s.

0789

DRUG, Štefan: Dodatok k Jakobsonovmu prípadu. In: *SIL* 38, 1991, č. 5–6, s. 406–414. [Korešpondencia L. Novomeského s F. Vodičkom.]

0790

FONÓD, Zoltán: Rövid áttekintés az 1945 utáni magyar irodalomról. Br., SPN 1991. 37 s.

0791

FRIMMOVÁ, Eva: Daniel Basilius (1585–1628). (Život a dielo.) Br., Veda Vyd. Slovenskej akadémie vied 1997. 176 s., pril. fot. Reg. menný. Rés. nem., angl.

0792

GÁFRIKOVÁ, Gizela: Juraj Tranovský a Ján Amos Komenský (K niektorým súvislostiam a príbuznostiam.) In: *SIL* 39, 1992, č. 4, s. 300–306. Rés. nem.

0793

GÖMÖRI, György: Cseh költők versei franekeri magyarokhoz. In: *Magyar Könyvszemle* 109, 1993, č. 1, s. 88–92.

0794

HAGYOMÁNY és megújulás 2. Csehszlovákiai magyar esszéiről 1948–1988. [Zost. a úv. nap.]: Szeberényi, Zoltán. Br., Madách 1990. 381 s.

0795

HAMADA, Milan: Estetické (poetické) názory 17. storočia. Jan Amos Komenský a Ján Duchoň. In: SIL 39, 1992, č. 2, s. 143–149.

0796

HÉT évszázad cseh irodalmából. Esszék és tanulmányok. 2. köt. 1907–1933. [Zost., úv. nap.]: Pašáková, Jaroslava. [Pozn. a bibliografiu zost.]: Kováts, Piroška F. Br., Madách 1990. 192 s.

0797

JÁN Kollár (1793–1993). Zborník štúdií. [Zost.]: Kraus, Cyril. Br., Veda 1993. 336 s.
[Z obsahu]: FORST, Vladimír: Kollárovo pražské intermezo, s. 108–120; TOMČÍK, Miloš: Tematické a slohové aspekty Kollárových Kázní a řečí, s. 241–265; KUSÁKOVÁ, Lenka: Kollárovy Nedělní a příležitostní Kázně a řečí, s. 265–271; DVONČOVÁ, Jana: Postoj Jána Kollára k slovní zásobě jazyka, s. 295–316.

0798

KAFKA, Franz: Tatranské listy. Výber z korešpondencie. [Z nem. orig. vybr., zost., úvod, vysvetlivky, poznámky nap.]: Rusnáková, Ľuba. [Z nem. prel.]: Bidnenková, Lenka. Poprad, Podtatranská knižnica–Podtatranské kultúrne centrum 1997. 54 s.

0799

KOLAFA, Štěpán J.: Událost, která na slovenském knižním trhu neměla obdoby. K 90. výročí necenzurovaného vydání románu Vzkříšení. In: SIL 38, 1991, č. 3, s. 224–248. Rés. rus. [Překlad románu L. N. Tolstého.]

0800

KOLAFA, Štěpán J.: Vyznání Martina Kukučína z Punta Arenas, jež nemělo spatřit světlo světa, vystupuje ze stínu zapomnění! In: SIL 39, 1992, č. 1, s. 25–45. Rés. rus.

0801

KOPECKÝ, Milan: Komenského versologie a Slovensko. In: SIL 39, 1992, č. 4, s. 273–278. Rés. angl.

0802

KRÁSNA kniha. Česká a slovenská krásna kniha 1894–1948. Katalóg k výstave v Slovenskej národnej galérii. Br., Slovenská národná galéria 1997. Neustránované.

0803

MACHALA, Lubomír: Situace v české a slovenské literatuře v letech 1969–1989. (Základní rysy a změny.) In: SIL 40, 1993, č. 6, s. 445–451.

0804

MASENENE, Birute: Perevod kak forma literaturnych svjazej. (Iz istorii litovsko-češských i slovackich literaturnych svjazej.) In: Slavica Slovaca 26, 1991, č. 2, s. 125–132. Rés. angl.

0805

MINÁRIKOVÁ, Marianna: Listy Jana Menšíka Elene Maróthy-Šoltésovej. In: LitArch 27/90, 1994, s. 128–157.

Rec.: Ripková Gabriela, SIArchiv 29, 1994, č. 2, s. 67.

0806

PALKOVIČ, Konštantín: Jaroslav Hašek a Ján Čulen. In: LitArch 26/89, 1990, s. 157–158.

0807

PATERA, Ludvík: Reflexe česko-slovenských vztahů v listech Š. Krčméryho (1923–1930). In: Biografické štúdie 21, 1994, s. 88–96.

0808

PECHUŠKA, Fr.: Andrej Hlinka a česká kniha r. 1917. In: BulISSK 5, 1994, č. 1, s. 19–21.

0809

PISKOVÁ, Milada: Epizoda z česko-slovenských literárních vztahů 19. století. In: SIL 37, 1990, s. 378–382.

0810

PURŠ, Ivo: Osudy československého poválečného surrealismu. In: Romboid 25, 1990, s. 85–91.

0811

ROMAN, Michal: K problematice vývinu ukrajinskej literatúry v Česko-Slovensku po roku 1945. In: ZbPF v Prešove UPJŠ v Košiciach – Slavistika, 25, zv. 3, 1990, s. 75–96. Rés. rus., nem.

0812

ROMAN, Michal: Ukrajinská literatúra východného Slovenska v česko-slovenskom literárnom kontexte po roku 1945. In: NOBz 32, 1991, s. 111–125. Rés. rus., nem.

0813

ROSENBAUM, Karol: Dielo Jána Kollára v kontexte českej a slovenskej literatúry v 19. storočí. (Náčrt problematiky.) In: Slavica Slovaca 28, 1993, s. 121–127.

0814

ROSENBAUM, Karol: Vzťahy slovenskej a českej literatúry 19. a 20. storočia. Koncepcia a riešenia. Br., Obzor 1989. 392 s.

Rec.: Kusý Ivan, SIL 38, 1991, č. 1, s. 76–78.

0815

STUDIE o Janu Mukašovském. Sborník statí ke 100. výročí narození. P., Univerzita Karlova – Karolinum 1991. 148 s.

Rec.: Tomčík Miloš, SIL 40, 1993, č. 1, s. 75–77.

0816

TOMČÍK, Miloš: Bratislavské roky Jana Mukašovského. In: SIL 38, 1991, č. 5–6, s. 346–357. Rés. nem.

0817

TRUHLÁŘ, Břetislav: Spisovatel – humanista. K nedožití storočnici Karla Čapka. In: PaS 39, 1990, č. 1, s. 42–46.

0818

TRUHLÁŘ, Břetislav: Život spojený s poéziou. K 90. výročiu narodenia básnika Jiřího Wolke. In: PaS 39, 1990, č. 6, s. 42–45.

0819

VEĽKÉ a malé dejiny Milana Šimečku. Br., Nadácia Milana Šimečku 1992. 90 s.

Rec.: Kopsová Raisa, O zmysle veľkej a malej dejinnosti. Filozofia 47, 1992, č. 10, s. 634–636; tiež Prečan Vilém, SP 108, 1992, č. 1, s. 17–29.

0820

WINCZER, Pavol: Conventions of Popular Literature and Mass Culture in the Prose of Young In Ehrenburg in the Twenties and K. Čapek. In: Slovak Review 2, 1993, č. 1, s. 20–31. Rés. slov.

0821

ŽITNÝ, Milan: Deutschsprachige Literatur in der tschechischen und slowakischen Literaturwissenschaft nach 1945 (mit besonderer Berücksichtigung der vom Territorium der Tschecho-Slowakei stammenden Autoren). In: Slovak Review 2, 1993, č. 2, s. 236–249. Rés. slov.

Pozri tiež č.: 89, 123, 143, 144

Dejiny jazyka

0822

BALLOVÁ, Jozefína: Hattalova reforma štúrovskej spisovnej slovenčiny, jej kultúrno-historický význam. In: ZbOM 1992, s. 38–43.

0823

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Inšpirativnosť metodologickej blízkosti. Venované pamiatke Vlasty Strakovej (19. 3. 1929–7. 2. 1995). In: JazČ 46, 1995, č. 2, s. 152–153.

0824

HABOVŠTIK, Anton: Sté výročie narodenia Václava Vážneho (2. 7. 1892–26. 4. 1966). In: Slavica Slovaca 27, 1992, č. 2, s. 216–218.

0825

JÓNA, Eugen: Miesto A. Bernoláka vo vývine slovenskej a českej jazykovedy. In: Pamätnica Antona Bernoláka. Martin, MS 1992, s. 65–68.

0826

KARAGIOZOV, Panajot: Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí P. J. Šafárika – prvá vedecká syntéza slovanskej slovesnosti. In: SIL 44, 1997, č. 6, s. 431–440.

0827

KRAJČOVIČ, Rudolf: Čeština a slovenčina v starších archiváliách v predpisovnom období. Br., Filozofická fakulta UK 1991. 103 s. [Vysokoškolské skriptá.]

0828

MAJTÁN, Milan: Dielo J. A. Komenského vo vývine slovenčiny. In: SIR 57, 1992, č. 5, s. 257–263.

0829

POSPÍŠIL, Ivo: Alois Augustin Vrzal: A Catholic Vision of Slavonic Literatures. In: Slovak Review 1, 1992, č. 2, s. 166–171. Rés. slov. [Pseudonym A. G. Stín.]

0830

SOKOLOVÁ, Gabriela: K jazykové orientaci Slováků v národnostně smíšených regionech České republiky. (Z pohledu sociologických výzkumů.) In: Sociológia 24, 1992, č. 1–2, s. 89–93.

Pozri tiež č.: 250, 402, 403

Dejiny knihy

0831

KIRÁLY, Péter: České publikace Univerzitní tiskárny v Budíne (1777–1848). In: ZbFFUKom-Philologica 45, 1997, s. 65–71.

0832

MINÁRIKOVÁ, Marianna: Leopold Mazáč – vydavateľ slovenskej literatury a propagátor slovenskej kultury. In: Kniha '90, 1990, s. 159–162.

0833

STEJSKAL, Karel: O knižní malbě husitské epochy. In: Ars 1991, č. 1, s. 59–75. Rés. nem.

0834

ŠEFČÁKOVÁ, Eva: Drevorezová knižná ilustrácia okruhu a dielne Albrechta Dürera v knihách a tlačiach vydaných na Morave a na Slovensku. In: Kniha '91–'92, 1993, s. 35–61.

0835

ŠMAHEL, František: Psané a mluvené slovo v službách raně české reformace. In: Náboženské a sociálne hnutie v Uhorsku a v Čechách. Br., Univerzita Komenského 1995, s. 128–144. Rés. angl.

Dejiny slavistiky

0836

BAKOŠ, Vladimír: Štúr a Havlíček – dva pohľady na slovanstvo (ku komparácii národnopolitických koncepcií). In: Filozofia 50, 1995, č. 12, s. 679–692.

0837

BLANÁR, Vincent: Relationship between Slovak and Czech as a Slavistic Problem. In: Slovak Review 2, 1993, č. 1, s. 73–87. Rés. slov.

0838

BLANÁR, Vincent: Za Prof. F. V. Marešom. In: Slavica Slovaca 30, 1995, č. 1, s. 67–68.

0839

BOČKOVÁ, Helena: Ethnische Gemeinschaften und ethnische Prozesse auf dem Balkan im Werke Konstantin Jireček. In: Ethnologia Slovaca et Slavica 24–25, 1992–1993 [vyd. 1993], s. 225–244. Rés. slov.

0840

CVRKAL, Ivan: Životné jubileum Ivana Dorovského. In: Slovak Review 4, 1995, č. 2, s. 188.

0841

DANILÁK, Michal: Ľudovít Štúr a Slovanský zjazd v Prahe roku 1848. In: Ľudovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti. [Martin], Matica slovenská 1997, s. 84–102.

0842

DOMÍN, Boris: Hľadanie a poznanie. Štefánik a českí slovanofili. In: HR 6, 1995, č. 8, s. 33–34.

0843

FRÝDECKÝ, Ján F.: Česi a Štúrovo dielo o slovanskej ľudovej slovesnosti. In: Most 42, 1997, č. 1–4, s. 100–102.

0844

KODAJOVÁ, Daniela: Formovanie postoja ruskej liberálnej buržoázie k ideám neoslavizmu v Čechách a na Slovensku na prelome 19. a 20. storočia. In: Sondy z dejín v strednej a východnej Európe. Br., Veda 1991, s. 121–144. Rés. rus., nem. Ed. Slovanské štúdie.

0845

MATULA, Vladimír: Aktuálne otázky rozvoja československej slavistiky a príprava XI. medzinárodného zjazdu slavistov. In: SINár 38, 1990, s. 332–337.

0846

PALKOVIČ, Konštantín: Jubileum českého slovakistu. In: SIR 57, 1992, č. 5, s. 307. [Václav Vážný]

0847

PAVOL Jozef Šafárik v slovenskej a českej slavistike. Zborník venovaný XI. medzinárodnému zjazdu slavistov v Bratislave. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo pre Filozofickú fakultu P. J. Šafárika v Prešove 1993. 313 s., 12 fot. príl. Rés. nem., rus.

[Z obsahu]: ŠMATLÁK, Stanislav: P. J. Šafárik a česko-slovenský kontext, s. 69–76; BLANÁR, Vincent: Konštantín Jireček a Pavol Jozef Šafárik, s. 191–193. DANILÁK, Michal: Pavol Jozef Šafárik a Slovanský zjazd v Prahe roku 1848, s. 273–282.

0848

PAVOL Jozef Šafárik a slavistika. Zborník príspevkov a dokumentov z vedeckej konferencie z osláv 200. výročia narodenia P. J. Šafárika. [Ved. red.]: Petrus, Pavol. Prešov, Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika–Martin, Matica slovenská 1997. 547 s., fot. príl. Ed. Acta Facultatis philosophicae Universitatis Šafaricanae. Literárnovedný zborník 12/Jazykovedný zborník 13/Historický zborník 5 (AFPh UŠ 79) 1996.

0849

RAKÚSOVÁ, Amália: Pozostalost' Jindry Huškovej. In: LitArch 28/91, 1994, s. 231–235. [Archív literatúry a umenia MS.]

0850

ŠESTÁK, Miroslav: Die slawische Idee bei den Tschechen bis zum österreichisch-ungarischen Ausgleich. In: Die Slavische Idee. Slovanské štúdie 1992, zvl. č. 1. Br., Slovak Academic Press 1993, s. 37–48.

0851

ŠTASTNÝ, Vladislav: Die slawische Idee bei den Tschechen nach dem österreichisch-ungarischen Ausgleich. In: Die Slavische Idee. Slovanské štúdie 1992, zvl. č. 1. Br., Slovak Academic Press 1993, s. 49–54.

0852

ZIMEK, Rudolf: Česká slavistika (zejména jazykovědná) od r. 1945 po dnešek. In: Pavol Jozef Šafárik a slavistika. Prešov–Martin, FF UPJŠ–MS 1996, s. 309–315. Rés. nem.

Pozri tiež č.: 7, 90, 113, 238, 829

Dejiny školstva a pedagogiky

0853

BALÁŽ, Ondrej: Životné jubileum Prof. B. Blížkovského. In: PR 46, 1994, č. 5–6, s. 292–293.

0854

BARTŮŠEK, Václav: Co mohou prozradit matriky studentů jezuitských gymnázií v Praze. In: FaO 62, 1993, č. 3, s. 131–133.

0855

CIBULKA, Josef: Jan Patočka a studenti pražské filosofické fakulty v období 1945–1949. In: Filozofia 52, 1997, č. 4, s. 234–241.

0856

ČAPKOVÁ, Dagmar: Některé principy humanizace v učebnicích J. A. Komenského. In: PR 44, 1992, č. 1, s. 4–14. Rés. rus., angl.

0857

ČAPKOVÁ, Dagmar: Učitel' učitel'ov. J. A. Komenský a učitel'ská profesia. [Z češ. prel.]: Hýblová, Mária. Br., SPN 1992. 200 s.

0858

ČUMA, Andrej: Komenský v premenách slovenskej školy (po r. 1918). In: PR 44, 1992, č. 1, s. 60–69. Rés. rus., angl.

0859

ČUMA, Andrej: T. G. Masaryk o niektorých otázkach pedagogiky. Prešov, Krajský pedagogický ústav 1990. 39 s.

0860

GALLO, Ján: Prínos J. A. Komenského k rozvoju učiteľ'stva na Slovensku. In: PR 44, 1992, č. 9, s. 685–696. Rés. rus., angl.

0861

HLAVÁČKOVÁ, L.: Německá lékařská fakulta v Praze (1883–1945) (problémy studia jejích dějin). In: Mezinárodní sympóziem k dějinám medicíny a farmacie. Br., Slovenská lékařská společnost 1994, s. 71–73. Rés. angl.

0862

JAN AMOS Komenský povedal... Výber myšlienok z diela Veľká didaktika. K 400. výročiu narodenia Jana Amosa Komenského. [Zost.]: Čuma, Andrej. Prešov, Metodické centrum 1992. 24 s.

0863

KOLEJÁCI. Slovenskí študenti v Štefánikovej kolejí v Prahe. [Sprac.]: Kováč, Dušan. [Aut.]: Gazdík, Ján–Choluj, Michal–Ján, Eugen–Kováč, Ján–Majerčík, Michal–Puškár, Július–Žbodák, Jakub–Magdolenová, Anna. Br., Smena 1990. 242 s. Ed.: Orientácia.

0864

KOMENSKÝ, Jan Amos: Comenii, Johannis Amos. Veľká didaktika. Didactica magna. [Z lat. prel.]: Okál, Miroslav. Br., SPN 1991. 271 s.

0865

KOMENSKÝ, Jan Amos: Informatórium školy materskej. [Prel. z lat.]: Novacká, Mária. [Predslov nap.]: Hamada, Milan. Br., SPN 1991. 157 s.

0866

KOMENSKÝ, Jan Amos: Predpisy pre dobre organizovanú školu. [Prekl. z lat.]: Kettner, Emanuel. [Úv. nap.]: Obdržálek, Zdeněk. 2. vyd. Br., SPN 1991. 167 s.

0867

KOMENSKÝ, Jan Amos: Vše výchova. (Pampaedia.) [Z lat. prel.]: Novacká, Mária. [Úv. nap.]: Pšenák, Jozef. Br., Obzor–Národné a osvetové centrum 1992. 263 s.

0868

KOUŘIL, Miloš: Olomoucká a Trnavská univerzita jako příklad kooperace. In: Trnavská univerzita 1635–1777. Trnava, Trnavská univerzita 1996, s. 55–60. Rés. angl.

0869

KUBÁTOVÁ, Ludmila: Katedra montanních věd v Praze (1763–1772). In: 230 rokov Baníckej akadémie v Banskej Štiavnici (1762–1992). Košice, Technická univerzita – banícka fakulta 1992, s. 21–36.

0870

MAJER, Jiří: Ke vzniku Báňské akademie v Příbrami. In: 230 rokov Baníckej akadémie v Banskej Štiavnici (1762–1992). Košice, Technická univerzita – banícka fakulta 1992, s. 37–53.

0871

MATULA, Pavol: Pri štarte moderného školstva. Českí profesori na Slovensku. In: HR 7, 1996, č. 9, s. 15–16.

0872

MICHALIČKA, Vladimír: K storočnici Vladislava Ružičku. In: PR 46, 1994, č. 1–2, s. 91–93.

0873

NOSKOVÁ, Helena: Príspevok k pôsobeniu českých profesorov na stredných školách v Žiline v rokoch 1918–1938. In: SINár 40, 1992, č. 1, s. 33–51. Rés. angl.

0874

PÁNEK, Jaroslav: Comenio, maestro de las naciones. Košice–Praha, Východoslovenské vydavateľ'stvo–Orbis 1991. 107 s. + nestr. obr. pril.

0875

PÁNEK, Jaroslav: Comenius. Lehrer der Nationen. Košice–Praha, Východoslovenské vydavateľ'stvo–Orbis 1991. 107 s. + nestr. obr. pril.

0876

PÁNEK, Jaroslav: Comenius. Teacher of Nations. Košice–Praha, Východoslovenské vydavateľ'stvo–Orbis 1991. 107 s. + nestr. obr. pril.

0877

PEŠKOVÁ, Jaroslava: Problém názornosti a smyslovosti v Komenského díle Orbis pictus. In: PR 44, 1992, č. 1, s. 23–28. Rés. rus., angl.

0878

PŠENÁK, Jozef: Českí profesori na Slovensku za prvej československej republiky. In: PR 43, 1991, č. 3, s. 209–221. Rés. rus., angl.

0879

PŠENÁK, Jozef: Didaktické koncepcie J. A. Komenského. In: ZbFFUKom-Paedagogica 12, 1989 (vyd. 1992), s. 43–57. Rés. nem., angl., rus.

0880

PŠENÁK, Jozef: Vzdelávanie ako celoživotný proces v diele J. A. Komenského. In: PR 44, 1992, č. 1, s. 15–22. Rés. rus., angl.

0881

SKUTIL, Jan: Chronologická paralela Pázmányho intencí v Trnavě a Komenského vševědných snah v Lešně. In: Trnavská univerzita 1635–1777. Trnava, Trnavská univerzita 1996, s. 127–131. Rés. angl., s. 131.

0882

SPOUSTA, Vladimír: K sedemdesiatke univerzitného profesora Josefa Maňáka. In: PR 47, 1995, č. 3–4, s. 90–92.

0883

SPOUSTA, Vladimír: Živý odkaz pedagoga Jána Uhra. In: PR 45, 1993, č. 9–10, s. 565–572. Rés. rus., angl.

0884

ŠVEC, Štefan: Komenského poňatie didaktiky. In: PR 44, 1992, č. 1, s. 70–75. Rés. rus., angl.

0885

ŽBIRKOVÁ, Viera: Česko-slovenské pedagogické styky slovenských vysokých škôl v rokoch 1918–1938. In: PR 43, 1991, č. 8, s. 595–605. Rés. rus., angl.

0886

ŽBIRKOVÁ, Viera: Pohľad do histórie riadenia školstva v Československu. In: Riadenie výchovy a vzdelávania, 1991, s. 49–74. Zborník Pedagogickej fakulty v Nitre Spoločenské vedy.

Pozri tiež č.: 89, 111, 131, 132, 560

Dejiny komunikačných prostriedkov

0887

ALTMAN, Karel: Koexistenz und Konflikte der tschechischen und deutschen Typographen in Brünn. In: Ethnokulturelle Prozesse in Gross-Städten Mitteleuropas. Adaptation im Stadtmilieu. Toleranz-Intoleranz in Grossstädten Mitteleuropas. Br., Národopisný ústav SAV 1992, s. 136–141.

0888

BROD, Toman: Diabli strašili čertom. Čo pisali protektorátni novinári. In: HR 4, 1993, č. 2, s. 19–20. Polemika: Bartl Július, HR 4, 1993, č. 4, s. 34.

0889

DARMO, Jozef: Náčrt vedy o novinách v Československu. K vývoju nemarxistických koncepcií do roku 1945. In: Otázky žurnalistiky 33, 1990, č. 3, s. 1–10. Rés. angl., rus.

0890

SOJKOVÁ, Zdenka: Slovanský sjezd a konec jara 1848 v politické publicistice Ludovita Štúra. In: HČ 44, 1996, č. 3, s. 398–430. Rés. nem.

0891

ŠVIDROŇ, Ján: Vývoj rozhlasového a televízneho práva v Česko-Slovensku a na Slovensku od roku 1948. In: PrO 77, 1994, č. 4, s. 375–389. Rés. angl.

Pozri tiež č.: 142

Dejiny exaktných vied

Dejiny fyzikálnych vied

0892

HLAD, Oldřich: Hvězdárna a planetárium hl. města Prahy a štefánikovské tradice. In: Zborník referátov z celoslovenského seminára Významné osobnosti v dejinách astronómie. Hurbanovo, Slovenské ústredie amatérskej astronómie 1990, s. 81–91.

0893

HOFFMANN, Dieter: Erwin Finlay-Freundlich (1885–1964) und die Profilierung der astrophysikalisch-astronomischen Forschung in der Tschechoslowakei. In: Deviaty zborník dejín fyziky. Liptovský Mikuláš, Vys. voj. tech. škola–Jednota slov. matematikov a fyzikov–Slov. spol. pre dejiny vied 1991, s. 137–152.

0894

KOLOMÝ, Rudolf: Ohlas vzniku teorie relativity u nás. In: Deviaty zborník dejín fyziky. Liptovský Mikuláš, Vys. voj. tech. škola–Jednota slov. matematikov a fyzikov–Slov. spol. pre dejiny vied 1991, s. 167–188.

0895

MUNZAR, Jan: Gregor Mendel – průkopník fyzikálního studia atmosférických jevů u nás. (K výročí jeho pojednání o větrné smršti v Brně 13. října 1870.) In: Osmý zborník z dejín fyziky. Liptovský Mikuláš, Vysoká vojenská technická škola 1990, s. 31–39.

0896

MUNZAR, Jan: Po stopách první české příručky meteorologie. In: Deviaty zborník dejín fyziky. Liptovský Mikuláš, Vys. voj. tech. škola–Jednota slov. matematikov a fyzikov–Slov. spol. pre dejiny vied 1991, s. 127–136.

0897

ŠEBESTA, Juraj: Profesor Vilém Kunzl. Br., Univerzita Komenského – Katedra teoretickej fyziky 1992. 33 s.

0898

ŠEBESTA, Juraj: Profesor Vilém Kunzl. In: Deviaty zborník dejín fyziky. Liptovský Mikuláš, Vys. voj. tech. škola–Jednota slov. matematikov a fyzikov–Slov. spol. pre dejiny vied 1991, s. 1–50.

0899

TĚŠÍNSKÁ, Emilie: Vznik státního radiologického ústavu a rozvoj radiologie v Československu v letech 1918–1939. In: Osmý zborník z dejín fyziky. Liptovský Mikuláš, Vysoká vojenská technická škola 1990, s. 113–166.

Pozri tiež č.: 157

Dejiny vied o neživej prírode

0900

BÁRTA, Juraj: Rudolf Těšňohlídek a jaskyňa Slobody. In: SIKr 31, 1993, s. 113–115.

0901

KRŠKA, Karel: Peripatetický spis Tadeáše Polanského o bleších a hromech. (K dějinám meteorologie na olomoucké univerzitě do poloviny 18. století.) In: Osmý zborník z dejín fyziky. Liptovský Mikuláš, Vysoká vojenská technická škola 1990, s. 5–25.

0902

KUKAL, Zdeněk–ELIÁŠ, Mojmir–ŠIMŮNEK, Pavel: Činnost Dionýza Štúra v českých zemích. In: Dionýz Štúr – geológ, paleontológ, botanik, slovenský národovec (1827–1893). Br., Geologický ústav Dionýza Štúra 1994, s. 37–38.

Pozri tiež č.: 212

Dejiny vied o živej prírode

0903

MINÁRIKOVÁ, Marianna: Z listov Izabely Textorisovej Vilme Sokolovej-Seidlovej. In: SP 109, 1993, č. 4, s. 116–124. [Najmä z rokov 1885–1898.]

0904

DAVID, Stanislav: Botanické práce Kupčokovců. In: Múzeum: 38, 1993, č. 4, s. 15–16.

0905

VETVIČKA, Václav: Růže Andreja Kmet'a. In: Zborník muzeálnej slovenskej spoločnosti 1993, s. 114–120.

0906

VOZÁROVÁ, Marta: Karel Domin 1882–1953. In: ZbSNM–Přirodné vědy 36, 1990, s. 225–236. Rés. nem.

DEJINY ZDRAVOTNÍCTVA

0907

BARTKOVÁ, L.: Lékárna „U bíleho lva“ v Příbrami. In: Medzinárodné sympóziu k dejinám medicíny a farmácie. Br., Slovenská lekárska spoločnosť 1994, s. 113–114. Rés. angl.

0908

BARTUNEK, A.: Lékárník a vedec Jan Adam Rayman (1690–1770). In: FaO 49, 1990, s. 217–222; 279–284; 313–318; 375–379; 415–420; 465–470; 505–510.

0909

BARTUŠEK, Václav: Lékárníci z gymnázia v Kutné Hoře. In: FaO 49, 1990, s. 511–512.

0910

BARTUŠEK, Václav: Lékárníci z gymnázia v Mostě. In: FaO 51, 1992, č. 5, s. 215–216.

0911

BARTUŠEK, Václav: Lékárníci z gymnázia v Benešově. In: FaO 50, 1991, č. 9, s. 425–428.

0912

FALISOVÁ, Anna: Zdravotnická starostlivost' o pracujících v Baťových závodech v Zlíně (1927–1940). In: Z dejín vied a techniky na Slovensku 17, 1997, s. 25–33.

0913

FRÖML, F.: Z lékárenské laboratoře k farmaceutickému průmyslu. In: FaO 50, 1991, č. 3, s. 137–140.

0914

FUNDÁREK, Radoslav: Farmaceutické aspekty v díle Jána Amosa Komenského. In: FaO 62, 1993, č. 5, s. 223–227.

0915

HOLUBOVÁ, A.: Vznik a vývoj lékáren na území okresu Most. In: Medzinárodné sympóziu k dejinám medicíny a farmácie. Br., Slovenská lekárska spoločnosť 1994, s. 169–172. Rés. angl.

0916

JEŘÁBEK, V.: 10 let od vzniku lékárenského centra v Krajském ústavu národního zdraví Ostrava. In: FaO 62, 1993, č. 6, s. 269–274.

0917

KLEIN, O.: Pražská hygienická škola a její vazba na středoevropskou hygienu (Viedeň, Mnichov, Berlín). In: Medzinárodné sympóziu k dejinám medicíny a farmácie. Br., Slovenská lekárska spoločnosť 1994, s. 131–133.

0918

KOLNÍK, Títus: Kúpele v antike a rímske kúpele v Československu. In: Balneologický spravodajca 29, 1990, s. 18–34. Rés. angl., nem.

0919

KŘÍŽ, Několic poznámek k vývoji čl. farmaceutického průmyslu. In: Zborník prednášok 2. sympózia z dejin farmácie v Starej Turej 1989. Trenčín, Lekárska služba OÚNZ 1990, s. 95–102.

0920

LESNÝ, Ivan: O chorobách mocných. Významné historické postavy očami neurologa. [Z češ. prel.]: kol. prekladateľov. Br., Spektrum 1990. 424 s.

0921

MÁŠOVÁ, Hana: Masarykovy domovy – sociální ústavy hl. m. Prahy. In: Medzinárodné sympóziu k dejinám medicíny a farmácie. Br., Slovenská lekárska spoločnosť 1994, s. 185–186. Rés. angl.

0922

PÖSS, Ondrej: Janské Lázně. In: Balneologický spravodajca 28, 1989 [vyd. 1990], s. 25–30. Rés. nem.

0923

PRVÉ selektivně koronografie v bývalom Česko-Slovensku. In: BLL 94, 1993, č. 11, s. 607–608.

0924

ŘÍHOVÁ, Milada: Výuka na pražské předhusitské lékařské fakultě. In: Medzinárodné sympóziu k dejinám medicíny a farmácie. Br., Slovenská lekárska spoločnosť 1994, s. 99–101. Rés. angl.

0925

SLÍPKA, J.–SLÍPKOVÁ, H.: Prof. MUDr. Egon Hynek Kodíček, F.R.S. Český exulant na Univerzitě v Cambridge. In: Medzinárodné sympóziu k dejinám medicíny a farmácie. Br., Slovenská lekárska spoločnosť 1994, s. 51–53.

0926

SOLICH, J.: In memoriam RNDr. PhMr. Josefa Lakomého. In: FaO 61, 1992, č. 8, s. 432.

0927

STROUHAL, E.: 70 let Ústavu dějin lékařství I. LF UK v Praze. In: Medzinárodné sympóziu k dejinám medicíny a farmácie. Br., Slovenská lekárska spoločnosť 1994, s. 17–18. Rés. angl.

0928

SVOBODNÝ, Petr: Pražské lékařské sponze. In: Medzinárodné sympóziu k dejinám medicíny a farmácie. Br., Slovenská lekárska spoločnosť 1994, s. 79–80. Rés. angl.

0929

ŠOFRAKOVÁ, Anna: Príspevok Prof. MUDr. Rudolfa Korca, DrSc. do pokladnice česko-slovenskej a svetovej diabetológie. In: Folia Facultatis medicae Universitatis Šafarikianae Cassoviensis 49, 1992, fasc. 1, s. 9–15. Rés. angl.

0930

URBÁNEK, Tibor: Prof. MUDr. Vratislav Kučera, prvý český lekár v Piešťanoch. In: Balneologický spravodajca 33, 1995, s. 237–238.

Pozri tiež č.: 87, 544, 553

Dejiny techniky

Pozri tiež č.: 11

Dejiny telovýchovy

0931

ĐURICOVÁ, Jana: Historické bicykle zo zbierky J. Vavřika. In: Pamiatky a múzeá 1992, č. 4, s. 31–32.

0932

FOGARASSY, László: Magyar cserkészmozgalom Csehszlovákiában 1919–1939. Dunajská Streda, Lilium Aurum 1992. 173 s.

0933

KOLÁŘ, František–KÖSSL, Jiří: Pierre de Coubertin a Čechy. Pierre de Coubertin et la Bohême. In: Francúzsko a stredná Európa – La France et l'Europe centrale. Slovanské štúdie 1995, zvláštne číslo 2, s. 136–151 (slovenský text), s. 151–167 (francúzsky text z opačnej strany knihy).

0934

TURCZEL, Lajos: Magyar sportélet Csehszlovákiában 1918–1938. Br., Madách 1992. 180 s.

Archeologické nálezy

0935

PAVELČÍK, Jiří: Keramika pátého sídelního horizontu z výšinné osady v Hlinsku u Lipníku nad Bečvou. In: SIArch 40, 1992, č. 1, s. 29–46. Rés. nem.

0936

PLESL, Evžen: Pravěké nálezy ze Slatin u Františkových Lázní a problematika výzkumů osídlení slatiných poloh v Čechách. In: Balneologický spravodajca 28, 1989 [vyd. 1990], s. 124–144. Rés. nem.

0937

POULÍK, Josef: Žuráň in der Geschichte Mitteleuropas. In: SIArch 43, 1995, č. 1, s. 27–109. Rés. čes. [Mohyla v katastri obce Podolí pri Brne.]

0938

STEGMANN RAJTÁR, Susanne: Grabfunde der älteren Hallstattzeit aus Südmähren. Nitra, Archeologický ústav SAV 1992. 135 s.

0939

STLOUKAL, Milan: Kostry ze slovanského pohřebiště v Bojničkách. In: Študijné zvesti AÚ SAV 29, 1993, s. 259–268. Rés. nem.

0940

STLOUKAL, Milan: Staroslovanské žárové pohřby z Čakajovic. In: SIArch 38, 1990, č. 2, s. 421–428. Rés. rus., nem.

0941

STUHLÍK Stanislav: Únětické pohřebiště v Mušově. Praha 1987. 118 s. Studie Archeologického ústavu Československé akademie věd v Brně XIV/2. Rec.: Bátor Jozef, SIArch 38, 1990, č. 1, s. 228–230.

0942

WALDHAUSER, Jiří a kol.: Die Hallstatt- und Latènezeitliche Siedlung mit Gräberfeld bei Radovesice in Böhmen. P., 1993. 456 s. Tab., fot., pril. Rec.: Březinová Gertruda, SIArch 43, 1995, č. 2, s. 350–351.

Register autorský a názvový

A

Ádám Magda 280
Aktuálne otázky výskumu slovanských populácií 573
Aleš Pavel 523
Alexander Manfred 1
Altman Karel 80, 569, 887
Anger Jan 325, 326, 484, 492, 625

B

Babička Václav 145
Bača Róbert 264
Bada Josef 551
Bagin Anton 535, 536
Bakoš Ján 16
Bakoš Vladimír 281, 325, 385, 626, 627, 738, 739, 836
Baláž Ondrej 853
Balážová Jana 414
Balcels Joseph Maria 531
Ballova Jozefína 822
Bánesz Ladislav 262
Bango D. 386, 395
Banské mestá Slovensku 675
Baranovič Štefan 428
Barnovský Michal 282, 283, 335, 415, 445
Bárta Juraj 900
Bartková, L. 907
Bartl Julius 888
Bartlová Alena 81, 665
Bartlová Milena 768
Bartosiewiczová Jana 735
Bartošek Karel 508
Bartunek A. 908
Bartúšek Václav 530, 854, 909–911
Bátora Jozef 941
Bauer Jehuda 548, 549
Bayerová Naděžda 213
bd 168, 169
Bečka Jiří 698
Belák Blažej 699
Benčík Antonín 476
Beneš Bohuslav 2, 139
Beneš Jaromír 576
Beneš Josef 60
Benešová Marie 782
Benešová Klára 537

Beranová Magdalena 669
Bialeková Darina 265
Bibliografia k dejinám Slovenska 146
Bibliografie českého archivnictví 21
Bidnenková Lenka 798
Bielik František 593, 607
Bielik Miroslav 618, 619
Bílek Jiří 438, 485
Biroš Vladimír 182
Blanár Vincent 837, 838, 847
Bobák Ján 654
Bočková Helena 839
Boháčová Eva 786
Boháčová Ivana 580
Bombera Jan 530, 531
Borák Mečislav 438
Bosák Edita 284
Bosák Pavel 493
Botík Ján 229
Bouzek Jan 243
Bratka Petr 138
Brenčíčová Dana 183
Brezováková Blanka 509
Brod Toman 336, 888
Brokl Lubomír 424
Broklová Eva 285, 325, 424
Brouček Stanislav 607
Brož Ivan 676
Brožák Miroslav 607
Březinová Gertrúda 942
Budinský-Křička Vojtech 266
Bunčák Ján 415
Burian Jiří 582
Bútorová Zora 629
Buzássyová Klára 823
Bystrický Jozef 387, 450, 453, 494
Bystrický Valerián 290, 309, 310, 315, 324–326, 388, 425, 489, 594, 628

C

Caban Peter 538
Cesnaková-Michalcová Milena 783
Cibulka Josef 855
Cibulka Pavel 83
Ciulisová Ingrid 133, 134
Claude Baláž 607
Cribb Joe 183
Cséfalvay František 495

Cvikl Zdeněk 46
Cvrkal Ivan 840

Č

Čapek Vratislav 17, 126, 127
Čapková Dagmar 856, 857
Čaplovič Dušan 267, 592
Čarnaničová R. 700
Česká a slovenská literatúra v exilu a sami-zdatu 787
Česko-slovenská historická ročenka 140
Česko-slovenský vojenský slovník 159
Československá numismatika 184
Československo a Marshallův plán 337
Čičaj Viliam 84
Čierna-Lantayová Dagmar 338–341, 375, 376, 615
Čukan Jaroslav 701
Čulen Konštantín 389
Čuma Andrej 702, 858, 859, 862

D

Dangl Vojtech 554
Danilák Michal 841, 847
Daniš Vladimír 631
Darmo Jozef 889
David Stanislav 904
Deák Ladislav 85, 369, 489, 615
Dejiny a kultúra rehoľných komunít na Slovensku 529
Dejiny hmotné kultúry 160
Dejmek Jindřich 326
Demeter Ladislav 192
Desiata slovenská onomastická konferencia 213
Disman Miroslav 3
Dobrotková Marta 342
Dokumenty 455
Dolejší Miroslav 286
Doležal Bohumil 343
Domaňský Josef 476
Domby Bálint 614
Domín Boris 842
Donner Pál 614
Dôstojníci a štáby povstaleckej armády 446
Dôverné vyznania 788
Drápala Milan 20
Drastisch Miloš 166
Drenko Jozef 510
Drug Štefan 789

Dubovický Ivan 607
Duleba Alexander 344
Duray Miklós 658
Đuricová Jana 931
Dvončová Jana 797
Dvořák Petr 577
Dvořáková Daniela 167, 328, 539

E

Edvard Beneš 608
Eliáš Michal 703–707
Eliáš Mojmir 902
Ethnologia slovacica et slavica 43

F

Fabian Juraj 296
Fabricius Miroslav 86, 570
Fábry Zoltán 661
Falisová Anna 87, 912
Fano Štefan 315, 324
Fazekas József 614, 661
Federici Piera 773
Fedor Michal 524
Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből 655
Ferenčuhová Bohumila 88, 345, 369, 461
Ferklová Daša 61
Fiala Anton 185, 186
Fialová Zuzana 4, 640
Fidler Petr 581
Filip Aleš 531
Firsov Jevgenij F. 325, 346, 390
Fischerová Anna 89
Fogarassy László 932
Folta Jaroslav 128
Foltyn Ladislav 765
Fonód Zoltán 790
Formovanie komunistickeho hnutia 426
Forst Vladimír 797
Francová Zuzana 62
Franková Libuša 540, 712
Fremal Karol 427, 447, 757
Frič Pavol 629
Frimmová Eva 791
Frolcová Viera 230
Frolec Václav 222, 552, 609
Frolík Jan 244
Froml F. 553, 913
Frýdecký Ján F. 843
Fundárek Radoslav 914

G

Gáfrík Michal 630
 Gáfríková Gizela 792
 Gajdoš Pavel 502
 Gál Jozef, 287–289, 740
 Galandauer Jan 310, 554
 Gallo Ján 860
 Gašparíková Viera 90
 Gašparíková-Horáková Anna 290
 Gawrecká Marie 91
 Gazdík Ján 863
 Gebhart Jan 291, 326, 450
 Geografické názvy Českej a Slovenskej republiky 204
 Geremešová Gita 273
 Glosová Michaela 245
 Gömöri György 793
 Goňcová Marta 292
 Gončec Vladimír 5, 324, 391
 Gonschior Hannelore 40
 Gottfried Libor 170
 Gracová Blažena 129
 Graus Igor 171, 203
 Gregorovič Miroslav 462
 Grégr René 511
 Grenarová René 512
 Groch Juraj 319
 Gronsky Karl 411
 Grúň Ľubomír 684
 Gyönyör József 392, 470, 610, 656, 657
 Gyurgyik László 655

H

Habánková Eva 618
 Habovštiak Alojz 53
 Habovštiak Anton 824
 Haderka J. 754
 Hagymány és megújulás 794
 Hájek Jiří 476
 Hájek Miloš 307
 Hamada Milan 708, 795, 865
 Hampel Adolf 293
 Hanuliak Milan 246
 Hanzal Josef 280
 Hanzlíčková Olga 67
 Hanzlík František 497, 498
 Haraksim Ľudovít 615
 Harbul'ová Ľubica 6
 Harna Josef 325, 393, 631
 Harvalík Milan 214

Havel Václav 317
 Havlíček Juraj 453, 491, 499–501
 Havlík Ľubomír E. 709
 Havlíková Ľubomíra 7
 Hejl František 683
 Herget Toni 611
 Herold Vlastimil 770
 Hét évszázad cseh irodalmából 796
 Historia docet 18
 História drevopriemyslu 148
 História druhej československej samostatnej paradesantnej brigády 502
 Historiografia na Slovensku 147, 149–155
 Hlad Oldřich 892
 Hlaváček Ivan 165, 555
 Hlaváčková L. 861
 Hleba Edmund 710
 Hlinka Andrej 428
 Hlinomaz Milan 172, 529
 Hlívová Martina 584
 Hlobil Ivo 532, 758
 Hodas Karol 394
 Hoffmann Dieter 893
 Hoffmann Ferdinand 585
 Holec František 438
 Holec Roman 68, 69, 70, 92, 93, 294, 677, 686, 687
 Hollý Jozef 295
 Holotíková Zdena 426
 Holubová A. 915
 Holý Dušan 231
 Holzer Gejza 94
 Homolka Jaromír 759
 Homza Martin 556
 Hora Jan 47
 Horák Antonín 274
 Horská Pavla 347
 Horský Michal 433
 Horváth Pavol 19
 Hořejší Jaroslav 34
 Hospodár Vladimír 518
 Houdek Vladimír 348
 Hradý a zámky v Československu 582
 Hromada Jozef 247
 Hronský Marián 309, 310, 349, 471, 486, 491
 Hrušková Věra 557
 Hubenák Ladislav 429, 472
 Hůla Emil 1883–1942 774
 Huňáček Zdeněk 326
 Hunka Ján 192
 Hurčík Stanislav 513

Hýbl František 711
 Hýblová Mária 857

CH

Chamonikolasová Kaliopi 533
 Charta 296
 Chlapovič Gejza 187
 Chmel Rudolf 414
 Chmiel Juraj 350
 Choluj Michal 863
 Chrástil Sylvestr 456
 Chrenková E. 95
 Churáňová Ingeborg 564
 Churý Slavko 377
 Chytka Stanislav 463

I

Internacné formy politickej perzekúcie 438
 Ivaničková Edita 71, 351

J

Jablonský Jozef 616
 Jablonský Viliam 612
 Jakešová Elena 618, 619
 Jakub Jakobeus 712
 Jan Amos Komenský 713, 714, 862
 Ján Eugen 863
 Ján Kollár 797
 Ján Papánek za vojny Edvardovi Benešovi 352
 Jančárek Petr 675
 Janček Jozef 715
 Jančo Milan 63
 Jankovič Vendelín 146
 Jankovská Vlasta 248
 Janota Dušan M. 297
 Janoušek Ivo 48
 Jech Karel 445, 678
 Jeřábek Richard 232
 Jeřábek V. 916
 Jičín Rudolf 337
 Jindra Zdeněk 445, 666
 Johannes Amos Comenius 1592–1670 716
 Jóna Eugen 825
 Jurčišinová Nadežda 273

K

Kačík Eduard 386, 395
 Kačkovičová Mária 22

Kadlecová Erika 307
 Kadlecová Marta 96
 Kafka Franz 798
 Kachnič Pavel 298
 Kachnič Pavol 299
 Kaľavský Michal 613
 Kalesný František 233, 717
 Kaliszová-Frolíková Drahomíra 578
 Kamenec Ivan 72, 73, 97–100, 336, 414, 430, 631, 640, 760
 Kamenický Miroslav 101
 Kanovský Martin 300
 Kaplan Karel 301, 337
 Kaputa Andrej 523
 Karagiozov Panajot 826
 Kárász Pavol 678
 Kárný Miroslav 548, 549
 Kartous Peter 31
 Kašpárková Svatava 130
 Katkin Slavomír 249
 Kavalír Milan 438
 Kazimír Štefan 184, 188
 Kázmerová Ľubica 102, 431
 Kettner Emanuel 735, 866
 Kettős elnyomásban 658, 659
 Király Péter 831
 Kladivová Vlasta 548, 549
 Klanica Zdeněk 275, 521
 Klapáč Jozef 396
 Klein Bohuš 518, 694
 Klein O. 917
 Klimek Antonín 324
 Klípa Bohumír 464
 Knap Michal 735
 Knapp Viktor 616
 Knappová Miloslava 215
 Kneselová Helena 216
 Kocian Jiří 432
 Kodajová Daniela 844
 Kohárová Marta 378, 667
 Kolafa Štěpán J. 799, 800
 Kolář František 325, 933
 Kolář Michal 302, 315
 Kolařík Josef 213, 217
 Kolečáci 863
 Kollár Karol 309, 632
 Kollár Pavol 530, 531
 Kollárová Zuzana 164
 Kollmann Josef 23
 Kolník Titus 918
 Kolníková Eva 199, 200, 202
 Kolomý Rudolf 894

Komenský Jan Amos 718, 864–867
 Komorovský Ján 274
 Kónya Peter 103, 712
 Kopčan Vojtech 562
 Kopecký Milan 801
 Kopsová Raisa 819
 Korček Ján 453, 491
 Kössl Jiří 933
 Kouřil Miloš 868
 Kovács G. László 280
 Kovač Andrej 369
 Kováč Dušan 8, 15, 146, 147, 276, 303,
 304, 322, 323, 325, 354, 465, 466, 473,
 474, 633, 719, 863
 Kováč Peter 772
 Kovačevičová Soňa 695
 Kovačičová Oľga 104
 Kovačka Miloš 720
 Koval' Ján 863
 Kováts Piroska F. 796
 Kövesdi János 475, 608
 Krajčovič Rudolf 827
 Králik Ľubomír 250
 Králová Katarína 661
 Krameš Jaroslav 751
 Kraskovská Ľudmila 54, 201
 Krásna kniha 802
 Krátký Karel 337
 Kraus Cyril 797
 Krejčí Zdeněk 205
 Krejčík Tomáš 173, 193
 Krejčová Helena 550
 Krekovičová Eva 234
 Kremzerová Dagmar 213
 Kresák Fedor 766
 Krivá Anna 355, 503
 Krivka Josef 671
 Križanová Eva 582
 Krška Karel 901
 Krulichová Marie 558
 Kríž 919
 Kto bol kto 161
 Kubátová Ľudmila 869
 Kučera Matúš 268
 Kučera Zdeněk 541
 Kučerová Kvetoslava 74, 522
 Kühn František 251
 Kukal Zdeněk 902
 Kulašik Karol 278
 Kulka Erich 548, 549
 Kupčík Ivan 206
 Kural Václav 476

Kusák Dalibor 582
 Kusáková Lenka 797
 Kusý Ivan 814
 Kušík Michal 23
 Kuttelvašer Z. 679
 Kvaček Róbert 310, 331
 Kvetko Martin 397
 Kyzourová Ivona 64

L

Langer Jiří 43, 223
 Lavabre Marie-Claire 504
 Leikert Jozef 439
 Lesná Marta 661
 Lesňáková Soňa 105
 Lesný Ivan 920
 Leščák Milan 235
 Letz Róbert 94, 398, 525
 Libuša Franková 721
 Liehm Antonín J. 9
 Lichardus Ľubomír 356
 Lipertová Edita 159
 Lipták Dorotya 559
 Lipták Ľubomír 106, 107, 307, 343, 616,
 634
 Listy Katedry historie 141
 Lobkowicz František 203
 Lorenc Alojz 305
 Lorenzová Helena 722
 Lutavský Michal 252
 Lutovský Michal 579

M

Magdolenová Anna 863
 Magocsi Paul Robert 663
 Macháčová Jana 121
 Machala Ľubomír 787, 803
 Macho Peter 84
 Majer Jiří 680, 870
 Majerčík Michal 863
 Majtán Milan 213, 828
 Maková Alena 109
 Malá E. 91
 Malé dejiny 635–640
 Mallá Alexandra 735
 Malý slovník biografii 162
 Malý Karel 399
 Maňas Jan 679
 Mann Arne B. 236
 Mannová Elena 75, 76, 110
 Marci Ľudovít 161

Marečková Marie 566, 586–588, 723
 Markl Vladimír 174, 175
 Marsina Richard 10, 379, 654, 675
 Martuliak Pavol 672
 Marzik Thomas D. 618, 619
 Masaryk Tomáš Garrigue 614
 Masenene Birute 804
 Mason Valerie 618
 Mášová Hana 921
 Matejkin Stanislav 306
 Matějková Jana 213
 Mates Pavel 560
 Mathé Svätoslav 309
 Matula Miloš 325
 Matula Pavol 871
 Matula Vladimír 845
 Matúšová Jana 213
 Mayer Judit 661
 Melniková Marta 210, 211
 Melville-Mason Graham 775
 Mencl Vojtěch 307, 476
 Merta Jiří 259
 Mertlík Pavel 753
 Měřinský Zdeněk 589
 Měšťan Antonín 755
 Mičíková Lýdia 716
 Mičko Jozef 545
 Michálek Ján 224
 Michálek Slavomír 352, 357–359, 668, 685
 Michalička Vladimír 57, 58, 111, 724, 872
 Miklošik František 207
 Mikuličová Ivana 147
 Mikulka Jaromír 526
 Mikuš Joseph 308, 400
 Milan Hodža 309, 310
 Mináriková Marianna 805, 832, 903
 Minarovičová Elena 194, 202
 Mišovič Ján 311, 312
 Mlynárik Ján 426
 Molnár Imre 660
 Molnár Michal 542
 Moravcová Dana 572
 Moravcová Mirjam 567
 Mosný Peter 401–403
 Moulis Miloslav 467
 Mrňa Ľubomír 135
 Mruškov Štefan 237
 Múcska Vincent 565
 Mucha Ľudvík 176, 208
 Muchka Ivan 582
 Müller Karel 177, 178
 Münster Robert 776

Munzar Jan 895, 896
 Mušinka Mykola 238
 Myška Milan 163, 725

N

Náboženské a sociálne hnutie 522
 Nádor Orsolya 144
 Nagy Zoltán 331
 Národnosti na Slovensku 615
 Národy, národnosti a etnické skupiny 616
 Návrat k prameňom 530
 Navrátilová Alexandra 225, 252, 561
 Nečas Ctibor 440, 450, 686, 687
 Nechvátal Martin 360
 Němeček Jan 404
 Nešpor Jaroslav 583
 Neumann Jaromír 767
 Niederhauser Emil 628
 Nižňanský Eduard 77–79, 161, 439
 Nosková Helena 595–597, 607, 726, 873
 Novacká Mária 716, 728, 865, 867
 Novák Jozef 179
 Nováková Marie 213
 Novotný Jiří 688
 Nový Ľubomír 741
 Nový Ľuboš 11

O

Obdržálek Zdenek 866
 Obršlík Jindřich 32
 Obžalovaný prehovori 661
 Odaloš Pavol 218
 Odborný J. 749
 Okál Miroslav 864
 Olivová Věra 361
 Olivová-Nezbedová Libuše 213, 219, 220
 Olšovský Jiří 320
 Ondrašovičová Ivana 35
 Ondreičková Radmila 136
 Opat Jaroslav 290, 641
 Opatrná Hana 36
 Országos gyász Csehszlovákia 475
 Osem mesiacov pražskej jari 476
 Oslanský František 112, 188, 313
 Osudy mestských pamiatkových rezervácii
 137
 Otáhal Milan 307
 Otčenáš Michal 113, 712
 Ovčačíková Alena 12

P

Pakan Alexander S. 405
 Palkovič Konštantín 806, 846
 Pamulová Anna 729
 Pánek Jaroslav 527, 528, 562, 730, 874–876
 Papp Dezső 614
 Paríková Magdaléna 239
 Pařez Jan 529
 Pařiaková Jaroslava 796
 Patera Ludvík 807
 Patočka Jan 15
 Pátoprstý Ján 689, 690
 Pauer Jan 457
 Pauliak Ervín 505
 Paulík Tibor 752
 Pavelčík Jiří 935
 Pavol Jozef Šafárik 847, 848
 Pažur Štefan 454
 Pažurová Elena 448
 Peéry Rezső 661
 Pechuška Fr. 808
 Pekník Miroslav 310, 362
 Pelčáková Dagmar 114, 115
 Pešek Jan 445
 Pešková Jaroslava 877
 Petráček Zbyněk 142
 Petřík Borislav 742
 Petrovič Vladimír 380
 Petruf Pavol 314, 315, 337, 363, 364, 458, 477, 506, 602, 668
 Petrus Pavol 848
 Pichler Tibor 116, 743
 Pichlík Karel 20, 514
 Pilková Zdeňka 777
 Piovarcsyová Eva 661
 Pisková Milada 49, 809
 Pleskalová Jana 213, 221
 Plesl Evžen 936
 Podiel posttotalitných elit 433
 Podoba Juraj 226, 240
 Podušelová Gabriela 41
 Pokorný Pavel R. 529
 Pokorný Zdeněk 156
 Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu 315
 Poláčková Zuzana 598
 Polák Pavol 778
 Poláková Zdeňka 50
 Polakovič Štefan 414
 Poleski Jacek 316

Polišenský Josef 731
 Polla Belo 269
 Popély Gyula 617, 655
 Pospíšil Ivo 829
 Pöss Ondrej 157, 922
 Posset Johanna 142
 Poulik Josef 406, 937
 Pramene a dokumenty k slovenským a českým dejinám štátu a práva 407
 Pravda Ján 209
 Pražák Richard 543
 Prečan Vilém 20, 296, 642, 819
 Prezident v Bratislave 317
 Princ Milan 253
 Problematika mincovníctva 188
 Profantová Naďa 254
 Procházka Lubomír 563
 Procházka Milan 590
 Prokop Radim 599
 Prostředník Jan 255
 Provazníková Jiřina 716
 Prvé selektívne koronografie 923
 Pšenák Jozef 713, 718, 732, 735, 867, 878–880
 Púčik Miloslav 278, 438
 Pumprla Václav 37
 Purš Ivo 810
 Puškár Július 863

R

R. W. Seton-Watson 618, 619
 Radičová Iveta 635–639
 Rajchl Rostislav 318
 Rak Jiří 13
 Rákoš Elo 140
 Rakúsová Amália 849
 Rampula Oldřich 515
 Rehák Alexander 502
 Rejdák Zdeněk 544
 Remeš Vladimír 784
 Renner Hans 276
 Repko Jozef 290
 Rezník Jaroslav 733
 Rieder Heinz 564
 Richter Karel 408
 Ripková Gabriela 786, 805
 Riport o nežnej revolúcii 319
 Rodák Jozef 516
 Roháč Juraj 179
 Rohon Paul 365
 Roman Michal 811, 812

Rosenbaum Karol 643, 813, 814
 Rosová Tatiana 629
 Roth Peter 195
 Royt Jan 769
 Rozum a víra 320
 Rulf Jan 256
 Ruman Ladislav 434, 435
 Rusnáková Ľuba 798
 Ruttkay Alexander 270
 Ruttkay Matej 247
 Rybníčková Eliška 257
 Rýdl Karel 117
 Rychlík Jan 290, 315, 321, 324, 326, 366, 367, 409, 410, 415, 441, 450, 548, 549, 618, 619, 644–646, 662, 673, 679, 696, 697
 Ryšavá Eva 51
 Řežucha Rastislav 487
 Říčan K. 180
 Řihová Milada 924

S

Sá 45
 Sadloňová Zora 676
 Samson Ivo 276, 309, 310
 Sborník pramenů 277
 Sedláček Pavel 181
 Sedlák Jiří 38
 Sedláčková Alžbeta 147, 149–155, 158
 Sehnal Jiří 779, 780
 Sejbál Jiří 196
 Semotanová Eva 210, 211
 Schelle K. 756
 Schelleová I. 756
 Schubert Jozef 734
 Schullerová Jana 180
 Schwarz Karel 502
 Schwarz Karl Peter 411
 Sikora Stanislav 442
 Siranková Edita 399
 Sirovátka Oldřich 785
 Sivák Florián 399, 412, 436
 Sivák J. 118
 Skalský Vladimír 647
 Skilling H. Gordon 322, 323
 Sklenář Karel 737
 Skružný Ludvík 227
 Skutil Jan 881
 Sláma Jiří 271
 Slapansky Wolfgang 620
 Slavík Jaroslav 761
 Slavistické práce Historického ústavu SAV 158
 Slavkovský Peter 43, 160
 Slepčov Igor 518
 Slezák L. 326
 Slípka J. 925
 Slípková H. 925
 Slnková Veronika 161, 368, 413
 Slovenská otázka v 20. storočí 414
 Slovenská otázka v dejinách 415
 Slovensko a Maďarsko v rokoch 369
 Slovensko na konci druhej svetovej vojny 324
 Slovensko v politickom systéme Československa 325
 Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny 326
 Smejtek Lubor 258
 Smetánka Zdeněk 592
 Smoleja F. 277
 Smutná Kateřina, 24
 SNP v pamäti národa 450
 Sohrová Marie 607
 Sojková Zdenka 890
 Sokolová Gabriela 648, 830
 Solich J. 926
 Sommer Karel 601
 Souček Jan 591
 Souchopová Věra 259
 Soukup František 327
 Spiritza Juraj 25, 26, 674
 Spomienky na Salvátor 545
 Spousta Vladimír 882, 883
 Srb Vladimír 652, 664
 Srholec Anton 443
 Stanislav Ján 518
 Stará Olga 416
 Staré povinnosti 571
 Stegmann Rajtár Susanne 938
 Steinhübel Ján 621
 Stejskal Karel 833
 Stloukal Milan 939, 940
 Stránský Karel 259, 519
 Stránský Zbyněk 42, 59
 Strouhal E. 927
 Stříbrný Jan 450
 Studie o Janu Mukařovském 815
 Stuchlík Stanislav 941
 Suchomel Filip A. 65
 Sulitková Ludmila 675
 Suppan Arnold 309
 Suško Ladislav 161

Súvislosti 416
 Svätý Václav – mýtus a skutočnosť 546
 Svetoň Luboš 439
 Svobodný Petr 928
 Svobodová Helena 260
 Szabó Károly 370
 Szalatnai Rezső 661
 Szarka László 280, 614, 655, 661
 Szeberényi Zoltán 794
 Szerényi Ferdinand 614
 Szigety László 661
 Szőke József 143
 Szóradová Eva 781

Š

Šamberger Zdeněk 21, 27, 33, 585
 Šášky Ladislav 535, 536
 Šáškyová Marianna 18
 Šatava Leoš 622
 Šatochinová 21
 Šavel Martin 286
 Šebesta Juraj 897, 898
 Šefčáková Eva 834
 Šepitka Michal 119
 Šeregi Jozef 28
 Šesták Miroslav 850
 Šilar Jaroslav 337
 Šimečka Václav 317
 Šimek Eduard 197
 Šimončík Jozef 371, 529
 Šimůnek Pavel 902
 Šimunič Pavel 491
 Škorpil Pavel 600
 Škorupová Anna 146
 Škoviera Daniel 735
 Šmahel František 328, 835
 Šmatlák Stanislav 847
 Šmíd Karel 212
 Šofranková Anna 929
 Šolc Jaroslav 451
 Šolc Jiří 324
 Šolle Zdeněk 616
 Šouša Jiří 688
 Špaňár Július 718, 735
 Španková Mária 29
 Šrajčarová Olga 120, 121, 601
 Šrámková Marta 225
 Štaigl Jan 488
 Šťastný Vladislav 851
 Štefanský Václav 507
 Štěpán Václav 381, 681

Štika Jaroslav 43
 Štollmann Andrej 55, 56
 Štroblová Helena 189
 Štvrtecký Štefan 468, 469, 478, 649
 Šuchová Xénia 290, 417, 418
 Šulc Zdislav 753
 Šustek Zbyšek 183, 190, 191, 691, 692
 Švec Štefan 884
 Švecová Soňa 241
 Švehlák Svetozár 242
 Švidroň Ján 891
 Švorc Peter 164, 479, 480

T

Tábor. Mestská pamiatková rezervácia 138
 Tajták Ladislav 481, 482
 Takáč Ladislav 329, 452
 Tantzschler Monika 459
 Tempir Zdeněk 162, 671
 Tešínská Emilie 899
 The Tragedy 548
 Tigrid Pavel 602
 Tilkovszky Loránt 330
 Tkáč Vincent 520
 Tkáčiková Eva 522, 547
 Tomaszewski Jerzy 574, 575
 Tomášek D. 331
 Tomčík Miloš 788, 797, 815, 816
 Tóth Dezider 548, 549
 Tóth László 653, 655
 Tragédia slovenských Židov 549
 Trápl Miloš 325
 Trejbal Jiří 679
 Trenčan Ľudovít 693
 Truhlář Břetislav 817, 818
 Turczel Lajos 655, 934
 Turčan Ľudovít 744–747
 Tykva Bedřich 261

U

Uher Ján 309, 310
 Uhlíř Dušan 444, 517
 Urban Otto 372
 Urban Zdeněk 309, 310, 332
 Urbancová Viera 228
 Urbanček Martin 285
 Urbánek Tibor 930
 Urc Rudolf 770, 782
 Ustohal Vladimír 519

V

V tieni totality 445
 Vaculík Jaroslav 333, 373, 603, 604
 Vadkerty Katalin 605, 655
 Vácha Zdeněk 762
 Valachovič Pavol 131
 Valenta Jaroslav 315, 369, 450
 Vališ Zdeněk 454
 Váňa Zdeněk 272
 Vaněk Oldřich 453
 Varinský Vladimír 14
 Varsík Milan 568
 Vaško Václav 438
 Veliký Ivo 788
 Velké a malé dějiny 819
 Vencel S. 262
 Veselá Zdenka 132
 Větvička Václav 905
 Vidňanský Stepán V. 325, 606
 Vimmer Pavel 30
 Virgl Luděk 122
 Viskupová Etela 142, 156, 787
 Vítovský Jakub 52
 Vlček Tomáš 763
 Vlková Denisa 682
 Vnuk František 374, 650
 Vobr Jaroslav 39
 Vodička Stanislav 325
 Vohlídalová Věra 36
 Vojáček Ladislav 382
 Vojenské aspekty 453
 Vojensko-politické aspekty 518
 Vojenskopolitické a geopolitické súvislosti 489
 Volfová Jana 591
 Vondrášek Václav 315, 325, 334, 419
 Vonková Erika 748
 Vondrášek Václav 324
 Vozár Jozef 490
 Vozárová Marta 906
 Vrablic Emil 615
 Všetečková Zuzana 771
 Vyber z potockých spisov 735
 Východoslovenská armáda 454
 Vytýjalová Mária 383

W

Waldhauser Jiří 942
 William Robert 618
 Winczer Pavol 736, 820

Z

Z Vojenskej histórie 491
 Zahradník V. 749
 Zahranční Slováci 607
 Zachar Vladimír 624
 Zacharová Ida 148
 Zajac Peter 750
 Zaoral Roman 198
 Zaťková Gabriela 13
 Zavacká Katarína 420, 421, 437, 483
 Zborník dokumentov k českým a slovenským dejinám 278
 Zborník prednášok z vedeckej konferencie 123
 Zelenák Peter 124, 125
 Zemek Metoděj 530, 531
 Zentko Anton 545
 Zimek Rudolf 852
 Zubácka Ida 141
 Zuberec Vladimír 66

Ž

Žáček Rudolf 438
 Žalman Jiří 44
 Žáry Juraj 534
 Žatkuliak Jozef 415, 422, 423, 460, 651
 Žbirková Viera 885, 886
 Žbodák Jakub 863
 Žebrák Pavel 263
 Žemlička Josef 565
 Žiškova-Moroňová Katarína 764
 Žitný Milan 821
 Žudel Juraj 384

Register geografický

Balkán 839
 Bardejov 566
 Benešov 911
 Berlín 724
 Blansko 259
 Blatný Potok 95, 735
 Bojničky 939
 Brandýs 313
 Bratislava 54, 77, 317, 383, 534, 584, 766
 Brno 50, 79, 173, 216, 444, 561, 569, 584, 887
 Břiství (Nymburk) 771
 Budapešť 27, 310, 330, 559
 Budín 831
 Budišov 767
 Buková 194
 Bystřička 299
 Cambridge 925
 Čakajovce 940
 Čechy západné 596, 597
 Červený Kameň 581
 České Budějovice 772
 Děčín 246
 Demánovská jaskyňa 900
 Drnek 592
 Dukla 516, 518
 Dunaj 589, 683
 Hlinsko u Lipníka nad Bečvou 935
 Hradec Králové 249, 327
 Choceň 219, 220
 Jáchymov 443
 Janské Lázně 922
 Jaroměř 490
 Karpaty 663, 683
 Kladno 592
 Kostnica 539
 Kroměříž 779
 Krušné Hory 675
 Kutná Hora 187, 189, 909
 Lemberk 538
 Lešno 881
 Liberec 36
 Liptov 381, 463, 701
 Lomský potok 576
 Londýn 338, 387, 453
 Ľubovniansky hrad 195
 Lučenec 510
 Ludanice 300
 Malé Karpaty 583
 Malinovo 762
 Martin 677, 849
 Mnichov 40, 71, 917
 Morava 377, 589, 609, 695, 706
 Moravské pole 509
 Moskva 367
 Most 248, 910
 Most okres 915
 Mušov 941
 Naarden 57, 58
 Nedožery 715
 Nedožery-Brezany 715
 Nitra horná 715
 Nymburk Břiství 771
 Olomouc 68, 177, 868
 Opava 81, 82, 120, 131, 177
 Orava 822
 Ostrava 173, 175
 Ostravsko 438
 Ostrý Kameň 583
 Osvienčim 548, 549
 Paříž 100, 368
 Pavlov 209
 Piešťany 930
 Ples 490
 Podkarpatská Rus 404
 Podolíneč 530
 Povltaví 258
 Praha 23, 47, 48, 51, 64, 165, 176, 215, 224, 244, 271, 360, 459, 476, 529, 532, 533, 537, 559, 567, 580, 797, 841, 847, 854, 855, 861, 863, 869, 892, 917, 921, 924, 927, 928
 Prostějov 103
 Přerov 49
 Příbram 870, 907
 Punta Arenas 800
 Rožnov pod Radhoštěm 46
 Ružomberok 701
 Rybárpole 701
 Sárospatak 95
 Sedmohradské rudohorie 596
 Senica 192
 Sitno 263
 Slatiny u Františkových Lázní 936
 Slavkov 512, 513
 Sliezsko 377
 Slovácko 410
 Slovensko východné 482, 566, 586–588, 683, 723
 Spiš 481

Stará Ľubovňa 195
 Strahov 64
 Suché Kruty 509
 Svidna 592
 Špilberk 444
 Tábor 137, 138
 Tatry 798
 Terežín 692
 Trenčín 137
 Trnava 868, 881
 Trutnov okres 563

Turiec 452
 Uherské Hradiště 578
 Úpice 563
 Varšava 450
 Viedeň 620, 779, 917
 Záhorie 380
 Zlín 912
 Ženeva 345
 Žilina 873
 Žuráň 937

Register personálny

Alberty Július 17
 Aleš Mikoláš 770
 Bady Charles Gabriel de 551
 Baján Juraj Pavlín 780
 Balát František 55
 Basileus Daniel 791
 Baťa Tomáš 676, 682
 Baťovci 676
 Bavorská Žofia 52, 534
 Benedikt Vavrinec 715
 Beneš Edvard 280, 292, 295, 302, 315, 324, 352, 361, 404, 608, 628
 Beneš Josef 59
 Bernolákovci 797, 825
 Bližkovský B. 853
 Bráf Albín 752
 Briand Aristid 345
 Budinský-Křička Vojtech 266
 Coubertin Pierre de 933
 Crane Richard Teller 365
 Čapek Karel 788, 817, 820
 Čapek Karol 123
 Čulen Ján 806
 Dérier Ivan 417
 Descartes René 748
 Dokoupil Vladislav 39
 Domin Karel 906
 Donner Georg Raphael 767
 Dorovský Ivan 840
 Dostál Bořivoj 265
 Družický Jiří 773
 Duchoň Ján 795
 Dürer Albrecht 834
 Eisner Jan 53, 54, 268, 271, 272
 Elschek Oskár 231
 Erenburg Il'ja 820
 Fábry Zoltán 661
 Ferda František 544
 Figulus Viktor Jiří 212
 Finlay-Freundlich Erwin 893
 František Ferdinand d'Este 554
 Frolec Václav 229, 230, 237, 239, 240
 Gašpariková-Horáková Anna 290
 Habsburgovci 554, 564
 Habsburský Rudolf 509
 Hácha Emil 331
 Hanák František 530
 Hašek Jaroslav 806
 Hattala Martin 822
 Havel Václav 317
 Havlíček Karel 626, 836
 Herold Baltazar 674
 Herold Richard 674
 Heroldovci 674
 Hirner Alexander 745
 Hlaváček Ivan 18
 Hlinka Andrej 297, 428, 808
 Hodža Milan 309, 310, 632
 Hofman Jan 133
 Holý Dušan 242
 Homolka Jaromír 16
 Horák Antonín 166
 Hůla Emil 774
 Hurban-Vajanský Svetozár 719
 Hušková Jindra 849
 Chudomelka Karol 136
 Jagelovci 186, 188
 Jakobeus Jakub 712
 Jakobson Roman Osipovič 104, 789
 Ján Jiskra z Brandýsa 313
 Janšák Štefan 744
 Jelínek Jiří 487
 Jindřich Parléř 532
 Jirásek Alois 510

- Jireček Konstantín 839, 847
 Jiskra Ján z Brandýsa 313
 Jozefi Pavol 540
 Kafka Franz 798
 Kandert Josef 241
 Kleinová [rodina] 681
 Kmet' Andrej 737, 904, 905
 Kodíček Egon Hynek 925
 Kolísek Alojz 764
 Kollár Ján 720, 797, 813
 Komenský Jan Amos 57, 58, 66, 95, 117, 118, 156, 212, 541, 700, 702, 708, 711, 713, 714, 716–718, 724, 728, 730, 732–735, 748, 749, 781, 792, 795, 801, 828, 856–858, 860, 862, 864–867, 874–877, 879, 880, 881, 884, 914
 Konarský Stanislav Hieronym 530
 Korec Rudolf 929
 Kréméry Štefan 786, 807
 Kropáček Pavel 768
 Křížek František 264
 Kučera Vratislav 930
 Kukučín Martin 800
 Kunz Ludvík 233
 Kunzl Vilém 897, 898
 Kupčok Samuel Teodor 904
 Kupčokovci 904
 Kušík Michal 33
 Kux Zdeněk 56
 Kvačala Ján 711
 Lakomý Josef 926
 Lenin Vladimír Iljič 354
 Lorenc Alojz 305
 Ludmila sv. (kňažná) 556
 Luxemburgovci 555
 Luxemburský Žigmund 171
 Macúrek Josef 19
 Mahen Jiří 38
 Mach Alexander 321
 Machek Václav 250
 Maňák Josef 882
 Mareš František Václav 838
 Margita Uhorská 1242–1270 543
 Mária Terézia 564
 Maróthy-Šoltéssová Elena 805
 Marshall Georg Catlett 337, 356
 Masaryk Jan 348
 Masaryk Tomáš Garrigue 116, 122, 279, 281, 284, 290, 295, 298, 299, 303, 304, 309, 320, 322, 323, 332, 354, 614, 627, 630, 641, 719, 738–743, 746, 859
 Mazáč Leopold 832
 Mencl Václav 134
 Mendel Gregor 895
 Menšík Ján 805
 Metternich Klemens 294
 Minarovič Ignác 444
 Mukaňovský Jan 89, 815, 816
 Nečas Ctibor 236
 Neubauer Franz Christoph 776
 Niederle Lubor 737
 Nohejlová-Prátová Emanuela 199, 201
 Novomeský Ladislav 789
 Otakar I. Přemysl 565
 Otakar II. Přemysl 509
 Pálffy rodina 581
 Pálffyovci 581
 Papánek Ján 352
 Parlér Jindřich 532
 Parlér Petr 537
 Patočka Jan 855
 Paulík Jozef 269
 Pázmány Péter 881
 Peéry Rezső 661
 Péch Anton 681
 Píffl Alfréd 135
 Písecký Ferdinand 329
 Polanský Tadeáš 901
 Polereczká Louisa 551
 Poulik Josef 270
 Prečan Vilém 20
 Prokop (moravský markrabě) 381
 Přemysl Otakar II. 509
 Přemysl Otakar I. 565
 Rayman Jan Adam 908
 Reicin Bedřich 498
 Rottbauer Teodor 185
 Rudolf Habsburský 509
 Rudolf II. 62
 Ružička Vladislav 872
 Řehoř František 542
 Sasko-Tešínský Albert 383
 Scotus Viator 662
 Seton-Watson Robert Wiliam 187, 618, 619, 662
 Scheinplugová Olga 788
 Schenk Jiří 680
 Schuschnigg Kurt 309
 Silván Ján 547
 Sirovátka Oldřich 234, 235
 Sládek Oldřich 31
 Sokolová-Seidlová Vilma 903
 Srholec Anton 443
 Stín A. G. 829

- Straková Vlasta 823
 Suchý Jiří 747
 Svoboda Ludvík 408
 Szalatnai Rezső 661
 Šafárik Pavol Jozef 7, 51, 113, 698, 699, 755, 826, 847, 848
 Šejbal Jiří 200
 Šenoldová Alžbeta 568
 Šimečka Milan 750, 819
 Šimko Eduard 202
 Šišmanov Konstantin 366
 Šoltéssová-Maróthy Elena 805
 Štefánek Anton 746
 Štefánik Milan Rastislav 318, 329, 465, 468, 469, 478, 558, 649, 842, 892
 Štúr Dionýz 902
 Štúr Ludovít 327, 626, 643, 836, 841, 843, 890
 Štúr Svätopluk 743
 Štúrovci 720
 Tajovský Jozef Gregor 800
 Talský Viliam 454
 Těsnohlídek Rudolf 900
 Textorisová Izabela 903
 Thurzo Stanislav 758
 Tiso Jozef 314, 315, 441
 Tolstoj Lev Nikolajevič 799
 Tranovský Juraj 792
 Trantírek Miroslav 32
 Uher Ján 883
 Ulrich z Richentalu 539
 Ursíny Ján 441
 Václav sv. 546
 Václavík Antonín 232
 Vajanský Svetozár Hurban 719
 Váňa Zdeněk 267
 Vavrinec Benedikt 715
 Vavřík Jaroslav 931
 Vážný Václav 824, 846
 Vlček Jaroslav 786
 Vodička F. 789
 Vojtech sv. 535
 Vrba 548, 549
 Vrchlická Ludmila 558
 Vrzal Alois Augustin 829
 Wetzler 548, 549
 Wolker Jiří 818
 Zdislava 538
 Zilynský Orest 238
 Zimmermann Anton 778
 Žigmund Luxemburský 171

Zoznam citovaných časopisov a zborníkov uvádzaných v bibliografii v skratenej forme

- Asian and African Studies. (Bratislava) 350
 Acta Facultatis iuridicae Universitatis Comenianae. (Bratislava) 382, 436
 Acta Facultatis philosophicae Universitatis Šafarikanae, Spoločenskovedný Zborník – História. (Prešov) 6, 479
 Agrikultúra. (Bratislava) 162, 671, 679
 Ako moderne vyučovať dejepis. Zborník z celoslovenskej pracovnej konferencie 11.–12. 9. 1996. Zost.: Gál, Jozef. Banská Bystrica, Metodické centrum 1997. 90 s. 126
 Aktuálne otázky histórie. Zborník prednášok. Banská Bystrica, Metodické centrum 1992. 148 s. 14, 306, 471, 478, 634
 Aktuálne otázky histórie. 2. Zborník prednášok. Banská Bystrica, Metodické centrum 1993. 148 s. 289

- Andrej Hlinka a jeho miesto v slovenských dejinách. Zborník prednášok z vedeckého sympózia. Bratislava, 20. 9. 1991. Zost.: Bielik, František–Borovský, Štefan. Bratislava, DaVel pre Mestský úrad v Ružomberku 1991. 161 s.
297
- Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948–1968. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave, 17.–19. 9. 1996. Zost.: Púčík, M.–Stanová, M. Bratislava, Vojenský historický ústav Ministerstva obrany SR 1997. 297 s.
419, 456, 457, 485, 520
- Armáda Slovenskej republiky. (Trenčín)
486, 494, 503
- Armáda v dejinách Slovenska. Časť 1. Bratislava, Historický ústav armády Slovenskej republiky 1993. 254 s.
355, 492, 495, 496, 500
- Ars. (Bratislava)
16, 52, 532, 533, 537, 581, 762, 767–769, 771, 772, 833
- Balneologický spravodajca. (Bratislava)
264, 918, 922, 930, 936
- Biografické štúdie. (Martin)
807
- Bratislavské lekárske listy. (Bratislava)
923
- Bulletin Spolku slovenských knihovníkov. (Bratislava)
808
- Central Europe in 8th–10th Centuries – Mitteleuropa im 8.–10. Jahrhundert. International Scientific Conference, Bratislava October 2–4, 1995. Ed.: Čaplovič, Dušan–Doruľa, Ján. Bratislava, Ministry of Culture of the Slovak Republic–Slovak Academy of Sciences 1997. 212 s.
254, 275, 316, 406
- Deviaty zborník dejín fyziky. CESDEF '91. Šlapanice u Brna, 24.–27. 9. 1991. Vysoká vojenská technická škola v Liptovskom Mikuláši–Jednota slovenských matematikov a fyzikov v Žiline–Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV v Bratislave 1991. 226 s.
893, 894, 896, 898
- Die Slavische Idee. Beiträge am Matija Majar-Ziljski-Symposium vom 6.–10. Juli 1992 in Tratten/Pošišče, Kärnten. Hrsg. von. Moritsch, Andreas. Bratislava, Slovak Academic Press 1993. 148 s. Slovenské štúdie 1992, zvl. č. 1.
850, 851
- Dionýz Štúr – geológ paleontológ, botanik, slovenský národovec (1827–1893). Zborník referátov zo seminára uskutočneného dňa 7. 10. 1993 venovaného pamiatke stého výročia úmrtia Dionýza Štúra. Zost.: Miko, Oto–Samuel, Ondrej. Bratislava, Geologický ústav Dionýza Štúra 1994. 83 s.
902
- Dvanásť slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola“. Prešov, 25.–26. 10. 1995. Zborník referátov. Zost.: Majtán, Milan–Ruščák, František. Prešov, Pedagogická fakulta UPJŠ Prešov–Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV Bratislava 1996. 346 s.
217, 219, 221

- Dvestotridsať rokov Baníckej akadémie v Banskej Štiavnici (1762–1992). Prednášky z vedeckej konferencie v Košiciach 2.–3. 9. 1992. Košice, Technická univerzita – banícka fakulta <1992>. 342 s.
869, 870
- Ekonomický časopis. (Bratislava)
678
- Ethnokulturelle Prozesse in Gross-Städten Mitteleuropas. Adaptation im Stadtmilieu. Toleranz-Intoleranz in Grossstädten Mitteleuropas. Zost.: Salner Peter. Bratislava, Národopisný ústav SAV 1992. 221 s.
567, 620, 887
- Ethnologia Slavica. (Bratislava)
90, 160, 222, 232, 669, 785
- Ethnologia Slovaca et Slavica. (Bratislava)
139, 234, 239, 609, 839
- Etnické minority na Slovensku. História, súčasnosť, súvislosti. Ed.: Gajdoš, Marián–Konečný, Stanislav. Košice, Spoločenskovedný ústav SAV 1997. 263 s.
595, 599, 601, 648
- Etnologické rozpravy. (Bratislava)
2, 3, 61
- Farmaceutický obzor. (Bratislava)
553, 854, 908–911, 913, 914, 916, 926
- Filozofia. (Bratislava)
116, 118, 320, 632, 738, 741, 743, 747, 819, 836, 855
- Folia Facultatis medicae Universitatis Šafarikanae Cassoviensis. (Martin)
929
- Francúzsko a stredná Európa – La France et l'Europe centrale. Ed.: Ferenčuhová, Bohumila. Bratislava, Academic Electronic Press 1995. 169 s. slov. textu, 185 s. franc. textu. Slovenské štúdie 1995, zvláštne číslo 2
347, 360, 372, 933
- Genealogicko-heraldický hlas. (Martin)
165, 168, 169, 173, 175–177, 551
- Historický časopis. (Bratislava)
8, 19, 68–71, 73–75, 81–88, 91–94, 96–103, 106–108, 110, 112–115, 119–122, 124, 125, 131, 149–155, 188, 300, 307, 321, 330, 341, 345, 346, 348, 349, 358, 365, 366, 381, 383, 390, 410, 417, 423, 425–427, 431, 434, 441, 460, 468, 483, 488, 504, 506, 514, 525, 558, 560, 562, 586, 587, 594, 598, 602, 606, 625, 628, 631, 662, 673, 685, 723, 764, 890
- Heraldika na Slovensku. Zost.: Šišmiš, Milan. Martin, Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri MS 1997. 259 s.
170, 174, 178, 181
- História a ... politika. III. bratislavské sympóziu konané 12.–15. novembra 1992. Ed. Kováč, Dušan. Bratislava, Česko-slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie 1993. 188 s.
9, 311, 376, 575

Historické mapy. Zborník z vedeckej konferencie 24.–25. 4. 1997. Zost.: Kováčová, Mária. Bratislava, Kartografická spoločnosť SR–Slovenský národný archív 1997–Geodetický a kartografický ústav–Katedra mapovania a pozemkových úprav Stavebnej fakulty Slovenskej technickej univerzity 1997. 264 s.
205–208

Historické podmienky formovania sa regionálnej kultúry. Zborník príspevkov zo seminára v Malackách, jún 1994. Zost.: Irša, Rudolf. Malacky, Záhorské centrum kultúry 1994. 40 s.
695

Historický zborník. (Martin)
651

History & ... Politics. III. Bratislava Symposium held on November 12–15, 1992. Ed.: Kováč, Dušan. Bratislava, Czecho-Slovak Committee of the European Cultural Foundation 1993. 197 s.
312, 375, 574

Horná Nitra. (Martin)
715

Historická revue. (Bratislava)
10, 167, 209, 291, 294, 298, 301, 302, 356, 359, 361, 367, 398, 408, 409, 444, 458, 462, 467, 473, 477, 487, 490, 498, 509, 513, 517, 528, 539, 540, 546, 550, 556, 570, 600, 621, 624, 627, 630, 663, 682, 694, 696, 697, 703, 705, 711, 719, 721, 730, 731, 737, 770, 842, 871, 888

Historické štúdie. (Bratislava)
1, 338, 357, 459, 677

Human Affairs. (Bratislava)
281, 313, 314, 354, 385

Inventár rukopisov Archívu literatúry a umenia Matice slovenskej (Martin)
774

Iuxta Danubium. Spravodaj Podunajského múzea v Komárne. A Dunamenti értesítője. (Komárno)
55, 56

Jazykovedný časopis. (Bratislava)
823

Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. Jedenásta slovenská onomastická konferencia. Nitra 19.–20. mája 1994. Zborník referátov. Zost.: Krošláková, Ema. Bratislava–Nitra, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra–Vysoká škola pedagogická 1994. 284 s.
218

Kapitolky z dejín Československa 1914–1948. Bratislava, Akadémia vzdelávania 1990.
283, 388, 469, 474, 665

Kniha. (Martin)
37, 832, 834

Knižnice a informácie. (Martin)
34, 35, 40, 58, 109

Knižničné a vedecké informácie. (Martin)
36, 38, 39

Kongres slovenskej vedy '93. Zborník referátov z rokovania šiestej sekcie, 23. 4. 1993. Slovenský národ – história, kultúra a vzťahy k iným národom. Ed.: Kováč, Dušan. Nitra, Vysoká škola poľnohospodárska 1993. 39 s.
642

Kontexty českého a slovenského umenia. Zborník referátov z konferencie. Bratislava, Správa kultúrnych zariadení Ministerstva kultúry SR 1990. 513 s.
534, 722, 758–761, 763, 766, 778, 783

Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948–1989. (Historicko-politologické pohľady). Zost.: Štefanský, Michal–Žagoršková, Marta. Banská Bystrica, Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského 1997. 272 s.
670

Krásy Slovenska. (Bratislava)
195, 583

Linie a osobnosti zahraničnopolitického myslenia na Slovensku v 19. a 20. storočí. Zost.: Gabriel, Marián. Bratislava, Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku SFPa 1996. 115 s.
335, 362, 465

Literárny archív. (Martin)
786, 805, 806, 849

Ľudovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie v dňoch 10.–11. 1. 1996 v Modre–Harmónii v rámci celonárodných podujatí Roka Ľudovíta Štúra. Zost.: Sedlák, Imrich. Martin, MS 1997. 395 s.
841

Magyarok Szlovákiában. Adatok, dokumentumok, tanulmányok. Nemzetiségi dokumentációs centrum évkönyv '93. Pozsony, Nemzetiségi Dokumentációs Centrum 1993. 196 s.
610, 617

Medzinárodné sympóziu k dejinám medicíny a farmácie. Zborník príspevkov z vedeckého sympózia vo Vysokých Tatrách. Zost.: Beniak, Milan. Bratislava, Slovenská lekárska spoločnosť 1994. 199 s.
861, 907, 915, 917, 921, 924, 925, 927, 928

Milan Rastislav Štefánik. Zborník pri príležitosti 71. výročia smrti a 110. výročia jeho narodenia. Brezová pod Bradlom, Spoločnosť M. R. Štefánika 1990.
649

Minorities in Politics... Cultural and Languages Rights Proceeding from International Symposium on Minorities in Central Europe, Bratislava–Castle, 1991. Ed.: Plichtová, Jana. Bratislava, Czechoslovak Committee of the European Cultural Foundation 1992. 285 s.
402

Minority v politike... Kultúrne a jazykové práva. Zborník z druhého medzinárodného sympózia o menšinách v strednej Európe, Bratislava–hrad, 13.–16. 11. 1991. Ed.: Plichtová Jana. Bratislava, Česko-slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie 1992. 261 s.
403, 622

Mittelalterliche Stadtbaukunst in Österreich und in der Slowakei. Architektúra stredovekých miest v Rakúsku a na Slovensku. Zost.: Vančová, Vlasta–Hoščo, Jozef. Bratislava–Wien, Philosophische Fakultät der Komenský Universität–Institut für Kunstgeschichte der Universität Wien 1996. 204 s.
584

Medzinárodné otázky. (Bratislava)
344

Most. Štvrťročník pre slovenskú kultúru tlačového orgánu Únie slovenských spisovateľov, umelcov a kultúrnych tvorcov žijúcich mimo územia Slovenska. (Bratislava)
647, 843

Musik Mitteleuropas in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts. Bericht über die internationale musikwissenschaftliche Konferenz. Bratislava, 23.–25. 3. 1992. Hrsg.: Podolák, Pavol. Bratislava, Institut für Musikwissenschaft der Slowakischen Akademie der Wissenschaften 1993 [vyd. 1994]. 221 s.
773, 775–777, 779

Múzeum. (Bratislava)
41, 42, 44–46, 48, 50, 59, 60, 62, 66, 185, 249

Na prelome času. Zborník rehabilitovaných učiteľov. Zost.: Štilla, Miloš. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1991. 310 s.
299

Náboženské a sociálne hnutie v Uhorsku a v Čechách. Zost.: Kučerová, Kvetoslava–Tkáčiková, Eva. Bratislava, Univerzita Komenského 1995. 195 s.
526, 527, 547, 835

Nad Tatrou sa blýska. Zost.: Haruštiak, Dušan. Bratislava, Veda pre Štúrovské hnutie národného zjednotenia 1994. 182 s.
643

Národopisné informácie. (Bratislava)
226, 563, 613

Neboli sme sami. Banská Bystrica, M.O.Enterprise pre Múzeum SNP 1994.
447

Nové obzory. (Košice)
812

Od diktatúry k diktatúre. Slovensko v rokoch 1945–1953. (Zborník materiálov z vedeckej konferencie v Smoleniciach 6.–8. 12. 1994.) Ed.: Barnovský, Michal. Bratislava, Veda 1995. 196 s.
334, 373, 391, 432, 442, 499, 645, 667

Obzor Gemera. (Rimavská Sobota)
757

Osmy zborník z dejín fyziky. Liptovský Mikuláš, Vysoká vojenská technická škola 1990.
895, 899, 901

Otázky žurnalistiky. (Bratislava)
405, 889

P. Paulín Bajan OFM [1721–1792] a slovenská hudba, literatúra, jazyk v 18. storočí. Zborník referátov z konferencie Skalica, 23.–25. 6. 1992. Zomp. red.: Kačic, Ladislav. Bratislava, Vydavateľstvo SERAFÍN 1992. 180 s.
780

Pamätnica Antona Bernoláka. Martin, MS 1992. 270 s.
825

Pamiatky a múzeá. (Bratislava)
63–65, 133–137, 674, 781, 931

Parlamentný kuriér. (Bratislava)
422

Príroda a spoločnosť. (Bratislava)
212, 332, 568, 817, 818

Pavol Jozef Šafárik a slavistika. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie a dokumentov z osláv dvestého výročia narodenia P. J. Šafárika. Ved. red.: Petrus, Pavol. Prešov–Martin, FF UPJŠ–MS 1996. 547 s.
7, 51, 698, 699, 755, 852

Philologia. (Bratislava)
720

Pedagogická revue. (Bratislava)
57, 95, 111, 117, 132, 541, 700, 702, 724, 734, 748, 749, 853, 856, 858, 860, 872, 877, 878, 880, 882–885

Pracovné jednotky a útvary Slovenskej armády 1939–1945. VI. Robotný prápor. Zborník materiálov z medzinárodného seminára v Bratislave 22.–23. 11. 1995. Ed.: Tóth, Dezider. Banská Bystrica, Múzeum SNP 1996. 187 s.
440

Právny obzor. (Bratislava)
386, 395, 420, 421, 429, 497, 684, 754, 756, 891

Quo vadis Slovensko. Revue o človeku, spoločnosti a politike. (Bratislava)
437

Regionálna história vo výučbe dejepisu. Zborník vystúpení a referátov účastníkov vedeckej konferencie, ktorá sa uskutočnila 21. 9. 1995 na Katedre histórie a etnológie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Zost.: Fremal, Karol–Matejkin, Stanislav. Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela 1995. 60 s.
17, 127, 163

Ročenka Spolku Slovákov z Bulharska. (Bratislava)
604

Romboid. (Bratislava)
810

Studia academica Slovaca. (Bratislava)
732

Slovenská archeológia. (Bratislava)
246, 247, 265, 267, 269, 270, 592, 935, 937, 940, 941

Slovenská archivistika. (Bratislava)
21, 22, 24–33, 171, 172, 180, 211, 296, 371, 377, 380, 384

Slavica Slovaca. (Bratislava)
105, 250, 379, 542, 736, 804, 813, 824, 838

Slovenský kras. (Bratislava)
900

- Slovenská literatúra. (Bratislava)
89, 104, 626, 728, 789, 792, 795, 799–801, 803, 809, 814–816, 826
- Slovenský národopis. (Bratislava)
80, 225, 227–231, 233, 235, 236, 238, 240–242, 552, 569, 572, 652, 664, 726, 845, 873
- Slovenská numizmatika. (Bratislava)
182, 184, 186, 187, 189–191, 193, 194, 196–202, 688, 691–693
- Slováci v zahraničí. (Bratislava)
342, 374, 557, 593, 596, 597
- Slovak Review. (Bratislava)
820, 821, 829, 837, 840
- Slovak Studies. (Bratislava)
400, 650
- Slovakia plus. Zborník príspevkov zo zasadnutia Stálej konferencie slovenskej inteligencie. (Bratislava)
12, 396
- Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967–1970. Zborník štúdií. I. Zost.: Štefanský, Michal–Uher, Ján–Žatkuľák, Jozef. Bratislava, Politologický kabinet SAV 1992. 275 s.
363
- Slovenská reč. (Bratislava)
828, 846
- Slovanské štúdie. (Bratislava)
158, 461
- SNP v pamäti národa. Materiály z vedeckej konferencie k 50. výročiu SNP. Donovaly, 26.–28. 4. 1994. Bratislava, NVK International pre Muzeum SNP v Banskej Bystrici 1994. 388 s.
464, 508
- Sociológia. (Bratislava)
4, 424, 629, 742, 744–746, 830
- Sondy z dejín v strednej a východnej Európe. Bratislava, Veda 1991. 200 s. Slovanské štúdie.
590, 844
- Slovanské pohľady na literatúru a umenie. (Bratislava)
142, 279, 303, 304, 393, 430, 708, 739, 750, 903
- Slovanské pohľady na vedu, umenie a literatúru. (Bratislava)
295, 451, 455, 612, 704, 706, 707
- Spiš v kontinuite času. Zips in der Kontinuität der Zeit. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Zost.: Švorc, Peter. Prešov–Bratislava–Wien, FF v Prešove UPJŠ v Košiciach–Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institut Wien 1995. 388 s.
481
- Správy SAV. (Bratislava)
76
- Stabilität und Wandel in der Grossstadt. Hrsg.: Beňušková, Zuzana–Salner, Peter. Bratislava, Ústav etnológie SAV 1995. 172 s.
561

- Städte im Donauraum. Sammelband der Beiträge aus dem Symposium in Smolenice 30. 9.–3. 10. 1991. Bratislava–Pressburg 1291–1991. Hrsg.: Marsina, Richard. Bratislava, Slovenská historická spoločnosť–Historický ústav SAV–Miestny úrad Bratislava–Staré mesto 1993. 230 s.
589
- Stredná a juhovýchodná Európa – sondy do vývoja v štyridsiatych rokoch. Zost.: Petruf, Pavol. Bratislava, Historický ústav SAV 1992. 220 s.
351, 364
- Stredná a juhovýchodná Európa v politike veľmocí. (Sondy do vývoja II.) Zost.: Petruf, Pavol. Bratislava, Historický ústav SAV 1994. 110 s.
340
- Stredné Slovensko. (Martin)
452, 493
- Studi in onore di Milan S. Ďurica. A cura di Rydlo, Jozef M. Roma–Cleveland–München–Bratislava, Slovenský ústav–Univerzitná knižnica Bratislava 1995. 740 s.
284, 293, 308, 611, 646
- Studia historica Nitriensia. (Nitra)
5, 72, 77–79, 282, 292, 333, 368, 378, 413, 435
- Studia historica Slovaca. (Bratislava)
603
- Svätopluk 894–1994. Materiály z konferencie organizovanej Archeologickým ústavom SAV v Nitre a v spolupráci so Slovenskou historickou spoločnosťou pri SAV, Nitra, 3.–6. 10. 1994. Zost.: Marsina, Richard–Ruttikay, Alexander. Nitra, Archeologický ústav SAV 1997. 245 s.
521, 580
- Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV. (Nitra)
243, 244, 245, 248, 251, 253, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 263, 266, 519, 576–579, 939
- Tradiciók és modernitás közép- és kelet-Európai perspektívák. Zost.: Lipták, Dorottya–Ring, Eva. Budapest, Közép- és Kelet-Európai Akadémiai Kutatási Központ 1996. 340 s.
559, 666
- Trnavská univerzita 1635–1777. Referáty zo seminára k 360. výročiu založenia. Príspevky z cirkevných dejín Slovenska. Zost.: Šimončík, Jozef. Trnava, Trnavská univerzita 1996. 403 s.
145, 868, 881
- Új mindenes gyűjtemény. (Bratislava)
370, 660
- Urbanonymy v kontexte histórie a súčasnosti. Materiály z onomastického kolokvia (Banská Bystrica. 3.–5. 9. 1996). Zost.: Odoláš, Pavol–Majtán, Milan. Banská Bystrica–Bratislava, Pedagogická fakulta UMB–Fakulta humanitných vied UMB–Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1996. 285 s.
214–216, 220
- Urbs – Provincia – Orbis. 1918–1993. Contributiones ad historiam contactum civitatum Carpathicarum in honorem O.R. Halaga editae. Príspevky k medzikarpatským a európskym stykom miest. Red.: Gajdoš, Marián. Košice, Spoločenskovedný ústav SAV 1993. 240 s.
555, 566, 683
- Vlastivedný časopis. (Bratislava)
566, 683 394, 466

- Vojenská história. (Bratislava)
387, 507
- Vojenské obzory. (Bratislava)
484
- Výtvarný život. (Bratislava)
784
- Vývoj ekonomického myslenia na Slovensku. Zborník z medzinárodnej konferencie 11. 1. 1996. Bratislava, Vydavateľstvo Ekonóm 1997. 217 s.
751, 752
- Z dejín vied a techniky na Slovensku. (Bratislava)
912
- Záverečná fáza druhej svetovej vojny a oslobodenie Slovenska. Zborník príspevkov a materiálov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 25.–26. 4. 1995. Zost.: Štefánský, Václav. Bratislava, Vojenský historický ústav MO SR 1996. 232 s.
404, 501, 511, 515, 516
- Zborník Filozofickej a Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského – Musaica. (Bratislava)
729
- Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Historica. (Bratislava)
53, 268, 271, 272, 472, 543, 709
- Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Paedagogica. (Bratislava)
879
- Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Philologica. (Bratislava)
831
- Zborník Múzea SNP. (Martin)
448, 463, 505
- Zborník Oravského múzea. (Dolný Kubín)
822
- Zborník Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela. (Banská Bystrica)
129, 130, 672, 725
- Zborník k XI. medzinárodnému zjazdu slavistov. Nitra, Vysoká škola pedagogická 1993. 198 s.
701
- Zborník muzeálnej slovenskej spoločnosti. (Martin)
905
- Zborník prednášok 2. sympózia z dejín farmácie v Starej Turej 1989. Trenčín, Lekárska služba OÚNZ 1990. 125 s.
67, 919
- Zborník prednášok k dejinám baníctva na Slovensku. Seminár k životu a dielu G. Schweitzer a A. Pécha 6. 9. 1995. Zodp. red.: Herčko, Ivan. Banská Štiavnica, Slovenské banské múzeum 1995. 115 s.
681

- Zborník referátov z celoslovenského seminára Významné osobnosti v dejinách astronómie 25.–27. 4. 1989, Uťanka. Hurbanovo, Slovenské ústredie amatérskej astronómie 1990. 126 s.
318, 892
- Zborník referátov zo stretnutia slovenských historikov vedy, medicíny a techniky. Liptovský Mikuláš, Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV 1991. 224 s. Veda a technika v dejinách Slovenska 5.
11, 128
- Zborník z vedeckej konferencie Technológie vzdelávania tretieho tisícročia. Časť 3. Zost.: Obert, V.–Bohony, P.–Polák, J.–Holováč, N. Nitra, Vysoká škola pedagogická 1995. 344 s.
512
- Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove UPJŠ v Košiciach – Slavistika. (Bratislava)
811
- Zborník Slovenského banského múzea. (Banská Štiavnica)
680
- Zborník Slovenského národného múzea – Etnografia. (Bratislava)
223, 237, 591
- Zborník Slovenského národného múzea – História. (Bratislava)
192, 329
- Zborník Slovenského národného múzea – Archeológia. (Bratislava)
54
- Zborník Slovenského národného múzea – Prírodné vedy. (Bratislava)
47, 906

Zoznam najdôležitejších skratiek

I.

AASt	Asian and African Studies
BLL	Bratislavské lekárske listy
BullSSK	Bulletin Spolku slovenských knihovníkov
EČ	Ekonomický časopis
FaO	Farmaceutický obzor
HČ	Historický časopis
HNitra	Horná Nitra
HR	Historická revue
HŠt	Historické štúdie
JazČ	Jazykovedný časopis
KrSl	Krásky Slovenska
KVI	Knižničné a vedecké informácie
LitArch	Literárny archív
MO	Medzinárodné otázky
NObz	Nové obzory
OG	Obzor Gemera
PaS	Príroda a spoločnosť
PR	Pedagogická revue

PrO	Právny obzor
SAS	Studia academica Slovaca
SIArch	Slovenská archeológia
SIArchiv	Slovenská archivistika
SIKr	Slovenský kras
SIL	Slovenská literatúra
SINár	Slovenský národopis
SINum	Slovenská numizmatika
SIR	Slovenská reč
SIŠt	Slovanské štúdie
SP	Slovenské pohľady na literatúru a umenie
SP-M	Slovenské pohľady na vedu, umenie a literatúru
VIČ	Vlastivedný časopis
VýtvarŽ	Výtvarný život
ZbF a PedFUKom-Musaica	Zborník Filozofickej a Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského – Musaica
ZbFFUKom-Historica	Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Historica
ZbFFUKom-Paedagogica	Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Paedagogica
ZbFFUKom-Philologica	Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Philologica
ZbMSNP	Zborník Múzea Slovenského národného povstania
ZbOM	Zborník Oravského múzea
ZbSBM	Zborník Slovenského banského múzea
ZbSNM-Etnografia	Zborník Slovenského národného múzea – Etnografia
ZbSNM-História	Zborník Slovenského národného múzea – História
ZbSNM-Archeológia	Zborník Slovenského národného múzea – Archeológia
ZbSNM-Prírodné vedy	Zborník Slovenského národného múzea – Prírodné vedy

II.

angl.	angličtina, anglický
AU SAV	Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied
aut.	autor, autorský
a.s.	akciová spoločnosť
Br.	Bratislava
č.	číslo
CAV	Česká akadémia vied
čes.	čeština, český
ČR	Česká republika
ČSAV	Československá akadémia vied
ČSR	Československá republika
ČSTK	Československá tlačová kancelária
čs.	československý
dopl.	doplnil
dosl.	doslov
ed.	edícia, editor, edične
far.	farebné
FF UPJS	Filozofická Fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika
fot.	fotografie, fotografický
franc.	francúzština, francúzsky
kol.	kolektív
KSČ	Komunistická strana Československa
lat.	latinčina, latinský
maď.	maďarčina, maďarský

map.	mapové
ml.	mladší
MNV	Miestny národný výbor
MS	Matica slovenská
MsNV	Mestský národný výbor
nap.	napísal
nem.	nemčina, nemecky
obr.	obrázky, obrázkový, obrazový
ONV	Okresný národný výbor
oprav.	opravené
P.	Praha
poľ.	poľština, poľské
pozn.	poznámky
prel.	preložil
pril.	prílohy
prípr.	pripravil
red.	redaktor, redakcia
reg.	register
rés.	résumé
rus.	ruský
ruš.	ruština
s.	strana
SAP	Slovak Academic Press
SAV	Slovenská akadémia vied
SAVU	Slovenská akadémia vied a umení
SHS	Slovenská historická spoločnosť
slov.	slovenčina, slovenský
SNM	Slovenské národné múzeum
SNP	Slovenské národné povstanie
SNR	Slovenská národná rada
SPN	Slovenské pedagogické nakladateľstvo
spol.	spoločnosť
sprac.	spracovala
SR	Slovenská republika
st.	starší
stor.	storočie
sv.	svätý
ŠOA	Štátny oblastný archív
špan.	španielčina, španielsky
š.p.	štátny podnik
tzv.	takzvaný
UMB	Univerzita Mateja Bela
upr.	upravil
uspor.	usporiadal
úv.	úvod, úvodný
vyd.	vydanie, vydavateľstvo, vydané
vypr.	vypracoval
zost.	zostavil
zv.	zväzok
zvl.	zvlášť
UK	Univerzita Komenského
Východoslov. vyd.	Východoslovenské vydavateľstvo

Česko-slovenská historická ročenka 1996

Z obsahu:

Materiály z konference „Obnova společného státu Čechů a Slováků v roce 1945. Naděje a obavy, představy a skutečnost“

Hlavní referáty:

Vilém Prečan: Promarněná příležitost nového začátku?

Ľvan Kamenec: Slovenská spoločnosť na sklonku 2. svetovej vojny

Michal Barnovský: Ideové a politické prúdenie na Slovensku roku 1945

Ľubomír Lipták: Politické elity na Slovensku roku 1945

František Svátek: „Staré“ a „nové“ elity v českých zemích ve 20. století

Katarína Zavacká: K otázkam štátoprávneho usporiadania, práva a spravodlivosti

Vladimír Gončec: Postavení práva, problémy spravodlnosti, decentralizace, samosprávy a federalismu

Dalších 15 studií k obecně politické situaci, otázkám elit i jejich výměny a ke štátoprávním problémům na počátku nového pokusu o ustavení Československa.

Recenze • Zprávy • Pranýř

Bibliografie „Slovacika v edicích na území České republiky 1990–1995“ v oboru historie. Celkem 743 údajů + rejstříky.

Česko-slovenská historická ročenka 1997

Z obsahu:

Materiály z konference „Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1939“

Patnáct studií k tématům:

* Česká a slovenská společnost ve vztahu k Rusinům * Podkarpatská Rus na pařížských mírových jednáních * Američtí Rusíni a Československo * Problémy autonomie * Politické strany na Podkarpatské Rusi * Sociální a ekonomické proměny * Rozvoj tisku * Obrana Podkarpatské Rusi v letech 1938–1939 * Moskevský proces s karpatoruskými politiky v roce 1946 * Česká, slovenská a ukrajinská publicistika a historiografie o Podkarpatské Rusi

Nalezený dokument: Slovenská otázka v manipulaci českých komunistů v létě 1945

Recenze • Zprávy • Pranýř

Připravujeme:

Česko-slovenská historická ročenka 1999

Dva súbory štúdií k česko-slovenským vzťahom:

* Exulantstvo ako súčiniteľ vzťahov v 16. a 17. storočí

* Vzťahy v 20. storočí a ich historiografická reflexia

Objavené dokumenty:

* Súhrnná správa H. Ripku o rokovaní delegácie Slovenskej národnej rady v Londýne 1944

* Záznaky V. Zorina o rozhovoroch s členmi československej vlády v Košiciach v apríli 1945

Recenzie • Správy • Pranier

PRODEJ

Česko-slovenské historické ročenky včetně zásilkového prodeje zajišťuje:

Knihkupectví HANA SMÍLKOVÁ

Filozofická fakulta MU

A. Nováka 1

602 00 Brno

tel.: 05/4112 1468

IČO: 16310128

Vstříc Vám vyjdou rovněž:

Knihkupectví FIŠER, Praha, Kaprova ul.

Knihkupectví FIŠER, Praha, Filozofická fakulta KU

Knihkupectví JAN ŠABATA, Brno, Žerotínovo nám. 9 (rektorát MU)

Knihkupectvo ARCHA, Bratislava, Kozia ul.

Česko-slovenská historická ročenka 1998

Vydala Masarykova univerzita v Brně a Česko-slovenská komise historiků roku 1998

Výkonný redaktor: Doc. Dr. Vladimír Goněc
Adresa redakce: 660 88 Brno, Arne Nováka 1

1. vydání, 1998 náklad 600 výtisků
AA - 25,85 VA - 27,11
Tisk Vydavatelství MU, Brno - Kraví hora

55-971B-98 02/58 32/FF

ISBN 80-210-1976-X

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ČEŠI A SLOVÁCI 1948-1967

* Metamorfózy státoprávních vztahů * Názory exilu na budoucí uspořádání státu * Extrémy centralizace * Represivní charakter režimu a česko-slovenský poměr * Nárůst konfliktů v předvečer „pražského jara“ * Menšinové otázky, Slováci v českých zemích, Češi na Slovensku * Paralely ekonomického vývoje * Zpolitizování industrializace Slovenska * Finance * Kultura v okovech režimu *

* Recenze * Kritika * Zpravodajství *

BIBLIOGRAFIE: Bohemika v historiografii na území Slovenska za léta 1990-1997 * 942 údajů a rejstříky